

М. П. БРУС

**ФЕМІНТИВИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ:
ГЕНЕЗА, ЕВОЛЮЦІЯ, ФУНКЦІОНУВАННЯ**

МОНОГРАФІЯ

Івано-Франківськ
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
2019

УДК 81'0:811.161.2

Б89

Рекомендувала до друку вчена рада
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
(витяг із протоколу № 6 від 26 червня 2019 р.)

Науковий консультант:

Грецук Василь Васильович – доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

Рецензенти:

Барчук Володимир Михайлович – доктор філологічних наук, професор кафедри
української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

Кочан Ірина Миколаївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри
українського прикладного мовознавства Львівського національного університету
імені Івана Франка;

Мойсієнко Віктор Михайлович – доктор філологічних наук, професор кафедри
української мови Житомирського державного університету імені Івана Франка;

Федурко Марія Юліанівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри
філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі Дрогобицького
державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Брус М. П.

Б89 Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування : монографія.

Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені
Василя Стефаника», 2019. 440 с.

ISBN 978-966-640-468-1

Монографія «Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування» – комплексне дослідження історії загальних назв жінок, що охопила етапи зародження категорії жіночості, становлення на власній лінгвальній основі, формування на різних часових зрізах і функціонування впродовж писемного періоду розвитку української мови. Науково-теоретичними засадами передбачено з'ясування проблеми історичного вивчення фемінітивів, застосування методики лексичного, словотвірного, функціонального аналізу, діахронного і синхронного підходів, обґрунтування низки лінгвістичних понять і термінів. Схарактеризовано категорію жіночості від витоків до виникнення власної писемності, книжності й державності, простежено її у взаємозв'язку з розвитком граматичних категорій особи, істоти, роду. Засвідчено фемінітиви спільноіндоєвропейського походження, проаналізовано непохідні й похідні назви жінок, що сформувалися в праслов'янський період і збереглися в українській писемній мові. Системно досліджено фемінітиви давньоукраїнської, староукраїнської, нової і сучасної української мови, відзначено їхні лексико-семантичні, структурно-словотвірні і функціонально-стилістичні ознаки, статичні й динамічні явища на кожному історичному етапі, встановлено закономірності розвитку фемінітивної підсистеми української літературної мови.

Пропоноване дослідження дає змогу усвідомити своєрідність вияву категорії жіночості як власне лінгвального феномену, а також як ареального, соціолінгвістичного, лінгвокультурологічного явища.

Для науковців, викладачів філологічних дисциплін, редакторів, журналістів, студентів та вчителів.

УДК 81'0:811.161.2

© Брус М. П., 2019

© ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника», 2019

ISBN 978-966-640-468-1

ЗМІСТ

Передмова	5
Розділ 1. Науково-теоретичні засади дослідження загальних жіночих номінацій у сучасному мовознавстві	10
1.1. Проблема історичного вивчення фемінітивів	10
1.2. Теоретико-методологічні положення й підходи до з'ясування проблем фемінітивотворення	26
1.3. Принципи діяхронного і синхронного аналізу найменувань осіб жіночої статі	43
Розділ 2. Формування субстантивів із фемінітивним значенням у дописемний протоукраїнський період	53
2.1. Зародження лінгвальної категорії жіночості	53
2.2. Фемінізація в спільнослов'янській лексичній системі	66
2.3. Способи деривації фемінітивів у праслов'янській мові	73
Розділ 3. Основні закономірності розвитку загальних жіночих назв у писемний український період	89
3.1. Фемінітиви в українській мові XI – XV століть	89
3.2. Фемінітиви в українській мові XVI – XVII століть	109
3.3. Фемінітиви в українській мові XVIII – XIX століть	139
3.4. Фемінітиви в українській мові XX століття	171
3.4.1. Лексико-семантична організація жіночих номінацій	171
3.4.2. Структурно-словотвірна класифікація назв жінок	203

3.5. Фемінітиви в українській мові XXI століття	231
3.5.1. Сучасні лексико-словотвірні фемінітивні процеси	231
3.5.2. Функціональні особливості жіночих найменувань	258
3.5.3. Відображення фемінізації в офіційно-діловій сфері	285
Розділ 4. Фемінітиви в ареальному, соціокультурному та лінгвокультурологічному вимірах	296
4.1. Етнолінгвістична характеристика назв жінок	296
4.2. Соціолінгвістична інтерпретація фемінітивів	311
4.3. Лінгвокультурологічна оцінка найменувань жінок	324
Висновки	333
Список наукової літератури	356
Перелік використаних джерел	405
Пам'ятки української мови	405
Твори української літератури	419
Лексикографічні праці	430
Умовні скорочення	438

ПЕРЕДМОВА

Важливість поглибленого вивчення історії української мови на всіх рівнях і в різних аспектах, усвідомлення процесу становлення власної писемної традиції, особливостей формування окремих лінгвальних величин зумовили опрацювання в діахронному і синхронному виявах одного зі складників мовної системи – категорії жіночості. Ця категорія стала засобом абстрагування й ідентифікування субстантивів зі значенням особи жіночої статі, а також виділення фемінітивної підсистеми в лексичній системі української мови. Початок формування цієї категорії сягає спільноіндоєвропейської доби, відколи були успадкові перші жіночі імена (**dǵ̥i*, **děva*, **mati*, **žena*, **vъdova* та ін.). За спільнослов'янської єдності фемінітивотвірні процеси набули значного розвитку, що виявилось на всіх мовних рівнях, стали підґрунтям для формування категорії жіночості в усіх слов'янських мовах і в українській зокрема (**děvьka*, **děvica*, **matьka*, **matьka*, **ženьka*, **vъdovica* та ін.). В основу творення фемінікону української мови лягла праслов'янська лексична система, що певною мірою відобразилася в давніх українських пам'ятках і стала визначальною для словотвірних процесів усієї писемної доби.

Фемінітивна підсистема формувалася впродовж усієї історії розвитку української мови і стала відбиттям багатьох власних діахронних і синхронних лінгвальних явищ – від глибоких дописемних часів і протягом усієї писемної доби, із показовими, численними й прогресивними змінами в межах кожного синхронного зрізу. Зберігаючи питомі зв'язки, фемінітивна підсистема зазнавала розширення і збагачення від одного синхронного зрізу до іншого. Результатом багатовікового й безперервного її розвитку стала сьогодні обширна категорія номінативних одиниць зі значенням особи жіночої статі. У період самобутнього розвитку фемінітивна підсистема української мови зазнала впливу внутрішніх і зовнішніх чинників. Крім власне мовних змін, специфіку категорії жіночості української мови репрезентують етнолінгвістичні, соціолінгвістичні, лінгвоареалогічні та лінгвокультурологічні явища. Вони забезпечують лінгвалізацію жіночих образів у контексті української культури.

Наукове опрацювання фемінітивів пов'язане з першими граматичними дослідженнями староукраїнської доби. Так, у граматиках XVI – XVII ст. визначали фемінітиви різної будови як загальні назви жіночого роду на зразок *мати*, *долиця*, *сноха*,

самаряныни («Грамматіки славенскиѧ...» М. Смотрицького (1619), *воєводина, матка, панна, братовад, матеръ, господынѧ* («Грамматика слов'янська» І. Ужевича (1645)). У граматиках ХІХ – ХХ ст. були конкретизовані словотвірні ознаки фемінітивів, зокрема виділені суфіксальні деривати на *-к-а, -иц-я, -оньк-а, -ус-я, -ун-я, -ул-я, -анк-а, -их-а, -ен-я, -ин-я, -ал-я*, словотворчі форманти яких у деяких іменах вказували на формування модифікаційного демінутивного словотвірного значення (*дочка, сестриця, дружинонька, матуся, бабуня, дівуля*), а в інших назвах – модифікаційного номінативного словотвірного значення (*чорнявка, дворянка, міщанка, цариця, шевчиха, німкенья, грекиня, княгиня, праля*); також подані префіксальні і складні слова (*посестра, супруга, богородиця, чорнобривка*) («Українська грамматика» Є. Тимченка (1907)). Загалом давні граматичні праці, від ХVІ до початку ХХ ст., вмістили чимало матеріалу, що стосувався творення, відмінювання і вживання фемінітивів, заклавши тим самим підґрунтя для подальшого вивчення субстантивів зі значенням жіночості.

Питання словотворення і слововживання фемінітивів значною мірою були опрацьовані в студіях ХХ ст. («Норми української літературної мови» О. Н. Синявського (1941), «Курс сучасної української літературної мови» за ред. Л. А. Булаховського (1951), «Нарис словотворчої системи української актової мови ХІV – ХV ст.» Л. Л. Гумецької (1958), «Історична морфологія української мови» С. П. Бевзенка (1960), «Сучасна українська літературна мова. Морфологія» за ред. І. К. Білодіда (1969) та ін.). Основоположні ідеї і підходи щодо вивчення історії фемінітивів української мови відображено в працях О. О. Потебні, Л. А. Булаховського, Л. Л. Гумецької, С. П. Бевзенка, С. П. Самійленка, В. В. Німчука, П. І. Білоусенка та ін. Теоретичні й методологічні засади дослідження категорії особи (загальних назв чоловіків і жінок) обґрунтовано в працях І. І. Ковалика. Саме тому маємо підстави виокремити сьогодні в українському мовознавстві фемінітивну підсистему з відповідним об'єктом і предметом, власними завданнями й методами, термінологічною та методологічною базою дослідження.

На сучасному етапі фемінітивну проблематику розвивають у напрямі вивчення загальних назв осіб жіночої статі переважно найновішого синхронного зрізу з розв'язанням різноманітних питань (творення, використання, функціонування, запозичення, унормування тощо), а також у міждисциплінарних студіях (лінгвокультурологічних,

психолінгвістичних тощо) чи в інших галузях (соціології, філософії, етнології, історії тощо). У цьому плані варті уваги дослідження багатьох українських мовознавців, які спеціально вивчали сучасні фемінітивотвірні процеси (А. М. Архангельської, Н. Д. Бабич, А. М. Нелюби, О. Ю. Поди, Я. В. Пузиренко, О. А. Стишова та ін.), а також новітні словники української мови, де представлена певною мірою і сучасна фемінітивна лексика (Є. А. Карпіловської, М. П. Годованої, А. М. Нелюби та ін.).

Попри те, що сьогодні відомо багато загальних і спеціальних лінгвістичних праць з історії української мови, у яких більшою чи меншою мірою відображене минуле найменувань осіб жіночої статі, комплексного дослідження історії фемінітивів української мови (від витоків, упродовж усього писемного проміжку часу, аж дотепер) ще немає. Актуалізація фемінітивної проблематики зумовлена потребою обґрунтувати основні закономірності розвитку фемінітивної підсистеми української мови, становлення лінгвальної категорії жіночості, а також потребою внормування й кодифікування фемінітивів, надання їм загальноживаного статусу в зіставленні з відповідними найменуваннями осіб чоловічої статі. Предметом наукової розвідки стала історія зародження, формування і функціонування номінацій зі значенням особи жіночої статі в українській мові, становлення української фемінітивної підсистеми зі специфічними особливостями та закономірними зв'язками в ній.

В основу монографічного дослідження лягло систематизування, класифікування й аналізування матеріалу в хронологічній послідовності – за історичними періодами розвитку української мови. Синхронний підхід використано для характеристики стану фемінітивної підсистеми дописемної доби (спільноіндоєвропейського і праслов'янського періодів) та писемної доби (давньоукраїнського, староукраїнського, нового українського і сучасного українського періодів). Діахронний підхід виявив спільні і відмінні ознаки між етапами розвитку фемінітивної підсистеми, співвідношення інтенсивних та екстенсивних засобів під час переходу від одного періоду до іншого. Методика дослідження фемінітивів кожного синхронного зрізу охопила проведення лексичного, словотвірного і функційного аналізу найменувань осіб жіночої статі. Результати лексико-семантичної і структурно-словотвірної класифікації фемінітивів представлено в тематичних таблицях, що ввійшли до відповідних підрозділів як складники лінгвістичного аналізу.

Уведення до монографії історичного матеріалу (найменувань жінок у різному графічному оформленні, фрагментів давніх писемних творів) зумовило використання графічних систем різних часових зрізів. Тексти давніх писемних пам'яток передані мовою, відображеною в них. Унаслідок залучення слів і речень без покликання на писемні джерела використано елементи давньої кириличної графіки, зокрема для передання голосних звуків [і], [ě], [е], [ь], [ä], [ы], [у], [ъ], [о], [а] вжито відповідно літери *и, ѣ, е, ь, я, ы, у* (*оу, ю*), *ъ, о, а* (*я*); для передання приголосних звуків [в], [м], [й], [н], [н'], [р], [р'], [л], [л'], [б], [п], [д], [д'], [т], [т'], [г], [г'], [з], [з'], [ж], [дж], [дз], [дз'], [к], [х], [с], [с'], [ш], [ч], [ц'], [ф] – літери *в, м, й, н, р, л, б, п, д, т, з, г, ж, дж, дз, к, х, с, ш, ч, ц, ф*, а також *щ* – для [шч]. Приклади фемінітивів, узяті з давніх писемних творів, відтворено за допомогою графіки, характерної для писемних пам'яток. Тому в монографії відображені й інші букви давньої кирилиці (*а* «юс малий», *ж* «юс великий», *ω* «омега», *θ* «фіта», *ѣ* «ксі», *ψ* «псі», *ν* «іжиця», *Ѡ* «оукъ», *ε* «єсть», йотовані *ѣ, ѣж*).

Для добирання й систематизування давнього фактичного матеріалу основною джерельною базою стали пам'ятки української писемності (*світсько-художні*: «Слово о полку Ігоревім» XII ст., «Повчання дітям Володимира Мономаха» XII ст., «Вірші. Приповіді посполиті» К. Зіновієва XVII – XVIII ст. та ін.; *юридично-ділові*: «Руська правда» XI ст., «Грамоти XIV ст.», «Ділова і народнорозмовна мова XVIII ст.» та ін.; *літописні*: «Повість минулих літ» XII ст., «Київський літопис» XII ст. та ін.; *релігійні*: «Галицьке Євангеліє» 1266 – 1301 рр., «Луцьке Євангеліє» XIV ст. та ін.; *полемічні*: «Ключ царства небесного» Г. Смотрицького XVI ст., «Ключ розуміння» І. Галятовського XVII ст. та ін.; *наукові*: «Грамматика слов'янська» І. Ужевича XVII ст., «Українська грамматика» С. Тимченка (1907) та ін.); найновіші перевидання творів із науковими дослідженнями й історичними текстами, напр.: «Євсевієве Євангеліє 1283 року» за ред. В. В. Німчука (2001); «Пересопницьке Євангеліє» за ред. І. П. Чепіги (2001); «Галицько-Волинський літопис» за ред. М. Ф. Котляра (2002); «Акти Житомирського гродського уряду 1590 р., 1635 р.» за ред. В. В. Німчука (2004); «Русалка Дністровая», кн. I, репринт 1837 р. (2007); «Русалка Дністрова», кн. II, наук.-крит. вид. (2007); «Добрилове Євангеліє 1164 року» за ред. В. В. Німчука (2012); «Луцька замкова книга 1560 – 1561 рр.» за ред. В. В. Німчука (2013); «Бучацьке Євангеліє XII – XIII ст.» за ред. В. В. Німчука (2017); «Акти Полтавського полкового суду 1668 – 1740 рр.» за

ред. В. В. Німчука (2017) й ін. Для опрацювання фемінітивів сучасної української мови використано різностильові твори української літератури (художні, публіцистичні, наукові, ділові тощо).

Науковою базою для виявлення й аналізування фемінітивів стали лексикографічні праці (історичні, етимологічні, діалектні, перекладні, тлумачні словники сучасної української мови, словники авторської художньої мови тощо), зокрема «Словарь древнерусского языка (XI – XIV вв.)» за ред. В. Б. Криська (1988 – 2019); «Етимологічний словник української мови» в 7 т. за ред. О. С. Мельничука (1982 – 2012); «Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.» у 2 т. за ред. Д. Г. Гринчишина, Л. Л. Гумецької, І. М. Керницького (1977, 1978); «Малоруско-німецкий словарь» у 2 т. Є. Желехівського та С. Недільського (1886); «Словник української мови» у 20 т. (2012 – 2019) та ін.; лексичні картотеки: картотека «Історичного словника української мови XIII – XVIII ст.» за ред. Є. К. Тимченка; картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» (Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України) та ін.; теоретичні дослідження з історії української мови й інших мов, зі словотвору, лексикології, етимології, фонетики, морфології, синтаксису, стилістики, діалектології, ареалогії, етнолінгвістики, соціолінгвістики, культурології.

Монографія «Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування» є комплексним дослідженням загальних назв осіб жіночої статі в діахронному й синхронному аспектах на лексичному, словотвірному та функціональному рівнях. У ній обґрунтовано сутність поняття *категорія жіночості* як лексичного, словотвірного, граматичного феномену; простежено зародження лінгвальної категорії жіночості за індоєвропейської єдності і становлення в спільнослов'янський період. На обширній історичній джерельній базі та використаних науково-теоретичних засадах з'ясовано специфіку формування і функціонування назв жінок у давньоукраїнській, староукраїнській, новій і сучасній українській мові; встановлено динаміку і статику лінгвальних явищ у межах писемної доби розвитку фемінітивної підсистеми; схарактеризовано функціонування найменувань жінок у різних формах сучасної української загальнонародної мови; проаналізовано фемінітиви в контексті найновіших лінгвістичних напрямів – лінгвоареалогії, соціолінгвістики, культурології.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАГАЛЬНИХ ЖІНОЧИХ НОМІНАЦІЙ У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

1.1. Проблема історичного вивчення фемінітивів

Фемінітивна проблематика має тривалу й неперервну історію вивчення в лінгвістичній науці. Вона стала частиною багатьох загальнонаукових і спеціальних досліджень у ХХ ст. та набуває все більшої актуальності у ХХІ ст. Ґрунтовне наукове опрацювання її на східнослов'янській мовній основі започатковане ще працями М. В. Ломоносова і підтримане українськими та іншими граматиками ХІХ – початку ХХ ст. Упродовж ХХ ст. проблеми творення фемінітивів більшою чи меншою мірою розкривали й поглиблювали вітчизняні та зарубіжні дослідники. Вони розглядали синхронію і діахронію фемінітивів, але найбільшу увагу акцентували все ж на синхронному дослідженні субстантивів зі значенням особи жіночої статі і насамперед ХХ ст., що відображено в багатьох слов'янських студіях: російських [Виноградов, 1986; Земська, 1970], білоруських [Піскун, 1972; Хацкевич, 1956], польських [Золотова, 1962], чеських [Нешименко, 1961], болгарських [Захаревич, 1959] й ін.; та в неслов'янських студіях: германських [Нюблінг, 2009; Блажковська, 2016] й ін. Від середини ХХ ст. стали з'являтися й спеціальні розвідки з історії фемінітивів та їхнього порівняльного вивчення [Вярхов, 1968; Демидова, 1966; Мижевська, 1959; Павленко, 1972; Протченко, 1960; Фекета, 1969; Хохлачова, 1964; Янко-Триницька, 1966 та ін.].

В українському мовознавстві підготовлено низку лінгвістичних праць, що стосуються переважно синхронного вивчення фемінітивів та охоплюють писемний матеріал різних історичних періодів: староукраїнського [Брус, 2001], нового українського [Семенюк, 2000], сучасного українського [Архангельська, 2013, 2014; Нелюба, 2011; Пузиренко, 2005 й ін.]. У діахронному плані фемінітивна підсистема української мови потребує заглиблення в найдавніше минуле й опрацювання кожного історичного періоду для комплексного розкриття і відображення її на сучасному етапі. Історія є найскладнішою і наймасштабнішою ділянкою у вивченні фемінітивів, що віддзеркалює процеси виникнення, запозичення, функціонування загальних назв жінок, які відбувалися на українському ґрунті з

дописемних часів і впродовж усієї писемної доби. Вона дає змогу простежити основні тенденції і закономірності в розвитку фемінітивів, пізнати лексичну спадщину української мови, а також зрозуміти сучасні процеси творення фемінітивів та визначати пріоритетні завдання й напрями дослідження іменників зі значенням жіночості.

Огляд відомих сьогодні наукових праць з української лінгвістики дозволив констатувати відсутність спеціального комплексного дослідження з історії фемінітивів української мови загалом та окремих історичних періодів зокрема. Однак спроби спеціального історичного вивчення найменувань жінок української мови були вже неодноразовими і дали неабиякі результати [див. Фекета, 1968; Семенюк, 2000; Брус, 2001], стимулювали наступні лінгвістичні розвідки, а надто з використанням лексем сучасної української мови [див. Архангельська, 2014; Нелюба, 2011; Пузиренко, 2005; Сукаленко, 2010 та ін.]. У контексті наукових досягнень із вивчення історії загальних назв жінок української мови доцільним є порівняння загальних мовознавчих праць і спеціальних студій для встановлення їх ваги й ролі в розкритті діячності і синхронії фемінітивів.

Дослідження історії загальних назв жінок української мови бере початок у наукових студіях визначного українського лінгвіста О. О. Потебні. Питання походження української мови, її історичного розвитку, взаємодії з іншими слов'янськими мовами, порівняльно-історичного вивчення східнослов'янських мов у зв'язку з історією народу, еволюцією людської думки були одними із пріоритетних у науковій діяльності мовознавця. У рамках розв'язання загальнолінгвістичних проблем дослідник значну увагу приділяв конкретним історичним питанням і найменуванням осіб зокрема. У праці «Из записок по русской грамматике» (1968) О. О. Потебня розглянув назви осіб чоловічої і жіночої статей найбільшою мірою в розділі про атрибутивність іменників, зауваживши їхню особливу здатність замінити прикметники в українській мові, що рідко виявлено в інших мовах (напр., у латинській). На його думку, означуваність імен повинна збільшуватися в напрямку до найдавніших часів; якщо приклади такого явища поодинокі або незначні, то це зумовлено віддаленістю чи запозиченістю змісту пам'яток, порівняно з їхніми оригіналами [Потебня, 1968: 103–104]. Додавання означальних слів до означуваних (*мужь, человекъ, жена*) відоме з давньоукраїнської мови, з яких означувані поступово занепадали і залишалися тільки означальні (власні або загальні). Назви осіб відповідної структури стали

вживатися без означуваних слів і виражали різні ознаки чоловіків та жінок, напр., суфіксові *-ьць* відповідали суфікси *-иц-а*, *-ьк-а* (*одинець – одиниця*, *коханець – коханька*) [Потебня, 1968: 106]. Під час аналізу атрибутивних ознак іменників учений виділив специфічні фемінітивні суфікси, показав, від яких за структурою маскулінативів вони утворюють співвідносні назви жінок, яких атрибутивних значень набувають останні в словосполученнях і порівняно з назвами чоловіків. Із дослідження мовознавця можна узагальнити, що більшість найменувань жінок зумовлена різними за структурою назвами чоловіків, напр., слова з суфіксом *-ьк-а* – номінаціями на *-ь*, *-йь(-ь, -й)*, *-инь*, *-ець* (*пустолай – пустолайка*, *киянин – киянка*, *уроженець – уроженка*). Деякі фемінітиви з суфіксом *-ьк-а* утворені від прикметників (*жидовка*, *воровка*) та дієслів (*стрижка* «підстрижена дівчина»). Фемінітиви виражають різні ознаки жінок і зберігають довго міцні зв'язки з означуваними словами, як засвідчують наведені в книзі приклади (*жонушки бѣлоголовочки*, *баба простоволоска*, *дівка семилітка*, *дочка безталанночка*), але з часом утрачають такі відношення і вживаються самостійно, без означуваного слова (*безприданниця*, *безобманниця*) [Потебня, 1968: 111–115].

Лінгвістичними здобутками Л. А. Булаховського стало з'ясування питань походження й становлення української мови, формування основних її рис, зв'язку з іншими слов'янськими мовами [Булаховський, 1956], а загальний аналіз історичного розвитку української мови чи окремого історичного періоду не оминув у його працях і конкретних мовних явищ (фонетичних, лексичних, морфологічних). Так, з лексичного погляду, на думку дослідника, українська мова має цілком виразне обличчя, порівняно з іншими слов'янськими мовами. Вона «володіє лексичними скарбами, успадкованими з того часу, коли примітний побут племен не потребував ще тієї сили так званих культурних понять, які входили в їхній вжиток пізніше разом із словами, або створеними на власному мовному ґрунті шляхом застосування продуктивних морфологічних елементів рідної мови, або через запозичення потрібного від інших народів. Основний лексичний фонд української мови, звичайно, мало чим різниться від інших слов'янських мов. Інакше виглядає справа відносно лексики пізнішого походження» [Булаховський, 1956: 152]. Значні здобутки українському народу приносить «словотворча робота», спрямована на «натуральну індивідуалізацію українського

словника» (напр., від *любити*: *любий, любас, любка, любуня, улюбленець* та ін.) [Булаховський, 1956: 152–153].

Наукову цінність становить праця «Курс сучасної української літературної мови. Т. I» за ред. Л. А. Булаховського (1951), де проаналізовано чимало фемінітивів минулого періоду, що поступово архаїзувалися (*ланкова, ударниця, дружинниця, автоматниця, партизанка*) або деархаїзувалися (*пані, добродійка, безбожниця*) [“Курс...”, 1951, I: 37]. Розділ «Морфологія» умістив три складові: «Загальну частину», «Словотвір» і «Словозміну», у першій з яких зазначено, що в «назвах людей граматичний рід часто відповідає біологічному статевому поділові: *чоловік – жінка, дід – баба...* У назвах людей за професією, родом діяльності, за належністю до певної організації чи якогось об’єднання або якоюсь іншою ознакою часто виступають парні форми чоловічого і жіночого роду відповідно до біологічних ознак: *робітник – робітниця...* Проте тут немає витриманої послідовності: у назвах професій, наприклад, є тенденція зберігати форму чоловічого роду для осіб обох статей: *професор, доктор, кандидат...*» [«Курс...», 1951, I: 304]. У частині «Словотвір» розглянуто багато суфіксів, за допомогою яких утворюються різні за значенням назви чоловіків, і значно менше фемінітивних суфіксів, де відзначено, що для позначення жінок актуалізована форма чоловічого роду (*директор, доцент, академік, організатор*), лише в деяких випадках існують паралельні варіанти (*бесідник – бесідниця, киянин – киянка, родич – родичка*) [«Курс...», 1951, I: 350–354].

Серед історичних праць значне місце відведено лексикологічним студіям, що розкривають різні проблеми історичної лексикології та історію однієї з лексико-семантичних груп слів зокрема – найменувань осіб жіночої статі. Особливої уваги щодо опрацювання історичної лексики заслуговують праці провідного дослідника історії української мови другої половини ХХ ст., мовознавця В. В. Німчука. Лінгвіст доклав чимало зусиль до вивчення лексики різних історичних періодів (праслов’янського, давньоукраїнського, староукраїнського й ін.), що відбито в одноосібних і колективних публікаціях. Так, друга частина академічного видання «Історія української мови» – «Лексика і фразеологія» – умістила статті В. В. Німчука «Праслов’янська лексика» і «Лексика давньоруської мови» [Німчук, 1983: 15–28, 29–153]. У першій із них подано й назви за родинними зв’язками, успадковані праслов’янською мовою з індоєвропейської (**žena* «жінка, дружина», **mati* (род. відм. **matere*) «мати», **dьkti* (род. відм. **dьktere*)

«дочка», **sestra* «сестра», **snoxa* «невістка», **zъly* (род. відм. **zъlъve*) «чоловікова сестра, зовиця», **въdova* «вдова») [Німчук, 1983: 21–22], а в другій схарактеризовано назви жінок за віком, статтю, з охопленням праслов'янських лексем і давньоукраїнських новотворів (*баба, жєна, дѣвѣка, кърмилица* та ін.) [Німчук, 1983: 30–31]. Основну увагу дослідник зосереджував на лексичі й пам'ятках найдавнішого писемного періоду в розвитку української мови, як засвідчують його лінгвістичні здобутки [Німчук, 1982, 1989, 2001, 2014, 2015 та ін.]. Результатом потужної лексикологічної праці дослідника стала й окрема монографія «Давньоруська спадщина в лексичі української мови» (1992), у якій особовим назвам присвячено розділ «Людина як частина живої природи», де відтворено й історію окремих назв жінок (*дѣвица, дѣвѣка, отроковица, жонка, жєньщина, невѣста, невѣстѣка, бѣлая голова* та ін.) [Німчук, 1992: 297–307]. До лексикологічної спадщини мовознавця увійшли й спеціальні розвідки про найменування осіб, зокрема праця «Лексеми *раб* та *слуга* в українських перекладах богослужбових текстів», де проаналізовано фемінітиви *раба, рабиня, слугиня* [Німчук, 2011: 148–155]. Загалом лінгвістичні студії професора засвідчили діахронне вивчення лексики української мови, з найбільшим опрацюванням лексики давньоукраїнського періоду.

Вагомим внеском у вивчення історичної лексики української мови стала наукова розвідка українського лінгвіста ХХ ст. в діаспорі П. К. Коваліва «Лексичний фонд літературної мови київського періоду Х – XIV ст.» у 2 т. (1962, 1964). Названа праця в першій частині вмістила аналіз питомої лексики, а в другій частині – запозиченої, до яких уведено й чимало найменувань осіб жіночої статі. Перша частина «Основний фонд» охопила кілька розділів, а в межах практично кожного з них схарактеризовано й назви жінок: «Природа» (*уница, отроковица, дѣвка, малица, старица*), «Матеріальна культура» (*селянѣка, градъница, кърмилица*), «Духовна культура» (*учительница, плясавица, ходатаица, Богомати, владычица, заступница*), «Суспільні відносини» (*обрученица, тѣща, свєкры, сѣноха, ятры, супруга, мужатица, водимая, наложѣница, рожаница, дѣчка, лєля*), «Політична структура» (*податѣница, зѣлодѣица, клеветѣница*) [Ковалів, 1962, I: 37–38, 72, 90, 163, 177, 186, 268–273, 304, 309]. У другій частині «Запозичення» відбито фемінітиви іншомовного походження в розділах «Германські запозичення» (*кѣнягыни, кѣняжєна, царица, цѣсарица, королева*), «Грецькі запозичення» (*тумпальница, игумения, манастырѣница, диякониса*), «Латинські запозичення» (*кума,*

куметра), «Кельтські запозичення» (*матица* «злодійка»), «Тюркські запозичення» (*бановъна* «дочка бана»), «Фінські запозичення» (*волхва* «чарівниця») [Ковалів, 1964, II: 33–35, 76, 81, 82, 93, 119, 128, 158, 181]. Загалом двотомне видання П. К. Коваліва – це синхронне вивчення лексики давньоукраїнського періоду X – XIV ст.

Історична граматики української мови відобразила не лише морфологічні ознаки, а й значною мірою словотвірні особливості давніх слів, тому граматичні праці мають важливе значення у вивченні історії фемінітивів. Від другої половини XX ст. свою цінність і вагомість зберегла «Історична морфологія української мови. (Нариси із словозміни та словотвору)» С. П. Бевзенка (1960). У ній відомості про фемінітиви ввійшли до розділу «Іменник», де назви жінок подано серед імен із давньою основою на *-ā* (*-jā*), із суфіксом *-ын-* (*рабыни*, *кънагыня*), з основою на *-r-* (*мати* (*матерь*), *дъчи* (*дочерь*)) [Бевзенко, 1960: 23, 27], проаналізовано з історичними змінами у відмінюванні (*дочка* (замість псл. *дъчи*), *дочки*, *дочки*, *дочку*, *дочкою*, *дочки*, *дочко*; *свекруха* (замість псл. *свекры* (*a*)) [Бевзенко, 1960: 50–64]. Особливу увагу привертає аналіз словотвору фемінітивів серед виділених способів деривації іменників: суфіксації, префіксації, словоскладання і субстантивації. У межах суфіксації схарактеризовано багато фемінітивних словотворчих засобів за давністю, продуктивністю, функціональністю в історії мови (*-к-а*, *-иц-я*, *-их-а*, *-ух-а*, *-ах-а*, *-л-я*, *-ин-а*, *-ов-а*, *-івн-а*), з яких найпоширенішими були суфікси *-к-а*, *-иц-я*, *-их-а* (*друкарка*, *малярка*, *доярка*, *господарка*, *втікачка*, *палійка*, *студентка*, *жниця*, *робітниця*, *газетниця*, *ковалиха*, *столяриха*), а інші – менш уживаними (*свекруха*, *щербетуха*, *пряха*, *свах*, *ткаля*, *праля*, *дядина*, *братова*, *царівна*, *попівна*) [Бевзенко, 1960: 120–122]. Поодинокі утворення розглянуто серед префіксальних (*прабаба*), складних (*богородица*, *богоотроковица* як кальки з грецької мови), субстантивованих (*наречена*) [Бевзенко, 1960: 135–139]. Загалом праця С. П. Бевзенка засвідчила діахронний підхід до вивчення морфологічних, словотвірних явищ і процесів, що були успадковані з праслов'янської мови, виникли впродовж писемної доби та засвідчені на останньому етапі розвитку української мови.

Проблемам історичної граматики присвячена і книга «Нариси з історичної морфології української мови» в 2 т. С. П. Самійленка (1964, 1970), де процеси формотворення і словотворення розглянуто в тісній взаємодії та взаємозв'язаності від праслов'янської єдності й на власне українському мовному ґрунті. За твердженням дослідника, процеси

словотворення і формотворення щільно переплетені й перехрещені в історії слов'янських та інших індоєвропейських мов, а словотворчі засоби сприяли зокрема становленню іменників як самостійної частини мови [Самійленко, 1964: 13]. У першій частині книги під час діяхронного аналізу субстантивів розкрито й найдавніші ознаки деяких фемінітивів, зокрема фонетичний склад їхніх праслов'янських коренів (**snъxa* < **snusa*, друс. *snъxa*), змертвілих суфіксів (**dě-va* < **dě-v-a*, друс. *дѣва*), відзначено спільнослов'янські малопродуктивні (*-ь-та*: *вѣдѣма*) і продуктивні суфікси (*-ын-я*: *господарыня*, *-иц-я*: *цариця*) [Самійленко, 1964: 16–34]. У названій праці відображено історію й інших способів творення іменників, де наведено й окремі фемінітиви, зокрема префіксацію (*прабаба*), складання (*небога*, *невіста*), субстантивацію (*вдова*, *удовівна*, *гетьманова*) [Самійленко, 1964: 35–52]. Концептуальні положення С. Самійленка лягли в основу написання й розділу «Іменник» до колективної монографії «Історія української мови. Морфологія» (1978) [Самійленко, 1978: 16–128], що вмістив і напрацювання попередньої книги. В обох працях лінгвіста використано синхронний і діяхронний підходи, із ґрунтовним, системним описом словотвору й словозміни іменників праслов'янської, давньоукраїнської мови та з історичним аналізом їхніх граматичних ознак і граматичних категорій від праслов'янської єдності дотепер.

Словотвірні студії І. І. Ковалика, який використав як об'єкт власного дослідження саме категорію назв осіб, дали підстави започаткувати спеціальне вивчення словотвору фемінітивів української мови і виокремити лінгвальну категорію жіночості як самостійну комплексну одиницю. Словотвірна категорія назв осіб стала базовою для проведення його дериватологічних студій і для реалізації відповідних теоретичних положень та методологічних підходів [Ковалик, 1958, 2007, 2008]. У межах цієї словотвірної категорії виділено два словотвірні розряди – назви чоловіків і назви жінок, які проаналізовано в тісній структурно-семантичній взаємодії, а назви жінок розглянуто переважно як похідні від назв чоловіків. Джерельною базою для наукових розвідок дериватолога стали найменування осіб усіх слов'янських мов, тобто дослідження цієї словотвірної категорії виконано на матеріалі сучасної української мови в контексті інших слов'янських мов, із використанням описового й порівняльно-історичного методів. У практиці порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов увагу було зосереджено як на загальні дослідження з

іменникового словотвору, так і на конкретне вивчення словотвірного розряду назв осіб жіночої статі [Ковалик, 1958, 1962].

За вихідну одиницю дослідження слов'янського іменникового словотвору в працях І. І. Ковалика взято словотвірний тип, під яким мовознавець розумів узагальнену трикомпонентну словотвірну величину: «1) лексико-семантична єдність; 2) єдність лексико-граматичного характеру словотворчої основи, як вихідної бази словотворчого процесу; 3) єдність афіксальних частин (суфіксальних, префіксальних чи комбінованих префіксально-суфіксальних)» [Ковалик, 1958: 8]. З урахуванням цього словотвірного поняття досліджено назви жінок української мови в контексті слов'янського словотвору, але тільки на рівні суфіксальної деривації. Унаслідок порівняльно-історичного вивчення категорії жіночості дериватолог обґрунтував низку теоретичних питань зі словотвору фемінітивів (походження суфіксів, їх сполучуваність, продуктивність, творення фемінітивів як самостійних лексем) і сам зазначав про спробу «характеристики всієї системи суфіксальних словотворчих типів, що виявляються в колі загальних назв жінок і самок тварин у сучасних східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами» [Ковалик, 1962: 4] і про «достатні підстави вважати, що співвідносні утворення назв осіб і тварин чоловічої і жіночої статі як словотворчих показників сталевості – окремі і самостійні лексеми, а не тільки форми однієї лексеми» [Ковалик, 1962: 10]. Словотвірні типи фемінітивів у східнослов'янських мовах дериватолог розглядав, починаючи від спільнослов'янських, характерних для всіх слов'янських мов, далі виділяв спільні східно-, західнослов'янські словотвірні типи, спільні східно-, південнослов'янські словотвірні типи і характерні для однієї або кількох мов. Синхронний підхід застосовано під час вивчення фемінітивів сучасних слов'янських мов, а діахронний – для відображення спільнослов'янської спадщини (словотвірних типів, словотворчих засобів тощо).

Важливою працею з історичного словотвору української мови стала книга Л. Л. Гумецької «Нарис словотворчої системи української актової мови XIV – XV ст.» (1958). На основі багатої джерельної бази (ділової писемності XIV – XV ст.) у ній проаналізовано словотворення різних частин мови. Розділ «Словотвір іменників» у частині «Власні назви» охопив «Жіночі особові назви», де розглянуто найменування прикметникового походження на *-ов-ая*, *-ев-ая*, *-ин-ая*, *-ьск-ая*, *-цк-ая*, мотивовані співвідносними назвами чоловіків (*оуздал росовои, пани*

ядвига хмелевая, морхина даетъ двѣ ведрѣ меду, панѣ яснѣ кыиской) [Гумецька, 1958: 30–32]. А в частині «Загальні назви» фемінітиви зосереджено в межах морфологічного типу словотворення із зазначенням того, що назви осіб жіночої статі в юридичних документах трапляються рідко, і майже половину їх становлять непохідні субстантиви. Через невелику кількість зафіксованих суфіксальних іменників (10 слів) важко визначити продуктивність словотворчого форманта, але найбільше відзначено назв осіб із суфіксом *-к-а* (*дочка, дѣвка, matka*), без первинного здрібно-пестливого значення в документах XIV – XV ст.; рідше із суфіксом *-иц-я* (*вл(д)чця, сестреницы, королицы*); поодинокі із суфіксами *-ын-и, -н-а, -а(-я)* (*кнагины, кнжнѣ, госпожи*) [Гумецька, 1958: 88]. «Особові суфікси жіночого роду в основному служать засобом творення назв жінок від співвідносних чоловічих назв. Помітна спеціалізація функцій особових суфіксів: *-ыни*, який творить назви жінок, і *-на*, який творить назви дочок, названих в основному слові чоловіків. Синонімічні суфікси *-иця, -ыни* закріплені за означеними основами і невзаємозамінні» [Гумецька, 1958: 89]. До морфолого-синтаксичного типу словотворення введено два субстантивати: *руска* і *кролевая* [Гумецька, 1958: 111]; а до лексико-синтаксичного – стандартні сполучення на зразок *мати божїѣ*, вважаючи їх близькими до лексикалізованих словосполучень [Гумецька, 1958: 114].

Напрацьовані й узагальнені питання з історії української мови дали змогу лінгвістам підготувати комплексне дослідження з історичного словотвору, що має власні завдання, об'єкт і предмет, систему способів і засобів словотворення, вироблених на різних історичних етапах. У ділянці історичного словотвору плідними й вагомими є напрацювання П. І. Білоусенка [Білоусенко, 1993, 1996, 2015 та ін.], які заклали міцне підґрунтя для підготовки академічного видання. Початком узагальненої праці з історичного словотвору стало дослідження іменника як найбагатшого у словотвірному плані класу слів [Білоусенко & Німчук, 2013]. «Іменникова дериваційна система української мови від найдавніших часів характеризується величезною кількістю формантів і, як правило, значним числом лексико-семантичних груп, у межах яких використовуються певні афікси. В іменниковій деривації завжди панівним був суфіксальний словотвір, проте переважно в новіші часи активною стала й конфіксація як засіб поповнення субстантивної лексики. Чисто префіксальний спосіб

дери́вації представе́ний в іме́нниковій систе́мі ще з праслов'янського періоду» [Білоусенко & Німчук, 2013: 3–4].

Значну цінність становлять монографії П. І. Білоусенка і В. В. Німчука «Нариси з історії українського словотворення (дери́вати на -и́ця)» (2002), «Нариси з історії українського словотворення (дери́вати на -и́на)» (2009), де відображено історію суфіксів *-и́ця* й *-и́на*, їхню словотвірну спроможність і функційність на різних синхронних зрізах, а також здатність утворювати іменники зі значенням жіночості. У першій книзі проаналізовано фемінітиви із суфіксом *-и́ця* (способи дери́вації, словотвірні розряди, словотвірну семантику), засвідчивши поступове зростання продуктивності форманта *-и́ця* і похідних від нього морфем, починаючи від спільнослов'янської доби, напр., у псл. мові: відприкметникові дери́вати **moldica* (**molda*), **vъdovica* (**vъdova*), **krasavica* (**krasava*); віддієслівні **rodica* (**roditi*), **pļesica* (**pļesati*), **blōdnica* (**blōditi*); відіменникові **družica* (**drugъ*), **korlica* (**korl'ъ*), **babica* (**baba*); у дукр. мові: відприкметникові *пѣснивица* (*пѣснивыи*), *свьѣрстьница* (*свьѣрстьныи*), *законьница* (*законныи*); віддієслівні *баяльница* (*баяти*), *затворьница* (*затворити*), *проповѣдьница* (*проповѣдати*); відіменникові *царица* (*царь*), *дѣконица* (*дѣяконъ*), *милостьница* (*милостьникъ*) та ін.; у стукр. і нукр.: відприкметникові *юница*, *білявица*, *привітница*; віддієслівні *кормилица*, *доглядальница*, *породільница*; відіменникові *свекрица*, *невдячница*, *сердечница*, *модельница*, *спідничница* та ін. [Білоусенко & Німчук, 2002: 8–63]. У межах словотвірних розрядів (відприкметникових, віддієслівних, відіменникових) фемінітиви на *-и́ця* класифіковано за семантикою і засвідчено численне зростання їх у староукраїнській і новій українській мові, з поширенням похідних від суфікса *-и́ця* формантів (*-ни́ця-я*, *-ли́ця-я*, *-чи́ця-я*, *-льни́ця-я* та ін.) [Білоусенко & Німчук, 2002: 36–63]. У другій книзі фемінітиви на *-и́на* розглянуто так само в діахронії, однак невеликою мірою, бо суфікс *-и́на* спричинив творення поодиноких загальних назв жінок на різних історичних етапах, напр., із псл. мови відомі деякі назви осіб зі значеннями сукупності й сингулятивності: **družina* (*drugъ*), **rodina* (**rodъ*), **obročina* (**obrokъ*), **l'udina* (**l'udъ*), **děvъčina* (**děvъka*); для давньоукраїнської мови характерним було запозичення жіночих імен на *-и́на* через церковнослов'янську мову: *агрипины*, *марины*, *хрѣстины* та ін.; у староукраїнській і новій українській мові поживалося творення фемінітивів на *-и́на* (за зовнішніми, внутрішніми ознаками, родинними

зв'язками та ін.): *женичина, білявина, гордівнина, дядина, братина, вуйчина, судина, старостина* та ін., а в сучасній українській мові виникли пейоративні деривати та численна кількість офіційних і неофіційних імен на *-ин-а*: *лярвина, скілітина, шпалина, Ярина, Харитина, Яковина* та ін. [Білоусенко & Німчук, 2009: 29, 39–53].

Загальнолінгвістичні дослідження стали потужним стимулом і міцним підґрунтям до проведення спеціальних історичних розвідок про фемінитиви української мови. Унаслідок цього в другій половині ХХ ст. з'явилася низка окремих праць з історії найменувань жінок української мови, з урахуванням переважно синхронного підходу до розкриття цієї категорії найменувань. Так, історія фемінитивів української мови ХХ ст. відображена в дисертаційній роботі І. І. Фекети «Жіночі особові назви в українській мові. (Творення і вживання)» (1968). У ній дослідник проаналізував лексичні, словотвірні і функційні особливості фемінитивів, характерні для української мови першої половини ХХ ст., тобто невеликого часового проміжку. Мовознавець визначив способи творення, у межах кожного з яких дав оцінку словотворчим ресурсам фемінитивів, особливо серед способів морфологічного словотворення. Із проведеного ним дослідження зрозуміло, що більшість зафіксованих іменників мотивувалася назвами чоловіків, а деякі – дієсловами, прикметниками. У випадку взаємодії з маскулінативними засобами суфікси *-к-а, -иц-я, -нищ-я, -их-а, -ин-я* приєднувалися до повних та усічених основ; суфікси *-івн-а, -ш-а, -ес-а, -ис-а, -н-а* – тільки до повних основ; а суфікси *-ух-а, -ул-я, -л-я (-ал-я, -ил-я, -іл-я)* – до різних основ, зокрема суфікс *-ух-а* – до дієслівних, прикметникових, іменникових (*балакуха, хитруха, свекруха*), *-ул-я* – до прикметникових, *-л-я (-ал-я, -ил-я, -іл-я)* – до дієслівних (*браля, шваля*) [Фекета, 1968].

Історію фемінитивів нової української мови вибрала за предмет дослідження С. П. Семенюк у кандидатській дисертації «Формування словотвірної системи іменників з модифікаційним значенням жіночої статі в новій українській мові» (2000). У своїй роботі дослідниця поставила за мету простежити динаміку словотвору іменників зі значенням жіночості в українській мові кінця ХVІІІ – початку ХХ ст. До завдань включила аналізування словотвірних типів фемінитивів із модифікаційним словотвірним значенням, визначення продуктивності, дистрибутивності, словотвірної активності суфіксів. Мовознавиця побудувала роботу на основі аналізу суфіксальних дериватів із модифікаційним словотвірним значенням жіночості в новій українській

мові, зокрема схарактеризувала суфіксальний спосіб деривації фемінітивів, а в його межах – лише модифікаційні суфіксальні іменники, мотивовані назвами чоловіків. Поза об'єктом її наукової роботи залишилися мутаційні, транспозиційні суфіксальні утворення зі значенням жіночості, а також інші різновиди морфологічної деривації, морфолого-синтаксичної, лексико-семантичної [Семенюк, 2000]. У дисертації немає порівняння фемінітивів із попередніми історичними періодами та сучасною епохою, а також окремого словника фемінітивів, який міг би представити загальну кількість виявлених номінацій, засвідчити специфіку творення і функціонування субстантивів зі значенням жіночості в новій українській мові.

Історичне минуле фемінітивів української мови відображено частково і в працях М. П. Брус, зокрема творення і використання загальних назв жінок у давньоукраїнській, староукраїнській, сучасній українській мові [Брус, 2006, 2007, 2009, 2015, 2018]. З історії фемінітивів староукраїнської мови захищено кандидатську дисертацію «Загальні жіночі особові номінації в українській мові XVI – XVII століть: словотвір, семантика» (2001), де на словотвірному рівні проаналізовано способи творення моційних дериватів (морфологічний (у всіх різновидах), морфолого-синтаксичний (субстантивацію), лексико-семантичний), визначено словотвірні типи, словотвірну семантику фемінітивів, а на лексичному рівні схарактеризовано тематичні групи, семантичні відношення синонімії, антонімії, родовидової взаємодії номінацій. Роботу доповнено спеціальним словником фемінітивів староукраїнської мови, укладеним на основі писемних пам'яток, історичних словників і лексичних картотек [Брус, 2001].

Про дослідження історії субстантивів зі значенням особи жіночої статі відомо й чимало зарубіжних лінгвістичних розвідок. Так, у білоруському мовознавстві ґрунтовною працею зі словотвору фемінітивів старобілоруської мови стала книга М. А. Павленка «Нарысы па беларускаму словаўтварэнню. Жаночыя асабовыя намінацыі ў старабеларускай мове» (1978). У ній лінгвіст проаналізував способи творення, словотвірні типи, словотворчі засоби похідних слів, відзначивши, що фемінітиви мотивуються різними за частиномовною належністю словами. Унаслідок власних спостережень з'ясував, що назви жінок походять від іменників, прикметників, дієприкметників, дієслів та словосполучень (*шинкарь* – *шинкарка*, *мать* – *матка*, *Литва* – *литовка*, *белая* – *белица*, *подданный* – *подданка*, *торговать* – *торговка*, *бѣлая жонка* – *бѣложонка*), а найбільша

кількість фемінітивів зумовлена похідними назвами чоловіків. Мотивування номінацій зі значенням жіночості спричинене неоднорідністю слів за лексико-семантичними ознаками. Диференціювання назв жінок за твірною базою найкраще відбито в межах номінацій на *-к-а* та *-иц-а*. Серед малопродуктивних словотвірних типів фемінітивів випадки мотивації різними словами поодинокі, напр., дієсловами (*жнея*), словосполученнями (*золотошвея*), іменами жінок (*свекровь*) або кількома словами одночасно (*шляхтянка* < *шляхтич*, *шляхта*), що засвідчує здатність фемінітивів до полімотивації [Павленко, 1978].

У російському мовознавстві до проблем творення фемінітивів були звернуті наукові погляди В. В. Виноградова. Досліджуючи багатство і різноманітність типів словотворення в системі відмінювання іменників твердої групи на *-а*, лінгвіст зазначав, що назви жінок утворюються від співвідносних основ чоловічого роду (*знахар* – *знахарка*, *француз* – *французженка*, *студент* – *студентка* та ін.). Учений виділяв корелятивні пари суфіксів іменників чоловічого та жіночого родів: *-ик* – *-иц-а*, *-ец* – *-иц-а* і *-к-а* та ін. До категорії особи мовознавець зараховував велику кількість суфіксів зі значенням жіночості: *-иц(а)*, похідні від нього форманти *-ниц(а)*, *ициц(а)*, *-чиц(а)*, *-льициц(а)*, *-тельниц(а)* (останній утворюється шляхом приєднання суфікса *-ниц-а* до основи на *-тель* або ж можливе безпосереднє творення назви особи на *-тельниц(а)* від дієслівних основ), малопродуктивні суфікси *-овициц(а)*, *-евициц(а)*, непродуктивний *-лиц-а*; функціонально близький до суфікса *-иц(а)* формант *-к(а)* із багатьма похідними суфіксами *-енк(а)*, *-анк(а)*, *-истк(а)*, *-арк(а)*, *-ачк(а)*, *-овк(а)*, *-ентк(а)*, *-антк(а)*, *-итк(а)*, *-атк(а)*, а також продуктивні суфікси *-ш(а)*, *-ичн(а)*, *-овн(а)*, *-евн(а)*, *-их(а)*, просторічний *-ух(а)*, розмовний *-ушк(а)*, запозичені інтернаціональні суфікси *-есс-а*, *-ис-а*, *-ин-а* [Виноградов, 1947: 132–136].

Словотворення фемінітивів чеської мови простежено у працях Г. П. Нецименко [Нецименко, 1960, 1961], із подальшим опрацюванням у контексті сучасної славістики (при порівнянні з польською, російською та іншими мовами) [Нецименко, 2010]. Для дослідниці однією з ключових проблем стало вивчення «парних фемінітивів» [Нецименко, 2010: 193]. Мовознавиця з'ясувала, що розбіжності, які стосувалися доцільності використання «парних фемінітивів» для позначення жінок із відповідним соціальним статусом, були успішно подолані в першій половині ХХ ст. і кінцевий

вибір зроблено на користь вживання «парних фемінітивів» у чеській мові, напр.: *gubernátorka*, *sympatizántka*, *náměstkyni*, *kandidátka* [Нещименко, 2010: 201]. Чеська мова миттєво реагує на зростання потреби в називанні жінок, а труднощі виникають хіба в творенні «парних фемінітивів» від недавніх запозичень. І якщо в середині ХХ ст. в літературній чеській мові більшою чи меншою мірою стабільною була родова кореляція, то в літературній польській мові більш стійкі позиції займала маскулінізація, а російська мова займає проміжне становище між фемінізацією і маскулінізацією [Нещименко, 2010: 204]. Для сучасної чеської мови характерне послідовне використання «парних фемінітивів» як у повсякденному невимушеному спілкуванні, так і в літературному узусі, тобто в цьому фрагменті словотвірної системи розбіжності між кодифікацією і системними мовними закономірностями практичні незначні [Нещименко, 2010: 201].

Провідною дослідницею фемінітивів та історії назв жінок у німецькій мові є Д. Нюблінг з університету м. Майнц. У двох колективних монографіях «Історичне мовознавство німецької мови. Вступ до принципів мовних змін» [Nübling, 2008] та «Вступ до ономастики» [Nübling, 2012] відповідним темам присвячено розділи за її авторством, де проблеми фемінітивних утворень розглянуто як у традиційному діахронному аспекті, так і з погляду гендерної лінгвістики та гендерної коректності. Програмовими авторськими працями стали й окремі статті Д. Нюблінг: «До лексикографічного представлення статі. Аналіз словникових статей *Жінка* та *Чоловік* в новітніх словниках» [Nübling, 2009] та «Від «Діви» до «Дівки», від «Дівчини» до «Повії»: пейоративізація позначень жінок як криве дзеркало культури чи як ефект чоловічої галантності?» [Nübling, 2011] та ін. Історію фемінітивної лексики схарактеризовано в статтях із семантичного й стилістичного поглядів, зокрема досліджено еволюцію згрубіло-зневажливих назв від патріархально-антропоцентричного німецького лексикону доби середньовіччя до модерних тенденцій і настанов феміністичної лінгвістики.

Вивченню фемінітивів-германізмів у гендерно-лінгвістичному напрямі й порівняльному польсько-німецькому аспекті присвячені статті польської дослідниці Г. Блажковської «Про мовну нерівноправність жінок і чоловіків у системі німецьких позначень особи» [Błaszowska, 1995], «Асиметрія в утворенні й уживанні фемінінних та маскулінних позначень особи у німецькій та польській

мові» [Właszowska, 2002], а також монографія «Позначення осіб жіночої статі у німецькій та польській мовах з погляду феміністичної критики мови» [Właszowska, 2016]. У монографії ґрунтовно проаналізовано категорію роду в обох мовах, структуру й функції німецької та польської системи позначень особи, способи вираження статі у двох мовах (номіналізацію, прономіналізацію, польську й німецьку деривацію). Розкрито історію невідмінюваних фемінітивів, розглянуто лексичні й граматичні особові абстракції в польській та німецькій мовах, скритиковано чоловічий рід як сумнівний засіб статевої абстракції. В емпіричній частині роботи виділено чотири типи позначень особи жіночої статі в обох мовах: перед ім'ям (означення, прикладка), після імені (предикатив, означення в род. в., обставина зі сполучниками *als-jako* та *wie-jak*), без імені (підмет, предикатив, додаток, означення, означення зі сполучниками *als-jako*, нестійка прикладка, означення в род. в., обставина зі сполучниками *als-jako* та *wie-jak*); подано вмотивовані й невмотивовані форми одного або різних позначень особи жіночої статі в одному й тому самому тексті.

Аналіз лінгвістичних праць, що відобразили певною мірою проблеми творення фемінітивів, дав змогу констатувати, що історія фемінітивів української мови представлена в багатьох загальних і спеціальних наукових студіях, але з непослідовними, фрагментарними підходами до розкриття минулого фемінітивної підсистеми української мови. У загальних лінгвістичних працях завдання були спрямовані на з'ясування семантичних ознак фемінітивів, мотиваційних зв'язків, відношення до назв чоловіків, визначення словотворчих засобів, способів деривації фемінітивів.

Дослідження О. О. Потебні уможливили обґрунтування словотворчої бази фемінітивів (іменникових, прикметникових, дієслівних основ), співвідношення маскулінативних і фемінітивних словотворчих засобів, історичних зв'язків між означуваним і означальним словами, що віддзеркалюють прикладки зі значенням жіночості (*мати-одиначка, дівчина-чорнобривка*).

Праці Л. А. Булаховського дали змогу усвідомити неповторність української мови серед інших мов, досягнуту лексичною і словотворчою працею. У них звернуто увагу на можливе творення паралельних іменників чоловічого й жіночого родів із різними лексичними значеннями, а також використання маскулінативів для позначення жінок за професією та іншими ознаками.

Історичне опрацювання фемінітивів української мови на лексичному рівні зайняло чимале місце в наукових дослідженнях П. К. Коваліва, В. В. Німчука, І. П. Чепіги й ін.; на граматичному рівні – у студіях С. П. Самійленка, С. П. Бевзенка, О. С. Мельничука й ін.; на словотвірному рівні – у працях І. І. Ковалика, Л. Л. Гумецької, П. І. Білоусенка й ін.; на діалектному – у розвідках Ф. Т. Жилка, П. Ю. Гриценка, Н. В. Хобзей та ін. Спеціальне вивчення фемінітивів забезпечили певною мірою наукові розвідки І. І. Фекети, П. І. Білоусенка, С. П. Семенюк, А. М. Архангельської, М. П. Брус та ін. Для порівняльно-історичного аналізу загальних назв осіб жіночої статі цінними стали напрацювання із зарубіжної лінгвістики В. В. Виноградова, О. А. Земської, М. А. Павленка, Г. П. Нецименко, Г. Блажковської та ін. А на міжгалузевому рівні (етнолінгвістичному, лінгвоареалогічному, лінгвокультурологічному, соціолінгвістичному) – дослідження О. Б. Ткаченка, В. І. Кононенка, В. В. Жайворонка, П. Ю. Гриценка, В. М. Брицина й ін.

Проблематику вивчення фемінітивів української мови визначали переважно лексикологічні та словотвірні студії, невеликою мірою граматичні, лексикографічні, діалектологічні, антропологічні й інші. Досягнення сучасної мовознавчої науки засвідчують, що фемінітиви можуть бути об'єктом і предметом міжгалузевих напрямів. Особливо актуальною сьогодні стає фемінітивна проблематика у зв'язку із проведенням гендерних і феміністичних досліджень, що зумовлює виникнення лінгвогендерологічних та інших розвідок.

1.2. Теоретико-методологічні положення й підходи до з'ясування проблем фемінітивотворення

Підґрунтям вивчення історії загальних назв осіб жіночої статі стала відповідна теоретична та методологічна база дослідження, елементи й положення якого визрівали в багатьох загальних і спеціальних лінгвістичних працях. Термінологію, необхідну для опису назв жінок загалом і в багатьох мовних аспектах, опрацьовано частково, як і всю фемінітивну спадщину української мови.

Найменування жінок із багатовіковою історією становлення й функціонування на українському ґрунті потребують належного теоретичного вивчення та комплексного відображення їх історичного розвитку від витоків до теперішнього часу. Для представлення загальних назв жінок, систематизування й аналізування їх як численної кількості номінативних одиниць із різними класифікаційними ознаками за основну одиницю ідентифікування й інтерпретування взято поняття *категорія жіночості*, або *фемінітивності*. У загальномовному плані *категорія жіночості* – це абстраговане лінгвальне поняття, якому підпорядковані одиниці нижчого порядку, об'єднані в загальне ціле для вираження значення «особа жіночої статі». Цю категорію можна розглянути в межах трьох найбільших мовних площин – граматичної, словотвірної, лексичної, з'ясувавши її диференційні та інтегральні ознаки.

У граматичній системі сучасної української мови поділ граматичних категорій за ранговими показниками зведено до розмежування їх на морфологічні категорії першого рангу (власне-морфологічні) як найабстрактніше угруповання і категорії другого рангу (морфолого-словотвірні-синтаксичні), належні до словотвірної й синтаксичної рівнів, але з ознаками морфологічної категорії [Грамати́ка, 2017: 52]. Категоріями першого рангу є ті величини, що виражають найбільш узагальнене лінгвістичне поняття (напр., рід, число, відмінок іменників), тобто власне-морфологічні, а категоріями другого рангу – менш абстраговані і більш конкретизовані, ніж першого, до яких учені зараховують низку словотвірних і синтаксичних категорій [Грамати́ка, 2017: 49]. За таким поділом граматичних величин категорія фемінітивності може бути введена до категорій обох рангів, оскільки має ознаки, відповідні першій і другій частині абстрактних угруповань.

Загальні назви осіб жіночої статі за частиномовною належністю – це іменники, морфологічними категоріями яких є рід, число, відмінок, істота / неістота, особа. Найменування жінок належать до категорії істот (осіб і неосіб), а в її межах – до особових назв разом із найменуваннями чоловіків. У такому разі їх можна кваліфікувати як морфологічну категорію особи у сукупності з маскулінативами або розглядати як частину категорії особи, що охоплює класифікаційні грами «особа чоловічої статі» та «особа жіночої статі», показниками яких виступають відповідні фемінітивні й маскулінативні словозмінні та словотворчі засоби. Категорія особи відображає високий рівень узагальнення, але в сукупності всіх особових номінацій – найменувань чоловіків і жінок. Як окрема частина, виокремлена зі складу особових назв, категорія фемінітивності набуває конкретного характеру – класифікаційного щодо назв жінок і диференційного щодо назв чоловіків. Розгляд її як морфологічної категорії можна простежити на рівні розподілу найменувань чоловіків і жінок за відповідними семантичними й граматичними показниками (значення особи жіночої статі й закінчення *-а(-я)*) та завершити аналізування її – ідентифікуванням як лексико-граматичної іменникової категорії.

Категорія жіночості як менш абстрактна величина, порівняно з власне морфологічними категоріями, входить до категорії другого рангу, який представляють «морфолого-словотвірні-синтаксичні, що обслуговують передусім словотвірний рівень мови, а також стосуються синтаксичного рівня, але мають ознаки морфологічної категорії завдяки своїй відносній регулярності» [Граматики, 2017: 52]. У складі такого граматичного угруповання категорія жіночості являє собою словотвірну іменникову категорію, засобами вираження якої є переважно дериваційні форманти, зокрема суфікси як носії грамем словотвірної категорії – словотвірних типів [Граматики, 2017: 190].

Словотвірна категорія – «загальне абстрактне поняття, до якого відноситься сукупність усіх підпорядкованих йому словотворчих розрядів, споріднених одним дуже загальним значенням» [Ковалик, 2007: 269]. Ієрархічно їй підпорядковані словотвірні розряди, словотвірні типи і словотвірні моделі. У такій системі словотвірних відношень категорія жіночості об'єднує словотвірні розряди суфіксальних, префіксальних, конфіксальних, флексійних, складних, субстантивованих, семантичних дериватів, що відповідають основним способам творення фемінітивів (морфологічному, морфолого-синтаксичному, лексико-семантичному); словотвірні розряди

охоплюють словотвірні типи, а останні – словотвірні моделі. У плані поділу на словотвірні типи значну розрізненість становить словотвірний розряд суфіксальних дериватів, оскільки ще від спільнослов'янської доби й далі найбільшою мірою розвинулася й збагатилася система фемінітивних словотворчих суфіксів. Указана схема членування категорії жіночості лягла в основу словотвірного аналізу субстантивів кожної історичної доби.

Загальні назви жінок як лексико-граматична категорія слів у межах іменника виступають носіями спеціального номінативного значення – особи жіночої статі. У зв'язку з цим можуть бути кваліфіковані і як лексична категорія, оскільки є виразниками окремого самостійного лексичного значення – жіночості. У межах лексичної системи загальні назви жінок здатні виражати різні номінативні значення (первинні і вторинні), розвивати переносні значення, втрачати давні і набувати нових, вступати в різні семантичні зв'язки між собою та з іншими номінативними одиницями, тобто представлені як повноправні лексеми у порівнянні з іншими групами слів. З багатограними й численними зв'язками та відношеннями між собою вони можуть бути виділені й проаналізовані як окрема фемінітивна підсистема в межах лексичної системи української мови. Ієрархію категорії жіночості на лексичному рівні будуть становити семантичні розряди (назв жінок за родинними зв'язками, назв жінок за діяльнісними, функційними ознаками та ін.), групи і підгрупи лексем, однозначні й багатозначні слова. Її взято за основу для лексичного аналізу фемінів усіх історичних періодів.

Теоретичний аналіз іменників зі значенням жіночості проведено на основі спеціальної термінології, яка найкраще і найдоступніше відобразила особливості цієї категорії слів, виокремила її на тлі лексичної системи й уможливила багатоаспектний і багаторівневий лінгвістичний аналіз. Традиційне використання термінів *назва, номінація, найменування* спричинило застосування їх і для виділення та дослідження апелятивів зі значенням особи жіночої статі: *назви жінок, найменування жінок, номінації для позначення жінок* та под. Згодом поширилися і терміни *моційні найменування, моційні утворення, моційні деривати* й ін., що засвідчували спосіб творення іменників зі значенням жіночості від іменників чоловічого роду (від *моція* – лат. *motio* «рух») [Клименко, 2007: 402–403]. Однак багатослівні вирази не сприяли чіткому ідентифікуванню таких слів, наслідком чого стало формування й поширення нових термінологічних понять.

У зв'язку з цим запропоновано ввести до термінологічного обігу спільнокореневі слова з основою *фемін-* (*фемінітив*, *фемінітивний*, *фемінітивність* тощо), які дадуть змогу провести комплексне теоретичне й практичне дослідження іменників зі значенням жіночості.

Спеціальним позначенням іменників, що характеризують жінок, стало слово *фемінітив*. Спільнокореневими до нього є слова *фемінітивний*, *фемінітивність*, *фемінізація*, *фемінізувати*, *фемінізування* та інші. У сукупності наведені терміни з основою *фемін-* об'єднують апелятиви на позначення жінок в цілісну лексичну підсистему, сприяють чіткому структуруванню її за різними відношеннями і процесами та виразній ідентифікації на тлі всієї лексичної системи мови. Однак уведення їх до лінгвістичної термінології та для опису лексичної підсистеми іменників-назв жінок вимагає попереднього з'ясування історії їхнього виникнення та функціонування, а також вмотивування необхідності й доцільності використання щодо аналізованої групи слів.

Українському мовознавству і суспільству загалом слова з основою *фемін-* як лінгвістичні терміни відомі тільки з ХХ ст., бо до того часу наукові й навчальні праці їх не фіксували [див. Брус, 2008], а з другої половини ХХ ст. дослідники частіше стали звертати увагу на вказану лексико-семантичну групу слів [див. Ковалик 1962; Фекета 1968; Захлюпана, 1984; Семенюк, 2000 та ін.] і застосовувати відповідні терміни: *фемінінний*, *фемінативний*, *фемінізуючий* та інші. У зв'язку з цим історію функціонування термінів із основою *фемін-* в українській лінгвістиці слід вести з другої половини ХХ століття і пов'язувати насамперед з ученнями І. І. Ковалика, праці якого заклали підвалини для вивчення іменникового словотвору і започаткували творення спеціальної термінології для класифікування назв жінок.

Теоретичне обґрунтування багатьох словотвірних питань на основі категорії назв осіб дало змогу І. І. Ковалику поширити терміни *фемінізуючий*, *-а*, *-е*, *-і* (суфікс, словотвірний тип, розряд, елемент, функція, значення, закінчення, ресурси), *фемінінний* (суфікс, словотвірний тип), *фемінізація* («жіночотворчість») [Ковалик, 1962: 3, 7, 8, 12, 23, 31, 32; Ковалик, 2007: 397], які вже в працях дериватолога відмежовували назви жінок від назв чоловіків і вказували на самостійність, особливість, неповторність категорії назв жінок. Унаслідок частого використання термінів з основою *фемін-* у працях І. І. Ковалика стали з'являтися подібні терміни і в розвідках його наступників, зокрема І. І. Фекети (*фемінізуючий*, *-а*, *фемінінний* суфікс,

формант, функція) [Фекета, 1969: 4, 9; Фекета 1968: 23, 25, 57, 70], Н. М. Захлюпаної (*фемінінатив* – назва жінки, *фемінізуючий*, *-а* (суфікс, роль) [Захлюпана, 1984: 11–12, 18–19], А. О. Загнітка (*фемінатив* (іменник жіночого роду), *фемінативний* (суфікс)) [Загнітко, 1987: 68–73; Загнітко, 1989: 34, 38, 40], С. П. Семенюк – слово *фемінізуючий*, *-а* (формант, засіб, суфікс, функція) [Семенюк, 2000: 5, 10, 69, 176, 178], М. П. Брус (*фемінітив* (найменування жінки, *фемінітивний* (суфікс, засіб, формант, словотвір) [Брус, 2001, 2007]. Вони вжиті як у розвідках про назви осіб загалом, напр., Л. І. Фенька, Т. О. Гаврилової – слово *фемінізуючий* [Фенько, 1979: 149; Гаврилова, 1988: 74–75], так і в спеціальних історичних студіях, напр., П. І. Білоусенка і В. В. Німчука – іменник *фемінітив* [Білоусенко & Німчук, 2002: 38, 61]. Загальнолінгвістичні праці майже не фіксували термінів із основою *фемін-* [Гумецька, 1958: 75–114; Бевзенко, 1960: 105–122; Самійленко, 1964: 13–181 й ін.], за винятком окремих, напр., В. Й. Горобця – *фемінітивні назви* [Горобець, 1983: 250]; В. В. Грещука – слово *фемінітиви* [Грещук, 1995: 68], Є. А. Карпіловської – *фемінінність* [Карпіловська, 1999: 90]. На початку ХХІ ст. процеси творення й використання лінгвістичних термінів із основою *фемін-* поживавлено під впливом нових напрямків і студій, що стосуються жіночої проблематики, зокрема у працях З. О. Валюх – *фемінатив* [Валюх, 2005: 110, 177], Я. В. Пузиренко – *фемінізація* [Пузиренко, 2005: 13, 14]; Т. М. Сукаленко – *фемінінність*, *фемінітив* [Сукаленко, 2010: 25, 144]; А. М. Архангельської – *фемінатив* [Архангельська, 2013, 2014] та ін.

На тлі слов'янської лінгвістики українська була, ймовірно, найбільш показовою у ХХ ст. щодо популяризації мовознавчих термінів із основою *фемін-*, бо різні зарубіжні фемінітивні дослідження оминали або не практикували вказану термінологію [див. Протченко, 1960; Янко-Триницька, 1966; Земська, 1970; Земська 1992, 147–155; Виноградов, 1986: 117–126; Хацкевич, 1956; Вярхов, 1968; Захаревич, 1959; Нецименко, 1960; Золотова, 1962], але деякі лінгвісти вживали окремі слова: О. І. Мойсеєв – слово *фемінізація* [див. Мойсеєв, 1965], В. Т. Піскун – слово *фемінний* [див. Піскун, 1972], «Tvořeni slov v češtině» – слова *feminálnij*, *feminin*, *feminina* [Tvořeni, 1967: 111, 534, 551], В. Фляйшер – слова *femininen*, *femininum* [FWD, 1969: 170]; чи навіть використовували їх як ключові слова, напр.: М. О. Павленко – терміни *фемінінний*, *фемінінатив* [Павленко, 1978].

Слід зауважити, що спільнокореневі слова з основою *фемін-*, пов'язані з первинною назвою *феміна* «жінка» й мотивовані нею чи похідними від неї словами, з нелінгвістичним змістом відбито в українській і зарубіжній лексикографічній практиці, напр., у «Словнику української мови» – слова *фемінізація, фемінізм, фемінізований, фемінізувати, фемінізуватися, фемініст, феміністка, феміністичний* [СУМ 11, 1979: 574–575], «Російсько-українському словнику» – лексеми *феминизироваться, феминизирующий, феминизированный, феминизируемый, феминизация, феминизм, феминист, феминистка, феминистический, феминистский* [РУС, 2003: 1298], у «New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language» – слова *feminine, femininity, feminism, feminization, feminize* [NWD, 1993: 345–346], у «Słowniku łaciny średniowiecznej w polsce» – слова *femella, femelinus, femen, femina (foemina), feminalia, femineus, femininus* [SŁŚ, 1975: 105–106]. Проте власне лінгвістичних термінів із основою *фемін-* такі словники практично не охоплюють. Виявлені в них подібні спільнокореневі слова належать до інших термінологічних систем, напр., *феминизация, феминизированный, феминизировать* – біологічні терміни; *феминизм, феминист, феминистка, феминистический, феминистский* – політичні терміни [РУС, 1981: 727]. Однак деякі з них стають поступово складниками лінгвістичних досліджень (*фемінізація* «процес творення іменників зі значенням жіночості», *фемінізувати* «надавати словам значення жіночості», *фемінізуючий* «той, що фемінізує (надає чомусь ознаки жіночості)» тощо), унаслідок виразного зв'язку з мотивувальним словом і використання в мовленнєвій діяльності. У лексикографічних джерелах як лінгвістичні відзначено дотепер поняття *femininus* «жіночий рід» [ЛРСД, 1986: 321], *femininum* «жіночий рід» [СІВ, 1966: 521].

В українському мовознавстві випробувано багато слів з основою *фемін-*, які можуть утвердити свій статус як повноцінні лінгвістичні терміни і сформувані термінологічну базу для дослідження загальних номінацій зі значенням особи жіночої статі. Перед аналізом таких потенційних термінологічних одиниць слід звернути увагу на їх етимон – мотивувальне слово *феміна* «жінка», яке також має власну історію і внутрішню форму. Лексикографічні джерела подають назву *феміна* як латинське слово [СІС, 1964: 675; ССРЯ, 1964: 1304; SWO, 1993: 261], з багатозначною структурою, до якої входить основне значення «жінка (будь-яка сутність жіночої статі)» [ЛРСД, 1986: 321]. Відзначають і те, що слово *феміна* пов'язане з *fecundus*, а останнє – зі

словами *fetus, fenus, felix* [ЛРСД, 1986: 321, 322, 325, 327]. Зв'язки між указаними словами дають право трактувати іменник *феміна* також як похідний, утворений шляхом сполучення суфікса *-in-a* з коренем *фем-*, латинськомовного чи іншого походження. Назва *феміна* втратила зв'язок зі своїм коренем і, можливо, ще на питомому ґрунті перетворилася в непохідне слово, на базі якого виникло чимало нових похідних, що мають різні семантичні, словотвірні, стилістичні особливості. Зокрема, субстантив *фемінізація*, який зафіксовано зі значеннями «розвиток в особі чоловічої статі та в самців хребетних тварин жіночих вторинних статевих ознак» [СУМ 11, 1979: 574], «набуття чоловіками жіночих рис характеру, що проявляються в поведінці, одязі, стилі життя», «збільшення кількості жінок в тій чи іншій сфері діяльності» [НСИЗ, 1984: 746], утворено від слова *феміна* за допомогою суфікса *-ізацій(а)*. Дієслово *фемінізувати* «спричиняти фемінізацію» [СУМ 11, 1979: 574] – від слова *феміна* за допомогою суфікса *-ізува-ти*, а дієслово *фемінізуватися* «набувати жіночих вторинних статевих ознак; піддаватися фемінізації» [СУМ 11, 1979: 574; НСИЗ, 1984: 746] – від *фемінізувати* за допомогою постфікса *-ся*. Деривати *фемінізований* «спричинений фемінізацією», *фемінізаційний* «той, що стосується фемінізації» [СУМ 11, 1979: 574; РУСК, 2006: 534] мотивовані неоднаково: дієприкметник *фемінізований* дієсловом *фемінізувати*, а прикметник *фемінізаційний* іменником *фемінізація*. Лексикографічні видання фіксують вказані деривати з основою *фемін-* як стилістично нейтральні (загальновживані або спеціальні) [див. СИС, 1964: 675; СУМ 11, 1979: 574; ССРЯ, 1964: 1301–305]. Прозорість і виразність семантики таких слів спричинили виникнення в окремих дериватах вторинних лінгвістичних значень і впровадження останніх для дослідження загальних номінацій зі значенням особи жіночої статі. Нелінгвістичні терміни з основою *фемін-* належать до інших термінологічних систем, тому не входять до предмета вказаного дослідження [див. Брус, 2008: 210–211].

Унаслідок аналізу дериватів із основою *фемін-* визначено термінологічну базу для вивчення загальних назв осіб жіночої статі, до якої ввійшли слова *фемінітив (фемінатив), фемінітивний (фемінативний), фемінітивність (фемінативність), фемінізований, фемінізувальний, фемінний, фемінінний, фемінінність*. Терміни *фемінітив, фемінатив* – спільнокореневі утворення, які слугують засобами виділення апелятивів зі значенням особи жіночої статі в межах лексикону. Вони утворилися від слова *феміна* за допомогою

двох латинських суфіксів: *фемінітив* із використанням морфем *-ім-*, *-ив-*, а *фемінатив* – морфем *-ат-*, *-ив-*, і, можливо, за аналогією до слів *інфінітив*, *генітив*, *субстантив*, *акузатив* та подібних. У процесі формування обидва деривати набули мутаційного словотвірного значення «той, що виражений твірним словом» і стали носіями лексичного значення «найменування особи жіночої статі». Через це іменники *фемінітив* і *фемінатив* розглянуто як синонімічні слова, що виражають одне й те саме поняття, мають спільну словотвірну семантику та різні лише за словотворчими засобами *-ім-*, *-ат-*. Обидва ці субстантиви, як і похідні від них утворення, можна одночасно використовувати під час дослідження назв жінок. У виконаних розвідках і монографічній роботі актуалізовано слово *фемінітив*, що внаслідок словотвірної спроможності та зв'язкам із багатьма спільнокореновими словами (*фемінітивність*, *фемінізація*, *фемінізувати* тощо) виявляє термінологічний характер самостійно і в похідних утвореннях (*фемінітивна підсистема*, *категорія фемінітивності*).

Ад'єктиви *фемінітивний*, *фемінативний* походять від слів *фемінітив*, *фемінатив* і містять суфікс *-н-*, тому є суфіксальними утвореннями з мутаційним словотвірним значенням «ознака, виражена твірним іменником». Вони використані для вираження значення «властивий, характерний фемінітивам» під час аналізування номінацій, але з перевагою прикметника *фемінітивний*, похідного від терміна *фемінітив*. Ад'єктиви *фемінітивний*, *фемінативний* – твірна база для синонімічних іменників *фемінітивність*, *фемінативність*, що мають суфікс *-ість* та спільне транспозиційне словотвірне значення «абстрагована ознака, виражена твірним ад'єктивом» і лексичне значення «ознака жіночості, властива мовним одиницям». Із названих утворень сьогодні доволіно вживаними є різні за структурою похідні, а в пропонованій монографічній роботі реалізовано терміни *фемінітивний*, *фемінітивність*, що утворюють словотвірний ланцюжок із дериватом *фемінітив*. Абстрактне поняття *фемінітивність* стало виразником самостійною лінгвальною категорії, якою охоплено загальні назви осіб жіночої статі. У зв'язку з цим терміни *фемінітивність* і *жіночість* вжито як синонімічні утворення, що вказують на ознаку, властиву мовним одиницям, і дають оцінку загальній кількості слів із такою лінгвальною ознакою.

У мовознавстві термінологічними одиницями стали й деривати *фемінізація*, *фемінізування*, *фемінізувати*, *фемінізований*,

фемінізувальний. Про використання понять *фемінізація*, *фемінізувати* в дослідженнях з іменникового словотвору відомо ще від мовознавчих студій І. І. Ковалика, де значення таких термінів спеціально не з'ясовано, але традиція використання їх відтоді збереглася дотепер. У зв'язку з цим при потребі сьогодні можна вводити такі терміни у дослідження найменувань осіб жіночої статі та розглядати *фемінізацію* й *фемінізування* як мутаційні утворення з семантикою «надання мовній одиниці значення жіночості», а *фемінізувати* як мутаційне утворення зі значенням «спричиняти фемінізацію, надавати чомусь жіночості». Дієприкметник *фемінізований* із суфіксом *-н-* утворено від дієслова *фемінізувати*, який має мутаційне словотвірне значення «той, що спричинений дією, названою твірним словом», а прикметник *фемінізувальний* із суфіксом *-льн-* – також від дієслова *фемінізувати*, що виражає словотвірне значення «той, що спричинює дію, названу твірним словом». Терміни *фемінізація*, *фемінізувати*, *фемінізований*, *фемінізувальний* є складниками лінгвістичного аналізу загальних назв жінок, як і слова *фемінітив*, *фемінітивний*, *фемінітивність*.

Із проаналізованими вище поняттями пов'язані й прикметники *фемінний*, *фемінінний*, які можна розглядати як синонімічні одиниці, утворені від слова *феміна* «жінка» за допомогою суфіксів *-н-* та *-інн-*, зі словотвірним значенням «ознака, виражена твірним іменником». Однак вони разом із похідними від них словами *фемінність*, *фемінінність* швидше за все стосуються самих осіб жіночої статі, ніж найменувань жінок, і можуть виражати значення «властивий, характерний жінкам», «ознака жіночості, якої набувають різні представники живого світу». Тим більше, для вираження ознаки жіночості, властивої мовним одиницям, уже сформовані прикметники *фемінітивний*, *фемінативний*, що безпосередньо вказують на категорію назв жінок – фемінітиви. Тому прикметники *фемінний*, *фемінінний* і похідні від них слова *фемінність*, *фемінінність* не використано в нашій роботі. Натомість у сучасній лінгвістичній літературі виявлено поодинокі зразки вживання таких слів.

Із найдавнішого писемного періоду до сьогодні накопичено велику кількість фемінітивів на українському ґрунті, що становлять самостійну *лексико-семантичну групу* слів. Урахування обширного складу фемінітивів, різноманітних зв'язків і відношень між ними дало змогу виділити окрему підсистему в межах лексичної системи української мови. Доцільним визначенням її стало поняття *фемінітивна підсистема*, з усвідомленням того, що *система* – «єдине

ціле, частини якого перебувають між собою в закономірних відношеннях і постійних взаємозв'язках» [Ковалик, 2007: 28]. *Фемінітивна підсистема* – це сукупність іменників зі значенням особи жіночої статі, що перебувають у постійних закономірних відношеннях і зв'язках між собою (лексичних, словотвірних, граматичних, синтаксичних та інших). З лексичного погляду важливим є класифікування фемінітивів за значенням, за семантичною структурою, семантичними відношеннями, адже в процесі історичного розвитку вони зазнавали більшою чи меншою мірою різних мовних і позамовних змін та впливів.

Розкриття *лексичного значення* фемінітивів – найважливіше завдання їхнього лексико-семантичного аналізу, що стало одним із пріоритетних у сучасному українському мовознавстві, особливо для лексикологічної і лексикографічної наук, у межах яких не вироблено принципи послідовного й унормованого тлумачення семантики загальних назв жінок, натомість усталено традиції кодифікування найменувань жінок із відсиланням переважно до відповідників чоловічого роду або до інших твірних слів, а також позначення жінок назвами чоловіків (насамперед у суспільній діяльності і професійній сфері). Фемінітиви як самостійні номінативні одиниці та виразники значення жіночості повинні мати власну лексичну історію: пояснення всіх значень і відтінків у межах однієї словникової статті, навіть за наявності корелятивних іменників чоловічого, жіночого родів чи інших спільнокореневих, синонімічних слів. Уведення описового тлумачення фемінітивів уможливить сприйняття їхніх *лексичних значень* у діахронії і в синхронії як комплексне поєднання трьох складових компонентів слова: власне семантичного – відображення позначуваної ним сутності, прагматичного – вираження емоційного ставлення мовців до позначуваного і синтаксичного – місця лексичного значення слова у відношенні до лексичних значень інших, семантично пов'язаних із ним слів [Тараненко, 2007: 320–322]. А лексичні значення загальних назв жінок зазнавали постійних мовних змін та зовнішніх впливів у процесі довготривалого історичного розвитку.

У лексичному плані важливим є й аналіз семантичної структури номінацій, за якою фемінітиви класифіковано на однозначні й багатозначні слова. Моносемантичні становлять основну кількість лексичних одиниць, виявлених за весь писемний період розвитку української мови, та охоплюють назви власного й іншомовного походження, що виникли на певному історичному етапі, збереглися в

активному чи пасивному складі сучасної української мови (найменування жінок за національними, територіальними ознаками, за уподобаннями, інтересами, напрямками, течіями, угрупованнями й ін.). Полісемантичні – це фемінітиви з тривалою історією в українській мові, найбільшу кількість яких становлять питомі, сформовані на різних історичних етапах і збережені дотепер як стилістично нейтральні або стилістично марковані, а також виділено частину іншомовних слів, що розширили семантичну структуру внаслідок тривалого функціонування на власне українському ґрунті. Фемінітиви з моносемантичною чи полісемантичною структурою можуть належати до різних сфер функціонування – загальноновживаної або рідковживаної лексики. Якщо моносемантичні характерні для однієї з них, то відповідно маємо стилістично нейтральне слово загальноновживаної лексики або стилістично марковане рідковживаної лексики (діалектної, застарілої, професійної, розмовної, пестливої, згрубілої й ін.). У випадку з полісемантичними словами переважно одне зі значень у їх структурі має стилістично нейтральний характер, а інші значення – додаткові, забарвлені відтінки. І в семантичній структурі назв жінок усі значення мають черговість розташування з урахуванням часу їх виникнення й адаптування. Семантична структура фемінітивів зазнавала змін упродовж історичного розвитку, тому практично кожне однозначне й багатозначне слово стало виявом мовних і позамовних впливів, відблиском реалій певної історичної епохи.

На етапі розкриття походження фемінітивів, їх дописемних витоків і писемних етапів розвитку використано *етимологічний аналіз*, який навіть певною мірою передує лексичному аналізу або тісно пов'язаний із ним, оскільки проливає світло на первинні значення та їх початки. Суть етимологічного аналізу фемінітивів полягає у вивченні історії номінацій, їхніх етимонів, первинних елементів, коренів, значень і форм. Під час етимологічного аналізу використано порівняльно-історичний метод, «який ґрунтується на врахуванні того факту, що звукова будова і значення слів протягом тривалого часу існування мови поступово змінюються» [Мельничук, 2007: 183].

Основними одиницями етимологічного аналізу фемінітивів стали терміни *гене́за*, *етимоло́гія*, *внутрішня форма слова*, *етимон*, *етимологізація*, *деетимологізація*. Термін *гене́за* (від грец. *genesis* «походження») уможливив дослідження процесів виникнення, творення і вживання найменувань жінок; термін *етимоло́гія* – з'ясування походження фемінітивів та історії розвитку окремих слів,

семантичних груп, словотвірних розрядів; термін *внутрішня форма слова* – визначення форми слів як мотивувального чинника семантики і словотвору фемінітивів, що вказує на ознаку, закладену в основу найменувань; термін *етимон* – для з'ясування внутрішньої форми слова внаслідок етимологічного аналізу (корінь, основа тощо). Терміном *етимологізація* означено процес віднаходження етимонів, від яких утворені найменування жінок; а терміном *деетимологізація* окреслено процес втрати фемінітивами семантичних, і словотвірних зв'язків із етимонами, розходження спільнокореневих номінацій через стирання відношень між похідними і твірними словами на структурному й семантичному рівнях.

Етимологія розв'язує завдання визначити походження кожного слова, показати його найдавніші корені і зв'язки. У зв'язку з цим ідеться насамперед про загальне походження фемінітивів – питоми чи запозичене. З урахуванням такого поділу схарактеризовано насамперед питомі непохідні слова, що виникли в спільноіндоєвропейській чи праслов'янській мовах, слова, що втратили зв'язки зі своїми етимонами і встановлені на певному історичному етапі розвитку української мови як прості за структурою, немотивовані, та окремо слова, запозичені з інших мов, що мають ізольований характер і задля переконливого пояснення можуть співвідноситися зі своїм етимологічним відповідником. Внутрішня форма похідних фемінітивів зумовлена їхньою семантичною структурою. Більшість похідних фемінітивів має виразну й прозору внутрішню форму, що не викликає труднощів у тлумаченні останньої, а відповідно і в поясненні лексичних значень.

Розкриваючи суть і процес етимологічного аналізу, мовознавці зазначали, що у випадку з давно успадкованими словами, які можуть входити до більших чи менших етимологічних і словотвірних гнізд у межах однієї мови, встановлено історичні зв'язки з іншими спільнокореневими словами, далі з урахуванням фонетичних законів, семантичних і словотвірних змін відтворено зв'язки з відповідними словами близькоспоріднених мов, після цього на основі такого зіставлення реконструйовано звукову будову і семантику слів у прамові. Спільнослов'янські форми можуть порівнюватися з відповідниками в інших індоєвропейських мовах, і тоді з урахуванням віддалених семантичних зв'язків між словами різних мов може бути відтворено значення та звуковий склад спільного кореня слів індоєвропейської прамови [Мельничук, 2007: 183]. Під час етимологічного аналізу фемінітивів розглянуто процеси виникнення

найдавніших слів (особливо первинних непохідних), встановлено походження етимологічно похідних слів, що втратили зв'язки зі своїми твірними основами, і проаналізовано етимологічно похідні слова, що зберігають виразні зв'язки зі своїми етимонами. Водночас для кожного історичного етапу характерним було виникнення слів, походження яких невідоме або гіпотетичне, через вузький локальний характер їх поширення (переважно діалектний). Слова без етимологічних зв'язків, прозорої внутрішньої форми, джерела запозичення належать до етимологічних невизначених або недостатньо з'ясованих.

Етимологічний аналіз має найбільшу вагу під час розкриття генези слів, постання непохідних слів, але він не закінчується на етапі вивчення походження фемінітивів, їхніх спільноіндоєвропейських чи спільнослов'янських зв'язків. Такий аналіз застосовано впродовж усього діахронного вивчення назв жінок української мови. У складі фемінітивної підсистеми маємо небагато слів, історію яких важко відтворити на певному етапі розвитку мови, через значну віддаленість у часі від своїх етимонів, через розвиток семантики, значно відмінної від первинних коренів та з інших причин. Етимологічний аналіз має неабияку цінність у лінгвокультурологічному дослідженні фемінітивів, коли потрібно акцентувати увагу на специфічному національному вираженні окремих лексичних значень, на особливому використанні назв жінок унаслідок впливу історичних чи інших позамовних процесів на розвиток фемінітивної підсистеми української мови. Але, порівняно з послідовним використанням лексичного аналізу, етимологічний поступово зменшує свою вагу, а фрагменти його можуть ставати складниками іншого лінгвістичного аспекту.

У нерозривному зв'язку з лексичним аналізом перебуває *словотвірний аналіз* фемінітивів і не відмежований від нього в роботі, бо вже на праслов'янський період припали активні словотворчі процеси, і показниками нових фемінітивів тоді стали різні дериваційні засоби. У словотвірному аналізі важливим є застосування загальних і спеціальних термінологічних понять для вивчення словотвору похідних слів. Загальновідомі словотвірні терміни, що відображають процес деривації (*похідні слова, словотворча база, словотворчі засоби, способи творення, словотвірна мотивація, словотвірна продуктивність* та ін.) або стосуються словотворення (*словотвірна категорія, словотвірний розряд, словотвірний тип, словотвірна модель, словотвірна парадигма* та ін.), можуть бути накладені на фемінітивну підсистему і пов'язані зі спеціальними термінами

фемінітив, фемінітивний, фемінітивність та ін. Унаслідок цього запропоновано низку основних термінів для проведення словотвірного аналізу дериватів (*фемінітивна словотворча база, фемінітивні словотворчі засоби, способи творення фемінітивів, словотвірна семантика фемінітивів, відмаскулінні утворення, відфемінітивні утворення* тощо). За необхідності використано й інші словотвірні терміни (*словотвірний тип, словотвірна модель* тощо).

Історія фемінітивної підсистеми української мови засвідчила виникнення й поширення в ній простих за структурою і мотивованих назв, що переважають над непохідними і слугують основними репрезентантами словотвірних процесів. *Похідні фемінітиви* – це питомі слова, співвідносні зі своїми твірними основами на сучасному етапі чи в процесі історичного розвитку (*багач > багачка, мати > матка, відати > відьма*), та іншомовні, що мають або мали в українській мові чи в мові-джерелі співвідносні твірні основи (*постмодерніст > постмодерністка, блондин > блондинка, ректор > ректорка* та ін.). Мотивовані фемінітиви мають власні *словотворчі ресурси*, під якими розуміють мовні величини, використані в процесі творення слів – «від морфем, кореневих і афіксальних (префіксальних, інфіксальних, суфіксальних), через похідні слова аж до словосполучень та цілих речень» [Ковалик, 2007: 92].

Фемінітивна словотворча база – це переважно маскулінативи (*відповідач > відповідачка, іванофранківець > іванофранківка, керівник > керівниця*), у меншій кількості інші субстантиви (особові й неособові) (*дочка > донечка, краса > красуня*), прикметники (*мила > миленька, свята > святюха*), дієслова (*берегти > берегиня, ткати > ткаля*), словосполучення (*білі руки > білоручка, золоте волосся > золотоволоска*). Основними *фемінітивними словотворчими засобами* є суфікси, що становлять близько ста дериваційних морфем і поділяються на продуктивні (*-к-а*), малопродуктивні (*-ниц-я, -ин-я, -их-а, -івн-а, -ш-а, -ух-а* тощо), непродуктивні (*-ір, -м-а, -ад-я* тощо). До малопродуктивних фемінітивних словотворчих засобів належать і префікси, конфікси, інтерфікси, закінчення, а також матеріально не виражені словотворчі засоби у процесі морфолого-синтаксичної і лексико-семантичної деривації.

Поняттям *способи словотвору* в дериватології означено «шляхи й прийоми творення нових слів унаслідок використання всіх наявних у даній мові словотворчих ресурсів» [Ковалик, 2007: 199]. Загальними способами творення фемінітивів української мови є морфологічний,

морфолого-синтаксичний, лексико-семантичний і лексико-синтаксичний, із яких провідним став морфологічний спосіб. За словотворчими афіксами в межах морфологічної деривації виділено такі способи творення фемінітивів, як суфіксальний (*квітникарка, полянка, наслідниця, володільниця, дзвонариха*), префіксальний (*прамати, посестра*), флексійний (*бойка, синьйора*), конфіксальний (*безприданка*), основоскладання (*босоніжка*) і словоскладання (*бізнеследі*), серед яких найпродуктивнішим є суфіксація, представлена численною кількістю словотворчих морфем. Невелику продуктивність встановлено для морфолого-синтаксичного способу, зокрема субстантивації (*знайома, неповнолітня*), та лексико-семантичного (*монашка* «жінка, яка носить довгий чорний одяг», *циганка* «жінка, яка просить милостиню») і низьку – для лексико-синтаксичної деривації (*Богоотроковиця, приснодіва*).

Важливими словотвірними поняттями для фемінітивної підсистеми є також *словотвірна похідність* і *словотвірна семантика*. *Словотвірна похідність* – це мотивування похідних слів певними твірними основами, з'ясування якого є основним завданням словотвірного аналізу слів [Ковалик, 2007: 221]. Роль мотивувальних слів для фемінітивів виконують переважно різні за структурою маскулінативи (*активіст > активістка, батурин > батуринка, вибранець > вибранка, галичанин > галичанка*), рідко фемінітиви (*вдова > вдовиця, тітка > тітонька*) і ще менше неособові назви, ад'єктиви, вербативи, словосполучення (*снігур > снігурка, лазня > лазниця, люба > любка, повити > повитуха, зірка кіно > кінозірка*). Значення твірних слів лягає в основу похідних і сприяє формуванню словотвірної семантики фемінітивів. *Словотвірне значення* – це «узагальнене значення, спільне для певного лексико-семантичного розряду слів, виражене за допомогою певної словотвірної форми, наприклад, словотвірне значення діяча, місця тощо» [Ковалик, 2007: 216]. Для більшості фемінітивів характерна модифікація, яка полягає у збігу частиномовної належності мотивувальних і мотивованих слів, їх об'єкта номінації – особи за певною ознакою та в додаванні до мотивувальних слів ознаки жіночої статі або суб'єктивної оцінки (*славіст > славістка, спонукач > спонукачка, старовір > старовірка, смуглянка > смугляночка, сестра > сестриченька*). Фемінітивам, що походять від окремих маскулінативів, дієслів, прикметників та деяких словосполучень, властива мутація, яка відображає творення дериватів із новою лексичною семантикою, відмінною від значення твірного

слова (*гетьман* > *гетьманівна*, *староста* > *старости́ха*, *п'ясти* > *п'ядунка*, *молода* > *молоду́ха*, *шість неді́ль* > *шестинеді́лька*). Словотвірна семантика фемінітивів української мови уже частково проаналізована, але з урахуванням невеликого проміжку часу в розвитку української мови [Брус, 2002: 403–413].

Словотвірній категорії жіночості підпорядковані словотвірні розряди, які поділено на *словотвірні типи* і *словотвірні моделі*. Словотвірні типи охоплюють фемінітиви зі спільною твірною основою, словотворчим формантом і словотвірним значенням. Кожний словотвірний розряд має власні словотвірні типи, показниками яких є словотворчі афікси (під час морфологічної деривації) або інші засоби (під час неморфологічних способів творення), напр.: *словотвірний розряд суфіксальних дериватів* охоплює словотвірні типи на *-к-а* (*акварелістка*, *бавовнярка*), *-ниц-я* (*асфальтниця*, *верстатниця*), *-льниц-я* (*збиральниця*, *крутильниця*), *-их-а* (*лісничиха*, *маляриха*). Продуктивні словотвірні типи можуть зосереджувати в собі різні *словотвірні моделі*. Так, до словотвірного типу фемінітивів на *-к-а* входять словотвірні моделі: «основа на *-тель* + *-к-а*» (*зцілителька*), «основа на *-ист* + *-к-а*» (*бандуристка*), «основа на *-яр* + *-к-а*» (*арф'ярка*), «основа на *-ач* + *-к-а*» (*випалювачка*), «основа *-ор* + *-к-а*» (*інструкторка*), «непохідна основа маскулінатива + *-к-а*» (*корифейка*), «непохідна основа фемінітива + *-к-а*» (*нянька*) й ін.

Отже, для дослідження історії фемінітивів української мови комплексною одиницею стала *категорія жіночості*, яка забезпечила систематизування, класифікування й аналізування лексичних одиниць. *Категорія жіночості* – це абстраговане узагальнене поняття із підпорядкованими взаємозумовленими складовими частинами, об'єднаними в загальне ціле зі значенням «особа жіночої статі». Ця категорія тісно пов'язана з морфологічним, словотвірним і лексичним рівнями мови. У морфології – це лексико-граматична категорія іменника (належна до категорії істот, категорії особи), у дериватології – це частина словотвірної категорії особи, а в лексикології – лексико-семантична група слів.

У сучасній українській мові загальні назви осіб жіночої статі мають власну сформовану термінологічну базу, що забезпечує ідентифікування їх на тлі лексичної системи й вивчення в різних аспектах і напрямках. Для опису назв жінок базовими стали терміни: *фемінітив* (*фемінатив*) – для виокремлення номінацій зі значенням особи жіночої статі; *фемінітивний* (*фемінативний*) – для позначення

жіночості, якої набувають мовні одиниці й поняття; *фемінітивність* (*фемінативність*) – для вираження абстрагованої ознаки жіночості. Лінгвістично термінологізованими стали і слова *фемінізувати*, *фемінізація*, *фемінізування*, *фемінізований*, *фемінізувальний* для розв'язання конкретних лінгвістичних проблем. Усі названі термінологічні одиниці використано для проведення дослідження фемінітивів у діахронному й синхронному аспектах.

Термін *фемінітивна підсистема* забезпечив виділення загальних іменників зі значенням особи жіночої статі й аналізування їх упродовж писемної доби як цілісної взаємов'язаної і взаємозумовленої групи номінативних одиниць. Для діахронного дослідження фемінітивів застосовано етимологічний, лексичний і словотвірний аналізи слів, які тісно пов'язані між собою. З'ясування етимології фемінітивів уможливорює з'ясування їх лексичного значення, визначення словотвірної структури. Суть етимологічного аналізу полягає в дослідженні генези фемінітивів, їх коренів, основ, форм; суть лексичного аналізу – у поясненні фемінітивних значень і відображенні різних історичних змін у семантичній структурі назв жінок; а суть словотвірного – у дослідженні процесів і способів деривації слів.

Для етимологічного аналізу основними класифікаційними одиницями й термінологічними поняттями стали *етимон*, *етимологія*, *внутрішня форма слова*; для лексичного аналізу – *семантичний розряд*, *однозначність* і *багатозначність*, *семантична структура слів*; для словотвірного аналізу – *словотвірний розряд*, *словотвірний тип*, *способи деривації*, *словотворчі ресурси*, *словотвірна семантика*, за допомогою яких відображено специфіку і структуру фемінітивної підсистеми української мови. У майбутніх розвідках перспективними одиницями дослідження можуть стати й інші мовні величини (*фемінітиви-етноніми*, *фемінітиви-ареалогізми*, *словотвірна парадигма фемінітивів* тощо).

1.3. Принципи діяхронного і синхронного аналізу найменувань осіб жіночої статі

Дослідження фемінітивів української мови в історичному плані уґрунтовано на використанні діяхронного і синхронного аспектів як двох методологічних підходів до розкриття абстрактної лінгвальної категорії жіночості і конкретно фемінітивної підсистеми в усіх її частинах. Поняття діяхронії застосовано для визначення історичних змін, які відбулися впродовж дописемної і писемної доби у фемінітивній підсистемі української мови загалом і яких зазнали окремі лексичні, словотвірні, функціональні одиниці в її складі. Поняття синхронії – для аналізування стану фемінітивної підсистеми на всіх історичних етапах і виявлення найхарактерніших лексичних, словотвірних і функціонально-стилістичних ознак фемінітивів кожного часового проміжку. Названі аспекти цілком відмінні і водночас тісно пов'язані, що простежено в ретроспекції і проспекції, на міжсинхронному рівні, в інтенсифікації та екстенсифікації мовних змін на всіх історичних етапах.

Діяхронія і синхронія є невід'ємними складовими поняттями історичного вивчення різних мовних явищ і процесів. Вони відображені в багатьох загальних і спеціальних лінгвістичних студіях (Ф. де Соссюра, І. І. Ковалика, Е. Косеріу, М. М. Шанського, О. С. Кубрякової, Ж. Ж. Варбот, О. М. Тихонова й ін.). Уведення понять діяхронії і синхронії належить Ф. де Соссюру, який вважав необхідним розмежування і протиставлення цих понять. Учений зазначав, що «діяхронічні факти не зводяться до зумовленої ними синхронічної системи навіть після втручання волі, а поготів, коли їх сліпа сила стикається з організованою системою знаків» [Соссюр, 1998: 115]. Протиставлення діяхронії і синхронії мовознавець вбачав у різних відношеннях між ними, особливо в методах і принципах дослідження. Якщо для середовища мовців синхронний аспект становить єдину і справжню дійсність, то діяхронний аспект – це низка подій, що видозмінюють мову, і такий, що дає змогу пізнати умови, які спричиняють відповідний стан мовної структури, розкривають істинну природу цього стану [Соссюр, 1998: 115].

У поясненні відмінностей між синхронією і діяхронією лінгвіст виходив із того, що синхронії відома одна перспектива та один метод дослідження, який полягає у збиранні відомостей про функціонування мови, реальний стан мовних явищ, відображених у свідомості мовців.

Діахронія розрізняє дві перспективи (проспективну, відповідну існуючому часу, і ретроспективну, спрямовану в минуле), тому й оперує двома методами дослідження [Соссюр, 1998: 115]. І якщо об'єктом синхронного аналізу є факти, відповідні мові в певний історичний період, то об'єктом діахронного аналізу слугує сукупність історичних фактів, послідовність та просторовість розміщення яких створюють і відмінності між мовами. «Для порівняння двох форм досить, щоб між ними існував історичний зв'язок, яким би опосередкованим він не був». У підсумку своїх тверджень учений зазначав, що феномени діахронії та синхронії відмінні: «перший становить відношення між елементами, що співіснують, а другий – заміну в часі одного елемента іншим...» [Соссюр, 1998: 116].

В оцінці стану мовної системи мовознавець дійшов висновків, що під впливом діахронних факторів мовна система не зазнає докорінних змін, перетворення стосуються лише окремих її елементів, а не всієї системи загалом. Мовна система стабільна, а змінюються лише окремі елементи незалежно від зв'язків, якими вони об'єднані в ціле. Узагальненням сформульованих принципів стало те, що “мова являє собою систему, всі частини якої можуть і повинні розглядатися в їх синхронічній взаємозумовленості”. Змінюватися можуть окремі її частини й елементи, і можуть бути з'ясовані лише поза системою. Кожна зміна впливає на систему, але тільки на якусь її частину, і не пов'язана з наслідками щодо цілої системи [Соссюр, 1998: 111–112].

Принципи діахронного й синхронного аналізу, розроблені Ф. де Соссюром, лягли в основу побудови власної методики дослідження. Основними засадами реалізації історичних завдань стали: цілісність і незмінність фемінітивної підсистеми української мови в основній своїй структурі; системність і регулярність фемінітивних явищ і процесів у межах синхронних зрізів; взаємозв'язаність і взаємозумовленість усіх компонентів у межах синхронного зрізу; змінність окремих елементів без порушення цілісності фемінітивної підсистеми; продуктивність і регулярність мовних одиниць. За початковий етап становлення фемінітивної підсистеми української мови взято праслов'янський період, коли на ґрунті спільних лексичних, фонетичних, граматичних явищ були закладені початки мовної структури різних слов'янських діалектів. Фемінітивна підсистема української мови у своєму основному структурному вигляді відома ще зі спільнослов'янської доби. Стан, якого вона набула в праслов'янський період, майже в незмінному вигляді відобразився в

писемний період, як засвідчили найдавніші пам'ятки української мови. Цілісність структури фемінітивної підсистеми майже не порушувалася впродовж усієї писемної доби, попри те, що змінювалися внутрішні і зовнішні впливи на розвиток української мови, взаємовідношення книжних мов, формувалася власна джерельна база на народнорозмовній основі.

В основу методики проведення власного дослідження лягла періодизація історичного розвитку фемінітивної підсистеми української мови, яка розроблена відповідно до хронології етапів розвитку української літературної мови. На базі відомих сьогодні періодизацій історії розвитку української мови (Ю. О. Карпенка, В. В. Німчука, С. Й. Смаль-Стоцького, Є. К. Тимченка, Ю. В. Шевельова та ін.) [Карпенко, 1993; Німчук, 2005; Смаль-Стоцький, 1996; Тимченко, 1996; Шевельов, 2002] розроблено власну класифікацію періодів розвитку фемінітивної підсистеми: протоукраїнський період до X ст., давньоукраїнський XI – XV ст., староукраїнський XVI – XVII ст., новий XVIII – XIX ст. та сучасний XX – XXI ст. Виділення таких синхронних зрізів зумовлене специфічними особливостями становлення української мови, взаємодією з народнорозмовною практикою і церковнослов'янською мовою, розширенням її жанрово-стильових меж, сфери функціонування, збагаченням суспільних функцій.

Протоукраїнський період охопив процеси формування первинних номінацій на базі спільноіндоєвропейських коренів, становлення специфічних ознак фемінітивної підсистеми за праслов'янської доби. Давньоукраїнський період – це творення й розвивання української літературно-писемної мови, використання української мови в розмовному мовленні, в тодішньому книгописанні, в офіційному спілкуванні, аж до втрати української державності в XV ст. Упродовж XI – XIII ст. виявлено основні риси української мови як окремої лінгвальної системи, що в XIV – XV ст. мали системний, всеохопний характер (занепад і вокалізація голосних [ъ], [ь], перехід [ě] в [i], злиття [и] й [ы] у фонемі /и/, перетворення [o], [e] в закритих складах тощо). Староукраїнський період – це час формування й утвердження української мови на народнорозмовній основі, віддалення від церковнослов'янської, використання української мови в усіх сферах суспільного життя, поширення різностильового книгописання, поява книгодрукування, виникнення наукової, полемічної літератури, відчутний вплив тодішньої європейської освіти та культури.

Новий український період – це розвиток української мови на новій народній основі, розрив між книжною і живою розмовною мовою, розмежування духовної і світської літератури, розширення жанрово-стильової палітри української мови; нормування української літературної мови завдяки творчості Т. Г. Шевченка та інших діячів.

Період ХХ – ХХІ ст. – розвиток української мови в часи існування Української Народної Республіки, радянської влади й української незалежної держави. На першу половину ХХ ст. припало вироблення основи української літературної мови, упорядкування норм української мови, творення власного правопису, активна наукова діяльність і книготворчість упродовж «золотого десятиріччя» (1921 – 1933 рр.) (М. К. Грунського, О. Б. Курило, І. І. Огієнка, С. Н. Синявського, Ю. В. Шевельова, Є. К. Тимченка та ін.). У другій половині ХХ ст. було підготовлено й опубліковано чимало академічних видань [«Історія української мови» у 4 кн. (1978 – 1983), «Сучасна українська літературна мова» у 5 кн. (1969 – 1973), «Словник української мови» в 11 т. (1970 – 1980) та ін.]. У ХХІ столітті здобутками української мови стало чимало завершених та нових праць із сучасної та історичної лінгвістики [«Етимологічний словник української мови» в 7 т. (1982 – 2012), «Українська мова. Енциклопедія» (2007), «Словник української мови» в 20 т. (2010 – 2019), «Хрестоматія з історії української мови Х – ХІІІ ст.» В. В. Німчука (2015) та ін.].

Виділення й аналізування синхронних зрізів уможливають виявлення багатьох ознак, характерних фемінітивам на певних історичних етапах. До таких особливостей належить статика й динаміка, інтенсифікація та екстенсифікація, продуктивність і непродуктивність мовних явищ і процесів. У межах одного часового проміжку найменування жінок становлять підсистему слів, функціонування якої забезпечує певна кількість номінативних одиниць, що перебувають у системних зв'язках і відношеннях між собою та з іншими категоріями слів лексичної системи загалом. Специфіку фемінітивної підсистеми певного хронологічного зрізу визначає сукупність незмінних, або статичних явищ, які переважно успадковані з минулої доби, і низка змінних, або динамічних процесів, які й окреслюють перспективи розвитку фемінітивних явищ і вказують на відмінність часового етапу від попереднього. Взаємодію статичних і динамічних змін простежено на рівні різних класифікаційних одиниць та окремих елементів фемінітивної підсистеми.

На лексичному рівні до статичних явищ у фемінітивній підсистемі української мови належить, напр., семантичний розряд назв жінок за родинними зв'язками, основний склад якого сформований у праслов'янський період, звідки успадкований давньоукраїнською мовою і збережений без суттєвих лексичних змін на інших історичних етапах. До складу цього розряду ввійшло найменування *дочка*, виявлене в писемних пам'ятках XIV – XV ст. і зафіксоване з первинним лексичним значенням на всіх історичних етапах. Натомість семантичний розряд назв жінок за діяльністю належить до динамічних явищ, який упродовж писемної доби зазнавав поступово зростання у кількісному і якісному планах. На словотвірному рівні статичні явища засвідчено способами префіксації, флексації, конфіксації фемінітивів, що були успадковані з праслов'янської доби і представлені поодинокими дериватами на кожному синхронному зрізі та збереглися майже в незмінному вигляді дотепер. Водночас суфіксальний спосіб відображав динамічність словотвірних процесів, до того ж, із наростальним характером, яка виявилася в збагаченні словотвірних типів, підвищенні їх продуктивності. У межах суфіксальної деривації до статичних явищ давньоукраїнської мови належав словотвірний тип на *-ин-я*, успадкований із праслов'янської мови, який із незначними динамічними змінами віддзеркалено в староукраїнський і новий український періоди, а в сучасній українській мові він став одним із продуктивних словотвірних типів.

Виявом динамічних і статичних процесів у фемінітивній підсистемі української мови на різних етапах її розвитку стала взаємодія старих і нових елементів. Сукупність лексичних, словотвірних, стилістичних явищ, успадкованих із минулого, що послужили зразками, моделями для творення нових слів, визначають характер статичних явищ. А сукупність нових мовних ресурсів, що виникли на старій базі чи доповнили її, вказує на динамічність явищ у фемінітивній підсистемі певного синхронного зрізу. Переплетення статичних і динамічних змін очевидним є зокрема тоді, коли збережені семантичні розряди фемінітивів зазнають розширення та збагачення із виникненням нових слів, до них долучені нові семантичні розряди (напр., у давньоукраїнський період – назви жінок за церковно-релігійними ознаками); відомі словотвірні типи відбито в нових утвореннях (напр., у давньоукраїнський період суфіксальний словотвірний тип на *-к-а* – у відфемінітивних і відмаскулінативних дериватах); за старими моделями утворено нові слова (напр., за

аналогією до успадкованих із давньоукраїнської мови фемінітивів на *-овн-а*, *-евн-а* у староукраїнській мові виникло чимало нових відпатронімних дериватів).

Складовою методології дослідження фемінітивів стало виявлення інтенсивних та екстенсивних змін, що тісно пов'язані із поняттями статичної й динамічної. У розкритті процесів історичного розвитку словотвірних явищ учений В. В. Грещук звернув увагу на необхідність розмежування двох складових частин: інтенсивної деривації (похідні як результати різних структурно-семантичних типів у попередній період) та екстенсивної деривації (розширення словотвірних зв'язків формантів, залучення нових структурно-семантичних типів твірних основ) [Грещук, 2009: 169]. Такі процеси, на думку мовознавця, тісно пов'язані, унаслідок чого екстенсивна деривація доповнює інтенсивну на певному часовому зрізі, а в переході до наступного етапу її ресурси набувають інтенсивного характеру. Розмежування інтенсивної та екстенсивної деривації зумовлене тим, що вони вказують на різні особливості розвитку словотвірної структури мови. До того ж, у межах навіть однієї словотвірної моделі на різних синхронних зрізах простежено неоднакове співвідношення інтенсивних та екстенсивних засобів [Грещук, 2009: 170].

Уведення понять інтенсифікації та екстенсифікації в методичку вивчення історії фемінітивів української мови дало змогу встановити сукупність статичних явищ як результатів інтенсифікаційних процесів і динамічних явищ як результатів екстенсифікаційних змін. У зв'язку з цим названі поняття мають право на використання не тільки в оцінці словотвірного рівня, а й лексичного, граматичного, функціонального та інших. Унаслідок порівняння лексичних явищ, характерних для фемінітивів різних часових зрізів, як результати інтенсифікації відзначено сукупність семантичних розрядів, збережених від однієї історичної доби до іншої і доповнених унаслідок творення нових слів чи розширення їх семантичної структури. А результати екстенсифікації – поповнення таких семантичних розрядів новими лексичними одиницями (напр., у давньоукраїнський період – помірне зростання всіх семантичних розрядів, у староукраїнський період – збільшення назв жінок за діяльнісними, соціальними, атрибутивними ознаками, у новий український період – назв жінок за стосунками, поведінкою, вчинками та ін.; у ХХ ст. – назв жінок за діяльнісними, функційними ознаками та ін.). Унаслідок порівняння словотвірних явищ виявлено такі результати інтенсифікації як збільшення кількості

суфіксальних словотвірних типів, що слугують базою для формування нових слів, а результати екстенсифікації – творення дериватів за відомими словотвірними типами, виникнення словотвірних моделей.

Співвідношення інтенсивних та екстенсивних явищ на кожному історичному зрізі має характер, відмінний від попередньої доби. Напр., для давньоукраїнської мови інтенсивну лексичну складову частину у фемініконі становили семантичні розряди найменувань жінок, успадковані з праслов'янської доби, а екстенсивну – нові семантичні розряди назв жінок за церковно-релігійними, національно-етнічними ознаками, а також нові слова, що ввійшли до відомих розрядів (*невѣстка, падъчерица, ключница, проскурница, боярыня, отчичька* та ін.). Успадковані староукраїнською мовою вказані ресурси належали вже до інтенсивних, супроводжені новими екстенсивними змінами – розширенням семантичних розрядів новими лексичними одиницями, виникненням відандронімних і відпатронімних фемінітивів (назв дружин і дочок за різними ознаками чоловіків і батьків) та ін. Інтенсивною словотвірною складовою у фемініконі давньоукраїнської мови була суфіксальна деривація із різними словотвірними типами, екстенсивною – формування дериватів за давніми словотвірними типами на *-к-а, -иц-а, -ниц-я* (*руська, галичанька*), виникнення нових словотвірних типів на *-ичьн-а, -ин-а(я), -ев-а(я), -ов-а(я)* тощо. Реалізована на староукраїнському ґрунті сукупність таких ресурсів являла собою інтенсивну частину, доповнювану новими результатами екстенсивних змін (збагачення відомих словотвірних типів, творення словотвірних типів на *-их-а, -ус-я, -еньк-а, -иньк-а* тощо).

Показником рівня інтенсивних та екстенсивних процесів у фемінітивній підсистемі в межах синхронних зрізів і під час переходу від одного до іншого часового проміжку стала продуктивність та регулярність її компонентів. Учений І. І. Ковалик зазначав, що в дериватології має бути встановлено два види продуктивності: емпіричний та системний, із яких перший стосується діахронного словотвору, а другий – синхронного. «Емпіричний і системний види продуктивності у словотворі мають пряме відношення до методів, шляхів, засобів та прийомів аналізу і вивчення ступеня словотвірної продуктивності, але вони не характеризують природи і суті самої продуктивності як мовного факту» [Ковалик, 2007: 225–226]. Для відображення продуктивності словотвірного типу як основної класифікаційної словотвірної одиниці, на його думку, важливо визначити, наскільки він є активним зразком для творення нових

дериватів. У процесі дослідження продуктивності словотвірного типу слід враховувати всі його складові (афікси, твірну базу, словотвірне значення). Ступені продуктивності варто з'ясовувати як у синхронії, так і в діяхронії. Учений зауважував, що «показником ступеня продуктивності словотвірних типів на різних етапах розвитку мови буде наявність відповідної кількості лексичних новоутворень, у яких виявляється той чи інший словотвірний тип» [Ковалик, 2007: 226].

В аналізі продуктивності мовних одиниць важливим фактом є врахування також їх регулярності й нерегулярності, оскільки зростання продуктивності зумовлює посилення регулярності, а зниження продуктивності – зменшення або зникнення регулярності. У зв'язку з цим дериватолог І. І. Ковалик зазначав, що регулярними є словотвірні типи, за якими від певних основ завжди можна утворити нові слова. Під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників словотвірні типи можуть посилювати свою регулярність. Словотвірними типами, які виявляють тенденцію до зростання своєї регулярності, дериватолог уважав і словотвірні типи назв осіб чоловічої статі та відповідних назв осіб жіночої статі (*тракторист – трактористка, викладач – викладачка* та ін.). Натомість нерегулярні словотвірні типи трактував як спорадичні (*пастух, попадя*) [Ковалик, 2007: 226].

Підходи мовознавця щодо визначення продуктивності та регулярності словотвірних одиниць стали базовими для розкриття продуктивності й непродуктивності, регулярності й нерегулярності класифікаційних одиниць і складових елементів у межах фемінітивної підсистеми української мови. На лексичному рівні такі поняття застосовано під час аналізування семантичних розрядів назв жінок та окремих лексичних одиниць, а на словотвірному рівні – у дослідженні способів деривації, словотвірних типів, дериваційних формантів та ін. Основним критерієм визначення продуктивності фемінітивних явищ і процесів стала кількість зафіксованих одиниць, що уможливила визначення певного рівня продуктивності (високого, середнього, низького). Характеристика продуктивності й регулярності мовних одиниць у синхронії і в діяхронії має відмінні особливості. На синхронному зрізі продуктивність визначена способом виявлення певної кількості одиниць та встановлення їх відношень із аналогічними чи подібними одиницями, тобто має системний характер. Діяхронний аналіз засвідчив зміни в продуктивності від одного до іншого синхронного зрізу, тому дав змогу зафіксувати низку спільних і відмінних ознак між різними історичними етапами.

Структурування фемінітивів української мови за лексичними, словотвірними, стилістичними, функціональними ознаками зумовило поділ аналізованих одиниць на продуктивні, малопродуктивні і непродуктивні. На лексичному рівні таку класифікацію застосовано переважно під час визначення продуктивності семантичних розрядів, але не однаковою мірою на всіх синхронних зрізах. Зокрема, у давньоукраїнській мові зафіксовано невелику кількість іменників зі значенням жіночості, що не викликало потреби у визначенні продуктивності семантичних розрядів фемінітивів (див. табл. 3.1.1), натомість далі окремі семантичні розряди зазнавали значного розширення (назви жінок за діяльнісними, соціальними, атрибутивними ознаками), що зумовило виділення семантичних розрядів у порядку спаду їхньої продуктивності (див. табл. 3.2.1, 3.3.1.1–3.3.1.9, 3.4.1.1–3.4.1.9). За умови фіксації численної кількості номінацій відзначено високу продуктивність окремих семантичних розрядів, напр., назв жінок за діяльнісними, професійними, функційними ознаками сучасної української мови, порівняно з іншими семантичними розрядами, напр., назвами жінок за сімейно-родинними зв'язками або церковно-релігійними ознаками.

На словотвірному рівні класифікація одиниць за продуктивністю охоплювала способи творення, словотвірні типи, словотворчі засоби. У давньоукраїнській мові вона не мала виразного характеру, тому її використано тільки для розмежування малопродуктивних і непродуктивних словотвірних типів того часу (див. табл. 3.1.2, 3.1.3), а від староукраїнської доби зростання кількості різних за структурою похідних слів зумовило членування словотвірних типів на продуктивні, малопродуктивні і непродуктивні. Співвідношення між такими словотвірними типами простежено на кожному часовому зрізі, яке виявлено зі змінами від попереднього етапу до наступного. Статус продуктивних словотвірних типів мали ті, до яких належала найбільша кількість дериватів, статус малопродуктивних типів – представлені порівняно невеликою кількістю слів, а статус непродуктивних – поодинокими дериватами. У межах словотвірних типів фемінітивів, особливо серед продуктивних, виділено різні словотвірні моделі, які так само відзначено з різною продуктивністю. Напр., у староукраїнській мові малопродуктивними були відфемінітивні, відприкметникові та віддієслівні утворення на *-к-а* (*дѣвка, вѣщца, любка*), натомість продуктивність зберігали відмаскулінативні деривати із формантом *-к-а* (*абтекарка, єретичка, опекунка*), а серед

останніх зосереджені слова з модифікаційним словотвірним значенням (*одиначка* «єдина дочка у батьків») і мутаційним (*кушнѣрка* «дружина кушніра»). Малопродуктивні типи майже не зазнавали диференціації за твірними основами (деривати на *-их-а*, *-анк-а* тощо), за винятком поодиноких багатозначних слів (*княгиня* «дружина князя», «княгиня»). А непродуктивні могли відображати результати інтенсифікаційних змін (деривати на *-м-а*, *-овь*, *-ад-я* тощо) й екстенсифікаційних (деривати на *-очк-а*, *-ечк-а* тощо) (див. табл. 3.2.2, 3.2.3, 3.2.4). Словотвірні типи й інші словотвірні величини класифіковано за продуктивністю з урахуванням усіх їхніх складових частин.

Використання діяхронного і синхронного підходів уможливило визначення історичних змін у фемінітивній підсистемі та дослідження її стану на різних часових етапах. Принципи власного діяхронного й синхронного аналізів розроблено з урахуванням лінгвістичних учень Ф. де Соссюра та інших мовознавців. Засадами реалізації історичних завдань визначено цілісність і незмінність фемінітивної підсистеми української мови в основній своїй структурі; системність і регулярність фемінітивних явищ та процесів у межах синхронних зрізів; взаємозв'язаність і взаємозумовленість усіх складових частин у межах синхронного зрізу; змінність окремих елементів без суттєвих впливів на цілісність фемінітивної підсистеми; продуктивність і непродуктивність мовних одиниць.

Завданнями діяхронного і синхронного аналізу стало виявлення статичної й динамічної мовних явищ, інтенсивних та екстенсивних ресурсів, продуктивності й непродуктивності мовних явищ. Характер динамічних і статичних процесів у фемінітивній підсистемі української мови на різних етапах її розвитку засвідчив змінність і стабільність різних мовних змін. Процеси інтенсифікації та екстенсифікації відобразили взаємодію старих і нових елементів. Поняття статичної й динамічної, інтенсифікації та екстенсифікації стали складниками методики дослідження загальних назв жінок у словотвірному, лексичному, функціональному аспектах. Показником рівня вияву явищ і процесів у фемінітивній підсистемі стала продуктивність та непродуктивність її компонентів.

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ СУБСТАНТИВІВ ІЗ ФЕМІНІТИВНИМ ЗНАЧЕННЯМ У ДОПИСЕМНИЙ ПРОТОУКРАЇНСЬКИЙ ПЕРІОД

2.1. Зародження лінгвальної категорії жіночості

Проблема номінації особи жіночої статі, називання жінки в різні історичні періоди, становлення засобів, способів творення фемінітивів зумовили виокремлення й аналізування категорії жіночості як окремої лінгвальної величини – від витоків до теперішнього часу. Цю категорію представлено як міжрівневу лінгвальну одиницю, пов'язану з лексико-семантичними явищами, словотвірними процесами, морфологічними й іншими змінами, та інтерпретовано як абстрактну мовну величину з ознаками морфологічної, словотвірної, лексичної категорій.

Лінгвальна категорія жіночості (фемінітивності) – узагальнене абстраговане поняття, якому підпорядкована сукупність лексичних і словотвірних одиниць, об'єднаних загальним значенням «особа жіночої статі». До категорії належать субстантиви зі значенням жіночості, що виникали впродовж усієї історії розвитку української мови та зафіксовані в українських писемних і наукових джерелах як питомі або запозичені слова. Історія становлення цієї категорії сягає дописемних часів і тісно пов'язана з розвитком категорії статі, категорії особи, категорії роду ще на спільноіндоєвропейському ґрунті. Відобразити особливості формування цієї категорії в українській мові допоможе з'ясування її витоків і глибокого історичного минулого.

Формування лінгвальної категорії жіночості бере початок з індоєвропейської доби і тісно пов'язане з розвитком категорії істот / неістот, особових зв'язків, родових відношень у той час, що відбито в структурі й семантиці первинних номінацій (кореневих елементах) зі значенням особи жіночої статі та позначено на подальшій історії таких найменувань. У спільноіндоєвропейській мові розуміння понять живого й неживого та родового їх вираження було відмінним від сучасного стану. Поняттю живого було підпорядковано все, що діє, перебуває в дії, виражає дію, тому до нього належали назви активних органів, напр. «нога» (чол. р.), «рука» (жін. р.); назви абстрактних дій, напр. «убивство», «носіння»; назви дерев, бо дерева дають плоди (жін. р.). Окремим поняттям могли відповідати два імені: неістоти та

істоти, напр. «вогонь» як предмет і «вогонь» як «діюча особа, божество»; «вода» як предмет і «вода» як божественна стихія; «груша» як плід і «груша» як дерево. Назви живого світу мали чоловічий або жіночий рід, а назви неживого – середній рід. Розрізнення понять живого світу (напр., назви активних сил) й неживого світу (напр., назви знарядь) залежало в індоєвропейській період від мислення тодішньої людності [див. Мейє, 2002: 345–346].

У розподілі за статтю імена спільноіндоєвропейської мови не мали виразної й послідовної родової диференціації. Позначаючи навіть різні за статтю істоти, слова не виражали ознак чоловічого або жіночого роду, напр. у назвах споріднення (на зразок лат. *pater* «отець» і *frāter* «брат», *māter* «мать» і *soror* «сестра») не має в основі чи в словозміні нічого такого, що вказувало би на імена чоловічого або жіночого роду. Водночас основи на *-e/o- ідентифікували найчастіше імена чоловічого й середнього родів, рідко – жіночого роду, останні з яких зникли в багатьох мовах, напр., іє. слово **snus-o-* «сноха» трансформовано в основу на *-ā- в скр. *sniṣā́*, дслов. *сньха*, дангл. *snoru*, лат. народне *nora* і в основу на *-u- в лат. *nurus* (під впливом *socrus* «свекровь»). Основи на -ā-, -jā- характеризували переважно імена жіночого роду, але брали участь і в творенні деяких імен чоловічого роду, напр. лат. *agricol-a* «земледелец», дслов. *слоуга*, (*воє-*)*вода*. Іменникові основи на *-e/o- й -ā-, як засвідчують приклади, самі по собі не розрізняли чоловічого й жіночого родів. В індоєвропейській мові рід іменника визначали за змістом і виключно за формою прикметника, вжитого з певним іменником. Ад'єктиви виражали жіночий рід за допомогою суфіксів -ā-, -jā-. Формант -ā- брав участь у творенні прикметників тематичного типу, напр.: скр. *sána-*, грец. -ἔνο, лит. *senā-* «старый» в жін. р. відповідає основа скр. *sánā*, грец. -ἔνᾱ, лит. *seno-*; а формант -jā- – у творенні прикметників атематичного типу, напр.: скр. основа чол. р. *úvan-* «молодий», жін. р. наз. в. *uṃ-i*, срлат. *iṃ-i(-x)*. Первинно жіночий рід утворювали від кореня, незалежно від відповідного чоловічого роду. Це свідчить про те, що в минулому жіночий рід міг би бути більш незалежним від чоловічого роду, ніж сьогодні, з огляду на факти, збережені історично засвідченими індоєвропейськими мовами [див. Мейє, 2002: 291–294].

Виокремлення прикметників із категорії імен, набуття ними словозмінної парадигми, яка охоплювала й форми жіночого роду, співвідносні з відповідними іменами, сприяло утвердженню категорії роду іменників, що засвідчено вже на ґрунті відокремленого розвитку

індоєвропейських племен. Якщо первинні основи на *-e/o- й -ā- охоплювали імена різного роду і чітко не розмежовували чоловічий і жіночий роди, то тільки з допомогою ад'єктивів, відокремлених від імен для вираження їх ознак, рід став специфічною граматичною ознакою іменників, а показником жіночого роду – суфікси -ā-, -jā-. Первинні прикметники, що вплинули на родову класифікацію іменників і навіть поповнили категорію назв жінок окремими словами, унаслідок повної субстантивації коротких ад'єктивів (*вдова, стара, молода, наречена* та ін.), спричинили і творення дериватів на -ā-, -jā- від іменникових основ, тобто паралельних номінацій чоловічого роду тематичного типу. Суфікс -jā- брав участь у творенні іменників жіночого роду зі значенням діяльної особи, напр.: *царь – царица*. Індоевропейські іменні суфікси -ā-, -jā- під впливом прикметників стали виразниками жіночого роду, унаслідок фонетичних змін на спільнослов'янському ґрунті були перетворені на закінчення і стали основними граматичними показниками ознаки жіночості в майбутньому розвитку слов'янських мов [див. Мейє, 2002: 294–295].

Значна віддаленість у часі індоєвропейської доби, первинні уявлення тодішнього напівцивілізованого населення про членування живого й неживого світу, віднесення до живого світу й невеликої кількості активних, діяльних осіб, становлення категорії імен і поступове розмежування їх за родовими ознаками під впливом прикметникових форм, творення окремих паралельних родових номінацій зумовили й уважне потрактування кожного слова індоєвропейської спадщини, до якої увійшли й поодинокі назви осіб жіночої статі. Під час інтерпретації індоєвропейського походження слів йдеться про два різні випадки (найдавнішого зближення і поширення після розпаду мовної єдності), за яких практично неможливо встановити, що належить до першого або другого випадку. Все ж індоєвропейськими словами слід вважати спільні для багатьох індоєвропейських діалектів назви, якщо вони відображають усі фонетичні й морфологічні зміни, властиві відповідним діалектам, і не мають історичних свідчень про пізніше виникнення. Окреслити територію поширення того чи іншого слова в межах індоєвропейського ареалу або його частини досить важко. Усе ж ареальні факти є одними із важливих для встановлення етимології слова, однак географія індоєвропейської лексики умовна й невизначена, що дозволяє нехтувати нею [див. Мейє, 2002: 382–383].

Індоєвропейські діалекти були засвідчені в більшій кількості (зокрема слов'янські) лише кілька століть після прийняття християнської віри, зокрема літературними пам'ятками, що виникли під впливом римської чи грецької культури. І ніякий індоєвропейський діалект не дає уявлення про те, якою в лексичному плані могла бути тоді мова напівцивілізованого населення. Питання родового відношення не мало актуальності, бо індоєвропейські мови відомі відтоді, коли поняття родового розрізнення втратило або втрачало свою чіткість і виразність. А надто важким було відновлення лексичної системи напівцивілізованого індоєвропейського населення на основі лексики літературних мов, що обслуговувала культури високого рівня розвитку. У зв'язку з цим було відтворено певною мірою лексику книжного стилю й аристократичного рівня, із незначними свідченнями про розмовну, просторічну лексику [див. Мейє, 2002: 383].

З урахуванням порівняно невеликої кількості слів, характерних для всіх говорів спільноіндоєвропейської доби, а також принципів і прийомів їх реконструкції важко створити уявлення про індоєвропейську лексику, про конкретні й абстрактні слова, про те, що характерне було для спеціального і повсякденного вжитку. Перевагу конкретних і побутових понять над технічними термінами пояснено тим, що останні зумовлені відмінним розвитком культури й техніки кожного народу, помітними змінами в технологічних процесах різних епох. Обсяг індоєвропейської лексики цінний для розкриття й узагальнення найдавніших фонетичних і морфологічних явищ, але не достатній для відтворення реального стану лексики тодішнього індоєвропейського говору. До того ж, очевидним і зрозумілим є той факт, що між спільноіндоєвропейською добою і найдавнішими текстами будь-якої мови часовий проміжок у сотні літ, за які могло бути сформовано чи запозичено велику кількість номінацій, навіть із невідомих сьогодні мов. Реконструкція індоєвропейської лексики дала змогу твердити про збереження давніх коренів, пов'язаних із найбільш загальними поняттями [див. Мейє, 2002: 384–386].

З індоєвропейської мови успадковано спільнослов'янською, а далі й українською мовою невелику кількість імен зі значенням особи жіночої статі. Індоєвропейськими за походженням учені вважають загальні назви жінок за родинними стосунками (зі значеннями споріднення і свояцтва): **žena* «жінка, дружина», **mati* (род. в. **matere*) «мати», **dъkti* (род. в. **dъktere*) «дочка», **sestra* «сестра», **svekry* (род. в. **svekrъve*) «свекруха», **snoxa* «невістка», **zъly* (род. в.

zъlъve*) «чоловікова сестра, зовиця», **vъdova* «вдова» та ін. [Німчук, 1983: 21–22]. Тобто фемінітиви найдавнішого походження позначали жінок переважно за родинними зв'язками (baba*, **ętry*) і рідко за іншими ознаками (**děva*). На праслов'янському ґрунті – це непохідні слова, зв'язки яких із індоевропейськими основами встановлено під час етимологічного аналізу. Найдавніші назви жінок мають власний історичний розвиток (етимологічні корені й первинні значення).

Спільнослов'янське слово **baba* «стара жінка» являє собою давнє слово з дитячого мовлення, що походить від іє. **bābā* або **bhābhā*, утвореного шляхом повторення одного й того самого кореня **bā-* (**bhā-*), тобто внаслідок редуплікації з ознаками давнього полісемантизму, з огляду на який складно розв'язуваним є питання про обов'язкову ієрархію всіх відомих значень (ЕССЯ, 1974, I: 107–108). Слово характерне для всіх слов'янських мов, від яких було запозичене й іншими індоевропейськими мовами. На давньоукраїнському ґрунті це слово міцно закріпилося і набуло багатозначності, у семантичній структурі якого провідними стали значення «мати батьків» і «стара жінка». Сема «старість» у значенні цього слова зумовила актуалізацію слова для називання старих жінок за різними ознаками (атрибутивними, родинними, діяльнісними), що спричинило розширення семантичної структури назви *баба*. І на сучасному етапі це слово відоме з такими значеннями, як «мати батьків», «стара жінка», «жінка взагалі» (*розм.*), «дружина стосовно чоловіка» (*розм.*), «ворожка, знахарка» (*розм., заст.*), «повитуха» (*розм., заст.*), «розпусниця, блудниця» (*розм.*), «лісниця, упириця» (*міф., діал.*) (ЕСУМ, 1982, 1: 102; ЕССЯ, 1974, 1, 105–108).

Праслов'янське слово **vъdova* «жінка, яка втратила чоловіка» походить із давнього **uīdhęuā*, що пов'язане з іє. **uēidh-*, **uīdh-* «роз'єднувати, розлучати, відділяти». Первинно це спільнослов'янський короткий нечленний прикметник жіночого роду **vъdova* (пор. **vъdovъ*), який спочатку виражав ознаку жінки, а згодом усталився на позначення жінки взагалі за відповідною ознакою, тобто субстантивувався. Ад'єктивна форма жіночого роду закам'яніла повністю, ймовірно, ще до занепаду нечленних прикметників, а через відсутність слова з названою семантикою була поширена для позначення жінки. У праслов'янській мові виявлено вже іменник *въдова* зі значенням «жінка, яка втратила чоловіка», який успадкувала й давньоукраїнська мова. Унаслідок фонетичних змін (занепаду редукованого, чергування *у/в*) слово набуло нового вигляду *вдова*

(удова), яке функціонувало на різних історичних етапах і сьогодні виражає стилістично нейтральне значення «жінка, яка втратила чоловіка й не вийшла заміж» та поширене в різних формах загальнонародної мови (ЕСУМ, 2012, 6: 20).

Спільнослов'янське слово **děva* пов'язане з давньою назвою **doiṭā*, що виражає значення «здатна годувати грудьми». В основі цього слова лежить іє. корінь **dhē(i)-* «ссати; годувати грудьми», що зближує його з псл. словами **dojiti*, **děte*. Після розпаду спільнослов'янської єдності це слово було збережено в різних слов'янських мовах і зокрема в давньоукраїнській як *дѣва*. У писемних пам'ятках воно виражало значення «молода особа жіночої статі, дівчина» і з найдавніших часів почало вживатися на позначення Божої Матері як непорочної, пречистої, істинної діви, тобто стало одним із найбільш поширених специфічних позначень Богородиці, переважно у стійких, нерозкладних сполуках: *Діва Марія*, *Пречиста Діва Марія* та ін. На сучасному етапі це слово належить до рідковживаної лексики та виражає значення: «дівчина або жінка взагалі» (*заст.*), «Божя Мати, Богородиця» (*реліг.*), «мавка, русалка» (*міф.*) (ЕСУМ, 1985, 2: 84–85; ЭССЯ, 1978, 5: 17–18).

Спільнослов'янське слово **dьkti* (род. в. **dьktere*) «дочка» утворено від іє. основи **dhughater-*, що передбачає можливий зв'язок з іє. коренем **dheugh-*. Це слово стало надбанням багатьох індоєвропейських мов, воно було відоме на спільнослов'янському ґрунті, а згодом і на власне українському. Унаслідок асимілятивних змін у праслов'янський період виникла форма **dьci* (род. в. **dьčere*), яку й успадкувала давньоукраїнська мова. У писемних пам'ятках зафіксовано дукр. форми *дъчи* і *дъчерь* та цсл. *дъци* і *дъщерь*. Первинні форми *дъчи*, *дъци* (наз. в.) та похідні від них *дъчерь*, *дъщерь* (знах. в.) характерні були і для староукраїнської книжності, але поступово вийшли з ужитку. Їх поступово витіснило нове слово *дочка* (первинно демінутивне *дочька*). Указані слова та їхні форми виражали в різні історичні періоди основне значення «жінка стосовно батьків» або набували переносного значення «дівчина, жінка взагалі». У сучасній українській мові основним виразником значення «жінка стосовно батьків» є стилістично нейтральне слово *дочка* (похідне від *дъчи* (*дочи*)), а решта давніх слів із різними варіантами належить до архаїчної лексики (ЕСУМ, 1985, 2: 116–117; ЭССЯ, 1978, 5: 178–179).

Праслов'янське слово **žena* походить від іє. **g^henā* «жінка», яке пов'язане з іє. коренями **g^hen-* «родити» або **g^hen-* «приходити».

Успадковане всіма чи багатьма індоєвропейськими мовами, а також слов'янськими, звідки перейшло і в українську мову. У давньоукраїнський період слово *жена* виражало значення «жінка взагалі», «дружина чоловіка» і «Божа Матір», які зафіксовано впродовж усього історичного розвитку. Воно мало тривалий час два фонетичні варіанти: старий – *жена* і новий – *жона* (зі зміною *e* в *o* після шиплячих перед етимологічно твердим приголосним). Із фонетичними та іншими змінами збережено останній варіант, який був поширений у різних стилях і жанрах української літературної мови. Сьогодні слово *жона* належить до стилістично маркованих номінацій (розмовних, поетичних), на противагу стилістично нейтральному слову *жінка* (первинно демінутивному *жонька*), утвореному від слова *жона*. У сучасному розмовному й діалектному мовленні зафіксовані варіанти *жона*, *жена*, *жина* (ЕСУМ, 1985, 2: 205–206).

Праслов'янське слово **zъly* (род. відм. **zъlyve*) «чоловікова сестра, зовиця» сягає іє. кореня **g'(e)lōu-s* «чоловікова сестра, зовиця». Це слово має відповідні рефлекси в усіх слов'янських мовах та в інших індоєвропейських групах мов. Для давньоукраїнської мови характерні були обидві праслов'янські форми *zъly* (наз. в.) і *zъlyve* (род. в.), а також цсл. варіанти *zъьва*, *zъьва*, однак такі форми були поодинокі в писемних пам'ятках. На основі цих слів утворені похідні назви свояцтва *zъьвѣка*, *zъьвица*, які так само були рідковживаними в історії української мови. У процесі фонетичних змін указані слова зазнали вокалізації й занепаду редукованих та набули нового вигляду – *золовка*, *зовиця*, але зберегли давнє значення і дещо розширили семантику до значення «родичка взагалі». На сучасному етапі вони функціонують переважно в діалектному мовленні – *зовиця* (укр. мови), *золовка* (рос. мови), у різних варіантах (*зовиці*, *золвица*) і належать до рідковживаної лексики (ЕСУМ, 1985, 2: 273).

Спільнослов'янське слово **lel'a* «тітка» за процесом формування, повторенням складової частини кореня, ймовірно, індоєвропейське утворення. За науковими даними, псл. **lel'a* пов'язане з дитячим мовленням і паралельне формам **l'al'a* / **l'ol'a* з подібною семантикою; а його значення «старша сестра, або нянька» могло бути зумовлене значенням фонетично подібного слова **lelējati* «колихати». Слово **lel'a* засвідчено в багатьох слов'янських та інших діалектах і з різними фемінітивними значеннями «тітка, родичка», «тітка, старша сестра», «старша жінка», «хрещена мати». Як дитяче за походженням слово *леля* мало, ймовірно, розмовний характер, тому й не потрапляло

до писемних джерел. Сьогодні це слово належить до стилістично маркованих і вживається в діалектному мовленні з давніми значеннями (ЕСУМ, 1989, 3: 218; ЭССЯ, 1987, 14: 103–105).

Спільнослов'янське слово **mata* «мати» походить від іє. **mātā*, що виникло шляхом повторення складу **mā* в дитячому мовленні (подібно до **bābā*). З праслов'янської воно успадковано різними слов'янськими мовами і має рефлекси в інших індоєвропейських діалектах. Як розмовне за своїм походженням найменування *мама* рідко використано в давніх писемних пам'ятках, порівняно зі спільнокореновими псл. словами *мати*, *матерь*, натомість стало твірною базою для багатьох нових слів, так само розмовних (*мамька*, *мамуня* та ін.). До сьогодні воно збережене в українській мові, але як стилістично марковане, і функціонує в розмовно-побутовому й діалектному мовленні для пестливого називання матері (рідної, хрещеної) або звертання до неї (див. ЕСУМ, 1989, 3: 375; ЭССЯ, 1990, 17: 183–185).

Спільнослов'янське слово **mati* (род. в. **matere*) «мати» пов'язано з іє. **mātēr-*, утвореним від кореня **ma-* (з дитячої мови) за допомогою суфікса **-tēr-*. З первинним значенням «мати» це слово успадковано спільнослов'янськими діалектами, спорідненість у структурно-семантичному вираженні якого виявлено дотепер на рівні майже всіх індоєвропейських мов. Від праслов'янської доби слово **mati* збережено на українському ґрунті з давньою формою *мати* (знах. в. *матерь*). У давньоукраїнській мові функціонували обидві форми як окремі назви: давня – *мати* і новотвір – *матерь* (у різних графічних варіантах), – та виражали значення «мати стосовно рідних дітей» і «Божа Мати». З такими значеннями (прямим і переносним) та з різними семантичними відтінками ці слова зафіксовані впродовж усієї історії розвитку української мови. На сучасному етапі слово *мати* – стилістично нейтральне, а *матір* – стилістично марковане (книжне), що виражають значення «мати» та зберігають у спеціальному вжитку й давнє значення «Богородиця» (реліг.) (ЕСУМ, 1989, 3: 413–414; ЭССЯ, 1990, 17: 254–259).

Спільнослов'янське слово **nana* / **n'an'a* «жінка або дівчина, яка доглядає дитину» являє собою подвоєння складу **na-/*n'a-* в дитячому мовленні, як і слово *неня*, у зв'язку з чим може сягати індоєвропейської давності. Мовознавці допускають можливість творення цього слова від *неня* внаслідок асиміляції голосних. Воно засвідчене у слов'янських діалектах із багатьма значеннями

«няня», «мати», «тітка», а на українському ґрунті відоме з давньої писемної доби зі значенням «няня», використовуваним, очевидно, у розмовному мовленні і зафіксованим на письмі тільки в новий український період. Сьогодні це слово характеризує жінку за діяльністю і належить до стилістично нейтральних слів (ЕСУМ, 2004, 4: 123; ЭССЯ, 1995, 22: 166).

Спільнослов'янське слово **nena* виникло, ймовірно, ще в індоєвропейській мові шляхом повторення першої складової частини кореня **ne-* /**na-* в дитячому мовленні, характерної для багатьох дитячих виразів **nanъ*, **nana*, **nena*, **nenja*. Слово **nena* засвідчено в різних слов'янських та інших діалектах після розпаду спільноіндоєвропейської єдності зі значеннями «тітка», «мати», «старша сестра», «старша жінка», з яких для української мови характерним стало значення «мати». Через розмовний характер слово *няня*, як і похідне від нього *нянька*, було поширене, очевидно, у живому мовленні і не потрапляло до писемних джерел. Сьогодні це слово збережено як стилістично марковане і зосереджено в розмовно-побутовому та діалектному мовленні з первинною семантикою та різними значеннєвими відтінками (ЕСУМ, 2004, 4: 71; ЭССЯ, 1997, 24: 166).

Спільнослов'янське **svekry* (род. в. **svekrъve*) «свекруха» – це давнє **svekrū*, яке виникло за аналогією до іменників із суфіксом *-(t)er-*, характерним для індоєвропейських назв споріднення (**mati*, **matere*), і походило від іє. кореня **sve-* «свій», як і псл. **svekrъ*. У спільнослов'янській мові це слово було зближене зі словами на *-ū* (**jętry*) та успадковане згодом різними слов'янськими мовами. У давньоукраїнських писемних пам'ятках виявлено лексеми *свекры* (*свекра*) і *свекръвь* (*свекровь*) як самостійні слова, а не як форми одного слова. Вони належали до рідковживаних і поступово були витіснені новим дериватом *свекроха*, утвореним на від слова *свекры(a)*, що внаслідок фонетичних процесів змінено на *свекруха* (уподібнення *o* до *y*). У сучасній українській мові слово *свекруха* зафіксовано зі стилістично нейтральним значенням «мати чоловіка», а в окремих діалектах української мови виявлено й давні форми слів із відповідним значенням (*свекра*, *свекровь*, *свекроха*) (ЕСУМ, 2006, 5: 187).

Праслов'янське слово **sestra* «сестра» походить від **sesrā* (зі вставленим псл. *-t-*), яке містить у своїй основі іє. корінь **sęe-* (**se-*) «свій» і **sōg-* «жінка». Це слово стало характерним для слов'янських та інших індоєвропейських мов. У давньоукраїнський період і надалі воно

зберігало первинне стилістично нейтральне значення, а в сучасній українській мові розширило свою семантичну структуру і, крім основного, виражає багато переносних значень: «жінка стосовно інших дітей», «жінка взагалі» (*перен.*), «медична сестра» (*мед.*), «муза, русалка» (*міф.*), «черниця» (*церк.*), «милосердниця» (*перен.*), «мила, кохана» (*перен.*) (ЕСУМ, 2006, 5: 223).

Спільнослов'янське слово **snъxa* «невістка» – це давнє **snusā* (з псл. зміною -s- на -x-), що має у своїй структурі іє. корінь **sneu-* «в'язати», від якого походить і псл. **snovati* «снувати». Рефлекси цього слова відомі в різних індоєвропейських мовах і зокрема в слов'янській групі мов. У давньоукраїнській мові слово *snъxa* (*сноха*) належало до рідковживаних слів і залишилося таким далі, як засвідчили писемні пам'ятки. На сучасному етапі воно належить до застарілих слів і використовується в діалектному мовленні (ЕСУМ, 2006, 5: 338).

Спільнослов'янське слово **teta* «тітка; старша сестра» виникло в дитячому мовленні, подібно до назв **baba*, **mama*, **tato*, і було властиве багатьом слов'янським та інших індоєвропейським діалектам. Успадковане й давньоукраїнською мовою, але функціонувало, ймовірно, у діалектному чи розмовному мовленні, бо не засвідчено давніми писемними джерелами, а лише пам'ятками нової української доби. На сучасному етапі це слово належить до застарілих номінацій, поширене в діалектному мовленні, а в загальному вжитку відоме похідне від нього слово *тітка* (ЕСУМ, 2006, 5: 561).

Праслов'янське слово **jetry* (род. в. **jetryve*) «невістка, дружина брата» сформовано під впливом іменників із суфіксом -(t)er-, характерним для індоєвропейських назв споріднення, як **mati*, **matere*, і походить від іє. коренів **jēnater-*, **jinter-*. На спільнослов'янському ґрунті це слово перейшло до основ на -ū, подібно до слів **svekry*, **svekrъve*, звідки було успадковано різними слов'янськими мовами і зокрема українською. У давніх писемних пам'ятках виявлено поодинокі псл. форми *ятры* (род. в. *ятръве*) і цсл. *ѡтры* (род. в. *ѡтрыве*), які поступово занепали: давнє слово *ятры* (назв. в.) було витіснене формою знах. в. *ятръвь* (*ятровь*), від якої утворено слово *ятровька* і внаслідок фонетичних явищ змінено на *ятрівка*. У сучасній українській мові слово *ятрівка* зафіксовано зі значенням «дружина чоловікового брата», що характерне переважно для діалектного мовлення (ЕСУМ, 2012, 6: 563; ЭССЯ, 1981, 8: 188–190).

Узагальнені результати аналізу фемінітивів індоєвропейської мови представлено в таблиці 2.1, де зазначено сучасні українські форми слів, давньоукраїнські, спільнослов'янські, індоєвропейські, а також етимологічні корені.

Таблиця 2.1

Фемінітиви індоєвропейського походження				
Сучасна українська форма	Давньоукраїнська форма	Спільнослов'янська форма	Спільноіндоєвропейська форма	Індоєвропейський корінь
баба, <i>звжив.</i>	баба	*baba	*bābā	*bā-, *bhā-
вдова, <i>звжив.</i>	вѣдова	*vѣdova	*uīdhēuā	*uēidh-, *uīdh-
діва, <i>заст., поет.</i>	дѣва	*dēva	*doiuā	*dhē(i)-
дочі, <i>заст., діал.</i>	дъчи (дочи)	*dъċi	*dhūghæter	*dheugh-
дочір, <i>заст., діал.</i>	дъчерь (дочерь)	*dъċere	*dhūghætere	*dheugh-
жона, <i>заст., поет.</i>	жена (жона)	*žena	*g ^h ēnā	*g ^h ēn-, *g ^h ēn-
золи, <i>заст., діал.</i>	зѣлы	*zъly	*g ^(e) lū	*g ^(e) lōy-
золва, <i>заст., діал.</i>	зѣльва	*zъlъve	*g ^(e) lōyus	*g ^(e) lōy-
мама, <i>розм., діал.</i>	мама	*mama	*māmā	*mā-
мати, <i>звжив.</i>	мати	*mati	*māter	*mā-
матір, <i>заст., поет.</i>	матерь	*materē	*mātere	*mā-
неня, <i>розм., діал.</i>	неня	*nena(ja)	*nēnā(jā)	*nē-(*nā-)
няня, <i>звжив.</i>	няня	*nana/*n'an'a	*nānā/*n'an'ā	*nā-(*n'ā-)
свекри, <i>заст., діал.</i>	свекры	*svekry	*sūekrū	*sve-
свекров, <i>заст., діал.</i>	свекровь	*svekrъve	*sūekrū	*sve-
сестра, <i>звжив.</i>	сестра	*sestra	*sesrā	*sue-(*se-), sōr-
сноха, <i>заст., діал.</i>	снъха	*snъха	*snusā	*sneu-
тета, <i>заст., діал.</i>	тета	*teta	*tētā	*tē-(*tā-)
ятри, <i>заст., діал.</i>	ятры	*jetry	*jēnətrū	*jēnəter-, jnter-
ятров, <i>заст., діал.</i>	ятровь	*jetryve	*jēnətere	*jēnəter-, jnter-

Учені відзначили, що багато номінацій чоловічого і жіночого родів у праіндоєвропейській мові виникли саме за допомогою суфікса *-er-: *мать* (дслов. *mater-*), *сестра* (дслов. *sestra*, лит. *seser-*), *дочи* (дслов. *дъштер-*), *свекровь* (дслов. *свекры*) та ін. Причину пояснювали тим, що всі ступені споріднення в сім'ї чоловіка були позначені спеціальними термінами, а найважливіші з них належали до типу основ на *-r-. Для сім'ї дружини назви споріднення були нестійкі й невизначені, тому й не зведені до одного джерела. Це свідчило про тогочасний суспільний порядок, коли дружина переходила в сім'ю чоловіка, послаблюючи зв'язки зі своїм родом, а чоловік не родичався з сім'єю дружини. Спорідненість визнавали всередині батькового роду, а материн рід ставав для жінок дещо віддаленим. І в майбутньому імена рідних за родом матері чи свояків за родом жінки виражені слабше, ніж за родом батька або чоловіка [див. Мейє, 2002: 391–392].

Про давній характер категорії фемінітивності свідчать і нелінгвістичні дослідження (історичні, археологічні, етнографічні, соціологічні та ін.). Уже в добу палеоліту (початок кам'яного віку) існував чіткий розподіл праці за статтю: чоловіки полювали, жінки вели домашнє господарство, берегли вогнище, доглядали дітей, а в епоху неоліту (кінець кам'яного віку) були розвинуті первісні форми ужиткового й образотворчого мистецтва (жінки виготовляли намиста з полірованої кістки, черепашок або напівкоштовного каміння) [Півторак, 2001: 6, 9]. На останній період кам'яного віку припала неолітична революція, яка започаткувала матріархальну культуру, бо жінкам належало винайдення нових методів обробітку ґрунту, плекання рослин, одомашнення тварин, уміння готувати і зберігати їжу та інше, тобто осілий спосіб життя, що забезпечувало стабільний розвиток суспільних відносин [Маланчук-Рибак, 2002: 36].

В епоху бронзи зміна родоплемінних стосунків на територіальні, соціальна диференціація первісного населення і взагалі прогрес суспільства зумовив перехід від матріархату до патріархату [Півторак, 2001; Павличко, 2002]. Перед розпадом індоєвропейських племен уже були розвинуті й усталені патріархальні відносини. Усе зазначене дало право пов'язувати виникнення перших назв осіб жіночої статі з найдавнішими, збереженими дотепер відомостями про жінок.

Аналіз історії становлення категорії фемінітивності засвідчив, що початок її сягає індоєвропейської доби, за якої первинними виразниками ознаки жіночості стали окремі спільноіндоєвропейські корені, що лягли в основу найдавніших іменників зі значенням особи жіночої статі та набули статусу сформованих номінативних одиниць уже на спільнослов'янському мовному ґрунті.

Категорія статі не мала чіткого розрізнення й означення. Назви осіб за певними ознаками в межах живого світу могли бути виражені однаково чи подібно, без виразних показників належності до імен чоловічого або жіночого родів у корені або основі. Тому складним було визначення належності іменників чоловічого і жіночого родів до відповідної статі. Найбільшою мірою імена розрізнялися за суфіксами: основи на *-e/o- характерні були для іменників чоловічого роду, а основи *-ā-, *-jā- – для іменників жіночого роду.

Категорія роду імен розвивалася поступово і виділилася як самостійна категорія іменників з формуванням первинних прикметників як окремої групи слів, для якої категорія роду стала словозмінною, граматичною. Від початку свого розвитку категорія

роду іменників була змістовою, а не формальною, тому й спеціальних граматичних засобів для вираження категорії роду субстантиви не набули. Рід первинних назв осіб виражався лексичним способом (**otьcь* – **mati*, **synь* – *dьči*, **bratrь* – **sestra*).

Взаємозв'язок між давніми категоріями особи, статі, роду відображено і на становленні первинних іменників зі значенням особи жіночої статі. Реконструкція індоєвропейської лексики дала можливість ученим обґрунтувати виникнення на спільноіндоєвропейській основі найменувань жінок, що виражали родинні стосунки (**baba*, **dьči* (**dьčere*), **žena*, **zьly* (**zьlьve*), **mama*, **mati* (**matere*), **svekry* (**svekrьve*), **sestra*, **snьxa*, **jєtry* (**jєtrьve*)), атрибутивні ознаки (**vьdova*, **dєva*) і в статусі номінативних одиниць функціонували в праслов'янський період. Первинні назви жінок стали базою для творення нових слів і лексичних значень у майбутньому розвитку слов'янських мов.

Специфіка індоєвропейських імен була зумовлена впливом тодішніх чинників. За напівцивілізованих стосунків і відносин життя жінки полягало у виконанні сімейно-родинних обов'язків і господарсько-побутових занять. Із розвитком патріархальних зв'язків жінка входила в рід чоловіка, утрачаючи зв'язки зі своїм родом. Споріднення було визнано всередині батькового роду, а материн рід ставав для жінок чужим, тому й імена рідних за родом батька та чоловіка отримали найбільше вираження. Водночас у родинно-побутовому середовищі виростала господиня дому, власниця майна, одnodумиця, помічниця чоловіка, що й відображено в наступному розвитку категорії фемінітивів.

2.2. Фемінізація в спільнослов'янській лексичній системі

На спільнослов'янський період припав самостійний розвиток категорії жіночості, статус якої визначено в структурі тодішньої мовної системи загалом і в зіставленні з іншими лінгвальними одиницями та з категорією чоловічих номінацій зокрема. Відмінність категорії фемінітивності від попередньої доби, де окремі слова сформовано на основі різних індоєвропейських коренів (**žena*, **mati*, **dъci*, **svekry*, **jetry* та ін.), які не мали визначеного статусу найменувань або виражали різні ознаки жіночого роду (**vъdova*, **děva*), полягала в чіткому позначенні особи жіночої статі відповідними номінативними одиницями, кількість яких численно збільшилася в праслов'янський період. Найменування, що представляли категорію фемінітивності, характеризували жінок за багатьма ознаками й відображали різні спільнослов'янські мовні явища й процеси. Вираження категорії жіночості уможлилював лексичний спосіб, частково основоскладання, а з формуванням словотворчих засобів та зростанням їх продуктивності виникли нові способи деривації фемінітивів (суфіксальний, флексійний, конфіксальний та ін.).

У спільнослов'янський період категорія жіночості перебувала й далі в тісному зв'язку з категоріями особи, статі, роду, але з відмінним характером від того, який простежено в індоєвропейській мові. Протиставлення «живий – неживий», виражене розрізненням форм називного й знахідного відмінків, а також протиставлення чоловічого та жіночого родів, виражене різними основами і майже виключно в прикметниках, змінено на спільнослов'янському ґрунті, збережено тільки форми, які переважно втратили свої значення. Праслов'янська мова виражала новим способом протиставлення «живий – неживий» і врівноважила відмінювання слів чоловічого, жіночого й середнього родів [Мейє, 2000: 367–368].

На базі давньої категорії персональності – імперсональності лише у спільнослов'янській мові виникло протиставлення істот і неістот, пов'язане зі становленням категорії осіб. Виділення особових назв було викликане потребою розмежування у формах родового й знахідного відмінків дійової особи й об'єкта дії, що виражалися без відмінностей. У праслов'янський період простежено розрізнення назв осіб і речей формами займенників (**kъto* – **čъto*) і граматичним засобом вираження суб'єкта поступово ставала форма родового

відмінка, використана у функції знахідного (в однині, а пізніше – і в множині). Категорія осіб переросла в категорію істот, якій протиставилася категорія неістот [Самійленко, 1978: 67–73].

З погляду спільнослов'янської доби, відображеної в різних наукових працях (особливо лексикографічних), найдавнішу спадщину у фемініконі праслов'янської мови становили переважно назви споріднення й свояцтва, формування яких пояснювали перехідними процесами від племінних до родових і сімейних зв'язків, коли соціального значення набувала індивідуальна сім'я та стосунки в ній. Через це й актуальними стали слова на позначення родинних зв'язків (**otьсьь*, **mati*, **synь*, **dьkti*, **žena*, **mQžь* та ін.). Суспільний порядок індоєвропейського населення зумовив іменування різних свояцьких відносин і віддаленого споріднення (**děverь*, **zьly*, **tьstja*, **dědь*, **vьnikь* та ін.) [Мейє, 2000: 391–393; Трубачов, 1959: 396]. За спільнослов'янської доби більшість давніх назв споріднення й свояцтва належали до непохідних слів індоєвропейського походження, зв'язки яких із давніми коренями відтворено на основі етимологічного аналізу [Мейє, 2000: 396–398; Вступ, 1966: 500]. Вони відображали лексичний спосіб номінації осіб обох статей (**bratrь* – **sestra*) і стали твірною базою для формування нових дериватів зі значенням жіночості (**sestrica*).

Аналіз фемінітивів спільнослов'янського лексичного фонду, проведений на основі «Этимологического словаря славянских языков» (див. ЭССЯ) та інших наукових досліджень, дав змогу зафіксувати близько 300 субстантивів зі значенням жіночості. На лексичному рівні вони становили такі семантичні розряди слів: назви жінок за родинними стосунками (**bratana*, **edinica*, **jętry* (**jętrьve*) та ін.) (ЭССЯ, 1975, 2: 235; 6, 10; 8, 88–89); назви жінок за віковими і фізіологічними ознаками (**děvьčina*, **junica*, **mězinьka* та ін.) (ЭССЯ, 1978, 5: 22; 8: 194; 18: 230); назви жінок за зовнішніми і внутрішніми рисами (**čьrnuxa*, **kosmyni*, **lěnivьka* та ін.) (ЭССЯ, 1977, 4: 155; 1984, 11: 147; 1987, 14: 205); назви жінок за стосунками, відносинами, поведінкою (**druga*, **gosti*, **metьluša* та ін.) (ЭССЯ, 1978, 5: 131; 1980, 7: 64; 1993, 18: 133); назви жінок за соціальним, сімейним станом (**děльnica*, **moldoženьka*, **mQžatьka* та ін.) (ЭССЯ, 1978, 5: 10; 1992, 19: 172; 1994, 20: 55); назви жінок за діями, функціями, зайнятістю (**bajadlica*, **dojidlica*, **kQděльnica* та ін.) (ЭССЯ, 1974, 1: 137; 1978, 5: 53; 1985, 12: 50); назви жінок за надприродними ознаками (**bolтьnica*,

mošenica* та ін.) (ЭССЯ, 1975, 2: 182; 1994, 20: 112); назви жінок за національністю (grьkyni*) (ЭССЯ, 1980, 7: 163).

Для праслов'янської мови характерним явищем стало розширення семантичної структури лексичних одиниць і виникнення багатозначних слів із фемінітивною семантикою. Унаслідок цього майже до кожного розряду назв жінок увійшли моносемантичні й полісемантичні слова, останні з яких виявлено в одному діалекті або в різних мовах, тому ієрархію значень у їх структурі встановити важко, напр.: **čel'adina* «жінка», «заміжня жінка», «член сім'ї» (укр. діал.); **dobrica* «добра жінка», «добра фея» (серб., хорв.), **dojidl'ja* «годувальниця» (болг., серб., хорв., словен.), «нянька» (серб., хорв.); **družka* «подруга» (болг., макед., друс.), «весільна дружка» (влуж., друс.), «співжителька» (слвц.); *gosrodyni* «госпожа», «хазяйка» (стсл., словен., пол.), «дружина» (стчес.), «економка» (чес.); **kьmetica* «дружина кмета», «селянка» (серб., хорв., словен.), «заміжня жінка», «добра хазяйка» (укр. діал.); **lada* «дівчина (у весільному обряді)» (болг.), «дівчина» (стчес.), «дружина (ласк. назва жінки як члена подружжя)» (друс., рос. діал., укр. діал.); **lepetuxa* «балакучка», «пліткарка» (рос. діал.), «буркотуха» (укр.); **mat'ьka* «мама» (болг., словен., нлуж.), «годувальниця», «нянька» (друс., стпол., укр. заст.); **metal'ьka* «підмітальниця», «спортсменка з метання чогось» (словен.), «ворожка» (друс.); **molden'ьka* «наречена» (серб., хорв., пол.), «молода жінка» (рос. діал., блр. діал.), «дівчина; рожениця» (словен.); **neděv'ьka* «невидима істота», «русалка» (болг.), «не дівчина» (слвц.) (ЭССЯ, 1977, 4: 39; 1978, 5: 41, 53, 136; 1980, 7: 60; 1987, 13: 196; 1987, 14: 8–9, 127–128; 1990, 17: 191–192; 1993, 18: 110; 1992, 19: 151; 1997, 24: 117–118). У праслов'янській мові виявлено багатозначні слова з фемінітивним і відандронімним значеннями, останнє з яких могло мати первинний характер, напр.: **obroš'ьnica* «дружина оброчника», «жінка, яка дала обіцянку виконати щось» (ЭССЯ, 2002, 29: 95).

Практично до кожного розряду входили різні за величиною ряди спільнокореневих слів, що були пов'язані між собою спільним значенням, напр.: «годувальниця» – **doja*, **dojica*, **dojidlica*, **dojidl'ьnica*, **doj'ьka*, **doj'ьnica* (ЭССЯ, 1978, 5: 52–56); «лінивця» – **lěnica*, **lěnivica*, **lěniv'ьka*, **lěn'uxa* (ЭССЯ, 1987, 14: 200–206); «молода жінка» – **moldenica*, **moldič'ьka*, **moldika*, **moldina*, **moldovina*, **molduxa*, **molduša* (ЭССЯ, 1992, 19: 151–174). Найбільше виявлено спільнокореневих утворень із коренем *l'ub-*, що мотивуються переважно дієсловом *l'ubiti*, напр.: **l'uba*, **l'ubava*,

**l'ub(j)en'ica, *l'ub(j)en'ьka, *l'ubez'ьnica, *l'ubica, *lubimica, *lubov'ьnica, *l'ub'ьka, *l'ub'ьca, *l'ub'ьna* (ЕССЯ, 1988, 15: 167–188). Однак не всі компоненти синонімічних рядів однаково були поширені в межах праслов'янського континууму, напр.: **baxora* (рос. діал.), **baxorica* (серб., хорв.), **bajadlica* (серб., хорв.), **bajadl'ьnica* (словен.), **bajidl'ьja* (стукр.) (ЕССЯ, 1974, 1: 135, 137, 138, 140); **druga* (серб., хорв., чес.), **družica* (болг., серб., хорв., словц.), **družika* (друс.), **druža* (словен., стчес.) (ЕССЯ, 1978, 5: 131–135).

Слід зауважити, що праслов'янські утворення різною мірою відображені в літературно-писемній практиці різних слов'янських мов. Як первинні похідні утворення з відповідними значенневими відтінками (розмовним, зневажливим, згрубілим, здрібнілим тощо) вони, імовірно, були поза нормами писемної старослов'янської та інших літературних мов, а входили до вжитку із проникненням народнорозмовних елементів до літературних мов. Тому й давні слов'янські фемінітиви засвідчено значно пізніше в книжній практиці, а не з раннього писемного періоду, напр.: **mata, *mat'ьka, *matin'ьka, *matul'a, *matun'a* (в українській мові та її говорах) (ЕССЯ, 1990, 17: 183–192, 265; 1993, 18: 9–10); **kykymora, *mykanica, *mykan'ьka, *t'ьn'ьšuxa, *t'ьn'ьluša* (у російській мові та її говорах) (ЕССЯ, 1987, 13: 261; 1994, 21: 34–35, 125, 139).

Із праслов'янської доби українська мова успадкувала чимало назв жінок, напр.: **bergyni, *bogyni* (ЕССЯ, 1974, 1: 193; 1975, 2: 163), багато лексем не увійшло до її активного вжитку, а стало надбанням інших мов, напр.: **koběta, *mal'žen'ьka, *mōžat'ьka* (пол.) (ЕССЯ, 1983, 10: 88–91; 1990, 17: 79; 1994, 20: 55); **boba, *bolt'ьnica, *tymra, *mytica* (рос.) (ЕССЯ, 1975, 2: 142, 182; 1994, 21: 41, 79) або засвідчено тільки в давньоукраїнський період. Далі такі фемінітиви поступово занепали чи відійшли до пасивного складу, напр.: **bratučęda* «дочка брата», **junica* «дівчина», **j'ьaščaja* «шукачка», **kr'ьvotočica* «жінка, яка страждає на кровотечу», **k'ьrmidlica* «годувальниця», **nalož'ьnica* «любовниця» (друс.) (ЕССЯ, 1976, 3: 8; 1981, 8: 194, 247; 1987, 13: 64, 223; 1995, 22: 178–179).

Зведені дані лексичного аналізу загальних назв жінок праслов'янської мови відображено в таблиці 2.2.1, де виділено семантичні розряди слів, фемінітиви зі значенням особи жіночої статі у межах кожного розряду, а також багатозначні слова, що ввійшли з одним або кількома значеннями до розрядів.

Таблиця 2.2.1

Семантика фемінітивів спільнослов'янської мови		
Семантичні розряди слів	Фемінітиви зі значенням особи жіночої статі	Багатозначні слова
Назви жінок за родинними стосунками і зв'язками	<i>*bratana, *bratanica, *bratrana, *bratiučęda, *dъči (*dъčere), *edinica, *jętry (*jętrъve), *malъženъka, *mata, *materica, *matul'a, *matim'a, *mačexa, *nestera, *paserbica, *prababa, *pramati, *sestra, *sestrica, *sestrъnica, *svaxa, *svękry (*svękrъve), *svęstъ, *svojaкyni, *stryъna, *synovica, *snъxa, *teta, *tetъka, *tъšča, *uъna, *vъnika, *zъly (*zъlyve)</i>	<i>*lada, *l'al'a, *l'el'a, *matica, *matika, *matъka, *mati (*materica), *materica, *matika, *matina, *matinъka, *matъka, *nena</i>
Назви жінок за віковими, фізіологічними ознаками	<i>*babura, *bolъnica, *dęvъčę, *dęvъčina, *junica, *junota, *kobęta, *krъvotočica, *malenica, *męzinica, *męzinъka, *moldenica, *moldičъka, *moldika, *moldina, *moldovina, *molduxa, *molduša, *mъn'ъduxa, *mъrлуša, *nedosega, *netogъnica, *neprody, *neroda, *nerodica, *zена, *zęnъka</i>	<i>*baba, *babica, *babuxa, *babъka, *babuška, *čel'adina, *dęva(ja), *dęvica, *dęvuxa, *dęvъka, *moldenъka, *moldica</i>
Назви жінок за зовнішніми і внутрішніми якостями й ознаками	<i>*bęlуxa, *bъrzica, *bukovica, *čъrnojka, *čъruxa, *gal'a, *gonica, *xudica, *kosmyni, *krasavica, *krasul'a, *krasъnica, *kudibaba, *kyкymora, *laxudъra, *lazuxa, *lazъnica, *ledunъka, *letuxa, *lęnica, *lęnivica, *lęnivъka, *lęn'uxa, *loskomуja, *lоkавъka, *lъguxa, *lъgunъja, *lъživica, *lъstъka, *metalъnica, *mešačъka, *motroxa, *motruxa, *mоtъvъka, *mъrguša, *mymra, *mъrzъnica, *naglica, *nagul'a, *naxalъnica, *najъda, *naustъnica, *naušъnica, *navadъnica, *navavistъnica, *nepoтica, *nesъčęstъnica, *obsъdъnica</i>	<i>*bęluša, *dobrica, *golъka, *kukavica, *kukoba, *kъpica, *lepetuxa, *lorotuxa, *loskotuxa, *mazuxa, *mazul'a, *mazъnica, *mоžena, *mоžica, *nęmica, *nętъka</i>
Назви жінок за стосунками, відносинами, поведінкою	<i>*bažoтka, *boba, *druga, *druža, *gosti, *gostъja, *kuma, *kury(-ъve), *l'ub(j)en'ica, *l'ubezъnica, *l'ubica, *lubovъnica, *l'ubъca, *l'ubъna, *l'ubъša, *l'ubъtja, *metъluša, *milica, *milostъnica, *mykanica, *mykaпъka, *naprasъnica, *nebergomica, *nebylъnica, *nel'uba, *podruga</i>	<i>*družica, *družika, *družъka, *l'uba, *l'ubava, *l'ub(j)enъka, *lubimica, *l'ubъka, *milomоža, *našijъnica</i>
Назви жінок за соціальним, сімейним станами	<i>*dęlъnica, *goluša, *kъnežъna, *lovъčina, *moldoženica, *moldoženъka, *mоžatica, *mоžatъka, *naložъnica, *naslędъnica, *nastоpъnica, *nevęsta, *obgolъnica, *rabyни, *slugyni, *vъdova, *vъdovica</i>	<i>*čel'adъka, *gospodyni, *korlica, *kъmetica, *kъneгynи, *mъn('ъš)ica, *nevęsta, *nevolъnica</i>
Назви жінок за діями, функціями, зайнятістю	<i>*baxora, *baxorica, *bajadlica, *bajadlъnica, *bajidlъja, *basnica, *beręja, *berica, *bojъnica, *bъračica, *bъračъka, *bъradlica, *bъradlъja, *čarovъnica, *doja, *dojica, *dojidlica, *dojidlъnica, *dojъka, *dojъnica, *jъaščaja, *kosęja, *kоdęlъnica, *kъrmidlica, *lękarica, *melica, *metačъka, *mykadlъnica, *mytica, *nastavъnica, *navodъnica, *neroka, *nitъnica, *obgļędъnica</i>	<i>*brodъnica, *dojidlъja, *metal'ъka, *mytъnica, *naręčъnica, *narоčъnica,</i>
Назви жінок за надприродними ознаками	<i>*bergynи, *boltъnica, *juda, *maręna, *moręna, *mоčenica</i>	<i>*bogynи, *božica, *nedęvъka</i>
Назви жінок за національністю	<i>*grъkynи</i>	—

У спільнослов'янський період простежено збільшення кількості фемінітивів унаслідок формування різних способів деривації (префіксації, конфіксації, складання, субстантивації та ін.) (**našijьnica*, **nel'uba*), виникнення структурно-семантичних утворень, мотивованих індоєвропейськими й праслов'янськими коренями (**druga*, **družа*, **družica*, **družina* < **drugъ*), розширення семантичної структури слів (**edinica* «одиниця», «єдина дочка», **obvěťnica* «жертвний вівтар», «жінка, яка приносить жертву»). На становище найменувань жінок вплинула категорія роду, значення якої значно зросло, порівняно з індоєвропейською добою. Із формуванням займенникового, прикметникового, дієслівного відмінювання розвинуто тенденцію до поділу імен за трьома родами і закріплено тричленну родову класифікацію імен із усуненням їх поділу за давніми суфіксами основи. Унаслідок цього категорія роду стала самостійною іменниковою граматичною категорією.

Дослідження специфіки фемінітивів у праслов'янський період уможливило порівняння спільнослов'янської доби із минулим періодом і виявлення багатьох відмінних ознак. Виразниками категорії жіночості в праслов'янській мові стали самостійні номінативні одиниці, а в індоєвропейській носіями фемінітивної семантики були поодинокі корені й основи. За спільнослов'янської єдності розвиток категорії жіночості відбувався в напрямі зростання кількості номінацій і виникнення нових за семантикою фемінітивів, а також використання різних способів словотвірної деривації.

Становлення категорії фемінітивності в праслов'янський період зумовлене розвитком категорій особи, статі, роду, що набули нового вираження, порівняно з індоєвропейською добою. Розмежування форм родового й знахідного відмінків дійової особи та об'єкта дії спричинене протиставленням особових і неособових назв, яке стало виражатися формою родового відмінка, використаною у функції знахідного. Категорія осіб увійшла до категорії істот, протилежної категорії неістот. Стабілізованим стало відмінювання іменників чоловічого, жіночого, середнього родів, а категорія істот охопила словозміну найменувань осіб чоловічої і жіночої статей.

Унаслідок лексичного аналізу спільнослов'янські назви жінок поділено на семантичні розряди назв жінок за родинними стосунками (**synovica*); віковими й фізіологічними ознаками (**molduxa*); зовнішніми й внутрішніми рисами (**nenavistьnica*); стосунками, відношеннями, поведінкою (**lubovьnica*); соціальним, сімейним

станами (**mōžatica*); діями, функціями, зайнятістю (**lěkarica*); фізичними, надприродними ознаками (**mōčenica, juda*); національністю (**grьkyni*). У межах розрядів виділено однозначні й багатозначні назви, семантичну структуру яких формували прямі й переносні значення (**obsqđьnica* «обмовниця», «богиня долі»; **obtrovьnica* «мерзенниця», «зла, недобра жінка»), а також значення, виявлені в межах однієї мови або в різних слов'янських діалектах (**obtvьlvьnica* «наклепниця» (пол., словен., укр.); **olkотьnica* «ненаситниця» (болг., макед., чes.), «любителька солодощів» (рос. діал.)). На основі лексикографічних джерел встановлено фемінитиви з багатозначною структурою, властивою багатьом слов'янським мовам (**orbotьnica* «робітниця» (серб., хорв., укр., блр., рос.), «працелюбна жінка» (болг., макед., серб., хорв., слвц., словен.), «служниця, невільниця» (друс., цсл., стпол.)).

2.3. Способи деривації фемінітивів у праслов'янській мові

На спільнослов'янському ґрунті відображено протяжність і неперервність словотвірних процесів – від індоєвропейської до праслов'янської доби, але остання суттєво відмінна від попередньої у словотвірному плані. Індоєвропейська прामова мала власну систему словотвірних ресурсів і словотвірних способів, охоплювала непохідні (кореневі) й похідні основи, від яких утворені слова шляхом суфіксації, словоскладання, чергування голосних, зміни місця наголосу, редуплікації. Започаткована в індоєвропейський період тенденція до збагачення й урізноманітнення словотвірчого інвентаря була поглиблена й розвинута за спільнослов'янської мовної єдності [Мейє, 2000: 213–237, 264–300; Вступ, 1966: 112]. Праслов'янська мова успадкувала основні риси індоєвропейського словотвору й набула в процесі самобутнього розвитку багатьох нових словотвірних ознак: на базі індоєвропейських основ сформувала різні за структурою слова (похідні й непохідні), розвинула нові способи деривації (напр., префіксацію), збільшила кількість словотвірчих формантів (похідних від індоєвропейських засобів) та ін. [Мейє, 2000: 160–245, 272–303; Вступ, 1966: 113–125, 174–179, 196–199, 205–227]. Спільнослов'янські дериваційні процеси відбито й на формуванні категорії фемінітивності, яку представляла частина непохідних слів і багато похідних фемінітивів із різними словотвірчими засобами.

За способом творення похідні субстантиви зі значенням особи жіночої статі – це в основному морфологічні деривати, утворені за допомогою різних словотвірчих формантів – переважно суфіксів, рідко префіксів, конфіксів, флексій. З урахуванням твірної бази суфіксальні фемінітиви поділено на такі словотвірні розряди дериватів: відіменникові, відприкметникові та віддієслівні утворення. У межах кожного розряду виділено окремі словотвірні типи, які визначено з урахуванням семантики твірної основи, дериваційного форманта і словотвірного значення. Словотвірний розряд відіменникових утворень відрізнявся від інших багатством словотвірчої бази і словотвірчих засобів, а внаслідок – найбільшою кількістю словотвірних типів. Оскільки ж у творенні фемінітивів брали участь різні за семантикою і структурою субстантиви, то відіменникові, крім того, поділено на відфемінітивні (мотивовані назвами жінок на зразок **děvica*, **děvka* < **děva*), відмаскулінативні (мотивовані назвами чоловіків на зразок

**družica, *družika, *družьka* < **drugь*) та відіменні загалом (на зразок **krasul'a, *nekrasa* < **krasa*).

Суфіксальні відіменникові деривати були сформовані в спільнослов'янський період переважно від назв осіб (жіночого й чоловічого родів). Словотвірною базою для відфемінітивних утворень стали непохідні й похідні назви, які різною мірою виявили свою продуктивність у творенні нових дериватів. За даними етимологічних досліджень, найбільш продуктивними у творенні похідних фемінітивів на спільнослов'янському ґрунті виявлено назви **baba, *děva, *mati*, від яких утворені зокрема слова: **baba* > **babica, *babuxa, *babura, *babьka, *babuša* (словотвірні типи на *-ic-a, -ux-a, -ur-a, -ьk-a, -uš-a*) (ЕССЯ, 1974, 1: 105–117); **děva* > **děvica, *děvoja, *děvuxa, *děvьka* (словотвірні типи на *-ic-a, -oj-a, -ux-a, -ьk-a*) (ЕССЯ, 1978, 5: 17–22); **mati* > **matica, *matika, *matina, *mačexa, *matul'a, *matun'a, *matьka* (словотвірні типи на *-ic-a, -ik-a, -in-a, -ex-a, -ul'-a, -un'-a, -ьk-a*) (ЕССЯ, 1990, 17: 254–269; 1993, 18: 9–18). Зафіксовано поодинокі фемінітиви, мотивовані похідними від слів **baba, *děva, *mati*: **babuša* > **babušьka, *děvьka* > **děvьčina, *matina* > **matinьka*. Назва **mati* стала основою для творення найбільшої кількості дериватів, що зумовлено поширенням цього терміна на всьому спільноіндоєвропейському просторі та відображенням його континуантів у всіх групах індоєвропейських мов (ЕССЯ, 1990, 17: 233–269).

Назви **mata, *sestra, *teta, *vьdova, *žena* – це малопродуктивна база для формування нових дериватів у спільнослов'янській мові, зокрема: **mata* > **matica, *matika, *matьka*; **sestra* > **sestrica, *sestrenica*; **teta* > **tetьka, *vьdova* > **vьdovica, *žena* > **ženima, *ženьka*. А деякі назви стали непродуктивними у творенні фемінітивів за спільнослов'янської доби, зокрема: **dьči* (**dьčere*), **zьly* (**zьльve*), **svekry* (**svekrьve*), **jєtry* (**jєtrьve*), **snьxa*. Слід зауважити, що форми родового відмінка іменників **mati, *dьči, *zьly, *svekry, *jєtry*, ймовірно, ще входили до їх словозмінної парадигми, бо не зафіксовані вченими й не виділені як окремі праслов'янські назви в етимологічних словниках. Семантика відфемінітивних дериватів засвідчувала переважно їх здрібніло-пестливий відтінок щодо стилістично нейтральних основ, якого надавали словам різні суфікси й утримували, напевно, впродовж дописемної доби, тому й такі похідні слова слід аналізувати як модифікаційні демінутивні утворення.

Загалом деривація фемінітивів на базі давніх назв жінок засвідчила різноманітність словотвірних типів, із яких найбільш

продуктивним виявився тип на *-ic-a*, менш продуктивним – на *-ьk-a*, а інші малопродуктивними. Водночас не всі словотвірні типи відфемінітивних утворень були збережені однаковою мірою у слов'янських мовах і зокрема в українській. Різноманітність їх властива була, ймовірно, народнорозмовному й діалектному мовленню, яке майже не відображене в книгописанні. Утворені за спільнослов'янської єдності слова могли мати незначне ареальне вираження в межах одного діалекту чи кількох. Так, із зафіксованих у праслов'янській мові відфемінітивних дериватів українська мова успадкувала багато словотвірних типів, але зі значенням жіночості вони були засвідчені в різні періоди та з неоднаковою історією, напр.: псл. **žena*, **ženьka*, **ženita* – дукр. *жена (жона)*, *женька (жонька)*, стсл. *женима(я)* – укр. *жона (поет.)*, *жінка (звжив.)*.

У давньоукраїнській мові функціонувало чимало найменувань жінок – континуантів праслов'янських відфемінітивних словотвірних типів на *-ic-a*, *-ьk-a* й інших, які належали до стилістично нейтральних слів щодо давніх твірних основ і за аналогією до яких утворювалися нові деривати (*братана*, *вдовица*, *женька*, *мачеха*, *пасербиця*, *прабаба*, *сваха*, *сестреница*, *стрьйна*, *сыновиця*, *тетька*, *теща*) [Німчук, 1983: 69–72]. У пам'ятках виявлено як самостійні слова і форми родового відмінка іменників *мати*, *дъчи*, *ятры*, *свекры*, напр.: *свекровь*, *ятровь* [Німчук, 1983: 73–74]. Багато давніх словотвірних типів не відбито в ранніх писемних джерелах (на *-ik-a*, *-in-a*, *-ul'-a*, *-un'-a*, *-ur-a*, *-uš-a* тощо), можливо, через емоційне забарвлення, а окремі слова засвідчено зі значенням особи жіночої статі пізніше, напр., слово *матька* «мати» – у староукраїнський період (ССМ, 1977, 1: 580). На праслов'янському ґрунті, як зазначено вище, назвам жінок властива була полісемантичність, ієрархія значень у семантичній структурі яких не має чіткого вмотивування, тому й пояснити актуалізацію певного значення в писемний період важко. Напр., у спільнослов'янській мові слова *мама*, *мамька* виражали значення «мати», «годувальниця» (ЕССЯ, 1990, 17: 183–185, 191–192), збережені і в давньоукраїнській мові, але значення «нянька, годувальниця» поступово занепало і сьогодні належить до застарілих.

Суфіксальні відмаскулінативні утворення – це праслов'янські фемінітиви, мотивовані співвідносними назвами чоловіків. На базі похідних і непохідних (здебільшого) маскулінативів (питомих, запозичених) назви жінок утворені за допомогою суфіксів *-ic-a*, *-ik-a*, *-ьk-a*, *-un-i*, *-ьn-a*, що надавали твірним основам нового значення –

фемінітивного, напр.: **korľь* – **korlica* «королева»; **къметь* – **къметica* «дружина кмета», «селянка»; **кънезь* – **кънегуні* «княгиня», **кънежьна* «княжна» (ЕССЯ, 1984, 11: 81; 1987, 13: 196–197, 199–203). У зв'язку з цим виділено словотвірні типи відмаскулінативних іменників із модифікаційним номінативним значенням. До того ж, праслов'янські продуктивні суфікси *-ic-a*, *-ьk-a* могли приєднуватися до різних за структурою іменних основ, а суфікси *-ун-і*, *-ьп-а* – переважно до непохідних основ (**orbь* < **orbyни* (ЕССЯ, 2005, 32: 133–134)). Словотвірний тип на *-ун-і* став одним зі специфічних засобів вираження жіночості ще в праслов'янський період, напр.: **bogyni*, **gospodyni*, **grьkyni* (ЕССЯ, 1975, 2: 163; 1980, 7: 60, 163), звідки був успадкований українською мовою, напр., у дукр.: *болгарыни*, *боярыни*, *рабыни*, *своякыни*, *чехыни*; у стукр.: *господарыни*, *государыни*, *другиня*, *служебкыня*, *християныни* [Брус, 2001: 53–54]. Формант *-ьп-а* слугував засобом вираження ознаки присвійності, тому й іменники з *-ьп-а* первинно виражали прикметникове значення, напр.: **кънежьна*, **l'ubьna* (ЕССЯ, 1987, 13: 202; 1990, 16: 187), що могли за спільнослов'янської доби субстантивуватися, однак із суфіксом *-ьп-а* збереглося мало фемінітивів (*уина*, *стрыина*) [Німчук, 1983: 71].

Словотвірний розряд відіменникових дериватів у праслов'янській мові доповнено ще невеликою кількістю фемінітивів, мотивованих неособовими іменниками (назвами предметів, географічних об'єктів, абстрактних понять тощо), напр.: **bajidlo* > **bajidľьja*, **bergь* > **bergyni*, **krasa* > **krasul'a*, **kukь* > **kukoba* (ЕССЯ, 1974, 1: 140, 193; 1979, 6: 10; 1985, 12: 105; 1987, 13: 90–91). За структурно-семантичними ознаками такі деривати належали до словотвірних типів на *-jь-a*, *-ic-a*, *-ун-і*, *-ul'a*, *-ob-a*, що виражали мутаційне словотвірне значення. Відфемінітивні і відмаскулінативні утворення з модифікаційною словотвірною семантикою стали характерною ознакою української мови, тоді як відіменникові мутаційні фемінітиви занепали (напр., відсубстантивні деривати на *-ob-a*) або стали надбанням інших слов'янських мов.

За спільнослов'янської єдності простежено творення фемінітивів, які можна трактувати як полімотивовані деривати. Так, слово **malьжьєнка* «дружина» походить від іменників **malьжьєна* або **malьжьєнь* «подружжя», якими згодом стали іменувати кожного члена подружньої пари: **malьжьєна* «дружина», **malьжьєнь* «чоловік». Обидва слова (твірне й похідне) успадкувала давньоукраїнська мова, але використання назви **malьжьєнка* і корелята **malьжьєнькь* припало на

староукраїнський період, під впливом старопольської мови (ЕССЯ, 1990, 17: 179–180). Слово **kьrmidlica* «годувальниця» відзначено як похідне із суфіксом *-ic-a* від іменника *kьrmidlo* «корм», однак воно тісно пов'язане також із семантикою дієслова *kьrmiti* «годувати, виховувати» (ЕССЯ, 1987, 13: 223–226).

Зведені відомості щодо словотвірного аналізу фемінітивів праслов'янської мови загалом подано в таблицях 2.2.2, 2.2.3, 2.2.4, де зазначено твірні слова, похідні назви жінок, способи деривації і словотвірні значення похідних субстантивів.

Таблиця 2.2.2

Словотворення фемінітивів праслов'янської мови			
Суфіксальні відіменникові утворення			
Твірні слова	Похідні назви жінок	Способи творення	Словотвірні значення
Відфемінітивні модифікаційні деривати			
*baba	*babica, *babьka, *babuxa, *babura, *babuša (*babušьka)	суфіксація (-ic-a, -ьk-a, -ix-a, -ur-a, -uš-a)	жіночість, зменшеність, збільшеність (модифікація)
*čel'adь	*čel'adina, *čel'adьka	суфіксація (-in-a, -ьk-a)	жіночість, зменшеність (модифікація)
*děva(ja)	*děvica, *děvьka (*děvьče, děvьčina), *děvoja, *děvuxa	суфіксація (-ic-a, -ьk-a, -e, -in-a, -oj-a, -ix-a)	жіночість, зменшеність, збільшеність (модифікація)
*mama	*mamica, *mamika, *mamьka	суфіксація (-ic-a, -ik-a, -ьk-a)	зменшеність (модифікація)
*mati	*matica, *matul'a, *matun'a, *matьka, *matika, *matina, *matinьka, *mačexa	суфіксація (-ic-a, -ьk-a, -ik-a, -ul'-a, -un'-a, -in-a, -ex-a)	жіночість, зменшеність, збільшеність (модифікація)
*sestra	*sestrica, *sestrenica	суфіксація (-ic-a)	зменшеність (модифікація)
*teta	*tetьka	суфіксація (-ьk-a)	зменшеність (модифікація)
*vьdova	*vьdovica	суфіксація (-ic-a)	зменшеність (модифікація)
*žena	*ženima, *ženьka	суфіксація (-im-a, -ьk-a)	зменшеність (модифікація)
Відмаскулінативні модифікаційні деривати			
*bajadlo	*bajadlica, *bajadlьnica	суфіксація (-ic-a, -nic-a)	жіночість (модифікація)
*bogь	*bogyni, *božica	суфіксація (-yn-i, -ic-a)	жіночість (модифікація)
*drugь	*družica, *družika, *družьka	суфіксація (-ic-a, -ik-a, -ьk-a)	жіночість (модифікація)
*gospodь	*gospodynи	суфіксація (-yn-i)	жіночість (модифікація)
*грькь	*грькynи	суфіксація (-yn-i)	жіночість (модифікація)
*korль	*korlica	суфіксація (-ic-a)	жіночість (модифікація)
*кьметь	*кьmetica	суфіксація (-ic-a)	жіночість (модифікація)
*lěkarь	*lěkarica	суфіксація (-ic-a)	жіночість (модифікація)
*malъžena	*malъženьka	суфіксація (-ьk-a)	жіночість (модифікація)
*orь	*orbyni	суфіксація (-yn-i)	жіночість (модифікація)
*расьгь	*расьbica	суфіксація (-ic-a)	жіночість (модифікація)

*sluga	*slugyni	суфіксація (-yn-i)	жіночість (модифікація)
*stryjъ	*stryjъna	суфіксація (-ьn-a)	жіночість (модифікація)
*svojakъ	*svojakyni	суфіксація (-yn-i)	жіночість (модифікація)
*ujъ	*ujъna	суфіксація (-ьn-a)	жіночість (модифікація)
Відіменникові мутаційні деривати			
*bratъ	*bratana (*bratranica)	суфіксація (-an-a, -ic-a)	«жінка стосовно особи, названої твірним іменником» (мутація)
*bratъrь	*bratrana	суфіксація (-an-a)	
*кънѣзь	*кънѣгynи, кънѣжъna	суфіксація (-yn-i, -ьn-a)	«дружина (дочка) особи, названої твірним словом» (мутація)
*bajidlo	*bajidlъja	суфіксація (-bj-a)	«жінка щодо предмета (об'єкта), названого твірним іменником» (мутація)
*basнь	*basnica	суфіксація (-ic-a)	
*bergъ	*bergyni	суфіксація (-yn-i)	
*bъradlo	*bъradlъja	суфіксація (-bj-a)	
*dojidlo	*dojidlica, *dojidlъja *dojidlъnica	суфіксація (-bj-a, -(n)ic-a)	
*kosmъ(a)	*kosmyni	суфіксація (-yn-i)	
*krasa	*krasul'a	суфіксація (-ul'-a)	
*kukъ	*kukoba	суфіксація (-ob-a)	

Відприкметникові утворення – найбільша кількість слів у межах іменників зі значенням особи жіночої статі, що виникли в праслов'янський період. Це атрибутивні субстантиви, які характеризували жінок за різними ознаками (внутрішніми й зовнішніми), напр.: **obl'ub(j)enica* «люба, кохана жінка, дівчина» < **obl'ub(j)enъ/ena*; **obmorъnica* «жінка, яка викликає відразу», «жінка, яка спричиняє ворожнечу між людьми» < **obmorънь(jь)* (ЕССЯ, 2001, 28: 16, 83). Творення їх на базі прикметників зумовлено первинним використанням коротких прикметників для вираження чоловічого і жіночого родів (**malъ(a)*, **dobrъ(a)*, **moldъ(a)* тощо), унаслідок чого ще в індоєвропейській мові було розмежовано категорію імен на окремі групи слів і виділено категорію іменників. Характеризуючи жінку за певними рисами, прикметники ще тривалий час вживалися з означуваними словами (*жінка, дівчина* та ін.), як засвідчують і давні писемні пам'ятки. Ймовірно, такі атрибутивні слова з часом, і вже на спільнослов'янському ґрунті, зазнавали субстантивації із занепадом означуваних слів, а виразниками останніх ставали різні словотворчі засоби. Досліджуючи атрибутивність іменників, О. О. Потебня відзначав древність такої ознаки, властивої найдавнішим іменникам; розглядав творення різних за структурою атрибутивних власних і загальних назв, що зберігали довго міцні зв'язки з означуваними словами (*невістка робітничка* та ін.) [Потебня, 1968: 102–114].

Наявність багатьох спільнокореневих слів до однієї назви зумовлює співвіднесення, порівняння її з іншими лексемами (напр.,

назвами чоловіків) і спричиняє різне мотивування. За таких обставин у поясненні деривації атрибутивних фемінітивів учені подають як твірну базу короткі прикметники, зазначаючи в багатьох випадках про можливе подвійне мотивування іменників зі значенням жіночості, напр.: **krasavica* «красуня» < **krasavъ/a*, **krasъnica* «красуня» < **krasъnъ/a* (ЕССЯ, 1985, 12: 97–98, 106–107) і **bajadъnica* «лукавиця» < **bajadъlo* «чарівник», **bajadъnъ* «чарівний» (ЕССЯ, 1974, 1: 138); *nastopъnica* «наступниця» < *nastopъnъ/a*, *nastopiti* (ЕССЯ, 1996, 23: 92).

У ролі твірної бази могли виступати короткі прикметники різної структури (непохідні, суфіксальні, префіксальні, конфіксальні й ін.), але не тільки чоловічого роду, а й жіночого, на базі якого більша ймовірність творення фемінітивів, ніж від прикметників чоловічого роду, напр.: **malъ(a)* > **malica* «мала дівчина, жінка», **našijъnъ* > **našijъnica* «нашийниця», **nenavistъnъ* > **nenavistъnica* «ненависниця», **nerodъ/a* > **nerodica* «безплідниця» (ЕССЯ, 1990, 17: 155–156; 1996, 23: 124–125; 1997, 24: 175, 234). Однією основою мотивовані й різні за структурою деривати, напр.: **lōkavъ/a* > **lōkavica*, **lōkavъka*, **lōkavъсь* (ЕССЯ, 1990, 16: 143–144). Фемінітиви, зумовлені діеприкетниками, розглянуто як полімотивовані, напр.: **naslědъnica* «наслідниця» < **naslědъnъ/a*, **naslěditi*; **nastavъnica* «наставниця» < **nastavъnъ/a*, **nastaviti*; **navadъnica* «наклепниця» < **navaditi*, **navadъnъ/a* (ЕССЯ, 1996, 23: 54, 75–76, 204–205). Більшість аналізованих іменників належить до словотвірного типу на *-ic-a*, менше фемінітивів – до словотвірних типів на *-ъk-a*, *-ix-a* і виражають мутаційне словотвірне значення, вказуючи на особу жіночої статі, а не на властиву їй ознаку. Відприкетникові фемінітиви були успадковані частково й давньоукраїнською мовою та використані в той період переважно в книжному стилі.

Суфіксальні віддієслівні утворення репрезентовані невеликою кількістю слів, порівняно з відприкетниковими. Ці фемінітиви мотивувалися вербативними основами і виражали мутаційне словотвірне значення жіночості, напр.: **dojica*, **dojъka* < **doiti* (ЕССЯ, 1978, 5: 52, 55). До багатьох таких фемінітивів існували співвідносні назви чоловіків, напр.: **dělъnica*, **dělъnikъ* < **děliti*; **jъščaja*, **jъstъсь* < **jъskati* [ЕССЯ, 1978, 5: 10; 1981, 8: 247]. Віддієслівні утворення мали у своїй структурі різні словотвірні засоби, за якими згруповані в словотвірні типи на *-ic-a*, *-nic-a*, *-ъk-a*, *-ej-a*, *-ix-a*, напр.: **bъrati* (*berō*) > **berica*, **bereja* «збиральниця»; **dojiti* > **dojъka*

«годувальниця»; **lopotati* > **lopotuxa* «балакунка; пліткарка» (ЕССЯ, 1974, 1: 189; 1978, 5: 52–55; 1990, 16: 63; 1995, 22: 177–179).

Водночас окремі слова можуть бути проаналізовані як полімотивовані деривати, напр.: **l'ubьka*, **l'ubьša*, **l'ubьtja* < **l'ubiti* або **l'ubь(j)* (ЕССЯ, 1988, 15: 183–185). У випадку неоднозначної мотивації похідне може мати полімотивований характер або зумовлений найбільш співвідносною за семантикою твірною базою, напр.: **naložьnica* «наложниця» < **naložiti* або **naložьнь* (ЕССЯ, 1995, 22: 178–179); **obтьlvьnica* «наклепниця», «обмовниця» < **obтьlviti* або **obтьlvьн(ь)ь* (ЕССЯ, 2001, 28: 95); **krьvotočica* < **krьvotočiti* або **krьvotokь* (ЕССЯ, 1987, 13: 64).

Таблиця 2.2.3

Словотворення фемінітивів праслов'янської мови Суфіксальні відприкметникові утворення			
Твірні слова	Похідні назви жінок	Похідні назви чоловіків	Словотвірні значення
*bělь/a	*běluxa, *běluša	*bělušь	«носійка ознаки, названої твірним прикметником» (мутація)
*bojьнь	*bojьnica	*bojьнікь	
*boltьнь	*boltьnica		
*boльнь	*boльnica	*boльнікь	
*brodьнь	*brodьnica	*brodьнікь	
*bьгзь	*bьгзica		
*bukovь	*bukovica		
*сьгнь	*сьгnojka, *сьгнихa		
*dobгь	*dobrica, *dobryni	*dobгьсь	
*dojьнь	*dojьnica	*dojьнікь	
*junь/a	*junica, *junota	*junьсь, *junota	
*kQdělьнь	*kQdělьnica		
*krasavь/a	*krasavica	*krasavьсь	
*krasьнь/a	*krasьnica	*krasьнікь	
*lěнь/a	*lěnica, *lěнихa	*lěнікь	
*lěnivь/a	*lěnivica, *lěnivьka	*lěnivьсь	
*l'ub(j)enь	*l'ub(j)enica, *l'ub(j)enьka	*l'ub(j)enікь, *l'ub(j)enьсь	
*l'ubimь/a	*lubimica	*lubimьсь	
*l'ubovьнь/a	*lubovьnica	*lubovьнікь	
*lQkavь/a	*lQkavica, *lQkavьka	*lQkavьсь	
*lьživь/a	*lьživica	*lьživьсь	
*maľ/a	*malica	*maľсь	
*mězinь/a	*mězinica, *mězinьka	*mězinьсь	
*milostьнь/a	*milostьnica	*milostьнікь	
*moldenь/a	*moldenica, *moldenьka	*moldenьсь, *moldenькь	
*moldь	*moldica (*moldičьka), *moldika, *moldina, *molduxa	*moldьсь (*moldičькь) *moldікь, *moldухь	
*moldoženь/a	*moldoženica, *moldoženьka	*moldoženьсь, *moldoženікь	
*mQčєнь/a	*mQčєnica	*mQčєнікь	
*mQžatь/a	*mQžatica, *mQžatьka		

*mykanъ/a	*mykanica, *mykanъka	*mykanьсь, *mykanikъ	
*mьnъbъ/a	*mьnъbъica, *mьnъbъuxa	*mьn(ъbъ)ikъ	
*naخالъnъ/a	*naخالnica	*naخالnikъ	
*naloъъnъ/a	*naloъъnica		
*narQъъnъ/a	*narQъъnica	*narQъъnikъ	
*naslědъnъ/a	*naslědъnica	*naslědъnikъ	
*nastavъnъ/a	*nastavъnica	*nastavъnikъ	
*nastQpъnъ/a	*nastQpъnica	*nastQpъnikъ	
*našijъnъ/a	*našijъnica	*našijъnikъ	
*navadъnъ/a	*navadъnica	*navadъnikъ	
*navodъnъ/a	*navodъnica	*navodъnikъ	
*nebylъnъ/a	*nebylъnica	*nebylъnikъ	
*nenavistъnъ/a	*nenavistъnica	*nenavistъnikъ	
*nesъčestъnъ/a	*nesъčestъnica	*nesъčestъnikъ	
*obgļedъnъ/a	*obgļedъnica	*obgļedъnikъ	
*obsQdъnъ/a	*obsQdъnica	*obsQdъnikъ	
*synovъ/a	*synovica	*synovьсь	
Суфіксальні віддієслівні утворення			
*bъgati (berQ)	*bereja, *berica		«виконавця дії, названої твірним дієсловом» (мутація)
*bъgati	*bъgač-ica, *bъgač-ъka	*bъgačь	
*čarovati	*čarovъnica	*čarovъnikъ	
*děliti	*dělъnica	*dělъnikъ	
*dojiti	*dojica, *dojъka		
*goniti	*gonica	*gonitelj	
*jъskati	*jъščaja	*jъstьсь	
*kositi	*kosěja	*kosagь	
*krъvotočiti	*krъvotočica		
*kukati	*kuk(a)vica		
*laziti	*lazuxa, *lazъnica	*lazupъ	
*lepetati	*lepetuxa, *lepetuša	*lepetupъ	
*l'ubiti	*l'ubъka, *l'ubъša *l'ubъtja, *l'ubъca	*l'ubъкъ *l'ubъсь	
*lopotati	*lopotuxa	*lopotupъ	
*loskotati	*loskotuxa	*loskotupъ	
*narekt'і	*narěčъnica	*narěčъnikъ	
*naustiti	*naustъnica	*naustъnikъ	
*obrQčiti	*obrQčъnica	*obrQčъnikъ	

Дослідження суфіксальних іменників спільнослов'янської доби засвідчило багатство словотворчої бази і словотворчих засобів, задіяних у деривації фемінитивів. Роль твірної бази виконували різні іменні основи, а надто прикметникові (похідні й непохідні), що здатні були субстантивуватися і з допомогою різних словотворчих ресурсів набувати фемінитивного значення. Від однієї твірної основи могло формуватися кілька дериватів, до того ж, різних словотвірних типів, поширених у межах одного слов'янського діалекту або кількох, напр.: *lъgati > *lъgala, *lъguxa, *lъgunja зі значенням «брехунка» (рос. діал.) (ЭССЯ, 1990, 16: 231–238); *mazuxa, *mazul'a, *mazura зі значенням «грязнуля, неряха» (рос. діал.) та зі значенням «улюблениця, ніженка»

(укр., слов., серб., хорв.) (ЭССЯ, 1993, 18: 32–33). Для більшості слов'янських діалектів характерні фемінітиви з формантом *-ic-a*, напр.: **bъrzica* (болг.), **къpica* (чес., пол.), **melica* (стчес.), **тъrзьница* (словен.), **netogъnica* (серб., хорв.) (ЭССЯ, 1976, 3: 136; 1987, 13: 205; 1993, 18: 82; 1994, 21: 168; 1997, 24: 160). Окремі словотвірні типи стали специфічною ознакою деяких мов, напр., віддієслівні фемінітиви на *-ej-a*: **grebeja*, **loveja*, **l'uleja*, **myteja* (рос. діал.) (ЭССЯ, 1980, 7: 109; 1990, 16: 105, 208; 1994, 21: 75). Поодинокі фемінітиви зафіксовано переважно в одному діалекті, напр.: **baxora*, **baxorica* «чарівниця» (рос. діал.) (ЭССЯ, 1974, 1: 135); **golusha*, **golьka* «біднячка» (болг.) (ЭССЯ, 1979, 6: 220; 1980, 7: 15); **nagul'a* «обірванка» (словен.) (ЭССЯ, 1995, 22: 67).

Морфологічну деривацію фемінітивів у праслов'янській мові відображали й малопродуктивні способи, яким відповідала невелика кількість похідних слів, зокрема флексійний, конфіксальний, префіксальний, основоскладання. Флексійним способом утворені назви жінок від іменникових, прикметникових, дієслівних основ за допомогою флексій *-a* / *-ja*, *-i*, *-ы*, які походили з індоєвропейських суфіксів основи *-ā-* / *-jā-*, *-ī-*, *-ū-*, властивих найбільшою мірою іменам жіночого роду. У зв'язку з цим на спільнослов'янському ґрунті можливим стало творення фемінітивів з допомогою самих закінчень, оскільки суфікси давніх іменних основ *-ā-* / *-jā-*, *-ī-*, *-ū-* були перетворені на флексії іменників жіночого роду і використані також у словотворенні, напр.: **doja* < **dojiti*; **gal'a* < **galь*; **kuma* < **kumъ*; **svaxa* < **svatь*; **тъšča* < **тъstь* (ЭССЯ, 1978, 5: 52; 1979, 6: 95; 1987, 13: 100).

До флексійного способу належали й назви спільного роду, які вже в праслов'янській мові активно утворювалися за допомогою флексії *-a* (особливо від дієслів), напр.: **br'uzga* < **br'uzgati*, **buka* < **bukati* (ЭССЯ, 1976, 3: 35, 87), а в окремих діалектах зафіксовані з фемінітивним значенням, напр.: **tymra* «некрасива жінка» < **tymrěti* (ЭССЯ, 1994, 21: 41). Водночас назви жінок із суфіксом-флексією *-a* / *-я*, зумовлені префіксальними словами, можна потрактувати і як конфіксальні деривати, утворені приєднанням префікса і флексії *-a* / *-я* до твірної основи, напр.: **nedosega* «дівчина-підліток» (ЭССЯ, 1997, 24: 122) < **ne dosegati* і **dosegati*; **neroda* «бездітна жінка» (укр.) < **ne roditi* і **roditi* (ЭССЯ, 1997, 24: 233).

Відіменникові утворення являють собою модифікаційні деривати, а відприкметникові та віддієслівні – мутаційні, однак перші з них невеликою мірою збільшилися в майбутньому (*патрона, пасерба, католика* та ін.) [Брус, 2001: 66–70], другі відобразили субстантивацію членних прикметників і дієприкметників жіночого роду (*кохана, молодая, пречистая* та ін.) [Брус, 2001: 73–75], а треті зосереджені в розмовному та діалектному мовленні (*невдаха, недава*) (УРСН, 2018: 473, 475).

Належність фемінітивів на *-a / -я* до флексійного способу зумовлена історією форманта, який первинно виступав у ролі суфікса – показника жіночого роду імен і зберіг граматичну функцію в коротких прикметниках жіночого роду, виокремлення яких із категорії імен спричинило розмежування ад'єктивів і субстантивів, тоді як для іменників давній суфікс основи *-ā-/jā* розвинув ще й словотвірну функцію, завдяки розвитку його багатозначності в праслов'янський період. Водночас учені розглядають деривати на *-a / -я* в межах нульсуфіксального способу, називаючи цей формант афіксом, суфіксом, закінченням і виділяючи дві групи дериватів на *-a* (первинні і пізніші (віддієслівні)). У межах таких утворень аналізують і найдавніші іменники зі значенням особи жіночої статі (*братана, сусѣда*) [Білоусенко, 2019: 60–61; Білоусенко, 2015: 35–38]. Діахронний аналіз засвідчив творення фемінітивів на *-a / -я* ще в праслов'янський період, із багатозначною та однозначною структурою в різних слов'янських мовах, а також збереження їх певною мірою на українському ґрунті, напр.: *раба* «невільниця, рабиня, служниця» (стсл., серб., хорв., чes., друс.), «побожна жінка, християнка» (болг., друс.), «віддана, покірна комусь» (друс.); *роба* «служниця» (болг., чes., друс.), «доросла жінка, дівчина» (чes., слвц., пол.), «працелюбна жінка» (укр.) (ЕССЯ, 2005, 32: 132).

До конфіксального способу деривації фемінітивів у праслов'янській мові належали специфічні найменування жінок, мотивовані іменними та дієслівними основами, а також слова, що стали виразниками різних фемінітивних значень у межах спільнослов'янського мовного простору. У зв'язку з цим практично кожна словотвірна одиниця набула власної історії формування, напр., слово **nevěsta* «невідома, незнана» – утворення від давнього короткого префіксального дієприкметника **nevěstь(jь)*, зумовленого дієсловами *věsti (vědmь), věděti*, що первинно зазнало субстантивації в жіночому роді, а з утратою коротких прикметникових форм стало мотивуватися

безпосередньо дієслівною основою. Праслов'янські корені цього слова відомі завдяки етимологічним дослідженням багатьох славістів, які переважно сходяться на його первинному ад'єктивному характері.

У писемний період простежено поступове віддалення цієї назви від своїх етимонів, унаслідок чого на сучасному етапі маємо слово *невіста* (заст.) як непохідну словотвірну одиницю із прозорою етимологією. Деякі конфіксальні утворення зберігають тісні зв'язки зі своїми твірними основами, напр.: **nepotica* < **potь* (рос. діал.), **nerodica* < **roditi* (строс.) (ЭССЯ, 1997, 24: 206, 234), **podruga* < *drugь*. З ознаками подвійної мотивації до цього способу можна зарахувати і низку інших дериватів, напр.: **našijьnica* < **našijьнь*, **na i *šija*; **naušьnica* < **na i *uxo*, **naušьнь*; **obgolььnica* < **ob-* і **golva*, **obgolььнь* (ЭССЯ, 1996, 23: 124, 200; 1999, 26: 228).

До конфіксального способу творення в праслов'янській мові належало й чимало іменників спільного роду. Досліджуючи процеси спільнослов'янської конфіксальної деривації, учені виділили низку атрибутивних особових номінацій, що пов'язані з представниками обох статей і рідко з самими жінками [Білоусенко & Іншакова, 2010: 35–61]. Водночас праслов'янські найменування жінок із ознаками конфіксальної деривації поширені не на всьому спільнослов'янському просторі, а мають характер поодинокі фіксації в окремих говорах, напр.: **narqььnica* «знахарка» (болг.), «дівчинка, яку носять на руках» (рос. діал.); **nexl'ujьa* «неряха» (пол., рос., укр., блр.); **obgolььka* (рос. діал.) (ЭССЯ, 1996, 23: 15; 1997, 24: 132; 1999, 26: 229–230). До того ж, окремі деривати подано як множинно мотивовані, зокрема фемінітиви на *-a* – як флексійні утворення, напр.: **neroка* «нянька» < **ne rekti* (строс.) (ЭССЯ, 1999, 25: 7).

Загалом праслов'янській мові була властива велика кількість утворень спільного роду з різними словотвірними ознаками, відображеними в тодішніх слов'янських говорах, напр.: **balamota* «морочлива, надокучлива» (чес., словц.), **bažotьka* «бажана, мила» (рос. діал.) (ЭССЯ, 1974, 1: 145, 173). Однак конфіксальних дериватів із фемінітивними значеннями серед них зафіксовано мало. Відтоді впродовж історичного розвитку на українському ґрунті відображено творення поодиноких конфіксальних фемінітивів, напр.: *падчериця* (Брус, 2001: 65–66), *на́критка*, *напу́тниця* та ін. (УРСН, 2018: 453, 462).

Словотворення фемінітивів праслов'янської мови			
Флексійні утворення			
Твірні слова	Похідні назви жінок	Способи творення	Словотвірні значення
*drugъ	*druga, *družа	флексія (*-a)	жіночість (модифікація)
*gospodъ	*gospodja	флексія (*-ja)	жіночість (модифікація)
*gostъ	*gosti, *gostja	флексія (*-i, *-ja)	жіночість (модифікація)
*kumъ	*kuma	флексія (*-a)	жіночість (модифікація)
*svatъ	*svaxa	флексія (*-a)	жіночість (модифікація)
*tъstъ	*tъšča	флексія (*-a)	жіночість (модифікація)
*vъnukъ	*vъnuka	флексія (*-a)	жіночість (модифікація)
*kuryъ	*kury (-ъve)	флексія (*-y)	«жінка щодо істоти, названої твірним словом» (мутація)
*dojiti	*doja	флексія (*-a)	«виконавиця дії, названої твірним дієсловом» (мутація)
Конфіксальні утворення			
*pQтъ	*nepQtica	конфіксація (*ne-...-ic-a)	«жінка стосовно предмета (об'єкта, явища), названого твірним іменником» (мутація)
*golva	*obgolvъnica	конфіксація (*ob-...-nic-a)	
*drugъ	*podruga	конфіксація (*po-...-a)	жіночість (модифікація)
*věstъ(a) (vědati)	*nevěsta	конфіксація (*ne-...-a)	«носіїка ознаки, названої твірним словом» (мутація)
*roditi	*nerodica	конфіксація (*ne-...-ic-a)	«виконавиця дії, названої твірним дієсловом» (мутація)
Префіксальні утворення			
*krasa	*nekrasa	префіксація (*ne-)	«жінка стосовно предмета (об'єкта, явища), названого твірним іменником» (мутація)
*plody	*neplogy	префіксація (*ne-)	
*tъkaxa	*netъkaxa	префіксація (*ne-)	«жінка стосовно особи, названої твірним іменником» (мутація), жіночість (модифікація)
*baba	*prababa	префіксація (*pra-)	
*mati	*pramati	префіксація (*pra-)	
Складні утворення			
*bratučeda	*bratu + *čeda	основоскладання	«жінка стосовно особи (предмета, ознаки, дії), названої твірним сполученням» (мутація)
*bratъsestra	*bratъ+*sestra	основоскладання	
*kudibaba	*kuditi+*baba	основоскладання	
*laxudъra	*laxъ + *dъrati	основоскладання	

Префіксація належала до непродуктивних способів деривації фемінітивів у праслов'янській мові. Цьому способу відповідало кілька слів, зокрема з префіксами **pra-*, **ne-* : **pramati* < **mati*, **prababa* < **baba*, **nel'uba* < *l'uba* та ін. Це свідчило про непродуктивність вказаного способу деривації фемінітивів на всьому спільнослов'янському континуумі, можливо, через формування префіксального способу тоді загалом, а також через невелику участь префіксів у продукуванні іменників зокрема. Все ж поодинокі назви

жінок репрезентували нове явище фемінітивного словотвору – префіксацію. Специфічним для назв жінок став префікс **пра-*, що закріпився в небагатьох словах, напр.: *прародичка* (УРСН, 2018: 621).

Із префіксом **не-* на спільнослов'янському ґрунті зафіксовано багато іменників спільного роду, напр.: **nekrasa* < **krasa* (ЕССЯ, 1997, 24: 143), які рідко виражали значення особи жіночої статі, напр.: **netъkaха* < **тъkaха* (ЕССЯ, 1999, 25: 42), і були збережені в майбутньому переважно як виразники спільного роду. У праслов'янській період виявлено поодинокі специфічні фемінітивні утворення з **не-*, характерні лише окремим діалектам, напр.: **neděvъka* «невидима істота», «русалка» (болг.), «не дівчина» (слвц.) < **děvъka* (ЕССЯ, 1997, 24: 118–119).

Основоскладання – це малопродуктивний спосіб деривації фемінітивів у праслов'янській період, який охоплював невелику кількість слів, але засвідчував появу нового процесу морфологічної деривації. Специфічними назвами жінок, що належали до цього способу, стали в дописемний період експресивні утворення, які з'являлися по всьому спільнослов'янському просторі і мали різне походження. Зокрема, одні являли собою поєднання давніх коренів, напр.: **bratučęda* «дочка брата» < **bratu* (род. в., дв.) і **čęda* (мн.) (друс.); **čatъrda* «неповоротка, незграбна» < **ča-* (займ. префікс) і **тъrdъ/a* (чес. діал.); **kudibaba* «пліткарка, наклепниця» < **kuditi* і **baba* (серб., хорв.) (ЕССЯ, 1976, 3: 8; 1977, 4: 16; 1987, 13: 82]. Інші формувалися ще й за допомогою суфіксальних чи флексійних словотворчих формантів, напр.: **laxudъra* «обірванка, нечупара» < **laxъ* і **dъrati* (рос. діал., блр. діал.); **loskomyja* «чистюля» < **losk-* (**loskati*) і **myja* (**myti*) (рос. діал.) (ЕССЯ, 1987, 14: 18; 1990, 16: 81). Давні складні фемінітиви зберігалися в розмовному мовленні, а в книгописанні поширювалися нові слова під впливом старослов'янської мови, що вплинули на формування церковно-релігійної лексики (*Богородиця, приснодѣва, мироносиця* та ін. [Брус, 2001: 70–72]).

У праслов'янській мові зафіксовано низку похідних слів зі значенням фемінітивності без матеріально виражених словотворчих засобів, що представлено як результати неморфологічної деривації. Активне творення у спільнослов'янській період різних за семантикою і структурою прикметників від іменних основ та дієприкметників від дієслівних основ спричинило участь похідних у наступних словотвірних процесах. Основна частина праслов'янських слів була задіяна в морфологічній деривації іменників, що й засвідчив

проведений аналіз відприкметникових дериватів із фемінітивними значеннями. Проте окремі слова набували значення жіночості без додаткових словотворчих елементів і відображали явище субстантивзації. Оскільки писемні джерела не відомі з праслов'янської доби, то функцію жіночості субстантивованих ад'єктивів можна констатувати лише на основі етимологічних досліджень, напр.: **l'uba* «любовниця; дружина», **l'ubava* «любовниця; улюблена» (ЕССЯ, 1988, 15: 167–168). Поширення відприкметникових утворень із фемінітивним особовим значенням у різних слов'янських мовах засвідчило появу нового способу деривації – морфолого-синтаксичного, статус якого визначено вже на писемному ґрунті, з поширенням книгописання.

Розвиток багатозначності у межах праслов'янського лексикону зумовив творення переносних значень у структурі фемінітивів і в структурі інших дериватів. Виразниками нової семантики ставали переважно фемінітиви з емоційно-оцінними або метафоричними значеннями. Такі процеси вказували на зародження нового способу творення фемінітивів – семантичної деривації. Назви жінок, утворені способом семантизації, були поширені в різних слов'янських діалектах, що зафіксовані з ремаркою *перен.*, напр.: **kukavica* «плаксуня» (рос. діал.), «бідна, нещасна людина» (укр. діал.); **ledunьka* «гарно одягнена красива жінка» (болг.), **теџацька* «пліткарка» (макед.), **obvьlica* «товстунка» (серб., хорв.), «худя жінка» (блр.) (ЕССЯ, 1987, 13: 90; 1987, 14: 91; 1993, 18: 210–211; 2005, 31: 118–119).

Дослідження словотвірних особливостей фемінітивів у праслов'янській мові уможливило визначення основних способів деривації іменників зі значенням жіночості – морфологічного, морфолого-синтаксичного і лексико-семантичного. Розвиток морфологічної деривації у спільнослов'янський період загалом зумовив поширення суфіксального способу творення фемінітивів і невеликою мірою префіксального, конфіксального, флексійного та основоскладання. У зв'язку з цим відбулося творення різних суфіксальних словотвірних типів (на базі іменникових, прикметникових, дієслівних основ). Відіменникові словотвірні типи охоплювали відфемінітивні, відмаскулінативні та інші деривати на *-ic-a*, *-ik-a*, *-ьk-a*, *-yn-i*, *-ьn-a*, *-jь-a*, *-ul'a* (**kьnєзь* < **kьnєguni*, **kьnєžьna*). Відприкметникові – деривати на *-ic-a*, *-ьka*, *-ux-a* (**lєnica* < **lєнь*, **obtrovьnica* < **obtrovьнь*), а віддієслівні – деривати на *-ic-a*, *-nic-a*, *-ьk-a*, *-ej-a*, *-ux-a* (**dojьka* < **dojiti*, **obsqдьnica* < **obsqđiti*).

Малопродуктивними способами творення фемінітивів у праслов'янській мові були флексійний, конфіксальний, префіксальний, основоскладання. До флексійного способу належала невелика кількість дериватів із флексіями *-a / -ja, -i, -ы* (**orba < *orbъ, *kury < *kurъ*), до конфіксального – фемінітиви з першими компонентами **ne-, *po-, *na-* (**nevěsta, *podruga, *našijьnica*), а до префіксального – деривати з формантами **pra-, *ne-* (**pramati, *nekrasa, *nel'uba*). Результатом основоскладання стали поодинокі експресивні утворення (**bratučęda, *laxudьra*).

Активна участь прикметників у субстантивному словотворі зумовила виникнення морфолого-синтаксичної деривації (**kǫdьla, *l'ubava*), а розвиток переносних та інших додаткових значень – становлення лексико-семантичної деривації фемінітивів (**kykumora* «некрасива жінка»).

РОЗДІЛ 3

ОСНОВНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ ЗАГАЛЬНИХ ЖІНОЧИХ НАЗВ У ПИСЕМНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПЕРІОД

3.1. Фемінітиви в українській мові XI – XV століть

В історії української мови XI – XV століття – це період творення й функціонування літературно-писемної мови з унікальною вимовою і графікою [Німчук, 2005: 454]. Становлення власної писемної мови пов'язане з розвитком писемності у східних слов'ян. Унаслідок зміцнення княжої влади, становлення Києворуської держави, запровадження християнства на руських землях з'являлися книги (запозичені й оригінальні), що дало початок писемному періоду в розвитку української мови. Поява книгописання уречальнила специфічні риси української мови, її структуру, характер, розвиток, відмінний від інших слов'янських мов, і дала поштовх для опису, нормування, кодифікації української мовної системи. Якщо про історію української мови слід говорити з часу постановня її перших специфічних рис, то про самостійний розвиток – від нагромадження мовозмін і усталення їх як окремої мовної системи, що стало виразним тільки в писемний період. На XI ст. припало виникнення перших оригінальних творів у Київській Русі, які відобразили риси української мови, і становлення основних рівнів української мови, а на XV ст. – відтворення давніх писемних пам'яток та завершення формування української мови як окремої системи на всіх рівнях. В «11–12–13 ст. постають і поширюються півднем Київської Русі фонетичні, граматичні, лексичні та інші новотвори, притаманні тільки українській мові», а на період 14–15 ст. припадає первинна або частіша фіксація українських мовних явищ, започаткованих у минулому [Німчук, 2005: 444].

Передумовами становлення української мови були впливи старослов'янської як першої писемної мови на Русі, розвиток мовнотериторіальних ознак додержавного періоду, українського фольклору та суспільно-політичної мовної практики Київської землі [Німчук, 1982: 22–31]. Крім того, розвиток української мови зумовлювався багатьма позамовними факторами – зміцненням і розширенням Київської держави (X – XI ст.), розпадом її на окремі володіння через князівські міжусобиці (поч. XII ст.), зруйнуванням і пограбуванням руських земель татарами (1240 р.), пізніше захопленням

поляками Галичини й литовцями Києва, Поділля та утвердженням їх панування на значній частині українських земель (XIV – XV ст.), – які певною мірою долучилися до безперервного розвитку писемних традицій української мови. І весь період функціонування української мови XI – XV ст. можна назвати князівським, що охопив існування централізованої Київської держави, далі Галицько-Волинської Русі і Великого князівства Литовського, тобто часи вільного й самостійного розвитку мови, аж до кінця XV ст. – позбавлення українських династій влади і втрати власної державності [Ткаченко, 2004: 33–36].

У давньоукраїнський період XI – XV ст. закладалися основи літературної мови, формувалися традиції, розвивалися певною мірою всі стилі і мова набувала системного, впорядкованого, неповторного характеру. У Київській державі цього часу вже розмовляли українською мовою (малоруською, за П. Житецьким), свідченням чого стало відображення українських рис у тогочасних писемних джерелах [Житецький, 1987: 287–300]. Власна писемна мова розвивалася в умовах київської, галицько-волинської державності і після князівських міжусобиць та монголо-татарської навали продовжувала далі функціонувати, аж до утвердження книжної староукраїнської мови, як засвідчують наукові дослідження з історії української мови [Мойсієнко, 2005: 67–82]. Основні риси української мови як лінгвосистеми чітко виділялися в XI – XIII ст., однак всеохопного, системного характеру набули лише в XIV – XV ст., коли частішими стали явища, започатковані в києворуський період (перехід [ě] в [i] (*сніг*), перетворення [o], [e] в новозакритих складах (*кунь, ніч*), злиття звуків [и], [ы] у фонемі /и/ (*мир, сир*), ствердіння приголосних перед [e], [и] (*весна, зима*), виникнення приставного [г] (*горіх*), ствердіння губних перед [a] < [ę] (*в'янути*) тощо) [Німчук, 2005: 454–468].

Розвиток писемних, культурних, релігійних традицій у давньоукраїнський період суттєво відобразився й на категорії жіночості, яка розвивалася під впливом спільнослов'янських і власних українських мовних процесів. Підґрунтям формування категорії жіночості в давньоукраїнській мові стала праслов'янська, з якої успадковано більшість іменників зі значенням особи жіночої статі (похідних і непохідних), що відображені в тодішній перекладній та оригінальній писемній творчості. Відсутність багатьох спільнослов'янських найменувань жінок у давньоукраїнських пам'ятках зумовлена книжним характером творів (насамперед церковно-релігійних), що засвідчили незначні вкраплення розмовних

елементів, поодинокую фіксацію й невеликий ареал поширення фемінітивів ще в дописемний період, а також зосередження основної кількості праслов'янської лексики в народному й побутовому мовленні. Фемінітиви давньоукраїнського періоду зафіксовано в тодішніх писемних творах із загальною кількістю понад двісті найменувань, що відобразили особливості спільнослов'янської, старослов'янської і власне української мовних традицій.

Найменування жінок української мови XI – XV ст. не мають ґрунтовного опрацювання в українській лінгвістичній науці. Однак історія апелятивів зі значенням особи жіночої статі як складника іменникової системи частково відбита в різних наукових виданнях із аналізуванням їхніх лексичних, словотвірних, граматичних особливостей. Найдавнішу історію фемінітивів української мови відображено в монографічних працях Л. Л. Гумецької «Нарис словотворчої системи української актової мови XIV – XV ст.» (1958), С. П. Бевзенка «Історична морфологія української мови» (1960), С. П. Самійленка «Нариси з історичної морфології української мови» (1964, Ч. I), «Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов» за ред. О. С. Мельничука (1966), «Історія української мови» в 4 кн. (1978, 1979, 1983) та інших. У плані вивчення фемінітивів давньоукраїнської мови зі всіх історичних досліджень значну цінність становлять дериватологічні праці Л. Л. Гумецької [Гумецька, 1958], лексикологічні розвідки В. В. Німчука [Німчук, 1983, 1992], граматичні студії С. П. Самійленка [Самійленко, 1964, 1978] та інші.

Для аналізування фемінітивів української мови XI – XV ст. опрацьовано давню писемну спадщину (рукописні і транслітеровані твори): світсько-художню («Ізборник Святослава 1073 р.» XI ст., «Ізборник 1076 р.» XI ст., «Повчання дітям Володимира Мономаха» XII ст., «Слово Данила Заточника» XII ст. та ін.); офіційно-ділову («Руська правда» XI ст., «Грамоти XIV ст.», «Українські грамоти XV ст.» та ін.); церковно-релігійну («Галицьке Євангеліє» 1144 р., «Луцьке Євангеліє» XIV ст., «Четья» 1489 р. та ін.); літописну («Повість минулих літ» XII ст., «Київський літопис» XII ст., «Галицько-Волинський літопис» XIII ст. та ін.).

Особливу вагу мають перевидання українських пам'яток із науковими дослідженнями про мову писемного джерела, напр.: «Слова о плъку Игоревѣ» за ред. В. В. Німчука (1982), «Євсевієве Євангеліє» за ред. В. В. Німчука (2001), «Галицько-Волинський літопис» за ред. М. Ф. Котляра (2002), «Луцьке Євангеліє XIV ст.»

(2011), «Пам'ятки книжкового мистецтва: Українська рукописна книга» Я. П. Запaska (1995) та ін.

Крім давніх писемних джерел і лінгвістичних досліджень, ґрунтовною базою для дослідження фемінітивів української мови XI – XV ст. стали лексикографічні праці, що відобразили лексику спільнослов'янської доби, української та інших мов: «Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд» (1974 – 2017), «Етимологічний словник української мови» в 7 т. за ред. О. С. Мельничука (1982 – 2012), «Словарь древнерусского языка (XI – XIV вв.)» (1988 – 2019), «Словарь древнерусского языка» в 3 т. І. І. Срезневського (1989), «Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.» у 2 т. за ред. Д. Г. Гринчишина, Л. Л. Гумецької, І. М. Керницького (1977 – 1978), «Історичний словник українського языка. Т. І. А–Ж» за ред. Є. К. Тимченка (1985), «Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст.» в 2 кн. Є. К. Тимченка (2002 – 2003) та ін.

Дослідженню історії фемінітивів української мови XI – XV ст. сприяють не тільки різні лінгвістичні розвідки [див. Німчук, 1992; Півторак, 1988; Токар, 1959 та ін.], а й нелінгвістичні джерела (історіографічні, літературознавчі, культурологічні, мистецтвознавчі тощо) [див. Кашуба, 1982; Маланчук-Рибак, 2002; Войтович, 2006; Українки в історії, 2006, 2010]. Вони дають змогу краще зрозуміти постання номінацій зі значенням особи жіночої статі в українській мові, з'ясувати походження цих слів, етапи становлення, вмотивувати їхню семантику і процеси творення в українській мові XI – XV ст. Позамовні факти надають лінгвістичним дослідженням більшої точності, достовірності й аргументованості. Урахування мовного й позамовного матеріалу забезпечує всебічне відтворення процесів становлення категорії фемінітивності, що зазнали впливу багатьох лінгвальних і екстралінгвальних чинників.

Давньоукраїнську категорію жіночості представляли на лексичному рівні такі семантичні розряди слів: 1) назви жінок за родинними зв'язками і стосунками; 2) назви жінок за діями, функціями, заняттями; 3) назви жінок за соціальним, майновим, сімейним, ситуативним станами; 4) назви жінок за церковно-релігійними ознаками; 5) назви жінок за стосунками, поведінкою, вчинками; 6) назви жінок за віковими ознаками; 7) назви жінок за національними ознаками; 8) назви жінок за міфологічними ознаками. Найдавніша серед них група – це найменування жінок за родинними

зв'язками і стосунками, корені якої сягали ще індоєвропейської мови. З дописемної доби українській мові були відомі й інші за значенням фемінітиви (за віковими, атрибутивними, діяльнісними ознаками жінки). Але в давньоукраїнський період, порівняно з праслов'янською мовою, зросла кількість номінацій на позначення жінок за діяльністю, зайнятістю, поведінкою, вчинками, стосунками, за соціальним і майновим станами, церковно-релігійними й національними ознаками. Семантичних змін зазнали на українському ґрунті й окремі найменування жінок, успадковані з праслов'янської мови (напр., дукр. *невѣста* «невістка», «наречена», «жінка взагалі»). Виникло багато нових фемінітивів: книжних на зразок *обрученица*, *благопутьница* (під впливом церковнослов'янської мови) і розмовних на зразок *дѣвка*, *жонька*, *руска* (під впливом народного мовлення). З формуванням нових лексем простежено тенденцію до збільшення обсягу найменувань жінок загалом та окремих семантичних розрядів, а також продуктивності слів у давньоукраїнській мові.

Назви жінок за родинними зв'язками і стосунками – це найдавніший семантичний розряд фемінітивів, який представляли слова індоєвропейського, спільнослов'янського і власне українського походження. З індоєвропейської мови успадковано прості за структурою імена (*дѣчи*, *мати*, *свекры*, *ятры*, *сестра*, *снѣха*, *тета*), від більшості з яких ще в спільнослов'янській мові сформувалися похідні слова й успадковані давньоукраїнською мовою (*матька*, *мачеха*; *сестра*, *сестреница* та ін.); як самостійні назви в писемних джерелах зафіксовані слова *дочерь*, *матерь*, *свекровь*, *ятровь* (давні форми знах. відм. іменників *дѣчи*, *мати*, *свекры*, *ятры*) і нові похідні слова *дочька*, *сестричьна*, *сестричича*. Зі спільнослов'янської доби українській мові перейшли в спадок й інші похідні слова від назв споріднення і свояцтва (*братаньна*, *вѣнука*, *племеница*, *сыновица*, *тетька*, *теща* та ін.).

У давньоукраїнський період виникли нові питомі слова (*братичьна*, *дядина*, *невѣстѣка*, *падѣчерица* та ін.) і під впливом церковнослов'янської мови (*братанича*, *водимья*, *сѣвѣрстьница* та ін.). Праслов'янські слова *дружина*, *малжонька* виявлено в пам'ятках XIV – XV ст. зі значенням «дружина стосовно свого чоловіка»: Лук'ян Шуба з своєю *дружиною* Василюсою дарує Лаврашевському монастиреві сім'ю Крічу з майном (Гр. XIV: 149); о оудова(х) и о ма(л)жонька(х) имже поспо(л)но записаніе незалежи(т) николи (ВС: 33).

Фемінітиви аналізованого семантичного розряду відобразили різнобічність родинних зв'язків у киеворуський період, зокрема внутрішньосімейні відносини: *водимья* (ПВЛ: 56), *дочька* (ІСТ: 818), *дочерь* (ЄЄ: 175), *сестра* (ПВЛ: 14), *дружина* (Гр. XIV: 149), *матерь* (Гр. XIV: 55), *матька* (ССУМ, I: 580), *вънука* (ПВЛ: 187); стосунки братів і сестер зі своїми племінниками: *братаньна* (ІСТ: 133), *братичьна* (ССДЯ, I: 169), *сестреница* (ТМС, II: 317), *сестричьна* (ТМС, II: 317), *сыновица* (ГВЛ: 135), *тетька* (ССУМ, II: 430); зв'язки батьків із прийомними дітьми і з тими, що з'явилися внаслідок породичання: *мачеха* (ПВЛ: 16), *падчерица* (ССУМ, II: 120), *свекровь* (ПВЛ: 14), *невѣстька* (ССУМ, II: 33), *ятровь* (ГВЛ: 77), *сноха* (ПВЛ: 14), *теща* (ГВЛ: 94). До цієї групи ввійшла назва *дѣвка* зі значенням «дочка» (МТ, I: 238), характерним для розмовного стилю, напр.: Король же не вдасть *дѣвки* своєї Ростиславу (ССДЯ, I: 781–782); Пани Ядвига Отина Пилецка и ей *дѣвка* Алжбета (ТМС, I: 238). Семантичне розмаїття найменувань жінок за спорідненням і свояцтвом засвідчило багатофункціональність жінки в родинному колі за давньоукраїнської писемної доби.

Найменування жінок за діями, функціями, заняттями – давній за часом становлення семантичний розряд фемінітивів, початок якого сягає спільнослов'янської доби, звідки були успадковані перші назви жінок за діяльнісними ознаками (*баяльница, вѣльшьбѣница, кърмилица* та ін.). Виникнення основної частини таких номінацій припало на писемний період і завдяки впливу церковнослов'янської мови, для якої властиві були складні слова, суфіксальні утворення з *-ниця-а, -лниця-а*, що великою мірою поширилися внаслідок християнізації руських земель і пошанування Божої Матері (*благодѣтельница, благовѣстьница, кормительница, хранительница, учительница, проповѣдница* та ін.), напр.: к неже вси хр(с)ьяне съ страхо(м) пририщють. оутѣху и *заступницу* имуще (СДЯ, III: 348); Ёце... сиротамъ *заступница. оубогымъ кормительнице* (СДЯ, III: 348). Лише деякі фемінітиви за давніми коренями можна вважати праслов'янськими утвореннями (*дѣвѣрница, ключница, служѣница* та ін.), а більшість найменувань має відчутне церковнослов'янське походження (*волъхва, зелеиница, началница, податъница, проскуръница, ремѣствѣница, чародѣиница* та ін.).

Слова названого семантичного розряду характеризували жінок за різною діяльністю, зокрема господарською: *печица* (ССДЯ, II: 929), *проскуръница* (ССДЯ, II: 1570); прислужницькою: *дѣвѣрница* (ЄЄ: 221),

ключьница (ПВЛ: 49), служьница (ССДЯ, III: 432); добродійною: поборьница (СДЗ: 28), податьница (ССДЯ, II: 1031), помощьница (ПВЛ: 166); магічною: баяльница (ССДЯ, I: 46), вльшьбьница (ССДЯ, I: 384), чародьница (СДЯ, III: 367). Фемінітиви з такими семантичними характеристиками відображали переважно господарську-побутову діяльність у власному домі або в чужому.

Назви жінок за соціальним, майновим, сімейним станами – семантичний розряд іменників із давніми спільнослов'янськими коренями, на основі яких ще в дописемний період сформувалися окремі назви жінок (*вѣдова, вѣдовица, госпожа, кнѣгыня, королиця, кнѣжъна* та ін.), але більшість номінацій утворилася в зазначений період. Багато фемінітивів запозичено з церковнослов'янської мови (*владычица, госпожда, мужатица, обрученица, плѣньница, рабиня* та ін.), пізніше зі старопольської (*отчичька, пани, панна, попадьѧ, цѣсарьца* й ін.) та ще з окремих мов, напр., угорської (*бояриня*).

У межах цього розряду постало багато нових за структурою і семантикою фемінітивів, порівняно з дописемною добою, зокрема назви дочок за станом батьків (на *-овьн-а, -ичьн-а*): *бановьна, богатичьна, болярычьна, рабичьна* та ін.; назви дружин за станом чоловіків (на *-ев-а(я), -ин-а(я)*): *королева, дядиня, протопопина, старостина* та ін. Вони розвинулися первинно з присвійних прикметників, що поступово субстантивувалися і в давньоукраїнській мові використовувалися без означуваних слів (*дочька, дружина*). Такі слова були поодинокими в писемних пам'ятках, а назви жінок на *-ин-а(я)* засвідчені пізнішими джерелами, напр.: а тѣжъ дадинаа моа кнагини Семеноваа Марѣа и зать еи князь Семень Юрьевичъ слюбовали ми... ижъ ей того имѣнья подь мною не искати (AS, I: 79); била нам чолом и повѣдила перед нами пани Олизароваа Шиловича, старостинаа лоуцкаа... (AS, I: 87).

До вказаного семантичного розряду входили назви жінок за соціальним станом (високим, середнім або низьким), напр.: *королева* (ССДЯ, I: 332), *бояриня* (ІСТ: 131), *гражанька* (ССДЯ, III: 332), *бановьна* (СДЯ, I: 104), *болярычьна* (ССДЯ, I: 154), *владычица* (ІСТ: 266), *попадьѧ* (ПВЛ: 173), *селянька* (ССДЯ, III: 332), *рабыня* (ССДЯ, III: 7), та назви дружин і дочок за станом чоловіків і батьків, які належали переважно до високого або середнього соціального прошарку, напр.: *богатичьна* (ССДЯ, I: 126), *кнѣжна* (ССУМ, I: 481), *протопопина* (ССДЯ, II: 1597). Дещо пізніше з'явилися назви жінок, що виражали майнові права (*господариня, отчичька, дѣдичьна*).

Фемінітиви з наведеними значеннями декларували загалом статус жінки, залежний від стану чоловіків і батьків.

Найменування жінок за церковно-релігійними ознаками – це новий семантичний розряд фемінітивів у давньоукраїнський період, порівняно в праслов'янською добою, який сформувався внаслідок поширення християнської віри й культури на руських землях. Під впливом грецької і церковнослов'янської мов у давньоукраїнській з'явилося багато релігійних і християнських понять зі значенням жіночості, серед яких виділялися назви Божої Матері, богопосвячених, богонаближених та інших жінок (*Богоотроковица, приснодѣвица, мирносица, хрестиянька, игуменья, калугерица, крестьяна, мученица, черница, чьрноризица* та ін.). До цього розряду ввійшло багато складних слів, що являли собою кальки з грецької мови, напр.: *Богородица* (ГВЛ: 78), або церковнослов'янізми, напр.: *Богоматерь* (ІСТ: 111), *Богомати* (ССДЯ, I: 133), *приснодѣва* (ССУМ, II: 247), *боголюбица* (СДЯ, I: 259).

Найменування жінок, що виражали християнські поняття, характеризувалися позитивним змістом, напр.: *крестьяна* (ССДЯ, I: 1343), *хрестіанка* (Гр. XIV: 90), *игуменья* (ПВЛ: 197); а назви дохристиянських понять мали переважно негативну оцінку, напр.: *бесерменька* (СДЯ, I: 155), *жьрица* (СДЯ, III: 273). Унаслідок поширення культу Божої Матері, пошанування її стали активно використовуватися й інші назви жінок для іменування Богородиці, напр.: *Влѣдѣца наша бѣца* (ІСТ: 266); *Тѣ прѣ(с)тая вл(ѣ)дѣце. жизни моеи прѣ(д)лагаю хранителницу. и заступницу. непобѣдимую. помощница ми буди* (СДЯ, III: 348); *Къ матери всѣхъ добрыхъ прибѣгаетъ и оучѣльници реченыхъ* (ССДЯ, III: 1339).

Назви жінок за стосунками, вчинками, поведінкою, рисами характеру – це давній семантичний розряд фемінітивів, творення якого відбувалося ще в дописемний період. На спільнослов'янському ґрунті постало чимало коротких прикметників (особливо відносних), які для вираження ознаки жіночого роду могли субстантивуватися і за допомогою різних формантів (переважно суфікса *-иц-а*) утворювати назви жінок (*нахальнь(а) – нахальница, ненавистьнь(а) – ненавистьница* та ін.). У давньоукраїнській книжності відобразилися частково праслов'янські атрибутивні назви жінок (*розголосьница, розпустьница, розтратьница* та ін.), за аналогією до яких продовжувалося творення нових фемінітивів та під значним впливом церковнослов'янської мови (*злѣдѣца, играньница, мужелюбица,*

посадьниця, хытриця та ін.). Слова цього розряду характеризували жінок за позитивними рисами (*благодѣтелниця, благодѣлиця, милостьниця, подруга* та ін.) і за негативними ознаками (*гостинниця, любодѣлиця, мньшиця* та ін.), що стосувалися жінок розпусної поведінки, напр.: *блудьниця* (Изб 1076: 371), *губительниця* (СДЯ, II: 402), *женима* (ССДЯ, I: 857), *кощунниця* (СДЗ: 28), *наложьниця* (ПВЛ: 57), *кърчьмьниця* (СДЯ, IV: 374), *люבודѣлиця* (ПВЛ: 57), *прелюבודѣлиця* (ПВЛ: 64), *зълодѣлиця* (ССДЯ, I: 1003), *клеветьниця* (ССДЯ, I: 1216), *лиходѣльниця* (ССДЯ, II: 28).

Кількість назв жінок за національними й територіальними ознаками збільшилася в давньоукраїнській мові, порівняно з дописемною добою. Вона охопила найменування представниць різних українських територій та інших народів, напр.: *галичанька* (ІСТ: 504), *руська* (ССМ, II: 308), *московька* (ССМ, I: 614), *болгарыня* (ПВЛ: 56–57), *грекиня* (ПВЛ: 56), *чехиня* (ПВЛ: 56), *жидовька* (ІСТ: 928), *иночадьниця* (ССДЯ, I: 1145). Фемінітиви іншомовного походження утворювалися завдяки контактуванню руських князівств із сусідніми й віддаленими країнами та в часи бездержавності, унаслідок перебування українських земель під владою інших держав.

Назви жінок за віковими ознаками збереглися від праслов'янської доби (*дѣва, дѣвица, дѣвѣка, старица, баба, жона, жонька, невѣста* та ін.) і майже всі використовувалися в писемних творах того часу: *дѣва* (СДЯ, III: 147), *дѣвица* (ІСТ: 850), *дѣвѣка* (ССМ, I: 275), *старица* (ССДЯ, III: 454). Новотвором давньоукраїнського періоду стало слово *отроковица* «дівчина підліткового віку», напр.: и поя оца *отроковица* и мѣрь и иже съ нимъ. и вѣлѣзе иде же *отроковица* лежаше. и ять за роукоу *отроковицу*. и гла ѳи тавалифакоумъ. ѳеже ѳесть съказаемо *отроковице* тебе глѳю вѣстани (ДЄ: 221); и ѳцю *отроковица* и мѣти (ЄЄ: 143).

Окремо слід виділити поодинокі фемінітиви, зафіксовані в давньоукраїнській мові, зокрема іменники на позначення жінок за міфологічними ознаками (*берегыня* (СДЯ, I: 155), *богыня* (СДЯ, I: 276)), фізіологічним станом (*небожчыца* (ССУМ, II: 32)), ситуативним станом (*именитица* (ССДЯ, I: 1093)). Однак перелік поодиноких за семантикою назв жінок, як і весь обсяг фемінітивів української мови XI – XV ст., не претендує на вичерпність і повноту охоплення всіх без винятку загальних найменувань осіб жіночої статі.

Зведені дані лексичного аналізу субстантивів зі значенням жіночості давньоукраїнської мови ввійшли до таблиці 3.1.1, де

зазначено семантичні розряди слів (СРС), фемінітиви зі значенням особи жіночої статі в межах кожного розряду, а також багатозначні слова (БС), що входять з одним або кількома значеннями до розрядів.

Таблиця 3.1.1

Семантика фемінітивів давньоукраїнської мови		
Семантичні розряди слів	Фемінітиви зі значенням особи жіночої статі	Багатозначні слова
Назви жінок за родинними зв'язками й відносинами	<i>братаньна, братанича, братичьна, водимья, вьнука, дидка, дочь, дочерь, дочька, дружина, дѣвѣка, дядина, матерь, мати, матька, мачеха, малжонька, невѣстька, падьчерица, племеница, сестра, сестреница, сестричьна, сестричича, свекровь, сноха, сьвьрстьнича, сыновица, тета, тетька, теца, ятровь</i>	<i>баба</i> «мати батьків», <i>дочерь</i> «дочка», <i>дѣвѣка</i> «дочка», <i>жона</i> «дружина», <i>невѣста</i> «невістка», <i>сестра</i> «сестра»
Назви жінок за діями, функціями, заняттями	<i>баяльница, благовѣстьница, благодѣтельница, волъхва, вѣльиьбѣница, дѣвьрница, държалница, дѣлальница, заступница, зелеиница, ключница, кърмилица, кърмительница, наузьница, начальница, печица, поборьница, пророчица, податьница, причастьница, проповѣдьница, проскурьница, ремѣствьница, служьница, учительница, чародѣница</i>	<i>баба</i> «повитуха», «ворожка», <i>заступница</i> «заступниця», «Божа Матір»
Назви жінок за соціальним, майновим, сімейним станом	<i>бановьна, богатичьна, боярьчьна, боярыня, господариня, госпожа, гражанька, владычица, вѣдова, вѣдовица, дѣдичьна, единемужица, женима, королева, королиця, кьягыня, кьяжьна, мужатька, обрученица, отчичька, панна, пани, попадья, плѣньница, протопопиная, рабичьна, рабиня, селянька, служница, старостиная, царица, цѣсарица</i>	<i>женима, жонька</i> «заміжня жінка», <i>кьягыня</i> «титул жінки», «дружина князя», <i>невѣста</i> «наречена», <i>раба</i> «рабиня», <i>царица</i> «дружина царя», «цариця»
Назви жінок за церковно-релігійними ознаками	<i>бесерменька, боголюбия, Богородица, Богоматерь, Богомати, Богоотроковица, владычица, миронosiца, игуменья, калугерица, крестьяна, мученица, приснодѣва, приснодѣвица, хрестиянька, черница, чьрноризица</i>	<i>раба</i> «господня слугиня», <i>старица</i> «монахиня», <i>дѣва, дѣвица, мати, матерь, матька</i> «Богородиця»
Назви жінок за стосунками, поведінкою, вчинками	<i>блудьница, губительница, коцунница, наложьница, кърчьмьница, прелюбодѣица, клеветьница, злодѣица, благодѣтельница, благопутьница, гостинница, кума, любодѣица, милостьница, мьньшица, подруга, посадьница, сьпорница, хьтрица</i>	<i>дѣцерь</i> «хрещениця», <i>женима</i> «наложниця»
Назви жінок загалом і за віковими ознаками	<i>баба, дѣва, дѣвица, дѣвѣка, жона, жонька, невѣста, отроковица, сестра, старица</i>	<i>дѣва</i> «дівчина, жінка», <i>дѣвѣка</i> «дівчина»; <i>жона</i> «жінка»
Назви жінок за національними ознаками	<i>болгарыня, галичанька, грекиня, жидовька, иночадѣница, московка, руска, самаряныня, чехиня</i>	
Назви жінок за міфологічними	<i>берегыня, богыня, жьрица</i>	

За структурою фемінітиви давньоукраїнської мови поділялися на похідні слова (мотивовані) й непохідні слова (немотивовані). Непохідні фемінітиви – це субстантиви індоєвропейського походження (*баба, вдова, дѣва, дьчи, жена, мати, сестра, снѣха, тета*), які в глибокому минулому зумовлювалися відповідними коренями, основами, але поступово втратили мотивованість і ще в дописемний період сприймалися як прості за структурою. Сьогодні походження таких номінацій встановлено шляхом етимологічного аналізу. Деякі слова в ранній писемний період зберігали тісні зв'язки зі своїми твірними основами (напр., слово *невѣста* – від *(не) вѣста, (не) вѣдати*).

Основну частину фемінітивів у давньоукраїнський період становили похідні слова, що сформувалися в дописемний період і з розвитком власної літературної мови. Вони являли собою деривати, утворені морфологічним способом (за допомогою суфіксів, флексій, префіксів, конфіксів, складання основ). Найбільшу кількість фемінітивів охоплював суфіксальний спосіб деривації, у межах якого виділено словотвірні типи з урахуванням структури й семантики похідних і твірних основ. На основі встановленого кількісного співвідношення суфіксальних дериватів виокремлено продуктивні словотвірні типи на *-иц-а, -ниц-а*, малопродуктивні на *-к-а, (-ьк-а, -ьк-а), -ин-я (-ын-я), -ичьн-а, -ин-а (я)* і непродуктивні на *-лиц-а, -льниц-а, -ьн-а (-ьн-а), -ан-а (-анн-а), -ех-а, -овьн-а, -евьн-а, -ев-а, -ерь, -овь, -овьк-а, -овиц-а, -адь-я, -и-я*, у межах кожного з яких урахована твірна база (*похідна / непохідна, назви жінок / назви чоловіків, іменникова / дієслівна* й ін.) і визначена словотвірна семантика фемінітивів (модифікація, мутація, транспозиція).

Поділ суфіксальних утворень зі значенням особи жіночої статі на продуктивні, малопродуктивні й непродуктивні словотвірні типи зумовлювався кількісним розподілом зафіксованих у той час загальних назв жінок, що були успадковані переважно з праслов'янської мови і представляли фемінітивну підсистему давньоукраїнської мови, але невеликою мірою розвинули продуктивність на власному писемному ґрунті, як засвідчує книгописання того часу. Серед усіх суфіксальних словотвірних типів найбільшою продуктивністю в давньоукраїнській мові відзначалися СТ на *-иц-а, -ниц-а*. Фемінітиви з суфіксом *-иц-а* належали до продуктивних утворень ще в спільнослов'янській мові, де короткі прикметники (похідні й непохідні) часто зазнавали субстантивації і за допомогою суфікса *-иц-а* формували назви жінок.

У праслов'янській мові фемінітивів із суфіксом *-иц-а* найбільше було серед відприкметникових утворень, а менше в інших розрядах (*малъ/а* – *малица*, *лъживъ/а* – *лъживица*, *навадънъ* – *навадъница*, *жена* – *женица*, *къметъ* – *къметица* та ін.) (див. табл. 2.2.2, 2.2.3).

У давньоукраїнській мові до СТ на *-иц-а* ввійшли всі фемінітиви, мотивовані іменниковими основами (непохідними й похідними), у структурі яких виділено саме формант *-иц-а*, зокрема псл. *дѣвица*, *въдовица*, *королиця*, *старица*, *черниця*; цсл. *владычица*, *дѣщица*, *жърица*, *калугерица*, *мужатица*, *мнишица*, *пророчица*, *пущеница*, *хытрица*, *царица* та ін. А до словотвірного типу на *-ниц-а* – фемінітиви, мотивовані іменниковими (похідними) й дієслівними основами, у структурі яких, можливо, ще в дописемний період (під впливом церковнослов'янської мови) виокремлено суфікс *-ниц-а* (способом сполучення форманта *-иц-а* з прикметниковим суфіксом *-ьн-*), зокрема псл. *блудъница*, *въльшьбница*, *заступница*, *клеветъница*, *милостьница*, *наложъница*, *наслѣдъница*, *наставъница*, *наступъница* та ін.; цсл. *родительница*, *учительница*, *иночадъница*, *кощунница*, *начальница*, *помощъница* та ін.

Історичним фактом стало те, що на спільноіндоевропейській основі під впливом атрибутивних слів (прикметників) відбулося виділення іменників у лексико-граматичну категорію слів, оскільки прикметники вказували на ознаку чоловічого й жіночого родів і зумовили таким чином розмежування іменників чоловічого й жіночого родів. У праслов'янській мові функціонувало багато нечленних прикметників (якісних, відносних, присвійних), що виражали ознаки чоловічого й жіночого родів, але поступово були витіснені членними формами (первинно нестягненими), утвореними від нечленних. Після розпаду спільнослов'янської єдності членні форми прикметників поширювалися в стягненій і нестягненій формах, витісняючи давні нечленні форми, тому варто говорити про поступовий занепад коротких прикметників на давньоукраїнському ґрунті, які були продуктивною твірною базою в праслов'янській мові. Із занепадом давніх іменних прикметників відбувалися процеси переформування в структурі багатьох праслов'янських утворень і вичленування нових словотворчих формантів, напр.: *-ниц-а*, *-авиц-а*, *-овиц-а* [див. Білоусенко, 2002: 10–14]. У зв'язку з цим у давньоукраїнській мові слід виділяти окремий словотвірний тип фемінітивів на *-ниц-а*, мотивованих переважно похідними назвами чоловіків, що охопив велику кількість фемінітивів, і з перевагою

церковнослов'янських слів над іншими дериватами, напр.: *благодѣтельница, дѣлательница, кърмительница, чародѣиница, кърчъмьница, начальница, наложьница*.

Словотвірний тип фемінітивів на *-к-а* (*-ѣк-а, -ѣк-а*) в давньоукраїнській мові становив невелику кількість дериватів, як і в праслов'янській мові, тобто не розвинув своєї продуктивності, порівняно зі словотвірними типами на *-иц-а, -ниц-а*. Словотворення фемінітивів на *-к-а* (*-ѣк-а, -ѣк-а*) зумовлювалося специфікою дериваційного форманта як первинно демінутивного [Брус, 2001: 32–33], з яким фемінітиви могли зберігати емоційне забарвлення в конкуренції зі спільнокореновими словами, а також впливом церковнослов'янської мови на книгописання, де переважали утворення на *-иц-а, -ниц-а* (напр.: *дѣчи, дочерь, дѣци, дѣщерь, дѣцица, дочька*). До СТ на *-к-а* (*-ѣк-а, -ѣк-а*) в давньоукраїнській мові належали фемінітиви, утворені від назв жінок і чоловіків. Фемінітиви, мотивовані найменуваннями жінок, – це переважно праслов'янські деривати (*дѣвѣка, женѣка, матѣка, тетѣка* та ін.) та окремі давньоукраїнські (*дочька* (від *дѣчи, дочи*), *невѣстѣка* (*невѣста*) та ін.). А фемінітиви, мотивовані назвами чоловіків, утворювалися впродовж давньоукраїнської доби від непохідних і похідних основ на *-инь, -окъ, -ѣць, -ичь* та ін. (*бесерменька, мужатѣка, руска, армѣнка, московѣка, малжонѣка, галичанѣка, гражанѣка, отчичѣка* й ін.).

Словотвірний тип фемінітивів на *-ин-я* (*-ын-я*) успадкований із праслов'янської мови, де відбувалося активне творення субстантивів жіночого роду за допомогою іменних суфіксів *-ын-и, -ын-я* [Брус, 2001: 52–53]. Зі спільнослов'янської мови збережено такі фемінітиви на *-ын-и, -ын-я*, як *богыни, берегыни, грекыни, кѣнягыни, рабыни*, а в давньоукраїнській період з'явилися слова *болгарыня, боярыня, самаряныня, чехыня* та ін. СТ на *-ын-я* охоплював назви жінок за давніми міфологічними ознаками, а також за новими національними, соціальними ознаками і майже не змінював своєї продуктивності впродовж давньоукраїнської доби.

Словотвірний тип фемінітивів на *-ичьн-а* характерний для писемного періоду, бо з праслов'янської доби невідомі деривати вказаної структури. Він розвинувся правдоподібно завдяки впливу церковнослов'янської мови, для якої специфічний був словотвірний формант *-ичьн-а*. Слова такого словотвірного типу характеризували дочок за станом батьків у родині й суспільстві (*богатичьна, рабичьна, болярычьна, тетичьна, братичьна, сестричьна* та ін.), під впливом

яких пізніше формувалися окремі назви жінок за майновим станом (*господичьна, дѣдичьна*).

Словотвірний тип фемінітивів на *-ин-а (я)* розвивався паралельно з попереднім словотвірним типом і зумовлювався потребою називання дружин за станом їх чоловіків у родині й суспільстві (*дядина, протопопина, старостина*). Але якщо фемінітиви на *-ичьн-а* стали поступово занепадати з витісненням їх похідними на *-овьн-а, -евьн-а*, то деривати *-ин-а (я)*, навпаки, збільшували свою продуктивність.

Зведені результати загального словотвірного аналізу фемінітивів давньоукраїнської мови представлено в таблицях 3.1.2, 3.1.3, 3.1.4, де зазначено словотвірні типи (СТ), твірні основи (ТО), похідні назви жінок і словотвірні значення дериватів (СЗ).

Таблиця 3.1.2

Словотворення фемінітивів давньоукраїнської мови			
Суфіксальний спосіб			
Продуктивні і малопродуктивні словотвірні типи			
Словотвірні типи	Твірні основи	Похідні назви жінок	Словотвірні значення
СТ на -иц-а(я)	іменні основи (непохідні назви)	<i>вѣдовица, дѣвица, дѣщица, калугерица, королиця, царица, цѣсарица</i>	жіночість (модифікація), «жінка стосовно особи, названої твірним словом» (мутація)
	іменні основи (похідні назви)	<i>боголюбица, владычица, жѣрица, зѣлодѣица, любодѣица, мьньишица, мужатица, проскупица, прелюбодѣица, пророчица, пуценица, сестреница, старица, хытрица, чародѣица, чьрноризица, черница</i>	жіночість (модифікація), «жінка стосовно особи, названої твірним словом» (мутація), «носійка ознаки, названої твірним словом» (мутація)
СТ на -ниц-а(я)	іменні основи (похідні назви на <i>-тель, -никъ, -ьць</i>)	<i>благоевѣстьница, благопутьница, благодѣтельница, блудьница, вѣлхвоутробьница, вѣлишьбьница, гостинница, губительница, двѣрьница, дѣлательница, заступница, зелееница, играньница, избобрѣтьница, иночадьница, клеветьница, ключьница, коцунница, кѣрмительница, кѣрчьменьница, милостьница, мученица, мытница, наложьница, наузьница, начальница, обрученица, племенница, плѣньница, поборница, податьница, помощьница, посадьница, причастьница, проповѣдьница, проскурьница, ремьствьница, родительница, служьница, сьвѣрстьница, сьпорница, сьпружьница, учительница, хранительница, чародѣиница, чрѣвовѣлишьвьница</i>	жіночість (модифікація), «жінка стосовно особи, названої твірним словом» (мутація); «носійка ознаки, названої твірним словом» (мутація)
СТ на -к-а (-ьк-а,	іменні основи (назви жінок)	<i>дочька, дѣвѣка, дидка, женька, матька, невѣстька, тетька</i>	жіночість (модифікація)

-ьк-а)	іменні основи на - <i>инь, -ькъ, -ьць, -ичь</i>	<i>армѣнка, бесерменѣка, галичанѣка, гражанѣка, малжонѣка, мовковѣка, мужатѣка, отчичѣка, руска, селянѣка, хрестіанка</i>	жіночість (модифікація), «носійка ознаки, названої твірним словом» (мутація)
СТ на -ин-я (-ын-я)	іменні основи	<i>берегынѣя, богынѣя, болгарынѣни, боярынѣя, господынѣни, господарынѣя, грекинѣя, кѣнѣжынѣя, рабынѣя, самарянѣни, слугынѣни, своякынѣни, чехинѣя</i>	жіночість (модифікація), «жінка стосовно особи, названої твірним словом» (мутація)
СТ на -ичьн-а	іменні основи (назви осіб)	<i>богатичѣна, боярьчѣна, братичѣна, господичѣна, рабичѣна, сестричѣна, тетичѣна</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним словом» (мутація)
СТ на льниѣца	дієслівні основи	<i>баяльниѣца, вѣздѣржальниѣца, дѣлальниѣца, дѣржальниѣца, лиходѣльниѣца</i>	«виконавиця дії, названої твірним словом» (мутація)
СТ на -ин-а	іменні основи	<i>дружина, дѣвчина, жениѣнина, челяѣдина</i>	жіночість (модифікація), «жінка стосовно особи, названої твірним словом» (мутація)
СТ на -лиц-а	дієслівні основи	<i>баялицѣя, кормилицѣя, доилицѣя</i>	«виконавиця дії, названої твірним словом» (мутація)
СТ на -н-а	іменні основи	<i>панѣна, кѣнѣжѣна, дѣдичѣна</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним словом» (мутація)
СТ на -ин-а(я)	іменні снови (назви осіб)	<i>дѣяѣнина, прѣтопѣнина, старѣстинѣя</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним словом» (мутація)

Словотвірний розряд суфіксальних фемінітивів охоплював у давньоукраїнській мові й велику кількість непродуктивних словотвірних типів. Вони розглянуті як непродуктивні, бо репрезентовані одним-двома словами. Частина з них сягає праслов'янської доби, зокрема віддієслівні СТ на *-лиц-а* (*кѣрмилицѣя, доилицѣя*), *-льниѣца* (*баяльниѣца, дѣржалниѣца*), відіменникові СТ на *-ьн-а* (*-ьн-а*) (*панѣна, кѣнѣжѣна*), *-ан-а* (*-анн-а*) (*бранана, брантанна*), *-ин-а* (*дружина*), *-ех-а* (*мачеха*). А інші словотвірні типи сформувалися в давньоукраїнський період на базі субстантивних основ, зокрема СТ на *-овьн-а* (*бановьна*), *-евьн-а* (*королевьна*), *-ев-а* (*королева*), *-ерь* (*матерь*), *-овь* (*свекровь*), *-овьк-а* (*жидовька*), *-овиѣца* (*отроковиѣца*), *-адь-я* (*попадьѣя*), *-и-я* (*игуменѣя*). За наявністю спільнокореневих утворень, особливо успадкованих з праслов'янської мови, деякі фемінітиви можуть розглядатися і як полімотивовані, напр.: *кѣрмилицѣя* < *кѣрмити, кѣрмильць*, *доилицѣя* < *доити, доильць*. Однак у вираженні специфічних діяльнісних, атрибутивних ознак вони більше зближені за семантикою з вербальними основами, ніж із маскулінативними (напр., *баяльниѣца* «ворожка, знахарка» < *баяти* «ворожити, примовляти»), тому розглянуті як віддієслівні.

Слід зауважити, що деривати із суфіксом *-ин-а* відомі ще з праслов'янської доби (*дѣвъчина, дружина*), де формант *-ин-а* міг надавати словам уточнення, увиразнення [див. Білоусенко, 2009: 7–19]. Із давніх спільнослов'янських слів найменування *дружина* зі значенням «жінка стосовно свого чоловіка» виявлено в писемних пам'ятках XIV ст., а назву *дѣвъчина* – у творах XVI ст. Однак праслов'янське слово *дружина* як похідне за структурою від слова *другъ* могло набути багатозначності та відобразити процес лексико-семантичної деривації як мутаційне утворення із вторинним значенням «дружина стосовно свого чоловіка».

Первинним фемінітивним утворенням із суфіксом *-ин-а* в давньоукраїнській мові можна вважати слово *женщина*, напр.: Геодора Загоровская повидимому была *женщина* своекорыстная (ВИАС, 2, 189). Виникнення його обґрунтоване потребою позначити особу жіночої статі загалом, що не могло забезпечити в давньоукраїнський період багатозначний іменник *жена (жона)*. Назва *женщина* мотивувалася прикметником *женьськыи*, але семантично була пов'язана зі словом *жена* «жінка взагалі» [див. Брус, 2001: 58–59].

Таблиця 3.1.3

Словотворення фемінітивів давньоукраїнської мови			
Суфіксальний спосіб Непродуктивні словотвірні типи			
Словотвірні типи	Твірні основи	Похідні назви жінок	Словотвірні значення
СТ на <i>-ан(н)-а</i>	іменні основи	<i>братана, братанна</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним іменником» (мутація)
СТ на <i>-ерь</i>	іменні основи	<i>дочерь, дъщерь, матерь</i>	жіночість (модифікація)
СТ на <i>-овь</i>	іменні основи	<i>свекровь, ятровь</i>	жіночість (модифікація)
СТ на <i>-евн-а</i>	іменні основи	<i>королевъна, царевъна</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним іменником» (мутація)
СТ на <i>-овн-а</i>	іменні основи	<i>бановъна</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним іменником» (мутація)
СТ на <i>-ев-а</i>	іменні основи	<i>королева</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним іменником» (мутація)
СТ на <i>-ех-а</i>	іменні основи	<i>мачеха</i>	жіночість (модифікація)
СТ на <i>-ья</i>	іменні основи	<i>игуменья, кърмильчья</i>	жіночість (модифікація)
СТ на <i>-чиц-а</i>	іменні основи	<i>небожьчица</i>	жіночість (модифікація)
СТ на <i>-овиц-а</i>	іменні основи	<i>отроковица</i>	жіночість (модифікація)
СТ на <i>-овк-а</i>	іменні основи	<i>жидовька</i>	жіночість (модифікація)
Ст на <i>-адь-я</i>	іменні основи	<i>попадья</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним іменником» (мутація)

Морфологічній деривації фемінітивів у давньоукраїнський період відповідали флексійні, префіксальні, конфіксальні і складні утворення. До флексійного способу належали слова, утворені від назв чоловіків за допомогою давнього суфікса основи іменників жін. р., який перетворився на флексію *-а(я)*. Це праслов'янські слова *вънука, госпожа, гостья, кума, раба, сваха, теца* і нові деривати *вольхва, крестьяна, племеника* та ін. Префіксальними дериватами були відомі з дописемного періоду назви жінок *прабаба, правнука, прамати*. Конфіксальні утворення – це праслов'янські слова *невѣста* (від *не вѣдати*), *подруга* (від *другъ*) і давньоукраїнська назва *падъчерица* (*дъчерь*). Частина фемінітивів виникла способом основоскладання, що поширилося в церковно-релігійній сфері або в книгописанні загалом (*Богомати, приснодѣвица* та ін.).

Таблиця 3.1.4

Словотворення фемінітивів давньоукраїнської мови			
Непродуктивні способи деривації фемінітивів			
Словотвірні типи	Твірні основи	Похідні назви жінок	Словотвірні значення
Флексійний спосіб			
СТ на <i>-а (я)</i>	іменні основи	<i>вольхва, вънука, госпожа, гостья, крестьяна, кума, племеника, сваха, раба, теца</i>	жіночість (модифікація)
Конфіксальний спосіб			
СТ на <i>не-...-а</i>	дієслівна основа	<i>невѣста</i>	«носійка ознаки, названої твірним словом» (мутація)
СТ на <i>па-...-иц-а</i>	іменна основа	<i>падъчерица</i>	жіночість (модифікація)
СТ на <i>по-...-а</i>	іменна основа	<i>подруга</i>	жіночість (модифікація)
Основоскладання			
СТ <i>імен.+імен.</i>	субстантивна конструкція	<i>Богомати, Богоматерь, Богоневѣста, Богоотроковица, волхвоутробница</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним словосполученням» (мутація)
СТ <i>прикм.+імен.</i>	субстантивна конструкція	<i>благопутъница, приснодѣвица, приснодѣва</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним словосполученням» (мутація)
СТ <i>імен.+дієсл.+иц-я, -ниц-я</i>	вербальна конструкція	<i>Богородица, мирносица, мужслюбца, пустынелюбца</i>	«виконавиця дії, названої твірним словосполученням» (мутація)
СТ <i>числ.+імен.+иц-а</i>	субстантивна конструкція	<i>їдинемужца</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним словосполученням» (мутація)
Субстантивнація			
СТ на <i>-им-а(я)</i>	дієприкметникові основи	<i>водимья, женима</i>	транспозиція

У давньоукраїнській мові слід виділити окремий спосіб словотворення фемінітивів, порівняно з дописемною добою, – субстантивацію як різновид морфолого-синтаксичної деривації, що полягав у перетворенні прикметників і дієприкметників у фемінітиви. Поодинокі найменування жінок, які розвинулися на базі прикметників і дієприкметників, засвідчували випадки неповної (контекстуально зумовленої) субстантивації (*водимья* «дружина», *женима* «заміжня жінка») і повної (переходу ад'єктивів до розряду фемінітивів) (*королева, королева* та ін.), напр.: Бѣ же Володимеръ побѣжень похотью женскою. и быша ему *водимья*: Рогънѣдъ, юже посади на Лыбеди, иде же ныне стоитъ сельце Предѣславино (ПВЛ: 56); Христось... благословляеть вся крестьяны... старьць съ уношами, и *женимья* съ дѣвицами, матери съ младенци, сироты съ вдовицами (ССДЯ, I: 857–858). Деривати на *-ев-а, -евн-а, -овн-а, -ичн-а, -ин-а(я)*, що виділені як непродуктивні словотвірні типи (див. табл. 3.1.2), мають прикметникові суфікси, які вказують на їх первинне ад'єктивне походження. Однак у давньоукраїнській мові вони засвідчені без означуваних слів (*дружина, дочка*) і як повні субстантивати, тому їх розглянуто в межах суфіксального способу словотворення, не відкидаючи їхньої подвійної мотивації.

Для давньоукраїнської мови характерним був і розвиток лексико-семантичної деривації фемінітивів. Із розширенням семантичної структури найменування жінок набували різних переносних значень, напр.: *раба* «рабиня», «господня слугиня». Особливо це стосується найменувань, які використовувалися для позначення Божої Матері (*мати, дѣва, обрученица, помощьница, благовѣстьница* та ін.), напр.: вниде ісь оу каперьнаоумь. самъ и *мти* ѳго. и братья ѳго. и оученици ѳго (ЛЄ, 5 зв.); и глѣхоу не се лі єсть ісь снѣ иосифовъ ѳмоу же мы зьнаємь оца и *мтръ* како се оубо глѣть (ЛЄ, 14 зв.).

Наявність у давньоукраїнській мові чималої кількості спільнокореневих номінацій зумовлювала мотивування окремих фемінітивів різними твірними словами і потрактування їх як множинно мотивованих. Напр., дериват *свекровь* міг утворюватися від слова *свекры* і від слова *свекоръ* за допомогою суфікса *-овь*; *браньна* – від слова *братъ* за допомогою суфікса *-аньн-а* і від слова *брананъ* за допомогою суфікса *-ьн-а*; *подруга* – від слова *другъ* конфіксальним способом або від назви *подругъ* – флексійним способом; *боголюбца* – від слова *боголюбець* суфіксальним способом або від сполучення *Бога любити* складно-суфіксальним способом; *малжонька* – від слів

малжонъкъ або *малъжона* «подружжя»; *Богородица* – від сполучення *Бога родити* або шляхом калькування з грецької мови.

Функціонування іменників-назв жінок у давньоукраїнській мові значною мірою залежало від їхніх лексико-семантичних особливостей та від стильової диференціації української мови в той час. Уся сукупність фемінітивів більшою чи меншою мірою використовувалася в розмовному мовленні, у різних його діалектних варіантах. Назви жінок за церковно-релігійними ознаками, міфологічними, за соціальним та сімейним станами, за характером і внутрішніми якостями, за поведінкою і вчинками вживалися в книжному стилі (конфесійних, світських, художніх творах). Інші за семантикою фемінітиви використовувалися здебільшого у творах середнього або низького стилів (літописних, юридично-ділових пам'ятках). Так, у поодиноких випадках і з метою вираження різних церковно-релігійних понять представлені найменування жінок у «Євсевієвому Євангелії 1283 р.» (*мати* «Богородиця», *невѣста* «наречена», *матерь* «Богородиця», *жена* «жінка», *самаряньни*, *дъци*, *вѣдова*, *вдовица*, *блоудница*, *рабыни* (ЄЄ: 46, 47, 57, 67, 68, 109, 135, 155, 179, 207)), в «Ізборнику 1076 року» (Ізб. 1076: *вѣдовица*, *жена*, *матерь* «Богородиця», *невѣста* «наречена», *дъштерь*, *любодѣица*, *блоудъница*, *моужатица* (180, 193, 209, 220, 340, 359, 370-371, 372)). Натомість значне семантичне розрізнення і велику кількість фемінітивів засвідчує «Повість минулих літ» (*сноха*, *сестра*, *матерь*, *невѣста*, *жена*, *княгиня*, *началница*, *ключница*, *грекени*, *черница*, *дъщерь*, *водимья*, *чехиня*, *болгарыни*, *наложьница*, *прелюбодѣица*, *рабиня*, *помощница*, *дѣвица*, *дѣва пречистая* (ПВЛ: 14, 40, 49, 53, 56, 57, 166)).

Отже, становлення категорії жіночості в давньоукраїнській писемній період було зумовлене процесами формування власної літературної мови з унікальною вимовою і графікою та завдяки багатій спільнослов'янській мовній базі. Книгописання забезпечило пізнання специфічних рис, структури й характеру української мови, її спільних і відмінних ознак у зіставленні зі слов'янськими й неслов'янськими мовами. А з виникненням перших оригінальних творів стало доступним і всеосяжним лексичне багатство української мови. На розвитку давньоукраїнської писемної традиції відобразився значний вплив спільнослов'янської мови і книжної церковнослов'янської мови, а також культурні, релігійні й інші позамовні чинники, що припали на період державотворення.

Давньоукраїнська мова зберегла в основних рисах фемінітивну підсистему праслов'янської мови, однак найдавніші писемні джерела під впливом мовних і позамовних чинників не забезпечили повного відтворення праслов'янської лексики. Відсутність багатьох спільнослов'янських найменувань жінок у давньоукраїнських пам'ятках зумовлена книжним характером творів, зосередженням основної кількості питомих слів у розмовному мовленні та їхньою незначною продуктивністю. На власне українському писемному ґрунті назви жінок стали відображенням взаємодії спільнослов'янських, церковнослов'янських і власне українських мовних традицій.

За значенням фемінітиви становили семантичні розряди назв жінок за родинними зв'язками (*дочерь, дядина, падъчерица*); за діями, функціями, заняттями (*баяльница, кърмительница*); за соціальним, майновим, сімейним, ситуативним станами (*бановъна, селянька*); за церковно-релігійними ознаками (*Богомати, хрестиянька*); за стосунками, поведінкою, вчинками (*благопоутьница, любодъица*); за віковими ознаками (*дъвица «дівчина», жонъка «жінка»*); національними й територіальними ознаками (*жидовъка, московъка*); міфологічними особливостями (*берегыни, жьрица*). До семантичних розрядів увійшла лексика спільнослов'янського, церковнослов'янського і власне українського походження. Розширення семантичної структури назв уможливило значення «Богородиця», якого набували спільнослов'янські слова (*дъва, дъвица; мати, матъка* та ін.) і церковнослов'янські (*владычица, заступница* та ін.).

З погляду творення фемінітиви являли собою морфологічні деривати, що стали результатом переважно суфіксальної деривації і були представлені великою кількістю словотвірних типів (*-иц-а, -ниц-а, -к-а, -ин-я, -ин-ая, -ън-а, -евън-а* тощо) на зразок *королиця, ключьница, невѣстъка, боярыня, дядина, княжьна, царевъна*. Частина фемінітивів належала до флексійного, конфіксального способів, основоскладання, субстантивації і лексико-семантичної деривації (*внука, подруга, боголюбца, водимья, заступница* «Богородиця»).

За словотвірною семантикою фемінітиви поділялися на модифікаційні утворення (відіменникового походження), мутаційні (відіменникові, віддієслівні, відприкметникові деривати) й транспозиційні (субстантивати). Деякі похідні слова розглянуто як полімотивовані (*рабыня «жіночість» < рабъ, раба; царевъна «жінка стосовно чоловіка, названого твірним іменником» < царь і «носійка ознаки, названої твірним прикметником» < царевъна (дочка).*

3.2. Фемінітиви в українській мові XVI – XVII століть

В історії української літературної мови період XVI – XVII століть ознаменований розвитком староукраїнської писемної мови, яка втратила певною мірою зв'язок з давньоукраїнськими мовними традиціями, значно розвинулася в XVI – XVII століттях, порівняно з XIV – XV століттями, зазнала впливів українських діалектів та інших мов (білоруської, польської), удосконалила офіційно-діловий, полемічно-проповідницький і художній стилі [Шевельов, 2002: 491; Русанівський, 2001: 125]. За науковими даними, на XVI – XVII ст. припало функціонування двох писемних мов – староукраїнської і церковнослов'янської [Русанівський, 2001: 64]. Разом зі староукраїнською функціонувала церковнослов'янська мова, яка, продовжуючи давні традиції, поступово вбирала живомовні елементи, але не здавала власні позиції (в XVI ст. дещо занепала, а в XVII ст. навіть викликала зацікавлення) і використовувалася в науковій, конфесійній, проповідницькій і художньо-панегіричній літературі [Огієнко, 1995: 109; Русанівський, 2001: 63–64]. Розвиток і функціонування цих мов зумовлювалися суспільно-політичними, церковно-релігійними, культурними змінами, які охопили тогочасну Україну. На період XVI – XVII ст. припало й контактування різнорегіональних говорів на українських землях та постання південно-східного наріччя української мови, яке згодом лягло в основу нової української літературної мови [Шевельов, 2002: 711].

Староукраїнська книжна мова потрапила під впливи тодішніх європейських мов, що зумовлювалися новими історичними обставинами (посяганням багатьох країн на руські землі та поневоленням їх, втратою власної княжої влади, а після цього – єдності, незалежності, державності). У 1569 р. Люблінська унія проголосила об'єднання Польщі й Литви в польській державі, унаслідок чого більша частина українських земель потрапила під польську владу, крім Буковини в складі Молдови, Закарпаття в складі Угорщини, Путивля в складі Московщини [Шевельов, 2002: 710–711]. Через різні внутрішні й зовнішні сутички, повстання, війни українські кордони часто змінювалися, що змушувало людей мігрувати, переходити з одного державного володіння в інше, освоювати нові території. Рух українського населення зумовлювався і тривалими татарськими наїздами, войовничо-розбійницький характер яких успадкували й українці. Наприкінці XV ст. міграційні процеси

привели до заселення степів великими групами людей, які вели напівкочовий спосіб життя, освоювали родючі землі і чинили опір татарам, що дало початок козаччині – міцній військовій одиниці в XVI – XVII ст. Усе ж «повсякчасна небезпека, безлад і розрух випродукували мовну єдність в умовах роз'єднання, позірного браку суспільних зв'язків та занепаду культурного життя» [Шевельов, 2002: 491]. «Мовна єдність народу збереглася й посилилася скорше не всупереч драматичним історичним подіям, а завдяки їм. Політична незалежність (чи боротьба за неї) зазнала краху, й культурний розвій загальмувався, проте мовна єдність зміцнилася» [Шевельов, 2002: 713].

Фемінітивна підсистема української мови XVI – XVII ст. корелювалася відповідно до нових мовних і позамовних процесів. Упливи польської, латинської, церковнослов'янської та інших європейських мов зумовили входження численної кількості іншомовних слів до українського лексикону, а також творення фемінітивів на українському ґрунті від іншомовних основ. Історичним фактом стало те, що литовський статут того часу визнавав рівноправність представників обох статей. Жінки будь-якого стану могли виступати суб'єктом прав і зобов'язань, мати широкі майнові права, що й відобразилося на категорії фемінітивів (*стенничка, отчичка, сукцесорка, землянка* та ін.). Жінка ставала рівноправною з чоловіком і в подружжі, його товаришкою, помічницею, а обов'язкове «віно» робило її самостійною стосовно чоловіка. Однак роль жінки в суспільстві залишалася вторинною і залежною від становища чоловіка або батька (*чашикова, хоружанка, протопопиха* та ін.).

Формування образу жінки, що відбилося і в найменуваннях жінок, зазнало також впливу ренесансних ідей, що проголошували людину як «вінець творіння», подобу та образ Бога [Маланчук-Рибак, 2002: 261]. Завдяки загальнокультурним, економічним процесам жінки змінювали свій суспільний статус, долучалися до різних родинних і суспільних справ, брали участь у культурно-мистецькому житті, навіть пробували теоретично обґрунтувати свою людську та культурну цінність. Однак здійснення ренесансних ідей залежало від соціального статусу жінок, унаслідок чого найбільше вдавалося реалізувати ідеал гармонійної людини жінкам соціальної верхівки [Маланчук-Рибак, 2002: 262]. На суспільне становище жінок значною мірою вплинули й ідеї реформації. Утілення її основних принципів знімало з жінок тавро меншовартості, визнавало повноцінність прав жінок і чоловіків та

підносило гідність жінки як особистості, рівноправної з чоловіком у різних сферах суспільного життя [Маланчук-Рибак, 2002: 263].

Категорія фемінітивності української мови XVI – XVII ст. не отримала ще достатнього розкриття в лінгвістичній науці. Однак спроби опрацювання її на лексичному, словотвірному, граматичному рівнях утілені в деяких спеціальних і загальних лінгвістичних працях. Відомості про історію фемінітивів староукраїнської мови можна почерпнути з граматичних досліджень С. П. Самійленка «Нариси з історичної морфології української мови» (1964, Ч. I), з колективних видань «Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов» за ред. О. С. Мельничука (1966), «Історія української мови» (1978, 1979, 1983) та ін. Із погляду відображення фемінітивів староукраїнської мови цінними є граматичні праці С. П. Бевзенка [Бевзенко, 1960], С. П. Самійленка [Самійленко, 1964, 1978], лексикологічні праці Д. Г. Гринчишина [Гринчишин, 1995, 2007], І. П. Чепіги [Чепіга, 1983, 2011], дериватологічні студії П. І. Білоусенка [Білоусенко, 2002, 2009], М. П. Брус [Брус, 2001, 2006] та ін.

Дослідження фемінітивів української мови XVI – XVII ст. уможливила ґрунтовна й обширна в жанрово-стильовому плані писемна спадщина того часу, зокрема: офіційно-ділові твори («Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. (Збірник актових документів)» за ред. В. В. Німчука (1981), «Книга Київського підкоморського суду (1584 – 1644)» за ред. В. В. Німчука (1991), «Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року» за ред. В. В. Німчука (2002) й ін.); художні («Вірші. Приповісті посполиті» К. Зіновієва» за ред. В. В. Німчука (1971) й ін.); полемічні («Ключ розуміння» І. Галятовського» за ред. В. В. Німчука (1985) й ін.); наукові («Лексикон словенороський Памви Беринди» за ред. К. К. Цілуйка (1961) та ін.); церковно-релігійні («Пересопницьке євангеліє 1556–1561 рр.» за ред. В. В. Німчука (2012) й ін.). Надзвичайно цінними є перевидання староукраїнських пам'яток із дослідженнями про мовні особливості давніх творів, напр.: «Пам'ятки книжкового мистецтва: Українська рукописна книга» Я. П. Запаска (1995) та ін.

Наукове опрацювання фемінікону староукраїнської доби забезпечила й багата лексикографічна база, що відобразила тогочасну лексику української й інших мов, зокрема: «Етимологічний словник української мови» в 7 т. за ред. О. С. Мельничука (1982 – 2012), «Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.» у 2 т. за ред. Д. Г. Гринчишина, Л. Л. Гумецької, І. М. Керницького (1977 – 1978),

«Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.» за ред. Д. Гринчишина (відп. ред.), У. Єдлінської, Л. Полюги та ін. (1994 – 2017), «Історичний словник українського язика. Т. I. А–Ж» за ред. Є. Тимченка (1985), «Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст. Є. Тимченка» у 2 кн. за ред. В. В. Німчука (2002 – 2003) та ін.; Картотека «Історичного словника української мови XIII – XVIII ст.» за ред. Є. К. Тимченка; Картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» (Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України) та ін.

Допоміжною науковою базою для проведення дослідження фемінітивів староукраїнської мови стали сучасні лінгвістичні праці про загальний розвиток української мови, окремих її рівнів і функцій у XVI – XVII ст. [див. Гриценко, 2018; Русанівський, 1973; Фаріон, 2015; Шевельов, 2002 та ін.], а також чимало нелінгвістичних джерел (історіографічних, літературознавчих, культурологічних, мистецтвознавчих та ін.) [див. Кашуба, 1982; Маланчук-Рибак, 2002; Українки в історії, 2006, 2010 та ін.]. Використані праці забезпечили розуміння статусу й ролі староукраїнської мови, її зв'язків з іншими європейськими мовами, у контексті яких відбувалося становлення й оновлення власної фемінітивної лексики, наповнення її питомими й іншомовними словами. Екстралінгвальні факти надали дослідженню більшої аргументованості, вагомості, достовірності, допомогли пізнати різні історичні реалії з жіночого життя, дали змогу усвідомити специфіку формування моцїйних іменників.

До загальних лінгвістичних процесів староукраїнської мови, що особливо позначилися на фемініконі того часу, належали розвиток нової суспільно-політичної, адміністративно-правової, військово-воєнної лексики через виникнення нових суспільних станів (*козацтво, старшинство, шляхетство, чернь* та ін.), цивільних і військових посад (*атаман, асаул, сотник, хорунжий* та ін.), територіальних одиниць, органів самоврядування (*гетьманство, магістрат, повіт* та ін.) і збагачення лексичної системи староукраїнської мови завдяки розширенню тематики ділових документів, художніх та інших творів. Підвищився рівень державного, культурного, релігійного життя України внаслідок поширення різностильової і різножанрової літератури (наукової, барокової, панегіричної, полемічної, проповідницької, ділової та ін.) [Русанівський, 2007: 666].

Категорію фемінітивності в українській мові XVI – XVII ст. відобразила численна кількість загальних номінацій зі значенням особи

жіночої статі, порівняно з давньоукраїнською добою. Загальний обсяг їх у лексиконі того періоду становив понад тисячу одиниць. І якщо в давньоукраїнській мові категорія фемінітивності являла собою з незначними змінами відбиття спільнослов'янського лексикону, то в староукраїнський період мала інше обличчя. Значні історичні мовні й позамовні процеси на українському ґрунті, зародження лінгвістичної науки зумовили сприйняття фемінітивів як самостійних номінативних одиниць у відношенні до маскулінативів та інших спільнокоренових слів. І вже від староукраїнської доби слід говорити про фемінітиви як окремий розряд слів із властивими йому лексичними, граматичними і словотвірними значеннями [див. Ковалик, 1962: 33], початки становлення якого сягали спільнослов'янської єдності, а процеси виокремлення й утвердження припали на давньоукраїнський період.

Фактами підтвердження цього явища є виділення багатьох специфічних ознак фемінітивів, зокрема здатність виражати значення, відмінні від значень маскулінативів, напр.: *атамановая* «дружина отамана» (АрхЮЗР, 6, 1: 360) і *атаманъ* «отаман» (ТМС, 1: 37), *бурьми(с)триха* «дружина бургомістра» (ЛРК: 122) і *бурмистръ* «бургомістр» (ТМС, 1: 76); виступати без спільнокоренових назв чоловіків, напр.: *девица* (ПС: 105), *жо(н)ка* (ІСТ: 931), *невѣстка* (ЛРК: 26), *сестра* (ЛС: 264); характеризувати жінок за ознаками, властивими лише їм, напр.: *Богородителка* (СУМ, 2: 146), *бѣлоголова* (ІСТ: 170), *всегдадѣва* (ІСТ: 332), *повитуха* (КР: 157); розвивати нові значення, напр.: *господиня* «пані, володарка» (АрхЮЗР, 8, III: 600), «хазяйка» (ЛРК: 49), «дружина господаря» (ІСТ: 588), «економка» (АС, VI: 251) і *господаръ* «правитель», «хазяїн» (ТМС, 1: 186); набувати емоційно забарвлених відтінків, порівн.: *дѣва* (МЗВ: 114), *дєвка* (КСУМ), *дѣвчина* (ЛРК: 50), *дівонька* (АД: 248), *дівчинойка* (КВ: 382) і *хлопъ*, *хлопя*, *хлопьятко* (ТМС, 2: 462–463). Навіть класифікація фемінітивів за лексико-семантичними ознаками має більш розгалужену структуру, порівняно з класифікацією маскулінативів, напр.: «назви осіб за родом діяльності та професією, назви осіб за національною і територіальною ознаками; назви осіб за соціальним і майновим станом, суспільно-політичним становищем; назви осіб за сімейними і родинними стосунками, свояцтвом; назви осіб за зовнішніми і внутрішніми властивостями» [див. Кровицька, 2002: 7]. Фемінітиви засвідчували особливе місце й чималу роль жінок у тогочасному суспільному житті, попри те, що чоловіки вважалися провідниками церковно-релігійних ідей, творцями науки, освіти, культури, учасниками воєнно-політичних

дій та ін., як переконують лінгвістичні студії з іменникового словотвору [див. Білоусенко, 1993; Кровицька, 2002].

Диференціація фемінітивів за лексико-семантичними ознаками дала змогу виділити такі семантичні розряди слів (СРС) у староукраїнській мові: 1) назви жінок за діяльнісними, функційними ознаками; 2) назви жінок за соціальним, майновим, спадковим станами; 3) назви жінок за рисами характеру, стосунками, вчинками; 4) назви жінок за родинними зв'язками і стосунками; 5) назви жінок за церковно-релігійними ознаками; 7) назви жінок за віковими особливостями; 6) назви жінок за національними ознаками; 8) назви жінок за міфологічними особливостями. У загальному складі фемінітивів і в межах кожного семантичного розряду кількісні та якісні зміни були суттєвими, порівняно з давньоукраїнським періодом. Збільшилася кількість номінацій зі значенням особи жіночої статі за рахунок власних новотворів та запозичень. У писемних пам'ятках уперше засвідчені слова, відомі ще зі спільнослов'янської мови (*дружина, женица, мамка, нянка*). Окремі давні слова зазнали семантичних змін у староукраїнський період, набули нових значень, розширили семантичну структуру (напр., *бабка* «мати батьків», «стара жінка», «повитуха»; *жонка* «жінка взагалі», «дружина», «служниця», *отроковица* «дівчина підліткового віку», «непорочна жінка, про Божу Матір»). Фемінітиви зазнали впливу з боку церковнослов'янської, польської мов, а також староукраїнського народнорозмовного мовлення, що забезпечило творення різних спільнокореневих утворень (*родителка, родителница, родителничка; руска, русонька, русенька*). Формування нових фемінітивів відображало тенденцію до збільшення їх загального обсягу і складу окремих семантичних розрядів.

Найменування жінок за діяльнісними, функційними ознаками становили найбільший семантичний розряд фемінітивів у староукраїнській мові, який суттєво збільшився, порівняно з давньоукраїнським періодом. Слова цього розряду характеризували жінок за господарсько-побутовою, благодійно-доброчинною, церковно-релігійною, культурно-освітньою і навіть войовничою діяльністю, з яких господарсько-побутова була визначальною сферою зайнятості жінок. Назви осіб за господарсько-побутовою діяльністю засвідчували участь жінок у виробничій і невиробничій сферах. За характером виробничої праці жінок фемінітиви розмежовано на слова, що позначали осіб за предметом діяльності: *винничка* «жінка, яка виготовляє і продає вино» (ЛРК: 162), *проскурниця* «жінка, яка

виготовляє проскури» (КІСТ); за місцем роботи: *млинарка*, *крамарка* (КІСТ); за функціями: *гафтарка* (ІСТ: 513), *швачка* (АрхЮЗР, I, I: 395). Фемінітиви за невиробничими справами вказували на зайнятість осіб у домашньому господарстві, а також у наймах: *домовниця* «жінка, яка займається господарюванням» (КСУМ), *господиня* (ІСТ: 588), *дворничка* «служниця» (АС, XV: 84), *челядниця* «служниця» (ЛРК: 42) та ін. До цієї частини слів належать і назви жінок за магичною діяльністю, пов'язаною з ворожбою, пророкуванням (*во(л)шебниця* (ЛС: 340), *ворожка* (ІСТ: 310), *пророчища* (ПТ: 448) та ін.).

Господарювання жінок у власних і чужих володіннях, у різних сферах обслуговування спричинило виникнення загальних назв жінки-господині і конкретних – щодо виконуваної нею роботи, напр.: *господаринька* (КВ: 375), *господинька* (КВ: 376), *го(с)подиня* (ЛРК: 49), *домовниця* (ІСТ: 778), *воротная* (ІСТ: 312), *гафта(р)ка* (ЖКК, I: 133), *дворничка* (ІСТ: 680), *крамарка* (АрхЮЗР, I, XI: 297), *кухарка* (ЗВП: 108), *чаровниця* (ГКР: 140), *швачка* (АрхЮЗР, I, VI: 335). «Ідея соборності, історично вихована в українках, їхнє рівноправне становище в суспільстві й постійна відсутність чоловіка-козака, що пішов на Січ, у похід або загинув, турбота про сім'ю і добробут навчили їх підприємливості» [Українки, 2006: 41], свідченням чого стали назви жінок за торговельно-економічною діяльністю, напр.: *аптекарка* (АрхЮЗР, 3, I: 112), *ви(н)ни(ч)ка* (ЛРК: 162), *продавниця* (ЦСН: 57), *в'їнецьпродавниця* (ЛС: 379), *порфіропродальниця* (КСУМ), *шинкарка* (АрхЮЗР, 3, I: 117).

Назви жінок за благодійно-доброчинною і церковно-релігійною діяльністю засвідчували нові види зайнятості жінок, порівняно з минулим періодом, зумовлені тогочасними суспільними реаліями і процесами. У боротьбі проти полонізації, в обороні православної віри, що зазнавала утисків з боку католицизму, жінки багато уваги вділяли духовним, церковно-релігійним потребам (зі власної волі засновували, розбудовували і фундували церкви, монастирі, школи, шпиталі при них, вносили офіри, навіть віддавали церквам свої маєтки) [Українки, 2006: 37]. Прикладом цього стали численні назви жінок за доброчинною діяльністю, напр.: *блгодѣте(л)ниця* (ЛС: 195), *добродѣйка* (ГКР: 245), *ктиторка* (КІСТ), *милосердниця* (КІСТ), *милосниця* (СС: 127), *рачителниця* (Коп.Каз.: 15), *фундаторка* (КІСТ), *ялмѣжниця* (Коп.Каз.: 14). Меценатством займалися переважно жінки високого стану, як засвідчують пам'ятки української мови, напр.: При бывшой *антецесорки* своєї панни Ульської / А. Гуменицкая церковъ /

реставровала (АЮЗР, II: 97): *Маеть ее милость, пани воеводичовая, тотъ манастырѣ... сама держати (АрхЮЗР, 1, I: 476); и повѣдиль передъ нами, штожъ маршалокъ нашъ, староста Володимерскій панъ Федоръ Янушевичъ, зъ волею панеѣ своеѣ панни Фенны... дали и записали къ церкви Божьей... имѣнья свои отчизные (АЗР, 2: 38).*

З метою вповні віддатися служінню Богу, посвятити себе Христу ставали черницями, церковними служницями, що й доводять фемінітиви, напр.: *белица* (КІСТ), *законниця* (АЮЗР, II: 78), *игуменка* (АЮЗР, II: 87), *інокія* (ЗВП: 299), *монахиня* (СС: 169), *христіанка* (ЖКО: 399). В обороні християнської віри великою підтримкою для українців була Божа Матір, яка отримала різні величальні назви, напр.: *Богомати* (ВТв.: 163), *Богоотроковица* (УЄ Кал.: 759), *вл(д)чица* (ЗВП: 177), *заступниця* (КОМ: 383), *наставниця* (ЗВП: 289), *опекѣнка* (КІСТ), *освѣтителка* (КІСТ), *потѣшителка* (КІСТ). У XVI – XVII ст. образ Божої Матері набув більшого пошанування, порівняно з XI – XV ст., оскільки вийшов за межі суто релігійного сприйняття й усвідомлювався як один з елементів духовної традиції народу [Кривоший, 1996: 12]. Тому багато загальних назв жінок набували образного характеру і вживалися тоді для іменування Богородиці як духовної наставниці, провідниці, опікунки, помічниці, напр.: *опекунка, оборонителниця, наставниця, богоотроковица, всегдадѣва, госпожа, заступниця, матка, отроковица, патрона* (див. ІСТ; КІСТ).

Назви жінок за культурно-освітньою діяльністю відзначалися також новизною, порівняно з давньоукраїнською добою, коли освітою цікавилися й займалися переважно жінки високого соціального стану, а в староукраїнський період культурно-освітня справа стала невід’ємною складовою діяльності жінок. Здобуття освіти жінками того часу, особливо представницями привілейованого стану, було обов’язковим і поширеним явищем [Українки, 2006: 39]. Вони здійснювали навчання переважно вдома, читали книги з власних бібліотек, займалися перекладанням і виданням творів, про що інформують слова на позначення жінок, які вчать і вчаться, напр.: *вихованка* (КР: 129), *выбавителка* (ІСТ: 366), *выховывателка* (МІКСВ: 312), *научителка* (КІСТ), *ученица* (КІСТ), *учителка* (КІСТ), *учите(л)ница* (ЛС: 170). Свою зацікавленість культурно-освітнім життям народу жінки виявляли в підтримці церков, монастирів, шкіл, братств, допомагаючи їм матеріально і фінансово, про що свідчать пам’ятки української мови, напр.: *Ино мы, зъ ласки наше, подлугъ того листу княгини Ивановоѣ, на то дали ему сесь нашъ листь и потвержаемъ то симъ нашимъ*

листомъ къ церкви Божьей вѣчно (АЗР, 2: 103); Листъ *кнегини* Петровой Мезецкой, *кнегини* Опрани, на пять служебъ въ Смоленскомъ повѣтъ (АЗР, 2: 7); Просила насъ *королева* и великая *княгиня* еѣ милость Олена, абыхмо манастырь Святоѣ Троици въ мѣстѣ Виленскомъ дали въ еѣ милости поданье (АЗР, 2: 71); Ея милости *госпожи* Анны мельницкой Станиславовой Трацевской запись, которою она бгаговолила отказать братству Луцкому (ПВКРДА, 1: 146).

Назви жінок за войовничо-військовою діяльністю відобразили одне з незвичайних занять, у якому проявилися жінки в староукраїнський період. За нестабільних і непередбачуваних суспільних обставин, перебування чоловіків на військовій службі жінки захищали свій дім, брали на себе навіть військові обов'язки і виступали в збройних сутичках, що й ілюструють найменування жінок, напр.: *богатырка* (ТП: 567), *валєчница* (СУМ, 3: 169), *гайдучка* (АрхЮЗР, 1, XI: 403). Під час різних військових дій, протистоянь, народно-визвольних війн, повстань жінки часто ставали заручницями, полонянками і мали трагічну долю у вигнанні, та, навпаки, багато чужоземок потрапляли в Україну як ославлені або принижені. Підтвердженням такого становища жінок стало чимало іменників зі значенням особи жіночої статі, напр.: *банитька* (СУМ, 2: 16), *нево(л)ница* (КСУМ), *плєница* (КСУМ), *армянка* (АЮЗР, II: 190), *болгариня* (ЖКВ: 405), *грекиня* (ЖКВ: 404), *єгиптянина* (ІСТ: 878), *тата(р)ка* (ЖКК, I: 133–134), *туркиня* (КІСТ), *чехиня* (ЖКВ: 405), *чужоземка* (КІСТ).

Назви жінок за соціальним, майновим, спадковим станами стали одним із численних семантичних розрядів і значно більшим, порівняно з давньоукраїнським періодом, що засвідчив нове правове становище жінок у XVI – XVII ст. – узаконення їхньої рівності з чоловіками в усіх сферах суспільного життя. Литовський статут визначив однаковість майнових і спадкових прав жінок та чоловіків усіх верств населення [Українки, 2006: 34]. Жінки набули можливості володіти майном та осідлістю, успадкованими, отриманими в подарунок від батьків, чоловіків за їх життя чи після смерті, а це забезпечило участь жінок у державних, громадських, судових та інших справах. Свідченням цього стали назви жінок за соціальними, майновими, спадковими ознаками, напр.: *дєдична* (ДМВН: 159), *дідичка* (АП: 58), *земянка* (ЗНТШ, XI: 13), *державчина* (АрхЮЗР, I, VI: 418), *посесорка* (АрхЮЗР, I, IV: 392), *сте(н)ни(ч)ка* (ККПС: 178), *акторька* (ЧИОНЛ, XIV, 3: 174–175),

екзекуторка (ІСТ: 869), *кредиторка* (АрхЮЗР, 6, I: 443), *дорадниця* (ОН: 147).

Завдяки великій суспільній вазі жінки займали навіть високі посади, що переходили їм від чоловіків і батьків (старости, вїта та ін.) [Українки, 2006: 36–37], доказом чого є пам'ятки української мови зазначеного періоду, напр.: слуга єє м(л)... *воєводино(и)* вилє(н)ско(и) (ДМВН: 192); урожоный панъ Томашъ Нарбулъть... привилей Єго Королевское Милости... на *кашътелянию* Киевъскую... пану Киселеви... подалъ (АрхЮЗР, 3, I: 401–402); подданые кнежны єє мл. панєє *подкомориное* браславъское выбили на голову пнюв псчол осмдесят шєст (АрхЮЗР, 3, IV: 175); Просила пани *хоружиная*, абы тоє оповєда(н)є єє м(л). было до книгъ записано (АЖМУ: 88). Однак частє поєднання фємїнітивїв із власними назвами (прїзвищами, іменами, по батьковї та ін.) дозволяє розглядати такі слова не лише як виразники майнових, посадових, діяльнісних ознак, а й належності жінок чоловікам, батькам, і навіть як форми пошанного звертання до жінок, напр.: ставъши оцєвы(с)то, Хъвениха, будучая *буръми(с)триха* наша ло(х)вицькая... ѿ то прєкъладала (ЛРК: 122); Я... *горо(д)ничая* воло(ди)мє(р)ская, Катєрина Ивано(в)на Чо(р)торы(с)ко(г)[о], вы(з)наваю (ВГ: 158); писаны(и) тотъ позов на урожоную єи м(л)сть паню Кристыну з(ъ) Логойска Тыш(к)євичувну Конста(н)тинову Єлцову, *подстолину* киевскую (ДМВН: 191). А деякі слова є виключно назвами жінок за належністю чоловікам, напр.: Зайшлисмо у село Пѣски и в том селѣ у *протопоихи* Лохвицкой взяли кийбалку з чєпцем гафтованїм злотом (КІСТ); А потємъ де я Себєстианъ Черхавский и з братовою своєю хорою, *свєщєниковою* Городецкою, з войтоєм и мєщаны тогожъ мѣста... шли до замку (АрхЮЗР, I, VI: 417–418).

Назви жінок за рисами характеру, вчинками, стосунками, поведїнкою склали досить великий семантичний розряд фємїнітивїв, порівняно з минулою добою. До нього ввійшло небагато давніх номїнацій (*блудниця, губитєлниця, корчємниця, клеветниця* та ін.), а значно бїльше виникло в староукраїнський період (*бєсєдниця, возлюблєнна, гарматка, грїшниця, злодїйка, мантачка, нєприятєлька* та ін.). Фємїнітиви цього розряду були тісно пов'язанї з найменуваннями жінок за діяльністю, зайнятїстю, соціальним станом, адже багатогранна діяльність, правовий статус, майновї права жінок відображалися в поведїнці, вчинках, стосунках, які могли набувати позитивного або негативного характеру. У зв'язку з цим фємїнітиви розмежовано на слова з позитивним і негативним забарвленням.

Номінації з позитивним відтінком оцінюють благодійні місії жінки (покровительство, заступництво, опікунство тощо), що зумовлює трактування їх і як діяльнісні ознаки жінки, напр.: *добродѣйка* (ГКР: 245), *помощница* (ГКР: 333), *опеку(н)ка* (ДМВН: 53). Уособленням найбільшого благодіяння і заступництва стала Божа Матір, що зумовило використання багатьох найменувань жінок як епітетів Богородиці: *помощница* (Акаф.: р̃на), *застѣпница*, *наставница* (Акаф.: р̃мѳ) та ін. Найменування з негативним відтінком стосуються аморальної поведінки жінок, напр.: *смотритє(л)ница* «вислідниця» (ЛС: 376), *набадница* «наклепниця» (ЛБ: 67), *чужоложница* «перелюбниця» (ГКР: 194), *окаянница* «жалюгідниця» (ЗВП: 107), *лє(с)тница* «хитромудра жінка» (ЛС: 412), *шутница* «волоцюга» (ЛС: 125).

Слова вказаного семантичного розряду можна конкретизувати щодо відображення характеру, натури, здібностей жінок, напр.: *милосердница* (КІСТ), *безстудница* (ІСТ: 79), *самохвалница* (ЛС: 296), *разсудитєлница* «розсудлива жінка» (ЛС: 166); стосунків і взаємин, напр.: *дрѣгина* (ЛБ: 33), *любимаа* (Проп.р.: 184), *любителница* (ВТв.: 165), *подруга* (ТП: 470), *товаришка* (КСУМ), *неприятелка* (Коп.Пал.: 804), *сообщница* (КСУМ), *сопросителница* «суперниця» (ЛС: 132), *посредничка* (К.ІСТ); ставлення до навколишнього і поводження в певному оточенні: *отмстителница* «месниця» (ЛС: 416), *пострѣкателница* «підбурювачка» (ЛС: 380), *гамратка* «розпусниця» (ІСТ: 506), *пелgrimка* «мандрівниця» (АрхЮЗР, I, VI: 90) та ін.

Семантичний розряд фемінітивів на позначення родинних зв'язків збільшився, порівняно з дописемним періодом. У староукраїнській мові збереглися спільнослов'янські назви жінок за спорідненням та свояцтвом, які значною мірою були доповнені стилістично забарвленою лексикою. Тому в межах цього розряду простежувалися групи спільнокореневих слів на зразок *в̃нука*, *внучка*; *пасерба*, *пасербиця*; *прабаба*, *прабабка*; *свекрова*, *свекровь*, *свекруха*, *свекра*; *стриєвая*, *стриєнка*, *стриєчна*; *сынова*, *сыновица*, *сыноха*; *донечка*, *донька*, *донька*, *доня*, *дочер*, *дочка*, *дочь*, *дцица*, що засвідчували використання давніх і сучасних форм.

Семантичне й стилістичне наповнення цього розряду стало відображенням різнобічних стосунків жінки в родинному колі (матері, дружини, бабусі, дочки, сестри, тітки, племінниці й ін.), напр.: *бабка* (Коп.Пал.: 854), *бранка* (AS, VI: 47), *братова* (АСО: 172), *вн̃чка* (AS, VI: 89), *вуч(в)на* (ДМВН: 34), *дочь* (АЗР, I: 272), *матір* (ВГ: 145),

сестра (ЖКВ: 409), *супруга* (АЮЗР, I: 55), *тещейка* (КВ: 377). Крім того, жінок високого соціального стану характеризували за статусом батька або чоловіка та позначали відповідними словами, напр.: *и панну Ганъну Холоневскую, почтивую шляхтянъку, к тому боярку слуги моего ... збили* (АрхЮЗР, 8 III: 266); *єсми позваль былъ єє мл(ст) княгиню Алекса(н)дровую Вишневецкую кня(ж)ну Алекса(н)дру Андреевну Капустя(н)ку, старостя(н)ку овруцкую* (АЖМУ: 72); *Жаловала передо мною, 8 судѸ духовного єпископѸ лу(ц)коє, и остро(з)скоє, 8рожонаа пани МарѸа андреевна* (ЛНБ, 5, II, 4046: 34); *цесар, його милость, із цесаревою сидить на столиці* (ПОМ: 483).

Семантичний розряд фемінітивів, що виражали церковно-релігійне життя жінок, охопив давні найменування і чимало нових, які позначали Божу Матір та жінок загалом за вказаними ознаками. Крім успадкованих із давньоукраїнської мови назв Богородиці, на староукраїнському ґрунті з'явилися нові специфічні лексеми (*Богородителка, всегдѸва, пречистая, преблаженная, преблагословенная* та ін.) і багато образних значень унаслідок переносного вживання фемінітивів для вираження різних ознак і діянь Божої Матері (*невѸста, патронка, родителька, дівчиця* та ін.).

Слова цього семантичного розряду характеризували також осіб, які вели чернечий спосіб життя (*белица, законница, законничка, игуменья, игуменка, инокиня* та ін.), мали якісь релігійні переконання, займалися церковними справами чи належали до певного релігійного оточення, угруповання (*паламарка, пастирка, поганка, хананея, хрестѸянка* та ін.). Назвами черниць стала велика кількість спільнокореневих і синонімічних утворень (*католика, католичка, монаха, монахиня, мнишка, мнишица, черниця, черничка, черниченъка* та ін.), що засвідчувало особливе пошанування жінок, які присвятили своє життя богослужінню.

Найменування жінок за віковими ознаками збереглися майже в незмінному складі, порівняно з давньоукраїнською писемною добою. Специфіку семантичного розряду таких номінацій відображали ряди спільнокореневих лексем, що виникли завдяки співіснуванню давніх і нових слів, особливо емоційно забарвлених утворень (*дѸвица, дѸвка; дівониця, дівочка, дівчина, дівчинонъка, дѸвчинка; жонка, жоночка, жононька; молодая, молодиця, молоденька* та ін.), а також поодинокі нові фемінітиви – словотвірні або семантичні деривати (*бѸлоголова* «жінка», *бѸложонка* «жінка», *мѸзинъка* «наймолодша дочка», *правица* «незаміжня дівчина», *старица* «стара жінка», «черниця»).

Назви жінок за національними ознаками становили значно більше слів, ніж у давньоукраїнській мові, з охопленням давніх слів (*болгариня, грекиня, жидовка, руска, самарянина, чехиня* та ін.) і нових лексичних одиниць (*аравитянка, арменка, болгарка, волняночка, волошка, гречка* та ін.), з багатьма синонімічними утвореннями на зразок *самаритянка, самарянина, самарянка*. Новотвори, що ввійшли до цього розряду, відобразили розширення міждержавних контактів, адаптування іноземок на українському ґрунті (*євреянка, литовка, муринка, пустелниця, татарка, туркеня* та ін.).

У староукраїнській мові новою можна вважати невелику групу слів на позначення жінок за фізіологічними ознаками (*небожчица, небожка, положниця, породѣля, пороженица, рожденица*). Це були фемінитиви з поодиноким фіксацією (*болная, близнятородица* та ін.) і переважно церковнослов'янського походження.

З давньоукраїнського періоду збереглося кілька найменувань жінок із міфологічним значенням (*берегыня, богыня, жьрица*), які з небагатьма новими словами (*вѣдьма, небожителька*) становили непродуктивний семантичний розряд фемінитивів.

Зведені відомості щодо лексичного аналізу загальних назв жінок староукраїнської мови розміщено в таблиці 3.2.1, де виділено семантичні розряди слів (СРС), фемінитиви зі значенням особи жіночої статі у межах кожного розряду, а також багатозначні слова (БС), що входять з одним або кількома значеннями до розрядів.

Таблиця 3.2.1

Семантика фемінитивів староукраїнської мови		
СРС	Фемінитиви зі значенням особи жіночої статі	БС
Назви жінок за діяльнісними, функційними ознаками	<i>аптекарка, акторка, баиля, благодѣтельниця, винничка, вихованка, волишебниця, ворожка, ворожѣля, воротная, выбавытелка, выховывателка, гафтарка, господариня, господиня, господинька, дворная, дворничка, доилиця, докторка, докторовая, домовниця, довѣрительниця, дорадниця, дѣлательниця, езекуторка, закупка, заступниця, здательниця, извѣстительниця, исправительниця, истребительниця, клопотниця, кормилиця, кормилниця, кормительниця, крамарка, кредиторка, кухарка, куховарка, лѣкарка, майстриня, навѣтниця, насилонниця, наставниця, научителка, начальниця, обавательниця, оборонительниця, одверниця, одверная, опекунка, орендарка, освѣтителка, отворителка, патрона, патронка, пекарка, перекупка, питательниця, плясалниця, плясовица, побѣдителниця, повелительниця, повитуха, подателниця, подворниця, поддавица, покровителька, помочниця, поносительниця, поручниця, порфилопродалниця, посесорка, посредничка, пост ница, пострѣкателниця, потварниця, потикателниця, потѣшителка, правительниця, прачка, предстательниця, прекупниця, преслѣдовничка</i>	<i>баба «ворожка», «повитуха», бабка «повитуха», господиня «господарка», «економка», кухарка «кухарка», мамѣка «годувальниця»</i>

<p>Назви жінок за діяльнісними, функційними ознаками</p>	<p>приворотниця, приемниця, примирителниця, приносителька, принципалка, приставниця, присѣделниця, присѣдителниця, проводителька, продавниця, пророкinya, пророчица, проскурниця, протестуючая, прохачка, пустошительниця, пѣстунка, рачительниця, сенаторка, сибилла, сказательниця, скаржачая, служащая, служба, служебниця, служебница, служебница, служебница, смотрительниця, спевачка, співправителька, спослѣдниця, спослѣшниця, спѣвалниця, стихотворниця, стригущая, строителка, строителниця, стяжательниця, стяжательниця, танечниця, творительниця, ткачка, ткаха, тружелниця, увѣщательниця, укротительниця, участниця, ученица, учителька, учительниця, фундаторка, ходатайца, хранительниця, чаровниця, чародѣйниця, чародѣйца, челядниця, швачка, шепотниця, шинкарка, шкодниця, ялмужниця</p>	<p>невѣста «ворожка», орендарка «корчмарка», «орендарка», лекарка «пекарка», прачка «прачка», танечниця «танцористка», шинкарка «шинкарка»</p>
<p>Назви жінок за соціальним, майновим, сімейним станами</p>	<p>антецесорка, атаманова, банитка, бондарева, бондарка, боярка, бояриня, бурмистриха, бѣдниця, владычица, воеводина, воеводичова, воеводянка, войская, войтова, войтовна, вѣдова, вѣдовица, гетманова, городничая, господариня, подаровна, госпожа, государиня, грабиня, гражданка, державчина, дедична, дыдина, дѣдичка, дячиха, епископья, есавулка, землянка, канцляриня, каишелянка, каишелянова, ключникова, княгиня, княжна, ковалиха, козачка, конюшина, королева, королева, королева, королиця, кравчиха, кравчиха, кушнѣрка, маршалкова, мечникова, мѣщанка, молителниця, монархиня, мужатая, мужатка, мѣщка, наймитка, наймица, намесникова, намѣсниковна, намѣсничанка, намѣсничка, небожчикова, неволниця, обручниця, овдовѣла, отчиха, паненка, пани, панна, панночка, панонька, панянка, писарева, підкоморина, пленица, повинная, подкоморянка, подскарбиня, подстолина, подсудковая, поміщица, попадица, попада, поручникова, постелникова, протопиха, пущеница, раба, рабиня, рабинка, рабичка, резничка, священникова, секретарова, селянка, скарбникова, старостиня, старостинка, старостянка, стенничка, столникова, судина, судинова, судянка, сукцесорка, стрихарка, султанка, теслиная, теслиха, урядничка, хоружанка, хоружанна, хоружина, царевая, царевна, царица, целюриковна, цесарева, цесаровна, чашичкова, шевчиха, шляхтянка</p>	<p>владычица «володарка», дѣвка «служниця», госпожа «пані», жонка «служниця», королева «дружина короля», «королева», княгиня «дружина князя», «княгиня», кухарка «служниця», неволниця «рабиня», лекарка, прачка, шинкарка «служниця»</p>
<p>Назви жінок за рисами характеру, вчинками, стосунками, поведінкою</p>	<p>безстудниця, бесѣдниця, блудниця, бѣсниця, возбудительниця, возлюбленна, возлюбленниця, врагиня, вшечничка, гарматка, грѣшниця, губительниця, двоесловниця, добродѣйка, другиня, дѣдичка, жаданка, завистниця, заложниця, звадниця, злодійка, зрадниця, зрайца, клеветниця, ковниця, корчемниця, кохана, коханка, коцунниця, ласкательниця, лементѣйка, лестниця, ликовательниця, лихословица, ловительниця, лотра, лотриня, любенька, любимая, любимица, любительниця, любодѣйка, мантачка, мелничка, мила, миленька, милосердниця, милосниця, молитвенниця, навадниця, наложниця, невстидниця, негодниця, нендзниця, неприятелка, нерядниця, облюбеница, окаянниця, округниця, отмстителниця, папезничка, пелгримка, плачка, плѣнителниця, подложниця, подруга, посестра, послушниця, прелюбодѣйка, приятелка, раболубительниця, разсудителниця, розлучниця, розпусниця, роскошниця, самохвалниця, соперниця, сопросителниця, союзниця, спосниця, тиранка, товаришка, тужниця, хитрословниця, хищниця, ходительниця, хресниця, чужоложниця, шкодниця, шутниця</p>	<p>коханка «люба жінка», «коханка», облюбеница «любленниця», отікунка «опікунка», приятелка «приятелька», танечниця «званиця», товаришка «подруга», «співучасниця»</p>

<p>Назви жінок за родинними зв'язками і стосунками</p>	<p><i>ближиця, братанка, братанна, внука, внучка, вуєвна, дєвєрая, донечка, дононька, донька, доня, дочер, дочка, дочь, дружина, дщица, дѣвка, дядина, женица, зовиця, малжонька, мама, матерь, матенька, мати, матиця, матонька, матунька, матухна, матька, мачоха, небога, невѣста, невѣстка, ненка, облюбениця, обраниця, одиначка, невѣщерица, паниматка, пасєрба, пасєрбиця, плємінниця, подружжая, подружниця, прабаба, прабабка, правнука, правнучка, праматерь, прапрабаба, праправнучка, родителка, родителниця, родителничка, родичка, сваха, свєкра, свєкрова, свєкровь, свєкруха, своякиня, свояченица, сестра, сестреница, сестринка, сестринная, сестрица, сестричка, сестрична, сестричица, сноха, стриевая, стриєнка, стриєчна, супруга, супружниця, сьжителниця, сынова, сыновица, сыноха, тетка, тетюха, теца, цоречка, цорка, ятрівка</i></p>	<p><i>дѣвка «дочка», жєна, жєонька «дружина», гєсподия «дружина», мамька «мати», небога «плємінниця», невѣста «невѣстка»</i></p>
<p>Назви жінок за церковно-релігійними ознаками</p>	<p><i>балвохваца, бєлиця, богєлюбия, Богоматерь, Богомати, Богоотроковица, Богородителка, Богородителниця, Богородица, великомученица, вєгдадѣва, єдинока, законниця, законничка, игуменка, игуменья, инокиня, католика, католичка, мирєносица, монаха, монахиня, мнишка, мнишица, мученица, паламарка, панєна, пастирка, поганка, прєблагословєнная, прєблажєнная, прєчистая, приснодѣва, приснодѣвица, скимниця, хананєя, хрєстѣянка, черниця, черничєнка, черничка</i></p>	<p><i>дѣвица, владьчица, гєспєжа, опєкунка, панна, отроковица, «Богородица»</i></p>
<p>Назви жінок за віковими ознаками</p>	<p><i>баба, бѣлоголова, бѣложєнка, дѣва, дѣвица, дѣвка, дівєниця, дівочка, дівчина, дівчинєнка, дѣвствєнниця, дѣвчинка, дѣвствица, женица, жєницина, жєницизна, жєна, жєнка, жєнонька, жєночка, молодая, молодєнка, молодиця, мѣзинка, невѣста, невѣстица, правица, старица, старушка, отроковица, юниця, юнєтка</i></p>	<p><i>баба, дѣвка, невѣста, старица</i></p>
<p>Назви жінок за національними ознаками</p>	<p><i>аравитянка, арменка, болгариня, болгарка, волняночка, волошка, грекиня, грєчка, євреянка, єгиптянина, єгиптянка, жєидовка, жителка, зайшла, иноколѣнниця, литовка, муринка, московка, обивателка, прихєжаа, пустєлиця, русєнка, русинка, руска, русєнка, самаритянка, самарянина, самарянка, сусѣдка, татарка, туркиня, чєхиня, чужєземка</i></p>	

На староукраїнський період припало активне словотворення фемінітивів за допомогою питомих і запозичених ресурсів, порівняно з давньоукраїнським періодом. В умовах конкурування староукраїнської і церковнослов'янської книжності найменування жінок зазнавали чималого впливу народнорозмовного мовлення, де й найбільше поширювалися. Унаслідок цього відбувалося формування специфічних українських найменувань жінок, становлення фемінітивних способів і засобів словотворення, не властивих іншим мовам. Під впливом народнорозмовної стихії фемінітивна підсистема староукраїнської доби набула структурного вигляду, який заклав підвалини для подальшого словотвору іменників зі значенням особи жіночої статі в українській мові. Основний склад її визначали похідні слова, сформовані на базі питомих і запозичених основ, а також іншомовні фемінітиви. Окремо виділялися непохідні найменування жінок

(переважно індоєвропейського походження), які зі словотвірного боку стали продуктивною базою для нових субстантивів.

Основним способом словотворення фемінитивів у староукраїнській мові був морфологічний, який відображав творення слів за допомогою численної кількості словотворчих засобів і поділявся на такі різновиди: суфіксальний, флексійний, префіксальний, конфіксальний, основоскладання. Серед різновидів морфологічної деривації переважав суфіксальний спосіб, продуктивність якого значно зросла за рахунок збільшення кількості власних словотворчих ресурсів, порівняно з давньоукраїнським періодом. У межах суфіксальної деривації виділено велику кількість словотвірних типів, які класифіковано на продуктивні, малопродуктивні і непродуктивні. До продуктивних увійшли СТ на *-к-а*, *-иц-а*, *-ниц-а*, які в минулому були малопродуктивними у вираженні категорії жіночості, до малопродуктивних – СТ на *-ин-я* (*-ын-я*), *-их-а*, *-и-я* (*-е-я*), *-н-а*, *-овн-а*, *-анк-а*, *-ин-а(я)*, *-ов-а(я)*, *-ев-а(я)*, а до непродуктивних – найбільше словотвірних типів, які розмежовано на стилістично нейтральні (*-ц-а*, *-чиц-а*, *-лиц-а*, *-овиц-а*, *-евн-а* та ін.) і стилістично марковані (*-енк-а*, *-онк-а*, *-инк-а*, *-ус-я* та ін.).

Суфіксальний словотвірний тип на *-к-а* став найбільш продуктивним серед інших словотвірних типів і порівняно з давньоукраїнською мовою, де не розвинувся через відчутну маркованість словотворчого форманта *-к-а* і конкурентність із давніми дериваційними засобами, особливо зі стилістично нейтральними фемінитивами на *-иц-а*, *-ниц-а*. Однак від часу свого виникнення формант *-к-а* міг утворювати не тільки емоційно забарвлені деривати (*дочь* – *дочька*, *тета* – *тетька*), а й стилістично нейтральні, бо з приєднанням його до непохідних основ могли утворюватися деривати зі значенням, відмінним від твірних слів (*мама* «мати» > *мамька* «мати», «годувальниця, нянька»; *дѣва* «дівчина» > *дѣвька* «дівчина», «дочка», «служниця») [див. Брус, 2001: 33].

У староукраїнській мові до словотвірного типу на *-к-а* належали відфемінитивні утворення на *-к-а*, успадковані переважно з давньоукраїнського періоду, з відчутним розмовним забарвленням у зіставленні з найдавнішими спільнокореновими словами, напр.: *дѣвька*, *матька*, *дочька* і *дѣвица*, *матерь*, *дочерь*, та відмаскулінативні утворення на *-к-а* давньоукраїнського походження, напр.: *внучка*, *отчичка*, *руска*, а в більшості староукраїнської доби, напр.: *аптекарка*, *волошка*, *муринка*, *одиначка*, *родичка*, *родителька*, *ткачка*.

Частину дериватів на *-к-а* становили віддієслівні і відприкметникові утворення, які характеризували жінок за специфічними заняттями, напр.: *удаєтєса до чаровницъ, до ворожки* (ГКР: 154); *Лѣбу́сса.. вѣцкою пре(з) нау́ку дѣа волскую зоста́ла* (ГКР: 399); *касюта гафта(р)ка* з двома до(ч)ками (ІСТ: 513); з дочокъ тежъ вѣшихъ починит служебницами... *прачками* (КІСТ); *єст розница мѣжи мужа́ткою и Па(н)ною* (КСУМ). Загалом відфемінітивні утворення на *-к-а* – це переважно найменування жінок за родинними зв'язками (*мамка, невѣстка, прабабка, тетка* та ін.), а відмаскулінативні – назви жінок за діяльнісними, соціальними та іншими ознаками (*виноградничка, вибавителька, крамарка, писарка, шинкарка, банитка, селянка, игуменка, гарматка, болгарка* та ін.).

Суфіксальні словотвірні типи на *-иц-а, -ниц-а* відзначалися у староукраїнській мові також високою продуктивністю, яка підтримувалася впливом церковнослов'янської мови та значно зросла, порівняно з попереднім періодом. З давньоукраїнської мови успадковані майже всі відфемінітивні й відмаскулінативні деривати на *-иц-а, -ниц-а* (*вдовица, дщица, королица, царица, пасербица, пророчица, владичица, жьрица, старица, мнишица, черница, злодѣица, любодѣица* та ін.), а в староукраїнський період простежено творення вказаних фемінітивів переважно від похідних маскулінативів на *-тель, -икъ, -ець* та інших (*бѣдница, законница, попадица, подружница, чаровница, творителница, учителница* та ін.).

Фемінітиви на *-иц-а, -ниц-а* функціонували переважно в книжному стилі завдяки помітному впливу церковнослов'янської мови, яка віддавала перевагу саме таким найменуванням осіб жіночої статі. Вони належали до семантичних розрядів фемінітивів, що виражають діяльнісні, атрибутивні та інші ознаки жінок (*белица, кормителница, губителница, великомученица* та ін.). Слід звернути увагу на поодинокі фемінітиви, зафіксовані тогочасними лексиконами, у яких відобразилася великою мірою церковнослов'янська лексика, напр.: *благодѣтелница, дѣлателница, извѣстителница, ласкателница* (ЛС: 180, 195, 292, 300). За відсутності в писемних джерелах відповідних твірних слів чи співвідносних назв чоловіків деякі з них можна розглядати як полімотивовані, напр.: *стихотворница* «поетеса» (ЛС: 319) – суфіксальне утворення (від *стихотворникъ*) і складносуфіксальне (від *стихи творити*) на *-ниц-а*.

Зведені результати словотвірного аналізу фемінітивів староукраїнської мови зафіксовано в таблицях 3.1.2, 3.1.3, 3.1.4, де зазначено словотвірні типи (СТ), твірні основи (ТО), похідні назви жінок і словотвірні значення дериватів (СЗ).

Таблиця 3.2.2

Словотворення фемінітивів староукраїнської мови			
Суфіксальний спосіб			
Продуктивні словотвірні типи			
СТ	Твірні основи	Похідні назви жінок	Словотвірні значення
СТ на -к-а (-ьк-а, -к-а)	іменникові основи (назви жінок)	<i>бабка, дѣвка, дочка, жонка, мамка, матка, невістка, ненька, тетка</i>	жіночість (модифікація)
	іменникові непохідні основи	<i>внучка, волошка, есавулка, мулатка, муринка, пельтримка, свашка, султанка, товаришка</i>	жіночість (модифікація), «жінка стосовно особи, названої твірним іменником» (мутація)
	іменникові основи (суфіксальні на <i>-тель, -арь, -акъ, -ачь, -икъ, -ичь, -итъ, -унъ, -инъ, -ыръ, -оръ, -укъ, -аль, -ѣръ, -ець, -ень, -никъ, -окъ</i> ; префіксальні, складні)	<i>абтекарка, аравитянка, богатырка, гайдучка, гарбарка, дідичка, добродѣйка, еретичка, злодійка, ктиторка, кухарка, кушнѣрка, малжонька, мѣзинка, навчителка, наймичка, неборачка, неприятелька, обывателка, одиначка, опекунка, отчичка, правнучка, принципалка, пекарка, поганка, прохачка, родителка, родичка, русинка, стрыхарка</i>	жіночість (модифікація), «жінка стосовно особи, названої твірним іменником» (мутація)
	дієслівні основи	<i>ворожска, вѣзка, гафтарка, перекупка, прачка, ткачка, швачка</i>	«виконавиця дії, названої твірним словом» (мутація)
	ад'єктивні основи	<i>коханка, любка</i>	«носіяка ознаки, названої твірним словом» (мутація)
СТ на -иц-а(я)	іменникові непохідні основи	<i>вдовиця, дівиця, королиця, цариця</i>	жіночість (модифікація)
	іменникові основи (суфіксальні назви на <i>-икъ, -ець, -ька, -ад-я</i> ; складні, префіксальні)	<i>блудниця, боголюбия, валеchnица, владычица, вишечница, завистниця, законниця, любовѣица, моученица, неволниця, окаянниця, пасербица, плясалниця, попадица, прелюбодѣица, сестреница, чаровниця, черниця</i>	жіночість (модифікація), «жінка стосовно особи, названої твірним іменником» (мутація)
	ад'єктивні основи	<i>ближниця, дѣдчица, правица</i>	«носіяка ознаки, названої твірним словом» (мутація)
СТ на -ниц-а(я)	іменникові основи (суфіксальні на <i>-тель, -никъ, -ець, -арь</i> ; складні, префіксальні)	<i>губителниця, двоєсловниця, единоревнителниця, рибарниця, кормителниця, подружниця, рачителниця, стихотворниця, супружниця, учительниця, хитрословниця, чародѣйниця</i>	жіночість (модифікація), «жінка стосовно особи, названої твірним іменником» (мутація)
	дієслівні основи	<i>заложниця, наложниця, положниця, служниця, шепотниця</i>	«виконавиця дії, названої твірним словом» (мутація)

Суфіксальний словотвірний тип фемінітивів на *-ин-я* (*-ын-я*) належав до малопродуктивних, що невеликою мірою збільшив свою продуктивність у староукраїнській мові, порівняно з попередньою добою. І від праслов'янської доби можна простежити поступове зростання продуктивності суфікса *-ин-я* у творенні іменників зі значенням жіночості [див. Брус, 2001: 53–54], а в XIV – XV ст. він навіть спеціалізувався у творенні найменувань осіб жіночої статі [Гумецька, 1958: 89]. Староукраїнська мова успадкувала всі фемінітиви на *-ин-я* з минулого періоду (*берегиня, богиня, болгариня, бояриня, грекуня, княгиня, рабиня, чехиня* та ін.) і збагатилася переважно відмаскулінативними утвореннями на *-ин-я* (*врагиня, господиня, грабиня, другиня, инокиня, своякиня* та ін.). Деривати на *-ин-я* належали здебільшого до семантичних розрядів фемінітивів за соціальними й національними ознаками, що вплинуло й на подальше формування субстантивів із суфіксом *-ин-я* для вираження діяльнісних, функційних, соціальних ознак жінки, напр.: Чи она в мужа не жона не *бояриня* була (ЗВП: 256); Жалуємся Богу и твоей милости *господарини* нашої милостивої королевої Бонѣ (АЮЗР, I: 62); *Господиню* свою зоставую при дому своем (ІСТ: 588); (Невѣста драхму знайшовши) и показуючи *другинамъ* и сосѣдом своим заводала (ІСТ: 829).

Словотвірний тип фемінітивів на *-их-а* став новим для староукраїнської мови, оскільки до цього часу дериватів такої структури зі значенням жіночості в українській мові не виявлено. Від праслов'янської доби формант *-их-а*, ймовірно, не брав участі в деривації фемінітивів і засвідчений із такою функцією тільки на східнослов'янському ґрунті. У староукраїнській мові він спеціалізувався на продукуванні відандронімних найменувань жінок, тому майже всі деривати на *-их-а* являють собою відмаскулінативні утворення і виражають значення «дружина стосовно діяльності чоловіка» (*дячиха, ковалиха, кравчиха, майстриха, протопиха, теслиха, шевчиха* та ін.) [див. Брус, 2001: 57–58].

Оскільки фемінітиви на *-их-а* характеризували жінок переважно за діяльнісними, професійними ознаками чоловіків, то поступово розвинули і функцію вираження діяльності самих жінок, які нарівні з чоловіками стали займатися різними ремісничими, господарськими видами діяльності. І в майбутньому цей словотвірний тип розвинув продуктивність на українському ґрунті, особливо в розмовному стилі й діалектному мовленні, для позначення жінок за різними видами

діяльності (*кравчиха, майстриха, шевчиха*) і за відношенням до своїх чоловіків (*Дмитриха, Петриха*).

Словотвірний тип фемінітивів на *-и-я (-е-я)* належав до малопродуктивних у староукраїнській мові і був характерний для церковнослов'янської мови. Суфікс *-й-а* праслов'янського походження, який відобразився в давньоукраїнському слові *игуменья*, а в староукраїнський період мав різне вираження (*-й-а, -и-я, -е-я*), утворюючи фонетичні варіанти одного й того самого слова (*игуменія, игуменія, ігуменія*) і зумовлюючи варіантність інших словотворчих засобів (*попадья, попадия, попадія*). Цей словотвірний тип представлений небагатьма словами (*єпископья, каштелянія, рыкунья, подстаростя, хананя, кнегия* та ін.), що поширювалися під впливом церковнослов'янської мови. Фемінітиви такого словотвірного типу виражали соціальний стан жінок, їхні діяльнісні, релігійні ознаки і через книжний характер та в конкуренції зі спільнокореневими словами (*каштелянова, каштелянка, княгиня, княжна* та ін.) поступово вийшли з ужитку [див. Брус, 2001: 55–56].

У староукраїнській мові словотвірні типи на *-н-а, -овн-а, -евн-а* відзначалися невеликою продуктивністю і зближувалися за подібними ознаками (твірною базою, словотворчим формантом, словотвірною семантикою). У структурі дериватів цих словотвірних типів виділялися прикметникові суфікси *-н-а, -овн-а, -евн-а*, які зумовлювали співвідношення фемінітивів і з відповідними прикметниковими основами, що первинно могли виражали залежність дочок від стану, посади батька і поступово зазнали субстантивації – повністю перейшли до розряду іменників. Однак уже з давньоукраїнської доби похідні на *-н-а, -овн-а, -евн-а* вживалися в ролі фемінітивів без означуваних слів, що дало право вважати їх суфіксальними утвореннями із формантами *-н-а, -овн-а, -евн-а*. Відтоді успадковано поодинокі деривати вказаної структури (*панна, княжна, бановна, царевна, королевна*), а також деякі слова з формантом *-ичн-а (сестрична)*.

У староукраїнській мові найбільш продуктивним став словотвірний тип фемінітивів на *-овн-а (войтовна, пасинковна, поповна, цесаровна, целюриковна* та ін.), а також виник новий словотвірний тип дериватів на *-анк-а (намѣсничанка, старостянка, подкоморянка, шляхтянка* та ін.), натомість словотвірні типи із суфіксами *-н-а, -евн-а* поповнилися небагатьма словами (*ксенжна, владичня, вуевна, стриєчна* та ін.), а церковнослов'янськими на *-ичн-а* поступово занепали [див. Брус, 2001: 51–53].

Специфічні фемінітиви на *-анк-а* (*-янк-а*) співвідносяться з багатьма спільнокореновими словами, що спричиняє неоднозначне трактування їхньої мотивації: походження від слів, що позначають батьків (*воєвода* > *воєводянка*), від співвідносних чоловічих назв (*воєводиць* > *воєводянка*), від атрибутивних конструкцій (*воєводина дочка* > *воєводянка*). З урахуванням таких фактів деривати вказаної структури можна трактувати як суфіксальні утворення з *-анк-а* (*-янк-а*), зумовлені найменуваннями батьків. Альтернативною можна вважати мотивацію таких фемінітивів корелятивними назвами чоловіків, за умови наявності останніх (*судич* > *судянка*). Мотивування фемінітивів на *-анк-а* (*-янк-а*) маскулінативами зумовлене тим, що в староукраїнській мові зафіксовано деривати на *-анк-а* (*-янк-а*) як самостійні слова зі значенням жіночості (*подкоморянка*, *хоружанка*) без означуваного слова (*дочка*) [див. Брус, 2001: 41–43].

Для староукраїнської мови характерними стали і словотвірні типи на *-ин-а(я)*, *-ов-а(я)*, *-ев-а(я)*, яких об'єднувало спільне походження й категоріальне значення. Деривати цієї структури ідентифікували жінок за станом, діяльністю їх чоловіків і первинно могли вживатися в прикметниковій функції, оскільки суфікси *-ин-а(я)*, *-ов-а(я)*, *-ев-а(я)* мають ад'єктивне походження, які швидко або й одразу перебрали на себе фемінітивну функцію та поширилися без означуваного слова (*дружина*). Від попередньої доби відомі окремі слова вказаної структури, і зокрема в ролі найменувань жінок (*дядина*, *потопопина*, *старостина*).

У староукраїнській мові названі словотвірні типи підвищили продуктивність і поповнилися новими дериватами (*воєводина*, *підкоморина*, *постолина*, *братова*, *войтова*, *подсудкова*, *стриєва*, *бондарева* та ін.). Функціонування без означуваного слова «дружина» в ролі субстантивів із фемінітивною функцією дозволило оцінювати їх як суфіксальні словотвірні типи з малопродуктивними формантами *-ин-а(я)*, *-ов-а(я)*, *-ев-а(я)*. Однак не відкинута і їхня первинна субстантивація, як і дериватів попередніх словотвірних типів, а, отже, – подвійна мотивація [див. Брус, 2001: 76–77].

Зі словотвірним типом на *-ин-а(я)* пов'язаний малопродуктивний у староукраїнській мові словотвірний тип на *-ин-а*. Останній успадкований ще з праслов'янської мови і в давньоукраїнський період охоплював кілька номінацій зі значенням жіночості. На базі окремих дериватів (*женщина*, а пізніше *дружина*) та за аналогією до інших слів (*дядина*, *старостина*), імовірно, поступово розвинувся словотвірний

тип на *-ин-а(я)* з новою словотвірною семантикою. І саме найменування *дружина* могло стати мотиватором атрибутивних сполук (на зразок *подскарбина дружина*), означуване слово в яких виявилось зайвим, надлишковим, а означальне слово могло цілком усвідомлювалося без нього та зазнавало повної субстантивації. До давнього словотвірного типу на *-ин-а* в староукраїнській мові належали деривати *дівчина, дружина, жєницина*.

Таблиця 3.2.3

Словотворення фемінітивів староукраїнської мови			
Суфіксальний спосіб			
Малопродуктивні словотвірні типи			
СТ	Твірні основи	Похідні назви жінок	Словотвірні значення
СТ на -ин-я (-ын-я)	іменні основи (назви осіб)	<i>бояриня, врагиня, грабиня, господариня, господиня, государиня, другиня, инокиня, княгиня, рабиня, своякиня, служебкиня, туркиня, чехиня</i>	жіночість (модифікація), «жінка стосовно особи, названої твірним іменником» (мутація)
СТ на -их-а	іменні основи (назви осіб)	<i>бурьмистриха, дьячиха, ковалиха, кравчиха, протопиха, тєслиха, шєвчиха</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним іменником» (мутація), жіночість (модифікація)
СТ на -і-я (-и-я, -є-я)	іменні основи (назви осіб)	<i>єпископѣя, игуменѣя, каштеляния, попадия, рикунѣя, хананєл</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним іменником» (мутація), жіночість (модифікація)
СТ на -н-а	іменні основи (назви осіб)	<i>дєдична, княжна, кєнєжна, панна</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним іменником» (мутація)
СТ на -овн-а	іменні основи (назви осіб)	<i>бановна, войтовна, пасынковна, поповна, целюриковна, цєсаровна</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним іменником» (мутація)
СТ на -євн-а	іменні основи (назви осіб)	<i>вусєвна, королевна, царєвна</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним іменником» (мутація)
СТ на -анк-а, -янк-а	іменні основи (назви осіб)	<i>панянка, сєстранка</i>	жіночість (модифікація)
	іменні основи (назви осіб)	<i>воєводянка, каштелянка, намѣсничанка, подкоморянка, старостянка, судянка, хоружанка, шляхтянка</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним іменником» (мутація)
СТ на -ин-а(я)	іменні основи (назви осіб)	<i>воєводина, подкоморина, подстолина, старостина, судина, хоружина</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним іменником» (мутація)
СТ на -ов-а(я)	іменні основи (назви осіб)	<i>братова, войтова, мечниковая, подсудковая, синова</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним іменником» (мутація)
СТ на -єв-а(я)	іменні основи (назви осіб)	<i>бондарєвая, королева, стрієва, царєвая</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним іменником» (мутація), модифікація (<i>королева</i>)
СТ на -ин-а	іменні основи	<i>дівчина, дружина, героина, жєницина</i>	жіночість (модифікація), «носіяка ознаки, названої твірним словом» (мутація)

Слова *дѣвчина* (від *дѣвка*) і *дружина* (від *другъ*) праслов'янського походження, але в писемних джерелах зафіксовані пізніше, зокрема *дружина* – від XIV ст., а *дѣвчина* – від XVI ст., напр.: Лук'ян Шуба з своєю *дружиною* Василисою дарує Лаврашевському монастиреві сім'ю Крічу з майном (Гр. XIV: 149); А то яко сама ѿ(т) себе таа *дѣвчина* посвѣдъчаеть и щире явънаа и(с)тота показуе(т) (ЛРК: 50).

Назва *дружина* може розглядатися і як лексико-семантичне утворення, у якого значення «дружина чоловіка взагалі» розвинулося на основі переосмислення давньої семантики «близька людина, друг». З урахуванням того, що це найменування зберігає тісний словотвірний зв'язок зі словом *другъ*, воно проаналізовано як суфіксальне утворення [див. Брус, 2001: 60–61].

Одиничними дериватами в староукраїнській мові стали слова *женцизна* із суфіксом *-изн-а* (синонімічне слову *женщина*) від прикметника *женъскыи*: Лѣпшій респекъ Божій на муцизну, анѣжь на *женцизну* (ІСТ: 918); та слово *героина* від назви *герой*: Кто сіа приникаючи яко оутро... якаа то (*героина*) приходить якъ ютренка (ІСТ: 520) [див. Брус, 2001: 59–61].

Фемінітивна підсистема староукраїнської мови відрізнялася від попередньої доби численною кількістю непродуктивних словотвірних типів іменників зі значенням особи жіночої статі. Частина з них успадкована від давньоукраїнської мови (*-лиц-а, -лниц-а, -ан-а, -ех-а, -ер, -ов, -овк-а, -овиц-а, -ичн-а, -адъ-я*). Значно більше найменувань виникло в староукраїнський період, особливо під впливом живого розмовного мовлення. Стилiстичні особливості виявлених у староукраїнський період непродуктивних словотвірних типів дали право класифікувати їх на стилістично нейтральні (*-ц-а, -чиц-а, -лиц-а, -лниц-а, -овиц-а, -ан-а, -ечн-а, -ичн-а, -л-я, -ер, -ов, -ух-а, -м-а, -ад-я, -от-а, -ох-а, -ен-а*) і стилістично марковані (*-енк-а, -ечк-а, -ейк-а, -онк-а, -ойк-а, -очк-а, -инк-а, -ичк-а, -ус-я, -он-а, -ухн-а* та ін.). Такі словотвірні типи представлені поодинокими словами, тому немає підстав говорити про їхню регулярність чи поширеність у той час (*чародѣйца, сестричица, синовица, доилица, кормилница, братана, хоружанна, стриєчна, сестрична, дщерь, ятровь, мачуха, матенька, дівонька, бабойка, дівочка, дівчинка, черничка, бабуся, бабона, матухна* та ін.), але більшість із них відобразила формування власне українських фемінітивів на народнорозмовній основі.

Історія виникнення непродуктивних словотвірних типів різна. Частина їх сягає спільнослов'янської доби (-ц-а, -лиц-а, -лиць-а), давньоукраїнської (-чиц-а, -овиц-а), які не розвинули свою продуктивність у писемний період, можливо, через книжний характер або іншомовний вплив [див. Брус, 2001: 49]. З праслов'янської мови відомий і формант -ух-а, але відтоді не зафіксовано фемінітивів на ух-а, а в староукраїнський період він став показником власне українських слів *мачуха, свекруха, повитуха*: лексема *мачуха* (від *мати*) вживалася ще в трьох фонетичних варіантах (*мачеха, мачоха, мачиха*); назва *свекруха* (від *свекра*) з утратою давньої твірної бази мотивувалася іменником *свекорь*; а віддієслівне утворення *повитуха* (від *повити*) виникло на власне українському ґрунті [див. Брус, 2001: 62–63].

Праслов'янськими за походженням були форманти -л-я (-ил-я, -ѣл-я), -м-а, -от-а; грецьким – -ад-я з різними фонетичними варіантами (-ади-я, -адь-я), церковнослов'янським – -ох-а, польським – -ен-а. Словотвірні типи фемінітивів такої структури засвідчені в староукраїнський період із поодинокими словами (*ворожѣля, вѣдьма, юнота, попадия, сыноха, панена* та ін.), що поступово занепали або залишилися в пасивному лексиконі [див. Брус, 2001: 64–65].

Своєрідністю фемінітивів староукраїнської мови стало виникнення багатьох стилістично маркованих словотвірних типів, які так само представлені поодинокими дериватами (*матонька, тещейка, сестричка, господинька* та ін.), але далі такі словотвірні типи розвинули свою продуктивність і стали однією з характерних ознак фемінітивів української мови (творення емоційно оцінних дериватів – здрібніло-пестливих, згрубіло-зневажливих, жаргонних та ін.) [див. Брус, 2001: 40, 65].

Таблиця 3.2.4

Словотворення фемінітивів староукраїнської мови			
Суфіксальний спосіб			
Непродуктивні словотвірні типи стилістично нейтральних фемінітивів			
Словотвірні типи	Твірні основи	Похідні назви жінок	Словотвірні значення
СТ на -ц-а	іменникові основи	<i>балвохвалца, зрайца, ходатайца, чародѣйца</i>	жіночість (модифікація)
СТ на -лиц-а	дієслівні основи	<i>долицца, кормилицца</i>	«виконавиця дії, названої твірним словом» (мутація)
СТ на -лиць-а	дієслівні основи	<i>кормилицца</i>	«виконавиця дії, названої твірним словом» (мутація)

СТ на <i>-чиц-а</i>	іменникові основи	<i>небожчица, сестричица</i>	жіночість (модифікація), «жінка стосовно особи, названої твірним словом» (мутація)
СТ на <i>-овиц-а</i>	іменникові основи	<i>отроковица, синовица</i>	жіночість (модифікація), «жінка стосовно особи, названої твірним словом» (мутація)
СТ на <i>-ан-а</i>	іменникові основи	<i>братана, хоружанна</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним словом» (мутація)
СТ на <i>-ечн-а</i>	іменникові основи	<i>стриєчна</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним словом» (мутація)
СТ на <i>-ичн-а</i>	іменникові основи	<i>сестрична</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним словом» (мутація)
СТ на <i>-л-а (-л'-а)</i>	дієслівні основи	<i>баиля, ворож'яля, пород'яля</i>	«виконавиця дії, названої твірним словом» (мутація)
СТ на <i>-ер (-ір)</i>	іменникові основи	<i>дочерь, матерь, праматерь</i>	жіночість (модифікація)
СТ на <i>-ух-а (-ох-а)</i>	іменникові снови	<i>мачуха, свекруха</i>	жіночість (модифікація)
	дієслівні основи	<i>повитуха</i>	«виконавиця дії, названої твірним словом» (мутація)
СТ на <i>-овь</i>	іменникові снови	<i>свекровь, ятровь</i>	жіночість (модифікація)
СТ на <i>-м-а</i>	дієслівні основи	<i>відьма</i>	«виконавиця дії, названої твірним словом» (мутація)
СТ на <i>-ад-я</i>	іменникові основи	<i>попада</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним словом» (мутація)
СТ на <i>-от-а</i>	іменникові основи	<i>юнота</i>	жіночість (модифікація)
СТ на <i>-ох-а</i>	іменникові основи	<i>сыноха</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним словом» (мутація)
СТ на <i>-ен-а</i>	іменникові основи	<i>панена</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним словом» (мутація)

Таблиця 3.2.5

Словотворення фемінітивів староукраїнської мови			
Суфіксальний спосіб Непродуктивні словотвірні типи стилістично маркованих фемінітивів			
Словотвірні типи	Твірні основи	Похідні назви жінок	Словотвірні значення
СТ на <i>-енк-а</i>	іменникові основи	<i>матенька</i>	зменшеність (модифікація)
СТ на <i>-ечк-а</i>	іменникові основи	<i>цоречка</i>	зменшеність (модифікація)
СТ на <i>-ейк-а</i>	іменникові основи	<i>тещейка</i>	зменшеність (модифікація)
СТ на <i>-онк-а</i>	іменникові основи	<i>дівонька, дівчинонька, матонька</i>	зменшеність (модифікація)
СТ на <i>-ойк-а</i>	іменникові основи	<i>бабойка</i>	зменшеність (модифікація)
СТ на <i>-очк-а</i>	іменникові основи	<i>дівочка</i>	зменшеність (модифікація)
СТ на <i>-инк-а</i>	іменникові основи	<i>господинька, дівчинка, сестринка</i>	зменшеність (модифікація)
СТ на <i>-ичк-а</i>	іменникові основи	<i>рабичка, сестричка, черничка</i>	зменшеність (модифікація)
СТ на <i>-ус-я</i>	іменникові основи	<i>бабуся</i>	зменшеність (модифікація)
СТ на <i>-он-а</i>	іменникові основи	<i>бабона</i>	жіночість (модифікація)
СТ на <i>-ухн-а</i>	іменникові основи	<i>матухна</i>	жіночість (модифікація)
СТ на <i>-ушк-а</i>	іменникові основи	<i>старушка</i>	зменшеність (модифікація)

Морфологічну деривацію фемінітивів у староукраїнській мові репрезентували ще флексійний, префіксальний, конфіксальний способи й основоскладання. Флексійний спосіб, представлений дериватами на *-а(я)*, залишився малопродуктивним. Крім фемінітивів, успадкованих із давньоукраїнської мови (*друга, внука, госпожа, кума, раба, сваха, теща* та ін.), у староукраїнській мові виявлено небагато слів названого словотвірного типу, але різної семантики і структури (*католика, пасерба, сусіда, єгиптянина, конюшая* та ін.).

Відандронімні назви (*воротная, городничая, скарбная* та ін.) можна розглядати і як субстантивати за наявності паралельних прикметників жіночого або чоловічого родів, однак співвідносних ад'єктивів не виявлено в писемних джерелах. Натомість фемінітиви зафіксовано як назви жінок за професійними ознаками чоловіків або за діяльністю жінок. У зв'язку з цим відмаскулінативні фемінітиви на *-а(я)* розглянуто в межах флексійного способу, напр.: Я... *горо(д)ничая* воло(ди)мє(р)ская (ВГ: 158); призвавши *воротной* казала єи (сестру)... вигнат (ІСТ: 312) [див. Брус, 2001: 68–72].

Префіксальний та конфіксальний способи деривації фемінітивів були непродуктивними в староукраїнський період та охоплювали поодинокі слова. З праслов'янської мови успадковано префіксальне слово *прабаба* (від *баба*), яке мало різне варіантне вираження і стало базою для похідного *прапрабаба* (з редуплікацією префікса *пра-*), напр.: *прабаба* Евва од... грѣка высвобожена (КІСТ); раздѣлили промежи себе свою правою ѡтнинѸ и дѣднинѸ... що имала *прѣбаба* их (КСУМ); *Пра[пра]баба*. Abauia. Abm[a]tertera. (ЛК: 490). А префіксальне слово *посестра* (від *сестра*) зафіксоване в староукраїнський період, напр.: Там скакати, танцовати, не из жонами, не з *посестрами*, и не из кумами... (АЗП: 85).

Конфіксальними утвореннями були слова *падъчерица* (від *дочерь*) й *подруга* (від *другъ*), які успадковані з давньоукраїнської мови, де назва *падъчерица* конкурувала з церковнослов'янським варіантом *падъщерица*, а назва *подруга* могла зберігати мотиваційні зв'язки не тільки з давнім словом *другъ*, а й з праслов'янськими утвореннями *друга, подругъ*, напр.: понѧ(л) єсми собе в ма(л)же(н)ство *па(д)черицу* пна А(н)дрєѧ (ВГ: 21); I се нїсть син мой, его же єсмь родила, но, рече, син *подруги* моєї єсть, а се мой син жив єсть" (ОПС: 36) [див. Брус, 2001: 66–68].

Словотворення фемінітивів староукраїнської мови			
Непродуктивні способи деривації фемінітивів			
Словотвірні типи	Твірні основи	Похідні назви жінок	Словотвірні значення
Флексійний спосіб			
СТ на <i>-а (я)</i>	іменникові основи (непохідні)	<i>друга, кума, раба, теца, пасерба, внука, сусіда, католика</i>	жіночість (модифікація), «жінка стосовно особи, названої твірним іменником» (мутація)
	іменникові основи (похідні)	<i>воротная, городничая, аравитянина, египтянина, самарянина</i>	жіночість (модифікація), «жінка стосовно особи, названої твірним іменником» (мутація)
Префіксальний спосіб			
СТ на <i>пра-</i>	іменникова основа	<i>прабаба, прапрабаба</i>	жіночість (модифікація)
СТ на <i>по-</i>	іменникова основа	<i>посестра</i>	жіночість (модифікація)
Конфіксальний спосіб			
СТ на <i>не-...-а</i>	дієслівна основа	<i>невіста</i>	«носіїка ознаки, названої твірним словом» (мутація)
СТ на <i>по-...-а</i>	іменникова основа	<i>подруга</i>	жіночість (модифікація)
СТ на <i>па-... -иц-а</i>	іменникова основа	<i>падчерица</i>	жіночість (модифікація)
Основоскладання			
СТ <i>імен. + імен.</i>	субстантивна конструкція	<i>Богомати, паниматка Богородителька, Богоотроковица</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним словосполученням» (мутація)
СТ <i>прикм. + імен.</i>	субстантивна конструкція	<i>приснодѣва, бѣлоголова</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним словосполученням» (мутація)
СТ <i>числ. + імен. + -иц-а, -к-а</i>	субстантивна конструкція	<i>четвероперстница, шестинеделка</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним словосполученням» (мутація)
СТ <i>імен. + дієсл. + -иц-я, -ниц-я</i>	вербальна конструкція	<i>Богородиця, мирносица, близнятородица, раболюбителница</i>	«виконавиця дії, названої твірним словосполученням» (мутація)
Субстантивіація			
	прикметникові основи	<i>больная, кохана, люба, молодая, пречистая</i>	транспозиція
	дієприкметникові основи	<i>стригущая, овдовіла</i>	

Основоскладання й словоскладання фемінітивів невеликою мірою збільшилося в староукраїнський період, порівняно з давньоукраїнським. Крім номінацій, успадкованих із попередньої доби (*Богородиця, Богомати, Богоневѣста, Богоотроковица, приснодѣва, мирносица* та ін.), на основі різних синтаксичних сполучень шляхом композиції або юкстапозиції утворилося багато нових фемінітивів, за аналогією до інших слів та під впливом церковнослов'янської мови (*Богородителка, всегдадѣва, четвероперстница, раболубителница* та ін.), а також польської мови (*бѣлоглова, бѣложонка, панѣматка*). Юкстапозитні деривати сформувалися на базі відповідних сполук без додаткових засобів (*всегдадѣва, паниматка* та ін.), а композитні – унаслідок використання і словотворчих суфіксів як допоміжного засобу основоскладання (*близнятородица, шестинедѣлка* та ін.). До того ж, окремі деривати засвідчені в писемних пам'ятках у вигляді словосполучень, напр.: єє самую до *пѣи ма(т)ки* дове(з) ѿ(н) (КСУМ) [див. Брус, 2001: 72–73].

Розвиток староукраїнської мови в розмаїтті власних стилів і жанрів, проникнення до них живого розмовного мовлення, особливо до ділових і художніх творів, зумовили поширення морфолого-синтаксичної деривації фемінітивів, зокрема субстантивації (прикметників, дієприкметників). Якщо з попередньої доби були відомі поодинокі субстантивати зі значенням особи жіночої статі (*водымая, женима*), то в староукраїнський період кількість їх зростає. Субстантиватами вважаються фемінітиви, утворені на базі прикметників і дієприкметників без повного переходу останніх до розряду іменників і засвідчені з функцією жіночості в межах контексту. Такі слова виявлені в староукраїнських писемних пам'ятках як результати субстантивації якісних прикметників, напр.: *Поможет в том Пречистая и святѣи молитвы свои даючи приемны* (ФВ: 202); *Веселити молодую* нам перешкажаєш (ЧВП: 361); а також відносних прикметників та дієприкметників, що мають більшу здатність до повної субстантивації, ніж попередні, напр.: *А где ж тыє слова, кохана моя* (МУВ: 392); *у тых всих подворниковъ єє мѣсти панєє протєстующоєє* (ТУ: 310). Натомість фемінітиви ад'єктивного походження, що засвідчені тільки як субстантиви на *-ин-а(я), -ев-а(я), -ов-а(я)*, належать до суфіксальної деривації, напр.: *ажъ до границы пани войтовы Дубиницкое* (АрхЮЗР, 8, VI: 251); *я... воеводина Волынская... визнаваю тым моимъ тестаментомъ* (АрхЮЗР, 7, I: 29).

Отже, становлення категорії жіночості на староукраїнській мовній основі проходило в умовах бездержавності, територіального розмежування українських земель, посиленого контактування різних регіонів, а в результаті входження до книжної мови європейської лексики й багатьох місцевих говіркових елементів. Розвиток нової суспільно-політичної, адміністративно-правової, військово-воєнної лексики з виникненням різних суспільних станів, цивільних, військових посад, територіальних одиниць, органів самоврядування активізував процеси словотворення і збагачення української лексики.

Фемінітивна підсистема староукраїнської мови охоплювала вдвічі більше номінацій, порівняно з давньоукраїнським періодом. Структурування її забезпечували семантичні розряди назв жінок за діяльнісними, функційними ознаками (*кухарка, пекарка*); за соціальним, майновим, спадковим станами (*зем'янка, скарбникова*); за рисами характеру, стосунками, вчинками (*бесѣдниця, неприятецька*); за родинними зв'язками і стосунками (*племінниця, ятрівка*); за церковно-релігійними ознаками (*законниця, скимниця*); за віковими, фізіологічними ознаками (*бѣлоголова, породѣля*); за національними ознаками (*волошка, єгиптянини*); за міфологічними ознаками (*небожителька*). Наповнення семантичних розрядів новими словами відбулося під впливом іншомовної лексики (*акторка, винничка, гафтарка, екзекуторка, крамарка, майстриня, участниця, фундаторка* та ін.) і власне української (*прохачка, спѣвалниця* та ін.). Розширення семантичної структури зазнали питомі й запозичені слова (*невіста* «жінка», «невістка», «заміжня жінка», «ворожка», *облюбениця* «улюблениця», «дружина»). У писемних творах уперше засвідчено слова, відомі ще з праслов'янської доби (*дружина, женица, мамка, нянка*). Зросла кількість образних номінацій, використовуваних для позначення Божої Матері (*помочниця, приятелька, родителька* та ін.).

Процеси творення фемінітивів набули відмінного характеру, порівняно з давньоукраїнським періодом, і характеризувалися значним оновленням способів деривації, словотворчих ресурсів, твірної бази фемінітивів. Через конкурування староукраїнської і церковнослов'янської мов творення найменувань жінок зосередилося в народнорозмовному мовленні, тому й стало виразником власних словотвірних процесів. Провідним способом деривації фемінітивів у староукраїнський період був морфологічний, що відображав творення слів суфіксальним, флексійним, префіксальним, конфіксальним способами, основоскладанням та словоскладанням.

Основна кількість фемінітивів належала до суфіксації, що охоплювала продуктивні словотвірні типи на *-к-а*, *-иц-а*, *-ниц-а*, малопродуктивні словотвірні типи на *-ин-я* (*-ын-я*), *-их-а*, *-и-я* (*-е-я*), *-н-а*, *-овн-а*, *-анк-а*, *-ин-а(я)*, *-ов-а(я)*, *-ев-а(я)* і непродуктивні словотвірні типи на *-ц-а*, *-чиц-а*, *-лиц-а*, *-овиц-а*, *-евн-а*, *-енк-а*, *-онк-а*, *-инк-а*, *-ус-я*. Зросла продуктивність словотвірних типів на *-к-а*, *-ин-я*, виникли словотвірні типи на *-их-а*, *-анк-а* та ін.

Низькою продуктивністю відзначалися флексійний спосіб (*пасерба*, *католика*), префіксальний (*прабаба*, *посестра*), конфіксальний (*подруга*, *падчерица*), основоскладання і словоскладання (*близнятородица*, *паниматка*), субстантивація (*люба*, *молодая*) та семантизація (*патронка* “Богородиця”). За словотвірною семантикою фемінітиви являли собою модифікаційні утворення (*одиначка*), мутаційні (*судянка* «дочка судді») і транспозиційні (*кохана*, *пречиста*).

3.3. Фемінітиви в українській мові XVIII – XIX століть

Для історії української літературної мови період XVIII – XIX ст. став найбільш складним і насиченим мовними й позамовними процесами. Він означений становленням і формуванням української літературної мови на новій народній основі, відмінній від попередньої доби. Розвинута й збагачена в XVI – XVII ст. староукраїнська книжна мова стала занепадати під тиском слов'янорусської (опертої на церковнослов'янські традиції) та російської мови (актуалізованої в нових історичних обставинах), позиції яких посилювалися під кінець XVII ст. Витісняючи староукраїнську писемну мову і не забезпечуючи потреби культурного розвитку українського народу, книжні мови тим самим мимоволі створили умови для подальшого розвитку української літературної мови, але з використанням нової народної основи. Від початку XVIII ст. ущемлення староукраїнської мови посилювалося, і від перших синодальних указів поступово звужувалися її функції, натомість поширювалася авторитетна російська мова, особливо в літературній творчості українських письменників [Русанівський, 2007: 666–667].

Розвиток нової української літературної мови заховувався в глибинах народнорозмовного мовлення та фольклорної традиції українського народу і простежувався впродовж XVIII ст. у зразках усної поетичної творчості, ділового спілкування, у діяльності мандрівних дяків, а був задекларований авторською літературною творчістю І. Котляревського. З XVIII ст. до середини XIX ст. нова українська літературна мова зазнавала значного стильового обмеження і зменшення мовних ресурсів, базувалася й далі переважно на живому розмовному мовленні й усній народній творчості, унаслідок мовно-культурної політики царського уряду і запровадження російської мови в усі сфери суспільного життя. Уже від творчості Т. Г. Шевченка відбувалося розширення стильових меж української мови: він уміло синтезував здобутки народнорозмовного мовлення, засоби українського фольклору, елементи церковнослов'янського стилю і найкращі іншомовні зразки; а також вироблення загальнонародних норм української мови. Наступники Шевченка розвивали й укріплювали позиції української літературної мови, стильове багатство якої за складних історичних обставин було підтримане найбільшою мірою в Західній Україні, а в усіх регіонах України – на початку XX ст. [Масенко, 2007: 432–434]. Формування нової української мови на

живій народній основі з орієнтацією на розмовно-побутове й просторічно-знижене мовлення та поступове розширення стильових меж літературної мови зумовило збагачення тогочасної народної розмовної лексики й переважаання її над стилістично нейтральною.

Лексична система розвивалася у XVIII – XIX ст. під впливом багатьох нових мовних і позамовних факторів, тому й великою мірою зумовлювалася ними. Упродовж XVIII ст. посилювалася тенденція творення української літературної мови на живій народній основі, започаткована ще актовою мовою XIV – XV ст. На XVIII ст. припав інтенсивний розвиток нових стилів і жанрів, які закріплювали народнорозмовне мовлення й формували функціонально-стилістичну базу для переходу до нової доби. Видатні діячі другої половини XVII – XVIII ст. (І. Галятовський, Ф. Прокопович, М. Довгалевський, Г. Сковорода, І. Некрашевич та ін.) загалом позитивно ставилися до літературного вживання живої народної мови, що сприяло підвищенню її соціального статусу [див. Передрієнко, 1979: 19–64]. Однак процеси відходження від давньої книжної мови і використання нової розмовної бази не мали офіційного, нормативного характеру через декларування російської мови як загальноновживаної в усіх сферах суспільного життя і витіснення нею старої української мови, яка частково лягла в основу нової літературної мови.

Перехід від старої книжної мови до нової літературної охопив усе XVIII ст. і характеризувався внутрішньо-глибинними процесами формування багатой народнорозмовної і фольклорної творчості, відображеної в піснях, віршах, думах, поемах, інтермедіях, ділових паперах, творах мандрівних дяків, які й стали першими писемними фактами розвитку нової української літературної мови. «Свідчення пам'яток – надійний критерій для встановлення живомовності слова, а їх кількість і повнота відбиття живого мовлення цілком достатні для розмежування народно-розмовного (загальнономовного) і діалектно-жаргонного лексичних шарів» [Передрієнко, 1979: 66]. Жива народна основа, напрацьована й вироблена впродовж XVIII ст., наприкінці епохи отримала значний вияв у творчості І. Котляревського, поетів-романтиків та інших діячів, а в XIX ст. – у творчості багатьох письменників, досягнення яких дали змогу виокремити дошевченківський і шевченківський періоди. Лексика нової літературної мови зберегла давню староукраїнську лексичну основу, а численно поповнилася і певною мірою віддалилася від неї завдяки творчості Т. Шевченка та його наступників.

Шевченківський період став визначальним у становленні нової літературної мови. Творчість Т. Шевченка виявилася колосальною, із відбиттям духу й краси української мови, а розвинуті ним тенденції мовотворчої діяльності (використання народної лексики як основного матеріалу літературної мови, вдосконалення і розвивання її; збагачення словникового складу новими лексемами; розширення семантики різних тематичних груп лексики; стилістична диференціація словникового складу, подальше нормування літературної мови й ін.) були поглиблені когортою визначних українських письменників XIX ст. [Муромцева, 1985: 3].

Основними процесами оновлення лексики цього періоду були активне словотворення, зумовлене новими суспільними впливами, усунення багатозначності, прагнення мовних одиниць до симетрії між означальним та означуваним; семантичні зміни внаслідок творення нових слів і запозичення твірних основ, зі збагаченням власної термінології, групуванням лексики за різними типами зв'язків і відношень, поглибленням її системної організації; стилістична диференціація й уніфікація лексичної системи [Муромцева, 1985: 6–7]. На кінець XIX – початок XX ст. розвиток лексичного складу досяг такого рівня, що здатний був забезпечити різні ланки суспільного життя [Муромцева, 1985: 8]. Унаслідок лексичних процесів, що відбувалися у XVIII – XIX ст., значно змінилася й збагатилася фемінітивна підсистема нової української літературної мови, порівняно зі староукраїнським періодом. У багатому лексико-семантичному й стилістичному розмаїтті вона постала в творчості Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка й інших письменників XIX ст. [див. Брус, 2015 та ін.]. Специфіку її відображали великою мірою і позамовні чинники – місце, становище й зайнятість жінки в тогочасному суспільстві.

Соціалізація українських жінок у XVIII – XIX ст. не мала відмінного чи виразного характеру, порівняно з минулим періодом, і зумовлювалася впливом історичних чинників (відсутністю державності, поширенням загальноімперських законів та ін.). Українське населення локалізувалося тоді переважно в сільській місцевості і займалося землеробством, скотарством, ремеслами, зберігаючи, тим самим, давню звичаєву культуру народу і розвиваючи далі традиції української культури. Натомість у містах проживало етнічно змішане населення, у межах якого усталення власних українських рис неможливе було такою мірою, як у сільському середовищі [Борисенко, 2004: 21]. До того ж, у XVIII ст. жінка

втратила право брати участь нарівні з чоловіком у судових процесах, порівняно з XVI – XVII ст., і в кодифікаторах українського права XVIII ст. була остаточно закріплена перевага чоловічих свідчень над жіночими. Прикладом цього є давні найменування жінок за участю у судових справах на зразок *акцесорка*, *антецесорка*, *посесорка*, *сукцесорка*, відсутні в новій українській мові. Унаслідок цього жінка була позбавлена багатьох майнових, сімейних та суспільних прав. Однак збережена повага до неї в сім'ї, рівноправність з чоловіком у вихованні дітей та веденні господарства забезпечили формування позитивного жіночого образу й пошанного ставлення до жінки [Кривоший, 2004: 18]. Із розвитком національно-патріотичної ідеології в першій половині XIX ст. актуальною стала проблема самореалізації жінки, що й спричинило згодом формування жіночих рухів, організацій, товариств, особливо на західноукраїнських землях, де найбільшою й найавторитетнішою стала жіноча організація «Союз українок» [Маланчук-Рибак, 2006: 163, 171, 292].

Категорія жіночості української мови XVIII – XIX ст. як одна з розвинутих лінгвальних одиниць того часу не має ще цілісного комплексного опрацювання. Вона входила до опису лексики, словотвору, граматики нової української літературної мови в загальних лінгвістичних працях і небагатьох спеціальних дослідженнях з лексикології, дериватології, граматики української мови. Короткі відомості щодо розвитку фемінітивів нової української мови можна віднайти в граматичних студіях С. П. Бевзенка «Історична морфологія української мови» (1960), С. П. Самійленка «Нариси з історичної морфології української мови» (1964, Ч. I), у лексикологічних розвідках В. А. Передрієнка «Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі» (1979), В. О. Винника «Розвиток тематичних груп лексики в українській мові XIX – початку XX ст.» (1983), О. Г. Муромцевої «Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст.» (1985), у колективних виданнях «Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов» за ред. О. С. Мельничука (1966), «Історія української мови» (1978, 1979, 1983) та ін. З погляду найбільшого розкриття історії фемінітивів нової української літературної мови першорядне місце займають граматичні праці С. П. Самійленка [Самійленко, 1964, 1978: 16–128], лексикологічні праці В. О. Винника [Винник, 1983: 523–556], дериватологічні праці П. І. Білоусенка [Білоусенко, 2002, 2009], С. П. Семенюк [Семенюк, 2000] та ін.

Підґрунтям для дослідження фемінітивів української мови XVIII – XIX ст. стала багата і розмаїта в жанрово-стильовому плані писемна спадщина того часу, зокрема: офіційно-ділові пам'ятки («Ділова і народнорозмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України)» за ред. В. В. Німчука (1976) та ін.); художні («Українські інтермедії XVII – XVIII ст.» за ред. М. К. Гудзія (1960), «Енеїда» І. Котляревського (1798), «Кобзар» Т. Шевченка (1840) та ін.); наукові («Грамматика музикальна» М. Дилецького (1723), «Лікарські та господарські поради XVIII ст.» за ред. В. В. Німчука (1984) та ін.), церковно-релігійні («Ифіка ієрополітика, или Філософія нравоучителная» (1760), «Рукописний збірник проповідей XVIII ст.» та ін.), літописні (Літопис Самовидця, Літопис Самійла Величка та ін.), епістолярні («Приватні листи XVIII ст.» за ред. В. А. Передрієнка (1987) та ін.).

Джерелами фіксації загальних назв жінок, об'єктивації їх у лексиконі нової української літературної мови, достовірної інформації щодо семантичних та інших особливостей стали лексикографічні видання, які відобразили багатство народнорозмовної лексики XVIII – XIX ст., зокрема «Історичний словник українського язика. Т. I. А–Ж» за ред. Є. Тимченка (1985), «Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст. Є. Тимченка» у 2 кн. за ред. В. В. Німчука (2002 – 2003), «Словник української мови П. Білецького-Носенка» за ред. В. В. Німчука (1966), «Словарь української мови» в 4 т. за ред. Б. Грінченка (1996 – 1997), «Українсько-російський словник» А. Ніковського» (репринт із видання 1926 р.) (2018); «Етимологічний словник української мови» в 7 т. за ред. О. С. Мельничука (1982 – 2012); а також словники авторської художньої творчості, зокрема «Словник мови Шевченка» у 2 т. за ред. В. С. Ващенко та ін. (1964), «Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка» у 3 т. (1978 – 1979) та ін.

Категорія фемінітивності розвивалася протягом XVIII – XIX ст. на живій народній основі, чим суттєво відрізнялася від староукраїнської доби, фемінікон якої був представлений не тільки спільнослов'янською і власне українською лексикою, а й численною кількістю церковнослов'янських, полонізмів. Загальний обсяг номінацій зі значенням жіночості в новий український період становив близько 2000 найменувань, які розмежовано на стилістично нейтральні і стилістично марковані слова як окремі номінативні одиниці, а не варіанти одного слова. Фемінітиви спільнослов'янського та власне

українського походження зазнали в новий український період найбільшої стилістичної диференціації, порівняно з минулим періодом, що відобразилося в зразках усної народної творчості XVIII ст. і в літературній діяльності письменників XIX ст., а також систематизовано в історичній лексикографії. Фемінітиви іншомовного походження, що закріпилися здавна і відповідали тодішнім реаліям, зберігалися, а з відходом давніх понять часто занепадали або замінювалися іншими словами в нових історичних умовах. Якщо в староукраїнський період формування лексики відбувалося за рахунок власних словотворчих ресурсів (афіксальної деривації, складання основ, субстантивації), характеризувалося творенням ремісничої, ділової, адміністративної, військової та іншої лексики, відзначалося постійним взаємовідношенням і конкуруванням церковнослов'янських і книжних елементів з народнорозмовними, то з XVIII ст. щораз більшого вияву набуває тенденція спільного українсько-російського мовного розвитку [Чепіга, 1983: 281–282].

Лексика нової української літературної мови наповнювалася словами, що відображали реалії й поняття російської дійсності, особливо пов'язані з реорганізацією центральних і місцевих органів управління, налагодженням російсько-українських суспільно-політичних, торговельно-економічних відносин, військово-морських справ. У зв'язку з цим розвинулися українсько-російські мовні взаємозв'язки і взаємовпливи, а також російське посередництво в контактуванні з європейськими мовами. Нові реалії позначилися і на становищі фемінітивної підсистеми того часу: формувалася нова твірна база (орієнтована на українсько-російські поняття), збільшувалася кількість інтернаціональних елементів, занепадала церковнослов'янська лексика, збагачувалася власне українська лексика. Відбувалося переформування загального складу фемінітивів із орієнтацією на власне українську народну основу, а також під впливом суспільних змін – на російську лексику і запозичення через посередництво російської мови [Чепіга, 1983: 284].

Розподіл за лексико-семантичними ознаками фемінітивів уможливив виділення багатьох семантичних розрядів слів та розміщення їх у спадній послідовності: 1) назви жінок за рисами характеру, темпераменту, поведінки, зовнішніми і внутрішніми ознаками, інтересами й под.; 2) назви жінок за соціальним, майновим, спадковим, сімейним станами; 3) назви жінок за діяльнісними, процесуальними, функційними ознаками; 4) назви жінок за сімейними

та родинними зв'язками й відношеннями; 5) назви жінок за церковно-релігійними ознаками; 6) назви жінок за національністю, територією, місцем проживання; 7) назви жінок за віковими ознаками; 8) назви жінок за фізичними й фізіологічними особливостями; 9) назви жінок за міфологічними й казковими ознаками.

Зведені дані щодо лексичного аналізу загальних назв осіб жіночої статі нової української мови загалом відображено в дев'яти таблицях 3.3.1.1, 3.3.1.2, 3.3.1.3, 3.3.1.4, 3.3.1.5, 3.3.1.6, 3.3.1.7, 3.3.1.8, 3.3.1.9. У цих таблицях зазначено семантичні розряди слів (СРС), фемінитиви зі значенням особи жіночої статі і багатозначні слова (БС), що входять до вказаних розрядів.

Назви жінок за рисами характеру, темпераменту, поведінки, зовнішніми і внутрішніми ознаками, за уподобаннями, інтересами, задатками, за ставленням, відношенням до людей і всього оточення становили найбільший семантичний розряд фемінитивів у новій українській літературній мові і значно розширений, порівняно зі староукраїнською мовою. З минулої доби успадковано низку номінацій переважно спільнослов'янського походження (*безстидниця, блудниця, грішниця, другиня, подруга* та ін.), але більшість давніх слів занепала через книжний або церковнослов'янський характер.

Домінантне значення фемінитивів цього семантичного розряду зумовлене живою розмовною основою, яка формувалася переважно в межах родинно-побутового, господарсько-виробничого мовлення. У рамках родинного кола, у трудовій діяльності простежувалися характерні внутрішні і зовнішні риси жінки, ставлення її до роботи, до людей, до оточення. Це й спричинило постання численної кількості слів та зведення їх до одного семантичного розряду, що зумовлено семантичною близькістю таких слів та пояснено здатністю їх характеризувати жінку одночасно в кількох напрямках, напр.: *гордівниця* – жінка, яка за характером горда, вихована гордою, поводить себе гордовито, ставиться погордливо до людей. За конкретнішими ознаками фемінитиви цього розряду можна поділити на кілька підгруп: назви жінок за внутрішніми якостями, рисами характеру й темпераменту (*безсилка, безсилочка; вередійка, вередниця*); за зовнішнім виглядом і станом (*гладуля, гладуха; пелеханя, пелеханка*); за вихованням, поведінкою, вчинками (*звідниця, гонителька, марнотратка, скитальниця*); назви жінок за уподобаннями, інтересами (*грошолюбка, українофілка*); назви жінок за здібностями (*розумниця, верхоглядка*); назви жінок за ставленням (*дорадниця, зрадниця*).

Семантика фемінітивів нової української мови		
СРС	Фемінітиви зі значенням особи жіночої статі	БС
<p>Назви жінок за рисами характеру, темпераментом, поведінкою, зовнішніми і внутрішніми ознаками, за уподобаннями, інтересами, задатками, за ставленням, відношенням до людей і всього оточення</p>	<p><u>назви жінок за внутрішніми якостями, рисами характеру, темпераменту:</u> архимниця, бабруля, бавойка, баламутка, бахурка, безецниця, безстидниця, безсудниця, безувірка, безумниця, бейдуля, белькотуха, бецманка, битанка, білозірочка, бісурка, блудниця, блудяжка, босоніжка, бридуля, брикуха, бунтівниця, верескуха, верзиця, вертигузка, верхоглядка, верхоумка, веселуха, вигадниця, вигадчиця, виноватниця, вірнянка, вродниця, гадра, гаргара, гаркавка, гарцівниця, гевалка, героїня, глузовниця, глушка, глушманка, гнівничка, гонителька, гониця, гордівниця, горювальниця, грішниця, грубуля, гультяйочка, гуркотливочка, дармоїдка, дармоїжниця, дженджеруха, джиджулуха, дзудзуриха, дзьоха, димтянка, діптянка, дотепниця, дріботуха, другиня, друженька, дружечка, дружка, дударка, душогузка, душогубниця, жаданка, жалібниця, жалібничка, жартівниця, жируха, жлуктійка, завидниця, задріпанка, замазуха, запроданка, злістниця, зlobителька, злодійка, їдуха, мрійниця, моторуха, напасниця, невдячниця, непокірниця, нікчемниця, охитниця, паскудниця, патріотка, плаксійка, реготуха, своєумка, сердючка, хитруха, хунавка;</p> <p><u>назви жінок за вихованням і поведінкою:</u> брехунка, брехуха, гоструха, марнотратка, моргуха, неглядка, некукібниця, непряха, неробітниця, неткаха, облудниця, обманниця, парадниця, пацикуха, перебендюха, перебірниця, підлиза, підложниця, побігайка, побігачка, побігуця, повійниця, повія, подала, полежаха, посидільниця, посмітюха, потіпаха, пропійця, пустомолка, пустуха, пустушечка, пустушка, розбійниця, розварня, розвеза, розкішниця, розлучниця, розпусниця, ростіпаха, рострибуха, скитальниця, сміюха, стогнійка, судниця, торохкотійка, торохтійка, утікачка, фінда, фіндюрка, фіцька, фльонора, флявора, фраїрка, хабалиця, хабальниця, хльорка, хляжниця;</p> <p><u>назви жінок за стосунками:</u> кохана, коханка, коханочка, любанка, любаска, любасочка, любка, люблянка, любляночка, любонька, любочка, любуня, любця, любчина, мила, милоданка, невірниця, невірничка, перелюбниця, перешикодниця, порадиця, піддружка, посестра, посестриця, похресниця, присваха, приспанка, приятелька, світилка, світилочка, супротивниця, товаришка;</p> <p><u>назви жінок за зовнішнім виглядом і станом:</u> дзюба, дзюбка, кралечка, краля, красовиця, красуня, красуха, красючка, недряпуха, нетіпанка, нетіпаха, нетьопуха, обідранка, огидниця, отіпанка, пелеханка, пелеханя, платтяниця, плюга, плюгавка, розтопша, товстуха, товстушка, химерниця, хламидниця;</p> <p><u>назви жінок за відношеннями:</u> новобранка, однолітка, перевесниця, пестуха, пестушка, проклинниця, ровесниця, свідка, свідчиця, сповивальниця;</p> <p><u>назви жінок за здібностями:</u> дурисвітка, розумниця, умниця;</p> <p><u>назви жінок за інтересами:</u> псюрниця, співачка, українофілка</p>	<p>безувірка «невірна, зрадлива», «зла, безсердечна», гарцівниця «пустунка», танцюристка, гонителька «переслідувачка», «любителька чогось», дружка «подруга», «гостя нареченої», капарниця «мерзениця», «повія», «не робітниця», моргуха «моргуна», «кокетка», письменка «грамотна жінка», «тогана письменниця», підтіпанка «непряха», «повія»</p>

Конотативно-оцінний характер більшості фемінітивів аналізованого семантичного розряду дав змогу розмежувати їх на лексеми з позитивною оцінкою і лексеми з негативною оцінкою, які можуть виражати навіть антонімічні відношення (*вродниця* – *огидниця*, *дбачка* – *недбаха*, *сухоребриця* – *товстуля*). Протиставлення позитивно оцінних і негативно оцінних найменувань простежено під час

аналізування різних атрибутивних ознак жінки (характеру, поведінки, ставлення й ін.), напр.: *скромниця – безстидниця, грішниця – праведниця, умниця – дурка, добродійка – лиходійка, білуха – сивуха, привітниця – непривітниця*. До того ж, будь-яка оцінка може виражатися одним словом (*каверзниця, капосниця, керинниця, клопотуха, крикливиця, ласуха, лахманярка, лепетиця, лінка, лунатичка* та ін.) або кількома спільнокореновими словами (*капарка, капарниця; колотниця, колотуха; копивка, копилиця; кума, кумасенька, кумася, кумка, кумонька, кумця; лівачка, лівкутниця, лівцунка; мазійка, мазуха, мазушечка, мазушка; махлярка, махлярочка* та ін.).

Перевагу мають негативно оцінні лексеми над позитивно оцінними, що зумовлено характером розмовно-побутового мовлення, а також розкриттям негативно поведінки чи способу життя жінки. Негативно оцінні фемінітиви утворюють навіть протяжні синонімічні ряди при вираженні різних негативних жіночих рис (балакучості, злослівності, неохайності, перелюбності, зрадливості та ін.), напр.: *белькотуха, воркотуха, верескуха, говоруха, пащукуха, гуркотливочка; глузовниця, клеветуха, лихословиця, наклепниця, обмівниця, паплюга, судниця; бабруля, обідранка, задріпанка, замазуха, капарниця, пелеханка, хламидниця; гультяйночка, димтянка, діптянка, перелюбниця, полюбовниця, підложниця*. Фемінітиви цього розряду є один із яскравих лексичних засобів вираження жіночої поведінки в типових життєвих ситуаціях. У найбільш повному вияві вони представлені в «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка, де стали одним із визначальних засобів нагромадження й вираження оцінної семантики [Лєснова, 2015: 111–116].

Назви жінок за соціальним, майновим, спадковим, сімейним станами утворили великий за обсягом семантичний розряд фемінітивів у новій українській літературній мові і численніший, ніж у староукраїнській. З минулої доби до нього ввійшло чимало найменувань, що виражали різний стан жінки в суспільстві (*бондарка, бояриня, бідниця, господариня, владичиця, вдовиця, княгиня, ковалиха, козачка, кушнірка, поміщиця, протопиха, рабиня* та ін.). Однак значно більше фемінітивів виникло в новий український період, поповнивши вказаний розряд багатьма новими й синонімічними структурно-семантичними утвореннями. Основними лексичними процесами в межах цього розряду були занепадання частини номінацій унаслідок зникнення різних історичних реалій (*антецесорка, воєводина, воєводянка, городничая, державчина, канцлярина,*

каштелянка, каштеляновая, постоліная та ін.) та виникнення багатьох нових понять (*асаулиша, бригадириша, графши, капітанши, капральши, комисарши, лимарка, олійничка, пасічниця* та ін.), а також збереження окремих фемінітивів як архаїчної та історичної лексики в складі нової української літературної мови (*асесорши, війтівна, маршалкова, подскарбієва, подсудковоя, старостянка, цісарєва* та ін.).

Загальний обсяг і специфіка фемінітивів аналізованого розряду дали змогу розмежувати їх на кілька груп: назви дружин за станом, чином, родом занять чоловіків (*головиха, економши, сотничка* та ін.); назви дочок за станом, чином, родом занять батьків (*вівчарівна, котлярівна, олійниківна* та ін.), назви жінок за класовим поділом (*дворянка, городянка, принцеса* та ін.); назви жінок за майновим станом (*багачка, комірничка, старчиха* та ін.); назви жінок за сімейним укладом (*відданиця, годованка, накритка* та ін.); назви жінок за станом правління (*монархиня, повелительниця* та ін.); назви жінок за станом поневолення (*бранка, невільниця, служанка* та ін.); назви жінок бездоленого, тяжкого стану (*бездольниця, неборачка, прибулда* та ін.).

Зростання кількості фемінітивів у межах названого розряду відбувалося найбільшою мірою завдяки творенню паралельних найменувань дружин і дочок за станом, чином, родом діяльності чоловіків і батьків (*десятничка, десятниківна; дігтярка, дігтярівна; дзвонариха, дзвонарівна* та ін.). Причому значення дружини могло виражатися одночасно кількома спільнокореновими словами (*купчиха, купчиця; лимариха, лимарка; чумачиха, чумачка* та ін.), серед яких переважали фемінітиви на *-их-а, -к-а*, натомість характерними найменуваннями дочки були іменники із суфіксом *-івн-а* (*мірошниківна, орендарівна, писарівна, різниківна* та ін.).

Причинами збільшення кількості таких номінацій були позамовні чинники (поширеність і престижність різних ремесел; виникнення нових адміністративних посад, чинів, військових звань; розвиток дипломатичних, економічних, політичних відносин і под.). У назвах жінок знайшли відображення майже всі відомі на той час ремесла й різні види господарських, торговельних та інших занять (шевство, кравецтво, кушнірство, лимарство, котлярство, різництво, лісництво, садівництво, кухарство, чабанство й ін.) (*вівчариха, вуглярка, гаптариха, гарбариха, золотариха, крамариха, кучериха, мельничка, млинарка, рибачиха, римарка* та ін.). Помітно зросла і кількість фемінітивів, що відображали різні соціальні обставини життя (майнові права, сімейні відношення) або соціальні умови, у яких перебували чи

Семантичний розряд іменників на позначення жінок за діяльнісними, процесуальними, функційними ознаками, окремими заняттями, ремеслами, промислами охоплював велику кількість фемінітивів, як і в староукраїнській мові, від якої успадкував чимало назв жінок (*аптекарка, винничка, ворожка, гафтарка, домовниця, дорадниця, заступниця, кухарка, лікарка* та ін.). Однак у новій українській літературній мові цей семантичний розряд зазнав багатьох нових кількісних і якісних змін. У минулому залишилися назви жінок церковнослов'янського походження, що виражали господарську, добродійну й іншу діяльність жінки (*кормителниця, питателниця, побѣдителниця, строителниця, творителниця, укротителниця* та ін.) або вживалися для позначення добродіянь Божої Матері (*благодѣтелниця, отворителка, оборонителниця, потѣшителка, проводителка* та ін.). Натомість виникло багато нових фемінітивів із різними семантичними особливостями, синонімічними відношеннями, порівняно з попередньою добою.

За вираженням окремих видів діяльності, занять, функцій жінок у новій українській літературній мові фемінітиви вказаного розряду охоплювали кілька груп: назви жінок за господарсько-побутовою діяльністю (*сапувальниця, свинарка, семидільниця* та ін.); за торговельно-економічною діяльністю (*сластьонниця, солярка* та ін.); за діями, пов'язаними з ворожбою, пророкуванням, чаруванням (*віщуха, химородниця* та ін.); за добродійною діяльністю (*миротворниця, провідниця* та ін.); за творчою та інтелектуальною працею (*учителька, школярка* та ін.); за суспільно корисною діяльністю (*управителька, хвершалка* та ін.); за обрядовими функціями (*колядниця, сповитуха* та ін.); за злочинними діями (*лупійка, невара* та ін.); за ситуативними діями (*ночувальниця, оказателька* та ін.).

Фемінітиви розглянутого семантичного розряду мали міцне народнорозмовне опертя, порівняно з іншими семантичними розрядами, оскільки формувалися в середовищі простого люду, де жіноча праця була багатофункціональною, різноманітною і навіть визначальною в певних видах роботи (варіння, прання, миття тощо). У зв'язку з цим до вказаного розряду ввійшло найбільше назв жінок за господарсько-побутовою діяльністю, що відобразили різні види зайнятості жінок у власному або в чужому господарстві (*праля, доїльниця, дробинниця, ключниця, учариця* та ін.), а також жіночі ремесла (килимарство, куховарство, малярство, прядіння, рукоділля) (*килимниця, куховарка, мазальниця, прядінниця* та ін.).

Вираження специфічних господарсько-побутових занять жінки підсилюють обширні синонімічні ряди слів, напр.: *жалья, женчиха, женькиня, женьчарка, жниця, жнійка, жнія; прядка, прядунка, прядуха, пряха, пряшечка; швайка, шваля, шваха, швачечка, швачка*. Найменування цього розряду набули й оцінного значення, характеризуючи осіб із позитивного боку (*коровайниця, коровайничка; пестунка, пестуночка*) або з негативного (*відьма, відьоха, відюга*).

Таблиця 3.3.1.3

Семантика фемінітивів нової української мови		
СРС	Фемінітиви зі значенням особи жіночої статі	БС
Назви жінок за діяльними, процесуальними, функціональними ознаками, окремими заняттями, ремеслами, промислами	<p><u>назви жінок за господарсько-побутовою діяльністю:</u> бральниця, браля, вимітальниця, в'язальниця, в'язальничка, гаптарка, годувальниця, грабачка, грубниця, дверниця, двірка, двірничка, ділниця, доїльниця, дойка, домівниця, доярка, дробинниця, жалья, женчиха, женькиня, женьчарка, жниця, жнійка, жнія, закликальниця, зарібниця, килимниця, ключниця, ключниченька, колихалочка, копальниця, корівниця, кухарка, кухарочка, ліпашка, лічильниця, мазальниця, малярка, мамка, маслярка, мастільниця, митниця, нянька, няня, пасинкувальниця, пастушечка, пастушка, пекарка, переваруха, печільниця, поденниця, покоївка, покривальниця, полільниця, політниця, половниця, помазуха, помазушка, помітуха, помітушка, помішниця, послужанка, пралья, прачечка, прачка, пташниця, роба, робітниця, робітничка, робітнюлька, роботуха, рукодільниця, сапальниця, ткаля, ткаха, ткачиха, ткачка, тонкопрядуха, топільниця, фарб'ярка, хазяйка, хліборобка, чередничка, шарувальниця;</p> <p><u>назви жінок за торговельно-економічною діяльністю:</u> бакалійниця, бгайниця, борцівничка, бражниця, бублейниця, винничка, дігтярка, кабашиниця, кавярка, калашиниця, коровайниця, коровайничка, крамарка, крамарочка, лихварка, откупниця, палянишниця, перекупка, перепічайка, перепродуха, продагуха, проскурниця, ремесниця, рипниця, свічарниця, сідуха, сірничниця, трактирничка, тютюнниця, тютюнничка, шишальниця, шишкобгальниця;</p> <p><u>назви жінок за діями, пов'язаними з ворожею, пророкуванням, чаруванням:</u> баля, відьма, відьоха, відюга, віщуха, волибниця, ворожебитка, ворожечка, ворожіля, ворожка, ворожіля, знатниця, знаха, знахарка, охвара, пророчиця, чарівниця, чарівниченька, чарівничка, чарівочка, шепотильниця, шептуня, шептуха, химородниця;</p> <p><u>назви за добродійною, добродійною діяльністю:</u> вістовниця, дорадниця, заступниця, ктиторка, кукібниця, кукібничка, мчалка, навчителька, напутниця, наставниця, опікунка, пестунка, пестуночка, порадниця, порадничка, пособниця, привідниця, провідничка, рятунка, трудовниця;</p> <p><u>назви жінок за творчою, інтелектуальною працею:</u> вішувальниця, доброграйка, доказниця, інститутка, картівниця, картниця, катеринниця, письменниця, поетка, професорка, співачка, танечниця;</p> <p><u>назви жінок за суспільною діяльністю:</u> авторка, акторка, аптекарка, артистка, лікарка, лікарочка, наступниця, начальниця, рахмистиня, співробітниця;</p> <p><u>назви жінок за обрядовими функціями:</u> говільниця, досвітчанка, перезв'янка, повитуха, постадниця, пупорізка, сватальниця;</p> <p><u>назви жінок за злочинними, шкідливими діями:</u> лиходільниця, мучителька, нетопа, палійка, табачниця, узяха;</p> <p><u>назви жінок за військовою діяльністю:</u> войовниця, воячка, завойовниця;</p> <p><u>назви жінок за ситуативними, тимчасовими діями:</u> купальниця, початуха, починальниця, просатарка</p>	<p>«робітниця баштана», «робітниця «кремісниця», «актриса «маїстриня», «акторка», баштанниця «власниця баштана», «борцієниця «продавчиня боршу», «агтярка «продавчиня дьогтю», заступниця «замісниця», рукомесниця «ремісниця», «маїстриня», таляталка «мастильниця», цехмистриха «робітниця в цеху»</p>

Семантичний розряд найменувань жінок за родинними зв'язками і стосунками відобразив практично всю термінологію споріднення і свояцтва, що стосувалася жінки і склалася ще на спільнослов'янській мовній основі. Він набув поширення в різних стилях і жанрах XVIII ст. [Передрієнко, 1979: 70]. У новій українській літературній мові для найменувань цього розряду властиве було найбільше синонімічне розмаїття, порівняно зі староукраїнською добою, що розвинулося на народнорозмовній основі та з використанням численної кількості словотворчих суфіксів. Найбільше спільнокореневих слів і близьких за семантикою номінацій зафіксовано з фемінітивними значеннями «мати», «дочка», «сестра», «свекруха», «теща», тому й найбільш протяжними стали синонімічні ряди зі стрижневими словами *мати, дочка, сестра, свекруха, теща*, напр.: *доненька, донечка, дононька, донька, доня, доця, доченька, дочерь, дщерь, дочечка, дочка, дочухна, дочь, одиначка, одиниця, одиниченька, падчерка, пасербиця, мизинка*. Функціонування численної кількості оцінних назв жінок за спорідненням та свояцтвом могло бути тривалим і частим у межах народнорозмовного мовлення, що забезпечило входження таких номінацій до лексикографічних видань, зокрема «Словника української мови» П. Білецького-Носенка, «Словаря української мови» за ред. Б. Грінченка, «Українсько-російського словника» А. Ніковського.

Таблиця 3.3.1.4

Семантика фемінітивів нової української мови		
СРС	Фемінітиви зі значенням особи жіночої статі	БС
Назви жінок за родинними зв'язками і стосунками	<p><u>назви жінок за прямими лініями споріднення</u>: <i>внука, внучка, мама, мамка, мамонька, мамочка, мамунечка, мамуня, мамусенька, мамусечка, мамуся мамця, мати, матінка, матінонька, матіночка, матір, матірка, матіхна, матка, матонька, маточка, матуня, матусенька, матусечка, матуся, матушечка, матушка, мацуха, ненечка, ненька, няня, онучечка, онучка, пайматка, пайматуся, паніматка, паніматочка, паніматуня, паніматуся, первачечка, первачка, первістка, первісточка, породженниця, прабаба, правнучка, праправнучка, прародичка, пращурка, родителька;</i></p> <p><u>назви жінок за боковими лініями споріднення</u>: <i>вуйна, вуянка, вуяня, леля, небога, племінниця, сестра, сестрина, сестриниця, сестриця, сестриченька, сестричка, сестрична, сестрівниця, сестріниця, сестрінка, сестронька, сеструня, сеструся, синова, синовця, стрийна, тета, тітка, тіточка, тітуниця, тітуня, тітусенька, тітусечка, тітуся, тьотя;</i></p> <p><u>назви жінок за свояцтвом</u>: <i>братаниця, братаничка, братанка, братиха, братова, дружина, дядина, дядинка, дядиночка, жінка, жона, жоноха, жонухна, зовиця, зовичка, зовухна, малжона, малжонка, невістиця, невістка, невістонька, невісточка, невіхна, невіхнонька, невіхночка, паниматка, приведенниця, приймачка, родачка, родичка, сваха, свашенька, свашечка, свашка, свекрівонька, свекровця, свекровь, свекруха, свекрухна, свекрушенька, свекрушина, своячина, своячня, супруга, теща, тецухна, ятрівка</i></p>	<p><i>господарка «дружина», небога «племінниця», підбічниця «дружина», первітка «перша дочка»</i></p>

Семантичний розряд найменувань жінок за національністю, територією, місцем проживання охопив значно більше слів у новій українській літературній мові, порівняно з попереднім історичним етапом. Крім давніх фемінітивів (*вірменка, болгарка, грекinya, литовка, русинка, туркеня* та ін.), його склад наповнили нові назви жінок за національними, регіональними, географічними ознаками. Це дало змогу виокремити такі групи слів: назви жінок за національними й расовими ознаками (*австріячка, молдавка, українка, муринка* та ін.), за регіональними ознаками (*галичанка, наддністрянка, подолячка* та ін.), за географічним розміщенням (*зарічанка, хуторянка* та ін.), за характером і відстанню проживання (*землячка, чужоземка* та ін.).

Таблиця 3.3.1.5

Семантика фемінітивів нової української мови		
СРС	Фемінітиви зі значенням особи жіночої статі	БС
Назви жінок за національністю, територією, місцем проживання	<p><i>назви жінок за національними й расовими ознаками: азіятка, ангелянка, арабка, волошка, гишпанка, грекinya, жидівка, жидівочка, кімличка, литвинка, литовка, ляхівка, ляховичка, ляхиха, ляхика, московка, муринка, німка, німкеня, польцанка, русинка, руска, славянка, таліянка, татарка, татаронька, татарочка, туркененька, туркениця, туркеня, туркеня, туркия, турчинка, українка, україночка, французка, чехиня;</i></p> <p><i>назви жінок за регіональними ознаками: бойка, бойкиня, бойчиха, буковинка, волиночка, галичанка, гуцулка, киянка, коломийка, львів'янка, подолянка;</i></p> <p><i>назви жінок за географічним розміщенням: гірнячка, зарічанка, підзамчанка, пустельниця, тогобочанка, хуторянка;</i></p> <p><i>назви жінок за характером і відстанню проживання: жителька, рожденка, сусідка, сусідонька, туболка, чужоземка</i></p>	<p><i>литвинка «литовка», «білоруска», московка «великоросіянка»</i></p>

Семантичний розряд назв жінок за церковно-релігійними ознаками зазнав оновлення в новій українській мові, унаслідок архаїзації церковнослов'янської лексики (*єдинока, балвохвалца, законниця, инокиня, мнишиця, приснодіва* та ін.), термінологізації окремих церковно-релігійних найменувань (*Богоматір, пресвята, великомучениця, миронosiця* та ін.), а також використання номінацій для позначення канонізованих святих жінок, богопосвячених і пов'язаних із церковно-релігійним життям загалом (*мучениця, праведниця, монахиня, покутниця, християнка* та ін.).

Таблиця 3.3.1.6

Семантика фемінітивів нової української мови		
СРС	Фемінітиви зі значенням особи жіночої статі	БС
Назви жінок за церковно-релігійними ознаками	<p><i>агарянка, азіятка, безбожниця, боговгодниця, Богомати, Богоматір, богомілка, Богородиця, великогрішниця, великомучениця, вихрестка, госпожа, єретиця, єретичка, кателічка, католичка, игуменья, келейниця, магомтанка, монахиня, мусульманка, намістниця, настоятельниця, незбожниця, поганка, поганка, покутниця, посланиця, послушниця, потурначка, праворушниця, прочанка, святенниця, святиця, уніятка, християнка, цариця, черниця, черниченя, черничка</i></p>	<p><i>поганка «язичниця», преподобниця «праведна»</i></p>

Назви жінок за віковими ознаками виражають сталі поняття, тому не зазнали особливих змін у новій українській літературній мові, порівняно з минулим періодом. До цього розряду ввійшли майже всі давні назви, крім поодиноких книжних слів (*діствиця, невістиця, правиця, юниця* та ін.), а також збільшилася кількість стилістично маркованих слів, переважно зі значенням «дівчина» (*діва, дівася, діваха, дівасенька, дівиця, дівище, дівка, дівонька, дівочка, дівуля, дівуся, дівуха, дівця, дівча, дівчина, дівчинка, дівчище, дівчинонька*).

Таблиця 3.3.1.7

Семантика фемінітивів нової української мови		
СРС	Фемінітиви зі значенням особи жіночої статі	БС
Назви жінок за віковими ознаками	<i>баба, білоголова, блазнюха, блазнючка, діва, дівасенька, дівася, діваха, дівиця, дівище, дівка, дівонька, дівоха, дівочка, дівуля, дівуся, дівуха, дівця, дівча, дівчина, дівчинка, дівчинонька, дівчище, жєницина, жінка, жіночка, жінонька, жєна, молода, молоденька, молодесенька, молодичина, невіста, піддівоча, правичка, семилітка, скрипула, тридцятилітка</i>	<i>козачка 'жінка', невіста 'жінка', старшиця 'стара жінка'</i>

Назви жінок за фізичними та фізіологічними ознаками виражали так само сталі ознаки жінки, тому не зазнали особливих змін у новий український період. Але в цьому розряді з'явилося й багато нових власне українських слів та зокрема в синонімічному вираженні (*коротуха, коротушечка, поліжниця, положжиня*), а також такі, що набули переносних значень (*троянка* «мати, яка має трьох близнят»).

Таблиця 3.3.1.8

Семантика фемінітивів нової української мови		
СРС	Фемінітиви зі значенням особи жіночої статі	БС
Назви жінок за фізичн., фізіологіч. ознаками	<i>коротуха, коротушка, небіжечка, небіжєка, небіжченька, небожжєця, недоношєниця, неплідниця, нерєда, пиячка, плодниця, покійниця, покійничка, породілєля, самодруга, сліпачка, трєянка, уtoplєна</i>	<i>небіжєка 'покійниця', німєня 'німа жінка'</i>

Назви жінок за міфологічними й казковими ознаками поповнилися новими словами під впливом усної народної творчості, де зароджувалися міфи про надприродні сили і зокрема про жителів лісу, річок, боліт. Унаслідок чого до вказаного розряду ввійшло декілька нових міфологічних назв жінок, що відобразили давні народні уявлення й легенди (*лісунка, мавка, нявка, перелєсниця, русалка* та ін.).

Таблиця 3.3.1.9

Семантика фемінітивів нової української мови		
СРС	Фемінітиви зі значенням особи жіночої статі	БС
Назви жінок за міфологічними ознаками	<i>берєгиня, богиня, жриця, инджєбаба, лісунка, літавиця, лєскєтєрка, лєскєтєрєчка, лєскєтєниця, лєскєтєуха, лукавиця, мавка, маявка, навка, німфа, нявка, опирєця, перелєсниця, свєтьєхє, русалка, русалєнька, русалєчка</i>	<i>богиня 'богиня', лукавиця 'русалка', русалка'</i>

У новій українській літературній мові словотворення фемінітивів відзначалося новими прогресивними змінами, порівняно зі староукраїнським періодом. Якщо для попередньої доби характерне було конкурування розмовних і книжних словотвірних типів фемінітивів (напр., *-к-а* і *-иц-я*, *-ниц-я*), диференціація фемінітивів і їхніх словотворчих засобів за стилями мовлення (високим і низьким), авторитетний вплив церковнослов'янської мови на процеси творення і вживання назв жінок, то в новий український період деривація фемінітивів базувалася на багатій народнорозмовній основі і зумовлювалася розвитком власних словотворчих ресурсів. Кількість фемінітивів збільшилася вдвічі і становила близько 2000 номінативних одиниць. Загальними тенденціями розвитку фемінітивів у новий український період були такі: численне збільшення іменників у всіх словотвірних розрядах і словотвірних типах; розширення словотворчої бази зі збереженням давньої і формуванням нової (іменникової, дієслівної, прикметникової тощо); підвищення продуктивності словотвірних типів на *-к-а* й *-ниц-я*, зростання продуктивності раніше малопродуктивних словотвірних типів (*-их-а*, *-івн-а*, *-льниц-я* та ін.); виникнення нових словотвірних типів (*-ш-а*, *-ен-я*, *-ес-а* та ін.); особливо стилістично забарвлених (*-ас-я*, *-ун-я*, *-ул-я*, *-ах-а* та ін.); активізація емоційно оцінних словотворчих засобів, засвідчених поодинокими словами в минулому (*-очк-а*, *-ичк-а*, *-еньк-а*, *-оньк-а*, *-ечк-а* та ін.), завдяки чому відбулося розмежування стилістично нейтральних і стилістично маркованих найменувань жінок.

Основна частина фемінітивів у новій українській мові належала до морфологічного способу деривації, що поділявся на кілька різновидів та охоплював багато словотворчих засобів, за допомогою яких утворювалися фемінітиви. До морфологічної деривації входили суфіксальний, флексійний, конфіксальний способи, основоскладання і словоскладання, серед яких переважав над іншими суфіксальний спосіб. Продуктивність суфіксальної деривації фемінітивів у новий український період засвідчена великою кількістю словотворчих засобів, успадкованих зі староукраїнської доби, а також нових дериваційних ресурсів, здебільшого питомих (*-оньк-а*, *-инк-а*, *-ун-я*, *-ас-я*, *-иц-е*), менше запозичених (*-ес-а*). З урахуванням її виділялися продуктивні словотвірні типи на *-к-а*, *-иц-я*, *-ниц-я*, малопродуктивні на *-івн-а*, *-их-а*, *-льниц-я*, *-ин-я*, *-ин-а*, *-ш-а*, *-очк-а*, *-ичк-а*, *-еньк-а*, *-оньк-а*, *-ечк-а*, *-ух-а* і непродуктивні на *-л'-а*, *-н-а*, *-анк-а*, *-ичн-а*, *-ов-а*, *-ев-а*, *-ц-я*, *-чиц-я*, *-щиц-я*, *-овиц-я*, *-івк-а*, *-і-я*, *-ір*,

-ов, -м-а, -ен-я, -ад-я, -ейк-а, -ойк-а, -инк-а, -інк-а, -ушк-а, -ус-я, -ун-я, ул-я, -ах-а, -ухн-а, -ох-а, -ищ-е, -ас-я, -юг-а.

Словотвірний тип на *-к-а* становив найбільшу кількість фемінітивних утворень у новій українській літературній мові, порівняно з іншими словотвірними типами. У зіставленні зі староукраїнською добою він збільшив продуктивність у кілька разів (див. табл. 3.3.2.1), насамперед завдяки зростанню й урізноманітненню твірної бази (найменувань чоловіків). Із минулого періоду до нього увійшли майже всі відфемінітивні утворення (*бабка, дівка, дочка, жінка, матка, мамка, ненька, невістка, тітка* та ін.), відмаскулінативні (*внучка, свашка, родителка, приятелька, навчителка, абтекарка, кухарка, одиначка, неборачка, еретичка, родичка, дідичка, отчичка, наймичка, опекунка, аравитянка, русинка, богатирка, кушнірка, мізинка, добродійка, злодійка* та ін.) і поодинокі віддієслівні та відприкметникові (*віщка, прачка, плачка, швачка* та ін.), напр.: *А в дівчини та чорнії брови, як у тії волошки* (СУМГ, I: 252); *У ворожки хліба трошки* (СУМГ, I: 255); *Оженися, мій синочку, візьми собі любку, цілуй її, милуй її, як голуб голубку* (СУМГ, II: 386).

Показовим у новий український період стало розширення твірної бази під впливом екстралінгвальних чинників (розвиток ремісничої справи, господарсько-виробничих, торговельно-економічних, адміністративно-правових відносин), яка й спричинила формування багатьох нових фемінітивів. З урахуванням структури мотивувальних слів відмаскулінативні утворення поділялися на деривати, утворені від непохідних основ (*авторка, артистка, волошка, гуцулка, лакейка, французка, чабанка* та ін.), від іменників на *-тель, -ар, -ак, -ик, -ач, -ич, -ин, -ець, -ин, -ун, -ир, -ір, -ук, -юк -ій, -ай -ат, -ит, -ух, -ок, -ор* (*гонителька, дударка, воячка, мужичка, киянка, буковинка, утікачка, гнійка, пастушка, свідка, професорка* та ін.), від префіксальних та складних основ (*сусідка, добродійка*). Серед таких дериватів переважали фемінітиви, мотивовані маскулінативами на *-ар, -ак, -ик, -ин, -ець* (з усіченням останніх двох суфіксів), напр.: *австріячка, агарянка, безумиця, бондарка, будничка, бурлачка* (СУМГ, I: 3, 10, 47, 89, 111, 113). Небагато зафіксовано нових віддієслівних іменників на *-к-а* (*дойка, скритка* та ін.), напр.: *От тебе сина мала, покриткою стала... покриткою... який сором!* (СУМГ, III, 278).

У межах СТ на *-к-а* представлено фемінітиви різних семантичних розрядів, а найбільше назв жінок за діяльнісними, процесуальними, національними, релігійними ознаками, станом, характером, місцем

проживання й інші (*господарка, доярка, фарбярка, коломийка, мусульманка, наймитка, плаксійка* та ін.). Формант *-к-а* спричинив творення переважно модифікаційних відмаскулінативних дериватів (*баламутка, злидарка, мусульманка, приймачка, свинарка, ткачка* та ін.), а також багатьох дериватів із мутаційним значенням, зокрема назв жінок за станом, чином, діяльністю чоловіків (*вуглярка, жандарка, кушнірка, лимарка, млинарка, римарка, столярка, чабанка* та ін.). З мутаційним словотвірним значенням він став конкурувати з суфіксами *-их-а, -ин-а, -ш-а*, що так само брали участь у творенні назв жінок за різними ознаками чоловіків. Зафіксовано фемінитиви і з двома словотвірними значеннями (модифікаційним і мутаційним), що характеризували жінок за станом, зайнятістю чоловіків і за їх власною діяльністю, напр.: *дігтьярка* «дружина дігтьяра», «продавчиня дьогтю». Слід зауважити, що народнорозмовна основа спричинила творення численної кількості спільнокореневих слів, унаслідок чого назви жінок можуть мотивуватися різними основами (*вихрестка* «жінка, яка прийняла християнство» < *вихрестити* і *вихрест*).

Словотвірні типи фемінитивів на *-иц-я, -ниц-я* були успадковані з минулої доби і в новій українській літературній мові конкурували певною мірою зі СТ на *-к-а*. Однак словотвірний тип на *-ниц-я* став більш продуктивним у творенні фемінитивів, ніж словотвірний тип на *-иц-я*. Від староукраїнської мови до словотвірного типу на *-иц-я* ввійшли майже всі фемінитиви із суфіксом *-иц-я*, мотивовані непохідними основами (*зовиця, кметиця, сестриця* та ін.) й похідними основами (*блудниця, владичиця, мучениця, пророчиця, черниця* та ін.). Однак нових дериватів із суфіксом *-иц-я* в той час зафіксовано мало (*верзиця, гониця, невістиця, святиця, учариця* та ін.), напр.: *Іде чарівниця, опириця* (СУМГ, III, 56)

У новій українській мові суттєвих змін зазнали деривати на *-ниц-я*, кількість яких значно зросла, порівняно з минулим періодом. За структурою твірної бази фемінитиви на *-ниц-я* становили деривати, мотивовані переважно іменниками з формантом *-ник*, що зазнали усічення *-ник* (*бунтівниця, вигадниця, гордівниця, килимниця, непокірниця* та ін.). Крім того, виявлено поодинокі фемінитиви на *-ниц-я*, мотивовані неособовими іменниками, дієсловами та прикметниками (*гаремниця, митниця, платтяниця, повійниця, проскурниця* та ін.). Деякі фемінитиви можна розглядати як полімотивовані деривати за умови співвіднесення їх із різними спільнокореновими словами, виявленими в лексикографічних джерелах (*бідниця* < *бідняк, бідний*;

лоскотниця < *лоскотун, лоскотати*; *молодиця* < *молодик, молодець, молодий* та ін.). До вказаного типу належали переважно назви жінок за рисами характеру, поведінкою, вчинками (*глузовниця, порадниця, розумниця*) і за діяльнісними ознаками (*пташниця, зарібниця*).

Словотвірний тип фемінітивів на *-івн-а* став одним із продуктивних у новий український період, порівняно з минулим періодом, де йому відповідав СТ на *-овн-а* й охоплював небагато фемінітивів (*бановна, войтовна, пасинковна, поповна, цесаровна, целюриковна* та ін.). Під впливом давніх СТ на *-овн-а, -евн-а, -н-а*, які спеціалізувалися у творенні назв дочок за різними ознаками батьків, і в нових історичних обставинах, зумовлених необхідністю позначення дочок за багатофункціональною діяльністю батьків, СТ на *-івн-а* набув значної продуктивності в новій українській мові, де розвинув тільки мутаційне словотвірне значення і характеризував жінок за ремісничою, господарською та іншою діяльністю батьків, належних переважно до середнього класу (*золотарівна, ковалівна, кухарівна, лимарівна, малярівна, москалівна, отаманівна, паламарівна* та ін.). У майбутньому такий словотвірний тип не збільшив своєї продуктивності, а навпаки, поступово занепав. На сучасному етапі фемінітиви із суфіксом *-івн-а* належать до застарілої лексики, що використовуються переважно в художньому стилі для архаїзації, поетизації минулої доби чи з іншою стилістичною настановою (*війтівна, ковалівна, кравцівна, лимарівна, мельниківна* та ін.). Нормою української літературної мови стало творення за допомогою суфікса *-івн-а* тільки жіночих імен по батькові, початки якого сягають нової української доби.

Словотвірний тип на *-их-а* розвинув свою продуктивність, як показує порівняння його зі староукраїнською мовою. З минулої доби відомо кілька фемінітивів на *-их-а*, що виражали мутаційне значення (позначали дружин за станом чоловіків) і збереглися далі (*дяхиха, ковалиха, кравчиха, майстриха, теслиха, шевчиха* та ін.). А в новій українській мові цей словотвірний тип досяг високої продуктивності й охопив значну кількість дериватів (*лісничиха, отаманиха, рибачиха, скляриха, старостиха, суддиха* та ін.). Більшість фемінітивів цього типу являє собою мутаційні деривати, що належать до семантичного розряду назв жінок за станом чоловіків (*золотариха, кучериха, лимариха, скляриха, ткачиха, цехмистриха, чинбариха, чоботариха* та ін.). Деякі фемінітиви виражали модифікаційне словотвірне значення, набуваючи зниженого (*бойчиха, братиха, женчиха* та ін.) або й згрубілого відтінку (*ляшиха, цариха*). Окремі фемінітиви – одночасно

мутаційне і модифікаційне словотвірні значення, напр.: *кравчиха* «швея», «дружина шевця». Функція творення відандронічних назв із мутаційним словотвірним значенням стала для суфікса *-их-а* провідною в новій українській мові.

До малопродуктивних словотвірних типів у новій українській мові належав СТ на *-льниця-я*, який був непродуктивним у староукраїнській мові (*кормилниця*). На новому українському ґрунті продуктивність його збільшилася, як показує кількість виявлених фемінітивів із *-льниця-я* (*вимітальниця, говільниця, поливальниця* та ін.). Це переважно назви жінок за діяльними, функційними, процесуальними ознаками, що виникали, ймовірно, через необхідність відмежування діяльності жінок від інших їхніх ознак або від ознак чоловіків. Оскільки фемінітиви цього типу характеризують жінок за певними діями, то семантично тісно зв'язані з відповідними дієсловами (*бральниця* < *брати*, *вимітальниця* < *вимітати*, *годувальниця* < *годувати*, *починальниця* < *починати* та ін.). За наявності чоловічих номінацій фемінітиви на *-льниця-я* можна мотивувати і маскулінативами (*віршувальниця* < *віршувальник*, *в'язальниця* < *в'язальник*, *купальниця* < *купальник*, *полільниця* < *полільник*, *топільниця* < *топільник* та ін.). У зв'язку з цим фемінітиви вказаної структури будуть являти собою множинно мотивовані деривати (*закликальниця* < *закликальник*, *закликати*; *лічильниця* < *лічильник*, *лічити*; *сапальниця* < *сапальник*, *сапати*; *мазальниця* < *мазальник*, *мазати* та ін.). Винятком є слова, що характеризують жінок за специфічними обрядовими ознаками, процесами (*покривальниця* «наречена в обряді покривання голови», *снідальниця* «жінка, яка приходить на сніданок після весілля до молодої») або за діяльністю, виконуваною переважно жінками (*мастильниця* «жінка, яка мастить, білить стіни й ін.», *пасинкувальниця* «жінка, яка пасинкує», *печільниця* «жінка, яка випікає хліб»).

Словотвірний тип на *-ин-я* залишився малопродуктивним від староукраїнської до нової української літературної мови. Його склад визначали давні фемінітиви на *-ин-я* (*бояриня, господиня, господариня, грекиня, другиня, кметиня, княгиня, рабиня, своякиня, чехиня* та ін.) і поодинокі нові назви жінок за соціальними, родинними, релігійними, територіальними, діяльними ознаками (*монахи́ня, бойки́ня, рахми́стиня* та ін.). Невелика кількість дериватів цього типу зумовила спеціалізацію його фемінітивної функції, яка первинно розвивалася в назвах жінок за соціальним станом (*бояриня, господариня, рабиня, княгиня* та ін.) і відобразилася в нових найменуваннях жінок за

класовим поділом, а також за діяльними, посадовими чи професійними ознаками (*гражданиня, монархиня, женькиня* та ін.), напр.: Вь ономъ селеніи устроены *графинею* Безбородковою с мелницы на рекѣ Судости двѣ і шинокѣ (ОЛУ, 262); В рям'я б одяглася я, наче та *кметиня* (СУМГ, II, 256).

Словотвірний тип на *-ин-а(я)* не розвинув своєї продуктивності в новий український період, порівняно зі староукраїнським. У минулому він об'єднував відандронімні та інші назви жінок, із яких збереглися деякі слова (*дівчина, дружина, жєницина, старостина, судина, хоружина* та ін.). Новими дериватами на *-ин-а* стали поодинокі фемінітиви за станом, стосунками і родинними зв'язки жінок (*сестрина, любчина, молодичина* та ін.), напр.: Вдовствующей полковой *асаулиной* Улияны Огроновичевой (ОКН, 269). Відандронімні утворення належать до історичної лексики української мови, що використовується задля художнього відтворення минулих часів; назви жінок за віковими й родинними ознаками – до розмовного й діалектного мовлення; а слова *дівчина, дружина* – загальноживані.

Словотвірний тип на *-ш-а* виник у новій українській мові і спеціалізувався на вираженні мутаційного словотвірного значення. За допомогою форманта *-ш-а* утворювалися назви жінок за станом, діяльністю чоловіків і переважно від маскулінативів іншомовного походження (*вахмистриша, гетьманша, ханша, генеральша, квартермистриша, окономиша, регистраторша, ротмистриша, секретарша* та ін.), напр.: За *генеральшою* чимала орда панів і паничів (СУМГ, I, 279). Віддієслівним утворенням є слово *ростопша* «неметка, неповоротка жінка» (від *розтопити*).

У новій українській літературній мові зафіксовано низку непродуктивних словотвірних типів, які були успадковані з минулого періоду або утворилися в аналізованій період. Словотвірні типи, які представлені поодинокими словами і відомі ще від староукраїнської доби, можна вважати унікальними, оскільки в структурі таких дериватів наявні єдині у своєму вияві форманти. До таких словотвірних типів належать фемінітиви на *-ір, -овь, -м-а, -ад-я*, які зберігають мотиваційні зв'язки з теперішніми словами (*пип – попада, мати – матір*) або з історичними (*відати – відьма, свєкра – свєкровь*).

Давні словотвірні типи, за якими утворювалося по декілька слів, не розвинули своєї продуктивності і в новий український період, зокрема на *-л'-а, -н-а, -анк-а, -ичн-а, -ов-а, -єв-а, -ц-я, -чиц-я, -щиц-я, -овиц-я, -івк-а, -і-я*. До таких типів увійшли слова з мутаційними

словотвірними значеннями (*браля, ворожиля, пропійця, покоївка, жнія* «виконавиця дії, названої твірним дієсловом», *кряля* «носійка ознаки, названої твірним прикметником», *вуйна, стрийна, братанка, старостянка, гетьманова, братова, цісарева, дончиця, прапорищиця* «жінка стосовно особи, названої твірним іменником») і менше дериватів – із модифікаційною семантикою жіночості (*невіхна, любанка, доказчиця, поміщиця, ятрівка, ігуменья*).

Особливу увагу привертають стилістично марковані словотвірні типи фемінітивів у новій українській літературній мові та в порівнянні з минулою добою. Для нового українського періоду характерним стало численне зростання словотвірних типів на *-очк-а, -ичк-а, -еньк-а, -оньк-а, -ечк-а, -ух-а*, які можна вважати продуктивними серед стилістично забарвлених, а в староукраїнській мові такі словотвірні типи були непродуктивними нарівні зі всіма іншими емоційно-оцінними. Деривати на *-очк-а, -ичк-а, -еньк-а, -оньк-а, -ечк-а* мотивувалися співвідносними стилістично нейтральними назвами жінок і виражали модифікаційне словотвірне значення пестливості (*безталанночка, гуркотливочка, жалібничка, коровайничка, матусенька, небіжченька, невістонька, панянонька, пастушечка, свашечка* та ін.), а фемінітиви на *-ух-а* являли собою відіменникові утворення (*дівуха, мачуха, свекруха*), відприкметникові (*коротуха, молодуха, товстуха* та ін.) та віддієслівні (*верескуха, моргуха, пестуха, реготуха, сідуха, шептуха* та ін.). За наявності співвідносних маскулінативів такі фемінітиви можна розглядати як полімотивовані, напр.: *брехуха* < *брехати, брехун*; *жируха* < *жирувати, жирун*. Окремі фемінітиви на *-ух-а* виражають специфічні ознаки жінок, напр.: *лоскотуха* «русалка», *молодуха* «наречена».

До стилістично маркованих фемінітивів у новій українській літературній мові належала і низка непродуктивних СТ, що були успадковані зі староукраїнської мови (*-инк-а, -ейк-а, -ойк-а, -ус-я, -ухн-а*) та сформовані в новий український період (*-інк-а, -ушк-а, -ун-я, -ул-я, -ах-а, -ох-а, -ищ-е, -ас-я, -юг-а*). Деривати таких словотвірних типів виражали переважно модифікаційне словотвірне значення – демінутивне (*дядинка, поганинка, княжейка, найдушка, сеструся, шептуня* та ін.) чи аугментативне (*зовухна, дівуля, діваха, відьоха, дівище, дівася, відюга* та ін.). Частина фемінітивів (відприкметникових і віддієслівних) набула мутаційного словотвірного значення (*красуня, бридуля, святоха* «носійка ознаки, названої твірним прикметником»; *ткаха, узяха* «виконавиця дії, названої твірним дієсловом» та ін.).

Зведені результати словотвірного аналізу фемінітивів нової української мови загалом подано в таблицях 3.3.2.1, 3.3.2.2, 3.3.2.3, 3.3.2.4, 3.3.2.5, 3.3.2.6. У цих таблицях виділено словотвірні типи (СТ), твірні основи (ТО), похідні назви жінок і словотвірні значення (СЗ).

Таблиця 3.3.2.1

Словотворення фемінітивів нової української мови			
Суфіксальний спосіб. Продуктивні словотвірні типи			
СТ	ТО	Похідні назви жінок	СЗ
Словотвірний тип на <i>-к-а</i>	ТО на <i>-ар</i>	<i>абтекарка, бондарка, володарка, гарбарка, гаптарка, господарка, гусарка, дігтярка, доярка, дударка, жандарка, злидарка, знахарка, крамарка, кухарка, лимарка, лікарка, лоскотарка, малярка, маслярка, млинарка, орендарка, пантарка, пекарка, просатарка, римарка, склярка, столярка, фарб'ярка</i>	жіночість (<i>галичанка, дідичка, жителяка, інститутка, опікунка, побігайка, хліборобка</i>), «жінка стосовно особи, названої твірним словом» (<i>бондарка, вулярка, гусарка, жандарка, лимарка</i>)
	ТО на <i>-ак, -ик</i>	<i>будничка, бурлачка, винничка, воячка, гірничка, двірничка, єретичка, жебрачка, католичка, кімличка, козачка, крепачка, мельничка, мірошничка, мужичка, одиначка, олійничка, неборачка, осначка, первачка, пиячка, подолячка, польщачка, потурначка, приймачка, різничка, родачка, садовничка, сліпачка, співачка</i>	
	ТО на <i>-ин</i> (з усіч. <i>-ин</i> і без усіч.)	<i>агарянка, ангелянка, аравитянка, галичанка, громадянка, досвітчанка, зарічанка, киянка, литвинка, львов'янка, магометанка, міщанка, мусульманка, наддністрянка, підзамчанка, поганка, подолянка, полонянка, прочанка, руска, русинка, селянка, слав'янка, татарка, тогобочанка, хазяйка, християнка, хуторянка</i>	
	ТО на <i>-ець</i> (з усіч. <i>-ець</i>)	<i>богомілька, буковинка, вигодованка, вихованка, гишпанка, голодранка, задріпанка, запроданка, коломийка, коханка, литовка, мизинка, німка, новобранка, обідранка, плюгавка, рожденка, своєумка, таліянка, троянка, туболка, українка, чужоземка</i>	
	ТО на <i>-ій, -ай</i>	<i>жлуктійка, жнїйка, палійка, перепічайка, плаксійка, побігайка, стогнійка, талалайка, торохкотійка, торохтійка</i>	
	ТО на <i>-ач, -ич</i>	<i>грабачка, дідичка, отчичка, побігачка, поскрібачка, прохачка, родичка, утікачка</i>	
	ТО на <i>-ун</i>	<i>брехунка, лісунка, опікунка, пестунка, рятунка</i>	
	ТО на <i>-ок</i>	<i>малжонка, однолітка, первістка, свідка</i>	
	ТО <i>-юк</i>	<i>байстрючка, блазнючка, красючка, селючка, сердючка</i>	
	ТО непохідна	<i>аварка, авторка, артистка, баламутка, бахурка, бісурка, внучка, волошка, гевалка, гузулка, двірка, дружка, інститутка, лакейка, мулатка, муринка, патріотка, поетка, товаришка, французка</i>	
	ТО на <i>-тель</i>	<i>гонителька, доходителька, жителька, злобителька, мучителька, навчителька, приятелька, родителька</i>	
	ТО складена	<i>бецманка, дармоїдка, доброграйка, добродійка, дурисвітка, душогубка, грошолобка, марнотратка, українофілка, хліборобка</i>	
	ТО префіксальна	<i>небіжка, неприятелька, сусідка, пращурка</i>	
	ТО фемінітивна	<i>бабка, дівка, дочка, жінка, мамка, матірка, матка, невістка, ненька, свашка, тетка, тітка, хльорка, фіцька</i>	
	ТО на <i>-ир, -ір, -ор, -ур, -ат, -ит -ух, -иш</i>	<i>азіятка, безувірка, богатирка, ворожбитка, довбишка, ктиторка, кушнірка, лантушка, наймичка, пастушка, професорка, уніатка, фіндюрка, фраїрка</i>	
дієслівні основи	<i>вихрестка, виступка, віщка, ворожка, дзюбка, дойка, плачка, перекупка, покритка, прачка, приспанка, скритка, ткачка, швачка</i>		
іменні основи	<i>білявка, глушка, любка, світілька</i>		

Таблиця 3.3.2.2

Словотворення фемінітивів нової української мови			
Суфіксальний спосіб. Продуктивні словотвірні типи			
СТ	ТО	Похідні назви жінок	СЗ
СТ на <i>-ниця</i> -я	іменникові основи (непохідні, похідні на <i>-тель</i> , <i>-никъ</i> , <i>-ець</i> (з усіч. і без усіч. <i>-ець</i>), префіксальні, складні)	<i>архимниця, бакалійниця, бгайниця, безбожниця, бездольниця, безецниця, безстидниця, безсудниця, безталанниця, боговгодниця, бражниця, бублейниця, бунтівниця, великогрішниця, вигадниця, виноватниця, вістовниця, войовниця, волишебниця, гарцівниця, глузовниця, гордівниця, грішниця, грубниця, дармоїжниця, дверниця, ділниця, домівниця, дорадниця, дотепниця, жалібниця, завидниця, завойовниця, зарібниця, заступниця, злісниця, кабашиниця, калашиниця, картівниця, картниця, келейниця, килимниця, ключниця, комірниця, корівниця, кукібниця, мрійниця, напасниця, напрасниця, напутниця, наставниця, наступниця, невдячниця, невірниця, незбожниця, непокірниця, нещасниця, нікчемниця, облудниця, обманниця, огидниця, окаяниця, паскудниця, перевесниця, перевірниця, перелесниця, перелюбниця, письменниця, племінниця, плюгавиця, повелительниця, поденниця, покійниця, покутниця, політниця, половниця, помішниця, попрятниця, порадниця, послушниця, пособниця, постадниця, похресниця, прибірниця, приведенниця, пустельниця, робітниця, ровесниця, розбійниця, розкішниця, розумниця, свічарниця, служниця, співробітниця, супротивниця, тюрязниця, тютюнниця, химерниця, хреценниця, шепотинниця</i>	жіночість (<i>беззасниця, жартівниця, перешкодниця</i>); «жінка стосовно особи, названої твірним словом» (<i>пасічниця, полковниця</i>), «жінка стосовно предмета, названого твірним словом» (<i>гаремниця, плятняниця</i>)
	дієслівні основи	<i>вигадниця, заложниця, знатниця, лоскотниця, митниця, наложниця, підложниця, плодниця, повійниця, положниця, породженниця, проклінниця, проскурниця, шепотниця</i>	«виконавиця дії, названої твірним словом»
	іменні основи	<i>безумниця, вродниця, святенниця</i>	«носіяка ознаки, названої твірним словом»

Таблиця 3.3.2.3

Словотворення фемінітивів нової української мови			
Суфіксальний спосіб			
Малопродуктивні словотвірні типи стилістично нейтральних фемінітивів			
СТ	ТО	Похідні назви жінок	СЗ
СТ на <i>-иця</i> -я	іменникові непохідні основи	<i>вдовиця, дівиця, зовиця, кметиця, королиця, невістиця, опириця, пасербиця, пророчиця, сестриця, учариця, хабалиця, цариця</i>	жіночість, «жінка стосовно особи, названої твірним словом»
	іменникові основи (<i>-ор</i> , <i>-икъ</i> , <i>-ець</i> , <i>-ин</i> , <i>-ан</i> , <i>-ад-я</i>)	<i>блудниця, боголобиця, братаниця, владичиця, єретиця, жниця, жриця, імператриця, літавиця, моучениця, попадиця, посланиця, черниця, селяниця, сестриниця, туркениця</i>	жіночість, «жінка стосовно особи, названої твірним словом»
	ад'єктивні основи	<i>бідниця, зведениця, красовиця, молодиця, недоношениця, святиця, умниця</i>	«носіяка ознаки, названої твірним словом»
	дієслівні основи	<i>верзиця, гониця</i>	«виконавиця дії, названої твірним словом»

СТ на <i>-івн-а</i>	іменникові основи	<i>бондарівна, бурмистрівна, вдовівна, винниківна, війтівна, ворожбитівна, гетьманівна, гончарівна, дзвонарівна, донка, дяківна, дяконенківна, дяконівна, дяченківна, золотарівна, княгівна, князівна, ковалівна, кожом'яківна, королівна, королівонька, кравцівна, крамарівна, купцівна, кухарівна, лимарівна, малярівна, москалівна, отаманівна, паламарівна, панівна, пасічниківна, пекарівна, попівна, протопопівна, професорівна, римарівна, санджаківна, сотниківна, старцівна, суддівна, титарівна, ткачівна, хорунжівна, цісарівна, чабанівна, шевцівна</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним словом» (мутація)
СТ на <i>-их-а</i>	іменникові основи	<i>бойчиха, бондаренчиха, бондариха, братиха, вівчариха, війтиха, гаптариха, гарбариха, гетьманиха, головиха, гончариха, дончиха, дяконенчиха, дякониха, дячиха, женчиха, золотариха, катиха, ковалиха, королыха, кравчиха, крамариха, кучериха, лимариха, лісничиха, ляшиха, маляриха, отаманиха, рибачиха, скляриха, старостиха, суддиха, титариха, ткачиха, цехмистриху, чинбариха, шевчиха, шкляриха</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним словом», жіночість (женчиха, кравчиха, ткачиха)
СТ на <i>-льниць-я</i>	іменникові, дієслівні основи	<i>бральниця, вимітальниця, в'язальниця, говільниця, годувальниця, горювальниця, доїльниця, закликальниця, купальниця, лиходільниця, лічильниця, копальниця, мазальниця, мастільниця, пасинкувальниця, печільниця, посидільниця, начальниця, покривальниця, поливальниця, починальниця, сапальниця, скитальниця, снідальниця, сповивальниця, товчільниця, топільниця, хабальниця, шарувальниця, шепотильниця, шишальниця</i>	жіночість (печільниця) «виконавиця дії, названої твірним словом»
СТ на <i>-инь-я</i>	іменникові основи	<i>бойкиня, боярина, героїня, господариня, господиня, государиня, громадянська, графиня, грекиня, другиня, женькиня, кметиня, княгиня, монархиня, монахиня, рабиня, рахмистиня, своякиня, туркиня, чехиня</i>	жіночість, «жінка стосовно особи, названої твірним словом», (княгиня)
СТ на <i>-иш-а</i>	іменникові основи	<i>вахмистриша, генеральшиа, гетьманшиа, квартирмистриша, маіоршиа, окономиша, регистраторшиа, ростопшиа, ротмистриша, секретариша, ханшиа</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним словом»
СТ на <i>-инш-а</i>	іменникові основи	<i>асаулина, дівчина, дружина, дядина, женищина, любчина, молодичина, подсудина, протопотина, сестрина, свекрушина, старостина, судина, хоружина</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним словом»

Таблиця 3.3.2.4

Словотворення фемінітивів нової української мови			
Суфіксальний спосіб			
Непродуктивні словотвірні типи стилістично нейтральних фемінітивів			
СТ	ТО	Похідні назви жінок	СЗ
СТ на -л-а (-л'а)	дієслівні основи	<i>баиля, ворожиля, ворожіля, жалия, краля, породілля, праля, ткаля</i>	«виконавиця дії, названої твірним словом» (мутація)
СТ на -анк-а, -янк-а	іменні, дієслівні основи	<i>братанка, битанка, вірнянка, вуянка, димтянка, жаданка, любанка, люблянка, отіпанка, панянка, пелеханка, перезв'янка, старостянка</i>	«носійка ознаки, названої твірним словом», «виконавиця дії, названої твірним словом» (мутація)
СТ на -ов-а(я)	іменникові основи	<i>братова, бурмистрова, гетьманова, майстерова, полковникова, синова</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним словом»
СТ на -н-а	іменникові основи	<i>вуйна, княжна, матіхна, невіхна, панна, свекрухна, стрийна</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним словом», жіночість (модифікація)
СТ на -чиц-я	іменникові основи	<i>вигадчиця, доказчиця, дончиця, небожчиця, podporутчиця, свідчиця</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним словом», жіночість (модифікація)
СТ на -щиц-я	іменникові основи	<i>катериниця, откупиця, поміщиця, прапорщиця</i>	мутація (<i>прапорщиця</i>) жіночість (модифікація)
СТ на -авк-а	дієслівні основи	<i>гаркавка, хупавка</i>	«виконавиця дії, названої твірним словом» (мутація)
СТ на -іvk-а	іменникові основи	<i>жидівка, ляхівка, покоївка, ятрівка</i>	жіночість (модифікація) мутація (<i>покоївка</i>)
СТ на -ух-а	іменникові, дієслівні основи	<i>мачуха, повитуха, свекруха, шептуха</i>	жіночість, «виконавиця дії, названої твірним словом» (мутація)
СТ на -ев-а(я)	іменникові основи	<i>королева, цісарева</i>	жіночість (модифікація), «жінка стосовно особи, названої твірним словом»
СТ на -ен-я	іменникові основи	<i>німкеня, туркеня</i>	жіночість (модифікація)
СТ на -овиц-я	іменникові основи	<i>отроковиця, синовиця</i>	жіночість (модифікація), «жінка стосовно особи, названої твірним словом»
СТ на -і-я (-и-я)	іменникові основи	<i>жнія, ігуменья</i>	жіночість (модифікація), «виконавиця дії, названої твірним словом» (мутація)
СТ на -ичн-а	іменникові основи	<i>сестрична</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним словом»
СТ на -ір	іменникові основи	<i>матір</i>	жіночість (модифікація)
СТ на -овь	іменникові основи	<i>свекровь</i>	жіночість (модифікація)
СТ на -м-а	дієслівні основи	<i>відьма</i>	«виконавиця дії, названої твірним словом» (мутація)
СТ на -ад-я	іменникові основи	<i>попадя</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним словом»

Таблиця 3.3.2.5

Словотворення фемінітивів нової української мови			
Суфіксальний спосіб. Словотвірні типи стилістично маркованих фемінітивів			
СТ	ТО	Похідні назви жінок	СЗ
СТ на -очк-а	іменні основи	<i>безталанночка, білозірочка, браночка, волиночка, городяночка, гультяйочка, гуркотливочка, дівочка, дядиночка, жидівочка, жіночка, кияночка, кітлярочка, колихалочка, коханочка, крамарочка, кухарочка, лікарочка, лоскотарочка, любаночка, любасочка, любляночка, любочка, мамочка, матіночка, маточка, міщаночка, невісточка, невіхночка, паніматочка, панночка, первісточка, пестуночка, подоляночка, полоняночка, просточка, русалочка, світилочка, селяночка, служаночка, служебочка, татарочка, україночка, хуторяночка</i>	зменшення (<i>бабойка, нещасничка, пестушечка, чарівночка</i>), збільшення (<i>дівуха, діваха, дівася, від юга</i>); «носійка ознаки, названої твірним словом» (<i>благзнаха, гоструха, коротуха, пелеханя</i>), «виконавиця дії, названої твірним словом» (<i>продизуха, співуха, шептуня</i>)
СТ на -ичк-а	іменні основи	<i>бездольничка, безталанничка, борцівничка, братаничка, в'язальничка, гнівничка, горювальничка, жсалібничка, зовичка, коровайничка, кукібничка, ляховичка, молодичка, невірничка, невірничка, покійничка, поради́чка, правичка, приведенничка, провідничка, робітничка, сестричка, трактирничка, тютюнничка, учаричка, чарівничка, черничка, шишальничка</i>	
СТ на -еньк-а	іменні основи	<i>госпоженька, дівасенька, друженька, ключниченька, мамусенька, матенька, матусенька, миленька, небіжченька, паннуненька, сващенька, свекрушенька, сестриченька, тітусенька, туркененька, туркенька, чарівниченька</i>	
СТ на -ечк-а	іменні основи	<i>ворожечка, дружечка, кралечка, мамунечка, мамусечка, матусечка, матушечка, небіжечка, ненечка, онучечка, паннунечка, пастушечка, первачечка, прачечка, сващечка, тітусечка, хазяєчка</i>	
СТ на -оньк-а	іменні основи	<i>дівчинонька, дівонька, жінонька, лікаронька, мамонька, матінонька, матонька, невістонька, невіхнонька, панянонька, русалонька, свекрівонька, сестронька, татаронька, удівонька</i>	
СТ на -ух-а (-юх-а)	іменні, дієслів. основи	<i>белькотуха, брехуха, брикуха, верескуха, віщуха, дріботуха, жируха, замазуха, їдуха, лоскотуха, молодуха, моторуха, недряпуха, нетьопуха, пащекуха, переваруха, пестуха, помазуха, помітуха, посмітюха, реготуха, роботуха, сміюха, товстуха</i>	
СТ на -ушк-а	іменні основи	<i>коротушка, матушка, найдушка, пестушка, помазушка, помітушка, товстушка</i>	
СТ на -ус-я	іменні основи	<i>бабуся, дівуся, мамуся, матуся, паніматуся, пайматуся, паннуся, сеструся, тітуся</i>	
СТ на -ун-я	іменні основи	<i>красуня, любуня, мамуня, матуня, паніматуня, паннуня, сеструня, тітуня, шептуня</i>	
СТ на -ц-я	іменні основи	<i>дівця, мамця, свекровця, тітунця</i>	
СТ на -ах-а	дієслів. основи	<i>знаха, нетіпаха, полежаха, потіпаха, пряха, ростіпаха, ткаха, узяха</i>	
СТ на -ул-я	іменні основи	<i>бабруля, бейдуля, бридуля, грубуля, дівуля, скрипуля</i>	
СТ на -ухн-а	іменні основи	<i>жонухна, зовухна, матухна, свекрухна, тецрухна</i>	
СТ на -ох-а	іменні основи	<i>відьоха, дівоха, жоноха, святьоха</i>	
СТ на -ищ-е	іменні основи	<i>дівище, дівчище, свекрушище</i>	

До морфологічної деривації фемінітивів нової української літературної мови належали ще префіксальний, флексійний, конфіксальний способи, основоскладання і словоскладання. Це були непродуктивні способи творення фемінітивів, представлені невеликою кількістю дериватів. До префіксальних іменників належали фемінітиви з формантами *пра-*, *не-*, *по-*, *під-*, *при-* (*прабаба*, *непряха*, *посестра*, *піддружка*, *присваха* та ін.). Решта фемінітивів із префіксом *пра-* на означення давнього родинного зв'язку могли трактуватися як полімотивовані, напр.: *прабабка* < *бабка*, *прабаба*; *правнучка* < *внучка*, *правнук*; *прародичка* < *родичка*, *прародич*; *праправнучка* < *правнучка*, *праправнук* (як префіксальні і суфіксальні утворення). Для вираження протилежного фемінітивного значення зрідка використовувався префікс *не-* (*неткаха*, *некукібниця*, *неплідниця*), що міг зближувати окремі назви жінок із макулінативами (*неробітниця* < *робітниця*, *неробітник*). Результатом множинної мотивації можна вважати і слова з префіксом *по-*, напр.: *посестриця* < *сестриця* і *посестра*; *послужанка* < *служанка*, *послужити* (префіксація і суфіксація). Деривати, утворені префіксальним способом від безпрефіксальних фемінітивів (*шляхтянка* > *нешляхтянка*), можуть мотивуватися і співвідносними маскулінативами за наявністю останніх (*піддружка* < *піддружий*). Однак це не стосується префіксальних фемінітивів, що не мали співвідносних безпрефіксальних відповідників жіночого роду (*нещасниця* < *нещасник*, *приспана* < *приспати*).

До флексійного способу належали деривати із суфіксом-флексією *-а*, *-я*, мотивовані похідними й непохідними основами (переважно маскулінативними). Від непохідних основ походили здебільшого давні флексійні утворення (*внука*, *госпожа*, *гостя*, *паня*, *раба*, *сваха*, *теща*) й деякі нові (*бойка*, *бурлаха*). Похідними іменниковими основами зумовлювалися переважно назви жінок за діяльністю чоловіків та за іншими ознаками (*подкоморая*, *становая*, *хоружая*, *хорунжа*, *малжона*, *супруга*), а прикметниковими й дієслівними – назви жінок за діяльними й атрибутивними ознаками (*охвара*, *плюга*, *приблуда*, *підлиза* та ін.).

Конфіксальні фемінітиви – це поодинокі деривати, що виникли шляхом одночасного приєднання префіксів і суфіксів до відповідних основ, напр.: *бездітниця* < *без* + *дітей* + *-ниц-я*; *нерода* < *не* + *родити* + *-а*; *надчерка* < *на* + *дочер* + *-к-а*. Твірною базою для конфіксальних дериватів стали прийменникові сполуки, до яких приєднувалася флексія *-а* чи деякі суфікси (*-к-а*, *-ниц-я*).

Основоскладання залишилося малопродуктивним способом творення фемінітивів у новій українській мові, порівняно зі староукраїнським періодом. У межах цього способу простежено два різновиди деривації: складання основ та складання із суфіксацією. Основоскладання без допоміжних словотворчих засобів відоме здавна (*білоголова, Богомати, Богоматір* та ін.) і далі продовжувало свої традиції (*инджибаба, полупанійка*). Натомість основоскладання разом із суфіксацією стало розвиватися в новий український період. Такі складно-суфіксальні деривати мотивувалися іменниковими сполученнями, напр.: *босоніжка* < *босі ноги* + *-к-а*, та дієслівними, напр.: *товстопрядуха* < *товсто прясти* + *-ух-а*.

У новій українській літературній мові відбувалося творення фемінітивів також унаслідок субстантивації, що представляла морфолого-синтаксичну деривацію фемінітивів і засвідчувала перехід здебільшого прикметників і дієприкметників до категорії назв жінок. Однак такі деривати були малопродуктивними, як засвідчують лексикографічні видання (*молода* «наречена», *піддівоча* «дівчина-підліток», *сужена, утоплена* (СУМГ, II: 441; III: 164; IV: 227, 365)), або поширеними в розмовному мовленні.

Використання фемінітивів у переносних значеннях, а також деяких неособових назв у значенні «особа жіночої статі» дало змогу виділити лексико-семантичну деривацію фемінітивів (*азіятка* «варварка», *киянка* «прочанка», *княгиня* «наречена», *німкенья* «німа жінка» (СУМГ, I: 5; II: 242, 257, 567)), яка розвивалася найбільшою мірою в живому розмовному мовленні і мало відображалася на письмі, напр.: *Понеділкує, черничить, киянок* годує (СУМГ, II: 242); *Передайте моїй будущій молодій княгині* оцю невеличку і не весільну пісеньку (СМШ, I: 330).

Надбанням фемінітивної підсистеми нової української літературної мови стало й чимало непохідних іменників зі значенням особи жіночої статі. Це переважно давні спільнослов'янські назви (*баба, вдова, діва, жона, жінка, леля, мама, мати, невістка, няня, няня, сестра, тета*) та поодинокі фемінітиви нової української доби (*гадра, гаргара, мавка, нявка, німфа, русалка, сирота*), словотвірні зв'язки яких із твірними основами здебільшого втрачені і можуть відновлюватися під час етимологічного аналізу.

Таблиця 3.3.2.6

Словотворення фемінітивів нової української мови			
Непродуктивні способи деривації фемінітивів			
СТ	ТО	Похідні назви жінок	СЗ
Префіксальний спосіб			
СТ на <i>не-, по-, під-, пра-, при-</i>	похідні й непохідні основи	<i>некукібниця, неплідниця, непряха, неробітниця, неткаха, нешляхтянка, посестра, посестрина, посестриця, послужанка, прабаба, прабабка, правнучка, праправнучка, прародичка, піддружка, присваха</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним словом» (мутація), жіночість (модифікація)
Флексійний спосіб			
СТ на <i>-а (-я)</i>	похідні й непохідні основи	<i>бойка, бурлаха, внука, госпожа, дзюба, дівча, малжона, охвара, паня, підлиза, плюга, повія, подкоморая, прибудда, раба, роба, розвеза, сваха, станова, супруга, теца, флявора, хоружая</i>	жіночість (модифікація), «жінка стосовно особи, названої твірним словом» (мутація)
Конфіксальний спосіб			
СТ на <i>без-...-ниц-я не-...-а, по-...-а па-...-к-а</i>	похідні й непохідні основи	<i>бездітниця, небога, нерода, нетопа, падчерка, подруга</i>	жіночість, «жінка стосовно особи, названої твірним словом»
Основоскладання			
Складання основ			
СТ імен. + імен., прикм. + імен.	іменні сполуки	<i>Богомати, Богоматір, инджибаба, пайматка, паніматка, полупанійка, білоголова</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним словосполученням»
Складання основ і суфіксація			
СТ прикм. + імен., числ. + імен., імен. + дієсл., присл. + дієсл.	іменні та дієслівні сполуки	<i>Богородица, босоніжка, вертигузка, верхоглядка, верхоумка, пупорізка, семілітка, пустомолка, тридцятилітка, товстопрядуха, тонкопрядуха</i>	«жінка стосовно особи, названої твірним словосполученням», «виконавиця дії, названої твірним словосполученням»
Субстантивізація			
	іменні та дієслівні основи	<i>кохана, мила, молодая, молодесенька, піддівоча, самодруга, сужена, утоплена</i>	транспозиція

Отже, розвиток фемінітивної підсистеми нової української мови означений становленням і формуванням літературної мови на живій народній основі, відмінній від минулої доби. У руслі тодішніх процесів категорія фемінітивності перебувала під впливом народнорозмовної стихії і ввібрала чимало рис із живого мовлення та віддалилася від староукраїнської основи, насиченої церковнослов'янською і західноєвропейською лексикою.

Основну частину фемінітивів у новій українській мові становили спільнослов'янські та власне українські слова, які зазнали стилістичної диференціації, порівняно з минулим періодом. Давні запозичення вийшли з ужитку через відмирання старих реалій (*княгиня, княжна,*

князівна), натомість з'явилися нові фемінітиви іншомовного походження (*бурмистриха, бурмистрівна*). За умов посиленого мовного українсько-російського контактування та російського посередництва фемінітивна підсистема наповнилася словами іншомовного походження, а також народнорозмовною лексикою.

Лексичний склад фемінітивів представляли семантичні розряди назв жінок за характером, темпераментом, зовнішніми і внутрішніми ознаками, уподобаннями, інтересами (*гнівничка, душогубка*); за соціальним, майновим, сімейним станами (*кушнірка, поміщиця*); за діяльнісними, функційними ознаками (*маслярка, ткачиха*); за родинними зв'язками і відношеннями (*мамуня, нянька*); за церковно-релігійними ознаками (*богомілька, християнка*); за національністю, територією проживання (*азіятка, славянка*); за віковими, фізичними й фізіологічними особливостями (*коротуха, сліпачка*); міфологічними й казковими ознаками (*лісунка, мавка*). Народнорозмовна основа забезпечила збільшення кількості фемінітивів у семантичних розрядах (*бранка, браночка; в'язальниця, в'язальничка*); засвідчила семантичні й словотвірні можливості вираження категорії жіночості (*жаля, женчиха, женькиня, женьчарка, жниця, жнія*), здатність фемінітивів набувати різних емоційно-оцінних значень і формувати синонімічні ряди слів (*побігайка, побігачка, побігуха, побігуця, побігуля*).

Словотворення фемінітивів засвідчувала морфологічна деривація з провідним суфіксальним способом, а також невеликою мірою флексійний, префіксальний, конфіксальний способи, основокладання, словоскладання, субстантивація і лексико-семантична деривація. Суфіксальний спосіб відобразив формування продуктивних, малопродуктивних і непродуктивних словотвірних типів (нейтральних і забарвлених). У межах стилістично нейтральних слів найбільш продуктивним став словотвірний тип на *-к-а*, зросла продуктивність словотвірних типів на *-ниц-я, -льниц-я, -івн-а, -их-а, -ин-я*, порівняно з минулим періодом, багато словотвірних типів архаїзувалося (*-н-а, -ичн-а, -м-а, -ір, -ов, -овиц-я, -ов-а(я), -ев-а(я), -ин-а(я)*), виникли словотвірні типи на *-ш-а, -ен-я*, підвищилася продуктивність стилістично маркованих словотвірних типів (*-очк-а, -ичк-а, -еньк-а, -ечк-а, -ух-а* тощо).

3.4. Фемінітиви в українській мові ХХ століття

3.4.1. Лексико-семантична організація жіночих номінацій

В історії української мови період ХХ ст. – це час національного й державного утвердження української літературної мови, усталення її функціональних різновидів, розширення сфери використання літературної мови, вироблення загальноприйнятих норм, активної мовознавчої і мовотворчої діяльності. У цей час українська мова розвивалася на міцній і широкій загальнонародній основі, із творчо засвоєними мовно-культурними досягненнями українського народу, кращими надбаннями митців художнього слова (Т. Г. Шевченка, Панаса Мирного, І. Я. Франка, М. М. Коцюбинського, Лесі Українки та ін.) [Курс, 1951: 5]. Якщо в ХІХ ст. розвиток української літературної мови простежувався найбільшою мірою в жанрах художньої літератури, базованих на розмовно-побутовій лексиці та усній народній творчості, то з ХХ ст. українська мова брала участь у творенні різновидів наукового, публіцистичного, ділового стилів, писемного й усного літературного мовлення, що усувало розбіжності між писемною і розмовною формами спілкування, між мовою міста і села, розумовою і фізичною працею [Курс, 1951: 6]. Лінгвістичні здобутки початку ХХ ст. («золотого десятиріччя» та ін.) й мовознавчі надбання всього ХХ ст. твердо закріпилися та збереглися дотепер на українському ґрунті, що набувають особливого вираження під впливом сучасних досягнень, внутрішніх і зовнішніх процесів.

Становище української мови в ХХ ст. зумовлювалося головним чином дією суспільно-політичних факторів. На початку ХХ ст. для української мови відкрилися нові можливості щодо самоутвердження і самовдосконалення (зі скасуванням утисків української мови після ліквідації таємних царських указів, оприлюднення маніфесту про правдиву свободу слова, послабленням урядових обмежень щодо вживання української мови). Під впливом наукового товариства імені Шевченка активізувалася мовознавча і мовотворча діяльність у Києві, з'явилася україномовна преса і поживалося все українське життя, спричинивши невдоволення та застереження з боку російської влади, а в роки першої світової війни зазнавши жорстокого терору з боку ворожих сторін. За період української незалежності в 1917 – 1920 рр. українська мова досягла державного, дипломатичного статусу, була запроваджена в школи київської округи, узаконена в діловодстві, але

функціонувала в різних варіантах (східноукраїнському і західноукраїнському), насичених регіоналізмами, діалектизмами, запозиченнями. Доба коренізації, зорієнтована на зміцнення довіри національних республік до центральної влади, сприяла активній мовотворчій діяльності і мала найбільше досягнень від початку ХХ ст. (унормування правопису, вироблення наукової термінології, упорядкування словників та ін.), а 1923 – 1933 рр. увійшли в історію як «золоте десятиріччя», здобутки якого зазнали нищення й переслідування. Після Другої світової війни курс політичної влади був спрямований на радянізацію українського суспільства. З відродженням української незалежності в кінці ХХ ст. для української мови відкрилися перспективи для самостійного розвитку, що особливо відобразилося на її лексичному складі.

Українська мова ХХ ст. – це багатофункціональна літературна мова, що охоплює кілька поколінь учасників мовної комунікації. Під поняттям «сучасна українська літературна мова» часто розуміють мовні досягнення кількох останніх століть, «протягом яких помітні зміни в словниковому складі, тенденції в словотворенні, активні процеси в синтаксисі, нові стилістичні явища, зумовлені функціонуванням одиниць мови у різних сферах спілкування» [Єрмоленко, 2007: 696]. З увагою на історичне минуле української літературної мови, визначення й використання її як державної ще на початку ХХ ст., правописне унормування та кодифікування, а також лексичне збагачення в першій половині ХХ ст. [Єрмоленко, 2007: 696], що стало цінною і невід’ємною спадщиною теперішнього покоління мовців, увесь період ХХ аж до сьогодення можна характеризувати як сучасна українська літературна мова. Основними відмінностями ХХІ ст. від минулого століття стали демократизація української літературної мови; зростання варіативності лексичних та інших мовних засобів (на базі мовно-літературної практики 20-х рр. ХХ ст., західноукраїнської діаспори, сучасного розмовного стилю); унормування українського правопису на засадах варіювання мовних явищ; збагачення загальноживаної лексики розмовними, діалектними словами, етнографізмами, фольклоризмами й різними запозиченнями; розширення складу різногалузевої термінології; наповнення розмовного мовлення стилістично зниженою лексикою (просторічною, жаргонною, фамільярною та ін.) [див. Єрмоленко, 2007: 696–697].

На першу половину ХХ ст. припала активна мовотворча діяльність у галузі нормування й кодифікування української мови. Ще

з кінця ХІХ ст. велося обговорення й дискутування питань щодо вироблення загальних літературних норм. У науково-публіцистичних статтях, виступах представники східноукраїнського і західноукраїнського варіантів відстоювали своє першочергове право на творення єдиної літературної мови. Унаслідок цього з'явилося чимало правописних систем у східній та західній частинах України (О. Павловського, М. Максимовича, П. Куліша, М. Драгоманова, Є. Желехівського, Б. Грінченка та ін.). Після тривалої полеміки на початку ХХ ст. дійшли згоди про необхідність орієнтування на творчість Т. Шевченка, Г. Квітки-Основ'яненка та інших наддніпрянських письменників, про пріоритет східної діалектної основи на всіх мовних рівнях і про творення української мови на базі середньонаддніпрянських говірок із доповненням західноукраїнських мовних одиниць. А в умовах існування української незалежності почалася спеціальна робота над творенням українського правопису і велася впродовж усього періоду українізації. Основні заслуги щодо вироблення і вдосконалення першого українського правопису (1929 р.) пов'язані з науковою діяльністю О. Н. Синявського, якого можна вважати другим нормалізатором української мови після Т. Шевченка [див. Брус, 2008: 63–68]. Від початку ХХ ст. і дотепер лексика української мови зазнавала постійних змін у плані нормування й кодифікування, що утруднювало лексикографічну працю.

Лексична система української мови ХХ ст. характеризується складними внутрішніми і зовнішніми процесами розвитку. Основними етапами в її формуванні стали періоди українізації, радянізації й націоналізації. Період українізації був найбільш плідним за масштабами та рівнем наукових досліджень, за кількістю та якістю видрукованої словникової продукції, порівняно з минулими роками, і започаткував системне вивчення української термінології. У період радянізації здобутки «золотого десятиріччя» оголошено «національним шкідництвом», більшість словників вилучено з обігу, а до нових видань уведено назви для позначення соціалістичних понять і реалій, формування української лексики опинилося під впливом російської мови. За часів існування української незалежності в 1917 – 1920 рр. та за період українізації в 1923 – 1933 рр. українська мова стала мовою державних, громадських, освітніх, навчальних, культурно-мистецьких установ, преси, радіо [Курс, 1951: 33], попри все лексика того часу в умовах вироблення нового правопису і короткочасного функціонування української мови як державної не отримала належного

нормування й кодифікування, а відображена переважно в українськомовній продукції, яка вийшла за вказані проміжки часу (наукових працях, термінологічних словниках, художній літературі, діловодстві, публіцистиці й ін.).

Лексика радянського періоду аж до відродження української незалежності в кінці ХХ ст. зазнала найбільшого творення і систематизування, що забезпечило входження її до лексикографічних видань ХХ ст. і збереження на українському ґрунті дотепер. Основними тенденціями розвитку лексики української мови в той час стали такі: 1) пасивізація слів, що позначали раніше представників панівних класів і груп за царської влади, прислужників поміщицького ладу, експлуатаційного класу, економічних відносин (*наймит, наймичка, спільник* та ін.); 2) активізація слів, що характеризували нові суспільні реалії (розвиток освіти, науки, техніки, мистецтва, різних галузей промисловості, сільського господарства) (*дошкільник, ланкова, стахановець, фізкультурник, колгоспник, одноосібник, льотчиця* та ін.); 3) семантичні і стилістичні зміни у структурі відомих номінацій (напр., *ударниця* «військовослужбовиця особливих ударних частин» і «передова робітниця, яка перевиконує норми виробітку, активно опановує техніку роботи, виступає зразком виробничої дисципліни»; *добродійка* як вираження поваги, а в радянський період – іронічне, презирливе ставлення до людини) [Курс, 1951: 35–36]; 4) неологізація лексикону внаслідок «спільної словотворчості» (*висуванець, відмінник, вожатий* та ін.), калькування, насамперед російських слів (*доповідач, виробничник* та ін.), запозичення з різних мов, безпосередньо й опосередковано, переважно через російську (*хазяїн, чабан* та ін.); 5) інтернаціоналізація, за допомогою якої, а також із використанням питомих словотворчих ресурсів, лексична система зазнала значного розширення й оновлення [Курс, 1951: 38–56].

Період націоналізації від кінця ХХ ст. і дотепер, пов'язаний із відновленням і відродженням української самостійної, незалежної держави, ознаменував новий етап у становленні української лексики, основними тенденціями якого стали: 1) архаїзація і деархаїзація словника (через зникнення реалій і понять минулої епохи, напр.: *комсомолка, стаханівка*; відновлення термінів, вилучених у попередній період з ідеологічних міркувань, напр.: *пайовичка, пільговичка*; переорієнтацію вживаних слів у зв'язку з розвитком нових міждержавних відносин та ідеологічних понять, напр.: *добродійка, капіталістка*); 2) вилучення з лексикону зросійщених форм, штучно

нав'язаних у попередній період, напр.: *заготівниця, торговка*; 3) творення інновацій за допомогою власних дериваційних ресурсів, напр.: *векселедавиця, експортувальниця*; 4) інтенсивне запозичення термінів із різних мов для творення нових слів, напр., з *англ.*: *аутсайдер – аутсайдерка, маркетолог – маркетологиня*. На сучасному етапі простежено переформування й оновлення лексики, розширення семантичної структури слів, пристосування їх до норм літературної мови. Лексична система сучасної української мови розвивається з урахуванням національних традицій, досягнень інших народів та міжнародної мовної практики.

Фемінітивна підсистема успадкувала від нової української літературної мови майже всю стилістично нейтральну і забарвлену лексику. Водночас поповнилася численною кількістю нових лексичних одиниць, зазнала оновлення, спричиненого докорінними соціально-економічними, суспільно-політичними, культурно-освітніми й іншими змінами в той час (унаслідок архаїзації частини слів, на зразок *дворянка, королева, цариця*; деривації нових слів, як *визволителька, висуванця, домогосподарка, екскурсоводка, квартирнаймачка, передовиця* та ін.) [Паламарчук, 1983: 559]. Якщо в ХХ ст. відбулося переформування складу фемінітивної підсистеми з наповненням її численною кількістю виробничих та соціалістичних термінів, то на сучасному етапі вона динамічно й прогресивно розвивається в нових історичних умовах та характеризується багатьма змінами, зумовленими активізацією питомих та іншомовних ресурсів.

На формуванні категорії жіночості позначився вплив процесів соціалізації жінки в ХХ ст. Здовго до цього століття проблема «жінка і суспільство» стала однією з активно обговорюваних (формувалася концепція природи, покликання й призначення жінки). З початком жіночого руху на українських землях у кінці ХІХ ст. розвинулася й ідеологія фемінізму, яка відобразила віяння нової історичної доби – романтизму, суттєво відмінної в поглядах на людину від просвітницької доби. Для європейської культури в добу романтизму характерне було особливе поцінування індивідуальної творчості, почуттєво-емоційної свободи, культивування підсвідомого й ірраціонального в людині. «У трактуванні суспільного покликання жінки романтики сформували єдиний код образної мови, мислення і психологічних настанов, які були зрозумілі та близькі наступним поколінням вже в інших історичних та соціальних умовах». Із проголошенням української незалежності декларувалася юридична

рівноправність громадян, однак поразки власного державотворення перервали процеси унормування юридичної рівноправності чоловіків і жінок [Маланчук-Рибак, 2006: 133, 163–164].

Суспільна реалізація жінок у ХХ ст. була зумовлена великою мірою світовими війнами, що спричинили глобальну мобілізацію тилу й окупованих територій, за якої чоловіки й жінки стали однаковими жертвами й учасниками воєнних дій. Жінки були масово залучені до виробництва, тилового забезпечення фронту, взяли на себе весь тягар відповідальності за родину і дітей, що змінило не лише усталені суспільні функції, а й психологію та самооцінку жінок. Унаслідок світових війн були розхитані стереотипи професійного й виробничого розподілу чоловічої та жіночої праці. Водночас у загальну тенденцію вилилося поширення жіночої освіти. Уже від початку ХХ ст. жінки прагнули до здобуття освіти для забезпечення власної стабільності й незалежності в суспільстві. Однак на це були потрібні десятиріччя, щоб жінки могли утвердити свою професійну рівність із чоловіками та конкурувати з ними в різних сферах суспільного життя [Маланчук-Рибак, 2006: 256–258]. Свідченням таких процесів стало довготривале нормування відповідних назв осіб жіночої статі. За активної участі жінок у багатьох галузях професійної діяльності найменування осіб жіночої статі дотепер сприймають обережно й насторожено, на противагу усталеним назвам чоловіків для позначення представників обох статей. Натомість унормування фемінітивів забезпечує їх функціонування як загальноновживаних слів і рівноцінних відповідним маскулінативам (*лінгвіст* – *лінгвістка*, *менеджер* – *менеджерка*, *технолог* – *технологиня*, *хірург* – *хірургиня*).

Категорія фемінітивів української мови ХХ ст. не розкрита на сьогодні ще повною мірою, тому потребує скрупульозного систематизованого опрацювання. У загальних лінгвістичних працях з історії української мови, а також із лексикології, словотвору, граматики наявні окремі відомості про фемінітиви минулого століття, зокрема у працях «Курс сучасної української літературної мови. Т. І» за ред. Л. А. Булаховського (1951), С. П. Бевзенка «Історична морфологія української мови» (1960), С. П. Самійленка «Нариси з історичної морфології української мови» (1964, Ч. І), «Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов» за ред. О. С. Мельничука (1966), «Історія української мови» (1978, 1979, 1983), Л. С. Паламарчука «Розвиток лексики української мови в радянську епоху» (1983), В. М. Русанівського «Семантичні процеси розвитку

української лексики» (1983). Фемінітиви української мови ХХ ст. частково відображені і в деяких спеціальних розвідках, зокрема І. І. Фекети, Л. І. Фенька, Н. М. Захлюпаної, А. О. Загнітка та ін. [Фекета, 1968; Фенько, 1979; Захлюпана, 1984; Загнітко, 1987].

Дослідження фемінітивів української мови ХХ ст. базується на широкій різностильовій джерельній базі (художній літературі, публіцистиці, діловодстві, наукових працях, розмовному мовленні, конфесійному писанні, епістолярній творчості). З художньої літератури опрацьовано твори класиків української літератури ХХ ст. (Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка, Лесі Українки, В. К. Винниченка, В. Стефаника, С. Г. Пушика та ін.), із наукової – праці мовознавчого, літературознавчого та іншого спрямування, де розглянуто фемінітиви української мови або відображено загальні назви жінок загалом, із публіцистики – газетно-журнальну літературу, що дала змогу зафіксувати якнайбільше слів зі значенням жіночості, а з розмовного стилю – твори з народнорозмовною та діалектною основою.

Фемінітиви стали невід'ємною частиною багатьох лексикографічних видань ХХ ст., у зв'язку з чим словники, видані впродовж цього століття, використано як основний джерельний матеріал для виявлення, систематизування, встановлення семантичних та інших мовних ознак загальних найменувань жінок. До них належать «Етимологічний словник української мови» в 7 т. за ред. О. С. Мельничука (1982 – 2012), «Словник української мови» в 11 т. за гол. ред. І. К. Білодіда (1970 – 1980), «Інверсійний словник української мови» за ред. С. П. Бевзенка (1985), чимало історичних, діалектних, регіональних словників, а також спеціальних лінгвістичних праць (синонімічних, антонімічних, омонімічних, морфемних, словотвірних, орфоепічних, орфографічних та інших словників).

Унаслідок систематизування й класифікування загальних найменувань осіб жіночої статі з використанням названих академічних лексикографічних видань, а також численних різностильових творів ХХ ст. визначено такі семантичні розряди слів (СРС): 1) назви жінок за професійними, діяльнісними, процесуальними, функційними ознаками; 2) назви жінок за інтересами, уподобаннями, здібностями, характером, темпераментом, поведінкою, стосунками, відношеннями, виглядом, станом; 3) назви жінок за територіальними, національними, племінними, етнічними, расовими ознаками; 4) назви жінок за соціально-класовим, спадково-майновим, сімейним станами; 5) назви жінок за церковно-релігійними ознаками; 6) назви жінок за родинними

зв'язками і відношеннями; 7) назви жінок за фізичним і фізіологічним станами; 8) назви жінок за віковими особливостями; 9) назви жінок за міфологічними, казковими ознаками.

Зведені відомості щодо лексичного аналізу загальних назв жінок сучасної української мови загалом представлено в дев'яти таблицях 3.4.1.1, 3.4.1.2, 3.4.1.3, 3.4.1.4, 3.4.1.5, 3.4.1.6, 3.4.1.7, 3.4.1.8, 3.4.1.9. У цих таблицях подано семантичні розряди слів (СРС), найбільші з яких поділено на окремі лексичні групи й підгрупи номінацій. До розрядів, груп і підгруп подано фемінітиви зі значенням особи жіночої статі й багатозначні слова (БС).

Семантичний розряд назв жінок за професійними, діяльними, процесуальними, функційними характеристиками склав основну частину номінацій у фемініконі сучасної української мови. Постання його спричинене багатоаспектним і різноспрямованим характером жіночої праці в ХХ ст., зумовленим науково-технічним прогресом, культурно-освітнім поступом, соціально-економічним розвитком, виникненням різних галузей промисловості, сільського господарства, науки, освіти, культури, де майстерність, витривалість, посильність, відповідальність жінок знайшли найбільше і найкраще вираження. У межах цього семантичного розряду виділено такі лексичні групи: 1) назви жінок за професійною спеціалізацією в промисловій, будівельній галузях, виробничо-технічними і ремонтно-будівельними діями, процесами; 2) назви жінок за освітньо-навчальною, науково-професійною діяльністю; 3) назви жінок за літературно-творчою, культурно-мистецькою діяльністю; 4) назви жінок за сільськогосподарською, дорожньо-транспортною діяльністю; 5) назви жінок за соціально-правовою, торговельно-економічною діяльністю; 6) назви жінок за спортивною, туристичною, анімаційною діяльністю; 7) назви жінок за військово-воєнною, авіаційною, поліцейською діяльністю; 8) назви жінок за медичною, лікувальною, санаторно-профілактичною діяльністю; 9) назви жінок за адміністративними, управлінськими, керівними функціями; 10) назви жінок за службовими дорученнями, процесами, обов'язками; 11) назви жінок за добродійними діями; 12) назви жінок за суспільно-громадською, організаційною діяльністю; 13) назви жінок за успіхами, здобутками, досягненнями; 14) назви жінок за надприродними діями; 15) назви жінок за обрядовими функціями; 16) назви жінок за ситуативними, тимчасовими діями; 17) назви жінок за злочинною діяльністю.

У нових суспільно-політичних, соціально-економічних, виробничо-професійних умовах стрімко й потужно розвивалося машинобудування та різні технологічні процеси, що дало змогу забезпечити практично всі галузі виробництва необхідним технічним обладнанням, різнофункціональними й багатоопераційними механізмами та полегшити фізичну працю робітників. З упровадженням нових технологій у серійне виробництво різних галузей промисловості виникли і відповідні назви робітників, що працюють з машинними приладами, механізмами, керують ними, обслуговують їх чи виконують за допомогою їх різні технічні й технологічні операції (*апаратниця, вакуумниця, ватерниця, верстатниця, валяльниця, настроювачка* та ін.). У зв'язку з цим простежено технологізацію жіночої праці в межах різних галузей виробництва: текстильного (*басонниця, вибільниця, гобеленниця* та ін.), швейного (*відпарювачка, кравчиня*), шкіряного (*витягальниця*), взуттєвого (*взуттьовичка*), харчового (*бланиувальниця* та ін.), будівельного (*арматурниця, білильниця* та ін.), деревообробного (*деревообробниця*); поліграфічного (*відбивальниця, поліграфістка* та ін.), металообробного (*бронзувальниця, вагранниця* та ін.), гірничодобувного (*бурильниця, відливальниця* та ін.), машинобудівного (*вагонниця*). Фемінітиви стосуються цілого підприємства або його підрозділів (*виробничниця, заводчанка*), загальних виробничих процесів контролювання, оцінювання, перевірки продукції (*бракувальниця, відмітниця* та ін.). Фемінітиви аналізованої групи – це переважно назви робітниць, зайнятих у легкій і меншою мірою в інших видах промисловості. Частина фемінітивів позначає жінок як фахівчинь у межах виробництва (*драпувальниця, лакувальниця, монтувальниця* та ін.) або як робітниць і спеціалісток одночасно (*зварниця, ливарниця, мулярка, настильниця* та ін.).

Таблиця 3.4.1.1

Семантика фемінітивів сучасної української мови	
Фемінітиви зі значенням особи жіночої статі	
<p><u>назви жінок за професійною діяльністю, спеціальністю в галузях виробництва:</u> <i>будівельниця, будівниця, верстальниця, деревообробниця, драпірувальниця, драпувальниця, електрозварниця, зварниця, інженерка, кравчиня, кравчиха, лакувальниця, ливарниця, монтажистка, монтувальниця, мулярка, настильниця, настроювачка, нівелювальниця, нормувальниця, обрізувачка, оброблювачка, обробниця, оздоблювачка, плавильниця, планувальниця, поліграфістка, пробільниця, пробірниця, рафінадниця, рафінувальниця, револьверниця, рекуператорниця, розкарбовувачка, розкрійниця, розкроювальниця, розливальниця, розмітниця, розмітчиця, розраховувачка, розтравлювачка, розшифровувачка, розлихтоувачка, силікатниця, склографістка, смолильниця, стругальниця, торф'яниця, фарбарка, фарб'ярка, фільтрувальниця, формівниця, шваля, швачка, швейниця, швидкісниця, шліфувальниця</i></p>	<p><i>поліграфістка, торф'яниця</i></p>

<p>Назви жінок за професійними, діяльними, функційними ознаками</p>	<p>назви жінок за виробничо-технічними, ремонтно-будівельними діями, процесами: апаратниця, апретурниця, арматурниця, багатOVERстатниця, бальзамувальниця, бандажистка, банкаброшниця, басонниця, бетонниця, бетонувальниця, бетонярка, бракувальниця, брикетувальниця, бронзувальниця, брошурувальниця, бурильниця, вагонетниця, вагонниця, вагранниця, вакуумниця, вальцівниця, вальцювальниця, валюшниця, валяльниця, вантажниця, ватерниця, вафельниця, верстатниця, взуттьовичка, вибійниця, вибільниця, вибірниця, видувальниця, вискатниця, вилувальниця, випалювачка, виробничниця, витравниця, витягальниця, відбивальниця, відбірниця, відвальниця, відвізниця, віджимальниця, відкатниця, відкладниця, відкотниця, відлиувальниця, відпалювальниця, відрізувальниця, відтискувачка, відчіплювачка, віяльниця, волочитьниця, ворсувальниця, воскобійниця, вуглярка, гладильниця, давильниця, декатирувальниця, дозувальниця, дубильниця, електрокарниця, емальовальниця, желонниця, заводчанка, заводчиця, закрійниця, закупорювачка, заливальниця, замазувальниця, замочувальниця, засипальниця, засоловачка, здиральниця, змінниця, змотувачка, золотильниця, зсукувальниця, зшивальниця, ізолювальниця, каландрувальниця, калібрувальниця, канатниця, карамельниця, кахельниця, кашкетниця, клеєварка, клеїльниця, клеймувальниця, корсажниця, корсетниця, красильниця, крейдувальниця, кришильниця, крутильниця, лагодильниця, лампівниця, лампова, лекальниця, лініювальниця, лінотипістка, лудильниця, мазальниця, матрациця, машиністка, мебельниця, меблювальниця, меблярка, медальєрка, місильниця, мішальниця, мотальниця, мотовильниця, мотористка, мочальниця, мюльниця, м'яльниця, набивальниця, набивачка, навальниця, навивальниця, нагрібальниця, надувальниця, накатниця, накладальниця, наклеювачка, наладчиця, налиувальниця, намотувальниця, направниця, насікальниця, натирачка, низальниця, ниткарка, нікелювальниця, нумерувальниця, оббивальниця, оббивачка, обвідниця, обгортальниця, об'єднальниця, об'єднувачка, обкатниця, обклеювачка, обмірниця, обмотниця, обмотувальниця, обплітальниця, обрубниця, обрубувачка, обслідниця, обслідувачка, обтиральниця, обшивальниця, окопниця, опоряджувальниця, оснівниця, оцінниця, оцінювачка, осмолювачка, оцинковниця, пакувальниця, палильниця, палітурниця, панчішниця, паркетниця, пачечниця, паяльниця, пемзувальниця, перебивальниця, перебивачка, перебирачка, перемотувальниця, пересипниця, петельниця, пильниця, підроблювачка, підрядчиця, підсипальниця, підсипачка, підсобниця, підшивачка, пікетажистка, пілюльниця, плакувальниця, пломбувальниця, плюсувальниця, плющильниця, повстярка, поденниця, позументниця, полірувальниця, посадчиця, пошивниця, пресувальниця, присукальниця, прокатниця, проклеювачка, протиральниця, прохідниця, прошивальниця, прядильниця, ремізниця, ремінгтоністка, рибниця, рівничниця, різальниця, рінниця, робфаківка, розбирачка, роздавальниця, роздрібнювачка, роздувальниця, розклепниця, розклеювачка, розкрашувачка, розмелювачка, розмотувачка, розрізувачка, розсипальниця, розсівальниця, розстановниця, розтиральниця, розтирачка, розтрушувачка, розфасовниця, розфасовувачка, розцінниця, розцінювачка, розчиняльниця, рольниця, рубачка, рукавичниця, сакманниця, сарпинниця, сахарозаводчиця, свердлильниця, свердлувальниця, свердлярка, сепараторниця, сигналістка, сигнальниця, складальниця, склеювачка, склочниця, скоювачка, сколювачка, снувальниця, солільниця, солодильниця, солодовниця, солярка, сортувальниця, спідничниця, спікальниця, сріблильниця, сталеварка, станочниця, столярка, стопорізувальниця, стрічкарка, стьобальниця, сукальниця, сукнарка, сушильниця, табельниця, таврувальниця, такелажниця, тартальниця, тартачниця, тасьмовичка, текстильниця, титрувальниця, тіпальниця, ткаля, ткаха, точильниця, травильниця, трамбувальниця, транспортувальниця, трикотажниця, турбінниця, тушувальниця, уварювачка, укладачка, фальцювальниця, фальшивомонетниця, фанерувальниця, фасонниця, фасувальниця, фольгівниця, форсунниця, фрезерувальниця, футлярниця, холодильниця, хонінгувальниця, цукерниця, цукровичка, черевичниця, черепичниця, черпальниця, чесальниця, чистильниця, чоботарка, човникарка, шапкарка, шахтарка</p>	<p>в'язальниця, мастильниця, робітниця</p>
---	---	--

Назви жінок за освітньо-навчальною, науково-дослідною та інформаційною діяльністю представлені численною кількістю номінацій, що характеризують жінок за участю в навчальному, освітньому, науковому, дослідницькому, інформаційному процесах і зазначають про здобуття якогось фаху, набуття професійних знань і навичок, передання інформації. З урахуванням семантичних особливостей таких фемінітивів виділено кілька лексичних груп: 1) назви жінок за навчальною діяльністю (*іспитниця, школярка* та ін.); 2) назви жінок за професійним спрямуванням (*освітянка, фізичка* та ін.); 3) назви жінок за кваліфікаційними ознаками (*виучениця, вчителька* та ін.); 4) назви жінок за науковими спрямуваннями (*геодезистка, русистка* та ін.); 5) назви жінок за дослідницько-проектувальною роботою (*експериментаторка, проектантка* та ін.); 6) назви жінок за інформаційною діяльністю (*журналістка, кореспондентка* та ін.); 7) назви жінок за науковим ступенем, званням (*учена, асистентка* та ін.). Назви учасниць освітньо-навчального процесу відомі переважно з ХХ ст. (*випускниця, вихованка, заочниця, двієчниця, першокурсниця, хімічка* та ін.), а творення інших фемінітивів припало значною мірою на кінець ХХ ст., із розвитком інформаційних технологій, розширенням сфери наукових досліджень (*архівістка, інтерв'юерка, полярниця* та ін.), що можуть самостійно позначати жінок за діяльністю та вказувати на їх професійну кваліфікацію.

Семантика фемінітивів сучасної української мови		
Фемінітиви зі значенням особи жіночої статі		
Назви жінок за професійними, діяльнісними, функційними ознаками	<p><u>Назви жінок за освітньою, професійною, науковою діяльністю:</u> бібліотекарка, виучениця, випускниця, вихованка, вихователька, відмінниця, восьмикласниця, геодезистка, гімназистка, гранувальниця, вечірниця, двієчниця, дев'ятикласниця, десятикласниця, дипломниця, дипломатка, дослідниця, другокласниця, другокурсниця, другорічниця, друкарка, експедиторка, енциклопедистка, епіграфістка, есперантистка, журналістка, заочниця, звірниця, зоотехнічка, зчитувачка, інститутка, іспаністка, іспитниця, копіювальниця, коректорка, креслярка, кулінарка, курсистка, лаборантка, лаборанточка, майстриня, майстриха, моделістка, модельниця, модистка, натуралістка, одинадцятикласниця, орієнталістка, освітянка, основоположниця, перекладниця, перекладачка, перекладниця, переписувачка, першокласниця, першокурсниця, першорічниця, позашкільниця, поліграфістка, практикантка, проблемістка, проектантка, проектувальниця, п'ятикласниця, рахівниця, репетиторка, репортерка, рецензентка, пепіньєрка, підчитувачка, полярниця, п'ятикласниця, русистка, семикласниця, словесниця, соцвосниця, спеціалістка, стажерка, стажистка, стенографістка, стенотипістка, студентка, студенточка, студійка, тлумачка, третьокласниця, третьокурсниця, трієчниця, удосконалювачка, учена, учениця, учителька, фабзавучниця, фізичка, фольклористка, фонетиска, хімічка, четвертокласниця, четвертокурсниця, четвірочниця, шестикласниця, фотожурналістка, фотокореспондентка, хронікерка, хронометражистка, школярка, школярочка, шифрувальниця, шпаргалочниця, юзистка.</p>	дослідниця, натуралістка

Назви жінок за літературно-творчою і культурно-мистецькою діяльністю – це оновлена група слів у фемініконі сучасної української мови, порівняно з новою українською добою, із лексико-семантичними особливостями, які виробилися впродовж ХХ ст. і збереглися дотепер. На ній великою мірою позначився вплив іншомовної і зокрема інтернаціональної лексики. Мовознавці зазначали, що «основна частина інтернаціоналізмів української мови набула широкого функціонування уже в радянську епоху і в основному через посередництво російської мови. Здійснена в 20-30 роках ... культурна революція дозволила найширшим масам нашого народу брати безпосередню участь у громадсько-політичному й виробничому житті, прилучатися до грандіозних досягнень культури, освіти, науки, техніки. Все це, з одного боку, активізувало розвиток інтернаціональної лексики, а з другого, сприяло її засвоєнню широкими верствами народу» [Паламарчук, 1983: 564].

Активна участь жінок у розвитку культурного життя країни спричинила виникнення численної кількості різних за семантикою фемінітивів: назв жінок за музично-вокальними характеристиками (*альтистка, арфістка, вокалістка, скрипачка, хористка* та ін.), літературно-письменницьким хистом (*есеїстка, мемуаристка, памфлетистка* та ін.), кіноакторськими здібностями (*акторка, декламаторка, кіноартистка* та ін.), образотворчим мистецтвом (*акварелістка, керамістка, малярка* та ін.), прикладним мистецтвом (*вишивальниця, іграшкарка, килимарка* та ін.), естрадно-цирковим спрямуванням (*гастролерка, жонглерка, циркачка* та ін.), хореографічною підготовкою (*балетниця, танцюристка* та ін.).

До вказаної лексичної групи ввійшли фемінітиви власне українського та іншомовного походження, із перевагою останніх над питомими. Найменування жінок іншомовного походження характеризують осіб за музичними, акторськими та іншими особливостями (*акордеоністка, арфістка, бандуристка, клавесиністка, піаністка, режисерка, сценаристка, театралка* та ін.), а власне українські слова – переважно за художньо-мистецькими ознаками (*ліжникарка, писанкарка, піснярка, підспівувачка, рукодільниця* та ін.). На українському ґрунті закріпилося й чимало кальок із російської мови для позначення жінок за названими видами діяльності (*гастролерка, дублерка, естрадниця, кіноактриса, культпрацівниця, натурщиця, постановниця, самодіяльниця, шарманщиця* та ін.).

Семантика фемінітивів сучасної української мови

Фемінітиви зі значенням особи жіночої статі

Назви жінок за професійними, діяльними, функційними ознаками	<u>назви жінок за літературно-творчою і культурно-мистецькою діяльністю:</u> авторка, акварелістка, акомпаніаторка, акордеоністка, акторка, актриса, альтистка, артистка, арфістка, арф'янка, арф'ярка, балерина, балетниця, бандуристка, барабаниця, винахідниця, вишивальниця, відображувачка, гастролерка, гейша, гітаристка, гравірувальниця, гумористка, декламаторка, дресировальниця, еквілібристка, епіграматистка, есеїстка, естрадниця, зображувачка, іграшкарка, імітаторка, казкарка, капелюшниця, керамістка, кілимарка, килимарниця, килимниця, кіноакторка, кіноактриса, кіноартистка, кінозірка, клавесиністка, композиторка, концертантка, кошикарка, культурпрацівниця, куплетистка, лібретистка, ліжничка, лялькарка, малювальниця, малярка, мандоліністка, мемуаристка, мереживниця, мініатюристика, музикантка, натурниця, натурниця, новаторка, обновниця, оглядальниця, оглядачка, оповідачка, ораторка, оркестрантка, памфлетистка, панегіристка, пантомімістка, пейзажистка, перетворниця, перетворювачка, писанкарка, письменниця, піаністка, підспівачка, підспівувачка, піснярка, пленеристка, плетільниця, поетеса, поетка, портретистка, постановниця, прима-балерина, примадонна, публіцистка, рекламістка, ремісниця, рисувальниця, рукодільниця, силуетистка, скрипачка, скульпторка, солістка, співачка, стилістка, сценаристка, танцівниця, танцювальниця, танцюристка, театралка, фейлетоністка, фігуристка, флейтистка, хористка, художниця, циркачка, шансонетка, шарманниця	гумористка, піснярка
---	--	----------------------

Назви жінок за соціально-правовою і торговельно-економічною діяльністю – це велика група слів у фемініконі сучасної української мови, як і попередня група номінацій, але з різними лексико-семантичними змінами, зумовленими розвитком нових соціальних, правових, торговельних, економічних відносин. До неї ввійшли давні слова, що характеризували жінок переважно за дрібною торговельною діяльністю (*бублейниця, калачниця, крамарка, палянишниця, перекупка, пиріжниця, проскурниця, свічкарка* та ін.), та значно більше новотворів ХХ ст., що вказували на професійну зайнятість жінок у відповідних сферах, про ведення декларованих і законодавчо регламентованих фінансово-економічних операцій, зв'язків. Водночас було вилучено з ужитку слова, які з'явилися завдяки перекладам із європейських економічних праць, але не відповідали соціалістичним формам управління та господарювання (*комерсантка, підприємниця* та ін.).

Відображенням реалій ХХ ст. стали переважно назви жінок за торговельно-економічними відношеннями та участю в колективних об'єднаннях і процесах. З урахуванням сфери зайнятості назви жінок розмежовано за торговельно-промисловою діяльністю (*вагарка, викупниця, газетярка* та ін.), фінансово-економічною (*вкладниця, бухгалтерка, касирка* та ін.), законодавчою (*криміналістка* та ін.), правозахисною (*довірителька, заявниця* та ін.).

Формування такої групи номінацій відбувалося з використанням питомої словотворчої бази (*винаймачка, закупниця, заставниця, мішечниця, молочниця, набавниця* та ін.), власних словотворчих елементів на зразок *пере-, перед-, спів-* (*перезаставниця, передплатниця, співспадкоємниця* та ін.), іншомовних основ (*лихварка, манекенниця* та ін.), а також із залученням росізмів (*продавщиця, прокурорша, сигаретниця, торговка* та ін.).

Семантика фемінітивів сучасної української мови		
Фемінітиви зі значенням особи жіночої статі		
Назви жінок за професійними, діяльними, функційними ознаками	<p><u>назви жінок за соціально-правовою, торговельно-економічною діяльністю:</u> <i>аптекарка, бакалійниця, бублейниця, бубличниця, бухгалтерка, вагарка, видавниця, викупниця, вірителька, вкладниця, газетниця, газетярка, галантерейниця, данниця, довірителька, завірителька, закупниця, заповідачка, заставниця, заставодержателька, заявниця, зеленярка, калачниця, касирка, квасниця, квіткарка, квітничарка, кіоскерка, ковбасниця, кооператорка, коровайниця, коровайничка, крамарка, крендельниця, криміналістка, купувальниця, купчиха, лабазниця, лихварка, манекенниця, маркітантка, міняльниця, мішечниця, молочниця, морозивниця, набавниця, набувачка, неогоціантка, недоїмниця, неплатниця, обвинувачка, оптантка, орендарка, орендаторка, пайовичка, палянишниця, папіросниця, пенсіонерка, передплатниця, перезаставниця, перекупка, перекупниця, перепічайка, перепродувачка, перестраховальниця, переховувачка, пиріжечниця, пиріжниця, підзахисна, піднаймачка, платниця, пожилиця, пожиличка, позивальниця, позивачка, позикодавця, позичальниця, позовниця, покупниця, поручителька, порушниця, посвідниця, посвідчувачка, правопорушниця, привласниця, привласнювачка, продавщиця, прокурорша, прокурниця, розважувачка, свічарниця, свічкарка, сигаретниця, сигарниця, скупниця, сластьонниця, спадкоємиця, спадкоємниця, співвинуватиця, співвідповідачка, співвласниця, спекулянтка, співнаймачка, співспадкоємиця, страхделегатка, страхувальниця, суплікаторка, сутяжниця, торговка, усиновителька, усиновлювачка, утриманка, факторка, хутровичка, хутрянничка, цигарниця, чолобитниця, шафарка, юристка, яблучниця, яточниця</i></p>	орендарка, спадкоємиця

Назви жінок за сільськогосподарською, дорожньо-транспортною діяльністю – це багата група найменувань у фемініконі сучасної української мови, порівняно з минулою історичною добою, що розвинулася під впливом позамовних факторів – державної політики ведення сільського господарства, із розвитком різних галузей, форм господарювання. З нової української мови успадковано майже всі назви жінок за діяльністю в сільському господарстві (*доярка, жниця, женчиха, сапальниця, пастушка, хліборобка* та ін.). Процеси сільськогосподарського і транспортного розбудовування країни спричинили розвиток різних галузей, де великою мірою була застосована й жіноча праця, а також із професійним нахилом.

Активне залучення жінок до сільського господарювання, дорожньо-транспортної роботи зумовило розмежування слів за різними галузями: землеробства (*боронувальниця, маркірувальниця, міряльниця,*

сівачка), рослинництва (агрономка, бавовнярка, льонарка), тваринництва (кролівниця, телятниця, скотарка), птахівництва (гусятниця, інкубаторниця, курчатниця, страусниця), пастухування (пастушка, стригальниця, чередничка), городництва (насаджувачка, огородниця, згрібальниця), дорожньо-транспортної служби (асфальтниця, екскаваторниця, кранівниця, лебідчиця, трактористка). Основну частину фемінітивів цієї групи становили власне українські лексеми, мотивовані питомими назвами чоловіків (віяльниця, городниця, збиральниця, копальниця, молотниця, поливальниця, сіячка та ін.). До неї ввійшло й багато росізмів, радянізмів (агрономша, кондукторка, одноосібниця, рознощиця, сажотруска, скреперистка та ін.).

Семантика фемінітивів сучасної української мови	
Фемінітиви зі значенням особи жіночої статі	
Назви жінок за професійними, діяльними, функційними ознаками	<p><u>назви жінок за сільськогосподарською, дорожньо-транспортною діяльністю:</u> агрономка, агрономша, асфальтниця, бавовнярка, боронувальниця, бральниця, буряківниця, бутчиця, вагонетниця, відчіплювачка, віяльниця, в'язальниця, городниця, гусятниця, господиня, диспетчерша, доярка, доярочка, економка, жєнчиха, жєниця, жєничка, заготівниця, загрібальниця, залізничниця, заправниця, збиральниця, збирачка, згрібальниця, зрізувачка, зчіплювачка, інкубаторниця, кагатниця, колгоспниця, комбайнерка, кондукторка, копальниця, кранівниця, кранова, кролівниця, курчатниця, ланкова, лебідчиця, льонарка, маркірувальниця, микальниця, міряльниця, молотниця, молочарка, насаджувачка, огородниця, огородничка, одноосібниця, пастушка, перекатниця, плугатарка, поливальниця, польільниця, помийниця, посудниця, причіплювачка, птахівниця, пташниця, птичниця, регулювальниця, рознощиця, саджальниця, садильниця, садівниця, сажотруска, сакманниця, сапальниця, сапувальниця, свинарка, силосувальниця, сівальниця, сівачка, сіяльниця, сіячка, скидальниця, скиртувальниця, скотарка, скреперистка, снопов'язальниця, страусниця, стригальниця, стрижейїка, стрілочниця, таксистка, тваринниця, телятниця, тепличниця, трактористка, трамвайниця, транспортниця, тютюнниця, хліборобка, цесарниця, чередниця, чередничка, човнярка, шарувальниця</p>
	господиня, тваринниця

Назви жінок за господарсько-побутовою та обслуговувальною діяльністю – це окрема група номінацій, порівняно з попередніми, що виражає зайнятість жінок у сферах господарсько-побутового і суспільно-громадського забезпечення та обслуговування. Із підняттям рівня культурного життя виникла потреба в покращенні форм, умов побутового й громадського обслуговування, що призводило до творення і відповідних назв осіб за діяльністю. У межах домашнього господарства жіноча праця класифікувалася щодо виконання загальних господарських робіт, керування ними, доглядання, виховання дітей, прибирання, готування їжі в домі (варилиха, доглядальниця, домопрацівниця, замітальниця, надомниця, нянька, покоївка та ін.). У сфері суспільно-громадського обслуговування жіноча праця набувала професійного спрямування, оскільки відкриття різних

закладів соціального обслуговування потребувало працівників відповідної категорії і найменування їх за місцем роботи, спеціальністю (*буфетниця, гардеробниця, костюмерка, куховарка, ліфтерка, манікюрниця, офіціантка, пральниця, приймальниця, реєстраторка, утильниця* та ін.).

Фемінітиви цієї групи сформувалися на базі питомої твірної бази (*воротарка, добувачка, доглядачка, зсипальниця, перебивачка, підмітальниця, протиральниця, розвізниця* та ін.), частково запозиченої (*гувернантка, камеристка, парикмахерка, технічка, фризерка* та ін.), особливо шляхом запозичення або калькування з російської мови (*баниця, домоправителька, домробітниця, домохазяйка, ліфтерша, поштарка, педикюрша, піднощиця, перенощиця, техробітниця, уборщиця, утюжилниця* та ін.).

Семантика фемінітивів сучасної української мови		
Фемінітиви зі значенням особи жіночої статі		
Назви жінок за професійними, діяльнісними, функційними ознаками	<i>назви жінок за господарсько-побутовою, обслуговувальною діяльністю: бавиля, бавинниця, банщиця, білетерка, бонна, буфетниця, воротарка, гаптувальниця, гардеробниця, годувальниця, горнична, гримерка, грубниця, гувернантка, двірничка, добувачка, доглядальниця, доглядачка, домогосподарка, домоправителька, домопрацівниця, домохазяйка, домробітниця, зсипальниця, камеристка, кастелянка, качальниця, кельнерка, костюмерка, кухарочка, куховарка, куховарочка, листоноша, ліфтерка, ліфтерша, ліхтарниця, манікюрниця, маркувальниця, мийниця, морзистка, надомниця, нянечка, нянька, няня, носійка, офіціантка, оформлювачка, охоронниця, парикмахерка, парильниця, педикюрша, перебивачка, передавачка, перемивальниця, перенощиця, перукарка, пестунка, підмітальниця, піднощиця, повариха, подавальниця, поїльниця, покоївка, полоскальниця, постачальниця, поставиця, поштарка, пральниця, пралля, прасувальниця, прачка, прибиральниця, приймальниця, прикрашувачка, промивальниця, протиральниця, пралля, розвізниця, роздягальниця, розсильна, самогонниця, сезонниця, сторожка, реєстраторка, сміттярка, технічка, техробітниця, уборщиця, утюжилниця, утильниця, фризерка, хлібниця, хліборізка, хлібосолка, чергова</i>	доглядачка, постачальниця

Назви жінок за спортивною, туристичною, анімаційною діяльністю – це численна група лексем у фемініконі сучасної української мови, активне творення яких відбувалося впродовж ХХ ст. і простежується дотепер. Розвиток спорту, фізичної культури, підготовка висококваліфікованих спортсменів, олімпійських призерів стали одними із пріоритетних напрямів державної політики в ХХ ст. Унаслідок цього виникло багато назв осіб за різними видами спорту і зокрема найменувань жінок. До такої групи назв жінок увійшли слова, сформовані переважно від маскулінативів іншомовного походження (*акробатка, баскетболістка, велосипедистка, волейболістка, гімнастка, тенісистка, фіналістка, чемпіонка* та ін.), деяких питомих основ (*веслувальниця, підводниця, плавчиха, подорожниця* та ін.),

а також кальки з російської мови (*велогонщиця, легкоатлетка, першокатегорниця, третьорозрядниця* та ін.).

Семантика фемінітивів сучасної української мови		
Фемінітиви зі значенням особи жіночої статі		
Назви жінок за професійними, діяльними, функційними ознаками	<p><u>назви жінок за спортивною, туристичною, анімаційною діяльністю:</u> <i>акробатка, альпіністка, бадмінтоністка, байдарочниця, баскетболістка, бейсболістка, ватерполістка, велогонщиця, велосипедистка, веслувальниця, відпочивальниця, волейболістка, вольтижерка, гімнастка, ковзанярка, легкоатлетка, мандрівниця, обходисвітка, парашутистка, пасажирка, першокатегорниця, першорозрядниця, підводниця, плавчиха, плигунка, плигуха, подорожниця, рапіристка, рекордсменка, розрядниця, скутеристка, списометальниця, спортсменка, тенісистка, третьорозрядниця, туристка, фехтувальниця, фізкультурниця, фіналістка, футболістка, чемпіонка, шахістка, шашкістка, шпажистка, юніорка</i></p>	гімнастка

У межах семантичного розряду фемінітивів за діяльними, функційними ознаками окремі групи номінацій становили *назви жінок* за адміністративними, управлінськими, керівними функціями; *назви жінок* за службовими дорученнями, процесами, обов'язками; *назви жінок* за суспільно-громадською, організаційною діяльністю; *назви жінок* за успіхами, здобутками, досягненнями. Система освітньо-професійної підготовки давала право жінкам не тільки здобувати відповідну кваліфікацію, а й виконували різні керівні, службові, організаційні обов'язки, а також досягати високих показників праці. Унаслідок цього виникло багато номінацій для позначення жінок за вказаними ознаками: за адміністративними, управлінськими, керівними функціями (*адміністраторка, бригадирка, завідувачка, контролерка, розпорядниця* та ін.); службовими дорученнями, процесами, обов'язками (*відрядниця, консультантка, представниця, секретарка* та ін.); за суспільно-громадською, організаційною діяльністю (*агітаторка, активістка, організаторка, пропагандистка, улаштувачка* та ін.); за успіхами, здобутками, досягненнями (*корифейка, лауреатка, медалістка, переможниця* та ін.). На формуванні й функціонуванні таких слів, як і багатьох попередніх аналізованого розряду, позначився великою мірою вплив російської мови, для якої характерним було використання маскулінативів для позначення осіб жіночої статі за професією, посадою, званням, що дотепер збережено в писемній формі української мови, напр.: *директор, заступник, президент* замість *директорка, заступниця, президентка*. До того ж, українська мова успадкувала багато росізмів, які належать сьогодні до застарілої лексики (*ведуча, енкаведистка, прикажниця, розпорядниця, службістка, техсекретарка*).

Семантика		
Фемінітивів сучасної української мови		
Фемінітиви зі значенням особи жіночої статі		
Назви жінок за професійними, діяльними, функційними ознаками	<p><u>назви жінок за адміністративними, управлінськими функціями:</u> адміністраторка, бригадирка, велителька, депутатка, директорка, директорша, директриса, голова, завідувачка, завідувачка, завідувача, замісниця, заступниця, інспекторка, інструкторка, керівниця, керівничка, командирка, контролерка, наглядачка, намісниця, начальниця, наставниця, перевірниця, піонервожата, повелителька, посадниця, поштмейстерша, розпорядниця, розпорядчиця, поводитарка, попечителька, редакторка;</p> <p><u>назви жінок за службовими функціями, дорученнями, процесами:</u> виконавиця, виконувачка, викривальниця, викривачка, виявниця, відрядниця, канцеляристка, консультантка, конторниця, посильна, представниця, пред'явниця, секретариха, секретарка, секретарша, перевірниця, переглядачка, підбирачка, підвищувачка, подателька, посильна, посланниця, прес-секретарка, прикажчиця, службістка, сумісниця, таксувальниця, телеграфістка, телетайпістка, телефоністка;</p> <p><u>назви жінок за суспільно-громадською, організаційною діяльністю:</u> агітаторка, активістка, відбудовниця, діячка, жінделегатка, закликальниця, застрільниця, зачинателька, ініціаторка, кандидатка, організаторка, організаторша, призвідниця, проводирка, продовжувачка, пропагандистка, проповідниця, розповсюдниця, улаштовувачка, упорядниця, установниця, фундаторка;</p> <p><u>назви жінок за успіхами, здобутками, досягненнями:</u> висуванка, відмінниця, героїня, дипломантка, звитяжниця, корифейка, лауреатка, майстерниця, медалістка, орденоска, передовичка, переможниця, покорителька, призерка, професіоналка, рекордистка, стипендіатка, тріумфаторка, трударка, трудівниця, ударниця</p>	діячка, відмінниця

До семантичного розряду фемінітивів за діяльністю жінок належать і такі лексичні групи, як назви жінок за військово-воєнною, авіаційною, поліцейською діяльністю; назви жінок за медичною, лікувальною, санаторно-профілактичною діяльністю; назви жінок за добродійними функціями; назви жінок за надприродними діями; назви жінок за обрядовими функціями; назви жінок за ситуативними, тимчасовими діями; назви жінок за злочинною діяльністю.

У часи воєнних подій і ситуацій жінки активно включалися до боротьби проти загарбників, на захист батьківщини, до обслуговування військовополонених, тому з минулого століття маємо чимало назв жінок за військово-воєнною та авіаційною діяльністю (*автоматниця, бомбардувальниця, десантниця, кулеметниця, підпільниця, розвідниця, фронтовичка* та ін.), за медичною та лікувальною діяльністю (*акушерка, докторка, медсестра, санітарка, сандружинниця, фельдшерка* та ін.), що відображали великою мірою калькування російських слів (*бортрадистка, вертольотчиця, зенітниця, комісарка, контррозвідниця, льотчиця, чекістка, червоноармійка* та ін.).

Семантика фемінітивів сучасної української мови

Фемінітиви зі значенням особи жіночої статі

Назви жінок за професійними, діяльними,	<p>назви жінок за військово-воєнною, авіаційною, поліцейською діяльністю: автоматниця, бомбардувальниця, бортрадистка, вертольотчиця, воячка, десантниця, зв'язкова, зенітниця, комісарка, контррозвідниця, космонавтка, кулеметниця, льотчиця, міліціонерка, наїзниця, планеристка, підпільниця, пікетниця, планеристка, розвідниця, розвідувачка, тюремниця, фронтовичка, чекістка, червоноармійка, червоногвардійка</p>	воячка, санітарка
	<p>назви жінок за медичною, санаторно-лікувальною діяльністю: акушерка, ветеринарка, гіпнотизерка, дантистка, дієтсестра, докторка, курортниця, лікарка, лікарша, масажистка, медичка, медсестра, медсестричка, окулістка, ординаторка, санаторниця, сандружинниця, санітарка, санітарочка, санітетка, пацієнтка, повитуха, пупорізка, сигнатурниця, фельдшерця, фельдшерка</p>	

Назви жінок за добродійними функціями і за злочинною діяльністю характеризували осіб із позитивного й негативного боків, надаючи діям, учинкам, зайнятості жінок оцінного характеру. Позитивно оцінні фемінітиви характеризували жінок за діяльністю, яка полягала в наданні фінансової, матеріальної, фізичної допомоги, моральної, психологічної підтримки (*благочинниця, дарувальниця, засновниця, милостивиця, піклувальниця* та ін.). Негативно оцінні фемінітиви вказували на злочинні прояви жіночої діяльності взагалі (*викрадачка, змовниця, насильниця, поневолювачка, розтринькувачка*), а також на професійне виконання злочинних обов'язків (*вербувальниця, вішальниця, диверсантка, поневолювачка* та ін.) або зловживання службовим становищем (*розкрадачка, утискувачка, хабарниця, шантажистка* та ін.). Даниною минулого століття стало чимало росізмів у межах таких груп фемінітивів (*дарителька, подвижниця, донощиця, здирниця, зловмисниця, кляузниця, лазутчиця, мародерка, наводчиця, прогульниця, розорителька, шкуродерка* та ін.).

Семантика фемінітивів сучасної української мови

Фемінітиви зі значенням особи жіночої статі

Назви жінок за професійними, функційними ознаками	<p>назви за добродійною, добродійною діяльністю: <i>благодійниця, визволителька, визвольниця, викривальниця, викривачка, виявниця, вісниця, вістівниця, вістунка, дбайливиця, добродійниця, доброзичливиця, жертовувачка, засновниця, заспокійниця, заспокоювачка, заступниця, захисниця, меценатка, меценаточка, опікунка, охоронниця, піклувальниця, покровителька, приборкувачка, примирителька, примирниця, хоронителька</i></p>	благодійниця, провокаторка
	<p>назви жінок за злочинними, шкідливими діями: <i>вербувальниця, визискувачка, викажчиця, виказувачка, викрадачка, винуватиця, вішальниця, гнобителька, диверсантка, дітовбивця, доказчиця, душителька, душоубка, експлуататорка, загарбниця, заколотниця, здирачка, здирниця, згубниця, злодійка, злочинка, злочинниця, змовниця, знищувачка, зривниця, контрабандистка, крадійка, лиходійка, махлярка, махлярочка, нападниця, напасниця, насильниця, нелегалка, отруйниця, отрутиця, отруювачка, ошуканка, перевідниця, переслідувачка, підбурниця, підбурювачка, підглядачка, підмовниця, підпалювачка, підтасовувачка, поневоляниця, поневолювачка, пригноблювачка, присвоювачка, приховувачка, провокаторка, рецидивістка, розбещувачка, розбійниця, розголосониця, розголошувачка, розкрадачка, розтратниця, руйнівниця, утаювачка, утискувачка, хабарниця, хапунка, шпигунка</i></p>	

Назви жінок за надприродними діями характеризували жінок за вродженими чи набутими здібностями до відгадування чогось, ворожіння, пророкування, чарування, лікування людей із використанням надприродних явищ і сил (*віщунка, знатниця, зцілителька, костоправка, провидиця, фабульниця, характерниця* та ін.). Ця група збагатися спільнокореневими утвореннями (*відгада, відгадниця, відгадочка, розгадниця, угадниця, угадчиця* та ін.) і локалізувалася найбільшою мірою в регіональному й діалектному мовленні. Назви жінок за обрядовими функціями вказували на участь жінок у весільних, ювілейних, поминальних та інших процесіях (*дружка, жалібниця, засівальниця, колядниця, поздоровниця, світилочка, тужільниця, факельниця, щедрівниця, ювілярка* та ін.). Назви жінок за ситуативними, тимчасовими ознаками стали виразниками різних дій, функцій, які жінки виконували або зобов'язані були виконати за випадкових, непостійних чи спланованих обставин (*абонентка, адресантка, відвідувачка, грибарка, дебютантка, демонстрантка, доповідачка, екскурсантка, замовниця, користувачка, мітингувальниця, об'явниця, одержувачка, очевидиця* та ін.).

Семантика фемінітивів сучасної української мови		
Фемінітиви зі значенням особи жіночої статі		
Назви жінок за професійними, діяльними, функційними	<p>назви жінок за надприродними функціями, заняттями: <i>відьма, відьмака, відьмачка, відьмице, відьмочка, відьмуга, відюга, віщунка, ворожбитка, вороженька, ворожиля, ворожка, завбачниця, заклинателька, заклиначка, знахарка, зцілителька, мольфарка, провидиця, прозорливиця, пророчиця, цілителька, чаклунка, чарівниченька, чарівничка, чародійка, чародійниця, чудесниця, ясновидиця;</i></p> <p>назви жінок за обрядовими функціями: <i>бенефіціантка, голосільниця, друженька, дружечка, дружка, жалібниця, завивачка, колядниця, плакальниця, плачка, плачниця, поздоровниця, поїжджанка, поминальниця, свашенька, свашечка, світилка, світилонька, світилочка, тужільниця, щедрівниця, щедрувальниця, ювілянтка, ювілярка;</i></p> <p>назви жінок за ситуативними, тимчасовими діями: <i>адресантка, аліментниця, безбілетниця, веришниця, відвідувачка, відправниця, відпускниця, відшкодувниця, вручителька, вудильниця, гостя, грибарка, грибниця, дачниця, доповідачка, екскурсантка, замовниця, здавачка, маніфестантка, повідомниця, позбавленка, претендентка, промовиця</i></p>	провидиця, дружка

Семантичний розряд назв жінок за інтересами, уподобаннями, здібностями, характером, темпераментом, поведінкою, стосунками, відношеннями, виглядом, станом об'єднав численну кількість номінацій, значно збагачену й оновлену, порівняно з новою українською добою. Різноманітність фемінітивів за семантичними особливостями зумовила поділ їх на кілька лексичних груп: назви жінок за інтересами, уподобаннями, напрямками; назви жінок за вихованням, вчинками, поведінкою; назви жінок за внутрішніми якостями, рисами характеру, темпераменту; назви жінок за стосунками, відношеннями; назви жінок за зовнішнім виглядом і станом; назви жінок за здібностями, задатками, знаннями.

Назви жінок за інтересами, уподобаннями, напрямками – це найбільша група фемінітивів у межах аналізованого розряду, творення яких припало в основному на ХХ ст. і відобразило різні жіночі нахили й уподобання (*вегетаріанка, вольтер'янка, домосідка, індивідуалістка, модниця, пуританка, чаювальниця* та ін.), належність чи прихильність до різних течій, напрямів, партій (*анархістка, екстремістка, імпресіоністка, кальвіністка, консерваторка* та ін.), участь у різних об'єднаннях, рухах відповідно до власних переконань і тогочасних умов (*комсомолка, комунарка, народоволка, пролетарка, революціонерка* та ін.). Під впливом запозиченої лексики і зокрема інтернаціональної цю групу номінацій наповнили переважно слова з іншомовними твірними основами (*дарвіністка, дилетантка, еволюціоністка, лейбористка, меломанка* та ін.) та небагато питомих слів (*домосідка, користолюбка, читачка* та ін.).

Назви жінок за вихованням, вчинками, поведінкою, за внутрішніми якостями, рисами характеру, темпераменту, за стосунками, відношеннями, за зовнішнім виглядом і станом, за здібностями, задатками, знаннями становили дещо менші групи слів, порівняно з попередньою, і мали оцінний відтінок – характеризували жінок із позитивного й негативного боків. Водночас негативна оцінка отримала найбільше вираження серед назв жінок за вихованням, вчинками, поведінкою (*аферистка, бандитка, бунтівниця, виніженочка, гримасниця, комедіантка* та ін.), за внутрішніми якостями, рисами характеру, темпераменту (*авантюристка, гордівниця, задавачка, мерзотниця, ненависниця, плаксивиця* та ін.).

До вказаних груп увійшло найбільше слів українського походження (*брехачка, гордячка, крикливиця, сміхунка, безсоромниця, вітровійка, клопотуха, невірниця* та ін.), а також частина іншомовного

(інтриганка, кокетуха, панікерка, партнерка, фанаберка, шахрайка та ін.). Фемінітиви першої групи – це здебільшого однозначні слова та декілька багатозначних лексем, напр.: *ентузіастка* «жінка, пройнята ентузіазмом», «палка прихильниця чогось». А серед фемінітивів решти груп виділяється багато полісемантичних найменувань жінок, напр.: *баламутка* «бунтівниця, підбурювачка», «дурисвітка, спокусниця»; *відмінниця* «успішниця в навчанні», «успішна жінка в якійсь праці»; *жируха* «бешкетниця, пустунка», «огрядна, товста жінка».

Таблиця 3.4.1.2

Семантика фемінітивів сучасної української мови		
Фемінітиви зі значенням особи жіночої статі		
назв жінок за інтересами, уподобаннями, здібностями, характером, темпераментом, поведінкою, стосунками, відношеннями, виглядом, станом	<p><u>назви жінок за інтересами, уподобаннями, напрямками, угрупованнями:</u> <i>абстракціоністка, аматорка, анархістка, більшовичка, вегетаріанка, вольтер'янка, грошолобка, гурманка, дарвіністка, дилетантка, домонтарка, домосідка, дружинниця, еволюціоністка, експресіоністка, екстремістка, есерка, есесівка, зрівнювачка, ідеалістка, імпресіоністка, індивідуалістка, інтернаціоналістка, кальвіністка, кар'єристка, картярка, колективістка, комсомолка, комунарка, комуністка, консерватистка, консерваторка, контрреволюціонерка, ласійка, ласунка, ласуха, легітимістка, лейбористка, лібералка, любителька, лютеранка, максималістка, марксистка, меланхолічка, меломанка, менишовичка, мисливиця, мізантропка, мінімалістка, мічурінка, модерністка, модниця, монархістка, мономанка, моралістка, мракобіска, наркоманка, народоволка, нацистка, націоналістка, націоналка, нацменка, нігілістка, обивателька, обскурантка, обструкціоністка, опозиціонерка, опортуністка, охотниця, папістка, партизанка, патріотка, пацифістка, перебіжниця, переродженка, піонерка, позитивістка, політиканка, помпадуриша, пристосованка, пристосуванка, прогресистка, пролетарка, просвітителька, просвітянка, протестантка, пуристка, пуританка, п'ятидесятниця, расистка, раціоналістка, реакціонерка, реалістка, ревізійністка, революціонерка, ренегатка, республіканка, ретроградка, реформаторка, реформістка, рибачиха, рибачка, рибаска, ригористка, розкольниця, романтичка, роялістка, русофілка, садистка, сепаратистка, символістка, синдикалістка, синтоїстка, сиройдка, сіоністка, слов'янофілка, солодійка, софістка, соціалістка, стахановка, супрематистка, суфражистка, табірниця, таборянка, терористка, традиціоналістка, україністка, українофілка, урбаністка, утилітаристка, утопістка, ухильниця, фанатичка, фаталістка, фашистка, федералістка, феміністка, фідеїстка, філантропка, філателістка, формалістка, фракціонерка, фрондерка, футуристка, хіромантка, хлестівка, чартистка, чайовальниця, читальниця, читачка, чорносоценка, шестидесятниця, шістдесятниця, шовіністка</i></p>	анархістка, дилетантка
	<p><u>назви жінок за вихованням, вчинками, поведінкою:</u> <i>акуратистка, альтруїстка, антагоністка, аферистка, баламутка, баяндрасниця, бандитка, бахурка, безстидниця, безличниця, безпутниця, безсоромниця, бешикетниця, білоручка, блудниця, блукачка, болячиха, бунтарка, бунтівниця, вередійка, веселунка, вертихвістка, вертуха, виніженочка, витівниця, вітровійка, вітрогонка, войовниця, героїня, гетера, гоструха, гризетка, гримасниця, грубіянка, гультяйка, дармоїдка, дегенератка, дивачка, дикунка, дурносмішка, егоїстка, елегантка, жартунка, жерунка, заводійка, залицьяльниця, замислівка, захребетниця, збиточниця, звабниця, звідниця, зневажниця, зрадниця, зубоскалка, інтриганка, каверзниця, каламутниця, капосниця, капризуля, коверзуха, кокетка, кокеточка, кокетуха, кокотка, колотниця, комедіантка, конспіраторка, куртизанка, лизоблюдка, лизуха, лицедійка, лобурка, лобурячка, лоретка, мазунка, мазуха, манірниця, марнотратка, мародерка, марудниця, моргулька, моргуха, мучителька, наклепниця, наперсниця, насмішниця,</i></p>	

натхненниця, нахабниця, нахлібниця, негідниця, некукібниця, неслухнянка, низькопоклонниця, нікчемниця, обіцяльниця, облесниця, облудниця, обманниця, обманниця, обмовниця, огудниця, окозамилювачка, опівнічниця, ослушниця, парадниця, паразитка, пащекуха, перелобка, перелобниця, переманювачка, пересмішниця, пирскавка, пискуха, підказувачка, підкуркульниця, підкурювачка, підлабизниця, підлесниця, підлизниця, підложниця, підмовниця, підслухачка, підслухувачка, плетуха, пліткарка, плондра, повійниця, повія, пожирачка, позерка, покленниця, полежаха, полетуша, потаскуха, потварниця, потішниця, поширювачка, провинниця, прогульниця, прокльінниця, просмішниця, проститутка, пустунка, пустуха, путана, розкішниця, розпусниця, розпутниця, саботажниця, самовільниця, саможерка, самозванка, свавільниця, своєсумка, семиділуха, семидільниця, симулянтка, скакуха, скандалістка, скаржниця, слухачка, содомітка, сороколюбія, сперечниця, сперечальниця, спльотниця, спокусителька, спокусниця, спритниця, срамотниця, стогнійка, стрекотуха, стрибунка, стрибуха, суєтниця, удавальниця, утаювачка, утікачка, фіскалка, фокусниця, франтиха, фрейда, хабалиця, хабальниця, халасунка, халтурниця, хвастуха, химерниця, хропунка, хропуха, хуліганка, чудачка, шльондра, шлюпа, ярижниця;

назви жінок за стосунками, відношеннями: бесідниця, брехачка, виразниця, відмовниця, вірниця, ворогиня, ганьбителька, дбайливиця, дипломатка, дітоненависниця, дорадниця, дружка, дублерка, дульцінея, душка, згубниця, знайома, клопотуха, колежанка, компаньйонка, компатріотка, конкурентка, кривдниця, куманя, кумасенька, кумка, кумонька, кумочка, кумушка, люба, любаска, любимиця, любимочка, любленія, любовниця, любонька, любочка, мила, миленька, милоданка, напарниця, наслідниця, наслідувачка, наступниця, невірниця, незнайома, незнайома, нелюба, неміла, неприхильниця, неприятелька, новачка, новобранка, обожателька, обожнювачка, образниця, обраниця, огидниця, огідниця, одиночниця, одnodумниця, однокашниця, однокласниця, однокурсниця, одполітка, однопольчанка, односельчанка, одnofамільниця, опонентка, осквернителька, партачка, партнерка, перевесниця, пестійка, пестушка, пестьоха, підопічна, повірниця, подруга, подруженька, подружечка, подружка, подружниця, поклонниця, покорителька, полигачка, полюбовниця, помічниця, попередниця, поплічниця, попутниця, порадниця, порятівниця, посередниця, пособниця, потуральниця, потурачка, похресниця, починальниця, прихильниця, провідниця, противниця, радіослухачка, радниця, ревнителька, резонерка, репрезентантка, розлучниця, розмовниця, розповідачка, розрадниця, рятівниця, рятунка, свідка, серцеїдка, соратниця, союзниця, співбесідниця, співвітчизниця, співгромадянка, співкурсниця, співробітниця, співрозмовниця, співтоваришка, співучасниця, співучениця, споглядальниця, споглядачка, сподвижниця, спонукачка, спостережниця, спостерігачка, ставлениця, суперечниця, суперниця, супровідниця, супротивниця, супутниця, товаришка, уболівальниця, укажчиця, улюбленія, улюбленка, усмирителька, утихомирниця, утихомирювачка, утішниця, фаворитка, хвалителька, хвалійка, хресниця, хрещена, хрещениця, цінителька, чоловікенависниця, чужинця, чужинка, шанувальниця;

назви жінок за внутрішніми якостями, рисами характеру, темпераменту: авантюристка, авантюристка, алярмістка, балакунка, балакуха, безсребренія, безсрібниця, боягузка, брехунка, брехуха, бузувірка, буркотуха, вередниця, вередуха, верескуха, вільнодумка, воркотуха, гелготуха, говоруха, говорушечка, говорушка, гордівниця, гордячка, гелготуха, деспотка, джеркотуха, дияволиця, дияволка, дурка, дурочка, егоїстка, егоцентристка, ентузіастка, ехидна, жартівниця, запроданка, злісниця, злючка, зрадливця, крикливиця, крикуха, крутія, кумедниця, лайливиця, ледарка, ледациця, ледацичка, лепетуха, лопотуха, людоджерка, людодітка, ляскуха, мерзотниця, мізантропка, мовчунка, мовчуня, мрійниця, нелюдимка, ненависниця, обидниця, обидчиця, однолюбка, оптимістка, панікерка, паршивка, паскудниця, педантка, перевірниця, песимістка, підступниця, плаксивиця, плаксійка, плаксунка, плаксуня, плаксуха, плюгавиця, плюгавка, пожахачка, покірниця, полуночниця, пошлячка, правильниця, працівниця, примхливиця, пройдисвітка, простачка,

	<p><i>простушка, пустомолка,</i> <i>ревнивиця, ревуха, реготуха, реготушка, самодурка, самолюбка, сангвінічка,</i> <i>сім'янинка, скиглія, скиглячка, скромниця, смиренниця, сміхотуха, сміхунка,</i> <i>смійонка, сокотуха, соуха, спроценка, стерв'ятниця, сум'ятниця, супостатка,</i> <i>таракотілка, тиранка, трясихвістка, удачниця, фанаберка, фантазерка,</i> <i>фарисейка, філістерка, фіфа, фіфочка, фразерка, хамка, хвастунка, хижачка,</i> <i>хитрунка, хрипунка, цнотливиця, цокотуха, цокотушка, чепуруха, чепурушечка,</i> <i>чепурушка, чистоплюйка, чистуха, чистьоха, чистючка, шалапутка, шарлатанка,</i> <i>шахрайка, шелихвістка, шепотуха, шептунка, шептуха, шкурниця, штукарка,</i> <i>щасливиця, щebetуха, щebetушечка, щebetушка, ябедниця</i></p>	Посестра, любка
	<p><u>назви жінок за зовнішнім виглядом і станом:</u> <i>бецманка, білявка, білявочка, білянка,</i> <i>біляночка, блондинка, блондиночка, босоніжка, брюнетка, брюнеточка, задрипанка,</i> <i>красуня, кудла, мантелена, нетіпанка, нетіпаха, обідранка, обірванка, обшарпанка,</i> <i>підтіпанка, русявка, русявочка, смаглявка, смаглявочка, смуглянка, смуглявочка,</i> <i>смуглянка, смугляночка, тандитниця, уродливиця, хвойдошка, хорошуля, чорнобривка,</i> <i>чорнобривочка, чорнявка, чорнявочка, шарпачка, шатенка</i> <u>назви жінок за здібностями, задатками, знаннями:</u> <i>вахлячка, верхоглядка,</i> <i>верхоумка, вигадниця, вигадчиця, відадувачка, грамотійка, дотепниця, дурисівітка,</i> <i>забавниця, ідіотка, мислителька, носителька, оповідачка, ораторка, оригіналка,</i> <i>полемістка, розумниця, розумничка, тупиця, умілиця, умниця, унікалка</i></p>	лашмітниця

Семантичний розряд назв жінок за територіальними, національними, племінними, етнічними, расовими ознаками досить обширний у сучасній українській мові, як і попередні розряди фемінітивів. До його складу входять назви жінок за належністю до нації, народу, народності (абхазка, бечуанка, даргинка, картвелка, македонка, нубійка, сербійка, таджичка, філіппінка та ін.); найменування жінок за державою, країною, містом, областю проживання (абіссінка, афганка, бельгійка, венеційка, вінничанка, голландка, ефіопка, кримчанка, меланезійка, полтавчанка, юдейка та ін.); назви жінок за географічним розміщенням (австралійка, волжанка, кіпріотка, марсіянка, острів'янка, слободянка, тибетка, фаетонка та ін.); назви жінок за місцем, характером, відстанню проживання й перебування (аборигенка, виселенка, мігрантка, нічліжанка та ін.); назви жінок за мовно-етнічними, племінними, расовими ознаками (арійка, германка, еолійка, кельтка, муринка, папуаска, скіф'янка та ін.); назви жінок за адміністративними й регіональними ознаками (буковинка, волинянка, гуцулка, передміщанка, подолячка, русинка та ін.). Основну частину фемінітивів цього розряду становлять лексеми, мотивовані іншомовними основами (адигейка, американка, британка, кахетинка, курдянка, монголоїдка, остготка, перуанка та ін.). Питомі фемінітиви ввійшли переважно до назв жінок за географічним розміщенням (верховинка, горянка та ін.), за місцевими, регіональними ознаками (бойкиня, містянка та ін.), за характером проживання загалом (кочівниця, уродженка та ін.).

Семантика фемінітивів сучасної української мови	
Фемінітиви зі значенням особи жіночої статі	
Семантичний розряд назв жінок за територіальними, національними, племенними, етнічними, расовими ознаками	<p><u>назви жінок за належністю до нації, народу, народності:</u> абазинка, аварка, австрійка, австріячка, агулка, англійка, аргентинка, башикирка, білоруска, великоруска, венгерка, вірменка, гагаузка, ганка, грекinya, гречанка, грузинка, дагестанка, данка, датчанка, евенка, евенкійка, еллінка, естонка, жидівка, жидівочка, зирянка, імеретинка, ісландка, іспанка, італійка, йорданка, кабардинка, кавказка, казашка, караїмка, карачайка, карелка, кенійка, кетка, киргизка, китайка, китайночка, комі-перм'ячка, корейка, кримчачка, кроатка, курдка, курдянка, латвійка, латишка, литовка, малайка, марійка, мегрелка, молдаванка, молдаваночка, молдавка, монголка, мордвинка, мордовка, нанайка, нганасанка, нівхка, німка, німкеня, ногойка, ойротка, остячка, палеоазіатка, персіянка, полька, полячка, португалка, росіянка, румунка, саамка, сарацинка, селькупка, семітка, сербинка, сербійка, сербка, сингалка, сирійка, сіамка, словачка, словенка, словінка, слов'янка, согдійка, суданка, тувинка, тунгуска, туркеня, туркменка, турчанка, угорка, угринка, удегейка, удмуртка, узбечка, уйгурка, українка, україночка, філістимка, фінікійка, фінікіянка, фінка, фламандка, французенка, французка, фрігійка, хакашка, хамітка, ханаанка, хорватка, черемиска, чеченка, чешка, чорногорка, чувашка, шведка, швейцарка, шотландка, югославка, юкагирка, яванка, якутка, японка;</p> <p><u>назви жінок за державою, країною, містом, областю проживання:</u> аджарка, адигейка, азербайджанка, албанка, алжирка, алтайка, американка, афганка, афінянка, батурина, бенгалка, британка, бурятка, бухарка, аришав'янка, венеціанка, віденка, візантійка, вінничанка, волошка, вотячка, гвінейка, голландка, ефіопка, ізраїльтянка, індіанка, індійка, індушка, іудейка, калмичка, канадка, каракалпачка, кахетинка, киянка, кіммерійка, конголезка, корячка, кримчанка, кубанка, кубинка, ленінградка, мадярка, меланезійка, мідійка, норвежка, нормандка, осетинка, османка, оттоманка, парижанка, перуанка, полтавка, полтавчанка, пражанка, пруссачка, саксонка, сенегалка, сибірячка, сицилійка, спартанка, сумчанка, тавричанка, тіролька, тоглезка, троянка, уругвайка, фінляндка, флорентійка, харківка, харків'янка, хівинка, хмельничанка, чалдонка, чилійка, швабка, юдейка;</p> <p><u>назви жінок за географічним розміщенням:</u> австралійка, азіатка, алеутка, африканка, верховинка, волжанка, гаванка, гібралтарка, гімалайка, гірнячка, горянка, горяночка, донка, європейка, загорянка, зарічанка, землянка, земляночка, інопланетянка, карпатка, кіпріотка, корсиканка, костариканка, мадагаскарка, марсіянка, острів'янка, передміщанка, підгорянка, поморянка, пустельниця, пустинниця, сибірячка, скандинавка, слободянка, станичниця, степнячка, степовичка, тайтянка, тайванка, тибетка, фаетонка, хуторянка, хуторяночка;</p> <p><u>назви жінок за місцем, характером, відстанню проживання, перебування:</u> абorigенка, бедуїнка, біженка, виведенка, вигнанка, вигнанниця, виселенка, емігрантка, жилиця, жителька, землячка, зимівниця, іноземка, квартирантка, квартиронаймачка, кочівниця, кочовичка, крайка, мешканка, мігрантка, насельниця, нічліжанка, нічліжниця, ночувальниця, односельчанка, переміщенка, переселенка, переселянка, повертанка, поселенця, поселенка, реемігрантка, співжителька, співквартирантка, співмешканка, сусідка, сусідонька, сусідочка, табірниця, таборянка, тубілка, туземка, уродженка, чужинка, чужинця, чужоземка;</p> <p><u>назви жінок за мовно-етнічними, племенними, расовими ознаками:</u> арапка, арійка, ассирійка, бушменка, германка, еолійка, ерзянка, європеїдка, кашубка, кельтка, креолка, лужичанка, мансійка, метиска, мінгрелка, могіканка, мокшанка, монголоїдка, мулатка, муринка, негритоска, негритянка, остготка, остзейка, папуаска, парф'янка, патагонка, полочанка, полянка, сабейка, сабінянка, сарматка, сванка, сіверянка, скіф'янка, тевтонка, текінка, тюрчанка, фракійка, халдейка, хетянка, хозарка;</p>

литвинка, мавританка, римлянка

<p>назви жінок за адміністративними й регіональними ознаками: березунка, бистряня, бойка, бойкиня, бюргерша, вовчанка, волинка, волиняночка, галичанка, городянка, горожанка, гуцулка, гуцулянка, закарпатка, західнячка, інгерманландка, лімнянка, наддністрянка, негаличанка, нерусинка, передміщанка, південка, подолянка, подоляночка, подолячка, русачка, русинка, русначка, рутенка, слобожанка.</p>

Семантичний розряд назв жінок за соціально-класовим, спадково-майновим, сімейним станами охоплює велику кількість номінацій, однак більша частина їх є давньою лексикою, що відобразила реалії соціального життя жінки минулих епох. До нього ввійшли назви жінок за соціально-класовим станом (*дворянка, міщанка, принцеса, провінціалка, простолюдинка* та ін.); назви жінок за майновим станом (*безприданка, землевласниця, магнатка, середнячка* та ін.); назви дружин за чином, станом, родом занять чоловіків (*професорша, рекрутка, скарбничиха* та ін.); назви дочок за чином, станом, родом занять батьків (*кравцівна, москалівна, олійниківна* та ін.); назви жінок за станом підкорення, поневолення (*колоністка, підданка* та ін.) назви жінок за станом управління (*імператорка, наймачка* та ін.); назви жінок за сімейним станом (*відданиця, молодиця* та ін.); назви жінок важкого, обездоленого стану (*нещасниця, прохачка* та ін.); назви жінок за звертанням, титулуванням (*донна, синьйора* та ін.).

До вказаного семантичного розряду ввійшли слова іншомовного походження (*арештантка, баронеса, галерейниця, маркіза, панна, регентша, трактирниця, феодалка* та ін.), а також питомо українські лексеми (*безприданниця, бідачка, злиднячка, послугачка* та ін.). До того ж, підгрупи назв жінок за станом, статусом, зайнятістю батьків і чоловіків наповнені словами іншомовного походження, сформованими в староукраїнський і новий український періоди для позначення жінок за класовим поділом (*патриціанка, плебейка* та ін.) і будь-якого стану, зокрема за ремісничо-промисловою діяльністю батьків (*гончариха, гончарівна, ковалиха, ковалівна, римариха, римарівна, теслиха, тесливна* та ін.). У межах інших груп переважає питома лексика, яка певною мірою збереглася дотепер (*вигнанка, зарібниця, тікачка* та ін.).

Зі всіх виділених груп найбільших історичних змін зазнали назви жінок за соціально-класовим станом та за діяльністю, статусом батьків і чоловіків, що відобразили давнє соціальне розшарування населення (*асаулина, бурлачка, графиня, пані, міщанка, иляхтянка* та ін.). Багато фемінітивів увійшло до вказаного розряду в минулому столітті внаслідок соціалістичного будівництва й інтернаціоналізації власного лексикону (*дачовласниця, домогосподарка, інтелігентка, квартирвласниця, політкаторжанка, провінціалка* та ін.).

Семантика фемінітивів сучасної української мови	
Фемінітиви зі значенням особи жіночої статі	
Семантичний розряд назв жінок за соціально-класовим, спадково-майновим, сімейним станами	<p>назви дружин за чином, станом, родом занять чоловіків: бондариха, генеральша, головиха, городничиха, губернаторша, гусарка, економіша, інженерша, їмость, кітлярка, княгиня, ковалиха, ковалька, крамариха, купчиха, лісничиха, майстриха, мільйонерша, мільярдерша, мірошничка, млинарка, москаліха, отаманиха, отаманиша, офіцерша, паламарка, писариха, писарка, писарша, підполковниця, підстаростиха, полковниця, полковничиха, полупанійка, попадя, прикажчиця, прокурорша, професорша, рекрутка, рекруточка, римариха, римарка, різничка, сенаторка, скарбничиха, солдатка, сотничиха, сотничка, справниця, стражничиха, султана, султанка, султаниша, титариха, титарка, ткачиха, управительша, фабрикантиха, фірманка, ханша, цариха, чабаниха, чорноморка, шевчиха;</p> <p>назви жінок за соціально-класовим поділом: аристократка, баронеса, буржуїка, віконтеса, герцогиня, гранд-дама, графиня, графівна, дама, дворачка, дворянка, дворяночка, домогосподарка, еригерцогиня, інтелігентка, інтелігенточка, камер-фрейліна, маргіналка, маркграфиня, маркіза, містянка, міщанка, міщаночка, мужичка, панна, панночка, панянка, патриціанка, плебейка, послугачка, послужанка, послужка, принцеса, прислужниця, провінціалка, провінціалочка, простолюдинка, простолюдка, селянка, фанаріотка, феодалка, фрейліна, хлопка, шахиншахиха, шахиня, шляхтянка;</p> <p>назви жінок за станом підкорення, поневолення: арештантка, батрачка, блокадниця, бранка, браночка, васалка, виганка, вигнанниця, визволенка, відповідачка, відпущениця, відщепенка, вільновідпущениця, гаремниця, заложниця, заручниця, зечка, каторжанка, каторжниця, колодниця, колоністка, кріпачка, маронка, наймичка, невільниця, підданиця, підданка, політемігрантка, політкаторжанка, полонянка, полоняночка, попихачка, рабіня, репатріантка, слугиня, служаночка, строкарка, тікачка, ув'язнена, челядинка, челядка, челядонька;</p> <p>назви дочок за чином, станом, родом занять батьків: бондарівна, боярівна, вдовівна, головівна, гончарівна, дяківна, князівна, ковалівна, королівна, корчмарівна, кравцівна, крамарівна, купцівна, куркулівна, лісниківна, мірошниківна, москалівна, олійниківна, отаманівна, паламарівна, писарівна, полковниківна, попадянка, попівна, римарівна, ситниківна, сотниківна, сторожівна, суддівна, султанівна, теслярівна, титарівна, ткачівна, токарівна, хорунжівна, чабанівна, шевцівна, шинкарівна;</p> <p>назви жінок за майновим станом: багатирка, багатійка, багачка, безприданка, безприданниця, вкладниця, владарка, власниця, властителька, володарка, володільниця, галерейниця, господиня, дачовласниця, домовласниця, дукарка, дукиня, землевласниця, квартирновласниця, корчмарка, куркуленчиха, куркулиха, куркулька, магнатка, мільйонерша, мільярдерка, мільярдерша, неможливість, поміщиця, рабовласниця, середнячка, сірячка, трактирниця, фабрикантиха, фермерка, шинкарка, шинкарочка;</p> <p>назви жінок важкого, обездоленого стану: бездольниця, бездомниця, безталанниця, безщасниця, біданка, бідачка, бідашка, біднячка, бідолаха, бідолашечка, босячка, бурлаха, бурлачка, голодрабка, голодранка, горювальниця, жебрачка, зарібниця, заробітчанка, злидарка, злиднячка, лайдачка, лімітниця, накритка, неборачка, невдатниця, нещасниця, покидька, покритка, прохачка, сиротючка, сирохманя, скитальниця, скитальничка, скритка, старчиха, харпачка;</p> <p>назви жінок за станом управління: вершителька, зверхниця, імператорка, імператриця, княгиня, кріпосниця, монархиня, наймачка, намісниця, посадниця, правителька, престолонаслідниця, регентша, співправителька, управителька;</p> <p>назви жінок за сімейним станом: вдовонька, вдова, вдовиця, вдовичка, вигодованка, відданиця, годованка, годованочка, заміжня, заручена, знайда, княгинька, княгиня, наречена, розвідка, розвідниця, холостячка;</p> <p>назви жінок за звертанням, пошануванням, титулуванням: валіде, добродійка, донна, донья, дуенья, кия-хатун, леді, мадам, мадемуазель, матрона, місіс, містрис, пані, панна, сеньйорита, синьйора, синьйорина</p>

головиха, капіталістка, мільярдерша, панна, панянка, прокурорша

У сучасній українській мові вираження соціального стану жінок зумовлене великою мірою реалізацією їх професійних якостей і компетентностей, вроджених і набутих інтелектуальних здібностей. До сучасного лексикону ввійшли й окремі давні слова, що зазнали деархаїзації, первинні значення яких належать до історичної лексики, а нові відповідають сучасним реаліям, напр.: *міщанка* «жителька міста», «жінка з міщанства, *іст.*», «жінка з обмеженими інтересами і вузьким кругозором, *розм.*» (СУМ 20, 9: 9); *пані* «представниця привілейованих класів, поміщиця, *іст.*», «дружина пана, *іст.*», «жінка взагалі, *зверт.*», «високомірна, пихата жінка, *розм.*» (СУМ 11, VI: 47).

Семантичний розряд назв жінок за церковно-релігійними ознаками – це група слів із давньою історією формування на українському ґрунті, що зазнала невеликих змін у плані кількісного зростання. До цього розряду належать назви жінок за ставленням, відношенням до церковно-релігійного життя (*безбожниця, парафіянка* та ін.); назви святих, євангельських, канонізованих, богопосвячених жінок (*великомучениця, чорнорясниця* та ін.); назви жінок за інтересами, уподобаннями (*євангелістка, кальвіністка* та ін.); назви жінок за віровизнанням, церковно-релігійною належністю (*буддистка, християнка* та ін.); найменування Божої Матері (*всесвята, пречиста* та ін.). Розширення його кількісного складу забезпечили назви жінок за церковно-релігійними стосунками й відношеннями (*безбожниця, боговідступниця, гріхпроводниця, марновірка, паломниця, покутниця, скоромниця* та ін.), натомість назви богопосвячених і святих осіб практично не зазнали змін (*ігуменя, монахиня, мучениця, скитниця, черниця* та ін.). Це стосується й образу Божої Матері, для вираження якого поширилося чимало найменувань жінок (*опікунка, покровителька, учителька* та ін.), але такі слова вийшли з ужитку або відійшли до релігійної сфери (*вічнодіва, заступниця, пресвята*).

Таблиця 3.4.1.5

Семантика фемінітивів сучасної української мови	
Фемінітиви зі значенням особи жіночої статі	
	<u><i>назви жінок за ставленням, відношенням до церковно-релігійного життя:</i></u> <i>анахоретка, безбожниця, безвірниця, безскоромниця, боговідступниця, бузувірка, віровідступниця, вогнепоклонниця, гріхпроводниця, грішниця, еретичка, жрекиня, жриця, ідоловірка, ідолопоклонниця, ідолянка, марновірка, місіонерка, молільниця, паломниця, парафіянка, печерниця, пілігримка, пісниця, покутниця, помазаниця, помазанка, праведниця, проповідниця, пророчиця, прочанка, розкольниця, скоромниця, сповідальниця, сповідниця, странниця, церковниця;</i>

<p>Назви жінок за церковно-релігійними ознаками</p>	<p>назви святих, євангельських, канонізованих, богопошвячених жінок: абатиса, білиця, блаженна, законниця, затворниця, ігуменя, калугарька, мироносиця, монахиня, монашка, мучениця, помазаниця, помазанка, послушка, послушниця, скитниця, схимниця, черниця, черниченька, черничка, чорноризка, чорнорясниця;</p> <p>назви жінок за церковними-релігійними інтересами, уподобаннями: анабаптистка, атеїстка, духоборка, євангелістка, іудейка, кальвіністка, масонка, мирянка, мормонка, папістка, пресвітеріанка, прозелітка, сектантка, сектярка, старовірка, старообрядка, старообрядниця, сунітка, теїстка, штундистка;</p> <p>назви жінок за віровизнанням, церковно-релігійною належністю: агарянка, бесурка, буддистка, бусурманка, вихрестка, гугенотка, кармелітка, католичка, мусульманка, перехрестка, прозелітка, сарацинка, схизматичка, християнка;</p> <p>найменування Божої Матері: Богородиця, Богомати, Богоматір, вічнодіва, всепречистая, всесвятая, пречиста</p>	<p>келійниця, пустельниця</p>
--	---	-------------------------------

Семантичний розряд назв жінок за родинними зв'язками і відношеннями найдавнішого походження, який зазнав найменших змін у процесі історичного розвитку. Цей розряд охоплює назви жінок за прямими лініями споріднення, назви жінок за боковими лініями споріднення і назви жінок за свояцтвом. Зростання кількості номінацій у таких групах фемінітивів відбулося переважно внаслідок творення емоційно забарвлених лексем на базі питомих слів, що виявлено в межах кожної групи (дочка, доня, доця, донечка, дочечка, донька, доньця; неня, ненька, ненечка; вуйна, вуянка, вуяня; леля, лелічка та ін.). Унаслідок цього процесу стилістичної диференціації зазнали й деякі нові фемінітиви, які поширилися здебільшого в розмовному мовленні (дядина, дядинка, дядинуся; первістка, первісточка та ін.).

Таблиця 3.4.1.6

Семантика фемінітивів сучасної української мови		
Фемінітиви зі значенням особи жіночої статі		
<p>Назви жінок за родинними зв'язками і відношеннями</p>	<p>назви жінок за прямими лініями споріднення: бабуня, бабця, байстриця, байстриючка, близнючка, внука, внученька, внучечка, внучка, годувальниця, доненька, донечка, дононька, донька, доньця, доня, доця, дочечка, дочка, мама, маман, мамка, мамонька, мамочка, мамуля, мамунця, мамуня, мамусенька, мамусечка, мамуся, мамця, мати, матінка, матіночка, матірка, матка, матонька, маточка, матуня, матусенька, матусечка, матуся, матюнка, матюночка, мачуха, мізинка, мізиночка, ненечка, ненька, неня, падчерка, паніматонька, паніматочка, паніматуся, пасербіця, первачечка, первачка, первістка, первісточка, породженниця, прабаба, прабабка, прабабуся, правнучка, прапрабаба, праправнучка, прародичка, пращурка, родителька, родичка;</p> <p>назви жінок за боковими лініями споріднення: відуйчанка, вітстричанка, вітьтічанка, вуйна, вуйчанка, вуйчина, вуйчинка, вуянка, вуяня, кузина, кузинка, небога, племінниця, племінничка, сестра, сестренця, сестриця, сестричка, сестріниця, сестріничка, сестронька, сеструня, синова, синовія, стриєнка, стрійна, тета, тітка, тітонька, тіточка, тітуня, тітусенька, тітуся, цьоця;</p> <p>назви жінок за свояцтвом: батькова, братаниця, братаничка, братанка, братова, вірнянка, вірняночка, діверка, діверова, дружина, дружинионька, дядина, дядинка, дядинуся, жінойка, жіночка, зовиця, лелічка, невістка, невістонька, невісточка, свашка, свекрівонька, свекруха, свекрухна, свекрушище, своячка, сноха, теця, тецейка, тецухна, ятрівка</p>	<p>бабка, бабуся, леліка, матір, ненька, приймачка</p>

Семантичний розряд назв жінок за фізичним і фізіологічним станами становив невелику за обсягом групу слів, зростання якої відбулося в новий український період шляхом творення народнорозмовних лексем (здохлячка, коротунка, лівиунка, мерзлячка, небіжечка, покійничка, сліпачка, хропунка та ін.). А в ХХ ст. такий семантичний розряд слів зазнав впливу інтернаціональної лексики, унаслідок чого виникло чимало нових субстантивів на базі іншомовних основ (переважно медичних термінів) (акселератка, аутистка, інвалідка, ліліпутка, мономанка, пацієнтка та ін.).

Таблиця 3.4.1.7

Семантика фемінітивів сучасної української мови		
Фемінітиви зі значенням особи жіночої статі		
Назви жінок за фізичними, фізіологічними ознаками	акселератка, алкоголичка, альбіноска, артритичка, астматичка, гладуха, глушманка, епілептичка, карлиця, карличка, клетоманка, коротунка, коротуха, кривуля, крихітка, крихіточка, круглявка, лівачка, луначка, мерзлячка, морфіністка, наркоманка, небіжечка, небіжка, небіжчиця, неврастенічка, невротатка, німа, німфоманка, онаністка, паралітичка, параноїчка, пацієнтка, пиячка, плодниця, подагричка, покійна, покійниця, покійничка, поліжниця, породілля, потерпіла, прокажена, психастенічка, психопатка, рахітичка, ревматичка, реконвалесцентка, роділля, родільниця, рожаниця, ропуха, рошиа, садистка, садомазохістка, салоха, сердечниця, силачка, сифілітичка, склеротичка, сліпачка, страдниця, страждальниця, сухоребриця, сухотниця, товстуля, товстуха, туберкульозниця, хронічка, хропунка, хропуха, шизичка, шизофренічка	каліка, психопатка

Семантичний розряд назв жінок за віковими ознаками – це невелика кількість слів, що охоплює нейтральні слова, а також велику кількість емоційно забарвлених. Стилiстична диференція таких номінацій відбулася ще в новий український період (баба, бабега, бабера, баберія, бабище, бабонька та ін.), а на сучасному етапі стосується поодиноких лексем (мадам, мадамочка). Розширення цього семантичного розряду простежено невеликою мірою і в попередньому столітті, унаслідок чого збільшилася кількість насамперед іншомовних слів (дама, донна, донья, дуенья, місіс, фрау, фрейліна та ін.), а також скалькованих і запозичених іменників із російської мови (дошкільниця, народжениця, неповнолітня, сімнадцятилітка, старожилка та ін.).

Таблиця 3.4.1.8

Семантика фемінітивів сучасної української мови		
Фемінітиви зі значенням особи жіночої статі		
Назви жінок за віковими ознаками	баба, бабега, бабера, баберія, бабище, бабонька, бабушка, бахуриця, бахурка, верствачка, дванадцятилітня, десятилітка, діва, діваха, дівонька, дівочка, дівуля, дівча, дівчатка, дівчатко, дівчатовьонька, дівчаточка, дівчаточко, дівчина, дівчинка, дівчинонька, дівчисько, дівчище, дівчур, довгожителька, донна, донья, дуенья, жінка, жінонька, жіночка, жона, мадам, мадамочка, мадемуазель, малолітка, місіс, містрис, молода, народжениця, невіста, неповнолітка, сивуля, сімнадцятка, стара, стариця, старуха, старушенція, старушка, старожилка, старшокласниця, старшокурсниця, феміна, фрау, фрейлейн, челядина, шістнадцятка, юначка, юнка	дівка, жінка

Семантичний розряд назв жінок за міфологічними й казковими ознаками – це незначна кількість номінацій, що стала результатом формування різних міфологічних уявлень і збереження їх дотепер. Частина їх відома з минулих часів (*берегиня, богиня, бісиця, літавиця, мавка, нявка* та ін.) і навіть із різними спільнокореновими утвореннями (*лоскотарка, лоскотарочка, лоскотниця, лоскотуха*). А інші сформувалися пізніше під впливом усної народної творчості, яка розвинула уявлення про лісових, водяних чи інших міфічних істот жіночої статі. У зв'язку з цим така лексика відображена переважно в художньому стилі та діалектному мовленні.

Таблиця 3.4.1.9

Семантика фемінітивів сучасної української мови		
Фемінітиви зі значенням особи жіночої статі		
Назви жінок за міфологічними, казковими ознаками	<i>амазонка, амазонянка, баїля, білотка, бісиця, божниця, вайделотка, вакханка, вампа, вампіра, вампірка, весталка, віла, вітерниця, вітрениця, вітряниця, вовкуниці, вовкунка, водяниця, гарпія, лісна, лісниця, лісовиця, літавиця, лоскотарка, лукавиця, лукавниця, мавочка, муза, німфа, нічниця, нявка, перелесниця, повітруля, попелюшка, потопельниця, русалка, русалонька, русалочка, селенітка, сільфіда, снігурка, снігуронька, снігурочка, упириця</i>	<i>берегиня, мавка</i>

Отже, фемінітивна підсистема стала однією із обширних і динамічних у лексичній системі української мови ХХ ст., яка зазнала суттєвого переформування й оновлення, порівняно з минулими історичними періодами. З нової української літературної мови успадковано майже всю стилістично нейтральну і забарвлену лексику, збільшено кількість лексичних одиниць унаслідок соціально-економічних, суспільно-політичних, культурно-освітніх та інших змін у період соціалістичного будівництва.

У минулому столітті простежено численне зростання кількості виробничо-професійних та інших термінів, а на сучасному етапі прогресивні зміни у фемінітивній підсистемі відбуваються завдяки активізуванню власних словотворчих ресурсів та використанню найновіших запозичень із різних національних мов.

На лексичному рівні проаналізовано такі семантичні розряди фемінітивів: назви жінок за професійними, діяльнісними, функційними ознаками; за інтересами, уподобаннями, здібностями, характером, темпераментом, поведінкою, стосунками, відношеннями, виглядом; за територіальними, національними, племінними, етнічними, расовими ознаками; за соціально-класовим, спадково-майновим, сімейним станами; за церковно-релігійними ознаками; за родинними зв'язками і відношеннями; за фізичним і фізіологічним станом; за віковими

ознаками; за міфологічними й казковими особливостями. У найбільших розрядах фемінитиви зазнали детальної класифікації, напр., до першого розряду ввійшли назви жінок за професійною спеціалізацією у промисловій, будівельній галузях, виробничо-технічними і ремонтно-будівельними процесами (*бетонярка, інженерка, оброблювачка, поліграфістка*); за освітньо-навчальною, науково-професійною, літературно-творчою, культурно-мистецькою, сільськогосподарською, дорожньо-транспортною, соціально-правовою, торговельно-економічною, спортивною, медичною та іншою діяльністю (*лекторка, програмістка, есейстка, сценаристка, льонарка, пайовичка, таксистка, посвідчувачка, канойстка, окулістка* та ін.).

Значного зростання зазнали семантичні розряди назв жінок за інтересами, уподобаннями, здібностями, характером, темпераментом, поведінкою, стосунками; назв жінок за територіальними, національними, племінними, етнічними ознаками; а в розряді фемінитивів за соціально-класовим, спадково-майновим, сімейним станами основну частину склала застаріла лексика. Незначною мірою збільшилися семантичні розряди назв жінок за церковно-релігійними ознаками; родинними зв'язками і відношеннями; фізичним і фізіологічним станом; міфологічними ознаками (*місіонерка, пращурка, круглявка, повітруля* та ін.). У семантичних розрядах фемінитивів однозначна лексика переважає над багатозначною, але під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників фемінитиви виявляють здатність до розширення семантичної структури.

3.4.2. Структурно-словотвірна класифікація назв жінок

Словотворення фемінітивів української літературної мови минулого століття характеризувалося надзвичайно швидкими й мінливими змінами, порівняно з новим українським періодом, зумовленими мовними й позамовними чинниками. Розвиток функціональних стилів української мови, писемного й усного різновидів літературної мови у ХХ ст. передбачав і потребував використання однаковою мірою номінацій чоловічого і жіночого роду. Творення й функціонування іменників зі значенням жіночої статі було зумовлене значною мірою виробленням єдиного варіанта української літературної мови на початку ХХ ст., із охопленням всього лексичного багатства української мови; нормуванням української літературної мови в першій половині ХХ ст., унаслідок чого назвам жінок надано статус загальноновживаних слів; збагаченням фемінікону в другій половині ХХ ст. радянською лексикою, а також європейськими запозиченнями через посередництво російської мови; усталенням чоловічих номінацій для позначення осіб обох статей за професійною діяльністю, через що назви жінок відійшли до розмовної сфери і втратили загальноновживаний характер, а в словниках подавалися як відповідники до чоловічих назв. Попри все, за ХХ ст. кількість фемінітивів зросла майже вдвічі і становила близько 5000 слів, що збереглася певною мірою дотепер.

До загальних словотвірних тенденцій розвитку фемінітивів української мови минулого століття належать такі, як підвищення продуктивності суфіксального способу деривації фемінітивів (особливо з використанням суфіксів *-к-а*, *-ниц-я*, *-льниц-я*); оновлення й розширення словотворчої бази фемінітивів, надто за рахунок численних запозичень; посилене творення дериватів на *-к-а* від питомих та запозичених маскулінативів і фемінітивів на *-ниц-а*, *-льниц-я* в основному на базі власне українських основ; архаїзація ряду словотвірних типів фемінітивів, зокрема іменників на *-івн-а*, *-ш-а*, *-чиц-я*, *-щиц-я* й ін.; активізація раніше малопродуктивних типів, зокрема фемінітивів на *-ин-я*, *-ух-а*, *-их-а*; зростання продуктивності префіксального способу творення фемінітивів, основоскладання і словоскладання; поширення фемінітивів у професійній сфері для позначення жінок за посадою, спеціалізацією, видом, місцем діяльності, успіхами, досягненнями; нормування й кодифікування фемінітивів, уведення їх до лексикографічних та інших наукових

видань; послідовне вживання фемінітивів у художньому, публіцистичному, розмовному стилях української мови; апелювання до фемінітивної лексики в міждисциплінарних дослідженнях (етнолінгвістичних, соціолінгвістичних та ін.); використання назв жінок як засобу феміністичного дискурсу, гендерологічних студій.

Морфологічна деривація – це основний спосіб творення фемінітивів упродовж ХХ ст. і на сучасному етапі. З урахуванням словотворчих засобів у її межах встановлено такі різновиди: суфіксальний, флексійний, префіксальний, конфіксальний, основоскладання і словоскладання, з яких провідним є суфіксальний спосіб. У сучасній українській мові суфіксальна деривація фемінітивів надто зросла, порівняно з новим українським періодом, від якого збережено майже всі словотвірні типи фемінітивів із перевагою дериватів на *-к-а*, *-ниц-я* над іншими словотвірними типами, але значно розширилася твірна база фемінітивів, особливо завдяки іншомовним впливам, інтернаціоналізації і радянській українській лексики. За продуктивністю дериваційних засобів словотвірні типи фемінітивів сучасної української мови поділяються на високопродуктивні з *-к-а*, *-ниц-я*, *-льниц-я*, малопродуктивні з *-ин-я*, *-ух-а*, *-івн-а*, *-их-а*, *-ш-а*, *-очк-а*, *-оньк-а*, *-ечк-а*, *-еньк-а*, *-ичк-а*, *-ушк-а*, *-анк-а*, *-ул-я* і непродуктивні з *-ес-а*, *-ис-а*, *-ин-а*, *-л-я*, *-ал-я*, *-ачк-а*, *-енк-а*, *-инк-а*, *-ун-я*, *-ус-я*, *-ак-а*, *-ах-а*, *-ищ-е*, *-уг-а*, *-еп-а*, *-енці-я*, *-ег-а*, *-ер-а*, *-ері-я*, *-иськ-о*, *-ур*.

Зведені результати словотвірного аналізу фемінітивів сучасної української мови загалом відображено у восьми таблицях 3.4.2.1, 3.4.2.2, 3.4.2.3, 3.4.2.4, 3.4.2.5, 3.4.2.6, 3.4.2.7, 3.4.2.8. У цих таблицях зазначено словотвірні типи (СТ), твірні основи (ТО), похідні назви жінок і словотвірні значення дериватів (СЗ).

Словотвірний тип на *-к-а* відзначається найбільшою продуктивністю в сучасній українській мові завдяки усталенню суфікса *-к-а* як основного фемінітивного словотворчого засобу й надто швидкому зростанню його словотвірної функції. Потужна словотворча база спричинила виокремлення низки словотвірних моделей на *-к-а*, які в новій українській мові були представлені небагатьма або поодинокими словами. У межах фемінітивів на *-к-а* слід виділити продуктивні й непродуктивні словотвірні моделі. Продуктивними стали словотвірні моделі фемінітивів на *-к-а*, мотивованих основами на *-ист*, *-іст*, *-їст*, (*акварелістка*, *вітражистка*, *лінотипістка*, *мотористка*, *гебраїстка* та ін.), *-ець* (з усіченням *-ець*) (*абхазка*, *балтійка*, *венеціанка*, *гасконка*, *каліфорнійка* та ін.), *-ач*, *-яч*

(відтискувачка, засолювачка, оздоблювачка, перебивачка, склеювачка та ін.), -анин, -янин (з усіченням -ин) (аравлянка, галілеянка, македонянка та ін.), -ар, -яр (ниткарка, повстярка, свинарка та ін.), -ик, -ік (артритичка, зоотехнічка, лунатичка та ін.), -ак, -як (вахлячка, лобурячка, простачка та ін.), -ер, -ор (кондитерка, легіонерка, новаторка та ін.), -ант, -ат (арештантка, емігрантка, кандидатка та ін.), -тель (велителька, мислителька, подателька та ін.), складеними словами (балетоманка, верхоглядка, дурисвітка та ін.) й непохідними основами (агрономка, волошка, карагаска та ін.). Малопродуктивними залишилися фемінітиви, мотивовані основами на -ун, -ій, -яй, -ир, -ур, -ент, -ал, -ин, -ан, -ит, -ич, -ас, -ух (бігунка, ласійка, гультяйка, касирка, снігурка, студентка, унікалка, мордвинка, патриціанка, фаворитка, родичка, рибаска, пастушка та ін.).

Фемінітиви із суфіксом -к-а виражають переважно модифікаційне словотвірне значення жіночості, оскільки сформувалися на базі співвідносних маскулінативів (акордеоністка, канцеляристка, австралійка, вивідувачка, гімнастка, дармоїдка, косів'янка, меблярка, пайовичка, скиглячка, тріумфаторка та ін.). Натомість поодинокі віддієслівні та відприкметникові фемінітиви на -к-а реалізують мутаційне словотвірне значення, напр.: бришка < брикати, ворожка < ворожити, плачка < плакати, покидька < покидати, прачка < прати, розвідка < розвідати, скритка < скрити, чорнявка < чорнява. Наявність співвідносних маскулінативів дає змогу останні деривати розглядати як полімотивовані слова (мутаційні й модифікаційні утворення), напр.: дурка < дурна і дурень; любка < люба і любас; смаглявка < смаглява і смаглявець. Явищами множинної мотивації можна вважати і деякі модифікаційні деривати, мотивовані одночасно двома маскулінативами, напр.: балкарка (балкар, балкарець), баширка (башир, баширець), вірменка (вірмен, вірменин), негритоска (негр, негритос), хозарка (хозар, хозарин), сабейка (сабей, сабеєць). Префіксальна структура окремих фемінітивів спричиняє віднесення їх до різних способів деривації, зокрема до префіксації і суфіксації, напр.: антисемітка (семітка, антисеміт), напівполька (полька, напівполяк), перелюбка (любка, перелюбець).

Водночас простежено спеціалізацію словотвірних моделей на -к-а у вираженні різних лексичних значень. Так, від маскулінативів на -ист, -іст, -їст утворюються переважно назви жінок за поглядами, інтересами, захопленнями, уподобаннями й ін. (албаністка, вікіпедистка, гімалаїстка та ін.), від маскулінативів на -ець, -анин

(з усіченням *-ець, -ин*) – назви жінок за національними, етнічними, територіальними ознаками (*бретонка, габонка, коринфянка* та ін.), від маскулінативів на *-ач, -яч, -ар, -яр, -ер, -ор* – здебільшого назви жінок за діяльнісними, функційними ознаками (*оброблювачка, воячка, друкарка, креслярка, білетерка, кредиторка* та ін.), від маскулінативів на *-ик, -ік* – назви жінок за психологічним, фізіологічним станом і деякі інші слова (*астматичка, вікіголічка* та ін.), від складених, непохідних маскулінативів – різні за значенням фемінітиви (*вітровійка, кіноманка, невропатка, поетка, османка, хорватка* та ін.).

Слід звернути увагу і на стилістичні особливості словотвірних типів. Суфікс *-к-а* спричиняє творення стилістично нейтральних номінацій, які належать до активного лексичного складу сучасної української мови. Однак фемінітиви на *-к-а*, утворені від питомих маскулінативів на *-ач, -яч, -ар, -яр, -ак, -як, -ець, -анин, -ун, -ій*, мають загальноживаний характер і можуть використовуватися в усній і писемній формах різних стилів української мови (*наглядачка, паламарка, початківка, сліпачка, стогнійка, чужинка, шептунка* та ін.), а деривати, сформовані на базі іншомовних слів, – переважно в писемному мовленні, тобто мають книжне забарвлення (*іспаністка, ліцеїстка, натуралістка, суплікаторка, стипендіатка, театралка, українофілка, хіромантка* та ін.). До пасивного складу або книжного стилю відійшли й назви жінок, зумовлені давніми запозиченнями, зокрема основами на *-тель* (*вершителька, ганьбителька, домоправителька, зачинателька, осквернителька, повелителька, розорителька, співправителька* та ін.).

Крім того, зафіксовано невелику кількість фемінітивів із суфіксом *-к-а*, що виражають модифікаційне словотвірне значення демінутивності. Такі деривати мотивовані переважно співвідносними назвами жінок (*дівчина > дівка, мати > матка, подруга > подружка* та ін.) і належать до стилістично забарвленої лексики. У зв'язку з цим слід виділяти дві модифікаційні функції суфікса *-к-а*: жіночість як номінативну і пестливість як демінутивну, з яких провідною є перша функція, а друга відображена в декількох словах, які майже не поповнюються новими утвореннями.

Словотворення фемінітивів сучасної української мови			
Продуктивні словотвірні типи (СТ)			
СТ	ТО	Похідні назви жінок	СЗ
Словотвірний тип на -к-а	Твірна основа на -ист, -іст, -іст	авантюристка, активістка, альтруїстка, антагоністка, антифашистка, автомобілістка, акварелістка, акордеоністка, альпіністка, альтистка, анархістка, антимілітаристка, антифашистка, артистка, арфістка, атеїстка, аферистка, бадмінтоністка, бандажистка, бандуристка, баптистка, баскетболістка, бейсболістка, белетристка, буддистка, ватерполістка, велосипедистка, візантиністка, віолончелістка, волейболістка, германістка, гімназистка, гітаристка, гумористка, дантистка, дарвіністка, еволюціоністка, егоїстка, еквілібристка, експресіоністка, екстремістка, енциклопедистка, епіграфістка, есеїстка, есперантистка, євангелістка, журналістка, ідеалістка, імажиністка, імпресіоністка, індивідуалістка, інструменталістка, інтернаціоналістка, каламбуристка, кальвіністка, камеристка, капіталістка, карикатуристка, канцеляристка, кар'єристка, керамістка, кіноартистка, клавесиністка, кокаїністка, колективістка, колоністка, комуністка, консерватистка, конструктивістка, контрабандистка, криміналістка, кубістка, куплетистка, курсистка, легітимістка, лібретистка, лінгвістка, лінотипістка, максималістка, мандоліністка, марксистка, масажистка, матеріалістка, машиністка, мемуаристка, менталістка, металістка, методистка, мініатюристка, мінімалістка, моделістка, модерністка, модистка, монархістка, монтажистка, моралістка, морзистка, морфіністка, мотористка, натуралістка, нацистка, націоналістка, нігілістка, обструкціоністка, окулістка, онаністка, опортуністка, оптимістка, орієнталістка, памфлетистка, панегіристка, пантеїстка, пантомімістка, папістка, парацутистка, паспортистка, паціфістка, пейзажистка, песимістка, піаністка, планеристка, пленеристка, позитивістка, полемістка, поліграфістка, портретистка, правдистка, прогресистка, пропагандистка, публіцистка, пуристка, расистка, раціоналістка, реалістка, ревізійністка, рекламістка, рекордистка, ремінгтоністка, реформістка, рецидивістка, ригористка, романістка, роялістка, русистка, садистка, сепаратистка, силуетистка, символістка, синдикалістка, сіоністка, скандалістка, склографістка, скреперистка, скутеристка, славістка, солістка, софістка, соціалістка, спеціалістка, стажистка, статистка, стенографістка, стенотипістка, стилістка, супрематистка, суфразжистка, сценаристка, танцюристка, телеграфістка, телетайпістка, телефоністка, тенісистка, терористка, трактористка, туристка, україністка, урбаністка, утилітаристка, утопістка, фаталістка, фашистка, федералістка, фейлетоністка, феміністка, фігуристка, фідейстка, філателістка, філокартистка, фіналістка, фінансистка, фольклористка, фонетистка, формалістка, фотожурналістка, футболістка, футуристка, хористка, хронометражистка, чартистка, чекістка, шантажистка, шахістка, шашикістка, шелихвістка, шовіністка, штундистка	жіночість (модифікаційне словотвірне значення)

Словотворення фемінітивів сучасної української мови			
Продуктивні словотвірні типи			
СТ	ТО	Похідні назви жінок	СЗ
Словотвірний тип на -к-а	Твірна основа на -ець (з усіченням -ець)	абхазка, аварка, австралійка, австрійка, агулка, аджарка, адигейка, азербайджанка, албанка, алжирка, алтайка, американка, англійка, ассирійка, афганка, африканка, баварка, бельгійка, бенгалка, біженка, білогвардійка, білявка, бірманка, богомолка, болівійка, бранка, бретонка, британка, буковинка, бухарка, вегетаріанка, венгерка, венеціанка, верховинка, вибранка, вигнанка, вигодованка, висуванка, вихованка, віденка, відцепенка, візантійка, вільнодумка, вузівка, ганка, гвінейка, германка, голландка, голодранка, дагестанка, данка, даргинка, евенкійка, еолійка, есесівка, естонка, європейка, адрипанка, запроданка, засланка, зв'язківка, зеландка, індіанка, індійка, індонезійка, іновірка, іноземка, іранка, ірландка, ісландка, іспанка, італійка, йорданка, кабардинка, кавказка, канадка, карачаївка, карпатка, кахетинка, кенійка, кіммерійка, комсомолка, конголезка, коханка, кубанка, кубинка, латвійка, ленінградка, литовка, лідійка, лютеранка, малайка, мансійка, марійка, марокканка, мексиканка, меланезійка, мешканка, мідійка, мізинка, мічурінка, монголка, московка, нанайка, народоволка, незнайомка, неслухнянка, нідерландка, німка, ногойка, норвежка, нормандка, обідранка, обірванка, обшарпанка, одноворка, остзейка, ошуканка, пакистанка, партійка, паршивка, патагонка, переродженка, перуанка, підданка, південка, плюгавка, полінезійка, полтавка, португалка, республіканка, русявка, саксонка, самовисуванка, самозванка, сенегалка, сирійка, сицилійка, сіамка, скандинавка, словенка, словінка, службовка, смаглявка, смуглявка, согдійка, спартанка, співмешканка, спроценка, стахановка, суданка, табасаранка, текінка, тибетка, тіролька, тоголезка, торговка, троянка, тубілка, тувинка, туземка, угорка, удегейка, укоханка, українка, улюбленка, уродженка, уругвайка, утриманка, філіппінка, філістимка, фінікійка, фінляндка, фламандка, флорентійка, фракійка, фрігійка, ханаанка, харківка, хівинка, хіндустанка, червоногвардійка, чеченка, чилійка, чорногорка, чорноризка, чорносотенка, чорнявка, чужинка, чужоземка, чухонка, шотландка, югославка, яванка, японка	жіночість (модифікаційне словотвірне значення)

Словотворення фемінітивів сучасної української мови			
Продуктивні словотвірні типи			
СТ	ТО	Похідні слова	СЗ
Словотвірний тип на -к-а	Твірна основа – складена	антисемітка, баламутка, барменка, беџманка, білоруска, блюдолизка, боягузка, бузувірка, буквоїдка, великоруска, вертихвістка, верховодка, верхоглядка, верхоумка, вітрогонка, глушманка, грішоводка, грошолобка, гурманка, дармоїдка, діловодка, добродійка, домосідка, дуриствітка, дурносмішка, духоборка, душогубка, екскурсоводка, жмикрутка, злодійка, зубоскалка, клептоманка, користолюбка, ксенофобка, легкоатлетка, лизоблюдка, лиходійка, лицедійка, лицемірка, лудоманка, людожерка, людоїдка, маловірка, малороска, марновірка, марнотратка, мародерка, меломанка, милоданка, мізантропка, мономанка, мракобіска, наркоманка, наџменка, невропатка, непманка, німфоманка, однолюбка, обходисвітка, однолюбка, палеоазіатка, пройдисвітка, простолюдинка, психопатка, радіослухачка, рекордсменка, ретроградка, русофілка, сажотруска, самодурка, саможерка, самолюбка, своєумка, серцеїдка, сиріюдка, скупердяйка, слов'янофілка, спортсменка, сталеварка, старовірка, старожилка, трясихвістка, трясогузка, українофілка, філантропка, філокартистка, фірманка, хіромантка, хліборобка, хлібосолка, чародійка, чистоплюйка, шалапутка, шелихвістка, шкуродерка	жіночість (модифікаційне словотвірне значення)

**Словотворення
фемінітивів сучасної української мови**

Продуктивні словотвірні типи

СТ	ТО	Похідні назви жінок	СЗ
Словотвірний тип на -к-а	Твірна основа на -ач, -яч	<p>блукачка, брехачка, вивідувачка, визискувачка, виказувачка, викладачка, виколювачка, виконувачка, викрадачка, викривачка, випалювачка, відвідувачка, відгадувачка, відображувачка, відпилювачка, відповідачка, відчіплювачка, вільнослухачка, глядачка, готувачка, діячка, добирачка, добувачка, доглядачка, доповідачка, завідувачка, заготовлювачка, закупорювачка, заперечувачка, записувачка, заповідачка, засоловачка, заспівувачка, заспокоювачка, зачіплювачка, збирачка, зварювачка, здавачка, здирачка, здобувачка, зlodіячка, змотувачка, знищувачка, зображувачка, зрівнювачка, зрізувачка, зчитувачка, зчіплювачка, квартирнаймачка, набувачка, наглядачка, наймачка, наклеювачка, насаджувачка, наслідувачка, оббивачка, обвинувачка, об'єднувачка, обклеювачка, обрізувачка, оброблювачка, обрубувачка, обслідувачка, оглядачка, одержувачка, оздоблювачка, озоамилювачка, опалювачка, оповідачка, осмолювачка, отруювачка, оформлювачка, оцінювачка, партачка, перебивачка, перебирачка, переглядачка, передавачка, перекладачка, переманювачка, переписувачка, перепродувачка, перепродувачка, переслідувачка, перетворювачка, переховувачка, підбирачка, підбілювачка, підбурювачка, підвищувачка, підглядачка, підгорянка, підказувачка, підкурювачка, піднаймачка, підпалювачка, підроблювачка, підсипачка, підслухачка, підслухувачка, підспівачка, підспівувачка, підтасовувачка, підчитувачка, підшивачка, пожахачка, позивачка, поневолювачка, потихачка, посвідчувачка, послугачка, поширювачка, прародичка, приборкувачка, привласнювачка, пригноблювачка, призбирувачка, примірювачка, присвоювачка, приховувачка, причіплювачка, продовжувачка, прожарювачка, проклеювачка, прохачка, проціджувачка, радіослухачка, рвачка, розбещувачка, розбирачка, розважувачка, розвідувачка, розголошувачка, роздрібновачка, розкарбовувачка, розклеювачка, розкрадачка, розкрашувачка, розмелювачка, розмотувачка, розповідачка, розповсюджувачка, розраховувачка, розрізувачка, розтирачка, розтринькувачка, розтравлювачка, розтрушувачка, розфасовувачка, розцінювачка, розшифровувачка, розсіліхтовувачка, силачка, сівачка, сіячка, складачка, склеювачка, сковувачка, скрипачка, слухачка, співачка, співвідповідачка, співдоповідачка, співнаймачка, споглядачка, спонукачка, спостерігачка, створювачка, стукачка, тікачка, тлумачка, уварювачка, удосконалювачка, укладачка, утаювачка, утискувачка, утихомирювачка, утікачка, циркачка, читачка, шмаркачка, шукачка</p>	жіночість (модифікаційне словотвірне значення)
	Твірна основа на -ар, -яр	<p>аптекачка, арф'ярка, бавовнярка, бетонярка, бібліотекачка, бондарка, бунтарка, вагарка, ветеринарка, віспарка, володарка, воротарка, вуглярка, газетярка, гаптарка, господарка, гусарка, домогосподарка, домонтарка, доярка, друкарка, зеленярка, злидарка, знахарка, іграшкачка, казкачка, картярка, квіткарка, квітникачка, килимарка, кітлярка, клеєварка, ковзанярка, комісарка, комунарка, корчмарка, кошикарка, крамарка, креслярка, кулінарка, кухарка, куховарка, ледарка, лимарка, лихварка, лікарка, льонарка, льяркачка, малярка, меблярка, млинарка, молочарка, мулярка, ниткарка, орендарка, паламарка, пекарка, перукарка, писанкарка, писанчарка, писарка, піснярка, пліткачка, плуатарка, поводатарка, повсярка, поштарка, пролетарка, римарка, санітарка, свердлярка, свинарка, свічкачка, сектярка, скотарка, сміттячка, солярка, столярка, страйкарка, стрічкачка, сукнарка, техсекретарка, титарка, трударка, фарбарка, фарб'ярка, фіглярка, чоботарка, човникачка, човнярка, шапкачка, шафарка, шахтарка, швейцарка, шинкачка, школярка, штукарка, ціткачка, ювілярка, яничарка</p>	

**Словотворення
фемінітивів сучасної української мови**

Продуктивні словотвірні типи

СТ	ТО	Похідні назви жінок	СЗ
Словотвірний тип на -к-а	Твірна основа непохідна	агрономка, азіатка, анахоретка, арапка, бахурка, башикурка, бедуїнка, берберка, блондинка, бузувірка, буржуйка, бурятка, бушменка, варварка, волошка, гагаузка, гімнастка, готентотка, депутатка, деспотка, дияволка, дружка, евенка, економка, еллінка, есерка, ефіопка, єврейка, інгушка, індушка, інститутка, іудейка, казашка, калмичка, камчадалка, караїмка, карелка, кавказка, каштелянка, кашубка, кельтка, кетка, киргизка, кілерка, компаньйонка, конс'єржка, капітанка, корифейка, корячка, креолка, кроатка, кумка, курдка, латишка, лезгинка, ліліпутка, лобурка, ляшка, магнатка, мадярка, мазурка, маньчжурка, мегрелка, метиска, меценатка, мінгрелка, могіканка, монашка, мурина, нівхка, ойротка, османка, остготка, остячка, оттоманка, папуаска, паразитка, партизанка, патріотка, педантка, пейзанка, пілігримка, плебейка, поетка, проститутка, рекрутка, ренегатка, румунка, саамка, сарматка, сванка, селюкпунка, семітка, сербка, сибірячка, сингалка, солдатка, співтоваришка, султанка, супостатка, тевтонка, тиранка, товаришка, тунгуска, туркменка, удмуртка, узбечка, уйгурка, фанаберка, фанаріотка, фарисейка, філософка, фінка, фіскалка, французка, хакашка, халдейка, хамітка, хамка, хорватка, холуйка, хлопка, циганка, чемпіонка, черемиска, чешка, чувашка, шалапутка, шарлатанка, шатенка, шахрайка, швабка, шведка, швейцарка, юдейка, юкагирка, якутка	жіночість (модифікаційне словотвірне значення)
	Твірна основа на -тель	вельителька, вершителька, визволителька, вимагателька, вихователька, вірителька, вручителька, вчителька, ганьбителька, гнобителька, гонителька, губителька, дарителька, довірителька, домоправителька, доносителька, душителька, жертвувателька, жителька, завірителька, заклинителька, засідателька, заставодержателька, здійснителька, зілителька, карателька, любителька, мучителька, навчителька, насадителька, неприємелька, носителька, обивателька, обновителька, обожателька, осквернителька, повелителька, погубителька, подателька, пожирателька, позикодержателька, покорителька, покровителька, попечителька, поручителька, починателька, правителька, прародителька, примирителька, приятелька, просвітигелька, пустошителька, ревнителька, родителька, розорителька, служителька, спасителька, спокусителька, стяжателька, удушителька, умиротворителька, управителька, усиновителька, усмирителька, утішителька, хвалителька, хоронителька, цілителька, цінителька, чревоіцателька,	
	Твірна основа на -анин, -ин, -ін, (з усіч. -ин, -ін)	агарянка, аравитянка, ассирійка, вавилонянка, варшав'янка, волжанка, волинянка, галичанка, городянка, горожанка, горянка, громадянка, датчанка, дворянка, домохазяйка, єгиптянка, заробітчаника, зирянка, ізраїльтянка, каторжанка, киянка, китаянка, критянка, латинянка, лужичанка, магометанка, мирянка, міщаника, молдаванка, мусульманка, лютеранка, нганасанка, нічліжанка, однополчанка, односельчанка, освітянка, острів'янка, парафіянка, парижанка, парф'янка, передміщаника, персіянка, підгорянка, подоланка, подорожанка, політкаторжанка, полонянка, половчанка, полтавчанка, полянка, поморянка, пражанка, пресвітеріанка, просвітянка, прочанка, пуританка, росіянка, римлянка, самаритянка, самарянка, селянка, слободянка, слобожанка, слов'янка, співгромадянка, тавричанка, філістимлянка, харків'янка, християнка, хуторянка	

**Словотворення
фемінітивів сучасної української мови**

Продуктивні словотвірні типи

СТ	ТО	Похідні назви жінок	СЗ
Словотвірний тип на <i>-к-а</i>	Твірна основа <i>-ик, -ік</i>	алкоголічка, артритичка, астматичка, більшовичка, бойовичка, взуттьовичка, вікіголічка, двірничка, дідичка, епілептичка, єретичка, зоотехнічка, істеричка, історичка, католичка, кочовичка, лунатичка, математичка, медичка, меланхолічка, менишовичка, мірошничка, молодичка, мужичка, неврастенічка, огородничка, пайовичка, паралітичка, параноїчка, передовичка, подагричка, психастенічка, рахітичка, ревматичка, розумничка, романтичка, сангвінічка, сифілітичка, склеротичка, сотничка, степовичка, схизматичка, таджичка, технічка, фанатичка, фізичка, фронтовичка, хімічка, хронічка, хутовичка, хутрянничка, цукровичка, шизофренічка	жіночість (модифікаційне словотвірне значення)
	Твірна основа <i>-ак, -як</i>	австріячка, батрачка, бідачка, біднячка, боснячка, босячка, бурлачка, вотячка, воячка, гірнячка, гордячка, дворачка, дивачка, жебрачка, здоров'ячка, землячка, злиднячка, каракалпачка, козачка, корячка, кримчачка, кріпачка, лайдачка, лівачка, лобурячка, маніячка, мерзлячка, мещерячка, одиначка, неборачка, новачка, перм'ячка, пиячка, подолячка, полячка, пошлячка, приймачка, простачка, прощачка, пруссачка, рибачка, родачка, русачка, русначка, своячка, середнячка, сибірячка, сірячка, співачка, скиглячка, сліпачка, словачка, степнячка, харпачка, хижачка, холостячка, чудачка, чумачка, юначка	
	Твірна основа на <i>-ер</i>	акушерка, білетерка, бухгалтерка, вахтерка, волонтерка, вольтижерка, гастролерка, гримерка, есерка, жонглерка, інженерка, квакерка, кельнерка, кіоскерка, комбайнерка, кондитерка, контролерка, контрреволюціонерка, корупціонерка, кур'єрка, ліфтерка, медальєрка, міліціонерка, мільйонерка, мільярдерка, місіонерка, модельєрка, панікерка, парикмахерка, партнерка, пенсіонерка, піонерка, позерка, призерка, реакціонерка, революціонерка, резонерка, репортерка, рутинерка, стажерка, фанаберка, фантазерка, фельдшерка, фермерка, філістерка, фризерка, фрондерка, хронікерка	
	Твірна основа на <i>-ор</i>	авторка, агітаторка, адміністраторка, акомпаніаторка, акторка, аматорка, декламаторка, директорка, докторка, експедиторка, експлуататорка, імітаторка, ініціаторка, інспекторка, інструкторка, композиторка, кондукторка, консерваторка, кооператорка, коректорка, кредиторка, лекторка, літераторка, новаторка, ораторка, організаторка, ординаторка, орендаторка, провокаторка, професорка, редакторка, реєстраторка, респітаторка, реформаторка, сенаторка, скульпторка, суплікаторка, тріумфаторка, факторка, фундаторка, юніорка	
	Твірна основа на <i>-ант, -ан</i>	адресатка, арештантка, аристократка, аспірантка, бенефіціантка, білоемігрантка, гувернантка, дебютантка, дегенератка, демонстрантка, депутатка, диверсантка, дилетантка, дипломантка, дипломатка, екскурсантка, експатріантка, емігрантка, іммігрантка, кандидатка, квартирантка, комедіантка, консультантка, концертантка, курсантка, лаборантка, маніфестантка, маркітантка, музикантка, неогоціантка, обскурантка, оптантка, офіціантка, політемігрантка, практикантка, проектантка, протестантка, реемігрантка, репатріантка, репрезентантка, сектантка, симулянтка, спекулянтка, співквартирантка, стипендіатка, фігурантка, хіромантка, ювілянтка	

Таблиця 3.4.2.2

Словотворення фемінітивів сучасної української мови			
Малопродуктивні словотвірні типи			
СТ	ТО	Похідні назви жінок	СЗ
Словотвірний тип на <i>-к-а</i>	ТО на <i>-ун</i>	<i>балакунка, бігунка, брехунка, відунка, вістунка, віцунка, диқунка, жартунка, жерунка, змагунка, коротунка, ласунка, літунка, мазунка, мовчунка, опікунка, пестунка, плаксунка, плигунка, пустунка, рятунка, сміхунка, сміюнка, стрибунка, халасунка, хапунка, хвастунка, хитрунка, хрипунка, хропунка, шептунка, штигунка, чаклунка</i>	жіночість (модифікаційне словотвірне значення)
	ТО на <i>-ій, -ай</i>	<i>багатійка, вередійка, грамотійка, гультяйка, заводійка, крадійка, крутійка, ласійка, мазійка, носійка, палійка, перепічайка, пестійка, плаксійка, полупанійка, скиглійка, слинтяйка, солодійка, стогнійка, стрижійка, студійка, торохтійка, чудійка</i>	
	ТО на <i>-ент</i>	<i>абонентка, асистентка, декадентка, інтелігентка, клієнтка, конкурентка, кореспондентка, опонентка, пацієнтка, претендентка, реконвалесцентка, рецензентка, студентка, фотокореспондентка</i>	
	ТО на <i>-ал</i>	<i>лібералка, націоналка, оригіналка, провінціалка, професіоналка, театралка, феодалка, фершалка</i>	
	ТО на <i>-ин</i>	<i>абазинка, грузинка, імеретинка, лезгинка, мордвинка, поганинка, русинка, сарацінка, сім'янинка, угринка</i>	
	ТО на <i>-ир, -ір</i>	<i>багатирика, банкірка, бригадирка, касирка, командирка, пасажирка, проводирка</i>	
	ТО на <i>-ит, -іт</i>	<i>бандитка, гуситка, ерудитка, найми́чка, селенітка, фаворитка</i>	
	ТО на <i>-ан</i>	<i>грубіянка, інтриганка, критиканка, політиканка</i>	
	ТО на <i>-ич</i>	<i>москвичка, родичка, прародичка</i>	
	ТО на <i>-ас</i>	<i>любаска, рибаска</i>	
ТО на <i>-ух</i>	<i>пастушка</i>		

Словотвірні типи на *-ниц-я*, *-льниц-я* належать до продуктивних у сучасній українській мові, як і словотвірний тип на *-к-а*. Причому, найбільша кількість фемінітивів із *-ниц-я*, *-льниц-я* сформувалася впродовж ХХ ст. і в основному від маскулінативів давнього спільнослов'янського, церковнослов'янського походження, а також від нових іншомовних основ (*безбожниця, бесідниця, благодійниця, вбійниця, відкладниця, грішниця, законниця, заступниця, каторжниця, міряльниця, сіяльниця* та ін.). Словотвірними моделями формування вказаних дериватів стали такі: «основа на *-ник* (з усіченням *-ник*) + *-ниц-я*» (*аліментниця, вагонниця, гардеробниця, другокласниця, заспокійниця, змінниця* та ін.), «основа на *-льник* (з усіченням *-льник*) + *-льниц-я*» (*бетонувальниця, вальцювальниця, гаптувальниця, доглядальниця, качальниця, лакувальниця, малювальниця, навальниця* та ін.). Фемінітиви із суфіксами *-ниц-я*, *-льниц-я* виражають переважно модифікаційне словотвірне значення жіночості (*білильниця, бланшувальниця, ватинниця, велюрниця, відгрібальниця* та ін.), а поодинокі відіменникові та віддієслівні деривати реалізують мутаційні

словотвірні значення «жінка стосовно предмета (приміщення, процесу, стану), названого твірним іменником» (*гаремниця, манікюрниця, мерезживниця, рукодільниця* та ін.), «жінка стосовно дії, названої твірним дієсловом» (*плодниця, поліжниця, родільниця* та ін.). У межах СТ на *-ниц-я* переважають назви жінок за діяльнісними, функційними ознаками над іншими фемінітивами, а СТ на *-льниц-я* об'єднує назви жінок за виробничими діями, процесами. Окремі фемінітиви можна розглядати як результати подвійної мотивації за умови співвіднесення їх із різними основами, напр.: *килимарниця* < *килимар, килимарник*.

Загальна кількість фемінітивів на *-ниц-я, -льниц-я* збереглася до сьогодні в українській мові і увійшла до сучасних академічних словників, однак їх можна вважати більшою мірою надбанням минулого століття, ніж сучасного періоду, що виражали тодішню зайнятість і працевлаштованість жінок у різних ділянках і галузях виробництва, особливо під час відбудови держави в післявоєнний період (*будівельниця, вальцівниця, ватерниця, екскаваторниця, зварниця, карамельниця, кранівниця, монтувальниця, нікелювальниця* та ін.); а суфікси *-ниц-я, -льниц-я* – визначальними засобами вираження категорії жіночості в епоху соціалістичного будівництва. До того ж, основна частина радянців (кальок, безпосередніх чи опосередкованих запозичень), успадкованих сучасною українською мовою, являють собою саме утворення із суфіксами *-ниц-я, -льниц-я* (*культпрацівниця, одноосібниця, планувальниця, саботажниця, сластьонниця, утюжильниця, шпиргалочниця* та ін.).

Фемінітиви такої структури мали загальноповживаний характер у ХХ ст., але поступово з давніми застарілими основами чи значеннями відійшли до пасивної лексики сучасної української мови як історизми, архаїзми чи інші рідковживані слова (*безсребрениця, завидниця, колгоспниця, кріпосниця, кулетниця, обидниця, папіросниця, полуночниця, попутниця, огородниця, одиночниця, охотниця, санаторниця, станичниця, стерв'ятниця, странниця, тюряжниця, ударниця, умниця* та ін.). Назви жінок за виконанням різних виробничих дій і процесів, насамперед із суфіксом *-льниц-я*, застаріли або зникли загалом під впливом екстралінгвальних чинників (занепад виробництва, промисловості, соціального життя тощо) (*формувальниця, холодильниця, чаювальниця, черпальниця, шанувальниця, шарувальниця, шліфувальниця, штампувальниця, штопальниця, штрихувальниця* та ін.).

Словотворення фемінітивів сучасної української мови			
Продуктивні словотвірні типи			
СТ	ТО	Похідні назви жінок	СЗ
Словотвірний тип на -ниц-я	Твірна основа на -ник (з усіченням -ник)	автоматниця, аліментниця, апаратниця, апретурниця, арматурниця, асфальтниця, бавинниця, багатостатниця, багетниця, байдарочниця, баяндрасниця, баясниця, бакалійниця, банкаброшниця, банниця, басонниця, безбілетниця, безбожниця, бездольниця, бездомниця, безвірниця, безличниця, безпутниця, безскоромниця, безсоромниця, безсрібниця, безстидниця, безталанниця, безчасниця, бетонниця, бешкетниця, благодійниця, благочинниця, блокадниця, блудниця, боговгодниця, боговідступниця, богохульниця, божниця, бригадниця, бублейниця, бубличниця, будівниця, бунтівниця, бурильниця, буряківниця, буфетниця, вагонниця, вагранниця, вакуумниця, вальцівниця, валютниця, валяльниця, вантажниця, вартівниця, ватерниця, вафельниця, вбійниця, великомучениця, вередниця, верстатниця, вершинця, вечірниця, вибійниця, вибільниця, вибірниця, вивідниця, вигадниця, вигнанниця, видавниця, визвольниця, викатниця, виконавиця, викупниця, винахідниця, виразниця, виробничниця, висотниця, витівниця, витравниця, випускниця, виучениця, виховниця, виявниця, відбірниця, відбудовниця, відвізниця, відгадниця, віддівниця, відкатниця, відкладниця, відкотниця, відмінниця, відмітниця, відмовниця, відновниця, відправниця, відпускниця, відпущениця, відрядниця, відшкодувниця, вірниця, вісниця, вістівниця, вітерниця, вітрениця, вітряниця, вкладниця, водяниця, войовниця, воскобійниця, восьмикласниця, вступниця, газетниця, галерейниця, гардеробниця, гордівниця, городниця, грибниця, гримасниця, гріховниця, грішниця, гусятниця, данниця, дачниця, двієчниця, дев'ятикласниця, деревообробниця, десантниця, десятикласниця, детективниця, дипломниця, дискоболка, добродійниця, добротинниця, домовласниця, дорадниця, дослідниця, достойниця, дотепниця, другокласниця, другокурсниця, другорічниця, екскаваторниця, електрозварниця, електрокарниця, епізодниця, естрадниця, жартівниця, желонниця, жердинниця, жертовниця, забавниця, забудовниця, завбачниця, завойовниця, завідниця, загарбниця, заготівниця, заздрісниця, заколотниця, законниця, закрійниця, закупниця, залізничниця, заложниця, замісниця, замовниця, занепадниця, заочниця, заправниця, зарібниця, заручниця, засновниця, заспокійниця, заставниця, застрільниця, заступниця, затворниця, захисниця, захребетниця, заявниця, збиточниця, звабниця, зварниця, звеличниця, зверхниця, звідниця, звірниця, згубниця, здириця, зимівниця, злісниця, зловмисниця, злочинниця змінниця, змовниця, знатниця, зневажниця, зрадниця, зривниця, зсипниця, ініціативниця, інкубаторниця, іспитниця, каверзниця, кагатниця, каламутниця, калачниця, канатниця, канатниця, капелюшниця, капосниця, каструльниця, каторжниця, квасниця, керівниця, килимниця, кіношниця, клавішниця, книжниця, ковбасниця, кокошниця, колгоспниця, колодниця, колотниця, конвейерниця, консервниця, конторниця, контрактниця, контррозвідниця, кон'юнктурниця, корзинниця, коровайниця, корсажниця, корсетниця, кочівниця, кранівниця, креативниця, крендельниця, кривдниця, кріпосниця, кролівниця, культпрацівниця, культурниця, кумедниця, курортниця, курчатниця, лампівниця, лебідниця, лекальниця, ливарниця, лижниця, лімітниця, літературознавця, ліктарниця, лоточниця, лохотронниця, лукавиця, лукавниця, лучниця, любовниця, майстерниця, макетниця, мандрівниця, манекенниця, манірниця, марудниця, матраціця, медійниця, мерзенниця, мерзотниця, месниця, мийниця, мішечниця, модельниця, модниця, молотниця, молочниця, морозивниця, мрійниця, мучениця, мюльниця, набавниця, навідниця, надомниця, наїзниця, накатниця, наклепниця, намісниця, нападниця, напарниця, напасниця, наперсниця, направниця, насельниця, насильниця, наслідниця, насмішниця	жіночість (модифікаційне словотвірне значення)

Словотворення фемінітивів сучасної української мови

Продуктивні словотвірні типи

СТ	ТО	Похідні назви жінок	СЗ
Словотвірний тип на -льниц-я	Твірна основа на -льник (з усіченням -льник)	<p>аранжувальниця, асфальтувальниця, атакувальниця, бальзамувальниця, бетонувальниця, бомбардувальниця, бракувальниця, бральниця, боронувальниця, брикетувальниця, бронзувальниця, брошурувальниця, бурильниця, вальцювальниця, валяльниця, варильниця, вербувальниця, веслувальниця, верстальниця, вибільниця, видувальниця, викривальниця, вилівальниця, витягальниця, вишивальниця, відбивальниця, відвальниця, віджимальниця, відливальниця, відпалювальниця, відпочивальниця, відрізалниця, візурувальниця, віршувальниця, вішальниця, віяльниця, володільниця, волочильниця, ворсувальниця, в'язальниця, гаптувальниця, гладильниця, глянсувальниця, говільниця, годувальниця, голосільниця, горювальниця, гофрувальниця, гравіювальниця, гранильниця, гранувальниця, громадільниця, ґрунтувальниця, давилниця, дарувальниця, декатирувальниця, дешифрувальниця, доглядальниця, дозувальниця, , драпірувальниця, драпувальниця, дресирувальниця, дубильниця,</p> <p>екіпірувальниця, емальовальниця, заготівельниця, загрібальниця, закликальниця, заливальниця, залицьальниця, замазувальниця, заміряльниця, замітальниця, замочувальниця, засипальниця, засівальниця, збиральниця, збувальниця, зварювальниця, згрібальниця, здиральниця, золотильниця, зсипальниця, зсукувальниця, жиивальниця, ізолювальниця, каландрувальниця, калібрувальниця, кахельниця, качальниця, клеїльниця, клеймувальниця, кокономотальниця, комплектувальниця, конопрядильниця, копальниця, копіювальниця, красильниця, крейдувальниця, кришилниця, крутильниця, купувальниця, лагодильниця, лакувальниця, лицьовальниця, лініювальниця, лудильниця, льонобральниця, мазальниця, макетувальниця, малювальниця, маркірувальниця, маркувальниця, мебельниця, меблювальниця, металниця, микальниця, міняльниця, міряльниця, місильниця, мітингувальниця, мішальниця, молільниця, монтувальниця, мотальниця, мотовильниця, мочальниця, м'яльниця, набивальниця, навальниця, навивальниця, нагрібальниця, надувальниця, накладальниця, наливальниця, намотувальниця, насікальниця, настильниця, низальниця, нівелювальниця, нікелювальниця, нормувальниця, ночувальниця, нумерувальниця, оббивальниця, обгортальниця, об'єднальниця, обіцяльниця, обмотувальниця, обплітальниця, обтиральниця, обшивальниця, оглядальниця, оздоблювальниця, пакувальниця, палильниця, парильниця, паяльниця, плавальниця, плавильниця, пемзувальниця, перебивальниця, перемивальниця, перемотувальниця, перестраховальниця, підкуркульниця, підмітальниця, підсипальниця, піктувальниця, плакальниця, плакувальниця, планувальниця, плетільниця, пломбувальниця, плюсувальниця, плющильниця, подавальниця, позивальниця, позичальниця, поливальниця, полільниця, полірувальниця, полоскальниця, поминальниця, постачальниця, потуральниця, починальниця, пральниця, прасувальниця, пресувальниця, прибиральниця, приймальниця, присукальниця, прихильниця, пробільниця, прогульниця, проектувальниця, промивальниця, протиральниця, прошивальниця, прядильниця, пустельниця, рафінувальниця, рисувальниця, різальниця, роздавальниця, роздувальниця, роздягальниця, розсівальниця, розтиральниця, розчиняльниця, рольниця, саджальниця, садильниця, сапальниця, сапувальниця, свавільниця, свердлильниця, свердлувальниця, сигнальниця, силосувальниця, сівальниця, сіяльниця, складальниця, скидальниця, скиртувальниця, смолильниця, снопов'язальниця, снувальниця, солильниця, солодильниця, сортувальниця, сперечальниця, спікальниця, сповідальниця, споглядальниця, срібильниця, стпорізальниця, стругальниця, стьобальниця, сукальниця, сушилниця, табельниця, тартальниця, текстильниця, травильниця, укладальниця, фанерувальниця, фасувальниця, фасувальниця, фасувальниця, щедрувальниця</p>	жіночість (модифікаційне словотвірне значення)

У сучасній українській мові збереглася невелика кількість фемінітивів із давніми суфіксами *-иц-я*, *-чиц-я*, *-щиц-я*, які становлять малопродуктивні словотвірні типи і представлені так само здебільшого дериватами минулого століття. До словотвірного типу на *-иц-я* входять фемінітиви, мотивовані переважно похідними маскулінативами на *-ець* (з усіченням суфікса *-ець*) (*винуватиця*, *дбайливиця*, *крикливиця*, *мисливиця*, *обраниця*, *прозорливиця*, *умілиця* та ін.), а також іншими за структурою словами (*учениця*, *фельдшерниця* та ін.) або непохідними основами (*білиця*, *трупниця*, *упириця*, *цариця* та ін.). Словотвірні типи на *-чиц-я*, *-щиц-я* охоплюють відмаскулінативні деривати. Більшість розглянутих фемінітивів – це модифікаційні утворення, що на сучасному етапі являють собою значною мірою застарілу лексику (*боголюбиця*, *любимиця*, *провидиця*, *ревнивиця*, *роботодавиця* та ін.), особливо з характерними для минулого століття словотворчими засобами *-чиц-я*, *-щиц-я* (*вигадчиця*, *заводчиця*, *лебідчиця*, *наладчиця*, *посадчиця*, *розмітчиця*, *укажчиця*, *донощиця*, *ледащиця*, *паяльщиця*, *поставициця*, *рознощиця*, *уборщиця* та ін.).

Таблиця 3.4.2.4

Словотворення фемінітивів сучасної української мови			
Малопродуктивні словотвірні типи			
СТ	ТО	Похідні назви жінок	СЗ
СТ на <i>-иц-я</i>	ТО на <i>-ець</i> (з усіченням <i>-ець</i>), на <i>-унь</i> , <i>-ок</i> , <i>-ень</i> , <i>-ер</i>	<i>боголюбиця</i> , <i>братаниця</i> , <i>винуватиця</i> , <i>вільнодумка</i> , <i>вродливиця</i> , <i>дбайливиця</i> , <i>доброзичливиця</i> , <i>жриця</i> , <i>законодавиця</i> , <i>крикливиця</i> , <i>лайливиця</i> , <i>літавиця</i> , <i>лукавиця</i> , <i>любимиця</i> , <i>люблениця</i> , <i>милостивиця</i> , <i>мисливиця</i> , <i>обраниця</i> , <i>очевидиця</i> , <i>пасербиця</i> , <i>підприємниця</i> , <i>плаксивиця</i> , <i>позикодавиця</i> , <i>позичкодавиця</i> , <i>поселениця</i> , <i>примхливиця</i> , <i>провидиця</i> , <i>прозорливиця</i> , <i>промовиця</i> , <i>пророчиця</i> , <i>ревнивиця</i> , <i>роботодавиця</i> , <i>синовиця</i> , <i>спадкоємиця</i> , <i>співспадкоємиця</i> , <i>співучениця</i> , <i>стариця</i> , <i>улюблениця</i> , <i>умілиця</i> , <i>фельдшерниця</i> <i>цнотливиця</i> , <i>черниця</i> , <i>чорноризка</i> , <i>чужиниця</i> , <i>щасливиця</i> , <i>ясновидиця</i> , <i>вовкуниця</i> , <i>учениця</i>	жіночість (модифікація)
	ТО не-похід.	<i>байстриця</i> , <i>бахуриця</i> , <i>білиця</i> , <i>бісиця</i> , <i>вдовиця</i> , <i>сестриця</i> , <i>цариця</i> , <i>трупниця</i> , <i>упириця</i>	
СТ на <i>-чиц-я</i>	ТО на <i>-чик</i>	<i>вертольотчиця</i> , <i>вигадчиця</i> , <i>викажчиця</i> , <i>докажчиця</i> , <i>заводчиця</i> , <i>лазутчиця</i> , <i>лебідчиця</i> , <i>льотчиця</i> , <i>наладчиця</i> , <i>перебіжчиця</i> , <i>переводчиця</i> , <i>підрядчиця</i> , <i>посадчиця</i> , <i>прикажчиця</i> , <i>розмітчиця</i> , <i>сахарозаводчиця</i> , <i>угадчиця</i> , <i>укажчиця</i> , <i>цукрозаводчиця</i>	
СТ на <i>-щиц-я</i>	ТО на <i>-щик</i>	<i>баниця</i> , <i>барабаниця</i> , <i>велогониця</i> , <i>гониця</i> , <i>донощиця</i> , <i>здирщиця</i> , <i>ледащиця</i> , <i>мільйониця</i> , <i>паяльщиця</i> , <i>перенощиця</i> , <i>тильщиця</i> , <i>піднощиця</i> , <i>поставициця</i> , <i>продавициця</i> , <i>рознощиця</i> , <i>уборщиця</i>	

До малопродуктивних словотвірних типів фемінітивів у сучасній українській літературній мові належать СТ на *-ин-я*, *-кин-я*, *-ух-а*, *-івн-а*, *-их-а*, *-ш-а*. Словотвірний тип на *-ин-я*, *-кин-я* збільшив продуктивність, порівняно з новим українським періодом і навіть з минулим століттям. До його складу ввійшли давні назви жінок за соціальними, національними й іншими ознаками (*бойкиня*, *господиня*, *грекиня*, *княгиня*, *монахиня* та ін.), а також багато нових фемінітивів і переважно за діяльністю, зайнятістю жінок (*астрологиня*, *соціологиня* та ін.). Актуалізація спільнослов'янського суфікса *-ин-я* у вираженні діяльнісних, функційних, процесуальних ознак жінок зумовлена потребою у творенні найменувань осіб жіночої статі, співвідносних назвам чоловіків, які дотепер вважалися єдиними офіційними назвами осіб за професійною діяльністю. Водночас архаїзація давніх словотвірних засобів (*-иц-я*, *-ниц-я*, *-чиц-я*, *-щиц-я*) спричинила пошук нових дериваційних ресурсів, що могли би сполучатися не тільки з питомими, а й з іншомовними основами, та набували загальноживаного характеру (*мисткиня*, *фахівчиня* та ін.).

Первинна функція суфікса *-ин-я* (вираження станових ознак) збереглася в поодиноких словах (*герцогиня*, *графиня*, *дукиня*, *рабиня*, *слугиня*) та компенсована назвами жінок за фахом, спеціальністю, кваліфікацією, які засвідчують також високий професійний і соціальний статус жінок у суспільстві (*теоретикиня*, *філософиня*, *членкиня* та ін.). Водночас виявлено конкурування суфікса *-ин-я* з іншими формантами, зокрема з *-щиц-я*, *-чиц-я*, напр.: *пророкиня* – *пророчиця*. Фемінітиви на *-ин-я*, *-кин-я* являють собою загалом модифікаційні утворення зі значенням жіночості (*дозорчиня*, *лемкиня*, *кравчиня* та ін.), крім деяких слів, що мотивуються дієсловами чи іншими основами й виражають мутаційне значення, напр.: «жінка стосовно дії, названої твірним словом» (*положкиня* < *положити*). Окремі найменування жінок можуть відображати результати подвійної мотивації, напр.: *берегиня* «жінка стосовно предмета, названого твірним словом» < *берег* і *берегиня* «виконавиця дії, названої твірним дієсловом» < *берегти*; *ерцгерцогиня* «дружина (дочка) стосовно особи, названої твірним словом», «жіночість» < *ерцгерцог* і *ерцгерцогиня* «жінка стосовно особи, названої твірним словом» < *герцогиня*.

Словотвірний тип на *-ух-а* зберіг невелику продуктивність у сучасній українській мові, порівняно з новим українським періодом. Він охопив чимало давніх слів (*белькотуха*, *верескуха*, *замазуха*, *моргуха*, *пащекуха*, *реготуха*, *шентуха* та ін.) і багато нових дериватів

(*балакуха, вертуха, гелготуха, коверзуха, лепетуха, скакуха, хвастуха* та ін.). Фемінітивна функція суфікса *-ух-а* майже не змінилася (вираження внутрішніх, зовнішніх жіночих ознак, характеру, темпераменту та ін.) і забезпечує творення переважно негативно оцінних номінацій, що характерні для розмовної, стилістично забарвленої лексики. За твірною основою фемінітиви на *-ух-а* поділяються на віддієслівні (*брехуха, валуха, джеркотуха, крикуха, лизуха, хронуха, шепотуха* та ін.), відприкметникові (*гладуха, гоструха, ласуха, товстуха* та ін.) і відіменникові (*мачуха, свекруха* та ін.). Перші дві групи слів із відмінною від твірної основи семантикою – це переважно мутаційні деривати зі значеннями «виконавиця дії, названої твірним дієсловом» (*повитуха, шептуха* та ін.) і «носійка ознаки, названої твірним прикметником» (*веселуха, плаксуха* та ін.). Віддієслівні і відприкметникові можуть мотивуватися співвідносними назвами чоловіків і жінок, за наявності останніх, виражаючи ще й модифікаційне значення, напр.: *буркотуха* < *буркотати, буркотун*; *кокетуха* < *кокетувати, кокетка*; *коротуха* < *короткий, коротун*; а окремі фемінітиви – кількома основами, напр.: *пустуха* < *пустий, пустувати, пустун*. У сучасній українській мові фемінітиви із суфіксом *-ух-а* характерні для розмовного й діалектного мовлення.

Словотвірний тип на *-івн-а* зменшив продуктивність у сучасній українській мові, порівняно з новим українським періодом, але й далі спеціалізувався у вираженні відпатронічного значення (позначенні дочок за різними ознаками батьків). У минулому такі фемінітиви характеризували жінок за станом або діяльністю батьків, із яких збереглися найбільшою мірою останні (*бондарівна, гончарівна, князівна, кравцівна, попівна, римарівна, шевцівна* та ін.). Сьогодні поодинокі фемінітиви вказують на жінок за посадою, станом, титулом батьків (*графівна, полковниківна, султанівна* та ін.), а більшість номінацій означає жінок за приватною чи суспільною діяльністю батьків безвідносно до їх стану (*лісниківна, крамарівна, мірошниківна, писарівна, суддівна, теслярівна* та ін.). Усі фемінітиви на *-івн-а* виражають мутаційне словотвірне значення «дочка стосовно батька, названого твірним іменником». Однак творення і функціонування дериватів цього типу можна простежити хіба що в художніх творах на історичну тематику. Успадковані з нової української мови фемінітиви на *-івн-а* (*отаманівна, сотниківна, хорунжівна* та ін.), навіть поодинокі новотвори минулого століття (*головівна, дяківна, куркулівна* та ін.)

увійшли до пасивного складу як історична лексика (*боярівна, королівна, титарівна, шинкарівна* та ін.).

Словотвірний тип на *-их-а* не розвинув своєї продуктивності в сучасній українській мові, порівняно з новим українським періодом, а навпаки, певною мірою занепав. У новій українській мові він формувався на живій народній основі і спеціалізувався переважно у вираженні відандронімного значення (позначенні жінок за діяльністю чоловіків), рідко інших значень, звідки й успадковано багато фемінітивів на *-их-а* (*бондариха, ковалиха, крамариха, кравчиха, лісничиха, ткачиха, чабаниха, шевчиха* та ін.). Невелика кількість відандронімних назв увійшла до нього і в минулому столітті (*двірничиха, майстриха, москалиха, писариха, стражничиха, титариха* та ін.). А на сучасному етапі виявлено поодинокі слова на *-их-а* (*бомжиха, варилиха, плавчиха*). Більшість таких фемінітивів (давніх і нових) виражає мутаційне словотвірне значення «дружина стосовно особи, названої твірним іменником» (*купчиха, командириха, полковничиха, фабрикантиха*), окремі набувають модифікаційного значення жіночості (*женчиха, повариха, франтиха*), а деякі з багатозначною структурою – мутаційне і модифікаційне словотвірні значення, напр.: *головиха* «дружина голови», «керівниця установи», *секретариха* «дружина секретаря», «секретарка установи». Фемінітиви на *-их-а* в сукупності давніх і нових найменувань відійшли значною мірою до пасивного лексику як історизми (*отаманиха, підстаростиha, римариха, скарбничиха, сотничиха* та ін.), а решта номінацій функціонує в розмовному, діалектному або зниженому мовленні (*дячиха, рибачиха, старчиха* та ін.).

Словотвірний тип на *-и-а* невеликою мірою розвинувся від нового українського періоду до сьогодні. До нього увійшли з попередньої доби окремі назви жінок за посадою, діяльністю чоловіків (*генеральшиа, професоршиа, ханшиа* та ін.), а більшість фемінітивів утворилася в минулому столітті, що виражали не тільки відандронімні значення (*губернаторшиа, титаршиа, управительшиа* та ін.), а й інші ознаки жінок (*бандершиа, диспетчершиа, мільярдершиа, організаторшиа, помпадуршиа* та ін.). Назви жінок за діяльністю, чином, станом чоловіків реалізували мутаційне словотвірне значення «дружина стосовно особи, названої твірним іменником» (*інженершиа, писаршиа, султаншиа* та ін.), а назви жінок за їх власними діяльнісними ознаками, уподобаннями, інтересами – модифікаційне словотвірне значення жіночості (*ліфтершиа, поштмейстершиа, регентшиа* та ін.). Характерним

для української мови минулого століття стало розширення функціональності суфікса *-ш-а*, особливо в творенні назв жінок за різною діяльністю. Унаслідок цього деякі фемінітиви розвинули одночасно мутаційне значення «дружина стосовно особи, названої твірним іменником» і модифікаційне словотвірне значення жіночості, напр.: *лікарша* «дружина лікаря», «лікарка»; *мільйонерша* «дружина мільйонера», «мільйонерка»; *отаманша* «дружина отамана», «керівниця, провідниця»; *прокурорша* «дружина прокурора», «прокурорка»; *секретарша* «дружина секретаря», «секретарка установи». Однак творення фемінітивів на *-ш-а* (за діяльнісними, функційними й іншими ознаками) стало специфічною рисою минулої доби. У сучасній українській мові відбувається пасивізація суфікса *-ш-а*, а давні чи нові назви жінок на *-ш-а* (*педикюрша*, *прем'єрша*, *ропша*) є поодинокими в художньому, розмовному та діалектному мовленні.

Таблиця 3.4.2.5

Словотворення фемінітивів сучасної української мови			
Малопродуктивні словотвірні типи			
СТ	ТО	Похідні назви жінок	СЗ
СТ на <i>-ух-а</i> , <i>-юх-а</i>	ТО похідна й непохідна	<i>балакуха, белькотуха, брехуха, брикуха, буркотуха, валюха, вередуха, верескуха, вертуха, веселуха, відчайдуха, воркотуха, гелготуха, гладуха, говоруха, гоструха, гелготуха, дженджеруха, джеркотуха, жируха, замазуха, капризуха, клопотуха, коверзуха, кокетуха, коротуха, крикуха, ласуха, лепетуха, лизуха, лопотуха, ляскуха, мазуха, молодуха, моргуха, пащекуха, пискуха, плаксуха, плетуха, плигуха, повитуха, полетуха, потаскуха, пестуха, пустуха, ревуха, реготуха, ропуха, свистуха, семиділуха, сидуха, сідуха, скакуха, сміхотуха, сміюха, співуха, сокотуха, сопуха, стрекотуха, стрибуха, товстуха, хвастуха, хитруха, хритуха, цокотуха, чепуруха, чистуха, шепотуха, шептуха, щебетуха</i>	жіночість (модифікація) (мільйонерша, фахівчиня), дочка стосовно батька, названого твірним словом (Дяківна, купцівна), 'дружина'
СТ на <i>-ин-я</i> , <i>-кин-я</i>	ТО похідна й непохідна	<i>антропологиня, астрологиня, астропсихологиня, бариня, берегиня, богиня, бойкиня, бояриня, валеологиня, ворогиня, героїня, герцогиня, гінекологиня, господиня, государиня, графиня, грекиня, газдиня, дієтологиня, дозорчиня, другиня, дукиня, ерцгерцогиня, жрекиня, кравчиня, кінологиня, кіномисткиня, книгиня, княгиня, кравчиня, лемкиня, майстриня, маркграфиня, мисткиня, монахиня, напівбогиня, плавчиня, політикиня, продавчиня, пророкиня, психологиня, рабиня, слугиня, філософиня, своякиня, соціологиня, теоретикиня, філологиня, членкиня, шахинишакиня, шахиня</i>	
СТ на <i>-их-а</i>	ТО похідна й непохідна	<i>бомжиха, бондариха, варилиха, головиha, городничиха, двірничиха, дячиха, женчиха, ковалиха, командириха, кравчиха, крамариха, купчиха, куркулиха, лісничиха, майстриха, москалиха, осавулиха, отаманиха, писариха, підстаростиha, плавчиха, повариха, полковничиха, рибалчиха, рибачиха, римариха, секретариха, скарбничиха, сотничиха, старостиha, старчиха, сторожиха, стражничиха, суддиха, титариха, ткачиха, фабрикантиха, франтиха, цариха, чабаниха, шевчиха</i>	

СТ на <i>-и-а</i>	ТО похідна й непохідна	<i>агрономша, бандерша, гейша, генеральша, гетьманша, губернаторша, директорша, диспетчерша, докторша, економша, інженерша, кастиелянша, кіоскерша, командиша, лікарша, ліфтерша, манікюрна, мільйонерша, мільярдерша, майорша, організаторша, отаманша, офіцерша, педикюрша, писарша, помпадуриша, поштмейстерша, прем'єрша, прокурорша, професорша, регентша, роши, секретарша, султаниша, титарша, управительша, учительша, фабрикантша, фермерша, ханша</i>
СТ на <i>-івн-а</i>	ТО похідна й непохідна	<i>бондарівна, боярівна, вдовівна, головівна, гончарівна, графівна, князівна, ковалівна, королівна, корчмарівна, кравцівна, крамарівна, куркулівна, лимарівна, лісниківна, мельниківна, мірошниківна, москалівна, олійниківна, отаманівна, паламарівна, писарівна, полковниківна, попівна, прикажчиківна, римарівна, ситниківна, сотниківна, сторожівна, суддівна, султанівна, теслярівна, титарівна, ткачівна, токарівна, хорунжівна, царівна, чабанівна, шевцівна, шинкарівна</i>

Для сучасної української мови характерна велика кількість непродуктивних словотвірних типів фемінитивів, представлених одним або кількома дериватами. Це словотвірні типи на *-анк-а*, *-янк-а*, *-ин-а*, *-н-а*, *-л-я*, *-лл-я*, *-ал-я*, *-ес-а*, *-ис-а*, *-ен-я*, *-енк-а*, *-инк-а*, *-івк-а*, *-ад-я*, *-м-а*, *-ір*. Словотвірні типи на *-анк-а*, *-янк-а* зафіксовано з малою продуктивністю на всіх історичних етапах, а в сучасній українській мові їм відповідає декілька назв жінок за національними та іншими ознаками (*китаянка*, *скіф'янка*, *тюрчанка* та ін.). Вони реалізують модифікаційне значення жіночості, зокрема відмаскулінативні деривати (*корейанка*, *курдянка*, *негр(ит)янка*, *патриціанка*) і відфемінітивні (*панянка*, *попадьянка*). Поодинокі слова являють собою мутаційні деривати зі словотвірним значенням “жінка стосовно особи, названої твірним іменником” (*вакханка*, *старостянка*).

Словотвірні типи на *-ин-а*, *-н-а* мали низьку продуктивність у минулому і залишилися такими дотепер. Якщо в староукраїнській і ще в новій українській мові до СТ на *-ин-а* входило багато відандронімних назв жінок із мутаційним значенням, що стали історизмами, то сьогодні із суфіксом *-ин-а* маємо кілька дериватів, успадкованих із попередньої доби (*дівчина*, *дружина*, *дядина*, *челядина*), а також окремі пейоративні утворення, поширені в діалектному й розмовному мовленні (*здохлятина*). СТ на *-н-а* охоплює переважно давні фемінітиви, що виражають словотвірне значення жіночості (*вуйна*, *стрийна*) та мутаційне значення «дочка стосовно батька, названого твірним іменником» (*княжна*, *панна*). Такі словотвірні типи знаходяться сьогодні на периферії деривації фемінітивів.

Словотвірні типи на *-л-я*, *-лл-я*, *-ал-я* відомі з нового українського періоду як непродуктивні. Відтоді й збереглися майже всі слова названої структури як віддієслівні утворення з мутаційним

словотвірним значенням «виконавиця дії, названої твірним дієсловом» (*баїля, ворожиля, роділля, праяля, ткаля, шваля* та ін.). Такі фемінітиви виражають діяльність, зайнятість, рідко інші ознаки жінок і належать до розмовної лексики в сучасній українській мові (*покриваля, породілля, праяля* та ін.). Форманти *-л-я, -лл-я, -ал-я* не актуалізовані сьогодні у словотворі фемінітивів.

Словотвірні типи на *-ес-а, -ис-а, -ен-я* стали новими для української мови минулого століття. Фемінітиви на *-ес-а, -ис-а* переходили до української з французької мови і в співвідношенні з маскулінативами набували мотиваційного характеру (*баронеса < барон, віконтеса < віконт, актриса < актор, абатиса < абат*), спричинивши формування словотвірних типів на *-ес-а, -ис-а*. Фемінітиви на *-ес-а, -ис-а* виражають модифікаційні словотвірні значення та характеризують жінок за станом і діяльністю. Із суфіксом *-ен-я* виявлено тільки слова *німкеня, туркеня*.

Словотвірні типи на *-івк-а, -инк-а, -енк-а, -ад-я, -м-а, -ір* успадковані з нової української мови і на сучасному етапі є непродуктивними. За такими типами утворені поодинокі давні слова (*жидівка, сербинка, французженка, попадя, відьма, матір*). Вони являють собою відіменникові утворення (*ляхівка, матір*) і віддієслівні (*покоївка, відьма*). Водночас одиничні деривати із суфіксами *-ад-я, -м-а, -ір* становлять унікальні словотвірні типи, що збереглися як данина минулих століть.

Таблиця 3.4.2.6

Словотворення фемінітивів сучасної української мови			
Непродуктивні словотвірні типи			
СТ	ТО	Похідні назви жінок	СЗ
СТ на <i>-анк-а, -янк-а</i>	ТО похідна й непохідна	<i>вакханка, гречанка, китаянка, корейнка, курдянка, мавританка, негритьянка, панянка, патриціанка, попадянка, служанка, старостянка, турчанка, чукчанка, шляхтянка</i>	жіночість (модифікація), «виконавиця дії, названої твірним словом» (мутація)
СТ на <i>-ин-а</i>		<i>білявина, дівчина, дружина, дядина, челядина</i>	
СТ на <i>-івк-а</i>		<i>жидівка, замислівка, ляхівка, покоївка, ятрівка</i>	
СТ на <i>-н-а</i>		<i>зуйна, княжна, панна, стрийна</i>	
СТ на <i>-л-я, -лл-я</i>		<i>баїля, ворожиля, породілля, роділля</i>	
СТ на <i>-ал-я</i>		<i>покриваля, праяля, праяля, ткаля, шваля</i>	
СТ на <i>-ес-а</i>		<i>баронеса, віконтеса, поетеса, принцеса</i>	
СТ на <i>-ис-а</i>		<i>абатиса, актриса, кіноактриса, лектриса</i>	
СТ на <i>-ен-я</i>		<i>німкеня, туркеня</i>	
СТ на <i>-инк-а</i>		<i>сербинка</i>	
СТ на <i>-енк-а</i>		<i>французженка</i>	
СТ на <i>-ад-я</i>		<i>попадя</i>	
СТ на <i>-м-а</i>		<i>відьма</i>	
СТ на <i>-ір</i>		<i>матір</i>	

Своєрідності фемінітивній підсистемі сучасної української мови надає і численна кількість стилістично маркованих словотвірних типів – здрібно-пестливих і згрубіло-зневажливих. Такі словотвірні типи сформувалися і розвинулися ще в новий український період під впливом живої народнорозмовної стихії. Вони поділяються на продуктивні, малопродуктивні й непродуктивні. Продуктивними в сучасній українській мові стали фемінітиви на *-очк-а*, *-оньк-а*, *-ечк-а*, *-еньк-а*, *-ичк-а*; малопродуктивними слова на *-иньк-а*, *-ушк-а*, *-ул-я*, *-ун-я*, *-ах-а*, *-ох-а*; непродуктивними слова на *-ус-я*, *-ак-а*, *-як-а*, *-ищ-е*, *-енці-я*, *-ег-а*, *-уг-а*, *-ер-а*, *-еп-а*, *-ері-я*, *-иськ-о*, *-ур*. Деривати з продуктивними словотвірними суфіксами *-очк-а*, *-оньк-а*, *-ечк-а*, *-еньк-а*, *-ичк-а*, *-к-а* – це переважно відфемінітивні утворення з модифікаційним демінутивним значенням (*білявочка*, *відгадочка*, *горяночка*, *кокоточка*, *любонька*, *невістонька*, *русалонька*, *первачечка*, *свашечка*, *подруженька*, *тітусенька*, *скитальничка*, *тютюнничка*, *подружка*, *прабабка*, *челядка* та ін.).

Більшість малопродуктивних та непродуктивних стилістично забарвлених фемінітивів також відіменникового походження, що реалізують модифікаційне демінутивне значення (*кумушка*, *старушка*, *господинька*, *княгинька*, *матуня*, *сеструня*, *мамуся*, *тітуся* та ін.) або модифікаційне пейоративне (*дівуля*, *мамуля*, *відьмака*, *дівачка*, *бабище*, *старушенція*, *бабега*, *відьмуга*, *бабера*, *баберія*, *дівчисько*, *дівчур* та ін.). Водночас окремі словотвірні типи містять відприкметникові та віддієслівні деривати з мутаційним словотвірним значенням.

У словотвірних типах на *-ул-я*, *-еп-а* наявні відприкметникові утворення (*здоровуля*, *кривуля*, *сивуля*, *дурпа* та ін.), із яких окремі слова можуть мотивуватися і співвідносними назвами чоловіків (*капризуля* < *капризун*, *товстуля* < *товстун*, *хорошуля* < *хорошун*). До СТ на *-ах-а*, *-ох-а*, *-ак-а*, *-як-а* входять віддієслівні утворення (*захвойдаха*, *полежаха*, *забіяка*, *пестьоха* та ін.). Деривати із суфіксами *-ах-а*, *-ох-а*, *-ак-а*, *-як-а* належать до спільного роду, тому можуть позначати осіб будь-якої статі. Непродуктивні словотвірні типи представлені одним чи кількома словами, зумовленими спільнослов'янськими лексемами (*баба*, *дівка*, *мати*, *сестра*, *тітка*) (див. табл. 3.4.2.8).

Таблиця 3.4.2.7

Словотворення фемінитивів сучасної української мови			
Малопродуктивні словотвірні типи			
СТ	ТО	Похідні назви жінок	СЗ
СТ на -очк-а	ТО похідна й непохідна	<i>безталанночка, білявочка, блондиночка, виніженочка, відьмочка, волиняночка, громадяночка, дамочка, дівочка, доярочка, жіночка, кияночка, кокеточка, коханочка, кумочка, любочка, мамочка, матіночка, маточка, невісточка, паніматочка, панночка, первісточка, подоляночка, полоняночка, русалочка, русявочка, санітарочка, світилочка, селяночка, сиріточка, служаночка, смаглявочка, снігурочка, сусідочка, татарочка, тіточка, україночка, фіфочка, хвойдочка, хуторяночка, циганочка, чорнявочка, шахтарочка, шинкарочка, школярочка, шляхтяночка</i>	зменшеність, пестливість (модифікаційні словотвірні значення)
СТ на -оньк-а		<i>бабонька, вдівонька, дівонька, дівчатонька, дівчинонька, дононька, дружинонька, жінонька, кумонька, любонька, мамонька, матонька, невістонька, паніматонька, русалонька, свекрівонька, сестронька, сирітонька, снігуронька, сусідонька, тітонька, челядонька</i>	
СТ на -ечк-а		<i>бабусечка, бідняжечка, бідолашечка, білоручечка, внучечка, донечка, дружечка, кралечка, красунечка, мамусечка, матусечка, небіжечка, ненечка, нянечка, онучечка, первачечка, подружечка, свашечка, хазячечка, чепурушечка, щибетушечка</i>	
СТ на -еньк-а		<i>бабусенька, внученька, вороженька, доненька, друженька, кумасенька, мамусенька, матусенька, миленька, подруженька, свашенька, сестриченька, тітусенька, чарівниченька, черниченька</i>	
СТ на -ичк-а		<i>вдовичка, жничка, медсестричка, ледацичка, пожиличка, покійничка, розумничка, скитальничка, тютюнничка, чередничка, черничка</i>	
СТ на -к-а		<i>бабка, бідолашка, дівка, донька, дружка, кумка, нянька, нянька, подружка, прабабка, правнучка, свашка, служебка, французка</i>	
СТ на -ушк-а		<i>бабушка, говорушка, кумушка, пестушка, попелюшка, старушка, цокотушка, чепурушка, щибетушка</i>	
СТ на -инк-а		<i>дівчинка, господинька, таздинька, княгинька, челядинка</i>	
СТ на -ул-я		<i>дівуля, здоровуля, кавуля, капризуля, кривуля, мамуля, товстуля, хорошуля</i>	
СТ на -ун-я		<i>красуня, мамуня, матуня, сеструня, тітуня, паніматуня</i>	
СТ на -ус-я	<i>мамуся, матуся, тітуся, паніматуся</i>		

Таблиця 3.4.2.8

Словотворення фемінитивів сучасної української мови			
Непродуктивні словотвірні типи			
СТ	ТО	Похідні назви жінок	СЗ
СТ на -ах-а, -ох-а	ТО похідна й непохідна	<i>бурлаха, діваха, забр'юха, захвойдаха, нетіпаха, пестьоха, полежаха, ткаха</i>	
СТ на -ак-а, -як-а		<i>відьмака, задавака, заводіяка, кривляка</i>	
СТ на -уг-а, -юг-а		<i>відьмуга, відюга, драбуга</i>	
СТ на -ищ-е		<i>бабище, відьмище, дівчище, свекрушище</i>	
СТ на -еп-а		<i>дурепа, мантелепа</i>	
СТ на -енці-я		<i>старушенція</i>	
СТ на -ег-а		<i>бабега</i>	
СТ на -ер-а		<i>бабера</i>	
СТ на -ері-я		<i>баберія</i>	
СТ на -иськ-о		<i>дівчисько</i>	
СТ на -ур	<i>дівчур</i>		

До непродуктивних способів деривації субстантивів зі значенням жіночості в українській мові ХХ ст. належати префіксальний, флексійний і конфесійний способи, порівняно з минулою добою. З історії відомо мало префіксальних найменувань жінок, що засвідчили непродуктивність префіксації фемінітивів у діяхронії. Від староукраїнської мови успадковано поодинокі деривати зі спільнослов'янськими префіксами *пра-*, *по-* (*прабаба*, *прапрабаба*, *посестра*) [Брус, 2001: 65–66], які невеликою мірою були доповнені в новий український період (*правнучка*, *праправнучка*, *прародичка*, *посестриця*, *послужанка* та ін.) і збережені дотепер. Під впливом живого розмовного мовлення стали з'являтися й інші за структурою префіксальні фемінітиви (*нелюба*, *піддівок* та ін.). Для вираження віддаленого споріднення в окремих словах префікс *пра-* редуплікувався (*прапрабаба*, *прапрабабуня*, *праправнучка*).

Флексійний спосіб не відзначався особливою продуктивністю в минулому [Брус, 2001: 66–70], а в сучасній українській мові охопив невелику кількість модифікаційних і мутаційних утворень. Модифікаційні деривати із флексією *-а* мотивовані непохідними словами (*бойка*, *вампа*, *гостя*, *ігуменя*, *маркіза*, *султана*) й похідними (*вампіра*, *дівча*). А мутаційні зумовлені переважно похідними дієсловами (*відгада*, *знайда*, *плюндра* та ін.). До того ж, останні являють собою найменування спільного роду, що виражають значення жіночості в межах контексту, напр.: За оден рік ца *плюндра* всьо пусти́ла за вітром (СБГ, 431). До флексійного способу належать і назви жінок за посадою чоловіків, що становлять сьогодні історичну лексику (*войская*, *городничая*, *скарбая*, *хоружая* та ін.).

Конфіксальний спосіб був непродуктивним способом деривації фемінітивів упродовж усієї історії розвитку української мови [Брус, 2001: 65–66]. Так, у давньоукраїнській мові йому відповідала назва *невіста*, у староукраїнській – *подруга*, *падчериця*, а в новій українській мові – фемінітиви *неплідниця*, *нерода*, *бездітниця*, *нетопа*, *охвара*, *падчерка* й ін., що збереглися переважно дотепер із розмовним характером. Сьогодні йому відповідає невелика кількість фемінітивів (*бездіткиня*, *безприданка*, *повітруля* та ін.), які виражають мутаційне словотвірне значення. Водночас із фемінітивною семантикою зафіксовано й чимало іменників спільного роду, що належать до конфіксального способу. Це переважно оцінні фемінітиви, характерні для живого розмовного мовлення (*завида*, *невдаха*, *нелюда*, *нечепура*, *розторона*, *розхристя*, *увера* (УРСН: 473, 479, 486, 691, 693, 791)).

З невеликою продуктивністю в українській мові ХХ ст. відзначено процеси словоскладання та основоскладання фемінітивів. Способом основоскладання утворено деривати внаслідок складання основ (*Богоматір, приснодіва*), складно-суфіксальним способом (*білоручка, босоніжка, миронosiця, пупорізка, пустомолка, тонкослізка, чорнобривка* та ін.) і складноскорочені слова (*дітсестра, медсестра, фізпрацівниця*). Лише до способу основоскладання належать фемінітиви, що виражають специфічні жіночі ознаки (*жінделегатка, примадонна*). За наявністю співвідносних корелятивів чоловічого роду деякі складні фемінітиви можуть бути розглянуті і як суфіксальні деривати (*медпрацівниця < медпрацівник, страхделегатка < страхделегат* та ін.), що зумовлює їх подвійну мотивацію. До складних утворень належить і кілька іменників спільного роду, які зафіксовано зі значенням жіночості (*крутиголова, лежебока, листоноша* та ін.), напр.: Лукія, нахилившись до капітана, стишено-інтимно пояснює йому, що то дочка Горпищенка-чабана. – Ох, крутиголова, натанцюється хтось від неї... (СУМ 11, 4: 373); – Вставай, лежебоко! Давай я тобі швиденько коси позаплітаю (СУМ 11, 4: 471). Спосіб словоскладання засвідчили поодинокі фемінітиви (*бага-яга, козир-дівка, мати-героїня, паніматка*).

В українській мові ХХ ст. зафіксовано невелику кількість дериватів, утворених морфолого-синтаксичним і лексико-семантичним способами. До морфолого-синтаксичного способу належали деривати, формування яких відбулося в межах різних синхронних зрізів. З охопленням субстантиватів усіх часових проміжків виділено узуальні, оказіональні та контекстуальні утворення. До узуальних належать слова, що набули статусу назв жінок ще в минулому, тобто успадковані з давньої, старої чи нової української мови (*братана, синова, наречена, королева, попівна* та ін.) та порівняно нові слова (*вчена, зв'язкова, знайома, ланкова, чергова* та ін.). Оказіональними є окремі слова, здавна відомі (*кохана, люба, молода, нелюба, стара* та ін.) та багато нових утворень (*заміжня, заручена, неповнолітня, покійна, посильна, ув'язнена, хвора* та ін.). А до контекстуальних – поодинокі новотвори, зафіксовані в окремих творах (*корпусна, оточена, прокажена, чорномаза* та ін.). Слід зауважити, що узуальні субстантивати, які набули статусу фемінітивів у минулому і функціонували як самостійні слова без означуваних слів, розглянуто в межах морфологічного способу творення як суфіксальні відмаскулінативні утворення (*братова (брат), вуйна (вуй), стрієва (стрий), воєводина (воєвода)*,

ткачівна (*ткач*), *удовівна* (*удова*) та ін.). У діяхронному плані такі фемінітиви можна розглядати як полімотивовані – результати суфіксальної деривації (*царева* < *цар*, *царівна* < *цар*) і субстантивації (*царева* < *царева дружина*, *царівна* < *царівна дочка*). Основна частина таких слів – данина минулого, втрачена ще за нової української доби (*бондарева*, *войтова*, *писарева*) і частково збережена дотепер як історична лексика (*бондарівна*, *війтівна*, *писарівна* та ін.). До застарілої лексики належить і низка субстантиватів, скалькованих або запозичених із російської мови (*ведуча*, *вожата*, *горнична*, *десятилітня*, *дітородяща*, *завідуюча*, *кранова*, *хрещена* та ін.).

Лексико-семантичний спосіб відображав формування дериватів зі значенням жіночості внаслідок розвитку переносних значень у семантичній структурі самих фемінітивів, а також метафоризації різних за значенням номінацій для вираження жіночих ознак. Семантизації зазнавали переважно давні найменування осіб жіночої статі, а також чимало нових утворень або запозичень, напр.: *азіятка* «неосвічена, некультурна жінка; жорстока, ненависна жінка, *знев.*, *заст.*» – Я хочу здійснити з себе ганебну назву *азіятки*, яку заслужила собі літом від Вас (ЛУ 10: 168); *мироносиця* «учасниця процесів у церковних обрядах, *реліг.*» – Змолоду по-старечому скорботно змикала [Якилина] губи, закривалася від світу шатром чорної хустки, ... ходила в мироносицях – Христових прислужницях (СУМ 11, 4: 715); *гарпія* «жінка з важким, нестерпним характером, *знев.*, *згруб.*» – А що ти робитимеш, коли султан тебе розлюбить через оцю гарпію? (СУМ 11, 2: 35); *сильфіда* «жінка, дівчина взагалі, *розм.*, *ірон.*» – Ернест просторікував пару днів п'яте через десяте про свої віденські пригоди, про сильфід, з якими мав знайомість, про нічні пригоди (СУМ 11, IX, 174). Фемінітиви, утворені лексико-семантичним способом, характерні для розмовного й діалектного мовлення (*мегера* «зла, сварлива жінка», *святенниця* «удавано-побожна, лицемірно-праведна жінка»), рідко використовуються в художньому, епістолярному стилях (*муза*, *фея*).

У процесі діяхронного аналізу фемінітивів засвідчено й невелику кількість простих за структурою назв жінок (непохідних), що стали надбанням різних часових зрізів і збереглися на українському ґрунті як спільнослов'янські найменування (*вдова*, *баба*, *діва*, *жона*, *мама*, *мати*, *неня*, *невіста*, *няня*, *сестра*, *тета*) та запозичені з інших мов (напр., грецизми *амазонка*, *весталка*, *гетера*, *муза*, *німфа*; латинізми *лярва*, *прима*, *феміна*). До іншомовних належать слова, які

безпосередньо перейшли в українську мову, зокрема: з французької (*бонна, гризетка, дама, конферансьє, круп'є, лоретка, мадам, мадемуазель, мамзель, маркіза, кузина, кокетка, кокотка, куртизанка, проститутка, сільфіда*), італійської (*балерина, донна, синьйора, синьйорита, путана*), іспанської (*донья, дуенья, дульцинея, інфанта, сеньйора, сеньйорита*), німецької (*фрау, фрейлейн, фрейліна*), англійської (*леді, місіс*), польської (*їмость*), японської (*гейша*), турецької (*валіде, гюзель, ханим*). З таких фемінітивів окремі слова при історичному аналізі можуть трактуватися як похідні (*невіста < не відати, кузина < кузин, синьйорита < синьйор*), однак більшість їх втратила етимологічні зв'язки з твірними словами (*дочка, жінка* та ін.) або співвідносяться з ними на чужомовному ґрунті (*весталка < Веста, місіс < міс*). Окремі з них належать до загальноновживаної лексики (*мати, баба, вдова, сестра*), інші використовуються в розмовному мовленні (*мама, няня, тета*), з метою поетизації чи стилізації художніх творів (*діва, матір, жона*), для означення жінок інших національностей, звертання до них (*мадам, фрау*), для відтворення міфологічних, історичних реалій (*бонна, вакханка, хуррем*) чи для вираження сучасних реалій (*балерина, прима*).

Отже, аналіз словотвірних особливостей розвитку фемінітивної підсистеми в українській мові ХХ ст. засвідчив, що основним способом творення фемінітивів була тоді морфологічна деривація, у межах якої переважав суфіксальний спосіб. Українська мова успадкувала суфіксальний спосіб зі всіма словотвірними типами з нової української доби, серед яких домінували деривати на *-к-а, -ниц-я* над іншими словотвірними типами. У ній значно розширилася твірна база суфіксальних фемінітивів і спричинила підвищення продуктивності різних словотвірних типів. За продуктивністю словотвірні типи фемінітивів поділялися на продуктивні з суфіксами *-к-а, -ниц-я, -льниц-я*, малопродуктивні з суфіксами *-ин-я, -ух-а, -івн-а, -их-а, -ш-а, -очк-а, -оньк-а, -ечк-а, -еньк-а, -ичк-а, -ушк-а, -анк-а, -ул-я* і непродуктивні з суфіксами *-ес-а, -ис-а, -ин-а, -л-я, -ал-я, -ачк-а, -енк-а, -инк-а, -ун-я, -ус-я* тощо. З нової української мови збережено чимало стилістично маркованих дериватів, які поповнилися новими словами і також утворили розряди продуктивних словотвірних типів на *-очк-а, -оньк-а, -ечк-а, -еньк-а, -ичк-а*, малопродуктивних на *-иньк-а, -ушк-а, -ул-я, -ун-я, -ах-а, -ох-а* і непродуктивних на *-ус-я, -ак-а, -як-а, -ищ-е, -ег-а, -уг-а, -еп-а* тощо.

Малопродуктивними способами деривації субстантивів зі значенням жіночості в українській мові ХХ ст. були префіксальний, флексійний і конфіксальний способи. До префіксального способу належала невелика кількість дериватів із формантами *пра-*, *по-* (*правнучка, праправнучка, прародичка, посестриця, послужанка* та ін.) та поодинокі з *не-*, *під-* (*нелюба, піддівок* та ін.). До флексійного – модифікаційні деривати із флексією *-а*, мотивовані непохідними словами (*бойка, вампа, гостя, ігуменя, маркіза, султана*) й похідними (*вампіра, дівча*). До конфіксального – давні слова (*невіста, подруга, падчериця, неплідниця, падчерка*) та поодинокі нові деривати з мутаційними словотвірними значеннями (*безприданка, повітруля* та ін.), а також низка субстантивів спільного роду з фемінітивною семантикою (*завида, нелюда, нечепура, розхристя* тощо).

Спосіб основоскладання представили складні деривати (*Богомати, Богоматір, приснодіва*), складно-суфіксальні (*Богородиця, білошвейка, пустомолка, тонкослізка* та ін.) і складноскорочені слова (*жінделегатка, медсестра*). Наявність іменників чоловічого роду давала змогу співвідносити складні фемінітиви із відповідними маскулінативами та розглядати їх як суфіксальні деривати (*медпрацівниця < медпрацівник*). Зі значенням жіночості зафіксовано деякі назви осіб спільного роду (*крутиголова, лежебока, листоноша*). Спосіб словоскладання фемінітивів засвідчили поодинокі деривати (*козир-дівка, мати-героїня, бага-яга*).

Продуктивним способом словотворення фемінітивів стала морфолого-синтаксична деривація, якій відповідали узуальні, okazіональні й індивідуально-авторські утворення. До узуальних входили давні назви (*братова, наречена* та ін.) та нові слова (*ведуча, зв'язкова, ланкова, піонервожата* та ін.), до okazіональних – контекстуально зумовлені (*молода, неповнолітня, посильна, ув'язнена* та ін.), а до індивідуальних слів – поодинокі авторські новотвори (*корпусна, оточена* та ін.).

До продуктивних способів творення фемінітивів належала і лексико-семантична деривація. Твірною базою для фемінітивів цього способу стали міфологічні, казкові та інші назви осіб (*гетера, фея* та ін.). У процесі історичного розвитку зафіксовано фемінітиви, що відобразили результати переосмислення значень неособових слів (*голубка, горлиця, лебідка, пташка, трясогузка, видра, мавпа* та ін.), набули статусу оцінних назв жінок і поширилися в розмовному та діалектному мовленні.

3.5. Фемінітиви в українській мові ХХІ століття

3.5.1. Сучасні лексико-словотвірні фемінітивні процеси

Від кінця ХХ ст. і впродовж ХХІ ст. мовна політика української держави в нових історичних обставинах – відродження й утвердження національної самостійності та незалежності – спрямована на підняття і зміцнення авторитету української літературної мови у внутрішньому і зовнішньому планах. Основними різновидами загальнонародної мови є літературна й діалектна форми, значно розвинулося жаргонне мовлення. Диференціацію літературної мови за різними суспільними сферами визначають функціональні стилі, однак для сучасного століття характерним стало значне оновлення стилів, об'єднання їх різновидів, наповнення спільними мовними засобами, «окнижнення» загальноживаної лексики й «орозмовлення» термінологічних слів [Клименко, Карпіловська & Кислюк, 2008: 3]. Націоналізація української мови та інтеграція її у світові процеси й відносини зумовила, з одного боку, віддалення від минулої усталеної мовної системи, усунення не властивих українській мові ресурсів, активізування питомих засобів, а з іншого боку, засвоєння і формування нових понять, входження різних запозичень, інтернаціоналізмів, особливо до термінологічної системи української мови [Клименко, Карпіловська & Кислюк, 2008: 3].

Демократизація української мови, що відобразилася на всіх її рівнях, охопила й сучасну фемінітивну підсистему. Процеси активного творення й використання загальних назв жінок на межі тисячоліть поступово вилилися в загальну тенденцію фемінізації української мови та всього українського суспільства. Такі зміни мають закономірний національний характер, що сягають найдавніших історичних часів, тому можуть сприйматися як питома, відроджене й оновлене явище, насамперед у сучасній лексичній і словотвірній системах. Причинами активізації фемінітивотворення і фемінітивовживання в нових суспільно-політичних умовах є низка лінгвальних та екстралінгвальних чинників, останні з яких уможливають розкриття і мовних впливів. Загальні процеси демократизації суспільного життя позначилися великою мірою і на мовному розвитку, зокрема зумовили послаблення мовних норм, проникнення до літературної форми значної кількості стилістично маркованої лексики, варіативність номінативних одиниць та ін. У руслі таких демократичних процесів особливо відчутними

стали прагнення мовців і мовотворців до власного самостійного словотворення, відокремленого від наслідків іншомовного впливу, очищеного від залишків минулих впливів, із використанням питомих словотворчих засобів, уведенням їх до всіх стилів і форм літературної мови. Розвиток феміністичних теорій і рухів став також важливим чинником активної деривації фемінітивів, однак менш потужним, ніж демократизація української мови загалом. До того ж, категорію назв жінок можна вважати навіть одним із засобів вираження феміністичних ідей, а також об'єктом гендерних досліджень. Однак фемінітивна підсистема як одна з найбільш соціально зумовлених та історично мінливих завжди перебувала під впливом екстралінгвальних чинників, та й феміністична думка має тривале й багате минуле.

Актуалізація фемінітивної лексики й активізація фемінітивотвірних процесів на сучасному етапі зумовлені й новими умовами соціалізації жінки, порівняно з минулим століттям. Демократизація українського суспільства спричинила утвердження й забезпечення рівноправності чоловіків і жінок, що відбувається внаслідок дії європейських і світових впливів (міжнародного жіночого руху, інтегрування, гуманізації, інтелектуалізації суспільства). В українському законодавстві немає положень, які відображали би дискримінацію жінок у якійсь сфері життя. Конституційно закріплено права й свободи громадян і зокрема право жінок і чоловіків на рівність їх перед законом як самостійне право людини, поважання якого гарантоване законом, що стало виявом гендерної демократії в незалежній державі. У зв'язку з цим законодавчо й конституційно жінки мають однакові з чоловіками права на реалізацію своїх можливостей і прагнень. Однак попри соціальну рівність чоловіків і жінок, задекларовану ще в минулому столітті, гендерні ролі й далі розглядають як наслідок природних статевих відмінностей. До того ж, перехід від однієї системи господарювання до іншої на зламі тисячоліть зумовив невизначеність і багатогранність жіночих ролей, зорієнтованих насамперед на соціальне забезпечення й економічне виживання. Метою сучасної державної політики є створення належних умов для забезпечення жінкам рівних із чоловіками прав на власну реалізацію в суспільному житті. У зв'язку з цим показовим стало зростання участі жінок у політичній, економічній, культурній, науковій та інших сферах, унаслідок чого збільшилася кількість слів на позначення жінок за професійною діяльністю. Так, у межах економічної сфери галузями реалізації жіночої праці стали банківська

(*банкiрка*), управлiнська (*менеджерка*), фiнансова (*iнвесторка*), соцiальна (*хеджерка*), бухгалтерська (*облiковиця*).

Визначальну роль у розкриттi сучасних процесiв фемiнiзацiї вiдiграють мовнi чинники, унаслiдок яких фемiнiтиви стали специфiчною категорiєю слiв української мови з давнiми послiдовними й регулярними словотвiрними процесами i вiдношеннями, що вилилися в самостiйну фемiнiтивну пiдсистему. Уже за спiльнослов'янської доби сформувалася система фемiнiтивних словотворчих засобiв, властивих i багатьом iншим слов'янським мовам (бiлоруськiй, польськiй, чеськiй, словацькiй, верхньолужицькiй, хорватськiй та iн.). I вiд праслов'янської мови простежено творення паралельних iменникiв на позначення осiб чоловiчої та жiночої статей за рiзними ознаками (*друг* i *дружка*), виняток становили фемiнiтиви зi специфiчними значеннями (*берегиня*). На писемному ґрунті збереглися давнi словотворчi засоби фемiнiзацiї, а з утратою стилiстичного забарвлення в деривацiї фемiнiтивiв поступово закрiпився суфiкс *-к-а*, який щодали бiльше став пiдвищувати свою продуктивнiсть. Творення фемiнiтивiв як спiввiдносних до вiдповiдних маскулiнативiв номiнацiй i переростання цього процесу в загальномовну власну тенденцiю забезпечила народнорозмовна основа, елементи якої стали проникати до лiтературної мови ще за часiв iснування власної феодальної держави, посилювалися iз розвитком актовi мови, а далi простої мови та вповнi ввiйшли до нової української лiтературної мови. Найменування осiб у спiввiдношеннi номiнацiй чоловiчого та жiночого родiв були закономірним явищем для розмовного й дiалектного мовлення, яке майже не вiдображалося в книгописаннi аж до нового українського перiоду. Тому й зрозумiло, чому деякi спiльнослов'янськi назви жiнок уперше зафiксовано пам'ятками староукраїнської й нової української мови (*дiвка*, *дiвчина*, *дружина* та iн.). Натомiсть iншi слов'янськi мови мали власну базу для формування лiтературної мови, зокрема російська розвинулася на церковнослов'янськiй основi, для якої характернi були iншi фемiнiтивнi словотворчi засоби, нiж для народнорозмовного мовлення.

Перехiд вiд ХХ ст. до ХХI ст. столiття означений дiєю та посиленням давнiх тенденцiй i виникненням нових змiн у формуваннi iменникiв-назв жiнок. Давнiми незмiнними i тривалими тенденцiями є творення фемiнiтивiв здебiльшого вiд назв чоловiкiв, тобто маскулiнативи залишаються для них основною словотворчою базою; продукування фемiнiтивiв переважно суфiксальним способом,

збереження продуктивності цього способу до сьогодні, переважання серед фемінітивних словотворчих засобів форманта *-к-а*; поступове збільшення назв жінок за діяльністю, професією, різними функціями, вчинками, стосунками і загальна незмінність інших семантичних розрядів фемінітивів; сталість морфонологічних явищ для фемінітивів (чергування приголосних у кінці основ чи коренів, рідко чергування голосних, зміна наголосу); функціонування назв жінок переважно в розмовному, художньому та публіцистичному стилях як стилістично маркованих, із розмовним відтінком у значенні. Помітними стали й інші процеси творення та використання фемінітивів: підвищення продуктивності префіксації, основоскладання та словоскладання; використання іншомовних словотворчих засобів (слів, основ, афіксів); розширення семантичної структури різних за значенням фемінітивів (*висотниця* «будівельниця, яка працює на великій висоті», «спортсменка, яка займається стрибками у висоту», «альпіністка, яка піднімається високо в гори»); посилення синонімії серед загальних найменувань жінок (*діловодка, канцеляристка, письменниця, модельєрка, модельниця, модельєрка*); надання фемінітивам статусу загальноживаних стилістично нейтральних слів.

У контексті сучасних лінгвістичних досліджень фемінізацію інтерпретовано як лінгвальне явище, відроджене або розвинене в період переформування й оновлення власного лексикону. У зв'язку з цим її відображено переважно в загальних лексикологічних і словотвірних студіях, зокрема О. А. Стишова «Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації)» (2005), Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловської, Л. П. Кислюк «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі» (2008), Л. П. Кислюк «Сучасна українська словотвірна номінація: ресурси та тенденції розвитку» (2017) та ін. Найновішу фемінітивну лексику охопили й сучасні лексикографічні праці та словники новотворів української мови: «Великий тлумачний словник сучасної української мови» за ред. В. Т. Бусла (2002), «Сучасний словник іншомовних слів» за ред. Г. П. Півторака (2006), «Словник української мови» в 20 т. за гол. ред. В. М. Русанівського (2010 – 2019), «Нові слова та значення» Л. В. Туровської, Л. М. Василькової (2008), «Нове в українській лексиці: словник-довідник» Д. Мазурик (2002), «Словник новотворів української мови кінця ХХ – початку ХХІ століття» з упоряд. Г. М. Віняр, Л. Г. Шпачук (2005), «Словотворчість незалежної України. 2012 – 2016: словник» за заг. ред. А. Нелюби (2017) та ін.

На сучасному етапі питання творення і вживання фемінітивів привернуло увагу багатьох учених і спричинило появу нових лінгвістичних студій [див. Архангельська, 2013, 2014; Пода, 2008; Пузиренко, 2005; Стишов, 2005; Сукаленко, 2010; Федурко, 2010; Нелюба, 2011], які мають переважно соціолінгвістичне спрямування, оскільки розв'язують проблеми важливості, необхідності, послідовності, регулярності творення фемінітивів, що майже не порушувалися в минулому столітті у зв'язку з дією загальноприйнятих норм вживання іменників чоловічого роду для позначення представників обох статей за професійними, діяльнісними, функційними, соціальними та іншими ознаками в літературній мові. Сучасні лінгвістичні дослідження, спрямовані на розкриття найновіших процесів творення і використання фемінітивів, засвідчують значну демократизацію фемінітивної підсистеми, синонімізацію фемінітивних словотворчих засобів у різних формах літературної мови, а також стилістичну невизначеність і невпорядкованість іменників зі значенням особи жіночої статі, що утруднює процеси нормування такої лексики.

На сучасному етапі фемінітивна підсистема української мови охоплює основну частину лексики, характерної для попереднього століття (переважно без історизмів, архаїзмів, радянїзмів), як засвідчують лексикографічні видання ХХІ ст., напр., «Словник української мови» в 20 т. за гол. ред. В. М. Русанівського (2010 – 2019). Найбільшу кількість номінацій, як і в минулий період, становить семантичний розряд назв жінок за професійними, діяльнісними, процесуальними, функційними ознаками. Специфічними ознаками його, порівняно з ХХ ст., стала пасивізація фемінітивів за виробничою діяльністю жінок. Якщо в другій половині ХХ ст. сформувалася численна кількість іменників на позначення осіб за виробничою діяльністю внаслідок виникнення й технологізування різних галузей промисловості, то в ХХІ ст. така лексика втратила загальноновживаний статус через занепад власного виробництва, зменшення виробничих операцій, а відповідно й учасників виробничих процесів. У зв'язку з цим на сучасному етапі виявлено небагато нових фемінітивів, належних до вказаного семантичного розряду, що могли функціонувати ще в минулому столітті, але зафіксовані сучасними словниками (*вітражистка, дегустаторка, драпувальниця, зварювальниця, зварювачка, лицювальниця, механізаторка, оздоблювальниця, конвейєрниця, кондитерка, метробудівка,*

операторка та ін.), або стосувалися окремих нових виробничо-технологічних або ремонтно-будівельних дій (*багетниця, макетниця, компресорниця, парфумерниця* та ін.). Крім того, зафіксовано деякі фемінітиви, які зазнали розширення семантичної структури на сучасному етапі, напр.: *верстальниця* «працівниця друкарні, яка займається верстанням чогось», «фахівчиня з комп'ютерного верстання у видавництвах, редакціях, студіях».

У межах аналізованого семантичного розряду найбільшого кількісного зростання зазнали назви жінок за науково-дослідницькою і навчально-освітньою діяльністю, за спортивною і туристичною діяльністю, за літературно-творчою і культурною-мистецькою діяльністю, за соціально-правовою і торговельно-економічною діяльністю, які засвідчили нові напрями професійного спрямування у вказаних сферах. До лексичної групи назв жінок за науково-дослідницькою і навчально-освітньою діяльністю ввійшло багато фемінітивів на позначення осіб за науковими інтересами (*американістка, антропологиня, астрологиня, астропсихологиня, африканістка, білорусистка, ботанічка, валеологиня, географічка, експериментаторка, експертка, елліністка, іраністка, іспаністка, історичка, кібернетичка, кінологиня, компаративістка, криптографістка, латиністка, лінгвістка, літературознавиця, природниця, психологиня, соціологиня, теоретикиня, тестувальниця філософиня, філософка* та ін.), новими професіями чи заняттями, пов'язаними переважно з інформаційними технологіями (*відеожурналістка, дешифрувальниця, дикторка, записувачка, інтерв'юерка, інформантка, інформаторка, коментаторка, медієвістка, медійниця, програмістка, тележурналістка* та ін.) та навчальними процесами (*виховниця, вільнослухачка, вступниця, вузівка, докторантка, екзаменаторка, здобувачка, інтернатівка, лекторка, лектриса, ліцеїстка, магістрантка, матуристка, педагогічка, початківка* та ін.).

У значному лексичному оновленні представлена сьогодні група назв жінок за спортивною і туристичною діяльністю, до якої ввійшли фемінітиви на позначення осіб за новими видами спорту, а також відпочинку (*авіамоделістка, аквалангістка, атакувальниця, атлетка, багатоборка, байдарочниця, бар'єристка, батерфляїстка, батутистка, біатлоністка, бігунка, брасистка, буєристка, важкоатлетка, велотуристка, велофігуристка, віндсерфінгістка, воднолижниця, гандболістка, гімалаїстка, гольфістка, гравчиня,*

дзюдоїстка, дискоболка, екскурсоводка, жердинниця, змагунка, інтуристка, каноїстка, каратистка, каскадерка, керлінгістка, кетчистка, кікбоксерка, конкуристка, легіонерка, легкоатлетка, лижниця, марафонка, метальниця, півфіналістка, пляжниця, подорожанка, тренерка, шаблістка, шпажистка та ін.). Творення фемінітивів за вказаною діяльністю відбувається сьогодні на базі власне українських твірних основ (*воротарка, змагунка, обходисвітка, гірськолижниця* та ін.), а також за допомогою іншомовних компонентів (*авто-, вейк-, вело-, дельта-* й ін.) (*автомандрівниця, вейкбордистка, велоакробатка, велоболістка, дельтапланеристка* та ін.). Використання запозичених і питомих словотворчих засобів спричинило синонімізацію у межах цієї групи слів (*велогонниця, велогонниця, велоперегонниця; плавальниця, плавачка, плавчиня*).

Лексичну групу назв жінок за літературно-творчою і культурною-мистецькою діяльністю наповнили фемінітиви на позначення осіб за новими професійними нахилами й уподобаннями у сфері культури (*аранжувальниця, бек-вокалістка, віуелістка, гармоністка, домбристка, домристка, дублерка, епізодниця, жонглерка, заспівачка, заспівувачка, ілюзіоністка, інструменталістка, кабаретистка, кантелістка, карильйоністка, кінематографістка, кіногероїня, кіномисткиня, кіномонтажистка, клавішниця, кларнетистка, клоунеса, контрабасистка, конференсьє, культурниця, металістка, мімістка, престижжитаторка, псевдоакторка, режисерка* та ін.), мистецтва (*анімалістка, гобеленниця, гравіювальниця, дизайнерка, карикатуристка, колористка, корзинниця, макрамістка, мисткиня, писанчарка* та ін.), літературної та іншої творчості (*белетристка, відтворювачка, віршувальниця, водевілістка, детективниця, дописувачка, ілюстраторка, каламбуристка, кінодокументалістка, коломиїкарка, колумністка, креативниця, літдама, літератка, літераторка, новелістка* та ін.). Групу назв жінок за торговельно-економічною і соціально-правовою діяльністю – фемінітиви на позначення осіб за новими економічними процесами (*банкірка, бізнес-леді, бізнес-вумен, бізнесменка, валютниця, економістка, забудовниця, збувальниця, збувачка, комерсантка, кредиторка, лоточниця, підприємниця, продавчиня, роботодавиця, орендаторка* та ін.) та правовими відносинами (*винаймачка, законниця, законодавиця, підсудна, позичкодавиця* та ін.).

У багатьох лексичних групах семантичного розряду назв жінок за професійними, діяльнісними, процесуальними, функційними ознаками маємо сьогодні незначне зростання кількості фемінітивів, що пов'язано з низьким розвитком відповідних сфер суспільного життя і малою участю в них жінок. Це стосується назв жінок за сільськогосподарською і дорожньо-транспортною діяльністю (*бутчиця, вагонетниця, візирувальниця, водійниця, гусівниця, підбілювачка* та ін.); назв жінок за господарсько-побутовою та обслуговувальною діяльністю (*гарнірувальниця, дозорчиня, домогосподиня, завізниця, заміряльниця, зсипниця, каструльниця* та ін.); назв жінок за медичною і санаторно-профілактичною діяльністю (*віспарка, інфекціоністка, ординаторка, медпрацівниця, реципієнтка, терапевтка* та ін.); назв жінок за військово-воєнною, авіаційною, поліцейською діяльністю (*ад'ютантка, бортрадистка, десантниця, зв'язківка, літунка, міліціантка* та ін.); назв жінок за адміністративними, управлінськими функціями (*бригадниця, експрем'єрка, президентка, проректорка* та ін.); назв жінок за службовими функціями, дорученнями, процесами (*агентка, детективістка, письменниця, письменниця* та ін.); назв жінок за суспільно-громадською, організаційною діяльністю (*відновниця, відтворювачка, закликальниця, форумчанка* та ін.); назв жінок за успіхами, здобутками, досягненнями (*достойниця, патронеса, побічниця, фахівчиня* та ін.); назв жінок за добродійною, добродійною діяльністю (*благодійниця, дарувальниця, добродійниця, милосердниця, милостивниця* та ін.); назв жінок за злочинними, шкідливими діями (*вивідниця, вивідувачка, вимагачка, законопорушниця, кілерка, корупціонерка, махіаторка* та ін.); назв жінок за надприродними функціями, заняттями (*візіонерка, духовидиця, завбачниця, заклиначка, пророкиня, профантида* та ін.); назв жінок за обрядовими функціями (*віншувальниця, говільниця, голосільниця, завивачка, засівальниця, маланкарка* та ін.); назв жінок за ситуативними, тимчасовими діями (*автопасажирка, безбілетниця, завсідниця, здавальниця, користувачка, махальниця, прийшлачка* та ін.).

Із розвитком світових технологій, виникнення нових суспільних реалій, прагненням до власного словотворення і номінування жінки за допомогою питомих словотворчих засобів названі лексичні групи зазнали помітного оновлення (*бензоаправниця, гарнірниця, екіпірувальниця, консьєржка, контрактниця, конгресвумен, колаборантка, маніпулянтка* та ін.). Характерною ознакою такої сучасної фемінізації стало намагання виокремити жінку в межах

професійної діяльності, показати її особливу роль, компетентність і навіть визначальність у рамках певного виду діяльності, що й спричинило активізацію власних словотворчих ресурсів і формування дериватів переважно від назв професій, відомих ще з минулого століття (*асфальтувальниця, водійка, громадільниця, екскаваторниця, заготівельниця, лебідниця, пасічниця, перевізниця, банниця, барменка, варильниця, вартівниця, вахтерка, водоноскa, двірничиха, замітальниця, кашоварка, пожежниця, вертолітниця, лучниця, ветеранка, лідерка, метреса, вінушуванка, конкурсантка та ін.*). Особливо показовими в цьому плані стали фемінітиви, що кваліфікують сьогодні жінок за різними медичними спеціальностями і спрямуваннями (*візажистка, віспощепійка, гінекологиня, гомеопатка, дантистка, дієтологиня, косметичка, психотерапевтка та ін.*).

Семантичний розряд назв жінок за інтересами, уподобаннями, здібностями, характером, темпераментом, поведінкою, стосунками, внутрішнім станом, зовнішнім виглядом становить велику кількість фемінітивів, успадкованих з минулого століття і зафіксованих на сучасному етапі. Із нових найменувань жінок виявлено найбільше субстантивів, що позначають осіб за інтересами, уподобаннями, напрямками, угрупованнями, з перевагою в межах такої групи слів фемінітивів іншомовного походження. До того ж, одні з них могли функціонувати в розмовному мовленні чи використовуватися в різних стилях минулого століття (*абсолютистка, автоаматорка, автолюбителька, балетоманка, бандерівка, бібліофілка, бітломанка, вісімдесятниця, волюнтаристка, гуманістка, естетка, інтересантка, кавоманка, маніячка, матеріалістка, мілітаристка, неофітка та ін.*), а інші сформувалися в теперішніх умовах, особливо з виникненням нових захоплень, об'єднань унаслідок впливу світових рухів, досягнень і технологій (*абстинентка, абсурдистка, автотолюбителька, автономістка, акмеїстка, англоманка, англофобка, антиглобалістка, антисемітка, байкерка, бібліоманка, бонапартистка, боністка, вейсманістка, візуалістка, вікіпедистка, віталістка, галломанка, гарібальдійка, графоманка, гуситка, дескриптивістка, діаспорянка, домувальниця, екзистенціалістка, ексгібіціоністка, емансипатка, жирондистка, занепадниця, звеличниця, ігроманка, імажиністка, імморалістка, інтересантка, інтуїтивістка, ірраціоналістка, кантіанка, кіноманка, клеветка, книжниця, комформістка, кон'юнктурниця, користолюбка, космополітка, кросвордистка, ксенофобка, кубістка, кубофутуристка, лівоцентристка, мазохістка,*

маоїстка, менталістка, мілітаристка, неофітка, неформалка, нудистка, політикиня, спартаківка, стриптизерка, членкиня та ін.).

До інших лексичних груп цього семантичного розряду ввійшло небагато нових слів, зокрема до назв жінок за вихованням, вчинками, поведінкою (*блясниця, бахуриця, бомжетутка, бонвіванка, бришка, валемба, валюха, вбійниця, верховодка, вібриндуля, збоченка, клятвoporушниця, коверзуля, кривоприсяжниця, крутиголова, мантачка, невдячниця, непорочниця та ін.); назв жінок за внутрішніми якостями, рисами характеру, темпераменту (буквалістка, буквоїдка, винозірка, висікачка, відчаюга, еготистка, жвинда, задавачка, заздрісниця, злобителька, ініціативниця, інтровертка, лицемірка, мерзенниця, наївнячка та ін.); назв жінок за стосунками, відношеннями (вірнопідданиця, ворогиня, галлофобка та ін.); назв жінок за зовнішнім виглядом і станом (екстремалка, зателепанка, захвойдаха, лахманниця, мантелєпа та ін.); назв жінок за здібностями, задатками, знаннями (езотеричка, ерудитка, інтелектуалка та ін.). Це фемінітиви власне українського та іншомовного походження, що могли бути відомі ще з минулих часів, як і відповідні назви чоловіків, виражаючи негативно або позитивно оцінні значення (апологетка, балакучка, барахольниця, белькотуха, блудодійка, варіятка, виродженка, висікачка, відчайдуха, добрячка, жмикрутка, завидниця, замазурка, золотоволоска, кучерявка, мародерка, містифікаторка та ін.).*

Семантичний розряд назв жінок за територіальними, національними, племінними, етнічними, расовими ознаками – це фемінітиви, збережені від минулого століття та чимало теперішніх новотворів. Збагачення цього розряду забезпечили найбільшою мірою назви жінок за державою, країною, містом, регіоном, областю проживання, що сформувалися на базі питомих основ (*деревлянка, донеччанка, житомир'янка, збаражчанка, іванофранківка, індоєвропейка, киянка, коломиїтка, косів'янка, кременчанка, кропивничанка, лемкиня, львів'янка, миколаївка, одеситка та ін.) і значно більше – від запозичених основ (аравит'янка, аравлянка, арнаутка, ассиріянка, баварка, барселонка, басарабка, берлінка, біармійка, ботсванка, бразилійка, брюсселька, бурундійка, вавилонка, вавилонянка, валашка, вашингтонка, великобританка, великополька, великоросіянка, венесуелка, венеційка, вільнюска, вірджинка, габонка, гаванка, гаїтянка, гасконка, гаянка, гваделупка, гватемалка, гвіанка, геленка, генуезка, гессенка, гондураска, гренадка, гренландка, дагомейка, джибутійка, домініканка, дубайка, егейка, еквадорка,*

еміратка, єгиптянка, єменка, єреванка, єрусалимлянка, жєневка, занзібарка, ібероамериканка, івуарійка, ічкерійка, казанка, казахстанка, каліфорнійка, камерунка, канадійка, кандіотка, каталонка, катарка, колумбійка, копєнгаєнка, коринфянка, косоварка, краків'янка, кувеїтка, кувеїтянка, кушанка, ланкійка, лаотянка, латгалка, латинка, латиноамериканка, латинянка, ліберійка, ліванка, лідійка, лісабонка, лондонка, люблянка, люксембуржска, магрибінка, малайзійка, малійка, маорійка, марокканка, мексиканка, месопотамка, пакистанка, парагвайка та ін.). Слід зауважити, що вивчення світової географії давало змогу пізнавати різні частини земної кулі та її представників і раніше, однак тільки на сучасному етапі через активні й доступні міжконтинентальні зв'язки, які стали звичайними й закономірними, поширюються назви осіб як чоловічої, так і жіночої статі не тільки за великими чи визначними населеними пунктами, а й за маловідомими територіями, регіонами, давніми етнічними групами, сім'ями, народностями (анголка, андійка, аннамка, антигуанка, арабка, аравійка, африканерка, балкарка, бангладешка, башкирка, берберка, бірманка, біхарка, боснійка, боснячка, бретонка, бургундка, валлійка, валлонка, вануатка, в'єтнамка, вогулка, галілеянка, гамбійка, готтєнтотка, гуджаратка, догонка, дунганка, еритрейка, ескімоска, єврейка, зімбабвійка, іберійка, іжорка, інгушка, індонезійка, ітельменка, камчадалка, карагаска, карєнка, каїшмірка, кірибатійка, койсанка, кумичка, кушитянка, кхмерка, лаоска, лесотка, лівійка, маврикійка, малавійка, малагасійка, мальдивка, мальтійка, маньчжурка, мецєрячка, мікронезійка, мінойка, напівполька, напівшведка, айсорка, антка, арамейка, афро-американка, ахеянка, беотійка, варварка, гаволянка, далматинка, данайка, іберійка, іллірійка, карібка, кашкайка, кубачинка, кутригурка, лєвантинка, мазовшанка, македонянка, мансійка, меотка, мерянка та ін.)

Семантичний розряд назв жінок за соціально-класовим, спадково-майновим, сімейним станами зазнав найбільших змін, порівняно з минулим століттям. Фемінітиви цього розряду відійшли значною мірою до пасивного складу як історизми. Це назви жінок за належністю до певного соціального прошарку (*куркулька, поміщиця, середнячка* та ін.), за станом і статусом чоловіків та батьків (*отаманиха, отаманівна* та ін.), за перебуванням у різних формах поневолення (*бранка, полонянка, рабиня* та ін.). За відсутності відповідних реалій (соціальної диференціації населення) такі найменування жінок використовуються сьогодні з метою відтворення

давнього становища жінок, особливо в художньому та розмовному стилях української мови (*гетьманиша, гетьманівна, бурлачка, кметиця, остарбайтерка* та ін.). До загальноновживаної лексики належать слова, що виражають сучасний стан правління або підкорення, матеріального забезпечення, а також сімейне й ситуативне становище жінок (*автовласниця, гастарбайтерка, грандеса, правителька, бездомниця, заробітчаниця, острожниця, холостячка* та ін.). У сучасних реаліях українського суспільства вираження соціального стану жінки зумовлене переважно реалізацією її професійних якостей і можливостей, вроджених і набутих інтелектуальних ознак.

Семантичний розряд назв жінок за церковно-релігійними ознаками на сучасному етапі поповнили нові назви жінок за ставленням, відношенням до церковного-релігійного життя (*боговгодниця, вірянки, говільниця, гріховниця, непорочниця, побожниця* та ін.); назви жінок за церковними-релігійними інтересами, уподобаннями (*автокефалістка, анабаптистка, аріанка, бехаїстка, ваххабітка, вішнуїтка, вудуїстка, індуїстка, ламаїстка, менонітка* та ін.); назви жінок за віровизнанням, церковно-релігійною належністю (*бенедиктинка, вірмено-григоріанка, греко-католичка, домініканка* та ін.); та повернуті до вжитку давні найменування жінок (*боголюбця, василіанка, великогрішниця, говільниця* та ін.). У формуванні номінацій цього розряду значну роль відіграли іншомовні слова, що внаслідок інтернаціоналізації потрапили на український ґрунт у минулому столітті і в умовах обмеження християнського церковно-релігійного життя та поширення різних угруповань спричинили творення найменувань представників різних об'єднань, течій, напрямів (*адвентистка, євангелістка, ісламістка* та ін.).

Семантичний розряд назв жінок за фізичним, психологічним і фізіологічним станами на сучасному етапі містить фемінітиви, відомі з минулого століття, а також низку нових утворень (*аутистка, бездіткня, вікіголічка, вуаєристка, клаустрофобка, лесбіянка, лудоманка, неплідниця, німфоманка, положкиня* та ін.). З оцінною семантикою такі слова поширені сьогодні в розмовному мовленні, виражаючи різні набуті або вроджені вади жінок (*алкоголічка, здохлячка, лесбійка, маразматичка, мертвачка* та ін.) і навіть за допомогою синонімічних утворень (*лівацунка, лівкутниця, лівцунка*), а зі стилістично нейтральним значенням використовуються в медичній сфері. Назви жінок за різними хворобами можуть набувати

загальноовживаного характеру або термінологічного значення (*аутистка, інвалідка, неплідниця* та ін.).

Семантичний розряд назв жінок за родинними зв'язками та відношеннями охоплює сьогодні фемінітиви, успадковані переважно з минулого століття, що зберігають класифікацію за стилістичними й функціональними ознаками. Стилiстично нейтральні слова належать до загальноовживаної лексики, а стилістично марковані – до розмовного та діалектного мовлення. До того ж, як нейтральні, так і марковані найменування жінок зазнають розширення семантичної структури (*тітка, тітонька, тіточка* «сестра батька або матері», «жінка дорослого віку» та ін.). Багато фемінітивів являє собою застарілу лексику, що вийшла з ужитку взагалі (*породженниця, родителька* та ін.) або використовується зі стилістичною метою в художніх чи інших творах, а також невеликою мірою в говорах української мови (*байстрючка, діверка, ненька, падчїрка, сноха, ятрївка* та ін.).

Характерною ознакою фемінітивної підсистеми сучасної української мови стала семантизація загальних найменувань жінок, порівняно з минулим століттям. Із використанням найновішої різностильової літератури і лексикографічної бази визначено близько п'ятсот іменників зі значенням особи жіночої статі, які розширили свою семантичну структуру і належать сьогодні до багатозначних слів. Такі субстантиви входять до різних семантичних розрядів, являють собою стилістично нейтральні і стилістично марковані слова, літературні й діалектні, давні й теперішні, загальноовживані й рідковживані. Частина багатозначних фемінітивів збережена із попереднього століття, напр.: *манекенниця* «робітниця, яка виготовляє й виставляє манекени для загального показу й огляду» – Вироби манекенниці користуються великим попитом у магазинах міста (СУМ 20, 8, 451); «працівниця швейного цеху, торговельного закладу, модельного агентства, яка приміряє, показує, демонструє одяг покупцям, гостям» – Стівбичачи при ньому, вона навч бачила, зором багатогоокого ворушкоого тлуму, що в неї є: постава манекенниці, персикова шкіра й розкішне хвилясте волосся з медовим відсвітом (ЗСП, 217). Більшість назв жінок змінила або розширила свою семантичну структуру, напр.: *радниця* «жінка яка дає поради», «дружина радника» (СУМ 11, VII: 245) і *радниця* «службовиця при главї держави або інших високопосадових особах, яка дає поради з певних питань» – Радниця (СДГ, 102); «порадниця, наставниця, вихователька, *перен., зверт.*» – Вчителько моя, зоре світова, Раднице

моя На Україні милій! (СУМ 11, VIII, 437); *феміна* «жінка взагалі» – А жінки, вгодовані феміни, ніби розриваються від сміху, бавлячись грудей своїх м'ячами, щоб на сукнях чорних золотенькі хрестики, мов коники, стрибали... (ПВТ, 1, 443); «прибічниця жіночого руху за збереження рівних прав жінок із чоловіками, феміністка, *розм.*» – Чого не скажеш про окрему касту фемін (точніше – їхніх віртуальних втілень), котрі працювали навіть на 8 березня... (ЛСІ 4, 120).

Унаслідок порівняння фемінітивів попереднього й теперішнього часів простежено різні процеси розширення семантичної структури слів (втрата основного номінативного значення, зміна стилістичного забарвлення, перерозподіл між прямими й непрямими значеннями та ін.). Однозначні фемінітиви розвивали додаткове номінативне значення, напр.: *кандидатка* «висуваниця, претендентка» – Молодий семінарист на карикатурі екзаменує кандидатку в дружини на її відповідність нормі (ГММ, 36); «жінка, яка має вчений ступінь кандидата наук» – Пам'ять потребує постійного тренування. Цьому добре сприяють читання книг, розв'язування математичних задач, кросвордів, вивчення іноземної мови, – каже Ольга Гевка, кандидатка медичних наук, доцентка Національного медуніверситету (ГЕЛ, 17/95: 10); змінювали давнє номінативне значення на вторинне, напр.: *піонерка* «членкиня добровільної дитячої організації» (СУМ 11, 6: 537) і *піонерка* «першопрохідниця, початківка, засновниця» – Рівноправність статей – аж ніяк не самоціль. Лише для перших піонерок жіночого руху на початку дев'ятнадцятого століття найважливішим було, нагадувала Рудницька, «зрівняння з мущинами», «нівеляція всіх питомих жінці окремішних рис» (АЖП, 39); «представниця дитячої комуністичної організації, *іст.*» – Юна ленінка Ніночка з відразою сприймає усе національне, адже виховувалася «в ідейно правильній сім'ї», навіть друзі глузують із фанатизму юної піонерки, йменуючи її «Сталіна, Октябрина, П'ятирічка, Тракторуся» (УХІ, 269); набували значень, відмінних від семантики твірних основ (із неособовими значеннями), напр.: *жертovníк* «стіл або місце, де клали жертву», «стіл у православній церкві, на якому виконують обряди» (СУМ 11, 2: 522) і *жертovníця* «жінка, яка здійснює самопожертву» – Олена Теліга – видатна поетка, героїня й жертovníця заради української національної ідеї (СУМ 20, 4: 735); «богопослушниця, про Божу Матір, *реліг.*» – Діти у віршах та піснях прославили «жертovníцю Месії, білий цвіт лелії, дорогий кристал» – Небесну Заступницю (ГНЗ, 19/37: 3);

Крім того, зафіксовано й деякі однозначні фемінітиви, які в нових суспільних реаліях функціонують зі значеннями, відмінними від попередніх фемінітивних або маскулінативних значень, напр.: *верховодка* «дрібна прісноводна риба», «найближчий до поверхні шар води» (СУМ 11, 1: 337) і *верховодка* «впливова жінка, яка відіграє керівну роль у певному середовищі, розм.» – Не любить вона [Оленка] свого офіцера Петра, хоча зовні весела, стрімка, можна подумати, щаслива. Хто її добре не знає, скаже – верховодка (СУМ 20, 2: 160); *передовиця* «передова стаття» (СУМ 11, 6: 172) і *передовиця* «жінка, яка випереджає інших, досягає найбільших успіхів у роботі» – Передовиці податкового фронту (ЛСІ 4, 89); *інтегратор* «прилад для механічних обчислень» (СУМ 11, 4: 35) та *інтеграторка* «жінка, яка сприяє згуртуванню, об'єднанню людей, ідей» – Інтеграторкою районного масштабу жінку стали називати не так давно – після її ініціативи провести збори всіх фермерів району (СУМ 20, 6, 547). Навіть виявлено давні фемінітивні значення, замінені згодом неособовими значеннями, що в діяхронії і тепер можуть бути оцінені як розмовні лексеми, напр.: *мантачка* «брусок для гостріння коси» (СУМ 11, 4: 623) і *мантачка* «жінка, яка бреше, обдурює, ошуканка, заст., розм.» – А ти вже не слухай тоєю мантачки сину (КІСТ).

На словотвірному рівні фемінітивна підсистема сучасної доби відзначається багатьма новими змінами, але нечисленними, порівняно з минулим століттям. Деривацію фемінітивів представляє сьогодні морфологічний спосіб із перевагою суфіксального різновиду над іншими способами творення (префіксацією, конфіксацією, флексацією, основоскладанням, субстантивацією). Суфіксальне словотворення активізоване внаслідок використання продуктивних словотвірних засобів, насамперед суфікса *-к-а*, а також тих, які раніше були малопродуктивними, зокрема суфікса *-ин-я*. Словотвірчі афікси дали змогу класифікувати морфологічні деривати за словотвірними типами і виділити ті, які зазнали найбільших кількісних змін (унаслідок зростання твірної бази, продуктивності словотвірних морфем та ін.), а також виявити словотвірні типи, які знизили або втратили своє значення. Підвищення продуктивності суфікса *-к-а* спричинило творення найбільшої кількості фемінітивів такої структури, однак у межах дериватів на *-к-а* словотвірні моделі зазнали різних змін під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників.

Продуктивні словотвірні моделі фемінітивів із суфіксом *-к-а* збережено з минулого століття і застосовано сьогодні для творення

нових іменників зі значенням жіночості. Причому найбільшу мотиваційну базу для творення фемінітивів становлять нині маскулінативи іншомовного походження. Так, із численною кількістю зафіксовано деривати, сформовані від іменників на *-ист*, *-іст*, напр.: *абсолютистка*, *абстракціоністка*, *абсурдистка*, *авіамоделістка*, *автомототуристка*, *автономістка*, *автотуристка*, *аквалангістка*, *акмеїстка*, *албаністка*, *американістка*, *антиглобалістка*, *антитерористка*, *антифеміністка*, *арабістка*, *африканістка*, *бар'єристка*, *батерфляїстка*, *батутистка*, *біатлоністка*, *білорусистка*, *бонапартистка*, *боністка*, *брасистка*, *буєристка*, *вейкбордистка*, *вейсманістка*, *велоболістка*, *велотуристка*, *велофігуристка*, *відеожурналістка*, *візуалістка*, *вікіпедистка*, *віндсерфінгістка*, *віталістка*, *вітражистка*, *віуелістка*, *водевілістка*, *волютаристка*, *гандболістка*, *гармоністка*, *гебраїстка*, *гімалаїстка*, *гімнастка*, *гольфістка*, *гуманістка*, *дельтапланеристка*, *дескриптивістка*, *детективістка*, *дзюдоїстка*, *домбристка*, *домристка*, *екзистенціалістка*, *ексгібіціоністка*, *елліністка*, *епіграматистка*, *жирондистка*, *ілюзіоністка*, *імморалістка*, *інтуїтивістка*, *інтуристка*, *іраціоналістка*, *ісламістка*, *іспаністка*, *кабаретистка*, *канойістка*, *кантелістка*, *каратистка*, *керлінгістка*, *кетчистка*, *кіномонтажистка*, *кларнетистка*, *комформістка*, *конкуристка*, *криптографістка*, *кroatистка*, *кросвордистка*, *кубофутуристка*, *культуристка*, *латиністка*, *лейбористка*, *лівоцентристка*, *лицейістка*, *мазохістка*, *маоїстка*, *медієвістка*, *мілітаристка*, *монотипістка*, *нудистка*, *півфіналістка*, *пикетажистка*, *постімпресіоністка*, *постконструктивістка*, *постмодерністка*, *постнатуралістка*, *проблемістка*, *програмістка*, *рапіристка*, *радіожурналістка*, *сигналістка*, *синтоїстка*, *скутерістка*, *традиціоналістка*, *шаблістка*, *шпажистка* та ін.

Продуктивною на сучасному етапі стала словотвірна модель фемінітивів на *к-а*, мотивованих маскулінативами на *-ець* (з усіченням *-ець*), які так само мають переважно іншомовні корені, напр.: *анголка*, *андійка*, *аннамка*, *антигуанка*, *антимайданівка*, *аравійка*, *аравлянка*, *арамейка*, *аргентинка*, *арійка*, *багатоборка*, *балтійка*, *бангладешка*, *бандерівка*, *басарабка*, *берлінка*, *біармійка*, *біженка*, *білогвардійка*, *біхарка*, *боснійка*, *ботсванка*, *бразилійка*, *брюсселька*, *бургундка*, *бурундійка*, *вавилонка*, *валлійка*, *вануатка*, *вашигтонка*, *великобританка*, *венесуелка*, *венеційка*, *в'єтнамка*, *визволенка*, *виродженка*, *вільнюска*, *вірджинка*, *габонка*, *гаванка*, *гамбійка*,

гасконка, гаянка, гваделупка, гватемалка, гвіанка, генуезка, гессенка, гібралтарка, гімалайка, гондураска, гренадка, гренландка, гуджаратка, дагомейка, далматинка, данайка, джибутійка, домініканка, донка, дубайка, егейка, еквадорка, еміратка, еритрейка, естонка, єменка, єреванка, жєневка, закарпатка, занзібарка, зателепанка, збоченка, зімбабвійка, злочинка, іберійка, іжорка, індоєвропейка, ічкерійка, казанка, казахстанка, каліфорнійка, камбоджійка, камерунка, канадійка, кандіотка, каталонка, катарка, кашкайка, кашмірка, кірибатійка, кіровоградка, колумбійка, копенгагенка, корсиканка, костариканка, кубачинка, кувейтка, кувейтянка, ланкійка, лаоска, лаотьянка, латгалка, левантинка, лесотка, ліберійка, ліванка, лівійка, лісабонка, лондонка, люблянка, люксембуржска, маврикійка, магрибінка, мадагаскарка, македонка, малавійка, малагасійка, малайзійка, малійка, мальдивка, мальтійка, маорійка, марафонка, месопотамка, метробудівка, миколаївка, мікронезійка, мінойка, неїталійка, новобранка, парагвайка, підтіпанка та ін.; та -ин, -анин, -янин (з усіченням -ин) (аравлянка, великополька, великоросіянка, віслянка, гаволянка, галілеянка, деревлянка, діаспорянка, дунганка, експолонянка, ерзянка, ерусалимлянка, житомирянка, заводчанка, загорянка, зарічанка, землянка, коринф'янка, косів'янка, краків'янка, краянка, кропивничанка, кушанка, лаотьянка, львів'янка, мазовшанка, македонянка, малоросіянка, мерянка, мінчанка, містянка, мокшанка, наддністр'янка, напівпуританка, негаличанка, неомусульманка, сіверянка, сумчанка, таборянка, форумчанка, хмельничанка та ін.

Назви жінок за національними, територіальними, етнічними та іншими ознаками зумовлені відповідними найменуваннями чоловіків, а не власними назвами, відповідно до тенденції формування корелятивних утворень чоловічого і жіночого родів. Такі словотвірні процеси відображено і в дериватологічних студіях минулого століття, зокрема у дослідженнях І. І. Ковалика зазначено, що «суфікс -к-а приєднується до усіченої основи назв чоловічого роду з суфіксом -ець (американець – американка...), причому деякі назви осіб жіночої статі за національністю утворені з суфіксом -анка (-янка) (китаянка, корейка), і з суфіксом -анин (-янин), де усічений елемент -ин (заробітчанка, прочанка...)» [Словотвір, 1979: 96]. У сучасних лінгвістичних студіях ідеться про мотивування вказаних фемінітивів словами, від яких походять і маскулінативи (українка, українець < Україна) [Кислюк, 2017: 328]. Однак словотвірна модель фемінітивів

«основа на *-ець* (з усіченням *-ець*) + *-к-а*» має тривалу історію і може вважатися сьогодні регулярною.

У межах словотвірного типу на *-к-а* частина словотвірних моделей зменшила свою продуктивність, порівняно з минулим століттям, але також відображає більшу вагу запозичених основ у деривації фемінитивів, ніж питомих, зокрема це словотвірні моделі:

– «непохідна основа + *-к-а*» (*аборигенка, агентка, айсорка, антка, апологетка, арабка, арнаутка, атлетка, батуринка, бечуанка, бонвіванка, брюнетка, валашка, валлонка, васалка, вогулка, деанка, догонка, еспертка, ескімоска, естетка, інтроверта, ітельменка, карагаска, каренка, карибка, кандіотка, клеветка, койсанка, косоварка, кумичка, кутригурка, кхмерка, маронка, меотка, мулатка, неофітка, содомітка, чалдонка та ін.*);

– «складена основа + *-к-а*» (*англоманка, англофобка, балетоманка, бібліоманка, бібліофілка, бізнесменка, бітломанка, блудодійка, важкоатлетка, велоакробатка, вітровійка, водоноська, галломанка, галлофобка, гомеопатка, графоманка, еротоманка, експрем'єрка, ексчемпіонка, ігроманка, кавоманка, кіноманка, космополітка, компатріотка, ксенофобка, напівшведка, німфоманка, політзечка, психотерапевтка та ін.*);

– «основа на *-ат, -ант, -янт* + *-к-а*» (*ад'ютантка, акселератка, білоемігрантка, варіятка, докторантка, емансипатка, інтересантка, інформантка, колаборантка, комерсантка, конкурсантка, магістрантка, маніпулянтка, медіаконсультантка, мігрантка, міліціянтка, оркестрантка, страхделегатка та ін.*);

– «основа на *-ор* + *-к-а*» (*автоаматорка, дегустаторка, дикторка, екзаменаторка, експериментаторка, ілюстраторка, імператорка, інтеграторка, інформаторка, коментаторка, махінаторка, механізаторка, операторка, проректорка, ректорка, співредаторка, псевдоакторка, псевдопрокурорка та ін.*);

– «основа на *-ер* + *-к-а*» (*антикорупціонерка, африканерка, байкерка, візіонерка, дизайнерка, дублерка, інтерв'юерка, каскадерка, кікбоксерка, кілерка, легіонерка, медіатренерка, передпенсіонерка, режисерка, тренерка та ін.*);

– «основа на *-ач, -яч* + *-к-а*» (*вивідувачка, вимагачка, винаймачка, відпарювачка, відтворювачка, відтискувачка, вільнослухачка, записувачка, збувачка, зцілювачка, користувачка, медіадіячка, настроювачка, натирачка, плавачка, радіослухачка, сколювачка, телеоглядачка, улаштовувачка та ін.*).

Практика використання запозичених словотворчих засобів міцно закріпилися на українському ґрунті, унаслідок чого деякі словотвірні моделі дотепер зберігають живучість або за звичкою відтворюються в мовленні, зокрема словотвірна модель «основа на *-тель* + *-к-а*» (*автолюбителька, автомотолубителька, воїтелька, експриятелька, зачинателька, злобителька, мислителька, письменоводителька, співжителька* та ін.).

Крім названих продуктивних і малопродуктивних словотвірних моделей фемінітивів, що належать до словотвірного типу на *-к-а*, виявлено поодинокі нові деривати іншої структури, що походять від запозичених основ на *-ант, -ал, -ар, -ент, -ир*, напр.: *абстинентка, доцентка, президентка, екстремалка, ексрегіоналка, інтелектуалка, маргіналка, телекореспондентка, автопасажирка*, та ін.; або питомих слів на *-ар, -ун, -ій, -ач, -ин*, напр.: *книгарка, відунка, водійка, скиглійка, напівжєбрачка, нерусинка* та ін.

У період націоналізації і демократизації української мови помітно знизилася продуктивність словотвірних типів фемінітивів на *-ниц-я, -льниц-я*, які досягли високого рівня продуктивності, як і суфікс *-к-а*, у минулому столітті. Унаслідок цього вони відходять поступово до малопродуктивних дериваційних ресурсів, формуючи невелику кількість фемінітивів (*державниця, детективниця, колійниця, мітингувальниця, очільниця, піарниця, речниця* та ін.) та конкуруючи з суфіксом *-к-а* (*байкерниця* і *байкерка*) [Кислюк, 2017: 332]. Інтенсивну частину словотвірних типів на *-ниц-я, -льниц-я* становлять фемінітиви попередньої доби, що малою мірою задіяні сьогодні в називанні жінок через відсутність щоденної потреби у вираженні давніх суспільних відносин, реалій, виробничих дій і процесів. Екстенсивна частина – це небагато нових фемінітивів із суфіксом *-ниц-я*, а також поодинокі деривати на *-иц-я, -чиц-я, -щиц-я, -льниц-я*, які мотивовані переважно префіксальними або складними маскулінативами (*гастрописьменниця, великогрішниця, великорозумниця, велогонниця, велоперегонниця, екссоратниця, дітоненависниця, домопрацівниця, ідолопоклонниця, непокірниця, непривітниця, неробітниця, одноісочниця, паратисьменниця, перешкодниця, псевдозаступниця, радіомонтажниця, самопомічниця, телерадіопрацівниця, чоловікенависниця, льонопрядильниця, світлокопіювальниця* та ін.). До того ж, словотвірні типи на *-иц-я, -чиц-я, -щиц-я* слід розглядати як архаїзовані в українській мові, з яких словотвірний тип на *-иц-я* належить до спільнослов'янського фонду, що не розвинув

продуктивності на українському ґрунті та зберігся в поодиноких найдавніших утвореннях (*зовиця, стариця, черниця* та ін.) і в сучасних (*мовознавиця, очевидиця, духовидиця, роботодавиця* та ін.), а через низьку продуктивність вираження словотвірного значення жіночості він компенсує свою дериваційну потугу за допомогою первинного демінутивного значення, надаючи фемінітивам оцінного значення (*крикливиця, лукавиця, цнотливиця, тупиця* та ін.) та продукуючи образні назви жінок (*вовчиця, львиця, телиця*), що простежено в діалектному та художньому мовленні (*видданиця, зведениця, літавиця, марнотравиця* [ГМТ: 164, 580, 860, 897]), напр.: Мене чомусь любив вівчар, Тоді – як я була *ягницею* (МЖА: 22); ...обніме, наче молода *бісиця*, В солодкім і глухім малиннику. І ти перейдеш огненну ріку Задля обіймів цієї *чугайстрици* (МЖА: 42).

Формування субстантивів жіночого роду за допомогою суфікса *-иц-я* від іменників чоловічого роду не сприяє їх стилістичному врівноваженню, тому не може виступати ефективним способом сучасної фемінізації. У випадку можливого творення фемінітивів на *-иц-я* від маскулінативів, особливо іншомовного походження, які викликають найбільше труднощів у продукуванні слів і потребують влучного добору словотвірних засобів, назви жінок отримують стилістичне навантаження (переважно розмовне зі зниженим відтінком), напр.: *лікар* > *лікариця, москаль* > *москалиця, фельдшер* > *фельдшерниця*; і рідко виражають стилістично нейтральне, напр.: *підприємець* > *підприємниця, музикознавець* > *музикознавиця, ясновидець* > *ясновидиця*. А словотвірні типи на *-чиц-я, -щиц-я* як специфічні дериваційні засоби російської мови сьогодні не беруть участь у творенні фемінітивів, частково збережені з розмовному та діалектному, а також у професійній діяльності (*наладчиця, підрядчиця, гончиця, паяльщиця* та ін.), і виявляють тенденцію до повного занепаду із заміною їх іншими словотвірними типами (*льотчиця – літунка, продавиця – продавчиня*).

Малопродуктивні словотвірні типи фемінітивів на *-івн-а, -их-а, -ух-а, -ин-я, -ш-а* втратили рівновагу і відіграють неоднакову роль у сучасних процесах фемінізації. Загальні назви жінок із суфіксом *-івн-а* являють собою реліктовий словотвірний тип, що виражав мутаційне словотвірне значення «дочка стосовно батька, названого твірним іменником» та розвинувся в староукраїнський і новий український періоди. Так, до «Словника української мови» П. Білецького-Носенка введено більше ста фемінітивів із суфіксом *-івн-а* (*котлярівна,*

малярівна, маршалівна, склярівна, чумаківна, школярівна та ін.). За таким словотвірним типом сьогодні не утворюються субстантиви на позначення жінок за діяльністю, станом, посадою батьків, оскільки номінування дочки за належністю батькам зумовлюють антропоніми (прізвища, прізвиська, імена, клички тощо), а суфікс *-івн-а* усталено для вираження жіночих імен по батькові (*Ігорівна, Петрівна, Яківна*). Словотвірний тип на *-их-а* виражав дериваційне значення «дружина стосовно чоловіка, названого твірним іменником» і поширився в попередні періоди, як і словотвірний тип на *-івн-а*, та зберігся частково в сучасній українській мові, але зі зниженим розмовним відтінком. Учені слушно зазначають, що обидва словотвірні типи на *-их-а* і на *-івн-а* мають однакову питому вагу [Граматики, 2017: 142] і можуть утворюватися від спільних твірних основ, як і в минулому, напр.: *дяк > дячиха, дяківна; кравець > кравчиха, кравцівна; отаман > отаманиха, отаманівна* (СБН: 127, 195, 266). Однак давні чи нові слова на *-их-а* функціонують тільки в розмовному й художньому мовленні (*осавулиха, куркулиха, рибалчиха, сторожиха, швейцариха* та ін.), особливо для відтворення реалій минулих часів або для вираження згрубілого чи зневажливого ставлення до жінок (*суддиха, сторожиха*), а в діалектному мовленні формант *-их-а* став продуктивним для творення фемінітивів-андронімів (*Дмитриха, Петриха, Степаниха* та ін.). Формування загальних і власних назв відбувалося одночасно, що й засвідчено писемними джерелами, зокрема «Словник української мови» П. Білецького-Носенка вмістив близько тридцять фемінітивів на *-их-а* (*Антониха, маляриха, Ничипориха, Опанасиха, товмачиха, чинбариха* та ін.). Невелика продуктивність суфікса *-их-а*, порівняно з *-івн-а*, зумовлена тим, що у вираженні значення «дружина стосовно чоловіка, названого твірним іменником» він конкурував із суфіксом *-к-а* (*паламариха, паламарка; слюсариха, слюсарка*), який став витісняти його ще в новий український період, напр.: *гаптарка, гаптарівна; гутничка, гутниківна; жовнірка, жовнірівна* (СБН: 94, 110, 139).

Словотвірні типи на *-ух-а, -и-а* належать сьогодні до малопродуктивних, що більшою мірою репрезентують давні утворення, ніж беруть участь у формуванні нових дериватів. Обидва такі словотвірні типи мають статус стилістично забарвлених із розмовними значенневими відтінками. Фемінітиви на *-ух-а* – це переважно інтенсивна частина (*вередуха, воркотуха, гелготуха, клопотуха, ляскуха, плетуха, потаскуха, чистуха, щебетуха*), яку доповнюють поодинокі деривати – екстенсивна частина (*відчайдуха,*

посмітюха, семиділуха та ін.), локалізована в межах розмовного або діалектного мовлення, напр.: *ропуха* «огрядна, товста жінка, образн., знев., згруб.»: Ще молодá, а уже така *ропуха* шо у двéрі ни можи уміститиси (СБГ: 467). Фемінітиви із суфіксом *-и-а* становлять так само переважно інтенсивну частину (*гейша, економша, кастелянша, кіоскерша, командирша, манікорша* та ін.), сформовану в минулому столітті під значним впливом запозиченого з російського мови форманта *-и-а*, що спричинив творення мутаційного словотвірного значення «дружина стосовно чоловіка, названого твірним іменником» (*гетьманша, майорша, офіцерша*) або ще й значення жіночості (*докторша* «дружина лікаря», «жінка-лікар»). Під впливом таких номінацій утворюються поодинокі нові слова для позначення жінок за діяльністю як екстенсивна частина (*кондукторша, інспекторша, репетиторша, фермерша*), що не виявляють ознак загальноновживаного характеру через знижене розмовне забарвлення.

За останні десятиріччя зросла продуктивність питомого словотвірного типу на *-ин-я*, насамперед у формуванні іменників для позначення жінок за професійною діяльністю, що відобразило великою мірою в публіцистичному стилі української мови і засвідчило здатність вказаного словотворчого засобу брати участь у деривації фемінітивів зі значенням жіночості, не викликаючи особливих труднощів у процесі словотворення [Стишов, 2012: 28–29]. Активне продукування фемінітивів на *-ин-я* дає змогу цьому словотвірному типу розвинутися й закріпитися на власному ґрунті, однак не уможливлює регулярне творення іменників жіночого роду від співвідносних іменників чоловіків роду, що зумовлено особливостями сполучуваності суфікса *-ин-я* з твірними основами, особливо запозиченими (*агент, експерт, маклер, дебітор* та ін.) або через дію універсального словотвірного типу на *-к-а* (*волонтерка, депутатка, кураторка, лауреатка, продюсерка* та ін.). Натомість суфікс *-ин-я* уможливлює деривацію фемінітивів на базі тих маскулінативів, що раніше не мали відповідників жіночого роду (*антропологиня, борчиня, валеологиня, гінекологиня, дієтологиня, кінологиня, плавчиня, психологиня, творчиня, філологиня* та ін.), тому має здатність до закріплення в статусі стилістично нейтрального засобу творення іменників зі значенням особи жіночої статі.

Подібно до словотвірного типу на *-ин-я* в українській мові за останній час активізовано для деривації фемінітивів словотвірні типи на *-ес-а, -ис-а* і перш за все з потребою у формуванні паралельних

утворень чоловічого і жіночого роду, особливо від основ, які не брали участь у продукуванні фемінітивів. Із минулого століття відомо поодинокі деривати на *-ес-а*, *-ис-а* (*абатиса*, *актриса*, *поетеса*, *принцеса* та ін.), тоді як сьогодні такі форманти задіяні переважно в творенні назв жінок за професійною діяльністю (*агентеса*, *клоунеса*, *метреса*, *лектриса* та ін.). Однак названі дериваційні засоби як не властиві для словотвірної системи української мови словотворчі ресурси надають фемінітивам зниженого значенневого відтінку й обмежують їх функціонування (*грандеса*, *медіакритикеса*, *патронеса* та ін.). У зв'язку з цим найновіші фемінітиви вказаної структури з'являються переважно в засобах масової інформації, напр.: *балотеса*, *майданеса*, *чемпіонеса* [див. Нелюба, 2011: 201].

Для сучасної української мови характерна велика кількість стилістично забарвлених словотвірних типів фемінітивів, що виражають переважно модифікаційне демінутивне словотвірне значення. Такі словотвірні типи успадковані з минулого століття і поділяються на продуктивні й непродуктивні. Продуктивні словотвірні типи на *-очк-а*, *-оньк-а*, *-ечк-а*, *-еньк-а*, *-ичк-а* регулярно беруть участь у деривації фемінітивів, причому з перевагою словотвірного типу на *-очк-а* (*авантюристочка*, *аферисточка*, *білявиночка*, *біляночка*, *браночка*, *брюнеточка*, *гімназисточка*, *годованочка*, *горяночка*, *дворяночка*, *земляночка*, *інтелігенточка*, *лаборанточка*, *мадамочка*, *меценаточка*, *мізиночка*, *молдаваночка*, *подоляночка*, *полоняночка*, *провінціалочка*, *смаглявочка*, *студенточка*, *світилонька*, *добродієчка*, *говорушечка*, *вороженька*, *коровайничка*, *косметичка* та ін.). Такі назви жінок функціонують у розмовному й діалектному мовленні, а також частково використовуються в художньому, епістолярному й публіцистичному стилях української мови.

Крім регулярних словотвірних типів, сьогодні маємо чимало нерегулярних, які відтворюються у словах, сформованих переважно в минулому столітті. Це стилістично нейтральні словотвірні типи на *-анк-а*, *-янк-а*, *-івк-а*, *-енк-а*, *-инк-а*, *-ин-а*, *-н-а*, *-л-я*, *-лл-я*, *-ал-я*, *-ен-я*, *-ад-я*, *-м-а* (*ахейка*, *гуцулянка*, *ятрівка*, *французженка*, *сербинка*, *білявина*, *в'язаля*, *німкеня*, *попадя*, *матір*) і стилістично марковані словотвірні типи на *-к-а*, *-иньк-а*, *-ушк-а*, *-ул-я*, *-ун-я*, *-ус-я*, *-ах-а*, *-ох-а*, *-як-а*, *-уг-а*, *-ищ-е* та ін. (*злodyжка*, *господинька*, *говорушка*, *коверзуля*, *мамуня*, *тітуся*, *захвойдаха*, *забрьоха*, *кривляка*, *драбуга*, *відьмище*). Водночас зафіксовано виникнення нових словотвірних типів, зокрема на *-ічк-а* (*географічка*, *педагогічка*).

У межах морфологічної деривації фемінітивів простежено активізацію префіксального способу творення і зокрема іменників зі значенням жіночості (*неїталійка, піддівоча*) [Клименко, Карпіловська & Кислюк, 2008: 55, 80 й ін.]. До префіксації фемінітивів на сучасному етапі можна зарахувати незначну кількість дериватів із афіксами *пра-, по-, не-, пере- (перед-), під-, при-* (*прабабуня, прапрабабуся, послужанка, негаличанка, неінтернатка, нерабиня, переглядачка, передпенсіонерка, піддружка, підматка, присваха* та ін.). Водночас окремі слова можуть співвідноситися з найменуваннями чоловіків, за наявності останніх (*нешвед – нешведка, нешляхтич – нешляхтянка, любовник – любовниця* та ін.).

На сучасному етапі розвинулося основоскладання і словоскладання фемінітивів, порівняно з минулим століттям. У творенні композитних дериватів беруть участь питомі й запозичені основи. Усе ж найбільш відчутною стала роль іншомовних основ у морфологічній деривації фемінітивів, що приєднуються здебільшого до запозичених слів, рідше до питомих, утворюючи таким чином гібридні композити. У ролі першої частини складних фемінітивів зафіксовано іншомовні елементи *авіа-, авто-, анти-, вело-, відео-, гастро-, екс-, інтер-, кіно-, медіа-, нео-, пара-, псевдо-, пост-, політ-, порно-, психо-, радіо-, теле-* та ін. (*авіамоделістка, автопасажирка, антифеміністка, велоакробатка, відеожурналістка, гастрописьменниця, ексрегіоналка, інтердівчина, кіномонтажистка, медіаконсультантка, неомусульманка, парापисьменниця, псевдопрокурорка, постімпресіоністка, політзечка, порнозірка, психотерапевтка, радіожурналістка, телесценаристка* та ін.). Співвіднесення таких композитів із наявними маскулінативами дає право розглядати їх як множинно мотивовані (належні й до суфіксальної деривації), напр.: *автолюбителька < любителька авто, автолюбитель*. Аналізування їх як складних дериватів зумовлене значною активізацією процесу основоскладання на сучасному етапі та в межах фемінітивного словотвору зокрема [див. Клименко, Карпіловська & Кислюк, 2008: 36, 84, 88, 200]. Свідченням цього стало й багато фемінітивів, які не мають чоловічих відповідників (*антижінка, автоледі, кінозірка, теледіва, псевдомама, інтершлюха, мініматуся, наркохвойда, порнобабуся, супердівка* та ін.). Менше виявлено складних фемінітивів із питомими коренями в ролі першої частини (*золотоволоска*), а також складноскорочених слів (*літдама*). Водночас складні фемінітиви могли утворюватися і за аналогією до відомих уже дериватів із питомими чи

запозиченими основами (*великорозумниця, великополька, домогосподиня, домопрацівниця, напівжебрачка, напівшведка, телезірка, телекореспондентка* та ін.). Із фемінітивним значенням сьогодні виявлено й окремі складні деривати спільного роду, напр.: *Дітовбивця* і *чоловіковбивця*, така жінка-труподка, думаю, не випадково, хоч і віддалено, нагадує жіночий образ Ю. Тарнавського у книзі “6x0” (ЗКП: 288); *Листоноша*, тітка Василина, йшла через вигін до Миколчиної вулиці, її помітили відразу ж усі хати і землянки (СУМ 20, 8: 161).

Словоскладання стало активним способом деривації фемінітивів у сучасній українській мові, як і основоскладання. У творенні юкстапозитів беруть участь іншомовні й питомі основи. Запозичені слова в ролі першої частини юкстапозитів поєднані переважно зі словами іншомовного походження (*бізнес-леді, прес-секретарка, конгрес-вумен, герл-френд*, але *козир-молодиця*), а питомі назви – з різними за походженням словами (*дружина-рабиня, дружина-скнара* (МЖІ: 20, 206)). У ролі перших компонентів часто вжиті власне українські назви *жінка, мати, дочка, сестра* і переважно як родові слова щодо наступних видових. Характерним для української мови стало використання слова *жінка* у препозиції щодо видових слів (*жінка-романістка, жінка-читачка, жінка-літераторка, жінка-мисткиня, жінка-революціонерка* та ін. (АЖП: 36,37, 104, 152, 256)). Водночас роль означуваних слів можуть виконувати й інші питомі та запозичені основи (*оповідачка-селянка, героїня-студентка, матір-княгиня, донька-одиначка, чужинка-європеїстка* та ін. (АЖП: 33, 42, 45, 53, 105–106)). Одне й теж слово може вживатися в ролі видового й родового компонента, напр.: *дівка-бранка* і *бранка-робітниця* (АЖП: 101, 102). Творення і поширення таких юкстапозитів зумовлене великою мірою усуненням із ужитку прикладок на позначення особи взагалі без розрізнення статі, характерних для минулого століття (*жінка-лікар, жінка-спеціаліст, жінка-програміст*). Усталення фемінітивів та закріплення їх загальноновживаного статусу сприяє уникненню і відповідних родових назв (*жінка, мати, дівчина* та ін.), оскільки видові слова можуть виступати самодостатніми номінативними одиницями у вираженні особи жіночої статі.

Продуктивними способами творення фемінітивів на сучасному етапі стали морфолого-синтаксичний і лексико-семантичний. До морфолого-синтаксичного належить багато різнозначенневих

номінацій, які найбільшою мірою відображають результати давньої субстантивації прикметників і дієприкметників (*незнайома, різноробоча, чергова* та ін.). Основа частина таких слів належить до розмовного та діалектного мовлення, насамперед okazіональні утворення (*лісна, розсильна, чорноволога, чорнява*), де вони набувають різного стилістичного вираження і співвідношення (*чорнобрива, чорнобривенька; мила, немилу, миленька; вірна, вірну, невірну*). Книжний характер мають фемінітиви, поширені в межах спеціальних видів діяльності, напр.: *неповнолітня, піддана, підзахисна, підопічна, підсудна, потерпіла* (юридичній); *благовірна, блаженна, всепречистая, всесвятая, православна, пречиста* (релігійній). З метою стилізації, поетизації чи для відтворення минулих історичних подій у творах художньої та іншої літератури можуть бути використані різні за часом і характером формування субстантивати зі значенням особи жіночої статі (*кохана, царівна, молода, стара, знайома* та ін.).

Продуктивним способом творення фемінітивів сьогодні став також лексико-семантичний, що відобразив номінування жінок за найбільш характерними для них ознаками загалом чи в конкретних теперішніх ситуаціях. Аналіз фемінітивів, належних до цього способу деривації, показав, що в історичному плані – це різні за етапами й процесами семантичної лексикалізації найменування жінок. У зв'язку з цим такі фемінітиви поділено на давні й сучасні утворення. Давні лексико-семантичні деривати – це небагато слів, засвідчених у межах різних часових зрізів, що збереглися або занепали на українському ґрунті (*амазонка, берегиня, рабіння* та ін.). Так, назву *берегиня* успадковано з праслов'янської мови зі значенням «міфологічна особа жіночої статі; русалка» (ЕССЯ, 1974, 1: 193) і з такою семантикою зафіксовано в давньоукраїнській мові: а переже того клали требу. упире(м) і *берегиня(м)* (СДЯ, I: 155), що тривалий час вживалася як міфологічна назва. На сучасному етапі це слово багатозначне, у семантичній структурі якого виділено кілька значень, що мають оцінний характер: «мати всього живого за давньослов'янськими уявленнями, захисниця людини, природи, добра; охорониця дому, родини, подружжя, *книжн.*», «жінка, яка охороняє когось або щось, піклується про кого-небудь, що-небудь, *розм.*», «русалка, яка живе на берегах водоймищ, *міфол.*» (СУМ 20, 1: 467–468).

Невелику твірну базу для лексико-семантичної деривації фемінітивів становлять назви осіб за міфологічними, етнічними, територіальними, національними ознаками (*амазонка, вакханка,*

авлетрида та ін.). У семантичній структурі таких слів розвиваються переносні значення, що стають виразниками різних жіночих ознак (*авлетрида* «повія», *амазонка* «жінка-войовниця», *вакханка* «жінка з нестримною, пристрасною поведінкою», *могіканка* «остання або найстарша представниця когось, чогось», *циганка* «безсоромна, нахабна жінка», «прохальниця» та ін.), напр.: Коли я думаю про міські квартали, я думаю, що я чула юнка з голубими прозорими віями, що я *амазонянка* й джигітую десь у заозерних краях... (СУМ 20, 1: 186); Очі закохані, веселі: в їх [них] запалився вогонь *вакханки* (СУМ 20, 2: 35); Скрізь було тихо, а тут крутив вітрюган упереміш з піском, хоча моя кучерява *гарпія* сиділа собі за столиком у власному барі (СУМ 20, 3: 481); та ін.), Шура скінчила курси (вона була «остатня *могіканка*», бо курси закриті – Вам, певне, то відомо?) і живе тепер у Полтавщині на своєму господарстві (СУМ 20, 9: 33); Йулина – *циганка*, н'ікого с'а не^н ган'бит (ССЗГ: 407). Фемінитиви, які виникли способом семантизації, поширені здебільшого в розмовному й діалектному мовленні.

Наукові дослідження засвідчили, що в лексико-семантичній деривації фемінитивів може брати участь численна кількість неособових номінацій, унаслідок чого останні набувають метафоричних значень і позначають жінок за характерними їх ознаками [див. Сукаленко, 2010]. У процесі історичного розвитку зафіксовано мало фемінитивів, що відображали результати переосмислення значень неособових слів. Однак із найбільшою кількістю виявлено назви птахів (*зозуля, пташка, чайка* та ін.), тварин (*кішка, льоха, пантера* та ін.), які розвинули переносні значення і стали у відповідних контекстах виразниками особи жіночої статі. Водночас простежено деякі відмінності між словами із метафоричним значенням. Від назв птахів утворюються переважно найменування жінок із позитивною семантикою (здрібнілі, пестливі, ласкаві, жартівливі), а від назв тварин, плазунів чи неособових слів – із негативною семантикою (згрубілі, зневажливі, лайливі, глузливі), напр.: ... *чаєчка* в'ється, об дорогу б'ється, К сирій землі припадає, чумаків благає: «Ой ви, чумаченьки, ви ще молоденькі! Верніть моїх чаєняток, вони ще маленькі!» (СМЖ: 79); Хай тато краще питає, чого її так довго не було, ніж має кривитися, що донька ходить, як *фіра* без дишла (МСД: 27).

3.5.2. Функціональні особливості жіночих найменувань

Фемінітивна проблематика розвивається і підтримується в науковому й суспільному розвитку насамперед завдяки «живучості» і «дієвості» фемінітивів, що відображається на їх функціональному рівні. Утвердження й використання найменувань жінок у всіх функціональних стилях української літературної мови, забезпечення ними всіх сфер і потреб життєдіяльності людей є свідченням їхньої «живої сили», стійкості і стабільності в мовному й мовленнєвому процесах. У зв'язку з цим функціональність є важливою домінантою у вивченні фемінітивів сучасної української мови.

Фемінітиви становлять одну з найбільш динамічних категорій слів у сучасній українській літературній мові, яка постійно розвивається і збагачується. Потреба в активному щоденному називанні жінки (офіційному й неофіційному) забезпечує стабільне використання загальноживаного фемінітивного лексикону, а також продукування нових словотвірних одиниць відповідно до швидкоплинних реалій суспільного розвитку і прогресу. Стабільність і незмінність основного фонду загальних назв осіб жіночої статі, який сформувався та утвердився завдяки багатовіковій мовній і мовленнєвій практиці, є національним надбанням, що ідентифікує український народ серед інших народів та відображає його власні здобутки в галузі творення фемінітивів, з одного боку, а також запорукою міцного, усталеного і врівноваженого державного життя й національного розвитку. Із відродженням власних історичних традицій, під впливом нових мовних і позамовних чинників фемінітивна підсистема української мови зазнає різних змін і коректив.

Категорія фемінітивів у лексикографічній практиці відображена і дотепер збережена з відсиланням до категорії маскулінативів (у розкритті лексико-семантичних, функціонально-стилістичних та інших ознак), що зумовлює сприйняття загальних назв жінок як варіантних щодо найменувань чоловіків і частково обмежує та стримує функціонування таких номінативних одиниць (особливо в галузях наукового й офіційно-ділового життя). Водночас швидкі лексичні зміни, зумовлені власними національними та світовими мовними процесами, активізують творення фемінітивів і спричиняють активне продукування та використання назв жінок, що породжує низку нових завдань у вказаному напрямі. У плані дослідження функціональності найменувань жінок визначальними є питання щодо використання

фемінітивів у різних формах загальнонародної мови і в різних стилях української літературної мови.

Для розв'язання фемінітивних проблем і зокрема питання про функціонування назв жінок у сучасній українській мові вартими уваги є українські лінгвістичні першоджерела, у яких ідеться і про граматичні та інші ознаки фемінітивів. Вони розкривають наукові погляди й здобутки, містять чималі напрацювання з фемінітивної проблематики, допомагають певною мірою усвідомити статус фемінітивів, процеси їх творення й використання, пізнати власні мовні традиції й виробити належні підходи щодо потрактування та застосування фемінітивів. У ракурсі історичного дослідження фемінітивів предметом наукового зацікавлення є перші українські граматичні праці, які стали проявом особливого інтересу до історії, етнографії, народної творчості й інших ознак українського народу в період загальноєвропейського руху відродження і потужним спалахом історичних, мовознавчих та інших наукових досліджень у ХІХ – на початку ХХ століть, зокрема на західноукраїнських землях. Однак початки таких досліджень сягають ще часів зародження й розвитку лінгвістичної науки загалом на українських землях.

Уже в першій українській мовознавчій праці «Граматыка словенская...» І. Ужевича (1643, 1645), яка написана латинською мовою, але з дослідженням системи української мови середини ХVІІ ст. [Німчук, 2007: 722], подано багато яскравих зразків творення та вживання фемінітивів, що стало доказом актуалізації і популяризації власне української та іншомовної фемінітивної лексики, зокрема за староукраїнської доби. В обох її списках уміщено чимало назв жінок різної семантики і структури, напр., у Паризькому списку: *воєводина, матка, влошка, панна, панень, матекъ, братова, сынова, матеръ* та ін. (ГСУ: 11а, 11б, 12а, 14а); а в Арраському списку: *воєводанка, старостина, кракованка, рыманка, немкина, моравка, мовковка* та ін. (ГСУ: 40(а), 40(б)). Найменування жінок представлено і в синтаксичних конструкціях, зокрема як звертання до Богородиці, напр.: Преславная *приснодѣво Богородице* Маріє *мати* Христа Бога нашого...; *Бгѡрѡдице дѣво* радѡйсѧ ѡбрадованна Маріє Господь с тобою, Благословена ты в *женѧхъ* и Благословенъ пло(д) чрѣва твоѡго... (ГСУ: 4б, 5б). Автор у латиномовному тексті зумів поєднати питому й запозичену лексику, засвідчивши частково давність і неповторність українського фемінікону (*мамка, пророкина, господына, старостанка, дѣвка, дѣвица*) (ГСУ: 21б, 29а, 40а, 41б).

«Грамматика слов'яно-руська» М. Лучкая створена латинською мовою («Grammatica Slavo-Ruthena» (1830)) як спроба зіставно-порівняльного опису церковнослов'янської мови української редакції з народною українською в її закарпатських говірках [Німчук, 2007: 339]. Вона так само вмістила зразки українських назв жінок, зокрема в розділі про формотворення іменників за допомогою голосних і приголосних звуків (*неплоды, свекры, супруга, сваха* та ін.). Серед таких іменників наведено похідні фемінітиви, які утворені за допомогою специфічних словотворчих засобів (*попадя, судина, княгиня, мачоха* та ін.), відзначено і про збереження аугментативними та демінутивними утвореннями того самого граматичного роду, який властивий і твірним словам (на зразок *женище* від *жена*) (ГСЛ: 69–73). У розділі про словозміну показано відмінювання спільнослов'янських і церковнослов'янських слів (*мати* і *дци*) (ГСЛ: 81–83). Отож із невеликої кількості проаналізованих загальних назв осіб жіночої статі можна зробити висновок, що М. Лучкай прихильно ставився до використання питомих фемінітивів і творення їх за допомогою власних словотворчих ресурсів (*-ин-я, -ин-а, -ичк-а, -очк-а, -ищ-е*), що й підтверджують подані в кінці його книги «Зразки руського стилю» (*дрѣвничка, корчмарочка, дівчина*) (ГСЛ: 165–180).

Грунтовною науковою і навчальною працею в середині ХІХ ст. стала «Грамматика Рѣскаго Азыка» Я. Головацького (1849), яка послужила не тільки національному відродженню, а й підняттю культурно-освітнього розвитку в Галичині [Гриценко, 2007: 105]. Грамматика охопила кілька розділів (словопроизведеніє, словосочиненіє, правописа́ніє, слогодѣареніє); про найменування жінок ідеться в першому пункті «О имени ѿществительномъ» другої частини книги. Відзначаючи здатність іменників утворювати зменшені або збільшені форми, пестливі чи згрубілі, учений навів і приклади здрібніло-пестливих назв жінок (*дѣвочка, мамонька, сестрица, сестричечка, сестрѣна, сестрѣнечка*). За родовою характеристикою непохідні назви жінок і відфемінітивні вважав лексемами жіночого роду (*сестра, наня, мати, дочь, мамонька*), а інші похідні (переважно згрубіло-зневажливі) – середнього роду (*бабиско, бабище, дѣвча*). Під час відмінювання імен жіночого роду подавав форми деяких фемінітивів другої і четвертої відмін на зразок *княжна, княженъ; сестра, сестръ и сестерь; теца, теци; панна, панны* (ГРГ: 43, 47, 48, 69, 70, 73). А в плані словотвору зауважував, що зміна кінцевих морфем для означення родових ознак відбувається тільки в межах назв істот, коли назви жіночої статі

утворюються від назв чоловічої статі за допомогою *-а, -ьа, -к-а, -овк-а, -их-а, -иц-а, -ниц-а, -ин-а*, напр.: *кѡмъ – кѡма, гость – гостѡ, игѡмень – игѡменьѡ, сѡсѣдъ – сѡсѣдка, швабъ – швабка, жидъ – жидовка, своажъ – своаженица, коваль – ковалиха, кѡхарь – кѡхарка, ткачь – ткачиха, ткала, нѣмєць – нѣмкина* (ГРГ: 50–51).

Активні лексичні й словотвірні процеси у фемінітивній підсистемі української мови засвідчили великою мірою вже граматичні й лексикографічні праці початку ХХ ст. Уперше глибоке дослідження фемінітивів на словотвірному рівні і словотвору української мови загалом було представлено в «Українській граматиці» Є. Тимченка (1907) (ГУТ: 37–95). У ній проаналізовано велику кількість суфіксальних іменників-назв жінок із виділенням стилістично маркованих словотворчих формантів *-к-а, -иц-я, -оньк-а, -ус-я, -ун-я, -ул-я* та стилістично нейтральних *-к-а, -анк-а, -иц-я, -их-а, -ен-я, -ин-я, -ал-я* (суфікси *-к-а, -иц-я* виражають номінативне і зменшено-пестливе значення), з вказівкою на приєднання цих морфем до відповідних твірних основ (переважно до іменників чоловічого роду), напр.: *дочка, сестриця, дружинонька, бабуся, матуся, бабуня, мамуня, бабуля, дівуля, білявка, чорнявка, неробка, лиходійка, дворянка, челядка, полковничка, прохачка, родичка, міщанка, порадиця, чарівниця, цариця, черниця, дячиха, шевчиха, туркєня, нїмкєня, грекєня, княгиня, господєня, пралєя, швалєя* (ГУТ: 41, 42, 52, 53, 57; 44, 45, 47, 50, 54, 56). Крім того, наведено приклади фемінітивів із деякими префіксами і складні за структурою слова на зразок *посєстра, сунруга, богородиця, чорнобривка* (ГУТ: 92, 93, 94).

У «Граматиці української (руської) мови» С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера (1928) словотворення виділено окремою частиною, де вказано на три способи творення нових слів – суфіксальний, префіксальний, складання (ГСГ: 26–60, 33–34). У процесі розгляду суфіксальних фемінітивів зазначено про творення від певних твірних основ за допомогою словотворчих формантів різних за значенням найменувань осіб, зокрема від дієслів за допомогою суфікса *-ал-я* – назв діячів *швалєя, пралєя*; від прикметників і дієприкметників за допомогою *-иц-я* – назв осіб за якоюсь прикметою *учєниця, грїшиниця, черниця*; від іменників за допомогою *-иц-я, -ин-я, -их-а, -ов-а, -єв-а, -к-а* – різних за значенням назв жінок *цариця, богєня, туркєня, княгиня, нїмкиня, дячиха, ковалиха, братова, королева, болгарка*; від іменників за допомогою суфіксів *-ичк-а, -їнк-а, -ин-а, -ун-я, -ус-я* – здрібніло-пестливих назв *сєстричка, матїнка, дївчина, бабуня, мамуня, бабуся*

(ГСГ: 35, 36, 37). Серед префіксальних автори розглянули слово *прабаба*, а в межах складних слів – назву *Богородиця* (ГСГ: 44, 45).

У «Граматиці української мови» В. Сімовича схарактеризовано процеси, шляхи і засоби творення нових слів і зокрема фемінітивів на зразок *поповичівна, пасербиця, мамуня, мамунечка, подруженька, подружечка, дівчинка, дівчинонька, бабуся, бабуня, ледащиця, Богородиця* [ГУС: 105–126, 110, 113, 115, 117, 121]. А в розділі, де мова йде про творення іменників, виділено окремі групи найменувань жінок за структурою і семантикою, зокрема іменники на *-ин-я, -иц-я, -х-а, -ух-а, -ал-я, -к-а* для позначення жінок за різними заняттями, напр.: *богиня, господиня, грекиня, цариця, робітниця, власниця, пряха, сваха, брехуха, цокотуха, ткаля, граля, лікарка, слухачка, брехунка, пастушка*; іменники на *-івн-а, -ївн-а* для вказівки на належність дочок батькам, напр.: *попівна, бондарівна, ковалівна*; іменники на *-к-а, -их-а, -ин-а, -иц-я* для вказівки на належність жінок чоловікам, напр.: *міщанка, кравчучка, дячиха, ковалиха, дядина* [ГУС: 133–134].

Багатство фемінітивної лексики початку ХХ ст., яка була поширена насамперед у живому народному мовленні, жила й зберігалася в пам'яті українського народу, засвідчують лексикологічні й лексикографічні дослідження як окремих мовознавців, так і когорти вчених (Є. Тимченка, П. Білецького-Носенка, Б. Грінченка, А. Ніковського та ін.), зокрема: «Історичний словник українського язика. Т. І. А–Ж» за ред. Є. Тимченка; Картотека «Історичного словника українського язика ХІІІ – ХVІІІ ст.» з упоряд. Є. Тимченка; «Словарь української мови» в 4 т. з упоряд. Б. Грінченка; «Словник української мови» П. Білецького-Носенка; «Українсько-російський словник» А. Ніковського та інші. Напр., до «Словника української мови» П. Білецького-Носенка ввійшло близько 400 слів зі значенням особи жіночої статі, основну частину яких становить застаріла лексика, що вийшла з ужитку (*винничка, винниківна; гутничка, гутниківна; котлярка, котляриха, котлярівна* та ін.) або збереглася в говірковому мовленні (*водяниця, ворожбитка, дячиха, зовиця, лобурка* та ін.). Такі напрацювання вчених стали міцним підґрунтям і твердим опертям у подальшому розв'язанні фемінітивних питань (класифікування, формування, використання слів). Народнорозмовна лексика, що ввійшла до вказаних видань, не втратила своєї актуальності дотепер і збереглася найбільшою мірою в розмовному та діалектному мовленні, як засвідчують сучасні загальномовні, регіональні, художньо-авторські та інші тлумачні словники.

Цілеспрямоване опрацювання системи української мови на початку ХХ ст. із метою визначити єдиний варіант української літературної мови і виробити єдині стійкі правописні норми охопило й фемінітивну лексику, яка більшою чи меншою мірою викликала зацікавлення і ставала предметом дослідження. Запровадження нового правопису забезпечило й нормування загальних назв осіб жіночої статі на стилістичному і функціональному рівнях. Однак системне вивчення фемінітивів української мови була започатковане працею «Норми української літературної мови» О. Сиявського (1931, 1941), яку можна вважати не тільки “синтезою граматичних праць професора”, а й усіх науковців, які працювали над виробленням єдиних норм української літературної мови в першій половині ХХ ст. [див. Шевельов, 2002: 16].

До праці «Норми української літературної мови» О. Сиявського увійшли розділи *літери і звуки, звукозміни, словозміна, невідмінювані слова, наголос, ортоєнія і правопис, синтакса, розділові знаки* і як окрема частина – *словотвір*. Поділ слів на спільні за значенням (результати словозміни) і на відмінні за значенням (результати словотворення) підвів професора до розв’язання і проблем словотвору та розгляду їх в окремому розділі мови. З виявленням елементів, що словотвірно зближують мовні одиниці, О. Сиявський акцентував увагу на суфіксах і префіксах (наростках і приростках) як основних словотворчих засобах, розглянув їх за частинами мови (в основному за іменниками, прикметниками, дієсловами), вказав на їхню продуктивність, частотність, стилістичні особливості. Крім наросткування і приросткування, професор О. Сиявський виділив способи складання та запозичення слів, зазначаючи, що наростки і приростки не єдині засоби, бо нові слова можуть утворюватися і шляхом складання окремих слів, коренів та запозичуватися з інших мов. Розуміння проблем словотвору поширилося відповідно й на фемінітиви української мови [Сиявський, 1941].

З огляду на кількість схарактеризованих професором О. Сиявським фемінітивів із наростками, приростками, складних та запозичених найменувань і порівняно із сучасною добою слід відзначити, що найбільш продуктивним в українській мові був і залишився суфіксальний спосіб деривації іменників зі значенням особи жіночої статі, інші способи як були непродуктивними, так і не розвинули свою продуктивність щодо фемінітивів. У межах способу наросткування О. Сиявський виділив багато специфічних

фемінітивних суфіксів і навів приклади слів із такими формантами. Серед них найбільш поширеним є суфікс *-к-а* (наростки автор подавав разом із закінченнями, бо так, на його думку, зручніше шукати форманти [Синявський, 1941: 114]), який утворює стилістично нейтральні і здрібніло-пестливі назви жінок (*акторка, азійтка, арабка, лікарка, співачка, швачка, пустунка, багатурка, вередійка, наймичка, молодичка* та ін.) [Синявський, 1941: 124]. Менш продуктивним автор вважав суфікс *-иц-я* зі стилістично нейтральним значенням та емоційно забарвленим відтінком (*черниця, грішниця, молодиця, гордівниця, сестриця, вдовиця*), наросток *-ин-я* з такою ж семантикою, як і попередній (*княгиня, господиня, бойкиня, грекиня, туркиня, німкиня*), форманти – *-их-а, -івн-а, -ух-а* з розмовним відтінком (*Ковалиха, Василиха, Солов'їха, шевцівна, бондарівна, Гливенківна* (перелік фемінітивів охопив і власні назви), *моргуха, брехуха, реготуха, хитруха, пустуха, свекруха*) [Синявський, 1941: 121–123, 128].

Дещо більшу кількість у праці О. Синявського становлять малопродуктивні фемінітивні суфікси, які переважно надають словам емоційного забарвлення. Так, рідковживані наростки *-ал-я, -ах-а, -анк-а, -ун-я, -ул-я* привносять у значення слів розмовний відтінок (*шваля, прая, пряха, шваха, бранка, жаданка, коханка, красуня, кривуля*), форманти *-ас-я, -ус-я, -ис-я, -ун-я* – відтінок пестливості і здрібнілості (*Настася, матуся, Марися, мамуня*), морфеми *-ах-а, -ин-а, -ул-я* – відтінок згрубілості, зневажливості, іронії (*діваха, вчителіна, дівуля, товстуля, гладуля, сивуля, бридуля*) [Синявський, 1941: 116–117, 121, 125–128]. Приросткуванню у праці О. Синявського не властиве таке розмаїття фемінітивних словотворчих засобів, як наросткуванню. До префіксальних, на думку мовознавця, належать слова *падчїрка і піддівоча* [Синявський, 1941: 143, 144]. І хоч префіксальний спосіб творення фемінітивів є непродуктивним, усе ж серед виділених приростків є деякі морфеми, властиві фемінітивам української мови, напр., форманти *по-, пра-* [Синявський, 1941: 144–145]. На думку вченого, складання такою ж мірою властиве фемінітивам, як і приросткування, (*криворучка, верхоумка, дворучка*) [Синявський, 1941: 148]. Праця «Норми української літературної мови» була взірцем і підґрунтям для наступних лінгвістичних студій, однією з невід'ємних частин яких стала й фемінітивна проблематика.

У «Курсі сучасної української літературної мови» за редакцією Л. А. Булаховського (1951, Т. I) простежено класифікацію назв жінок за семантичними групами, а в їхніх межах – фемінітивні суфікси, що

задіяні у словотворі, зокрема в деривації найменувань жінок за спеціальністю, професією чи родом діяльності взагалі беруть участь морфеми *-к-а*, *-ниц-я* та ін., напр.: *артистка, викладачка, робітниця, фрезерувальниця*; назв жінок за певним станом – форманти *-к-а*, *-ниц-я*, напр.: *визволителька, заступниця, переможниця*; найменувань жінок за належністю до різних напрямків, угруповань – суфікс *-к-а*, напр.: *комуністка, атеїстка*; назв жінок за зовнішніми та внутрішніми ознаками і якостями – морфеми *-ниц-я*, *-ух-а*, *-к-а*, *-иц-я*, *-ун-я*, напр.: *дотепниця, бесідниця, реготуха, дивачка, стариця, красуня*; найменувань жінок за національними і територіальними ознаками – суфікс *-к-а*, напр.: *киянка, полтавчанка, селянка*; назв жінок за різними зв'язками з оточенням – форманти *-ниц-я*, *-к-а*, *-івн-а*, *-их-а*, *-ух-а*, *-ин-а*, *-ов-а*, напр.: *ровесниця, землячка, царівна, купчиха, свекруха, дядина, братова* [Курс, 1951, I: 350–354].

«Сучасна українська літературна мова. Морфологія» за ред. І. К. Білодіда (1969) відобразила впорядкування найменувань жінок за семантикою суфіксів як найбільш продуктивних засобів творення фемінітивів. У межах словотворчих морфем виділено суфікс *-к-* для творення різних за значенням фемінітивів, суфікси *-ниц-*, *-чиц-* – відповідно до назв осіб на *-ник*, *-чик*; суфікс *-их-*, *-ш-* – для творення назв жінок за професією, становищем та за професією і становищем чоловіків; суфікси *-ичк-*, *-оньк-*, *-еньк-*, *-ус-*, *-ун-*, *-ух-* – для вираження позитивної і негативної оцінки, напр.: *шахтарка, відвідувачка, українка, лісовичка, степовичка, юристка, управителька, крутійка, пастушка, редакторка, співачка, громадянка; робітниця, ударниця, в'язальниця, льотчиця; ткачиха, купчиха, ковалиха; директорша, генеральша; сестричка, дівчинонька, бабуся, мамуня, шептуха* [Сучасна, 1969: 42, 44, 45]. Крім того, у названій праці наведено приклади творення іменників-назв жінок за допомогою префіксів, напр.: *прабаба, падчерка* [Сучасна, 1969: 35].

Передісторія вивчення фемінітивів сучасної української мови дала змогу констатувати загальноновживаний характер таких номінативних одиниць у системі сучасної української літературної мови, як і будь-яких інших категорій слів, напр., маскулінативів. Упродовж двох століть – XIX і XX – трудомісткою і старанною працею кількох поколінь українських мовознавців були напрацьовані в контексті граматичних та інших мовознавчих студій питання формотворення, словотворення і водночас слововживання назв жінок. У зв'язку з цим категорію фемінітивів у сучасній українській мові слід

окреслювати як самостійну лексичну групу слів, що має всі ознаки загальноживаної лексики. «Характеризується стійкістю основних значень (багато слів зберегли у сучасній мові ті ж значення, що фіксуються в найдавніших пам'ятках писемності: мати...). Разом з тим, може зазнавати змін, поповнюючись новими поняттями, що стають загальновідомими... або у зв'язку зі зміною стилістичної маркованості слова, його лексичної та синтаксичної сполучуваності» [Муромцев, 2007: 195]. Інша річ, коли йдеться про стилістичну диференціацію фемінітивної лексики, як і будь-якої іншої групи слів. У такому разі слід звертати увагу на особливості кожного функціонального стилю, його вимоги й потреби, розуміти вплив інших форм національної мови на літературну (діалектної, просторічної, жаргонної та ін.) і належно здійснювати диференціювання фемінітивної лексики в кожному конкретному випадку відповідно до функціонально-стилістичних настанов, з урахуванням писемної та усної форм спілкування, а також позамовних впливів.

Фемінітивна підсистема обслуговує сьогодні всі функціональні стилі української літературної мови і зі свого боку забезпечує нормативне використання лексики відповідно до потреб і вимог сучасного суспільного розвитку. Водночас не для всіх стилів української мови характерне рівномірне й однотипне використання фемінітивів. Якщо в одних стилях назви жінок становлять строго визначену категорію слів, переважно стилістично нейтральну, регламентовану й кодифіковану на письмі (в офіційно-діловому, науковому, конфесійному), то в інших стилях може допускатися використання практично всього фемінітивного багатства української мови (в художньому, публіцистичному, розмовному, епістолярному). Крім того, деякі стилі або їхні різновиди виступають джерелами породження нових словотвірних одиниць і збагачення фемінікону української мови (напр., художній, публіцистичний), що не допускають замкнутіші стильові різновиди (напр., законодавчий, власне науковий).

В аналізі фемінітивів за функціональними особливостями показовою і визначальною ознакою цієї категорії слів є забезпечення і наповнення нею всіх стилів сучасної української літературної мови. Водночас кожний стиль відзначається своєрідністю й неповторністю щодо використання загальних назв жінок. Першорядне місце в цьому плані відводиться художньому стилю, для якого категорія фемінітивів є невід'ємною лексичною групою слів, до того ж найбагатшою і найпродуктивнішою, порівняно з іншими функціональними стилями. У

будь-якому жанрі і напрямі художнього стилю представлені більшою чи меншою мірою всі тематичні групи слів, а постійно й активно використовуваними є назви жінок за родинними зв'язками, за стосунками, відносинами між людьми. У творчості класиків української літератури чи молодих письменників, митців давнього й сучасного поколінь актуалізована фемінітивна лексика в багатому семантичному, словотвірному, стилістичному розмаїтті. Реалізацію численної кількості назв жінок можна простежити на основі поетичних, прозових, драматичних творів, напр., у поетичній збірці Д. Павличка «Любов і ненависть»: *пречистая, кохана, донечка, галичанка, газдиня, ланкова, муринка, креолка, секретарка, землячка, лукавиця, молдаваночка, мадонна, австрійка, монашка, дівчатка* та ін. (ПЛВ: 29, 38, 63, 83, 96, 125, 147, 170, 175, 191, 208, 233, 253, 299, 308, 355); у романі Р. Іваничука «Мальви»: *рабиня, хазяйка, полковничиха, жебращка, наложниця, валіде, одаліска, монахиня, мусульманка, ханим, обраниця, черкеска, татарка, гяурка, полонянка, полюбовниця* та ін. (ІМР: 9, 14–15, 16, 39, 60, 64, 65, 69, 83, 89, 98, 109); у драматичній поемі Лесі Українки «Бояриня»: *паніматка, братчиця, служебка, оборонниця, холопка, дівчина-гордівниця, матуся, панянка, невістка, розумниця, туркень, московка, бояришня, гетьманівна, любка, сестриченька, сеструненька, вигадниця, коровайниця, приданка, бояриня, українка* та ін. (ЛУБ: 106–149); у «Словнику мови Шевченка»: *анакхоретка, вдовівна, генеральша, гетьманша, підложниця, задрипанка, мужичка, білиця, педантка, покритка, полтавка, сотниківна, крамарівна, хуторяночка, ледащичка, безталанниця, великомучениця, ключниця, новобранка, дяконіця* та ін. (СМШ, I: 10, 65, 131, 132, 226, 246, 424; II: 29, 55, 109, 114, 278, 367, 462, 468, 498, 517, 552).

Зі всього фемінітивного багатства української мови художній стиль послуговується, крім загальноновживаної лексики, у великій кількості стилістично забарвленою, поетичною, застарілою, іншомовною, власне авторською та іншою лексикою, напр.: *блудниця, грішниця, директорка, дівча, жриця, княжна, ляля, мавпа, фурія, чужинка* «зраджена жінка» (ССЯ: 12–69); *невірна, удівонька, страдниця, багатурка, половчанка, дочка-калінонька, вдова-билинонька, небога-сирітка, дівчата-гадюки, сторожиха, мадам, чорномаза, курсистка, мадемуазель, швайка, пращурка, злодюжка* (ОТД, 1: 128, 138, 143, 167, 376, 502, 563, 594; 2: 101, 164, 190, 309, 317, 370, 375, 482). У художній авторській мові фемінітиви набувають часто

переносних, образних значень, і, навпаки, значення фемінітивності розвивають неособові слова, напр.: *кандидатка* «змора», *любонька* «доля», *емансипантка* «мавпа», *лікарка* «мавпа», *бідачка* «вовчиця» (ФТТ, 1: 263, 363, 527, 515); *полонянка* «кохана», *рабиня* «розпусниця», *японка* «осінь», *порно* «повія», *русалка*, *мавка* «красуня», *муза* «натхненниця», *циганка*, *шинкарка* «ніч», *столиця* «жінка» (СЗЯ: 21, 75, 113, 166, 180, 183, 191, 307). Загалом авторська художня творчість настільки багата, що дає можливість створювати навіть окремі словники, довідники чи покажчики фемінітивів мови письменників, на зразок «Словника мови Леся Мартовича» [Брус, 2019: 50–61].

Для публіцистичного стилю фемінітиви становлять одну із затребуваних категорій слів, особливо за останні десятиріччя. Із розширенням та збагаченням власного медійного простору до його різновидів улилося досить багато нової фемінітивної лексики, що сформувалася з використанням питомих і запозичених словотворчих засобів, шляхом різноманітного їх поєднання, демонструючи таким способом гібридизацію сучасного фемінікону. У публіцистичному стилі категорія номінацій зі значенням особи жіночої статі набула такої популярності, що стала предметом або частиною досліджень уже багатьох наукових студій (О. Стишова, А. Нелюби, Т. Панченко та ін.). Лінгвістичні праці відображають глибокі корінні зміни, що відбуваються в сучасному медійному середовищі, і засвідчують появу щораз нових іменників зі значенням жіночості, напр.: *бізнесменка*, *спонсорка*, *рухівка*, *партократка*, *мажоритаристка*, *візажистка*, *державниця*, *принадниця*, *ритуальниця*, *критикеса*, *політикеса*, *агентеса* (СУЛ: 129, 131). Публіцистичний стиль, особливо засоби масової інформації, можна вважати сьогодні джерелом популяризації найновішої фемінітивної лексики, що відображає розширення професійної діяльності й зайнятості жінок узагалі, а також відродження питомих лексичних, словотвірних та інших мовних засобів, напр.: *плавчиня*, *вітрильниця*, *топ-модель*, *фотомодель*, *рівненка*, *луганка*, *служниця*, *покоївка*, *гувернантка* (СУЛ: 77, 80, 105, 115).

У публіцистичному стилі простежено найбільшою мірою, порівняно з іншими стилями, активне творення фемінітивів, що й визначає специфіку самого стилю. Потреба у творенні нових дериватів зі значенням жіночості внаслідок архаїзації, неологізації та інших лексичних процесів, які мають стрімкий характер саме в публіцистиці, зумовлює швидку появу і нових фемінітивів, що для самого стилю стали майже нормативними, а в літературній мові ще не набули статусу

загальноновживаних слів. Так, у ньому постійно функціонують (зі щораз більшим нагромадженням нових слів) назви жінок за діяльністю із суфіксом *-ин-я*, напр.: *астропсихологиня, дієтологиня, астрологиня, валеологиня* (ГЕЛ, 17/95: 9, 12, 18); *хірургиня, лікарка-ендокринологиня, лікарка-дієтологиня* (ГЕЛ, 19/25: 2, 21); *аналітикиня, психологиня, майстриня, плавчиня, лікарка-епідеміологиня* (ГЕЛ, 19/27: 5, 8, 18, 21). Помітним явищем стало позначення жінок за посадовими, службовими функціями, кваліфікаційними ознаками, професійними досягненнями в різних сферах діяльності, напр.: *підприємця, правозахисниця, журналістка-розслідувачка, депутатка, керівниця, доцентка, кандидатка, дослідниця, інструкторка, бухгалтерка, завідувачка, бізнесвумен, власниця, тренерка, чемпіонка, велосипедистка, самбістка* (ГЕЛ, 19/27: 1, 2, 9, 10, 11, 14, 18, 23). Майже традиційними в журналістській практиці стало використання фемінітивів *прес-секретарка, лідерка, директорка, радниця, речниця* та ін. (ГЕЛ, 19/25: 2, 4, 7, 20). Загалом у засобах масової інформації засвідчено функціонування загальноновідомих і багатьох нових фемінітивів, що відображають багатогранне життя і різну зайнятість жінок, напр.: *емігрантка, рекордсменка, випускниця, громадянка, юристка, учасниця, ліквідаторка, заробітчанка, швачка, санітарка, співробітниця, білоруска, менеджерка, далекобійниця, водійка, операторка, кондитерка* (ГЕЛ, 19/25: 1, 2, 4, 5, 7, 9, 10, 13, 14, 19); *робітниця, переселенка, обраниця, розпусниця, працівниця, збирачка, захисниця* (ГЕЛ, 19/27: 2, 17, 18, 19). Поширення новотворів є насамперед виявом запиту щодо задоволення суспільних потреб, а унікальність таких номінацій, тривале використання в інших стилях української мови може забезпечити їх узуальний характер.

У розмовному стилі фемінітивна лексика зосереджена такою ж мірою, як у художньому та публіцистичному, але з багатьма відмінними ознаками. Оскільки ж розмовний стиль обслуговує активне спілкування в побутовій і професійній сферах, то використання назв жінок у повсякденному живому мовленні спрямоване на забезпечення безпосереднього невимушеного спілкування. Унаслідок цього найбільш продуктивними є загальноновживані і стилістично нейтральні фемінітиви, а зі стилістично маркованих – здрібніло-пестливі, згрубіло-зневажливі, просторіччя, жаргонізми, діалектизми, рідко використовується абстрактна, застаріла, нова, іншомовна лексика. У побутовій сфері – це назви жінок за родинними та іншими стосунками між людьми, господарсько-побутовою, ремісничою діяльністю, а в

професійній сфері – насамперед назви жінок за посадою, професією, фахом, кваліфікацією, спеціальністю, різними виробничими й невиробничими діями, функціями, процесами. До розмовно-побутового мовлення допускаються всі лексичні засоби національної мови, натомість розмовно-офіційне тяжіє до ділового стилю і пов'язане з правилами й нормами професійної етики й поведінки. Зразки побутового мовлення дають нам художні твори, де великою мірою відображене розмовне й діалектне спілкування: Зійшлися *газдині* у братство! Ніхто такого не чув та й не видів. Одна мала дитину *дівков*, друга *одовов*, трета найшла собі без чоловіка – самі поредні *газдині* зійшлися (СВВ: 48); Ей, *небого*, коли ти так, то я тобі трохи прикоротаю, я тобі писочок трохи припру. Таже через цю *побожну* треба би хату покидати (СВВ: 48). Зразки професійного мовлення наявні в художніх текстах, зокрема там, де втілене спілкування якоїсь професійної групи людей, напр.: В тих очах світилась велика цікавість: цікавість жінки, а чи суто фахова цікавість *енкаведистки* – хтозна... Може, тому він, примружившись, дивився в цікаві очі *фурії* іронічно, а може, тому, що вперше бачив жінку в уніформі *службістки*... (БСГ: 72–73).

У науковому стилі сучасної української літературної мови функціонує стилістично нейтральна і загальноповживана фемінітивна лексика, що охоплює конкретні й абстрактні слова, питомі й запозичені, терміни, професіоналізми, неологізми, натомість стилістично забарвлені, застаріла й інша пасивна лексика, а також нелітературні форми спілкування перебувають поза межами цього стилю. Зі всіх різновидів наукового стилю нормативність, усталеність лексичних засобів стосується найбільшою мірою власне наукового стилю, а інші можуть допускати процеси термінологізації, детермінологізації, неологізації, архаїзації тощо. Численність і різноманітність фемінітивів характерна найбільшою мірою для наукових джерел, орієнтованих на фемінітивну, гендерну, історичну та іншу спеціально жіночу проблематику, що мають переважно багатоаспектний характер і належать до науково-публіцистичного стилю. У таких розвідках з'являється багато нових найменувань жінок, актуалізується давня, запозичена, розмовна й іншомовна фемінітивна лексика. Із наукових досліджень жіночої проблематики слід відзначити психологічні твори В. Агеєвої, С. Павличко, Д. Мітчелл, літературознавчі Н. Зборовської, історичні О. Маланчук-Рибак, історіографічні О. Лугового, соціологічні О. Кулачек, у яких значною

мірою відображена й фемінітивна лексика, напр., у праці С. Павличко «Фемінізм»: *псевдогероїня, суфразистка, жінка-ікона, султанша-українка, жінка-спокусниця, манекенниця, феміністка-конструктивістка, мати-берегиня, дівчатка-революціонерки, бізнес-леді* та ін. (ПСФ: 157, 169, 175, 184, 185, 226, 250, 271, 285, 297); у праці Н. Зборовської «На карнавалі мертвих поцілунків»: *антифеміністка, істеричка-невропатка, жінка-м'ясожерка, німфа-еротоманка, жінка-мироносиця, феміністка-фалоцентристка, постмодерністка, літературознавка, неофеміністка, космополітка-інтелектуалка-клетоманка-шовіністка-феміністка, антижінка* та ін. (ЗКП: 131, 132, 140, 141, 180, 194, 195, 210, 211, 288); у праці О. Лугового «Визначне жіноцтво України»: *настоятельница, бояришня, шляхтянка, господарівна, попівна, жінка-войовниця, жінка-чужинка, французженка, членка* та ін. (ЛВЖ: 50, 81, 99, 105, 107, 157, 159). Використання загальних назв жінок у таких дослідженнях зумовлене феміністичними, гендерологічними чи іншими спеціальними завданнями, тому не поширюється на їх функціонування в усіх різновидах наукового стилю.

В офіційно-діловому стилі сучасної української літературної мови поширена загальноновживана лексика й частина рідковживаної (терміни, професіоналізми, канцеляризми, неологізми, книжні слова), що спрямована на забезпечення ділових стосунків у різних сферах суспільного життя й обслуговування громадських потреб у типових ситуаціях. У зв'язку з цим не вся фемінітивна лексика може бути використана в офіційно-діловому мовленні (усному й писемному), а навпаки, функціонування її зведено до вузьких і строгих меж. У різновидах цього стилю однаковою мірою представлені загальноновживані назви жінок і переважно за професійними, процесуальними та іншими ознаками. Зразками відображення фемінітивної лексики в писемній формі офіційно-ділового стилю є адміністративно-канцелярські, законодавчі, дипломатичні, правові документи, напр., Конституція України; а в усній формі – ділові бесіди, доповіді, дискусії, збори, наради, переговори й інші види, що містять більший обсяг фемінітивної лексики, ніж писемна форма. Слід зауважити, що в офіційно-діловому спілкуванні кожної професійної групи відображена й поширена спеціальна термінологія і професійна фемінітивна лексика (питома й запозичена), яка невідома або малозрозуміла для інших професійних груп і широкого загалу. Однак пріоритетність у номінуванні осіб за професійними ознаками

міцно зберігають за собою назви чоловічого і частково спільного родів, напр., в економічній сфері: *жирант, жират, консигнант, консигнатор, рантьє* (БУМ: 172, 178, 180, 190). На дослідження і вивчення професійної лексики з метою підготовки кваліфікованих спеціалістів спрямована сьогодні навчальна дисципліна «Українська мова за професійним спрямуванням», одним із завдань якої є вивчення професійної лексики, розроблення й укладання термінологічних словників із унесенням до них найменувань не тільки чоловічого роду, а й жіночого роду (див. БУМ: 146–199).

В епістолярному стилі української мови функціонування назв жінок подібне до художнього стилю, тобто використовується майже вся фемінітивна лексика. Однак якщо в розмовно-побутовому листуванні поширені, крім стилістично нейтральних слів, у великій кількості стилістично забарвлені, розмовні, експресивні, фамільярні й інші, різні за семантичними особливостями назви жінок, то в офіційному листуванні превалує стилістично нейтральна лексика із залученням професіоналізмів, інтернаціоналізмів, неологізмів, іншомовних та інших ділових мовних засобів, характерних для окремої професійної групи людей. Епістолярій української мови привертає увагу і тим, що в листах чоловіків або до чоловіків іменники зі значенням особи жіночої статі використовуються досить рідко, напр., у посланнях Ю. Федьковича: *сестричка, неня, ненька, челядь* «жінка, дівчина» (ФТЛ: 468, 470, 471). Листування жінок охоплює більше фемінітивів, особливо ж емоційно оцінних, застарілих, іншомовних, напр., у посланнях Лесі Українки: *бабушка, могіканка, волинячка, письменка, мамочко-серденько, азятка, баришня, мошенниця, нелюдимка, білоручка, морфіністка, курсистка, великороска, неврастенічка* (ЛУ, 10: 9, 46, 53, 81, 93, 168, 198, 280, 316, 324, 364, 389, 394, 398).

У конфесійному стилі української мови функціонує переважно церковно-релігійна фемінітивна лексика, яка збережена від найдавніших писемних часів і частково збагачена на сучасному етапі. У мові канонічних євангельських текстів – це найменування, що стосуються Божої Матері та інших жінок, напр.: *мати, жєна, самаряньни, дъци, отроковица, вдовица, рабыни* (ЄЄ: 46, 67, 71, 109, 143, 155, 207), що стали невід’ємною складовою частиною біблійної лексики Святого Письма [Брус, 2016]. До рукописних і перекладних богослужбових творів увійшло небагато фемінітивів, що виражають церковно-релігійне значення (*раба, слуга, слугиня*) [Німчук, 2011], а

також спеціальних найменувань Божої Матері (*Богородиця, Богоматір, Богоневіста, Пречиста Діва* та ін.), які стали канонічними назвами Матері Ісуса Христа і поширені здавна в церковно-релігійній сфері [Брус, 2000, 2016]. На сучасному етапі з'являються поодинокі нові слова і вирази, що стосуються церковно-релігійного життя жінок, напр.: *ліценціатка із біблійних наук, докторантка богослов'я, катехитка* (ГЕЛ, 19/25: 12, 19).

Своєрідність фемінікону сучасної української мови визначає певною мірою, крім літературної мови, і діалектне мовлення, де збереглася і функціонує значна частка специфічних назв жінок, не відома або не актуалізована в загальнонародній мові. Факти історичного розвитку діалектів важливі в оцінці фемінітивної лексики загалом і щодо виявлення спільних та відмінних ознак між говорами різних наріч. «Кількість українських діалектів, їхні межі, глибина протиставності іншим діалектам, а також внутрішнє членування їх на групи говірок є наслідком племінної диференціації з доісторичних часів, пізніших різночасових політично-адміністративних об'єднань і перегруповань земель, наявності і зміни впродовж тривалого періоду розвитку мови етносу адміністративних, культурних, релігійних та освітніх центрів. Тому межі діалектів, ізоглоси окремих явищ лише зрідка можуть бути надійно пов'язані з конкретними кордонами, що існували в минулому між державами, феодалними землями, племенами» [Гриценко, 2007: 150–151].

Територіальні діалекти за мовними особливостями відмінні від загальнонародної, унормованої літературної мови і з часом поступово втрачають свою вагу під впливом суспільного розвитку й прогресу. Однак діалектні ознаки не слід ігнорувати, бо говори становлять одне із цінних і багатих джерел вивчення живої мови в історичному й сучасному виявах [Булаховський, 1951, I: 7]. Крім того, літературний і діалектний варіанти мови перебувають між собою в тісному взаємозв'язку: лексичні діалекти можуть входити до літературної мови, забезпечувати вираження різних думок, втрачати діалектні ознаки і займати відповідне місце та збагачувати активний фонд, а діалекти своєю чергою можуть вбирати і відображати нові мовні й позамовні явища [Булаховський, 1951, I: 8]. Питання взаємодії літературної і діалектної форм національної мови завжди відзначалися актуальністю, особливо на сучасному етапі, коли вчені прагнуть відродити і зберегти власні мовні корені, джерела, традиції, показати неповторність діалектного мовлення кожного з наріч.

Результатом таких наукових досліджень стали різні діалектологічні праці (П. Ю. Гриценка, Г. Л. Аркушина, В. А. Чабаненка, Н. В. Хобзей, В. В. Грещука, М. І. Голянич, М. В. Бігусяка та ін.), що певною мірою розкривають особливості вживання фемінітивів на різних територіях.

Під час дослідження функціональних ознак назв жінок у межах українського діалектного простору виявлено багато специфічних особливостей. До характерних рис фемінітивів діалектної мови належить зосередження в говорах чималої кількості застарілих фемінітивів (*байла* «ворожка», *бранка* «полонянка», *дівірівна* «дружина брата», *дідичка* «спадкоємиця», *кметиця* «молода, добра господиня», *красавиця* «красуня», *отчичка* «спадкоємиця», *цїсариця* «цариця» (ОСБГ, I: 41, 69, 218, 219, 361, 385; II: 30, 356)); розширення семантичної структури назв жінок із фіксацією старих і нових значень (*зовиця* «сестра дружини», «сестра чоловіка», «дружина брата», «невістка» (ОСБГ, I: 327)); використання різних спільнокоренових утворень (*білявина*, *білявка*, *білявочка*, *білявчина*, *білявча* «мила, кохана»; *дівойка*, *дівуча*, *дівча*, *дівчатойка*, *дівчениця* «дівчина»; *мамайка*, *мамуниця*, *мамуницуня*, *матінайка*, *матка* «мати» (ОСБГ, I: 56, 218, 429–433)); поширення графічної, фонетичної й іншої варіантності слів (*богачка*, *домарька*, *старосьціна*, *стричанка*, *христянка*; *уйчинка*, *вуйчинка*, *вуйчінка* (ОСБГ, I: 62, 227; II: 250, 259, 347, 315)); використання емоційно-оцінної лексики, особливо зниженої (*висікачка* «гостроязика», *гирниця* «марнотратниця», *драчиха* «здирниця», *зателепанка* «негідниця», *мордушка* «вбивця» (ОСБГ, I: 108, 169, 233, 289, 452)); поширення родинно-обрядової лексики (*відуйчанка*, *вістричанка* «троюрідна сестра», *молодичина* «молода на весіллі», *невісниця* «невістка» (ОСБГ, I: 124, 133, 137, 450, 482)); наявність специфічних ареальних і діалектних найменувань жінок (*бистряня* «жителька с. Бистрого», *гуцулянка* «гуцулка», *зільничка* «квітникарка», *ковалька* «дружина коваля» (ОСБГ, I: 43, 64, 201, 310, 362)). Такі фемінітивні процеси характерні для говорів усіх наріч, однак на території кожного окремого діалекту набувають власного вираження, напр., у синонімічних зв'язках: *віддойниця*, *ворожиля*, *знахїрійка*, *охварка*, *прокметиця* «відьма, ворожка» (ОСБГ, I: 120, 144, 315; II: 31, 152); *дармодайка*, *куррочка*, *любаска*, *побічниця*, *пристанка*, *фендериґа*, *фройда* «коханка, розпусниця» (ОСБГ, I: 204, 396, 420; II: 86, 145, 316, 334).

На всьому діалектному просторі України зафіксовано небагато назв жінок, що властиві всім українським наріччям, тобто збереглися в діалектній мові загалом, крім того, вони можуть розрізнятися за значенням, написанням та іншими ознаками. До таких спільних фемінітивів належить в основному емоційно забарвлена лексика (зневажливі, лайливі та інші експресивні утворення), що могли підхоплюватися й поширюватися з одного говору в інший (переселенцями, мандрівниками й іншими категоріями людей), напр.: *лярва* «жінка легкої поведінки, *лайл.*» (ЧСН, 2: 264); *лярва* «жінка легкої поведінки, *знев.*» (АСЗГ, 1: 297); *лерва* «повія, *розм., лайл.*» (ГМТ: 842); *лахудря* «жінка з кудрявою головою, *ірон.*», «розхристана, неакуратна жінка, *знев.*», «гуляща жінка, *знев.*» (ЧСН, 2: 245); *лахудра* «обірванка, *знев.*» (АСЗГ, 1: 279); *видданиця* «дівчина на виданню, *розм.*» (ГМТ: 164), *відданиця* «дівка, яка може виходити заміж» (АСЗГ, 1: 64). Значно більше виявлено найменувань, що поширені в межах одного наріччя, напр., у південно-західному: *віданиці, вуйна, газдиня, капарниця* (ШНРС: 73, 86, 100, 136); *версниця, газдинечка, кіринниця, любаска, нанашка* (СГГ: 35, 51, 94, 116, 130).

Слід особливу увагу звернути на те, що в наріччях української мови збереглася численна кількість застарілих слів, причому для кожного наріччя чи навіть окремих говорів властиві й фемінітиви, яких немає в інших діалектах. З одного боку, вони відображають живучість власної чи запозиченої лексики, а з іншого, – є візитівкою різних територіальних діалектів. Так, у північних говорах локалізувалося багато давніх назв споріднення і свояцтва, що мають різне лексичне, словотвірне, фонетичне й інше вираження, напр.: *батьковна* «жінка по батькові, коли невідомо ім'я батька», *братиха, братова* «братова дружина», *дедина* «дядькова дружина», *зовеця, зовухна* «чоловікова сестра», *нивіста* «невістка», *пасербиця* «нерідна дочка», *прабаба* «прабаба», *швагриха* «дружина швагра», *ятровиця, ятровка* «дружина чоловікового брата» (АСЗГ, 1: 12, 31, 127, 193, 346; 2, 28, 81, 260, 289). У південно-західних говорах, особливо в гуцульських – назви жінок за надприродними діями, міфологічні особові назви, напр.: *байля, байльниця* «знахарка», *босорка, босорканя* «відьма, чаклунка», *мольфарка* «чарівниця», *нявка* «мавка», *осинавчиха* «чортиця», *папирулька* «ворожка», *примівниця* «знахарка» (СГГ: 20, 28, 125, 134, 141, 144, 157); *віжлунка, гадєрка, лісовка, нічниця, чередінниця* (ХГМ: 63, 88, 120, 135, 181). У південно-східних говорах функціонує чимало найменувань жінок за виробничою, господарською та іншою

діяльністю, напр.: *видавщиця* «жінка, яка видає щось», *застройщиця* «забудівниця», *камінщиця* «мулярка», «дружина муляра», *молотарщиця* «молотарка», *носильщиця* «насильниця», *переводчиця* «перекладачка», *прийомищиця* «приймальниця» (ЧСН, 1: 145; 2: 75, 144, 290, 369; 3: 85, 263).

Відмінності між давніми фемінітивами, що збереглися в різних місцевостях України, стосуються не тільки загальних семантичних груп слів, а й конкретних граматичних, фонетичних, лексичних, словотвірних ознак таких номінацій. Зокрема, у говорах південно-західного наріччя відобразилися такі граматичні ознаки фемінітивів: форми іменників жіночого роду на *-і*, варіантні формам на *-а*, напр.: *бахуриці*, *білуні*, *бовваниці*, *бралі*, *відданиці*, *вовкуниці*, *гавкуниці*, *громаділниці*, *збиточниці*, *зовиці*, *каланниці*, *каляфарниці*, *нехарниці*, *помийниці* (НСГ: 23, 26, 28, 37, 43, 47, 54, 80, 82, 87); фонетичні ознаки: м'якість шиплячих та звука [р], напр.: *верстачька*, *вуйночька*, *змерзлечька*, *ізкачька*, *крутарька*, *кухарька*, *мольфарька* (ГМТ: 136, 268, 613, 683, 807, 823, 956); словотвірні ознаки: вживання давнього суфікса *-ов-а*, напр.: *комендантова*, *ксендзова* (ЧТД, 1: 198, 205), *швагрова* (СГГ: 215); лексичні ознаки: застарілі слова, що збереглися переважно в художній творчості, напр.: *А коби ти видів, Данчику, яка у нас красна тепер челядь, – аж би-с поцмокав!* (ФТЛ: 471); або можуть вважатися навіть авторськими неологізмами (*співанка*, *співушечка*, *жовнярка*, *отрійниця* (ФТЛ: 272, 297, 338, 368)).

У південно-східному наріччі ознаки давніх фемінітивів простежуються також на різних рівнях, зокрема на фонетичному – це переміна [а] в [о] на початку іншомовних слів, напр.: *обтекарша*, *огрономша*, *ористантка* (ЧСН, 3: 19, 29, 56); на лексичному рівні – використання деяких питомих і в значній кількості росізмів, напр.: *грабителька*, *доча*, *здельниця*, *красавиця*, *лодарька*, *одногодка*, *паліхмахтирша* (ЧСН, 1: 246, 293; 2: 96, 210, 258; 3: 37, 72); особливо ж на словотвірному рівні – поширення давніх суфіксів *-и-а*, *-ици-я*, *-чици-я*, *-щици-я*, напр.: *агрономша*, *закап'орщиця*, *кватиранша*, *колотниця*, *магазинша*, *містовициця*, *нелюдниця* (ЧСН, 1: 47; 2: 34, 161, 193, 266, 287, 363), і часто – для вираження багатозначності фемінітивів, надто суфіксів *-и-а*, *-ици-я* (з патронімічним значенням), напр.: *булгахтирша* «бухгалтерка», «дружина бухгалтера», *вітінарша* «ветеринарка», «дружина ветеринара», *зньомщиця* «фотографиня», «дружина фотографа», *карасінициця* «продавчиня гасу», «дружина продавця гасу» (ЧСН, 1: 112, 183; 2: 113, 151).

У північному наріччі найменування жінок стали виразниками тих мовних ознак, які склалися в поліських говорах, зокрема на фонетичному рівні – це вимова звука [и] замість [і], ненаголошеного [е] замість [и] та, навпаки, збереження твердості звука [ц], напр.: *дивчина, жибруха, жидивка, кеданниця, лившунка, нібога, панчериця, привиденниця, рошниця, систриця, стидниця* (АСЗГ, 1: 129, 154, 155, 218, 283, 346; 2: 26, 85, 129, 146, 172); на лексичному рівні – вживання специфічних поліських фемінітивів на зразок *пелешучка* «полісянка», *полішка* «полісянка», *полуїниця* «родичка», *полюшка* «жителька полів», *тєсьцьова* «теща, свекруха», *хрищонка* «хресна мати», *цьотка* «тітка», *шиптуниха* «знахарка» (АСЗГ, 2: 34, 66, 68, 197, 246, 264); на словотвірному – поширення назв жінок із суфіксами *-ин-а, -их-а, -ух-а, -ох-а, -ухн-а, -р-а*, із префіксом *по-*, напр.: *братиха, дєдина, дзіндра, дівчинина, завмажиха, красуха, ліметуха, малюбра, мамоха, мастилиха, матухна, молодуха, нівістухна, свашиха, свикрухня, тарактуха, чистьоха, швагриха, шльондра, ятроха* (АСЗГ, 1: 31, 127, 134, 163, 251, 287, 302, 303, 306, 307, 318, 343; 2: 136, 137, 193, 254, 260, 270, 289); *побируха, полиничка, пораюха, похатниця, похресниця* (АСЗГ, 2: 57–80); а також віддієслівних іменників спільного роду для вираження фемінітивних значень, напр.: *пінда, подзюга, репа, роздера, шелепа* (АСЗГ, 2: 45, 61, 119, 125, 261).

У межах кожного наріччя фемінітиви-діалектизми є виразниками переважно однієї якоїсь ознаки і вживаються як моносемантичні, але трапляється і чимало багатозначних слів. Полісемантичність фемінітивів особливо відображена в південно-східному наріччі, де назви жінок певною мірою дотепер зберігають багатозначність, спостерігається відмінність між різними за значенням фемінітивами. Так, назви жінок за діяльністю виражають часто і давнє значення дружини за діяльними ознаками чоловіків, напр.: *кладовиця* «комірниця», «дружина комірника», *лавуїниця* «продавчиня крамниці», «дружина продавця крамниці», *огородниця* «керівниця овочевої бригади», «дружина керівника овочевої бригади», *парониця* «паломниця», «дружина паромника», *пашталійонша* «поштарка», «дружина поштаря» (ЧСН, 2: 174, 240; 3: 28, 75, 80). Назви жінок за різними атрибутивними ознаками можуть розвивати додаткові здрібніло-пестливі, згрубіло-зневажливі чи інші значення, напр.: *защитниця* «захисниця», «адвоката», *кукібочка* «дбайливиця», «спритна, хитра жінка» (ЧСН, 2: 87, 225). В інших наріччях менше простежено фемінітивів із багатозначною структурою, напр., у

південно-західному: *княгиня* «наречена» (ЧТД, 1: 263), «літавиця», «кохана» (ГДТ: 21, 113); *колгоспниця* «працівниця колгоспу», «жінка, одягнена без смаку» (ГМТ: 768); *первачка* «перша дочка», «двоюрідна сестра» (СГГ: 145); у північному: *мачоха* «нерідна мати», «недбайлива мати», *рострена* «розтелепанка», «непотрібна жінка»; *язикаха* «базіка», «обдурювачка» (АСЗГ, 1: 308; 2: 128, 286).

Найкращими виразниками особливостей кожного наріччя стали специфічні назви жінок, які розвинулися в різних місцевостях України під впливом географічних, територіальних, етнографічних, обрядових, історичних, господарсько-побутових традицій місцевих діалектів. І в кожному окремому говорі функціонує досить велика кількість своєрідних іменників зі значенням особи жіночої статі, напр., у гуцульському говорі: *баденка* «мешканка низовини», *боцмачька* «товстунка», *вішиюнка* «віщунка», *гонтирька* «міцна жінка», *телевачька* «повна жінка», *гигиця* «неакуратна жінка», *дихавишиниця* «жінка з важким диханням», *дримбарька* «жінка, яка грає на дримбі», *кагленка* «неохайна жінка», *калюхачька* «товстуха», *лабачька* «довгонога жінка», *лицачька* «повнощока жінка», *лутавка* «вперта жінка», *льонтрацька* «волоцюга, ледарка», *машкарниця* «нехлюя, бруднуля» (ГМТ: 44, 89, 237, 315, 339, 341, 396, 432, 717, 722, 830, 847, 873, 874, 924); у бойківському: *висікачка* «гостроязика», *віддойниця* «чарівниця», *віддійниця* «доярка», *гирниця* «марнотратниця», *зателепанка* «негідниця», *зведенячка* «приймачка», *паскудниця* «мерзотниця», *похресниця* «хрещениця», *свахунця* «сваха», *фендериґа* «розпусниця» (ОСБГ: 108, 120, 139, 169, 289, 298; 2, 43, 128, 206, 316); у наддніпрянському: *байодка* «віто війка», *бриґидимка* «вередуна», *кацунка* «боягузка», *кирдичка* «низькоросла», *кихкотуха* «реготуха», *коверзуля* «каверзниця», *куйдоха* «жінка із завивкою», *мамалижниця* «любителька мамалиги», *невтьопанка* «неакуратна жінка» (ЧСН, 1: 58, 104; 2: 157, 166, 168, 182, 225, 271, 360); у західнополіському: *верха* «вайлувата жінка», *гарахулька* «кучерявка», *горготуха* «багачка», *дочаниця* «братова дочка», *дружбина* «дружина дружби», *жаноччина* «жінка», *замужниця* «відданиця», *левашиха* «лівачка», *малюбра* «чепурунка», *мандричанка* «бродяжниця», *мелькотуха* «балакуна», *невістухна* «невістка» (АСЗГ, 1: 49, 86, 102, 140, 144, 152, 172, 279, 302, 303, 309, 343).

Основну частку серед специфічних фемінітивів кожного говору становлять експресивні та інші стилістично забавлені слова, напр.: *бомбіца* «нехлюя», *дойна* «худа жінка», *таратка* «балакунка»,

фінточка «легковажна жінка», *хлопчачурка* «любителька хлопчачих компаній», *шельмисько* «вередунка, пустунка» (СГО: 26, 70, 187, 199, 202, 213). З аналізу таких номінацій можна зробити висновок, що місцеві діалекти мають і власні засоби вираження експресивності. Так, у південно-східному наріччі експресивні іменники зі значенням жіночості творяться за допомогою суфіксів *-ачк-а*, *-ячк-а*, *-учк-а*, *-ючк-а*, *-ух-а*, *-ул-я* (*дохлячка*, *жаднючка*, *жалдачка*, *здохлячка*, *з'їдуха*, *коверзуля*, *красуля*, *лескотуха*, *первячка*, *п'ятачка* та ін.) (ЧСН, 1: 291, 308, 309; 2: 99, 102, 182, 213, 250; 3: 81, 303), шляхом основоскладання (*великуватка*, *голодрабка*, *довгопеленка* та ін.) (ЧСН, 1: 133, 241, 281). У північному наріччі до експресивних утворень належать здебільшого фемінітиви із суфіксами *-ух-а*, *-ох-а*, *-р-а*, напр.: *болботуха*, *гадуха*, *глагоха*, *дартуха*, *жибруха*, *кандуха*, *колдуха*, *крикуха*, *лигуха*, *мазьоха*, *плаксоха*, *пораюха*, *хвальондра*, *хорошуха*, *чваньоха* (АСЗГ, 1: 26, 82, 90, 127, 154, 208, 235, 253, 283, 301; 2: 57, 74, 225, 232, 247); а також іменники спільного роду, напр.: *замазура*, *нехая*, *пронира*, *роздера*, *шерпа* (АСЗГ, 1: 170, 345; 2: 94, 125, 262). У південно-західному наріччі засобами вираження експресивності виступають переважно окремі номінативні одиниці (однозначні й багатозначні), тому й у говорах цієї території досить багато специфічних фемінітивів, напр., у закарпатському говорі: *жіванка* «хитрунка», «здоровуля», *кішасуня* «панночка», «примхливиця», *криндавка* «плакса, кап ризниця», *кусурдачка* «непривітниця», *мізерачка* «мізерна жінка», *німкошка* «мовчунка», *нямешка* «багатійка», «вибаглива жінка» (ССЗГ: 85, 143, 154, 157, 173, 208, 210).

У діалектах, які зазнали впливу літературної мови, немає такого багатства номінативних одиниць, експресивність простежено переважно серед назв споріднення, а засобами її вираження стали в такому разі словотворчі форманти, напр., із південно-західних говорів – у наддністрянському: *мама*, *мамета*, *мамира*, *мамиско*, *мамище*, *маміна*, *маміца*, *мамка*, *мамойда*, *мамоля*, *мамора*, *мамоха*, *мамочка*, *мамула*, *мамуля*, *мамуначка*, *мамуне(і)*, *мамуницуне(і)*, *мамуниця*, *мамонька*, *мамуня*, *мамунята*, *мамура*, *мумусечка*, *мамуська*, *мамця* та ін. (ШНРС: 167–168). Формування саме емоційно забарвлених фемінітивів у різних регіонах України забезпечують певною мірою і запозичення, що ввійшли до українських діалектів із сусідніх мов або через їх посередництво, напр., у степовому говорі: *кукона* «пані, молд., рум.»; *ухажорка* «залицяльниця, рос.»; *фіна* «наречена, молд.»; *фумея* «жінка, молд.»; *шафарка* «дружка нареченої,

пол. (з нім.)» (СГО: 110, 197, 198, 200, 212); у гуцульському: *босорка* «відьма, чаклунка, угор.»; *мольфарка* «ворожка, чарівниця, іт.»; *русалка* «русалка, іт. (з лат.)» (ХГМ: 48, 130, 164); у буковинському: *фелета* «ледарка, рум.»; *финдифлюшка* «несерйозна, пол.», *фльондра* «повія, пол.», *фраєрка* «чепурунка, пол.»; *фудулашка* «гордячка, рум.» (СБГ: 586, 588, 594, 599, 603); у бойківському: *фендерига*, *фендериця*, *фендря* «розпусниця, угор.» (ОСБГ, 2: 329).

Однією зі сфер активного творення і вживання фемінітивів стали сьогодні соціальні діалекти, а надто жаргонне мовлення. Порівняно з літературною й діалектною формами загальнонародної мови, жаргонна не має фонетичної системи і граматичної будови, а тільки лексичний склад, зумовлений експресивізацією розмовного мовлення різних соціальних груп людей і впливом внутрішніх та зовнішніх суспільних процесів. Формування експресивної лексики відбувається шляхом метафоризації загальноновживаних слів, усічення або спотворення звукового складу останніх, творення спеціальних номінацій на базі загальновідомих, використання літературної і діалектної лексики [Винник, 2007: 190]. «Психологічною основою виникнення жаргону у певних групах носіїв мови є їх бажання бути дотепними, прагнення вразити співрозмовників свіжістю та яскравістю висловлювання, виявити зневагу або байдужість до предмета висловлювання, уникнути звичних, затертих слів і виразів» [Винник, 2007: 190].

Актуалізація функціонального аспекту дослідження мовних явищ, порівняно зі структурним підходом, необхідність вивчення мови як динамічної структури, а не лише як статичної, важливість усвідомлення соціальної диференціації української лексики спричинили дослідження соціального діалекту в сучасному мовознавстві. Унаслідок цього лінгвістична наука і зокрема славістика збагатилася за останні десятиліття різними науковими розробками, особливо лексикографічними працями [Уолтер, 2003; Мокієнко & Нікітіна, 2000; Єрмакова, Земська & Розина, 1999; Качмарек, Скубаланка & Грабіас, 1994; Ставицька, 2005 та ін.]. Наукові студії з соціальної лексикології та відображення її в словниках засвідчили нові підходи до вивчення жаргонної лексики і нове бачення її місця в контексті національної культури. «Жаргонний лексикон в усьому своєму соціосемантичному розмаїтті – це не просто «холодини» словникових значень, а своєрідна картина світу, потужна семіосфера певного часового зрізу культури, що відкриває у слові смислову перспективу як концентрант соціокультурного, духовного,

психологічного клімату епохи. У лінгвокультурному просторі жаргонної лексики екзистує окрема людина, покоління, етнос» [Ставицька, 2005: 12].

Невід'ємною складовою українського жаргонного мовлення є найменування зі значенням особи жіночої статі. Якщо раніше така лексика сприймалася як ненормативна, належна до згрубіло-зневажливої, рідковживаної, то сьогодні вона є складовою частиною живого розмовного мовлення, у якому доповнює загальнозживану лексику експресивно забарвленою, виражаючи переважно знижений статус жінки в суспільстві. «Функціонально-стилістичний параметр жаргонної лексики насамперед пов'язаний із потужною сміховою першоосною, що є складником культури як такої та національної сміхової культури зокрема. Під цим кутом зору ідея сміхового потенціалу жаргонного лексикону легко може бути екстрапольована на екзистенцію української мови» [Ставицька, 2005: 11]. Дослідження соціально диференційованого мовлення сучасної української мови засвідчують наскільки багатую і різноманітною в цьому контексті виступає фемінітивна лексика. Так, у словнику Л. Ставицької «Український жаргон» (2005) зафіксовано понад сто номінацій зі значенням особи жіночої статі (моносемантичних і полісемантичних). За лексичними ознаками вони поділяються на фемінітиви загальномолодіжного та кримінально-злодійського жаргону, характерного передусім для мовлення чоловіків (розвиненого й поширеного в ньому), а за семантичною структурою – на однозначні й багатозначні.

У межах загальномолодіжного жаргону можна виділити фемінітиви на позначення жінок взагалі, особливо молодих (*бабаська* «дівчина», *василіса* «дівчина», *курка* «дівчина», *мавна* «дівчина, жінка», *матильда* «дівчина» (УЖС: 40, 76, 195, 208, 214)); за зовнішніми рисами (*блонда* «блондинка», *кляча* «негарна дівчина», *макаронина* «худя дівчина», *мальвіна* «гарна дівчина», *хівря* «негарна дівчина» (УЖС: 60, 177, 210, 211, 354)); за віковими ознаками (*лошниця* «жінка середнього віку», *матрона* «поважна жінка середнього віку», *піпетка* «молода дівчина; підліток», *рудера* «жінка похилого віку», *телиця* «дівчина, молода жінка» (УЖС: 206, 214, 260, 291, 319)); за діяльністю, переважно навчальною (*глюкоза* «вчителька біології», *заточка* «учениця-зубрильниця», *колба* «вчителька хімії», *підошва* «вчителька», *секретутка* «молода, гарна секретарка», *тічерка* «вчителька», *украша* «вчителька української мови і літератури»,

фіалка «студентка філологічного факультету» (УЖС: 105, 152, 180, 258, 296, 321, 332, 339)); за стосунками з чоловіками (*гьорлфрендка* «подруга; коханка», *френда* «дівчина; подруга», *харка* «коханка, співмешканка» (УЖС: 106, 345, 351)); за угрупованнями (*панкушниця* «дівчина з угруповання панків», *хіпушка* «дівчина-хіпі» (УЖС: 247, 355)). У найбільшій кількості засвідчено фемінітиви на позначення жінок за легкою, непристойною, розпусною поведінкою (*алкашниця* «алкоголічка», *бецалка* «молода повія», *бомжсиха* «жінка-волоцюга», *катакомба* «неохайна вокзальна повія», *кончіта* «дівчина легкої поведінки», *наташа* «повія-слов'янка», *натуралка* «гетеросексуальна жінка», *попилушка* «жінка легкої поведінки», *трасовичка* «повія», *шалала* «повія» (УЖС: 34, 54, 64, 167, 184, 233, 234, 269, 324, 370)).

До кримінально-злочинського жаргону належать слова, що розвинулися в результаті оцінного сприйняття чоловіками осіб протилежної статі (*амазонка* «повія», *баруха* «жінка, доступна для інтимних стосунків», *вовчиця* «жінка», *гагара* «самотня заможна жінка», *еммануель* «висококласна повія», *кобила* «дівчина, жінка», *пейзажистка* «повія», *риба* «дівчина, жінка», *чаханка* «дівчина, жінка» (УЖС: 35, 48, 92, 99, 134, 178, 251, 285, 362)), або на позначення жінок за злочинною діяльністю (*авторитетка* «досвідчена злодійка», *ацентонка* «токсикомана», *бандерша* «жінка, яка утримує притон розпусти» (УЖС: 32, 40, 46)). Загалом жаргонну лексику представляє досить багато маловідомих або рідковживаних фемінітивів (*голівуд* «красива молода жінка, дівчина», *герла* «молода дівчина», *гьорлиця* «дівчина; подруга» (УЖС: 106, 115), *роксолана* «жінка як об'єкт купівлі-продажу» (УЖС: 291)) і синонімічні ряди таких слів (*лесбі*, *лесбос*, *лесбійка*, *лесбуха*, *рожева* «лесб'янка» (УЖС: 201, 287)). Через експресивний і завуальований характер вони важко піддаються сприйняттю, тому залишаються більшою чи меншою мірою поширеними у межах окремої соціальної групи людей.

Водночас актуалізація жаргонної лексики спричинила розвиток багатозначності багатьох найменувань і позначення ними різних негативних реалій із життя жінок, напр.: *багатоверстатниця* «жінка з кількома коханцями», «жінка для обслуговування багатьох клієнтів», «наукова працівниця, яка виконує різні види роботи»; *бедка* «повія», «співмешканка злодія»; *жаба* «дівчина», «жінка легкої поведінки»; *кішка* «жінка легкої поведінки», «крадійка м'яса на базарі»; *клава* «жінка, яка торгує самогонкою», «дівчина, молода жінка»; *мама* «очільниця злочинної групи», «повна жінка»; *маруха* «дружина

злодія», «коханка»; *фраєрша* «жінка не працевлаштована, але забезпечена», «жінка з пихатою і чванливою поведінкою»; *чума* «повія», «негарна дівчина»; *ящірка* «негарна жінка», «повія» (УЖС: 42, 51, 135, 175, 211, 213, 344, 368, 386). Із багатозначною структурою фемінітиви-жаргонізми залишаються з меж розмовно-побутового мовлення, яке певною мірою відповідно до ситуації та умов спілкування може використовуватися в художньому й розмовному стилях української мови. У зв'язку з цим вони відзначаються меншою функціональністю, порівняно з лексикою літературної та діалектної форм загальнонародної мови.

Отже, історична фемінітивна проблематика стала однією з пріоритетних у сучасному мовознавстві, яку розвинули ще давні писемні джерела і водночас увели в історію функціонування загальних назв жінок. Багатство фемінітивів української мови в лексичному, словотвірному, стилістичному аспектах, яке донесли до цього часу різновікові пам'ятки писемності, розкривають українські лінгвістичні праці ХІХ – початку ХХ ст. (Я. Головацького, Є. Тимченка, С. Смаль-Стоцького, В. Сімовича та ін.). До перших українських граматик увійшла категорія фемінітивів у більшому чи меншому описі морфологічних, словотвірних та інших мовних ознак і навіть зі зразками давнього живого мовлення (напр., у додатку до «Граматики слов'яно-руської» М. Лучкая). Народнорозмовна основа фемінітивної підсистеми, що збереглася великою мірою дотепер, стала частиною найдавніших українських історичних словників (П. Білецького-Носенка, Б. Грінченка, А. Ніковського та ін.).

Унаслідок системного вивчення української мови фемінітиви певною мірою опрацьовані й відображені в праці «Норми української літературної мови» О. Н. Синявського, де вчений виділив способи творення фемінітивів (наросткування, приросткування, складання), продуктивні й непродуктивні словотвірні засоби, стилістично нейтральні і стилістично марковані форманти. Наступними академічними працями, що охоплювали розв'язання фемінітивних завдань, стали праці «Курс сучасної української літературної мови» за редакцією Л. А. Булаховського, «Сучасна українська літературна мова. Морфологія» за ред. І. К. Білодіда та інші. Давні лінгвістичні праці засвідчили загальнонародний характер іменників зі значенням жіночості, що увійшли до складу сучасної української мови і мають статус загальноновживаних номінативних одиниць.

На сучасному етапі фемінитиви забезпечують функціонування двох основних форм національної мови – літературної і діалектної. У літературній мові представлене все фемінитивне багатство української мови, але з перевагою стилістично нейтральної лексики (в писемній та усній формах). Відповідно до стильової диференціації літературної мови фемінитиви використовуються в художньому стилі (зі всім лексичним багатством), у публіцистичному стилі (з відображенням переважно стилістично нейтральних слів і найновіших фемінитивних явищ), у розмовному стилі (з утіленням стилістично нейтральної і значною мірою стилістично забарвленої лексики), у науковому стилі (у стилістично нейтральному вияві та з великою кількістю новотворів у спеціальних фемінитивних дослідженнях), в офіційно-діловому (зі стилістично нейтральним, професійним спрямуванням), в епістолярному стилі (у всьому лексичному вияві, особливо ж емоційному), у конфесійному (церковно-релігійного призначення).

Ареальна фемінитивна лексика відмінна від літературної основи за локалізацією історичних та регіональних явищ. Багатовікові традиції формування українського етносу спричинили творення різних територіальних говорів, розмежованих на три наріччя, у межах кожного з яких витворилося багато загальних назв жінок. Аналіз фемінитивів, зафіксованих у мові різних українських говорів, засвідчив, що в місцевих діалектах локалізована значна частина застарілої фемінитивної лексики (із давніми семантичними, словотвірними, фонетичними, граматичними та іншими ознаками), стилістично забарвлена (експресивна, знижена, зменшена й ін.) переважає над стилістично нейтральною, поширена синонімія, варіантність, функціонує чимало іншомовних слів, запозичених із сусідніх мов або за їх посередництвом, наявна чимала кількість своєрідних фемінитивів.

Соціально зумовлена фемінитивна лексика має закритий, вузький характер використання та піддається класифікації лише за лексико-семантичними і структурно-словотвірними ознаками. Вона розвивається на базі загальноновживаної лексики, переважно внаслідок метафоризації стилістично нейтральних або маркованих слів, і набуває експресивного забарвлення, тому обмежена розмовно-побутовою сферою вживання. Водночас засвідчує живучість і колоритність фемінікону української мови, можливість його до постійного збагачення.

3.5.3. Відображення фемінізації в офіційно-діловій сфері

Процеси сучасної фемінізації стали одним із виявів демократизації української мови й активного власного словотворення. Вони відображають нові тенденції, відмінні від особливостей номінування жінки в попередньому столітті, що полягали раніше в традиційному використанні усталених означальних сполук (*жінка-президент, жінка-редактор*) або чоловічих номінацій для позначення представників обох статей, насамперед за професійною діяльністю (*агент, експерт, консультант*). Унормування таких номінативних одиниць, як найменувань жінок, не відображено в редакціях українського правопису ХХ ст. [див. Історія українського правопису, 2004: 453–541; Синявський, 2018: 116–133], і з відродженням української незалежності в правописі не йшлося конкретно про фемінітиви, тільки про написання складних іменників із фемінітивним та маскулінативним значеннями (*козир-дівка, ексчемпіон, віцепрезидент* та ін.) і прикладок (*дівчина-красуня, художник-пейзажист* та ін). Натомість офіційно вживалися атрибутивні сполуки і назви чоловіків для позначення жінок у різних функціональних стилях української мови і міцно закріпилися в мовній практиці та лінгвістичних студіях аж дотепер, не маючи достатньо вмотивованого й обґрунтованого пояснення щодо загальноновживаного статусу. Наукові дослідження, які порушували питання творення корелятивних іменників чоловічого і жіночого родів, сприяли утвердженню й поширенню саме чоловічих номінацій для позначення представників чоловічої і жіночої статі як єдиних нейтральних маркерів особи загалом [Курс, 1951: 35–36; Сучасна українська мова, 1969]. Водночас учені зауважують, що в українській мові кількість прикладкових утворень на зразок *дівчина-тракторист, жінка-лікар* помітно зменшилася за останні десятиріччя через регулярне творення фемінітивів, зміну їхнього функціонального навантаження. «Тут перетинаються площини номінативної категорії статі як визначальної величини граматичної категорії особи / неособи іменників, що найбільшою мірою співвідноситься з поняттям статі та може бути описана через систему родо-статевих кореляцій на лексичному, морфолого-словотвірному та синтаксичному рівнях, і морфологічної категорії роду» [Грамматика, 2017: 119]. Теперішні зміни порушують давні традиції і спричиняють неоднозначність сприйняття нових явищ,

утруднюють перехід від старих до нових норм, що й викликає потребу в з'ясуванні прогресивного й багатомірного явища фемінізації.

Сучасна тенденція до творення і вживання фемінітивів, насамперед співвідносних із маскулінативами, і рідше з іншими словами, є виявом тих процесів, які мають давні історичні корені, що сьогодні відроджуються як питомі мовні ознаки. Ще з праслов'янської мови відомо про формування корелятивних іменників чоловічого і жіночого родів, що стало характерним явищем багатьох слов'янських мов, зокрема антської підгрупи, а від ранніх писемних часів постійне і тривале функціонування назв жінок на власне українському ґрунті поступово вилилося в загальномовну тенденцію, яка розвинулася й закріпилася на багатій і широкій народнорозмовній основі. Для розмовного й діалектного мовлення звичайним і закономірним було вживання паралельних іменників чоловічого і жіночого родів, а в книжному стилі розмовні елементи були обмежені, як і сама українська літературна мова за часів польської колонізації, російського царювання, радянської політики. Народнорозмовна мова виявилася настільки міцною і досконалою, що закріпилася як основа літературної форми і постійно живить її, а також забезпечує відновлення питомих ресурсів. У глибині народнорозмовної стихії закладені й процеси формування і функціонування співвідносних іменників чоловічого та жіночого родів, які саме в ній набули послідовного, регулярного і стабільного характеру. Тому фемінізацію слід трактувати перш за все як лінгвально зумовлене явище.

Екстралінгвальні чинники є важливими в обґрунтуванні аналізованого поняття, але не можуть виступати основним важелем у розкритті сучасних чи давніх процесів фемінізації. Суспільні зміни завжди впливали на мовну ситуацію і корегували мовну політику в державі. Під впливом внутрішніх і зовнішніх історичних подій змінювалася соціальна диференціація населення, виникали нові види діяльності, форми зайнятості чоловіків і жінок. Так, у ХХ ст. розвинулася виробнича діяльність, спеціалізація робітників і працівників у різних сферах життя набула професійного значення, що особливо стосувалося жінок, на яких ліг весь тягар щодо збереження сім'ї, забезпечення фронту і матеріального утримання в період воєнних подій, а також під час розбудови держави в післявоєнні часи (участь у піднятті культурно-освітнього рівня, розвитку сільського господарства, легкої промисловості, господарсько-побутового обслуговування та ін.). На ХХ ст. припало масове творення загальних назв жінок за різними

видами професійної діяльності, які були введені і до лексикографічних видань, однак дотепер фемінитиви не використовуються нарівні з маскулінативами як нейтральні, а навпаки, зберігають статус стилістично маркованих одиниць.

Сучасні мовознавці пояснюють мотивування і вживання маскулінативів і фемінитивів як історично зумовлених первинним значенням особи взагалі, носієм якого стали іменники чоловічого роду. Значення особи чоловічої статі і значення особи жіночої статі є похідними саме від давнього значення особи, тому процес творення назв осіб чоловічого і жіночого родів відбувається семантичним способом, напр.: *аспірант* (особа взагалі) – *аспірант* (чоловік), *аспірант* (жінка), а назви чоловіків стають твірною базою для похідних субстантивів зі значенням жіночості (*активіст* – *активістка*). І функціонування іменників чоловічого роду протягом тривалого часу з узагальненим значенням спричинило їхній стилістично нейтральний характер [Граматики, 2017: 139]. Ідею про творення дериватів чоловічого і жіночого родів від значення особи взагалі висунуто ще в давніх лінгвістичних студіях. Так, у праці О. О. Шахматова вказано, що «первинно категорія істот розвивалась тільки у словах однини чоловічого роду, поширюючись при цьому від назв осіб до назв тварин» [Шахматов, 1952: 54]. Наукові гіпотези послужили, ймовірно, закріпленню за чоловічими іменами значення особи взагалі, тому їх стали використовувати для позначення осіб без розрізнення статі. Однак таке твердження актуальне для з'ясування витоків і становлення категорії істоти й категорії роду, та найменшою мірою – для з'ясування подальшої історії назв чоловічого і жіночого родів, яка в кожного народу набула своєрідного національного чи етнічного характеру. До того ж, за спільнослов'янської доби слова, позначаючи різні за статтю особи, не виражали ознак чоловічого або жіночого родів узагалі, але основи на *-e/o- найчастіше ідентифікували імена чоловічого роду, а основи на -ā-, -jā- – імена жіночого роду. В індоєвропейський період рід іменника визначався за змістом і за формою вжитого з ним прикметника. Жіночий рід утворювався від кореня, безвідносно до чоловічого роду, тому й мав більш незалежний характер, ніж тепер.

Потреба в розробленні й удосконаленні процесів деривації іменників зі значенням особи жіночої статі усуває всі попередні мовні й позамовні чинники стримування фемінитивотворення і фемінитивовживання в українській мові (стилістичну маркованість загальноновживаних назв жінок, неможливість чи небажаність творення

їх від назв чоловіків, поширення прикладкових утворень замість однослівних номінацій зі значенням жіночості, нездатність маскулінативів продукувати відповідні назви жінок, належність фемінітивних словотворчих засобів до розмовних елементів, усталеність деяких номінацій із нефемінітивними значеннями (*електричка, мантачка, пілотка*) та ін.). Задоволення цієї потреби дасть змогу виважено підійти до розв'язання проблеми внормування й кодифікування фемінітивів, яка порушена і найновішою редакцією українського правопису, що дає право на утвердження й використання фемінітивів як загальноновживаних у різних стилях української мови. Сучасний український правопис уможливорює творення фемінітивів за допомогою суфіксів *-к-а, -иц-я, -ин-я, -ес-а*, що не викликає сумнівів чи заперечень, а найбільше труднощів пов'язано із використанням твірної бази, яка відображена в правописі невеликою мірою. Основними мотиваторами фемінітивів є маскулінативи, які й забезпечують продукування і поширення корелятивів чоловічого та жіночого родів. У цьому плані питомі назви осіб чоловічої статі сприяють більш легкому творенню і швидкому адаптуванню співвідносних найменувань жінок або усуненню давніх утворень (*бігун – бігунка, знавець – знавчиня, пошукач – пошукачка* та ін.). Маскулінативи іншомовного походження мають різну історію формування чи запозичення українською мовою, власні структурно-семантичні ознаки, що пристосовуються або змінюються відповідно до норм чинного правопису, тому фахівці й перебувають у постійних пошуках найбільш досконалих моделей творення фемінітивів.

Розвинута традиція формування іменників зі значенням особи жіночої статі від іменників зі значенням особи чоловічої статі закріпила й усталила стабільне творення корелятивних номінацій чоловічого і жіночого родів, яке набуло типологічного системно-структурного характеру в українській мові [Кислюк, 2017: 327]. Регулярне використання загальноновживаних стилістичних засобів у формуванні фемінітивів (зокрема суфікса *-к-а* як основного словотворчого форманта, напр.: *директор – директорка*) сприяє уніфікації номінативних одиниць і не спричиняє порушення усталених норм, натомість прагнення чи бажання до вдосконалення власного словотворення може викликати появу безлічі різних фемінітивних утворень або протяжних синонімічних рядів (*директор – директорка, директорша, директриса*), компоненти яких, зрозуміло, не можуть увійти однаковою мірою до загального вжитку, оскільки мають різне

оцінне значення, до того ж, можуть ставити під сумнів і використання стилістично нейтрального слова на зразок *директорка*, що тривалий час використовується як загальноживана назва в усній і писемній формах літературної мови [Босаківська, 1976: 74–80].

Найбільшою мірою процеси фемінітивотворення утруднює використання маскулінативів іншомовного походження, від яких утворюються назви жінок переважно афіксальним способом. У зв'язку з цим дослідники зауважують, що, попри всю універсальність і поширеність фемінітивів, не завжди можливим є процес формування корелятивних дериватів чоловічого і жіночого родів, пояснюючи це фонетичними, морфонологічними, морфологічними причинами (*академік, доцент, кардіолог* та ін.); функціонуванням відповідників жіночого роду із нефемінітивними значеннями (*землянин – землянка* та ін.); обмеженість або відсутність жіночої праці у військовій, науковій, релігійній сферах (*капітан, ректор, єпископ* та ін.) [Граматики, 2017: 143–144]. Водночас зазначають, що вдосконалення процесу деривації родових корелятивів полягає у витісненні нерегулярних словотвірних моделей регулярними (*фельдшер – фельдшерка, фельдшерша, фельдшерниця*), зокрема фемінітивами із суфіксами *-к-*, *-иц'-*, які позбавлені емоційно-експресивних відтінків [Граматики, 2017: 142]. Отже, така думка вчених нашоує на пошук і випробовування ефективних і вдалих зразків для творення фемінітивів. Слід зауважити, що для фемінітивної підсистеми української мови характерне творення фемінітивів і від прикметникових (*білявка*), дієслівних (*накритка*) та інших основ (*світливка*), що спричинене переважно необхідністю вираження специфічних жіночих ознак або дій, не властивих особам чоловічої статі. Тому такий процес не може виступати стримувальним чинником продукування фемінітивів загалом і здебільшого від співвідносних маскулінативів. Навпаки, різноманітність джерельної бази засвідчує розвиток загальної тенденції творення фемінітивів на власне українському ґрунті, безвідносно до маскулінативів.

Добирання і використання регулярних моделей творення фемінітивів дасть змогу надати загальним назвам жінок статусу загальноживаних слів і забезпечити функціонування їх у різних стилях української мови, особливо в межах офіційно-ділового мовлення, стилістичні засоби якого відзначаються високою стандартизованістю, уніфікованістю, термінологізованістю і не допускають залучення стилістично забарвлених елементів. У зв'язку з кваліфікацією фемінітивів тривалий час як емоційно забарвлених слів,

навіть зі стилістично нейтральними суфіксами *-к-а*, *-ниц-я* та ін., офіційно-діловий стиль уникає іменників зі значенням жіночості, використовуючи для номінування особи будь-якої статі здебільшого найменування осіб чоловічої статі. Попри те, інші стилі поступово розширюють і збагачують систему власних засобів, зазнають міжстильових впливів і чимраз більше демонструють можливості української мови у вираженні різних фемінітивних значень (особливо публіцистичний, художній, епістолярний, розмовний стилі, меншою мірою науковий та релігійний).

Офіційно-діловий стиль являє собою стиль писемного й усного ділового спілкування, який регулює стосунки людей у державно-політичній, економічній, соціальній сферах життя, законодавстві, адміністративно-господарській діяльності та обслуговує громадські потреби в типових ситуаціях. Кожна форма цього стилю має власний інструмент і певну систему мовних засобів: у писемному мовленні – це документ (система документації), а в усному мовленні – це прилюдний виступ (доповідь, бесіда, дискусія, переговори та ін.). До стилістичних засобів цього стилю входить певною мірою і фемінітивна лексика, але для писемної форми вона менш характерна, ніж для усної, що зумовлено специфікою кожної форми спілкування.

Писемне мовлення відзначається суворою регламентацією, високими вимогами до оформлення ділових паперів, вживанням усталених мовних одиниць тощо. Основними ознаками його є стандартизованість, нейтральний тон мовлення, чіткість і точність висловлювання; лаконічність, стислість і послідовність викладу фактів; відсутність індивідуальних авторських мовних ознак, тому до нього може бути допущена тільки стилістично нейтральна лексика. Різновидами писемного ділового мовлення є адміністративно-канцелярський (автобіографія, характеристика, розписка тощо), законодавчий (указ, статут, постанова, конституція тощо), дипломатичний (міжнародна угода, звернення, договір тощо), юридичний (акт, запит, протокол тощо). Основу системи документації кожної організаційної структури становлять адміністративно-канцелярські папери, що охоплюють документи з особового складу, довідково-інформаційні, обліково-фінансові, організаційні, розпорядчі. До системи документообігу може входити і спеціалізована документація, що стосується окремих видів діяльності.

Відповідно до змісту, призначення, професійного спрямування в документах відображена і фемінітивна лексика, однак вона має

характер поодинокого використання у зв'язку з короткою і стислою формою документів, зате потребує постійного системного відтворення. Тому встановлення і запровадження регулярних моделей творення фемінітивів із загальноновживаним статусом є нагальною потребою насамперед для офіційно-ділового стилю. Найбільшою мірою це стосується назв жінок за професійними діями, функціями, заняттями, станом, чином, ступенем, званням. Документи, адресовані керівним особам або підготовлені від імені посадових осіб, містять реквізити отримувачів і відправників. За відсутності кодифікованих назв жінок традиційно використовують назви чоловіків для позначення представників обох статей (*декан, ректор, замісник, начальник*).

На перехідному етапі формування і внормування вказаних фемінітивів можливе паралельне використання корелятивних іменників чоловічого та жіночого родів, з урахуванням специфіки кожного документа і характеризованої чи означуваної в ньому особи (чоловічої або жіночої статі). Уведення співвідносних іменників чоловічого і жіночого родів можливе насамперед для документів загальноадміністративного і професійного спрямування (внутрішнього призначення, короткотривалої дії, довідково-інформаційного характеру тощо), а інші різновиди документів (законодавчі, дипломатичні, юридичні тощо) мусять керуватися єдиними й незмінними правилами оформлення документів і посилатися на відповідні нормативні документи щодо використання загальних назв жінок. Особливо це стосується низки особових документів (паспорт, диплом тощо), фінансових і майнових (заповіт, доручення тощо), правових і розпорядчих (договір, закон, постанова тощо). У такому разі нормативність щодо професійної ідентифікації осіб відображає класифікатор професій, однак він містить сьогодні досить малу кількість професій зі значенням особи жіночої статі (*ворожка, друкарка, економка, мереживниця, модистка головних уборів, молодша медична сестра з догляду за хворими, нянька, покоївка* та ін.), тому не може стати базовим для позначення жінок за діяльністю.

Сучасна лексикографічна наука спрямована на переформування, оновлення і збагачення лексикону української мови. До найновіших академічних видань уведена значною мірою і фемінітивна лексика (стилістично нейтральна та стилістично маркована), причому загальноновживані назви жінок, особливо ті, що виражають професійні дії, ознаки, кваліфікації та інше, не мають ніяких додаткових позначень щодо стилістичного обмеження, як у словниках минулого століття,

напр.: *маркувальниця, математичка, матуристка, медальєрка, медичка, мемуаристка, механізаторка, мисткиня, мініатюристка, міряльниця, місіонерка, мовознавиця, мозаїстка, молотниця, налагоджувальниця* (СУМ 20, 8: 480, 484, 539, 565, 568, 598, 661, 706, 781, 798, 801; 9: 26, 50, 78, 504). Словники пропонують сьогодні вибір одного з варіантів означення жінки за професійною діяльністю, напр.: *меблювальниця і меблярка; медієвістка і медійниця; моделістка, модельєрка і модельниця; монтажерка, монтажистка і монтажниця; настелювачка і настильниця; настроювальниця і настроювачка* (СУМ 20, 8: 559, 571; 9: 37, 38, 709, 711, 724, 725). У зв'язку з цим найновіші академічні лінгвістичні видання можуть бути надійним орієнтиром і серйозним важелем у виборі правильних номінацій для позначення жінок за діяльними, функційними та іншими ознаками.

На кваліфікацію фемінітивів у лексикографічних працях як стилістично нейтральних слів звертають увагу і сучасні мовознавці [Кислюк, 2017: 329]. До того ж, зауважують, що аналіз динаміки творення іменників зі значенням жіночості виявляє непослідовне співвідношення маскулінативів і фемінітивів на різних історичних етапах, зумовлене потребою в називанні жінок через соціальні чинники (відсутність жіночої праці, незайнятість жінок у певній сфері, низький відсоток професійної діяльності жінок). І тільки там, де була рівновага у використанні чоловічої та жіночої праці або виникала необхідність у номінуванні жінок, утворювалися і функціонували корелятивні назви чоловіків і жінок (*кондуктор – кондукторка*), а сьогодні врівноваження чоловічої і жіночої праці в межах професійної діяльності характерне для всіх сфер суспільного життя (внаслідок підвищення кваліфікації, компетентності, креативності жінок, їхньої активної участі в суспільному, державному, громадському житті), тому й специфічною ознакою сучасної мовної практики стало нормативне використання стилістично нейтральних фемінітивів для позначення жінок за професійною діяльністю [Кислюк, 2017: 329–330].

Вирішенню проблеми вдалого продукування фемінітивів сприяє вмотивоване й виважене добирання словотворчих засобів. Основним дериваційним афіксом, здатним формувати деривати зі стилістично нейтральним значенням жіночості, став суфікс *-к-а*, граматичні особливості якого уможливають приєднання цього форманта до питомих та іншомовних основ без особливих труднощів і значних морфологічних змін. Висока продуктивність суфікса *-к-а*, розвинута ще в минулому, спричинила активне використання його і в сучасному

процесі фемінізації та зумовила появу найбільшої кількості назв жінок саме з цим словотворчим формантом. За спостереженнями сучасних мовознавців, суфікс *-к-а* став сьогодні найпродуктивнішим у творенні назв жінок за професійними ознаками, видом діяльності, посадою, належністю до якогось об'єднання, колективу, за інтересами й уподобаннями (*реставраторка, фристайлістка, міністерка, легіонерка, фанатка* та ін.) [Кислюк, 2017: 330–331].

Усне ділове мовлення допускає послаблення стилістичних норм і залучення частини розмовних елементів, характерних для професійного мовлення. Змістом усного ділового спілкування є справа, з приводу якої виникає й розвивається взаємодія, тому велику вагу має безпосереднє спілкування – обмін результатами професійної діяльності і вплив комунікантів один на одного для досягнення високих результатів у розв'язанні власної справи. Ділове спілкування являє собою усний контакт між співрозмовниками, які мають необхідні для цього повноваження і ставлять перед собою мету розв'язати конкретні професійні завдання. Засадами культури ділового спілкування є мовний етикет, норми та правила ділових взаємовідносин, знання й уміння, пов'язані з обміном інформацією, використання способів і засобів взаємовпливу, взаєморозуміння. Велике значення має і моральний аспект професійного спілкування, тому й усна ділова взаємодія не допускає масового залучення мовних ресурсів.

Професійне ділове спілкування формується в умовах конкретної діяльності, тому певною мірою вбирає в себе її особливості, є важливою її частиною, засобом цієї діяльності. До культури ділового спілкування належать насамперед загальні норми спілкування, зумовлені характером суспільного ладу та угрунтовані на здобутках минулого й сучасного. Водночас ця культура має індивідуальний характер і виявляється в способах спілкування, які обирає суб'єкт у певних ділових ситуаціях стосовно конкретних людей. Ураховуючи загальні норми спілкування, усталені словесні форми ввічливості, специфіку власної професійної діяльності фахівці мають право на вільний вибір стилістично нейтральних засобів спілкування, включаючи до них і фемінітивну лексику. У зв'язку з цим закономірним буде використання іменників зі значенням жіночості паралельно з іменниками на позначення осіб чоловічої статі під час індивідуальних ділових прийомів, колективних обговорень проблем, у телефонних розмовах і загалом у процесі щоденного ділового спілкування в межах професійної діяльності. Із використанням

необхідної термінології, професійної лексики, виробничо-технічних мовних одиниць спеціалісти мають право на вироблення власної професійної лексики відповідно до сучасних мовних норм.

Функціонування загальних назв жінок у професійному діловому мовленні демонструють сьогодні найбільшою мірою повідомлення, що стосуються державного устрою, політичного життя, економічної діяльності, соціального забезпечення, правової сфери, культурно-освітнього розвитку та інших ділянок суспільного життя, напр.: *міністерка* «урядовиця, яка керує міністерством» – А якось приїжджав у Городню, і з ним була одна дівчинка – нині вона, здається, “міністерка освіти” (ГЕЛ, 19/37, 1); *таргетологиня* «спеціалістка, яка займається цільовою рекламною діяльністю в соціальних мережах»: ... Messenger та Instagram мають доступ до мікрофона та камери (якщо його не заборонити) в активному режимі використання, – додає Ольга Філіпова, таргетологиня і SMM-інструкторка... (ГЕЛ, 19/38: 6); *субсидіантка* «претендентка на отримання субсидій» – Проте субсидіантка переконувала: вона вказала у декларації всі реально отримані доходи за понад три місяці до дня звернення... (ГЕЛ, 19/38: 3); *юристка* – Навчаюся на двох факультетах. Буду юристкою і вокалісткою (ГЕЛ, 19/37: 19); *координаторка* – ...Лілія Чуліцька, координаторка проекту «Впровадження відновного правосуддя в Україні» (ГЕЛ, 19/37: 4). До професійного мовлення проникають різні за структурно-семантичними особливостями найменування жінок, багато нових слів і навіть оказіональні утворення (із суфіксами *-к-а*, *-ин-я*, *-ниц-я*, *-ес-а* та ін.), що потребує стилістичного диференціювання фемінітивів для уникнення масового вливання їх у сферу професійного ділового спілкування.

У процесі нормування й кодифікування фемінітивів для введення їх до професійного мовлення і загального вжитку загалом слід урахувати два підходи: власне лінгвістичний і прагматичний. Граматичні й стилістичні норми української мови зумовлюють закономірне творення фемінітивів одночасно з маскулінативами. Для цього словотвірна система має весь комплекс необхідних словотвірних понять і дериваційних ресурсів, забезпечує формування різних за стилістичними ознаками словотвірних одиниць, усування перешкод у фемінівотворенні. А традиційна культура, норми звичаєвого права, суспільно-політичні зміни, формування соціальної системи, розвиток власних форм і способів господарювання впливають на усталення видів діяльності, професійної спеціалізації. Тому на

процесі творення фемінітивів як лінгвального явища буде мати відбиття дія позамовних чинників і прагматичних підходів.

Отже, сучасні процеси фемінізації є питомим історичним явищем, зумовленим дією мовних і позамовних чинників. Формування корелятивних іменників чоловічого і жіночого родів закладене ще на спільнослов'янській основі й відображене в історичному розвитку багатьох слов'янських мов. Функціонування загальних назв жінок на власне українському ґрунті від найдавніших писемних часів паралельно з найменуваннями чоловіків переросло поступово в загальномовну тенденцію. Фемінівотворення базувалося на живій народній основі, яка спричинила послідовне й регулярне використання співвідносних іменників чоловічого і жіночого родів, забезпечила усталення основних засобів творення іменників зі значенням жіночості (стилістично нейтральних і стилістично маркованих). Під впливом позамовних чинників змінювалася словотворча база фемінітивів, продуктивність дериваційних засобів, суспільна вага й оцінка жіночої праці та осіб жіночої статі загалом.

Деривація фемінітивів набула послідовного, регулярного, закономірного характеру в українській мові, безвідносного до іменників чоловічого роду, водночас як корелятивних у співвідношенні з маскулінативами, і вилилися в структурно-системне утворення. Фемінітивна підсистема представлена сьогодні стилістично нейтральною і стилістично маркованою лексикою, засобом розмежування якої стали переважно словотворчі форманти. Відповідно до чинних норм стилістично нейтральні найменування жінок обслуговують усі функціональні стилі української мови, а стилістично марковані – окремі стилі (художній, розмовний, публіцистичний). Уведення до загального вжитку і використання в різних стилях української мови можливе способом унормування стилістично нейтральних іменників зі значенням жіночості, деривацію яких здатна забезпечити розвинена система словотворчих засобів. Активне продукування фемінітивів демонструє сьогодні тільки спроби вироблення типових словотвірних моделей деривації іменників зі значенням жіночості, а визначальними щодо уніфікації й кодифікації загальних назв жінок, особливо в діловій сфері, є нові лексикографічні видання й лінгвістичні дослідження. Унаслідок системного використання нарівні з маскулінативами стилістично нейтральні фемінітиви поступово проникають у писемну й усну форми літературної мови і набувають загальнозживаного характеру.

РОЗДІЛ 4

ФЕМІНІТИВИ В АРЕАЛЬНОМУ, СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОМУ ВИМІРАХ

4.1. Етнолінгвістична характеристика назв жінок

Формування погляду на мову як динамічну систему і вивчення мовних одиниць як функціональних явищ розвинули тенденцію до переходу від прескриптивної лінгвістики до дескриптивної – акцентування уваги на сполучуваності і взаємозв'язку мовних одиниць [див. Яворська, 2000]. У контексті вивчення мови від абстрактного явища до конкретного її реалізування перспективу майбутнього розвитку мовознавчої науки визначив зв'язок із суміжними галузями, пов'язаними з фактами мисленнєвої і комунікативної діяльності людини (соціологією, етнологією, культурологією, психологією та ін.).

Категорія жіночості в процесі історичного розвитку стала відображенням національної самобутності й неповторності українського народу. Вона склалася не як окрема мовна субстанція, а в контексті загальнонаціонального мовного розвитку і під значним впливом позамовних чинників. Як одна з найбільш історично зумовлених категорій у лексиконі української мови, виразила красу, силу й ментальність українського народу, уособлену в жіночих образах.

Виявлення людської духовної сили, що різною мірою і різними способами відбувається впродовж тисячоліть на всьому земному просторі, є вищою метою руху людського духу, кінцевою ідеєю, яка повинна впливати із загальноісторичного процесу, бо піднесення чи розширення внутрішнього буття – це те єдине, що окрема особистість, наскільки вона до цього причетна, може вважати своїм нетлінним здобутком, а нація – вірною запорукою майбутнього розвитку нових великих індивідуальностей [Гумбольдт, 2001: 46–47].

Розуміння самобутнього життя народу і внутрішньої будови окремої мови цілком залежить від уміння побачити своєрідність національного духу в його повноті. Адже тільки вона, створена природою і сформована обставинами, визначає національний характер, на якому основана вся творчість в історії нації, утверджена сила і краса нації [Гумбольдт, 2001: 46–47]. Мова зрощена своїми коріннями з міццю національного духу, і що сильніший вплив духу на мову, то закономірнішим і багатшим є мовний розвиток [Гумбольдт, 2001: 47].

Мова перебуває в тісному сплетінні з духовним розвитком людства і супроводжує його на кожній стадії прогресу чи регресу, відображаючи і кожен етап культури. У глибині віків духовний розвиток міг замінити культуру за її відсутності. Мова виникає з таких глибин людської природи, що в ній неможливо простежити спеціальне творення, формування народів. Водночас мова розвивається одночасно з розвитком народу – її носієм, зіткана з його духовної самобутності, що накладає на мову й певні обмеження [Гумбольдт, 2001: 48–49].

У тісних взаємозв'язках і взаємовпливах мови й народу постала і категорія жіночості. Відобразивши багатство внутрішнього розвитку мови і самобутнього життя народу, вона стала виразником духу і характеру української нації. Тому може розглядатися як власне лінгвальний і загальнокультурний феномен. У зв'язку з цим дослідження фемінітивів набуває екстралінгвістичного значення і спричиняє залучення суміжних мовознавчих студій – етнолінгвістичних, лінгвоареалогічних, культурологічних, соціолінгвістичних та інших.

Початком системного вивчення мови і мовних явищ як культурних проявів, зв'язку мовного і культурного розвитку стали дослідження американських учених початку ХХ ст. (Ф. Боаса, Е. Сепіра). Довготривалі й часті мовні експедиції, дослідження сімнадцяти індіанських мов принесли мовознавцю та етнографу Е. Сепіру славу найвизначнішого майстра польової роботи і дали вченому чималі результати з етнології й антропології, а науці – поштовх до етнолінгвістичних і антрополінгвістичних розвідок [Сепір, 2002: 4]. Завдяки працям американських учених Ф. Боаса й Е. Сепіра дослідження мови через призму духовної культури етносу виділилося в самостійний предмет лінгвістичних студій і лягло в основу нового мовознавчого напрямку – етнолінгвістики [Гриценко, 2007: 184–185].

Уже в передмові до книги «Мова. Вступ до вивчення мовлення» Е. Сепір висловив припущення, що виникнення мови передувало навіть ранньому розвитку матеріальної культури, а сам розвиток культури не мав сенсу, поки не оформилася мова як інструмент вираження значення [Сепір, 2002: 42]. Частина книги «Мови, раса і культура» рокує погляди вченого на ці три поняття, а також зв'язок їх з іншими термінами. Унаслідок порівняльного аналізу вчений узагальнив незалежність і відмінність цих понять. Що далі заглиблюватися в минуле, то ближче можна підійти до того стану, коли порівняно нечисленне населення протягом багатьох поколінь займало

великі території, а контакт з іншими людськими масами не був діяльним і довготривалим, як це стало в майбутньому. Географічна та історична ізоляція, яка зумовила расову диференціацію, сприяла й розвитку різних відмінностей у мові й культурі. Той факт, що раси й культури, які вступають в історичну взаємодію, прагнуть до поступової взаємної асиміляції, показує, що немає глибокої причинової залежності між розвитком мови і специфічним розвитком раси та культури [Сепір, 2002: 191–192]. Учений охопив і питання зв'язку вказаних понять із «темпераментом», тобто загальним емоційним настроєм народу, зауваживши, що форма мови, її варіювання обмежені рамками, визначеними її попередньою історією, вона така байдужа до відчуттів і настроїв мовців, як течія річки до атмосферних явищ у навколишній природі. Тому беззмістовно шукати в структурі мов розрізнення, відповідні темпераментним варіаціям. У зв'язку з цим варто згадати, що емоційний аспект нашого психічного життя досить стисло відображений у будові мови [Сепір, 2002: 192–193].

Наслідком багатьох спостережень, узагальнень і порівнянь ученого стали підсумки про те, що мова своєю лексикою більш чи менш точно відображає культуру, яку обслуговує; справедливим є те, що історія мови та історія культури розвиваються паралельно. Однак такий поверховий і зовнішній вид паралелізму не становить особливого зацікавлення для лінгвіста, якщо тільки виникнення чи запозичення нових слів опосередковано не проливає світло на формальні тенденції мови [Сепір, 2002: 194]. Із установленого впливає, що мова – найзначніше і найкоლოსальніше творіння людського духу, досконала форма вираження і передання досвіду. Ця форма може до безкінечності варіюватися, не втрачаючи своїх розрізнявальних ознак, і, як будь-яке мистецтво, постійно зазнає перетворення. Мова є найбільш масовим і найбільш охоплюваним із відомих нам мистецтв, гігантська й анонімна підсвідома робота багатьох поколінь [Сепір, 2002: 194].

Істина полягає в тому, що мова являє собою досконалий засіб вираження і повідомлення в усіх народів. Зі всіх аспектів культури мова, без сумніву, першою досягла високих форм розвитку, і властива їй досконалість є обов'язковою передумовою розвитку культури загалом [Сепір, 2002: 223]. Дослідження феномену мови як найбільшого історичного й культурного надбання та визначального показника нації стали предметом багатьох міждисциплінарних наукових напрямів. Одним із актуалізованих сьогодні є

етнолінгвістичний, що розкриває зв'язки між мовним і культурним розвитком етносу, народу, нації.

Фундаментальними для становлення етнолінгвістики в українському мовознавстві стали положення й концепції О. О. Потебні про слово як явище культури, про зв'язок його історії зі сферою побутування, обрядовими функціями [Гриценко, 2007: 184–185]. Німецький учений В. Гумбольдт зазначив, що О. О. Потебня застосував поняття внутрішньої форми слова в порівняльному аналізі слов'янських мов і під час вивчення міфів, заклавши тим самим основу для досліджень у тій сфері, яку в широкому розумінні цього слова можна було би назвати етнолінгвістикою [Гумбольдт, 2001: 19].

Етнолінгвістика розв'язує чимало проблем, що стосуються спільного розвитку мови й етносу, у їхніх тісних взаємозв'язках і взаємовпливах (мовні ознаки племені, народу, нації, роль літературної мови в суспільстві, обслуговування мовою кількох етносів, двомовність, багатомовність та ін.) [Русанівський, 1990: 173]. У контексті етнолінгвістичних студій актуальним є вивчення лексики, у якому найкраще відображається і зберігається специфіка національної культури. Лексика – надзвичайно чутливий показник культури народу, і зміни значень, утрата старих слів, творення чи запозичення нових – усе це залежить від історії самої культури [Сепір, 2002: 243]. У лексиконі кожного народу найяскравішими репрезентантами національної культури є категорія слів із етнолінгвістичним змістом, до яких належить і категорія фемінітивів, що характеризують жінок за племінними, територіальними, географічними та іншими національними ознаками.

Надбанням історичного розвитку фемінітивів української мови стала чимала кількість найменувань осіб жіночої статі, що відобразила особливості розвитку української нації. Процес творення і функціонування таких номінацій можна простежити впродовж усієї писемної доби. Водночас під час виникнення різних етнічних реалій, відносин, зв'язків (особливо найдавніших) назви жінок могли не поширюватися або не утворюватися зовсім, натомість у писемних джерелах простежено форми множини особових назв або множинні назви. Про виникнення їх на українському ґрунті, належність до певних історичних епох можна дізнатися в темпоральній віддаленості від часу постання відповідних реалій.

Відображенням найдавнішої історії формування українського етносу стали назви племен, що виокремилися після розпаду

спільнослов'янської мовної єдності, поступово об'єдналися та становили ще в додержавний період окремі племінні союзи: словен, кривичів, в'ятичів, радимичів, дреговичів, полян, волинян, древлян, сіверян, уличів, тиверців, дулібів, білих хорватів [Глуценко & Півторак, 2007: 133]. Назви цих племен зазначені в «Повісті минулих літ», і так само у формі множини, а про творення чи функціонування таких найменувань за родовими ознаками немає свідчень від найдавніших писемних часів. Найменування жінок як представниць давніх племінних союзів, що розвинулися на українській території, засвідчені пізніше і переважно в художній творчості та в наукових історичних дослідженнях. До сьогодні збереглися поодинокі назви жінок за племінними ознаками як історизми, що належать до рідковживаної пасивної лексики, напр.: *деревлянка* (СУМ 20, 4: 136), *лучанка* (СУМ 20, 8: 309), *полянка* (СУМ 11, VII: 108), *сіверянка* (СУМ 11, IX: 212), *хорватка* (СУМ 11, XI: 125).

Східнослов'янські племена, які проживали на київських землях, під кінець першого тисячоліття утворили власну феодальну державу (території Київщини, Чернігівщини, Переяславщини), первинною назвою якої стало слово *Русь*. Населення Київської держави, а потім і Галицько-Волинського князівства називало себе *руськими людьми*, *руссю* або *русинами*, а мову *руською* [Ткаченко, 2004: 22–23]. Відтоді слово *руський* «український» та пов'язані з ним етноніми (*русь*, *русин*, *руска* та ін.) зберігалися протягом кількох століть і були характерними найменуваннями українців. Номінаціями жінок стали етноніми *руска* й *русинка*, мотивовані словами *русь*, *русин*. У давніх літописних джерелах жителі Київської держави позначали переважно за допомогою первинної загальної назви *русь*, напр.: сътвориша межи собою клятву *русь* и ляхове (ГВЛ: 92); у ділових документах – вживалося слово *русин*, напр.: ...аще ли боудеть *роусинь*, либо гридь, либо коупець, либо тиоунь бодрескъ, либо мечъникъ, либо изъгой, либо словѣнь, то 40 гривень положить за нь (ПР: 148); а слово *руска* зафіксовано в ділових пам'ятках XIV – XV ст. як загальна і власна назви, напр.: аже побѣгнетъ русинъ а либо *руска* или во львовъ или холопъ чии или роба выдати его (ССМ, 2: 308); ...и братанича их *Роуска*... жаловали есмы их особною нашею милостію (ССМ, 2: 308).

Паралельно з фемінітивами-етнонімами *руска*, *русинка* могли функціонувати й інші найменування жінок у різних місцевостях Київської держави і відобразити давні племінні чи інші територіальні зв'язки (на зразок *полянка*, *деревлянка*), однак у писемних джерелах

діалектні, регіональні чи інші назви не виявлено. Та й слова *руска*, *русинка* малою мірою відображалися в книгописанні і збереглися до сьогодні як історизми, що можуть рідко з'являтися на сторінках художніх творів чи наукових праць (історичної тематики), напр.: Сидів на міндері, опутивши голову на долоні, і думав тепер про Радісну *Русинку*, яка прийшла колись на турецьку землю (ІМР: 28). Крім фемінітивів *руска*, *русинка*, можна було би припустити творення і слова *русичка* від *русич*. Однак у давніх українських пам'ятках слово *русичка* не виявлено, як і слово *русич*. До думки про формування таких етнонімів схиляє давньоукраїнська пам'ятка «Слово о полку Ігоревім», де кілька разів згадано слово *русичі* як дружина, військо князя Ігоря, напр.: «Хошу бо, – рече, – копіє приломити кінець поля Половецького, съ вами, *русичи*, хошу главу свою приложити, а любо испити шеломомь Дону!» (СПІ: ї); *Русичи* великаа поля чрьлєными щиты прегородиша, ищучи себѣ чти, а князю – славы (СПІ: гї).

Зі староукраїнського періоду відомі етноніми *малорос*, *малороска*, що походять від назви *Малоросія*, яка виражала з похідними від неї словами нейтральне значення «давня, первинна Русь» (землі Київської і Галицько-Волинської держав). Такі терміни разом із попередніми (*руска*, *русин* та ін.) не втрачали своєї актуальності до початку ХХ ст. З ХІХ ст. офіційними позначеннями українського народу та його мови стали терміни *малороси* (*малоруси*), *малоруська мова*, однак терміном *малоруський* і спільнокореновими *малорос*, *малороска* (зі зниженим відтінком) користувалися переважно на східноукраїнських землях, а на західноукраїнських – давніми словами *руска*, *русинка*, *русачка*, підтримуваними значною мірою літературними рухами (*старорусів*, *москвофілів*). У період козаччини на українських територіях (з південних на решту земель) поширилися нові етноніми *козачка*, *українка*. А від часів Української Народної Республіки офіційними назвами українського народу стали слова *українці*, *українець*, *українка* [Ткаченко, 2004: 45], що збереглися дотепер і функціонують як загальноновживані слова, натомість інші назви жінок належать до застарілої лексики.

Фемінітиви-етноніми відобразили процеси тривалого формування українського народу і різних територіальних діалектів. «Перетворення українського народу в націю відбувалося дуже повільно і нерівномірно ... не шляхом перетворення давньої літературної мови, а на новій діалектній основі. Розчленованість і нерівномірність розвитку окремих територій українського народу

обумовили те, що нова українська літературна мова виникає у вигляді кількох потоків (східноукраїнський, західноукраїнський, або галицький, закарпатський), на основі різних діалектів. З самого початку серед цих потоків виникнення нової української літературної мови один із них визначається головним – на основі середньонаддніпрянських говірок, що пізніше, в другій половині ХІХ і на початку ХХ ст., стає загальнонаціональною літературною мовою» [Жилко, 1958: 14].

«Виникнення територіальних утворень української мови відбувалося за умов феодального роздрібнення і розподілу території українського народу між сусідніми державами. Внаслідок цих позамовних факторів визначаються територіальні утворення української мови. Особливо виразно виявляється поділ південного територіального утворення на східне і західне – приблизно по східній межі Брацлавського воєводства (ХV – ХVІІ ст.). Пасмо ізоглос по цій межі виявляється на різних рівнях мови. Саме тому визначаються три найбільш типові діалектні групи української мови: 1) північна; 2) південно-західна; 3) південно-східна, тобто власне діалектний масив Середньої Наддніпрянщини, який став ядром і основою цієї діалектної групи» [Жилко, 1966: 13–14]. Наслідком формування таких діалектних груп стало творення специфічної лексики в межах кожного наріччя, до складу якої входили і загальні найменування осіб жіночої статі, що майже не потрапляли до писемних джерел через регіональний характер.

Важливим фактом стало й те, що епоха просвітництва (ХVІІІ ст.) була налаштована загалом вороже щодо діалектів, а далі романтизм надав уже народній мові деякого ореолу, який, можливо, був пов'язаний із ідеалізацією місцевих варіантів як символів національної солідарності і територіальної цілісності. Небагато письменників ХVІІ – ХVІІІ ст. ставилися серйозно до використання діалектів у літературному творі. Можна передбачити, що таке відродження зацікавленості до різних мов – не що інше, як перехідний етап в історії сучасного людства. А якщо так, то це тісно пов'язано з ростом націоналізму в останній час [Сепір, 2002: 220].

Розвиток української мови на живій народній основі в період формування української нації зумовив актуалізацію номінацій діалектного та регіонального значення, із поступовим входженням їх до лексичного складу української мови, напр.: *бойка, бойкиня, бойчиха; братаниця, братиха, братова; таздиня, таздинька, таздинечка; жалья,*

женчиха, женькиня, женьчарка; любанка, любаночка, любаска, любасочка, люблянка, любляночка, любонька, любочка, любуня, любця, любчина (СУМГ, I: 82–83, 93–94, 345, 474–479; II: 385–387). Тому функціонування власних діалектизмів і регіоналізмів можна простежувати від нової української літературної мови аж дотепер. На ХІХ ст. припало національно-культурне відродження різних слов'янських народів, але зацікавлення діалектологічними дослідженнями підвищилося невеликою мірою.

Упродовж ХХ ст. основні зусилля були спрямовані на розвиток і розширення функціональних меж літературної мови як визначальної форми загальнонаціонального спілкування, унормованої, відмінної «від територіальних (місцевих) діалектів і говірок мови, тобто тих різновидів національної мови, які ще наявні в різних місцевостях нашої країни». Зазначалося, що діалектні ознаки втрачають свою цінність із розвитком культури та освіти, але їх не слід ігнорувати, бо «діалекти і говірки становлять одне з джерел вивчення як історії живої мови, та і певною мірою її сучасного життя» [Курс, 1951: 7]. Наголошувалося, що «літературна мова і сучасні говори перебувають у тісному взаємозв'язку при виразному процесі, який все більше посилюється, входження літературної мови в говори. В тих випадках, коли лексичний діалектизм, зайшовши в літературну мову, відповідає потребам виразу думки, потребам спілкування, – він перестає бути діалектизмом, здобуває собі місце в словнику літературної мови і збагачує його» [Курс, 1951: 8].

Попри все, уже в першій половині ХХ ст. було підготовлено чимало праць для вивчення українського територіального мовлення (К. П. Михальчука, Є. К. Тимченка, І. А. Панькевича, В. М. Ганцова, А. Ю. Кримського, О. Н. Синявського, Б. О. Ларіна та ін.), а в другій половині ХХ ст. з'явилися ґрунтовні узагальнені дослідження з української діалектології (Ф. Т. Жилка, С. П. Бевзенка, Й. О. Дзензелівського, П. Ю. Гриценка, В. В. Німчука та ін.). Основоположними для дослідження української діалектної лексики стали праці П. Ю. Гриценка, завдяки яким актуалізовано вивчення лексичного рівня, порівняно з фонетичним, граматичним, українських територіальних діалектів [Гриченко, 2007: 154–156]. На думку вченого, «усі галузі наук, що пов'язані з вивченням історії та сучасного стану матеріальної й духовної культури етносу, значною мірою спираються на свідчення діалектної лексики» [Гриченко, 1990: 3]. Мовознавець розкрив значення лексики в ареалогічних дослідженнях (попри її

змінність, рухомість, динамічність), обґрунтував її цінність у з'ясуванні територіального членування мови, походження говорів, ареальних відмінностей і навіть першорядність у картографуванні говорів, діалектному членуванні говору [Гриценко, 1990: 6–10]. Діалектолог зазначив, що «скласти й інтерпретувати лексичну чи семантичну карту неможливо без дослідження активних діалектотворчих процесів минулого, без пізнання взаємозв'язку мовних елементів, які при картографуванні виступають ареальними опозитами, без встановлення зв'язку між структурними особливостями й ареальними характеристиками опозитів» [Гриценко, 1990: 13].

Дослідження ареальної лексики як важливого інформатора й ідентифікатора діалектної мови, спільних і відмінних особливостей українських говорів, що знайшло відображення в наукових студіях П. Ю. Гриценка та інших діалектологів, дозволяє констатувати розвиток лінгвоареалогічного напрямку в українському мовознавстві, одним із основних об'єктів дослідження якого є діалектна лексика. До того ж, у дослідженнях П. Ю. Гриценка, присвячених вивченню ареальної лексики, йдеться про лінгвогеографічне членування говорів, лінгвогеографічну цінність лексики, ареальний аспект, ареальну диференціацію та подібні терміни, з яких найкраще предмету ареального вивчення лексики відповідає термін *лінгвоареалогічний напрям*. «Вивчення лексичної диференціації говорів спрямоване на пізнання складу, закономірностей територіального розміщення лексем як репрезентантів певного лексичного значення, групування й напрямів розташування ізоглос, їх співвідношення з межами поширення ареалогічно релевантних явищ інших структурних рівнів діалектної мови» [Гриценко, 1990: 13–14]. «Практика свідчить, що наблизитись до об'єктивного й всебічного опису лексичної диференціації певного континуума можна насамперед шляхом максимально повного охоплення лексики, здійснюваного поетапно за окремими сегментами системи» [Гриценко, 1990: 14]. Об'єктом лінгвоареалогічного дослідження можуть стати і найменування осіб жіночої статі.

Наукові дослідження уможливили виділення різних фемінітивів, що склалися історично внаслідок формування різних територіальних говорів на українських землях. Основна частина їх збігається з назвами географічних регіонів і назвами говорів, напр.: *бойкиня* (СУМ 20, 1: 583), *буковинка* (СУМ 20, 1: 676), *волинянка* (СУМ 20, 3: 258), *гуцулка* (СУМ 20, 3: 850), *закарпатка* (СУМ 20, 5: 227), *лемкиня* (СУМ 20, 8: 127), *наддністрянка* (СУМГ, II: 481), *подолянка* (СУМГ, III: 244),

полісянка (СУМ 11, VII: 79), *слобожанка* (СУМ 11, IX: 365), *степовичка* (СУМ 11, IX: 687); деякі тільки з назвою регіону, напр.: *галичанка* (СУМ 20, 3: 447). У діалектній мові сформувалися специфічні назви жінок, що відобразили особливості міжтериторіального спілкування, напр.: *западенка*, *западничка* (*заст.*, *знев.*) (ЧСН, 2: 59); *західнячка* (*розм.*) (СУМ 20, 5: 630) (представниці західноукраїнських областей для жителів східноукраїнських та інших територій).

У межах кожного наріччя і навіть окремого говору склалися власні найменування жінок. Отже, можна визначити низку фемінітивів, спільних для кількох говорів одного наріччя, напр., у південно-західному наріччі: *версниці* (СГГ: 35), *верстниця* (ССЗГ: 36); *видданиця* (ГМТ: 164), *відданиця* (ОСБГ: 156), *віданиці* (ШНРС: 73); *таздиня* (ГМТ: 336), *газдиня* (ОСБГ: 156), *таздыня* (ССЗГ: 55); *капарниця* (ГМТ: 726), *капарниця* (ШНРС: 136), *капарниці* (СГГ: 90); у південно-східному наріччі: *лавушниця* (ЧСН, 2: 240), *лаушниця* (СГО: 116); *пашталійонша* (ЧСН, 3: 80), *пошталіонша* (СГО: 162); *розвідниця* (ЧСН, 4: 18), *розвідниця* (СГО: 172); *торохтілка* (ЧСН, 4: 129), *тарахтьолка* (СГО: 187); *хлопчачура* (ЧСН, 4: 196), *хлопчачурка* (СГО: 202), у північному: *брехля*, *вераха*, *дертуха*, *знашениця* (АСЗГ, 1: 32, 49, 127, 193). Зафіксовано досить мало фемінітивів, спільних для всіх наріч української мови або таких, що збереглися в діалектній мові багатьох говорів, напр.: *байстрючка* (ГМТ: 45), *байстручка* (АСЗГ, 1: 7). Фемінітиви відзначаються більшою чи меншою варіантністю не тільки в межах наріччя, а й у межах одного говору, напр.: *боцмачька* (ГМТ: 89), *буцмачка* (ССЗГ: 33); *верстачка*, *верствачка* (СГГ: 35), *вуйночка*, *вуйночька* (СГГ: 42); *збиточниці* (СГГ: 80), *збитошниця* (ГМТ: 577). Особливим є вираження окремих фемінітивних значень на різних українських територіях, напр., значення «брехунка» – *бреха* (ШНРС: 58), *бріхля* (ССЗГ: 31), *брехля* (АСЗГ, 1: 32), *брихунка* (СГО: 28); «дочка» – *дохна* (АСЗГ, 1: 140), *доча* (ЧСН, 1: 293), *донька*, *дівка*, *доня* (ФВТ: 171, 181, 187); «віщунка, ворожка» – *відьмичка* (ЧСН, 1: 180); *відьма*, *відмочка*, *колдуха* (АСЗГ, 1: 64, 235); *вішиюнка*, *мольфарька* (ГМТ: 237, 956); *босорканя*, *ворожіля* (ССЗГ: 29, 41); *баїля*, *баїльниця*, *босорка*, *папирулька*, *примівниця*, *чароділниця* (СГГ: 20, 28, 144, 157, 209).

У вираженні спеціальних фемінітивних значень ареалогічні назви жінок поділяються на такі три групи: назви жінок як виразники номінативних діалектних значень; назви жінок як виразники

загальновідомих значень; назви жінок за обрядовими функціями. Такі групи слів засвідчують, що в межах кожного наріччя і навіть говору сформувалися специфічні слова, характерні лише для мовлення певної місцевості, для вираження різних жіночих ознак і для позначення різних родинно-обрядових дій. Напр., у північному наріччі до названих груп належать слова: *батьковна* «жінка без імені батька»; *бахурка* «байстрючка», *гадуха* «базіка», *глагоха* «товстунка», *дочаниця* «племінниця», *замужниця* «відданиця»; *верм'ячка* «учасниця короваю», *весільниця* «учасниця весілля», *закісниця* «гостя нареченого», «старша дружка» (АСЗГ, 1: 12–172). Найбільше в діалектах зосередилося специфічних фемінітивів для вираження загальних атрибутивних ознак (за зовнішнім виглядом, внутрішніми ознаками, за стосунками, поведінкою, діяльністю).

У контексті лінгвоареалогічних досліджень слід розглядати і назви жителів за сучасним адміністративно-територіальним поділом України, що, порівняно з ареальною лексикою, підпорядковані ustalеним нормам української літературної мови і найбільшою мірою зумовлені дією зовнішніх чинників. Дослідження назв жителів за місцем проживання є однією з центральних лінгвістичних проблем задля відродження й поповнення національної катойконімної підсистеми, що охоплює назви осіб чоловічої і жіночої статей за місцем проживання і має відонімне походження, тобто зумовлена відповідною ойконімною лексикою (назвами населених пунктів). Назви осіб жіночої статі у словотвірному відношенні до інших відонімних утворень є в основному відмаскулінативними утвореннями, що характеризуються специфічними словотвірними засобами (-к-а, -анк-а (-чанк-а), -их-а). За спостереженнями В. Горпинича, «... жіноча форма обов'язково передбачає чоловічу і навпаки – якщо немає чоловічої форми, то обов'язково не буде й жіночої», напр.: *Суми, сумський, сумчани, сумчанин, сумчанка*. Таку закономірність простежено в словотвірних рядах із суфіксами «-ани-анин-анка» і «-ці-ець-ка» [Горпинич, 2013: 251].

Становлення української катойконімної підсистеми, як і власне ойконімії, було тривалим, історично та соціально зумовленим. Первинно назви поселень і жителів розвивалися в розмовному діалектному мовленні, звідки входили до літературного вжитку, де відбувалося їхнє шліфування й нормування. Згодом став використовуватися і принцип свідомого та цілеспрямованого творення й добирання відповідних ойконімів, що зберігся в основному дотепер.

Зі спонтанною появою топонімів у розмовному мовленні різних територій на основі місцевих традицій формувалися й відповідні назви жителів, що також піддавалися спеціальному відбору та поступовому введенню до вжитку. Зміна основи відтопонімного словотвору з діалектної розмовно-побутової на літературну забезпечила приведення таких слів до єдиних правил словотворення і запровадження їх до загальноживаного лексикону [Горпинич, 2013: 26–27].

Формування сучасної катойконімної підсистеми пов'язане з адміністративно-територіальними поділами, що припали на першу половину ХХ ст. й охопили українські землі. Однак під впливом різних зовнішніх чинників (соціальних та інших) назви жителів зазнавали постійних змін. А розширення політичної, господарської, культурної діяльності жінок на початку ХХ ст. зумовило як використання старих найменувань, так і появу зовсім нових катойконімів жіночого роду [Горпинич, 2013: 27–28]. Процеси активного соціального будівництва в ХХ ст. були спрямовані на відмежування нового від старого, що вплинуло на всі сфери суспільного життя і зокрема на власну топонімію, зумовивши низку нових змін [Горпинич, 2013: 32–33]. «Взаємодія літературної мови, офіційно-ділового стилю та розмовно-побутового мовлення спричинила перебудову окремих ланок катойконімної системи словотвору» [Горпинич, 2013: 34].

«Зростання кількісних показників серед жіночих назв жителів сприяло активізації словотворчої моделі на *-чанк-а*. Утворившись на основі суфікса *-анк-а*, який фіксується вже в XVI ст. (пор. давньорус. *тфърянка*, староукр. *сапъжанка*), не без впливу і аналогії форманта *-чанин*, суфікс *-чанк-а*, як і формант *-анк-а* внаслідок своєї однозначності і морфологічної структури набув широкої можливості безперешкодно утворювати жіночі катойконіми...». Збільшення кількості фемінітивів на *-чанк-а* (*-анк-а*) викликало нові зміни: «а) значно зросла кількість повних топонімних рядів типу *Пінск, пінські, пінчане, пінчанин, пінчанка* (Бр); б) виникли нові топонімні ряди з компонентами на *-чан-* лише в множинних та жіночих формах типу *Азершчына, азерські, азерац – азяране, азяранка* (Гм); в) відбулася заміна суфікса у відтопонімному ряді корелятивних форм на *-ці, -ець, -ка* формантом *-чанк-а* (*-анк-а*): *Херсон, херсонський, херсонці, херсонець – херсонянка*» [Горпинич, 2013: 35].

Із відродженням української незалежності під кінець ХХ ст. склалися умови для відновлення суспільно-політичного, національного, культурного життя української народу, що спричинило

нові зміни у відтопонімному словотворі. Попередній застарілий топонімікон поступався національному чи відповідному українським традиціям. Перейменування або повернення давніх власних назв населених пунктів та інших центрів внесли зміни в катойконімну підсистему і зокрема спричинили переформування продуктивності катойконімів жіночого роду, напр.: *рівненка* (замість *ровенчанка*), *луганка* (замість *луганчанка*) [Стишов, 2005: 105]. Однак у розмовному мовленні (особливо діалектному) ще зберігаються фемінітиви на *-анк-а* (*-чанк-а*), конкуруючи з дериватами на *-к-а*, *-их-а*.

На сучасному етапі вчені виділяють кілька моделей творення фемінітивів-катойконімів, зокрема з суфіксами *-к-а*, *-анк-а* (*-чанк-а*), *-их-а*. Серед таких номінацій найпродуктивнішими є фемінітиви на *-к-а*, з невисокою продуктивністю відзначено фемінітиви на *-анк-а* (*-чанк-а*), попри те, що цей суфікс взаємодіє з більшістю топонімних основ, а деривати на *-их-а* вважають нерегулярними, що мають вузьку сферу вживання (*миначиха*). «Характерно, що всі назви з словотворчим суфіксом *-к-а* утворюються від основ чоловічих катойконімів при елізії сингулятивних суфіксів *-ець*, *-ин*: *Ічня*, *ічнянець* – *ічнянка* (Чрг), *Донецьк*, *дончанин* – *дончанка*» [Горпинич, 2013: 250–251].

Специфіку катойконімної підсистеми сучасної української мови виражають фемінітиви за найменуваннями населених пунктів (обласних, районних, сільських та ін.). Вони вказують на проживання, народження жінок у конкретному населеному пункті (місті, селі тощо) або загалом у певному регіоні (*Вінниця*, *Вінниччина*; *Коломия*, *Коломийщина*). Практично від усіх відомих назв населених пунктів можуть утворюватися катойконіми жіночого роду як відповідники до катойконімів чоловічого роду, і передусім у розмовному мовленні жителів цих населених пунктів, входячи певною мірою до літературного вжитку. Загальноновживаними є назви жінок за проживанням у найбільших адміністративних центрах, напр.: *киянка*, *кропивничанка*, *львів'янка* (СУМ 20 7: 75, 627; 8: 313), *житомирянкa* (ГПВ: 2), *хмельничанка* (МТН: 36), *черкашенка* (АЖП: 107). Більшість фемінітивів-катойконімів належить до рідковживаних слів, що побутують здебільшого в розмовному діалектному мовленні та інколи потрапляють до різних стилів літературної мови (публіцистичного, художнього, епістолярного тощо), напр.: *кременчанка* (ГКЗ, 14/1-6: 10).

Найменування жінок за місцем проживання в малих населених пунктах мають переважно регіональний характер використання. Носіями їх є як пересічні жителі, так і визначні особи – вихідці з

певних територій (письменники, публіцисти, журналісти, науковці й ін.). На прояви й виклики місцевого життя найшвидше реагують сучасні медійні структури, доносячи до читачів важливу інформацію чи новини зі щоденного буття населених пунктів через газетно-журнальну пресу, де відповідно до тематики (мистецької, освітньої, спортивної та ін.), особливо в описі національних традицій, можна віднайти чимало різних катойконімів жіночого роду, напр.: Широка географія і розмаїта кольорова палітра представлених українських рушників: найяскравіші з них – робота *рівненчанки* Овдюшки Походжіль (вишито в 1938 році), *волинянки* Ганни Голодюк (в 1939 році), *хмельничанки* Марії Гидими (в 1943 році), *шумчанки* Антоніни Шаплай (в 1945 році), а також рушники другої половини ХХ ст., вишиті *волинянками* Марією Дудкою та Євгенією Сидорук, *хмельничанкою* Оленою Шевчук, нашими *краянками* Олександрою Ткачук зі Збаражчини та Галиною Віятік із Бережанщини (ГКЗ, 14/19-24: 10).

Отже, категорія фемінитивності розвинулася в контексті загальнонаціонального розвитку, завдяки тісній взаємодії мовних і позамовних чинників. Унаслідок цього вона стала відображенням як внутрішнього розвитку української мови, так і самотності й неповторності українського народу, через що набула екстралінгвістичного значення, а в плані вираження специфічних національних ознак являє собою етнолінгвістичне явище.

У фемінитивній підсистемі української мови виразниками історичного розвитку української нації стали слова з етнолінгвістичним змістом – фемінитиви-етноніми. Це назви жінок за племінними, регіональними, ареалогічними ознаками. Найдавнішу історію мають найменування жінок за племінними особливостями, пов'язані з формуванням східнослов'янських племен у додержавний період (*деревянка, полянка, сіверянка*), що поступово занепали й відійшли до історичної лексики. З формуванням феодальної держави на київських землях з'явилися слова *руска, русинка*, пізніше виникли лексеми *малороска, малоруска*, а в період козаччини – *українка, козачка*, з яких слово *українка* закріпилося для позначення представниць українського народу.

Унаслідок членування української території на регіони й діалектні масиви, що було зумовлене феодальним розмежуванням українських земель і простежувалося з нового українського періоду, у межах говорів відбувалося формування специфічної лексики.

Складовою частиною ареальної лексики стали й фемінітиви як виразники належності жінок до різних українських говорів і регіонів, тобто найменування жінок за діалектними й регіональними ознаками (*бойкиня, буковинка, волинянка, гуцулка, закарпатка, наддністрянка, подолянка, полісянка, слобожанка, степовичка* та ін.). У межах кожного наріччя й говору сформувалися власні назви жінок: південно-західному (*версниця, відданиця, газдиня, напарниця* та ін.), південно-східному (*лаушниця, розвідниця, хлопчачурка* та ін.), північному (*бадрачка, волинячка, забужанка* та ін.). Фемінітивні значення отримали різне вираження в діалектах української мови («ворожка» – *відьмичка* (південно-східне наріччя), *відьма, відмочка, шиптуха* (північне наріччя), *босорка, ворожіля, мольфарка, примівниця, чародільниця* (південно-західне наріччя)).

Унаслідок адміністративно-територіального поділу українських земель і нормування сучасної топонімії розвинулася катойконімна підсистема української мови. До останньої увійшли і найменування жінок за місцем проживання, основним показником яких став фемінітивний суфікс *-к-а* (співвідносний із маскулінативними *-ин, -ець*), що корелює з давніми і часто вживаними формантами *-анк-а, -чанк-а*. Словотвірною системою передбачено творення назв жінок за різними населеними пунктами (обласними, районними, сільськими, селищними та ін.). Статус загальноновживаних слів мають назви жінок за обласними й міськими центрами (*іванофранківка, надвірнянка, тернополянка, бережанка, чернівчанка* та ін.). Назви жінок за малими або маловідомими населеними пунктами й місцевостями – це переважно катойконімні й ареальні утворення, що відображають специфіку певного діалекту чи регіону (напр., у покутському говорі – *рашків'янка, стрільчанка, тишківчанка, хмелівчанка, чернятинка* (назви жінок за проживанням у сільських місцевостях (*Рашків, Стрільче, Тишківці, Хмелева, Чернятин*))).

4.2. Соціолінгвістична інтерпретація фемінітивів

Упродовж історичного розвитку категорія фемінітивності вбирала в себе певною мірою особливості суспільного розвитку українського народу – від напівцивілізованих додержавних племінних відносин до перших феодальних стосунків у межах різних територій і далі в процесі всього державного життя. Назви жінок відображали таким чином спеціалізацію жінки в українському суспільстві, починаючи з найменшого соціального колективу (сімейного) до найбільшого (професійного). Тому найменування жінок викликають зацікавлення з погляду соціолінгвістичних досліджень, які й передбачають виявлення зв'язків між мовою і суспільством у синхронії і діахронії.

Соціолінгвістика стала одним із пріоритетних напрямів дослідження в українському мовознавстві й потужно розвивається з другої половини ХХ ст. Дисципліна вивчає мову, мовні явища у зв'язку з суспільним розвитком, тому охоплює лінгвістичні та соціологічні поняття з відповідними кореляціями між ними. У розв'язанні багатьох проблем (взаємозв'язок мови і суспільства, мови і нації, мови і культури, мови і політики, мовного будівництва, соціальної диференціації мови й ін.) соціолінгвістика основним об'єктом розглядає мову як найважливіший засіб соціалізації особистості і водночас як найважливіший інструментарій регулювання соціального життя людей [Брицин, 2007: 654].

Мова – могутній фактор соціалізації. Під цим розуміють не тільки очевидний факт, що без мови неможлива серйозна соціальна взаємодія, але й те, що звичайна мова виступає як своєрідний потенційний символ соціальної солідарності тих, які спілкуються однією мовою. Психологічна значущість цієї обставини не обмежується асоціацією конкретних мов із націями, політичними об'єднаннями чи малими локальними групами. Між діалектом чи цілою мовою та індивідуальним мовленням окремої людини виявляється певний тип мовної спільності, яка рідко виступає предметом лінгвістичного аналізу, але найдзвичайно важлива для соціальної психології. Це різновид мови, поширеної серед групи людей, які пов'язані спільними інтересами. Такими групами можуть бути сім'я, учні школи, професійний колектив та інші. Кожна з них прагне розвинути мовні ознаки, що виконують символічну функцію

виділення даної групи з більшої, у якій мала група може цілком розчинитися [Сепір, 2002: 232].

Соціалізація жінки в українському суспільстві від найдавніших часів зумовлювався її правовим статусом. Давньоруське право зрівняло жінку з чоловіком у багатьох правах, і за вбивство жінки платили стільки ж, як за вбивство чоловіка. «Руська Правда» XI ст. захищала гідність і майнові права незаміжньої жінки, визначала її право на успадкування землі. «Устав Володимира» кваліфікував як злочин викрадення нареченої, сварку між чоловіком і жінку за маєток та ін. Він передавав церкві всі шлюбні та розлучні справи. Принципи давнього майнового, спадкового, родинного права, карне й процесуальне право зберігали чинність на українських, білоруських, а частково й на литовських землях, та підтверджувалися великими князями литовськими через уставні грамоти-привілеї. Суди Литовської держави керувалися цим правом, навіть народні суди, або «копні». Під час кодифікування права у Великому князівстві Литовському була врахована гуманність традиції «Руської Правди», що сприяло врегулюванню правового становища жінок і забезпечило надання їм широких прав [див. Кривоший, 200: 10–12].

Одночасно з писаним правом існувало звичаєве право, носієм якого виступав народ. Писане могло мати узагальнений, опосередкований характер, а звичаєве завжди являло собою живе відображення світогляду народу. У звичаєвому праві збереглося багато символів, обрядів, власних термінів і понять. Особливістю українського звичаєвого права жінки була материзна – нерухомисть, що входила до посагу. Материзна передавалася по жіночій лінії і могла бути повернута батькам дружини. Найстаршими судами на українських землях вважалися копні суди, а їхнє судочинство зберегло якнайкраще давні народні традиції та світоглядні уявлення. У таких судах жінки міщанського і навіть селянського стану могли виступати повноправними учасницями чи свідками. Відносна рівновага жіночих і чоловічих прав та свобод зберігалася ще протягом XVI – XVII ст. А з XVIII ст. права жінок почали звужувати, через встановлення нового кодифікованого права, за яким у судовій практиці закріпили зверхність чоловічого права та визначили перевагу чоловічого свідчення над жіночим [див. Кривоший, 200: 15–18].

У дослідженнях про українське жіноцтво та жіночі рухи зазначено, що «жінки як соціально-історична категорія населення мала так би мовити три «рівні» соціального існування – національний

(національно-релігійний), соціально-класовий та соціостатевий (соціокультурностатевий). Кожен з цих рівнів підлягав під певне правове регулювання. За загальною нормою тогочасного офіційного права юридичний статус жінки на кожному з цих «рівнів» мав ознаки правових обмежень та дискримінації у порівнянні з чоловіками того ж «рівня» [Маланчук-Рибак, 2006: 122]. До Першої світової війни зберігалася традиційна соціальна структура населення. У процесах модернізації правової культури переважали національні й соціально-класові проблеми, а питання дискримінації жінок розглядали в широкому контексті громадянських прав [Маланчук-Рибак, 2006: 122].

Найменування жінок засвідчили становлення, формування та збереження до теперішніх часів багатьох соціальних функцій осіб жіночої статі, провідними з яких стали ті, що розвинулися в сімейному та родинному середовищах. Із додержавних часів, коли ще за спільноіндоєвропейської єдності відбувався перехід від матріархальних відносин до патріархальних, родоплемінні стосунки змінювалися на територіальні, простежувалася і соціальна диференціація первісного населення. На праслов'янському ґрунті усталення патріархальних зв'язків призвело до визначення соціальних ролей жінки в сімейному оточенні (дружини, матері, дочки й ін.), що засвідчили і самі назви жінок за родинними зв'язками. Розвиток сімейної інституції став одним із найбільш потужних, інакше не виникла би достатня кількість особових назв, що стала підґрунтям для подальшого збагачення та вдосконалення (переважно на розмовному рівні), однак практично не змінилася дотепер за основним своїм складом. Первинно за жінкою в сімейному середовищі закріпилися соціальні ролі дружини, матері, дочки, бабусі, внучки, невістки, а інші стосувалися вже родинного кола (переважно з боку чоловіка, рідше дружини).

У процесі суспільного розвитку сім'я як соціальна структура зазнавала постійних змін, тому й представники її потрапляли під вплив різних історичних обставин (політичних, економічних, соціальних та ін.). У зв'язку з цим усі члени сімейного колективу більшою чи меншою мірою піддавалися впливу соціальних факторів. Однак ролі матері, дочки, бабусі, внучки в процесі історичного розвитку не зазнали особливих змін, хіба в називанні та пошануванні їх відповідно до віянь різних епох (*родителька, паніматка*), що відобразилися на сучасному етапі в культурі різних регіонів та діалектів численною кількістю емоційно забарвленої лексики, напр.: *матечка, матище, матка, матуся, материско* (ШНРС: 170–171).

Помітних змін зазнала соціалізація дружини в сімейних стосунках, місце і значення якої найбільшою мірою зумовлювалися соціальним станом чоловіків, порівняно з іншими представницями сім'ї. Статус жінки давньоукраїнської доби цілком залежав від статусу чоловіка, тому дружину позначали за різними становими чи діяльними ознаками чоловіка (*кметиня* «дружина кмета», *княгиня* «дружина князя» та ін.), напр.: Божіимъ повеленіємъ прислаша князи литовскіє къ великой *княгини* Романовой и къ Даниловой и къ Василкови, миръ даючи (ГВЛ: 84); Молитвенникъ же купилъ въ *протопопиное* и да на немъ 8 гривенъ кунъ (ССДЯ, II, 1597); рідко як одружені жінки без відношення до чоловіка, напр.: Съ *моужатицею* отиноудъ не посѣди. и не побесѣдоуи съ нею въ винѣ: еда како оуклонить са дша твоя на ню... (Изб 1076: 372); И всѣаетъ ти свѣтъ, иже праведнымъ сіяючи, и его *съпроужница* веселіе (ССДЯ: III, 807).

Соціальні функції дружини залежали також від її перебування в законних чи незаконних подружніх зв'язках із чоловіком. Загальним позначенням законної дружини було найменування *жена* (*жона*), яке, до того ж, у писемних пам'ятках зафіксоване переважно як дружини чоловіка низького або середнього стану, а також при згадуванні дружини загалом, напр.: Будеть ли сталъ на разбои безъ всакоя свады, то за разбѣника люди не платать, но выдадять и всего съ *женою* і с дѣтми на потѣкъ и на разграбленіє (ПР: 104–105); Буд(у)ть ли дѣти, то что первоѣ *жены*, то то возмуть дѣти матери своєя; любо си на *женоу* будетъ възложилъ, обаче матери своєи возмуть (ПР: 114); *Жену* свою любите, но не дайте имъ надъ собою власти (ПВЛ: 158). Дружину чоловіка середнього чи заможного стану могли позначати і словом *госпожа*, напр.: Аже жена садеть по мужи, то на ню часть дати; а что на ню мужъ възложитъ, тому же єсть *госпожа*, а задница єи мужна не надобѣ (ПР: 114). Дружину чоловіка високого стану іменували словом *княгиня*: *Княгини* же его беспрестани плакахуся, предстоящи у гроба, слезы отъ себе изливаютьъ яко воду, сице въпьюще, глаголаше: «Царю мои благый, кроткий, смиренный, правдивый...» (ГВЛ: 149).

Статус незаконної дружини був характерний для давньоукраїнського суспільства, як і статус законної дружини, але стосувався жінок, які належали до князівських гаремів. Чоловіки високого стану дозволяли собі мати й утримувати кілька дружин, з яких одні могли ставати законними чи єдиними, а інші рабнями. Основним позначенням незаконних дружин було слово *наложница*, яке

відоме з праслов'янської доби, що могло відображати соціальний устрій ще в додержавний період та зберегтися із формуванням державності, напр.: Святополкъ же посади сына своего в Володимери Мстислава, иже бѣ ему от *наложницѣ*, а Ярослава посла в Угры, вабя угры на Володаря, а сам иде Киеву (ПВЛ: 179). Натомість позначенням законних князівських дружин стало слово *водимья*, напр.: Бѣ же Володимеръ побѣженъ похотью женскою. и быша ему *водимья*: Рогънѣдь... (ПВЛ: 56). Наложниці були підданими, залежними жінками, могли втрачати милість чи впадати в немилість і ставати рабинями, служницями. Водночас рабиня чи служниця могла бути князівською наложницею. Слово *наложниця* зберігалося тривалий час на українському ґрунті для позначення незаконних подружніх зв'язків, згодом – і будь-яких неофіційних зв'язків, а сьогодні належить до застарілих слів та виражає значення «полюбовниця, розпусниця». Статус неофіційних подружніх зв'язків, у яких перебували наложниці, спричинив появу багатьох найменувань жінок із негативною оцінкою, напр.: Медъ и жены отворать разоумьныя. и прилѣпляи са *любодѣщцахъ* дързѣи боудеть (Изб 1076: 359–360); Не дажь *блоудьницамъ* дѣла своєю. да не погоубиши наслѣдия своего (Изб 1076: 371). Законні й незаконні стосунки, що, ймовірно, були поширені в період існування власної державності, породили чималу кількість назв жінок (церковнослов'янського, польського й іншого походження), напр.: *облюбеница*, *окрутница*, *подложница*, *пущеница*, *спросница* (ТМС, 2: 12, 40, 135, 260, 354), що функціонували тривалий час, але поступово відійшли до пасивного складу як застарілі слова.

Статус дружини, залежний від статусу чоловіка, мав яскраво виражений характер за староукраїнської доби. У період литовської і польської колонізацій до української мови ввійшло чимало запозичень із різних європейських мов через посередництво польської, чеської та інших, зокрема на позначення нових чинів, посад, звань, професій, занять, які стосувалися чоловіків, а далі поширювалися і на жінок як їхніх дружин. У зв'язку з цим жінки високого стану позначалися за станом чоловіка-правителя (*королева*, *цариця*), а жінки середнього класу або міщанського стану – за діяльністю, чином, посадою та іншими ознаками, яких набували чоловіки в нових історичних умовах. Характерними назвами дружин стосовно чоловіків стали фемінитиви із суфіксами *-ов-а(я)*, *-ев-а(я)*, *-ин-а(я)*, *-к-а*, *-их-а*, напр.: *паламарка*, *писарка*, *подскарбиная*, *судина*, *цесаровая* (ТМС, 2: 80, 107, 140, 376, 470). Паралельно з ними розвинулися назви дочок стосовно батьків,

зокрема із суфіксами *-н-а*, *-овн-а*, *-евн-а*, напр.: *панна*, *цесаровна* (ТМС, 2: 83, 470).

Традиція іменування жінок за різними ознаками чоловіків і батьків настільки укріпилася, що поширилася і на жінок за ремісничою, господарською, виробничою діяльністю чоловіків та батьків, напр.: *бондаревая*, *бондарка*; *воєводиная*, *воєводянка*; *войтова*, *войтовна*; *ковалева*, *ковалиха* (СУМ, 3: 29; 4: 159, 196; 5: 154, 155). Вона зберігалася і в новий український період, напр.: *кушнірка*, *кушніривна*; *майстрова*, *майстривна*; *олійниця*, *олійниківна*; *пекариха*, *пекаривна* (СБН: 202, 218, 261, 275), але з розвитком нових соціальних відносин, суспільного прогресу стала занепадати і відходити в минуле (*полковничиха*, *полковниківна* та ін.). На сучасному етапі соціальні ролі дружини й дочки незалежні від статусу чи зайнятості чоловіка й батька і виражаються в літературній мові стилістично нейтральними словами *дружина*, *дочка*, а в розмовному, художньому, епістолярному стилях – стилістично маркованими словами *жінка* «дружина», *баба* «дружина», *дівка* «дочка», *дружинонька*, *жіночка*, *донечка*, *донька* та ін. Однак і давня традиція означення жінки за належністю до чоловіка не втратилася цілком, а, навпаки, навіть утвердилася та локалізувалася в діалектному мовленні.

У діяхронному аналізі відпатронічних фемінітивів очевидним став той факт, що назви дружин і дочок (щодо станових, посадових, професійних ознак чоловіків і батьків) первинно виражали соціальний стан – належність жінки до середнього (заможного, міщанського стану), проміжного між простим, підневільним людом (*рабиня*, *мужичка*, *селянка*) і високим класом (*княгиня*, *королева*, *правителька*). Така ознака поступово нівелювалася, що засвідчила пізніше значна кількість назв жінок за різними діяльними, професійними ознаками чоловіків, напр.: *римарка*, *римаривна*; *склярка*, *скляриха*, *скляривна*; *товмачка*, *товмачиха*, *товмачивна*; *чередничка*, *чередниківна* (СБН: 313, 330, 354, 388), а далі й зовсім зникла. Факт вираження соціального стану жінок перетворився на феномен української культури, задекларований на діалектному рівні. У межах місцевого розмовного мовлення відандронічні та відпатронічні назви зберегли свою соціальну сутність, але позначають дружин і дочок за прізвищами, іменами й прізвиськами чоловіків та батьків.

Назви жінок, що в діяхронії виступали носіями соціального стану, зумовлювалися переважно відповідними загальними назвами чоловіків, а на сучасному етапі першорядну роль у формуванні

відандронімних і відпатронімних найменувань відіграють власні назви чоловіків. І хоч у межах мовної системи можливе творення загальних назв жінок на зразок *ковалиха, ковалівна; маляриха, малярівна; пасічничиха, пасічниківна*, однак відсутність зовнішнього чинника (належності чоловіка, батька до середнього чи заможного стану) за умови соціальної рівності всіх громадян не забезпечує функціонування таких слів (за винятком слів, що виражають діяльність жінок на зразок *кухарка, майстриха, млинарка, шевчиха*). У зв'язку з цим давні відпатронімні найменування жінок розглянуто як реліктові, історичні форми, що стали моделями або зразками для творення нової категорії номінацій – відонімної, відображеної сьогодні найбільшою мірою в художньому стилі й діалектному мовленні (*Лесиха, Маланчукова, Мельникова, Антоньова, Безкрилиха* (ФТТ, 2: 15, 85, 129, 332, 394); *Баронова, Жонцова, Дмитриха, Вишневичева, Вишневичка, Радовичева* (МЛЗ: 55, 56, 223, 256, 260)), напр.: *Степаненчиха* «дочка Степаненка»: – Ну, а *Степаненчиха*... – Котра? Їх же дві – молодша на ліву ногу накульгує, а старша на праву (ГТП, 1: 179).

У складі ономастичної лексики найяскравішими репрезентантами соціального й етнічного розвитку українського народу стали антропоніми, а надто прізвища та прізвиська людей. Вони розвинулися в результаті переродження давніх апелятивів у власні назви людей, яке зумовлювалося занепадом народних ремесел і промислів через підняття рівня промислового виробництва, а відповідно і втратою відпатронімних назв. Апелятиви, що занепадали в результаті такого конкурування, лягали в основу власних назв, які могли свідчити певною мірою навіть про тогочасний соціальний стан, заняття й професії людей, економіку й культуру українського народу. Давні словотвірні типи поширилися по всій українській території як етнокультурне явище [Фернос, 2011: 251–253].

Специфіку власного творення фемінітивів виражають прізвиська, які відобразили особливості давніх словотвірних типів відандронімних і відпатронімних назв, розмовний характер таких номінацій, локалізацію в різних регіонах України. Прізвиська жінок – обширна, колоритна, неофіційна й неусталена категорія слів, найбільш динамічна й соціально зумовлена, порівняно з іншими власними назвами, бо залежить від реалізації жінки в певному оточенні та оцінки її людським колективом. Оскільки серед них переважають назви дружин за іменами, прізвищами і прізвисками чоловіків, то таку категорію особових імен кваліфікують як *андроніми* [Чучка, 2007: 26]. Попри

загальнослов'янський звичай називання заміжньої жінки за особливостями її чоловіка творення андронімів, набір їх словотворчих формантів та валентність кожного з них у різних мовах і діалектах не однакові. У говорах української мови виокремлюється сьогодні десять словотвірних типів андронімів, зокрема на *-их-а*, *-к-а*, *-янк-а*, *-ин-я*, *-ан-я*, *-ул-я*, *-ов-а*, *-овк-а*, *-ин-а*, *-а*. Андроніми функціонували в староукраїнській, новій українській мові, а сьогодні належать до рідковживаної лексики [Чучка, 2007: 26].

Прізвиська жінок є характерною ознакою розмовного мовлення, що виникають стихійно й непередбачено, виконують не тільки номінативну, а й конотативну функції, властиві їм ще з давньоукраїнського періоду [Чучка, 1983: 598]. А оскільки розмовне мовлення найбільш емоційно забарвлене на території різних діалектів, то насамперед у межах місцевих говорів можна виявити найбільшу кількість андронімів. Жіночі прізвиська різних наріч відобразилися частково в загальних лінгвістичних студіях [див. Брус, 2011: 246], а також у художній мові різних письменників [див. Вегеш, 2010], яка найбільш багата на прізвиська, порівняно з іншими стилями української літературної мови. Матеріали діалектологічних студій засвідчили, що андроніми характерні для обидвох українських регіонів (західноукраїнського та східноукраїнського) і більшою чи меншою мірою поширені в різних говорах кожного наріччя. Усе ж особливим є західноукраїнський регіон, де простежено реалізацію всіх словотвірних типів андронімів і з високою частотністю, що стало невід'ємною ознакою діалектного мовлення.

Мовні ознаки територіальних говорів відображені в численних наукових дослідженнях, що уможлиблює великою мірою і вивчення андронімів. Оскільки ж прізвиська живуть і зберігаються довго в пам'яті народу (жителів різних територій, вихідців із певних регіонів України), то й основним джерелом виявлення жіночих прізвиськ є безпосереднє розмовне мовлення. Ґрунтовну базу для вивчення андронімів становлять наукові праці з діалектології та ономастики (монографічні, лексикографічні та інші), де вчені відобразили результати історичного аналізу прізвиськ [Худаш, 1977; Фаріон, 1996] або синхронного опису прізвиськ окремих місцевостей [див. Лесюк, 2008 та ін.], а в діалектні словники прізвиська жінок практично не вводили. Однак андроніми стали складовою художньої мови письменників, зокрема прізвиська покутського діалекту відображені у творах В. Стефаника, Л. Мартовича, прізвиська буковинського – у

творах Ю. Федьковича, О. Кобилянської, прізвиська гуцульського – у творах М. Черемшини, М. Матіос, прізвиська наддністрянського – у творах О. Маковея, М. Яцківа, а прізвиська надсянського – у працях М. Пшепюрської-Овчаренко. Прізвиська жінок вживалися відповідно до тематики творів, мети оповіді, потреби виразити жіночі риси, відтворити колорит місцевого мовлення. Так, у творах В. Стефаника виявлено близько сто апелятивів і п'ятдесят онімів як загальні назви осіб жіночої статі.

За семантикою прізвиська жінок охоплюють фемінітиви відонімного й відапелятивного походження. У художніх творах із діалектною основою переважають жіночі прізвиська відонімного походження і рідко трапляються жіночі прізвиська відапелятивного творення. Для прізвищевих назв характерні специфічні словотворчі засоби – суфікси *-их-а*, *-к-а*, *-ин-а*, *-ов-а*, *-ев-а*, що надають словам розмовного, емоційно забарвленого характеру, переважно зниженого, і тим самим окреслюють вузьку територіальну сферу вживання слів. Зокрема, функціонування жіночих прізвиськ у покутському говорі можна простежити за творами В. Стефаника та Л. Мартовича: *Романиха*, *Тимчиха*, *Миколиха*, *Процишка*, *Семенишка*, *Данилючка*, *Фернючка*, *Штефанишина*, *Гаврилова*, *Лесева* та ін.; у гуцульському говорі – за творами М. Черемшини: *Кречуниха*, *Берчиха*, *Мочерначка*, *Шепитарючка*, *Чередарючка*, *Николаїха*, *Пасемкова*, *Плаюкова* та ін.; у буковинському – за творами Ю. Федьковича: *Хороцованиха*, *Корочукова*, *Лейбина*, *Гинцариха*, *Лавриха*, *Савюкова* та ін.; у наддністрянському говорі – за творами М. Яцківа: *Мартиниха*, *Матїїха*, *Яворівна*, *Кузьмівна*, *Бамбоха* та ін.; у надсянському говорі – за творами М. Пшепюрської-Овчаренко: *Франїха*, *Гутїха*, *Труханка*, *Турчанка*, *Кувал'ка*, *Руманічка* та ін. [Брус, 2011: 247–249].

Соціалізація жінки залежала від розвитку різних сфер суспільного життя в кожній історичній період, від рівня виробничих, трудових відносин. У давньоукраїнський період основними сферами соціалізації жінки були сім'я, церква, господарство, тому й визначальними стали назви жінок за сімейно-родинними, господарсько-побутовими й церковно-релігійними ознаками [див. Німчук, 1983: 29–31, 69–76]. Лексика давньоукраїнської мови засвідчила про розвиток різних галузей господарства (ткацтво, рослинництво, тваринництво тощо), культури (освіта, наука, мистецтво тощо) [див. Німчук, 1983: 135–163], де могла бути реалізована й жіноча праця, однак фемінітивів за діяльними ознаками того часу зафіксовано

мало (*ключьница, кормилица*). Вони могли поширюватися в тогочасному розмовному мовленні, а в писемному переважали книжні слова, особливо запозичені, які активно проникали в літературну мову з грецької, старослов'янської. Водночас і діалектне членування території знайшло незначне відображення в писемних пам'ятках XI – XIII, зокрема південноруських, що згодом лягло в основу лексики української мови [див. Німчук, 1983: 163].

У період XIV – XV ст. розширення зазнала побутова, виробнича, торговельна, правова, адміністративна, суспільно-політична сфери, які відкривали можливості для застосування жіночої праці. Із виникненням нових реалій з'явилося чимало нових понять і зокрема найменувань осіб, зайнятих у різних сферах господарства, виробництва, торгівлі (*пастоухъ, пасичници, мастеръ, броваръ* та ін.) [див. Чепіга, 1983: 218–234], *купецъ, торговецъ, коръчмитъ, пороучникъ* [див. Винник, 1983: 234–238]. Творення номінацій для означення вказаних понять відбувалося на базі власних словотворчих ресурсів (*торговла, торговланинъ* та ін.), а також з використанням запозичень (*гандель, баришникъ* та ін.) [див. Винник, 1983: 238]. Однак фемінітивів із названою семантикою не зафіксовано в пам'ятках XIV – XV ст., хоч у вказаних сферах могла використовуватися й жіноча праця. Водночас новим явищем став розвиток у той час суспільно-політичної і соціально-економічної лексики, що охопила велику кількість нових термінів і понять, які відобразили формування різних соціальних верств і виникнення урядових посад, чинів, титулів у тогочасному феодальному суспільстві (*дѣдичъ, бояринъ, воєвода, господинъ, дворянинъ, земланинъ, мѣщанинъ, отчичъ, панъ, селянинъ, смердъ, староста, холопъ, шляхтич* та ін.), до яких, крім давніх (напр., *роба*), увійшло й кілька нових найменувань жінок (напр., *пани, панна*) [див. Горобець, 1983: 248–260].

У період XIV – XV ст. поглибилася соціалізація жінки в суспільстві з розширенням та збагаченням різних сфер суспільного життя. Розвиток освіти, науки, мистецтва забезпечив формування нових лексичних одиниць (*порадникъ, професоръ, студентъ, школяръ, читатель, философъ, ораторъ, математикъ, писарка* «дружина писаря») [див. Передрієнко, 1983: 285–317]. Найменувань жінок із відповідною семантикою засвідчено мало (*ученица, учителька, учителница, научителка, наставница*). Виробнича лексика охоплювала терміни, що стосувалися рільництва, харчування, мисливства, рибальства, ремісництва, будівництва, текстильної промисловості та ін.

(*молотникъ, пекаръ, поваръ, кухаръ, винникъ, мельникъ, друкаръ* та ін.), але фемінітивів серед них небагато (*калачниця, кухарка, пряха, взяха, ткаха*) [див. Чепіга, 1983: 422–461].

Суспільно-політична лексика набула нового вигляду під впливом зовнішніх чинників (захоплення земель, розорення дрібних господарств, використання найманої праці, закріпачення селян), із охопленням нових понять та поглибленням відмінностей між панівним класом і простим людом (*неборакъ, козакъ, підскарбій, арендаръ* та ін.) [див. Чепіга, 1983: 477–507]. У межах такої лексики виділено назви жінок за діяльністю або належністю до певного соціального стану (*акторка, антецесорка, езекуторка, сукцесорка, банитка* та ін.), але основну частину становлять слова за станом, чином, діяльністю чоловіків та батьків (тобто на належність до високого або середнього стану) (*атамановая, бондарка, бурмистриха, войская, войтовая, городничая, докторовая, есавулка* та ін.).

Утвердження соціального статусу жінки в різних сферах суспільного життя відбулося в ХХ ст. Унаслідок воєнних лихоліть і в післявоєнні роки жінки засвідчили здатність до виконання різних виробничих і невиробничих дій, навіть військових, що сприяло подоланню стереотипу меншовартості жінок, їх нерівноправності з чоловіками і нездатності до повної самореалізації. Більше того, жінки освоїли впродовж радянської доби всі виробничі професії і господарські справи, оскільки взяли на себе тягар щодо забезпечення фронту, утримання сім'ї, захисту дітей і родини у воєнні часи, здобули професії задля відбудови й підняття країни в післявоєнні роки. І саме в радянський період фемінітивна підсистема зазнала найбільшого зростання завдяки виробничій та професійній лексиці. Основна частина найменувань жінок за виробничою та іншою діяльністю закріпилася в загальному вжитку та увійшла до академічних словників української мови (*бронзувальниця, будівельниця, бурильниця, буряківниця, вагонниця, вагранниця, вакуумниця, вальцівниця, валяльниця, вантажниця, варильниця, вафельниця* та ін.).

У руслі соціолінгвістичних досліджень важливим є іншомовний вплив на становлення фемінітивної підсистеми української мови. На різних історичних етапах простежувалося більше чи менше поповнення української лексики різними запозиченнями, кількість яких поступово збільшувалася, що певною мірою стримувало розвиток власного фемінікону. У давньоукраїнський період творення фемінітивів відбувалося під впливом грецьких і церковнослов'янських

запозичень, що занепали або відійшли до церковно-релігійної сфери (*Богородиця, приснодіва, законниця, благодатниця* та ін.); у староукраїнський період – на базі польських, чеських, латинських та інших запозичень (*войтовна, войтовая; кашталяновна, кашталяновая* та ін.), що поступово застаріли і відійшли до пасивної лексики; у новий український період – від запозичень європейського походження (французького, німецького, англійського, італійського тощо), які входили до української переважно через посередництво російської мови, а далі зберігалися або занепадали (*американка, арештантка, артистка, кав'ярка, картівниця, кацапка, кашоварка* та ін. (СУМГ, I: 7, 9, 10; II: 205, 223, 227, 229)).

У період інтернаціоналізації та радянзації українська лексика зазнала чималого впливу російської мови (*стаханівка, завгоспниця, радгоспниця, комсомолка, соратниця, відбудовниця, заготовиця, продавиця* та ін.). Росіізми входили до усного й писемного мовлення, витісняючи питомі слова й словотвірні моделі та збіднюючи власну лексику, російські фемінітиви вимовлялися на український лад, часто в перекрученому, зміненому вигляді (без витримування норм обидвох мов), напр.: *дохтуриця, лаушиця, пошталіонша, тарахтьолка, ухажорка* (СГО: 71, 116, 162, 187, 197). Результатом такої російсько-української мовної взаємодії стало використання численних скалькованих та зукраїнізованих росіізмів у діалектному мовленні, особливо південно-східного наріччя, напр.: *застройиця, зашитиця, карасіниця, лавушиця, магазіниця, містовиця, обідчиця, огородиця, паліхмахтирша, парониця, переводчиця, прийомиця, саможниця, свідителька, столовиця* (ЧСН 2: 75, 87, 151, 240, 267, 287; 3: 9, 28, 72, 75, 85, 263; 4: 56, 60, 106).

Із розвитком української незалежної і самостійної держави простежено тенденції до неологізації фемінітивної лексики (творення інновацій за допомогою власних дериваційних ресурсів (*книгиня, інвесторка, експортерка, ліцензіатка* та ін.); використання запозичених твірних основ у процесі словотворення (*акцептантка, векселедавиця, субсидіантка, маркетингогиня* та ін.); відновлення термінів, вилучених з ідеологічних міркувань (*орендарка, пільговичка*); переорієнтації вживаних слів зі зміною суспільних відносин та ідеологічних напрямів (*підприємиця, капіталістка*)); архаїзації давніх слів (через зникнення реалій і понять минулої епохи (*ланкова, культпрацівниця*)); вилучення з термінології російських кальок, слів і форм, штучно нав'язаних у попередній період (*продавиця, торговка*).

Аналіз фемінітивів як соціолінгвістичного феномену засвідчив, що категорія загальних назв жінок формувалася в невіддільному зв'язку від розвитку суспільства – із додержавних князівських часів до перших феодальних стосунків і в процесі всього життя українського народу. Соціальна диференціація населення простежувалася з усталенням патріархальних зв'язків, яке спричинило визначення місця жінки в сімейному середовищі (дружини, матері, дочки, сестри й ін.). У процесі суспільного розвитку найбільших змін зазнала соціалізація дружини в сімейних стосунках, що зумовлювалося належністю чоловіка до високого стану (*княгиня, королева*) чи низького (*кметиця, рабиня*) і перебуванням із чоловіком у законних зв'язках (*жона, водимья*) або незаконних (*наложниця, облюбеница*). Практично незмінними залишилися соціальні ролі матері, дочки, бабусі, внучки.

Формування різних соціальних верств населення в староукраїнський період зумовило стратифікацію суспільства за класовою належністю і за адміністративно-урядовими функціями (посадами, чинами, титулами, званнями). Відображенням першої диференціації стали назви жінок за станом (*цариця, шляхтянка, панна, пані, міщанка, господиня, селянка, мужичка, кухарка*), а другої – найменування жінок за посадовими функціями й обов'язками чоловіків та батьків (*войтова, войтовна, старостиня, старостянка*). Виникнення таких фемінітивів було спричинене феодальним розмежуванням українських земель і входженням європейської лексики до української мови. Специфічними ознаками фемінітивів із іншомовними основами були форманти *-ев-а(я), -ов-а(я), -ин-а(я), -к-а, -их-а* (*королева, цесаровая, судиня, паламарка, крамариха*).

Продовженням традиції називання жінок за різними ознаками чоловіків і батьків стали назви жінок за ремісничою, господарською, виробничою діяльністю чоловіків та батьків (*бондаревая, бондарка; воєводиная, воєводианка; войтова, войтовна; ковалевая, ковалиха*). Ця традиція збереглася в новий український період, а далі була втрачена через розвиток нових соціальних відносин, і частково відобразилася в розмовному мовленні (*полковничиха, полковниківна*). На сучасному етапі соціальні ролі дружини й дочки незалежні від статусу чи зайнятості чоловіка й батька і виражаються в літературній мові словами *дружина, дочка*. Давні відандронімні й відпатронімні назви жінок стали зразками для творення нової категорії слів – відонімної лексики, виразниками якої є андроніми на *-их-а, -к-а, -янк-а, -ин-я, -ан-я, -ул-я, -ов-а, -ин-а*.

4.3. Лінгвокультурологічна оцінка найменувань жінок

Найменування жінок є історичним надбанням не лише мови, а й усієї національної культури, результатом культурного розвитку української нації, тому повинні розглядатися в контексті лінгвокультурології. У процесі формування наукових поглядів і методологічних підходів, засадничих понять і ключових термінів, а також з урахуванням чималих напрацювань [див. Огієнко, 1991; Ткаченко, 2006; Кононенко, 2008а, 2008б; 2013; 2017; Жайворонок, 2007, В. М. Барчук, 2017 та ін.], українську лінгвокультурологію доцільно розглядати як узагальнювальну галузь знань на стику міжгалузевих напрямів, «основне завдання якої – опрацювання власної етнолінгвокультурологічної концепції» [Кононенко, 2008а: 21]. Українська лінгвокультурологія спрямована на вивчення культури як національної складової, мовної картини світу, мовної особистості, тому важливим є дослідження різних питань у контексті цієї галузі, зорієнтованих на пізнання й усвідомлення власної культури загалом та в окремих її частинах [Ткаченко, 2006]. До складових української культури належить і категорія жіночості як узагальнене поняття, що в процесі формування національних цінностей і традицій набуло специфічних ментальних ознак.

Одиницею визначення й вимірювання лінгвокультурологічного значення категорії жіночості стало слово *жінка*, реалізоване в межах тексту й узагальнене в результаті лінгвістичного аналізу. Адже «на ґрунті тексту (у широкому розумінні цього слова) встановлюються місце й функції національно-культурного компонента як його складника, інтенції слова-образу, слова-символу, слова-концепту, засоби творення смислу як реалізованого набору значень, конотацій, експресем, а на цьому підмурку витлумачується текст» [Кононенко, 2008а: 23]. Під час розкриття категорії жіночості на лінгвокультурологічному рівні використано терміни *концепт* – багатовимірне смислове сприйняття образу жінки як складника української культури і *символ* – складова загальномовного національного надбання. Для усвідомлення й окреслення концепту *жінка* взято поняття *смисл*.

З використанням лінгвокультурологічного аналізу розглянуто концептуалізацію категорії жіночості в межах різночасових і різностильових творів, показано, які тексти найбільшою мірою розкривають поняття фемінітивності, встановлено найхарактерніші для

концепту *жінка* компоненти, що відображають ментальність українського жіноцтва, забезпечують ідентифікацію і спеціалізацію жіночих образів, засвідчено значну метафоризацію образу жінки в історії української мови. Для лінгвокультурологічного виміру залучено власне українські мовні одиниці (стилістично нейтральні і марковані). У поле найменувань жінок потрапили насамперед експресивно забарвлені слова (позитивного й негативного змісту), що характеризують особу в одному напрямі, протилежному або різнобічному (*вередунка, вередійка, вередниця, вередуха* та ін.).

Науково-термінологічна база, необхідна для дослідження концептуальних понять, як і всієї лінгвокультурології, перебуває в процесі становлення. У зв'язку з цим для виокремлення складових компонентів чи домінант концептуальних понять пропонують різні визначення, на зразок *мемів* як культурних генів – носіїв культурних цінностей, що забезпечують формування світогляду й культури мовців, спричиняють конструктивний чи деструктивний вплив на соціальну свідомість і ціннісні орієнтири [Барчук, 2018: 82]. Неоднозначність і неусталеність таких термінологічних нововведень в українську лінгвокультурологію, недостатня обґрунтованість щодо застосування для концептуального аналізу всіх складників української культури зумовлює апелювання до загальноприйнятих визначень.

Для дослідження концепту *жінка*, використання й аналізування компонентів його смислового наповнення використано термінологічне поняття *стереотипи* – ознаки жіночої поведінки, які стали загальними й усталеними у свідомості мовців, забезпечують ідентифікацію жінки в межах української та світової культури. Сукупність поведінкових стереотипів, що спричинили образотворення жінки, в українській культурі формувалася століттями й неоднаковою мірою відображалася в мовленні (писемному й усному). Від найдавніших писемних часів, коли українська книжність розвивалася під впливом церковнослов'янської мови і з віддаленням від живого розмовного мовлення, мало збереглося найменувань жінок, що могли би свідчити про формування особливих жіночих поведінкових ознак.

Найбільш актуалізованим у давньоукраїнський період був образ Божої Матері, тому первинно слід говорити про формування власного концепту *Богородиця*, бо інші зберігали переважно спільнослов'янський або церковнослов'янський характер і не набули особливого смислового вираження й культурного значення в період становлення власного державного життя [Брус, 2006: 42]. Аналіз давніх

писемних творів дав змогу окреслити концепт *Богородиця* як загальнослов'янський, однак за складовими компонентами й давньоукраїнськими текстами можна було свідчити і про власне сприйняття й усвідомлення цього образу за допомогою спеціальних номінацій: *дѣва, дѣвица, заступница, кормительница* та ін. (СДЯ, III: 147–148, 348); *Приснодѣва, матерь, Владычица, Богородица* та ін. (ГВЛ: 80, 84). Концептосферу поняття *Богородиця* формували компоненти «непорочність», «істинність», «вічність», «благодатність», «чистота», «материнство», «заступництво», «володарювання» та ін. Концептуальне вираження і сприйняття образу Богородиці найбільшою мірою забезпечили загальні найменування жінок, унаслідок метафоризації значень із позитивною оцінкою, причому в пам'ятках релігійного спрямування знайшли відображення спільнослов'янські слова, а в інших творах – ще й фемінітиви грецького та церковнослов'янського походження [Брус, 2019: 19–23].

У староукраїнській мові поширилися й інші найменування Богородиці, особливо в релігійній і полемічній літературі, на зразок *прїѣтелка, патронка, родителка, научителка, владычня* (ГКР: 125, 227, 243, 333, 424); *опекунка, отворителка, покровителка, посредничка, участница* (КІСТ), доповнивши концепт новими складовими «приятельство», «посередництво», «покровительство», «опікунство», «навчительство» та ін. [Брус, 2000: 150–153]. Далі смислове поле концепту *Богородиця* зазнавало поступового і значного звуження (через занепад церковнослов'янств і зосередження решти номінацій у церковно-релігійній сфері). Однак через занепад багатьох складників концептуальна сфера поняття *Богородиця* не втратила свого смислу, зберігалася й передавалася у свідомості носіїв з покоління в покоління, і на сучасному етапі відтворюється в більшому чи меншому обсязі залежно від мети, потреб і сфери спілкування. Сьогодні її існування забезпечує низка фемінітивів на зразок *Богородиця, Божя Матір, Діва Марія, Пречиста Діва, заступниця, опікунка*, насамперед у релігійному стилі, і стимулює до постійного збереження та відтворення власного образу святої особи.

Смислову структуру концепту *жінка* в сучасній українській мові становлять оцінні компоненти, що є носіями найхарактерніших рис українського жіноцтва, зокрема: «негідність, непристойність» (*авантюристка, альтруїстка, безбожниця, безвірниця, безстидниця, блюзнірка, богохульниця* та ін.); «баламутність, нерозсудливість» (*альярмістка, баламутка, бешкетниця, баляндрасниця, бунтарка,*

буркотуха, вар'ятка, великорозумниця, вередунка, верескуха та ін.); «базікання, пліт кування» (*балясниця, вигадниця, воркотуха, дріботуха, крикливиця* та ін.); «звабливість, розпусність» (*блазнюха, гультяйка, коханка, моргуха, повійниця, розпусниця, шльондра* та ін.); «занедбаність, неохайність» (*замазуха, карапка, лайдачка, обідранка, огидниця, товстуха* та ін.); «нешасність, плаксивість» (*бездольниця, бідниця, голодранка, неборачка, плаксійка* та ін.); «зменшеність, пестливість» (*бабусенька, гуркотливочка, дівонька, донечка, кумася, мамуся, коротушка* та ін.); «збільшеність, згрубілість» (*бабега, бабера, діваха, дівуха, дівчище* та ін.); «господарність, дбайливість» (*господиня, хазяйка, господарка* та ін.); «прислужництво, підлабузництво» (*ласуха, підлиза, челядина* та ін.); «ворожіння, чарування» (*знахарка, мольфарка, чародійниця* та ін.). Виділені компоненти склалися як стереотипні поведінкові ознаки та реакції жінок, властиві українській національній культурі, за якими відбувається сприйняття та інтерпретування українського жіночого образу.

Концептосфера поняття *жінка* формувалася століттями. Кожна з її частин первинно стосувалася жінки чи особи взагалі, не обов'язково пов'язаної з українською культурою, і мала якісь витоки, причини виникнення. Так, одна з найбільш характерних жіночих ознак «базікання, пліткування, обмовляння» зумовлена самою природою особи жіночої статі (здатністю до надмірної емоційності, висловлюваності), обмеженими умовами господарсько-побутової діяльності й обставинами родинного оточення (за відсутності належного спілкування), а також незначною фіксацією оцінної лексики в писемних джерелах, особливо в давньоукраїнських і староукраїнських (*клеветниця, лихословица, потварниця* та ін. (КІСТ)). Народнорозмовне мовлення, що великою мірою відобразилося в писемних джерелах нової української мови, засвідчило усталеність і розвинутість названої жіночої ознаки (*белькотуха, верзиця, гаргара, лепетуха, напасниця, обидниця, обмівниця, проклинниця, талалайка, торохкотійка, цокотуха* та ін. (СУМГ, I: 49, 136, 273; II: 355, 507; III: 9, 18, 469; IV: 244, 276, 436)), що збереглася дотепер і закріпилася в українській культурі як одна з найвиразніших домінант жіночої поведінки (*говоруха, гомонуха, пащекуха, пустомолка, торохтійка* та ін.).

Ментальність української жінки формувалася століттями і базувалася на вироблених багатьма поколіннями стабільних формах самоорганізації суспільного та родинного життя, господарювання,

спілкування, відпочинку, нормах моралі й етикету, соціалізації особи, життєдіяльності етносу загалом. Жінка проходила кілька етапів соціалізації в підготовці до власного сімейного життя (перебування під опікою батьків, виховання й підготування до самостійного активного життя), привчаючись до хатньої, господарської, рукодільної роботи, натомість відхилення від таких норм і приписів сприймалося негативно й осудливо [Борисенко, 2006: 20–21]. У зв'язку з цим розвинулися протилежні за семантикою найменування жінок, з перевагою негативно оцінних номінацій, напр.: «занедбаність, неохайність» (*задрипанка, капарниця, ледащиця, мандрьоха, марнотратка, неряха, неробітниця, пелеханка, товстушка, хламидниця, шмаркачка* та ін.) і «дбайливість, господарність» (*дбайливиця, господарка, господиня, кукібниця, робітниця, чепурунка, чистючка, хазяйка* та ін.). Протилежного характеру набули і такі риси жінок, як «нерозумність, нерозсудливість» (*дурепа, дурисвітка, верхоглядка, письмачка, своєумка* та ін.) і «розумність, розсудливість» (*дотепниця, доходителька, розумниця* та ін.); «побожність» (*вихрестка, молільниця, праведниця, прочанка* та ін.) і «безбожність» (*безбожниця, грішниця, покутниця* та ін.).

Жінки виховувалися в межах давньої звичаєво-правової культури в чистоті й порядності, із застеріганням та обереганням від вільної, розпусної поведінки і навіть покаранням та осудженням знеславлених та розпусних жінок, тому в пам'яті українського народу закарбувався образ блудної, непорядної жінки [Борисенко, 2006: 22], як засвідчила чимала кількість фемінітивів із семантикою «звабливість, розпусність» (*бахурка, блудяжка, гаремниця, гониця, звабниця, зрадниця, кивуха, коханка, любаска, парадниця, перебірниця, підложниця, фіцька, фльондра* та ін.). Під впливом таких фемінітивів і загалом аморальної поведінки жінок за останніми закріпилася ознака «непорядності, непристойності, негідності», яка стала одним із найкращих показників ментальності української жінки (*баламутка, безстидниця, брехунка, брикуха, вередійка, гордячка, дармоїдка, заздрісниця, злісниця, колотниця, невдячниця, паскудниця, пустаха, стогнійка* та ін.).

Одним зі складників концептосфери *жінка* в українській культурі стала позитивна ознака «вірність, улюбленість» як протиставлення негативній оцінці «звабливість, розпусність». Обидві ознаки характерні для жінки з найдавніших часів, що розвинули стереотипи розпусної і порядної жінки, формування яких зумовлювалося негативною, нечестивою поведінкою жінок стосовно чоловіків або відданістю, правдивістю у стосунках із чоловіками.

Виразниками ознаки «звабливість, розпусність» первинно виступали назви церковнослов'янського походження (*розлучниця, розпутниця, розпусниця* та ін.), характерні загалом для книжного стилю, а риси «вірність, улюбленість» – спільнослов'янські і переважно субстантивовані прикметники (іменні та займенникові) (*люба, мила, молода* та ін.), що були поширені, ймовірно, в розмовному мовленні, тому в давньоукраїнський період таких субстантиватів не виявлено. Із поступовим входженням народнорозмовних елементів до літературного вжитку в староукраїнський період у писемних пам'ятках використовували певною мірою й розмовну лексику, серед якої простежено назви жінок із семантикою «вірність, улюбленість».

Слід зазначити, що в давньоукраїнський період виразниками названих жіночих ознак, а також інших специфічних жіночих рис, виступали й атрибутивні сполуки, переважно з означуваними словами *жона, дѣвка* (*блудныи жены, дѣвки*), а також слова, що виражали сімейний та соціальний стан (*бановна, боярыня, женима, пани, попадья, рабыня*). На атрибутивність імен звертав увагу О. О. Потебня, зазначаючи, що із заглибленням у минуле відчутніше простежується зв'язок означуваного й означального слів, із яких останнє поступово стало занепадати, а означуване слово заміняло ціле атрибутивне словосполучення у вираженні певної ознаки [Потебня, 1968: 103–104].

У староукраїнський період для позначення нечестивої жінки використовувалися переважно церковнослов'янськими (*звадниця, навадниця, дѣдчица* та ін. (ЛБ: 68)), які частково збереглися дотепер, а також атрибутивні сполуки (*жены пу(т)ницы* (ЛС: 80)), натомість для означення вірної, улюбленої жінки – розмовні слова на зразок *мила, кохана* (МУВ: 352, 392), *любонька* (ЧВ: 351), *любимаа* (Проп.р.: 184), а також поодинокі книжні на зразок *любимица* (ЛС: 80), *облюбенница* (ГКР: 109). Далі в українській культурі все більшого утвердження зазнавав образ вірної, коханої дівчини, жінки, особливо в сільському середовищі, де найбільшою мірою цінувалася й оберігалася порядність жінки, та розвинувся великою мірою в часи козаччини.

У звичаях і традиціях запорізького козацтва був захист честі й гідності української жінки, виховання шанобливого ставлення до жінок, що зумовлювалося великою мірою тугою за жінками, відсутністю жінок серед січовиків та відобразилося в козацьких піснях. Культивування образу гідної й чесною жінки в козацькій культурі спричинило ідеалізацію образу жінки [Кривоший, 2006: 16]. А в найбільшому семантичному вираженні цей образ знайшов утілення в

усній народній творчості і в авторській поетичній творчості, базованій на народнорозмовній основі (*княжна, любка, мила, панна, чорнобривка* та ін.) (СМШ, I: 331, 381, 404; II: 50, 414).

Повсякденне життя жінки в рамках традиційної української культури зводилося до виконання щоденних родинно-побутових, господарсько-економічних обов'язків, які забирали найбільше часу, однак жінки попри це займалися й різними видами ремесел (прядінням, вишиванням, тканням, рукоділлям, в'язанням, плетінням тощо). Одним із найбільш поширених жіночих ремесел і водночас занять стало ворожіння, пророкування, чарування, тому на українському ґрунті здавна простежується використання багатьох найменувань жінок із названою семантикою (*ворожбитка, знатниця, опирця, охвара, химородниця, чаклунка, чарівка, чередільниця, шептунка* та ін.). Таке заняття розвинулося з найдавніших часів і певною мірою відобразилося в різних діалектах, а надто в південно-західних говорах [Гриценко, 2002: 3–18], але завжди сприймалося осудливо, відсторонено, як антиморальне, антицерковне явище. Давність такого заняття й ставлення до нього засвідчують пам'ятки староукраїнської писемності, напр.: *Ω б̃гомє(р)зскихъ баба(х) шепотницахъ*, и о *проклятыхъ чаро(в)ницахъ* и о *дй̃єпогибє(л)ны(х) ѹхъ ворожкахъ* (ЗВП: 101). Однак сьогодні воно зазнало переосмислення і навіть актуалізації на рівні з іншими видами жіночої діяльності (*віщунка, провидиця, мольфарка*).

У діалектному мовленні найменування жінок з ознакою ворожіння, чарування можуть піддаватися детальнішій класифікації: за вродженими або набутими надприродними ознаками (*віщунка*), за спеціальними наділеними задатками (*чередінниця*) і за перенесенням відповідної ознаки на звичайних жінок (*відьма* «зла жінка»). Якщо найменування жінок першого типу відомі в різних українських говорах, на всіх українських територіях, напр.: *відьма, відмочка, колдуха, шептуха, шиптуниха* (АСЗГ, 1: 64, 235; 2: 262, 264); з давніми чи порівняно новими словами, напр.: *байла, ворожила, знахірйика, охвара, прокметиця* (ОСБГ, 1: 41, 144, 315; 2: 31, 152); то фемінітиви другого типу зберігають спеціалізацію переважно в межах південно-західного наріччя, напр.: *воскарочка, воскарка* (ФТЛ: 206, 220), *гадєрка* (СГГ: 43). До того ж, для говорів південно-західного наріччя характерним стало використання багатьох міфічних назв жінок, напр.: *вовкуниці, вовкунка* (НСГ: 43); *білотка, літавиця* (ГДП: 21). Про спеціалізацію жінок за надприродними ознаками і структурування

демонічного світу, що збереглося в народних віруваннях дотепер, відзначили свого часу й українські діалектологи [див. Гриценко, 2002: 3–4]. Для української культури характерним стало використання вказаних загальних назв жінок у переносному значенні, зокрема під час вираження негативних жіночих якостей або негативної жіночої поведінки, напр.: *відьма* «дружина, знев.» (ЯН: 80), *чортіянка*, *чортовка* «жінка, лайл.» (ЧСН, 4: 220).

Смислове поле концептосфери *жінка* формують невеликою мірою й образні назви – неособові слова, що набувають у межах контексту фемінітивних значень. Відомі на сьогодні роботи, присвячені дослідженню концептосфери *жінка* і метафоричному вираженню цього образу в українській мові [див. Сукаленко, 2010], засвідчили, що смислове поле концепту *жінка* в межах української культури наповнене численною кількістю ознак, притаманних жінкам, що стали стереотипними і забезпечили формування ментальності української жінки. І велику роль у цьому процесі відіграли неособові слова (поняття живого й неживого світу, і переважно конкретні). Цінність становлять ті слова, які набули додаткового фемінітивного значення і закріпилися вже у свідомості людей із символічним наповненням. До таких символічних належать слова *голубка* (з похідними *голубонька*, *голубочка*), *мавпа*, *корова*, *коза*, *сорока* та інші.

Слова *голуб* і *голубка* символізують святість, чистоту, непорочність, уособлюють у деяких українських обрядах і піснях ангелів та можуть разом чи окремо виражати ще багато символічних значень [див. ЖЕС: 141–143]. Слово *голубка*, як і слово *голуб*, має багатоаспектне використання: в обрядовому дійстві – це наречена; у відносинах із чоловіками – кохана дівчина, жінка, дружина; у стосунках із батьками чи старшими людьми – це дочка. Під впливом позитивного образу птаха відбувається творення й позитивно оцінних фемінітивів: Тим шляхом мандрував Ярема у Вільшану *Голубку* привітатъ, красу свою Оксану (СУМ 20, 3, 687); Мій голубе, моя *голу́ бонька* мій голубо́ньку сизый! (СБН, 102). Прикладом символізації позитивного образу жінки в традиційній культурі є і слово *лебідка*, яке уособлює духовну і фізичну чистоту та закріпилося для позначення молодої дівчини, але тужливої і смутної в чеканні на свого коханого [див. ЖЕС: 330]. У межах контексту можна простежити конкретизацію якоїсь жіночої ознаки (напр., фізичної), напр.: Я... стрибнула у воду і поплила *лебідкою* до Пашки, а він поплив лебедем мені назустріч ... (СМЖ: 78).

Характерною ознакою української культури стало номінування жінки з використанням багатьох негативно оцінних слів (*корова, льоха, мавпа, свиня* та ін.), що вживаються переважно з метою порівняння, напр.: *Ходи / ік л'оха / ни дуже пантру йі роботу / а йік трóхи зач'іна йу ўстидати / то ўна каже / зробице / а ўно шо?* (ГМП, 875); *Намал'ува ласе / таї хóди / йік мálпа / перестраш'ітисе мош; Мálпа мálпоў / де тоті ц'ітки ййї прийілу́т?* (ГМП, 893). Образні слова, що розвивають символічне чи додаткове значення, характерні для художнього, розмовного й діалектного мовлення.

Унаслідок лінгвокультурологічного аналізу категорії жіночості відзначено, що найкращими виразниками концепту *жінка* стали власне українські лексеми (нейтральні і забарвлені), особливо емоційно-оцінного характеру (позитивного й негативного). Концептосферу поняття *жінка* наповнили смислові компоненти, або стереотипи, що відобразили ознаки жіночої поведінки, узагальнені й усталені у свідомості мовців, які забезпечують ідентифікацію жінки в межах української та світової культури.

До найдавніших культурних реалій належить концепт *Богородиця*, який на українському ґрунті набув специфічного смислового вираження. Концептосферу поняття *Богородиця* сформували компоненти «непорочність», «істинність», «вічність», «благодатність», «милосердя», «материнство», «заступництво», «володарювання» та ін., у староукраїнській мові доповнили ознаки «приятельство», «посередництво», «покровительство», «опікунство», «навчительство» та ін. Сьогодні її існування забезпечує низка фемінітивів на зразок *Богородиця, Божя Матір, Діва Марія, Пречиста Діва, заступниця, опікунка*, і насамперед у релігійному стилі.

Смислову структуру концепту *жінка* в сучасній українській мові становлять оцінні компоненти, що виступають носіями найхарактерніших рис українського жіноцтва, зокрема: «негідність, непристойність» (*безвірниця, безстидниця*); «баламутність, нерозсудливість» (*вар'ятка, вередунка*); «базікання, пліткування» (*блясниця, вигадниця*); «зваблівість, розпусність» (*блязнюха, гультайка*); «занедбаність, неохайність» (*замазуха, лайдачка*); «нешасність, плаксивість» (*неборачка, плаксійка*); «зменшеність, пестливість» (*мамуся, коротушка*); «господарність, дбайливість» (*господиня, хазяйка*); «прислужництво, підлабузництво» (*ласуха, челядина*) та ін.). Такі компоненти стали виразниками жіночих поведінкових ознак у межах української національної культури.

ВИСНОВКИ

Спеціальне вивчення фемінітивів започатковане в загальних і конкретних лінгвістичних дослідженнях ХХ ст., у синхронному й діяхронному вимірах. Синхронний підхід відобразили праці О. А. Земської, І. Ф. Протченка, Н. О. Янко-Триницької, В. П. Піскуна, В. Б. Хацкевича, В. С. Золотової, Г. П. Нецименко, Є. А. Захаревича, Г. Блажковської, а діяхронний – студії П. В. Вярхова, М. А. Павленка, В. Н. Хохлачової, Г. І. Демидової, Г. М. Мижевської, І. І. Фекети та ін. В українській лінгвістиці підготовлено низку праць, виконаних на матеріалі різних історичних періодів, зокрема староукраїнського (М. П. Брус), нового українського періоду (С. П. Семенюк) та сучасної української мови (А. М. Архангельська, А. М. Нелюба, Я. В. Пузиренко, М. Ю. Федурко та ін.). У загальних та спеціальних лінгвістичних студіях розв'язано проблеми лексико-семантичної організації слів, способів і засобів деривації фемінітивів, мотиваційної бази фемінітивів, співвідношення з найменуваннями чоловіків.

Науковою базою для вивчення історії фемінітивів української мови стали праці О. О. Потебні, у яких розкрито питання щодо мотивування загальних назв жінок (назвами чоловіків, прикметниками, дієсловами), характеру фемінітивних суфіксів, співвідношення останніх із маскулінативними, історичного зв'язку між словами в словосполученнях та ін. Дослідження вченого засвідчили розвиток атрибутивних жіночих імен і збереження міцності зв'язків означуваного та означального слів упродовж усієї історії, відображених у прикладах зі значенням жіночості (*жінка-господиня*).

Розкриття проблем, пов'язаних із творенням фемінітивів, значною мірою забезпечили наукові досягнення Л. А. Булаховського зі слов'янської лінгвістики та української зокрема. У працях вченого загальні назви осіб жіночої статі проаналізовано як окрему групу номінацій на лексичному, граматичному й словотвірному рівнях, із багатою оновленою дериваційною базою та в тісному взаємозв'язку з найменуваннями осіб чоловічої статі.

Вивчення фемінітивів української мови в синхронному й діяхронному аспектах базоване значною мірою на дослідженнях з історичної лексикології (П. К. Коваліва, Л. Л. Гумецької, В. В. Німчука, І. П. Чепіги, В. А. Передрієнка та ін.), з історичної морфології (С. П. Бевзенка, І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської С. П. Самійленка та ін.), з історичного словотвору (І. І. Ковалика,

Л. Л. Гумецької, В. В. Грещука, П. І. Білоусенка та ін.), з історичної діалектології (П. Ю. Гриценка, Ф. Т. Жилка, Я. В. Закревської, В. В. Грещука та ін.). А підґрунтям спеціального вивчення фемінітивів української мови стали наукові розвідки А. М. Архангельської, М. П. Брус, З. О. Валюх, А. М. Нелюби, С. П. Семенюк, М. Ю Федурко, І. І. Фекети та інших мовознавців. У контексті порівняльно-історичного аспекту велику вагу мають напрацювання із зарубіжної лінгвістики В. В. Виноградова, І. Ф. Протченка, О. А. Земської, Н. О. Янко-Триницької, М. А. Павленка, Г. П. Нещименко, М. Лазінського, Г. Блажковської та ін.

Історичне дослідження фемінітивів української мови зумовило використання поняття *категорія жіночості* для ідентифікування, класифікування й аналізування загальних назв осіб жіночої статі. Категорія жіночості – це абстрактне лінгвальне поняття, якому підпорядковані взаємозумовлені і взаємопов'язані частини, об'єднані в загальне ціле зі значенням «особа жіночої статі». Ця величина належить до морфологічної іменникової категорії істот, а в її межах – до категорії особи (зі значенням «особа жіночої статі» та закінченням *-а*); до словотвірної категорії особи – із підпорядкованими словотвірними одиницями (словотвірними розрядами, словотвірними типами, словотвірними моделями); до лексичної категорії з окремими структурними частинами (семантичними розрядами, групами й підгрупами слів, однозначними й багатозначними одиницями).

Систематизування й аналізування найменувань жінок забезпечила термінологічна база, до якої ввійшли мовні позначення з основою *фемін-*: *фемінітив* (*фемінатив*) – для виділення загальних назв зі значенням особи жіночої статі; *фемінітивний* (*фемінативний*) – для вираження значення жіночості; *фемінітивність* (*фемінативність*) – для позначення абстрагованої ознаки жіночості й інші терміни (*фемінізувати*, *фемінізація*, *фемінізування*, *фемінізований*, *фемінізувальний* тощо), відповідно до актуальних питань і розв'язуваних завдань. Такі термінологічні одиниці вможливили історичне вивчення фемінітивів на різних мовних рівнях. Основою дослідження фемінітивів у синхронному й діахронному аспектах стали етимологічний, лексичний, словотвірний, функціональний аналізи загальних назв жінок, а також частково етнолінгвістичний, лінгвоареалогічний, соціолінгвістичний, лінгвокультурологічний.

Методика історичного дослідження уґрунтована на застосуванні діаронного й синхронного підходів до аналізу складників та елементів

фемінітивної підсистеми. Діахронний аспект використано для визначення історичних змін у фемінітивній підсистемі української мови, а синхронний – для аналізування стану фемінітивної підсистеми на різних історичних етапах. З урахуванням специфіки категорії жіночості визначено наукові положення про цілісність і незмінність фемінітивної підсистеми української мови в основній своїй структурі; системність і регулярність фемінітивних явищ і процесів у межах синхронних зрізів; взаємозв'язаність і взаємозумовленість усіх складників у межах синхронного зрізу; змінність окремих елементів без суттєвих впливів на цілісність фемінітивної підсистеми; продуктивність і непродуктивність мовних одиниць. У завдання діахронного та синхронного аналізів увійшло дослідження статичної й динамічної мовних явищ, інтенсивних та екстенсивних змін, продуктивності й непродуктивності одиниць.

Зародження категорії жіночості бере початок із індоєвропейської доби та пов'язане з формуванням первинних імен зі значенням особи жіночої статі. Виразниками її стали праіндоєвропейські корені й основи, що лягли в основу спільнослов'янських найменувань жінок. Розвиток категорії жіночості відбувався під впливом категорій статі, роду, особи. Категорія статі не мала чіткого вираження. Показниками родових ознак були суфікси основи (*-e/o- – чол. р., *-ā-, *-jā- – жін. р.). Категорію роду виділено в самостійну категорію іменників із формуванням прикметників як окремої групи слів, для якої категорія роду стала словозмінною. Від початку розвитку категорія роду іменників була змістовою і не мала спеціальних граматичних засобів вираження. Зв'язок між категоріями особи, статі, роду позначився і на становленні первинних імен зі значенням особи жіночої статі.

Із використанням результатів реконструкцій індоєвропейської лексики обґрунтовано давність окремих коренів, що лягли в основу формування невеликої кількості назв жінок за родинними стосунками (**baba*, **dъci* (**dъčere*), **žena*, **zъly* (**zъlъve*), **mama*, **mati* (**matere*), **svekry* (**svekrъve*), **sestra*, **snъxa*, **jętry* (**jętrъve*)) й атрибутивними ознаками (**vъdova*, **děva*), зафіксованих у ролі номінативних одиниць за спільнослов'янської мовної єдності. Праслов'янські найменування стали підґрунтям для творення нових фемінітивів у майбутньому розвитку слов'янських мов. Проведення етимологічних, порівняльно-історичних розвідок уможливлено використанням реконструйованих форм та обґрунтуванням найдавнішого походження інших найменувань жінок (на зразок *леля*, *неня*, *тетя*), а також із розкриттям

умов суспільного життя жінок у додержавний період, які були зведені переважно до родинних стосунків і господарських занять.

У праслов'янський період категорія жіночості була пов'язана зі становленням категорій особи, статі, роду, що мали нове вираження, порівняно з індоєвропейською добою. Виділення особових назв і протиставлення їх неособовим було спричинена розмежуванням форм родового і знахідного відмінків дійової особи та об'єкта дії, унаслідок чого протиставлення особових і неособових імен стало виражатися формою родового відмінка, використаною у функції знахідного. Із виділенням категорії осіб набула розмежування категорія істот і неістот. У межах протиставлення істот – неістот стабілізувалося відмінювання іменників чоловічого, жіночого, середнього родів, а категорія істот охопила назви осіб чоловічої і жіночої статі.

На лексичному рівні найменування жінок спільнослов'янської мови становили семантичні розряди назв жінок за родинними стосунками (**bratana*, **svojakyni*); назв жінок за віковими й фізіологічними ознаками (**děvčina*, **mězinьka*); назв жінок за зовнішніми і внутрішніми рисами (**čьrnuxa*, **lěnivьka*); назв жінок за стосунками, відношеннями, поведінкою (**druga*, **naprasьnica*); назв жінок за соціальним, сімейним станом (**naslědьnica*, **nevěsta*); назв жінок за діями, функціями, зайнятістю (**bajadlica*, **dojidlica*); фізичними, надприродними ознаками (**juda*, **morěna*); національністю (**grьkyni*). У межах розрядів виділено однозначні й багатозначні слова, до семантичної структури яких входили значення, зафіксовані в межах однієї мови або в різних слов'янських діалектах (**obtvьlvьnica* «наклепниця» (пол., словен., укр.); **olkotьnica* «ненаситниця» (болг., макед., чes.), «любителька солодоців» (рос. діал.)). Деякі багатозначні фемінитиви зафіксовано на обширному спільнослов'янському просторі (**orbotьnica* «робітниця» (серб., хорв., укр., блр., рос.), «працелюбна жінка» (болг., макед., серб., хорв., словц., словен.), «служниця, невільниця» (друс., цсл., стпол.)).

На праслов'янський період припав розвиток словотвірної деривації, що спричинив актуалізацію суфіксального способу творення фемінитивів і використання невеликою мірою префіксального, конфіксального, флексійного способів та основоскладання. Результатами словотвірних процесів у спільнослов'янський період стало творення великої кількості суфіксальних словотвірних типів (відіменникових, відприкметникових і віддієслівних), небагатьох префіксальних, конфіксальних, флексійних. До відіменникових

суфіксальних словотвірних типів належали відфемінітивні, відмаскулінативні та інші деривати з формантами *-ic-a*, *-ik-a*, *-ьk-a*, *-yn-i*, *-ьn-a*, *-jь-a*, *-ul'-a* (**кънезь* > **кънегуні*, **кънежьна*). До відприкметникових – деривати з формантами *-ic-a*, *-ьka*, *-ux-a*, мотивовані похідними й непохідними ад'єктивами (**obkrqьnica* < **obkrqьнь(jь)*, **obtrovьnica* < **obtrovьнь(jь)*). До віддієслівних – деривати на *-ic-a*, *-nic-a*, *-ьk-a*, *-ej-a*, *-ux-a*, мотивовані похідними й непохідними вербативами або їхніми формами (**obsqđьnica* < **obsqđiti*, **obstorзьka* < **obstoržiti*). Відмаскулінативні й відфемінітивні утворення виражали модифікаційні словотвірні значення, решта відіменникових, відприкметникові та віддієслівні – мутаційні словотвірні значення.

Із невеликою продуктивністю у творенні фемінітивів відзначено флексійний, конфіксальний, префіксальний способи та основоскладання. Зокрема, флексійним способом були утворені деривати на *-a* / *-ja*, *-i*, *-ы* (**orba* < **orbь*, **gosti* < **gostь*, **kury* < **kurь*); конфіксальним – фемінітиви з першими компонентами **ne-*, **po-*, **na-* (**nevěsta*, **podruga*, **našijьnica*); префіксальним – деривати з формантами **pra-*, **ne-* (**pramati*, **nel'uba*). Унаслідок основоскладання виникли емоційно оцінні фемінітиви (**bratučęda*, **laxudьra*). Використання прикметникових і дієприкметникових основ у субстантивному словотворі спричинило формування морфолого-синтаксичних дериватів (**l'uba*, **l'ubima*), а розширення семантичної структури давніх номінацій – лексико-семантичних дериватів (**mqьvьka* «інтриганка», **obvьlica* «товстунка»).

Динамічними процесами в розвитку категорії жіночості додержавного періоду стало помітне зростання кількості номінацій, виникнення нових семантичних розрядів, а також формування різних способів словотвірної деривації фемінітивів. Категорії особи, статі, роду набули нового характеру в праслов'янський період унаслідок протиставлення особових і неособових слів, істот і неістот, а в межах категорії істот – назв осіб чоловічої і жіночої статі. За спільнослов'янської мовної єдності фемінітивна підсистема відобразила становлення вказаних категорій іменників і набула такого сформованого вигляду, який більшою чи меншою мірою ліг в основу становлення фемінікону всіх слов'янських мов.

У давньоукраїнській мові XI – XV ст. розвиток категорії жіночості був зумовлений процесами формування власної літературно-писемної мови, поширенням оригінального книгописання, взаємодією

спільнослов'янської джерельної бази і старослов'янської книжної практики, дією внутрішніх і зовнішніх чинників, характерних для періоду державотворення. Він базувався на праслов'янській мовній основі, від якої збереглися семантичні розряди фемінитивів, способи деривації і словотвірні типи фемінитивів як результати інтенсифікації. Упродовж давньоукраїнської доби фемінитивна підсистема відобразила взаємодію спільнослов'янських, старослов'янських і власне українських мовних традицій.

За лексичними ознаками найменування жінок давньоукраїнської мови класифіковано на семантичні розряди назв жінок за родинними зв'язками (*дочька, дружина, матерь*); за діями, функціями, заняттями (*двѣрница, ключница*); за соціальним, майновим, сімейним, ситуативним станами (*господарыня, попадьѣ*); за церковно-релігійними ознаками (*боголюбица, мирносица*); за стосунками, поведінкою, вчинками (*подруга, кърчьминица*); за віковими ознаками (*отроковица, юница*); національними й територіальними ознаками (*галичанька, самаряныни*); міфологічними особливостями (*богыня, жьрица*). Розряди фемінитивів охопили велику кількість одиниць, успадкованих із праслов'янської доби, та зазнали незначного розширення впродовж XI – XV ст. Новими семантичними розрядами стали назви жінок за церковно-релігійними ознаками (*игуменьѣ, черница*) й національно-етнічними ознаками (*руська, чехиня*). У межах семантичних розрядів однозначні слова переважали над багатозначними. Семантизації зазнавали лексеми праслов'янського походження (*невѣста* «жінка», «наречена», «невістка»), а також церковнослов'янськими (*владычица, дѣвица* та ін.), розвиваючи релігійне значення «Богородиця».

За структурно-словотвірними ознаками фемінитиви поділено на похідні й непохідні слова, з яких основну частину становили похідні субстантиви. Словотворення похідних фемінитивів охопило морфологічну деривацію, морфолого-синтаксичну та лексико-семантичну. Основним способом творення іменників зі значенням жіночості в давньоукраїнській мові стала суфіксальна деривація, до якої належали словотвірні типи на *-иц-а, -ниц-а, -к-а, -ин-я, -ин-а(я), -ън-а, -евън-а* й ін. (*королица, ключница, невѣстька, боярыня, дядиня, княжьна, царевъна* та ін.). Малопродуктивними способами деривації фемінитивів були флексійний спосіб (*внука, кума, раба*), конфіксальний (*невѣста, падчерица*), основоскладання (*Богоматерь, мужелюбица*), субстантивація (*водимья*), семантизація (*заступница* «Богородиця»). З погляду вираження словотвірної семантики основну частину

фемінітивів становили модифікаційні утворення зі значенням жіночості (*дочька, руска, болгарыни*), а також поодинокі мутаційні деривати (*братана, королица* «жінка стосовно особи, названої твірним іменником») і транспозиційні (*женима* «одружена жінка»). Деякі субстантиви можна розглядати як множинно мотивовані (*мати* > *матъка* «мати» (модифікація), *матъка* «Богородиця» (мутація); *попъ* > *поповна* «дочка священника» (мутація), *попова* (дочка) (транспозиція)).

У фемінітивній підсистемі давньоукраїнської мови відображено загалом спільнослов'янські явища (лексична база, семантичні розряди фемінітивів, семантична структура однозначних і багатозначних слів, способи деривації фемінітивів, словотворчі засоби) і чимало нових змін – значний вплив церковнослов'янської мови і поширення варіантності слів (*дочерь, дъщерь* та ін.), збільшення кількості фемінітивів книжного походження (*губительница, държальница, лиходѣльница, прелюбодѣица* та ін.), творення нових іменників від питомих основ (*богатычна, братаньна, сестреница* та ін.) і запозичених основ (*бановьна, болгарыня, боярыня* та ін.), розвиток основоскладання під впливом грецької мови (*боголюбица, приснодѣва* та ін.), розширення семантичної структури слів за допомогою значення «Богородиця» (*матерь, учительница* та ін.).

У староукраїнській мові XVI – XVII ст. становлення категорії фемінітивності характеризувалося збереженням давніх традицій та розвитком нових специфічних рис, що склалися в умовах бездержавності, територіального розмежування українських земель, посиленого контактування різних регіонів і збагачення книжної мови тодішньою європейською лексикою та різними місцевими елементами. На ній позначилося функціонування двох літературних мов – староукраїнської і церковнослов'янської, з яких перша чимраз більше вбирала народнорозмовну лексику та зберігала зв'язки з давньоукраїнською писемністю, а друга поступово втрачала свою вагу, але під впливом зовнішніх чинників утримувала позиції, особливо в релігійній і полемічній літературі. Суспільні перетворення (виникнення різних соціальних верств населення, запровадження нової системи адміністрування та ін.) зумовили наповнення староукраїнського лексикону суспільно-політичною, адміністративно-правовою, військово-воєнною лексикою і поживали процеси творення іменників зі значенням жіночості.

На лексичному рівні структурування фемінітивної підсистеми староукраїнської мови відобразили семантичні розряди назв жінок за діяльнісними, функційними ознаками (*ворожка, перекупка, швачка*); за соціальним, майновим, спадковим станами (*боярка, гетмановая, подкоморянка*); за рисами характеру, стосунками, вчинками (*жаданка, злодійка, коханка*); за родинними зв'язками і стосунками (*донечка, одиначка, стриєнка*); за церковно-релігійними ознаками (*игуменка, монахиня, паламарка*); за віковими, фізичними та фізіологічними ознаками (*дівчина, мѣзинька, жононька*); за національними й етнічними ознаками (*болгарка, євреянка, муринка*); за міфологічними, надприродними ознаками (*вѣдьма*). У староукраїнський період такі розряди збагатилися новими словами, порівняно з давньоукраїнською добою, із перевагою номінацій іншомовного походження над питомими (*аптекарка, гамратка, мантачка, самарянка, тиранка, шинкарка* та ін.). До семантичного розряду назв жінок за соціальним станом увійшла значна кількість іменників на позначення дружин і дочок за різними ознаками чоловіків і батьків (*воєводина, воєводянка* та ін.). Семантизації зазнали питомі й запозичені слова (*господиня* «господарка, хазяйка», «пані, володарка», «дружина», «економка», *панна* «дочка пана», «молода дівчина», «Богородиця» та ін.). Для вираження образу Божої Матері з'явилися нові слова (*лѣкарка, наставниця* та ін.).

У староукраїнській мові фемінітиви утворювалися способом морфологічної, морфолого-синтаксичної і лексико-семантичної деривації. Найпродуктивнішим із них був морфологічний, що відображав творення іменників суфіксальним, флексійним, префіксальним, конфіксальним способами та основоскладанням. Суфіксальний спосіб переважав над іншими різновидами деривації та охоплював продуктивні словотвірні типи фемінітивів (*-к-а, -иц-а, -ниц-а*); малопродуктивні (*-ин-я (-ын-я), -их-а, -и-я (-е-я), -н-а, -овн-а, -анк-а, -ин-а(я), -ов-а(я), -ев-а(я)*) і непродуктивні (*-ц-а, -чиц-а, -лиц-а, -овиц-а, -евн-а, -енк-а, -онк-а, -инк-а, -ус-я*). До фемінітивів, утворених флексійним, префіксальним, конфіксальним способами й основоскладанням, належали переважно слова давнього походження (*теща, сусіда, правнука, посестра, невіста, подруга, Богородителька*). Невелика кількість фемінітивів стала результатом морфолого-синтаксичної і лексико-семантичної деривації (*молодая, овдовіла, освѣтителка* «Богородиця», *научителка* «Богородиця» та ін.). За словотвірною семантикою похідні фемінітиви поділялися на

модифікаційні деривати зі значенням жіночості (*одиначка, черниця* та ін.), демінутивності (*бабойка, дівонька, сестричка* та ін.), мутаційні (*пасынокъна* «дочка стосовно батька, названого твірним іменником») і транспозиційні (*пресвятая* «носійка ознаки, названої твірним прикметником»). Фемінітиви відандронімного й відпатронімного походження стали виразниками мутаційних словотвірних значень (*хоружина* «дружина стосовно чоловіка, названого твірним словом»; *хоружанка* «дочка стосовно батька, названого твірним словом»).

У новий український період XVIII – XIX ст. розвиток категорії фемінітивів був спричинений тодішніми мовними й позамовними змінами, основними з яких стали формування літературної мови на живій народній основі та віддалення її від староукраїнської книжності з церковнослов'янськими та західноєвропейськими елементами. У фемінітивній підсистемі спільнослов'янські та власне українські слова зазнали значної стилістичної диференціації, чимало давніх запозичень застаріло або занепало зовсім (*гетьманиха, гетьманівна, гетьманова* та ін.), водночас з'явилися нові фемінітиви питомого та іншомовного походження (*бойка, бойкиня, бойчиха; вівчариха, вівчарівна* та ін.). До лексичної системи української мови влилося багато слів, пов'язаних із суспільними реаліями того часу (реорганізацією адміністративно-територіальних, торговельно-економічних, військово-морських та інших державних справ і відносин). Унаслідок цього сформувалася широка база з новою європейською лексикою, насиченою інтернаціоналізмами, та багатою народнорозмовною основою.

Фемінітивна підсистема зазнала переформування, набула народнорозмовного вигляду, з охопленням питомих та іншомовних номінацій. Лексичний склад її представили семантичні розряди назв жінок за рисами характеру, темпераменту, поведінки, зовнішніми і внутрішніми ознаками, за уподобаннями, інтересами (*вертигузка, дармоїдка, мрійниця*); за соціальним, майновим, сімейним, ситуативним станами (*голодрабка, гончариха, козачка*); за діяльнісними, процесуальними, функційними ознаками (*женькиня, хліборобка, сірничниця*); за родинними зв'язками і відношеннями (*матінка, сеструня, невістиця*); за церковно-релігійними ознаками (*безбожниця, мусульманка, покутниця*); за національністю, територією, місцем проживання й перебування (*арабка, русинка, українка*); за віковими ознаками (*дівча, жіночка*); за фізичними й фізіологічними ознаками (*неплідниця, покійниця*); за міфологічними й

казковими ознаками (*лоскотарка, русалка*). У семантичних розрядах збільшилася кількість спільнокоренових утворень (*бездольниця, бездольничка; бондарка, бондарівна, бондариха; вуйна, вуяня, вуянка*), що засвідчило широкі можливості номінативних одиниць у вираженні категорії жіночості (*братова, братиха, братаниця, братаничка, братанка*), здатність фемінитивів набувати різних оцінних значень (*лоскотарка, лоскотарочка, лоскотниця, лоскотуха; робітниця, робітничка, робітнюлька, роботуха*).

У новій українській мові способами творення фемінитивів стали морфологічний із різновидами суфіксальної, флексійної, конфіксальної, префіксальної деривації, основоскладанням і словоскладанням, а також морфолого-синтаксичний і лексико-семантичний способи. Найбільшою продуктивністю відзначався суфіксальний спосіб, який представляла велика кількість словотворчих засобів, успадкованих зі староукраїнської доби, а також чимало нових дериваційних ресурсів, здебільшого питомих (*-оньк-а, -инк-а, -ун-я, -ас-я, -иц-е*), менше запозичених (*-ес-а*). За словотворчими засобами виділено продуктивні словотвірні типи дериватів на *-к-а, -иц-я, -ниц-я*; малопродуктивні на *-івн-а, -их-а, -льниц-я, -ин-я, -ин-а, -ш-а, -очк-а, -ичк-а, -еньк-а, -оньк-а, -ечк-а, -ух-а*; і непродуктивні на *-л-а, -н-а, -анк-а, -ичн-а, -ов-а, -ев-а, -ц-я, -чиц-я, -щиц-я, -овиц-я, -івк-а, -і-я, -ір, -ов, -м-а, -ен-я, -ад-я, -ейк-а, -ойк-а, -инк-а, -інк-а, -ушк-а, -ус-я, -ун-я, ул-я, -ах-а, -ухн-а, -ох-а, -иц-е, -ас-я, -юг-а*.

У межах словотвірного розряду суфіксальних фемінитивів переважали деривати, утворені за словотвірним типом на *-к-а*, що презентували різні словотвірні моделі, зокрема: «основа на *-ар, -яр + -к-а*» (*бондарка, доярка, млинка*), «основа на *-ак, -ик + -к-а*» (*бурлачка, козачка, різничка*), «основа на *-ин* (з усіч. *-ин*) + *-к-а*» (*зарічанка, міщанка, полонянка*), «основа на *-ець* (з усіч. *-ець*) + *-к-а*» (*буковинка, запроданка, плюгавка*), «основа на *-ій, -ай + -к-а*» (*палійка, побігайка*), «непохідна основа на + *-к-а*» (*лакейка, патріотка*), «складена основа на + *-к-а*» (*дармоїдка, хліборобка*) та ін. Деривати таких словотвірних моделей виражали переважно модифікаційне словотвірне значення жіночості, а мутаційне значення мали фемінитиви, мотивовані дієсловами, прикметниками та окремими іменниками (*плачка, швачка* «виконавиця дії, названої твірним дієсловом»; *білявка, глушка* «носійка ознаки, названої твірним прикметником»; *лимарка, столярка, мельничка* «жінка стосовно чоловіка, названого твірним іменником»).

Малопродуктивними в новій українській літературній мові були префіксальний, флексійний, конфіксальний способи, а також основоскладання і словоскладання. До префіксального способу належали поодинокі деривати з формантами *пра-*, *не-*, *по-*, *під-*, *при-* (*прабаба*, *непряха*, *посестра*, *піддружка*, *присваха*), до флексійного способу – частина дериватів із суфіксом-флексією *-а*, *-я*, мотивованих похідними й непохідними основами (*бойка*, *бурлаха*, *станова*, *супруга*, *плюга*, *приблуда*, *підлиза* та ін.); до конфіксального – окремі деривати з першими частинами *без-*, *не-*, *па-* (*бездітниця*, *нерода*, *падчерка*). Основоскладанням утворено слова з двох основ (*Богомати*, *полупанійка*) та в поєднанні з суфіксацією (*босоніжка*, *білоручка*), а словоскладанням – деривати із двох слів (*паніматка*). До малопродуктивних способів творення фемінітивів належали ще морфолого-синтаксичний (*кохана*, *молода*) та лексико-семантичний (*азіятка* «варварка», *княгиня* «наречена»). Живомовний характер таких слів зумовив локалізацію їх переважно в діалектному та розмовному мовленні, із незначним відбиттям на письмі.

Фемінітивна підсистема стала однією з обширних і динамічних у сучасній українській мові, однак із відмінними ознаками між ХХ ст. і ХХІ ст. Структурування її на лексичному рівні відобразили численні за обсягом семантичні розряди загальних назв жінок, які сформувалися в минулому столітті і великою мірою збереглися дотепер: назви жінок за професійними, діяльнісними, функційними ознаками; за інтересами, уподобаннями, здібностями, характером, темпераментом, поведінкою, стосунками, відношеннями, виглядом; за територіальними, національними, племінними, етнічними, расовими ознаками; за соціально-класовим, спадково-майновим, сімейним станами; за церковно-релігійними ознаками; за родинними зв'язками і відношеннями; за фізичним і фізіологічним станом; за віковими ознаками; за міфологічними й казковими особливостями. У семантичних розрядах фемінітивів однозначна лексика переважає над багатозначною, але під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників фемінітиви виявляють здатність до семантизації.

На словотвірному рівні фемінітивну підсистему представляють похідні й непохідні слова. Прості за структурою фемінітиви становлять невелику кількість загальних назв жінок. У процесі діахронного аналізу виявлено різні за походженням фемінітиви, що використовувалися з певними функційно-стилістичними ознаками і частково збереглися в українській мові та належать до немотивованих,

зокрема спільнослов'янські (*вдова, мати, сестра* та ін.) та запозичені (із грецької – *гетера, німфа*; латинської – *прима, феміна*; з французької – *дама, кокетка*; італійської – *балерина, путана*; іспанської – *інфанта, сеньйора*; німецької – *фрау, фрейліна*; англійської – *леді, місіс*; польської – *їмось*; японської – *гейша*; турецької – *валіде, гюзель*).

Похідні слова – це основна частина фемінітивів, що стала результатом різних способів і процесів деривації. До загальних словотвірних тенденцій розвитку фемінітивів сучасної української мови належить зростання продуктивності суфіксального способу деривації та використання в ньому багатьох специфічних фемінітивних суфіксів (особливо форманта *-к-а*); оновлення й розширення словотвірної бази питомими й запозиченими основами; архаїзація низки давніх словотвірних типів (*-івн-а, -ш-а, -чиц-я, -щиц-я*); активізація раніше малопродуктивних типів (на *-ин-я, -их-а, -ух-а, -ес-а*); підвищення продуктивності префіксального способу, основоскладання і словоскладання; поширення фемінітивів у межах професійної діяльності; нормування й кодифікування назв жінок, закріплення їх у писемній та усній формах літературної мови.

Основним способом творення фемінітивів у сучасній українській мові є морфологічна деривація, що охоплює кілька різновидів (суфіксальний, флексійний, префіксальний, конфіксальний, основоскладання і словоскладання), серед яких переважає суфіксальний спосіб. Українська мова успадкувала суфіксальний спосіб зі всіма словотвірними типами з нової української доби, серед яких домінували деривати на *-к-а, -ниц-я* над іншими словотвірними типами. У ній значно розширилася твірна база суфіксальних фемінітивів унаслідок інтернаціоналізації та радянзації, а також неологізації на сучасному етапі, і спричинила підвищення продуктивності різних словотвірних типів. За продуктивністю словотвірні типи фемінітивів класифіковано на високопродуктивні з суфіксами *-к-а, -ниц-я, -льниц-я*; малопродуктивні з суфіксами *-ин-я, -ух-а, -івн-а, -их-а, -ш-а, -очк-а, -оньк-а, -ечк-а, -еньк-а, -ичк-а, -ушк-а, -анк-а, -ул-я*; непродуктивні з суфіксами *-ес-а, -ис-а, -ин-а, -л-я, -ал-я, -ачк-а, -енк-а, -инк-а, -ун-я, -ус-я, -ак-а, -ах-а, -иц-е, -уг-а, -еп-а, -енці-я, -ег-а, -ер-а, -ері-я, -иськ-о, -ур*. З нової української мови збережено чимало стилістично маркованих словотвірних типів, які поповнилися новими словами і також утворили розряди продуктивних словотвірних типів на *-очк-а, -оньк-а, -ечк-а, -еньк-а, -ичк-а*; малопродуктивних на

-иньк-а, -ушк-а, -ул-я, -ун-я, -ах-а, -ох-а; непродуктивних на -ус-я, -ак-а, -як-а, -ищ-е, -енці-я, -ег-а, -уг-а, -ер-а, -еп-а, -ері-я, -иськ-о, -ур.

Малопродуктивними способами деривації субстантивів зі значенням жіночості в українській мові ХХ ст. були префіксальний, флексійний, конфіксальний способи та осново-, словоскладання. Префіксальну деривацію відобразили давні утворення зі спільнослов'янськими префіксами *пра-*, *по-* і словотвірним значенням жіночості (*прабаба*, *прапрабаба*, *посестра*) та низка порівняно нових модифікаційних дериватів (*праправнучка*, *праправнучка*, *прародичка*, *посестриця*, *послужанка* й ін.). Флексійний спосіб охопив невелику кількість фемінітивів із флексією *-а* та словотвірним значенням жіночості, мотивованих непохідними словами (*бойка*, *гостя*, *ігуменя*, *маркіза*) й похідними (*вампіра*, *дівча*). До конфіксального способу зараховано поодинокі давні слова (*невіста*, *подруга*, *падчериця*) та частина нових (*бездіткиня*, *безприданка*, *повітруля* та ін.), які виражали мутаційне словотвірне значення. Основоскладання засвідчили складні фемінітиви (*Богомати*, *приснодіва*), складно-суфіксальні (*босоніжка*, *чорнобривка* та ін.) і складноскорочені слова (*дітсестра*, *медсестра*, *фізпрацівниця*), а спосіб словоскладання – кілька нових дериватів (*козир-дівка*, *мати-героїня*, *бага-яга*).

Невеликою продуктивністю в українській мові ХХ ст. відзначалися морфолого-синтаксичний і лексико-семантичний способи деривації фемінітивів. Морфолого-синтаксичній деривації відповідали узуальні, okazіональні та індивідуально-авторські утворення. До узуальних належали давні назви (*братова*, *наречена*, *стриєва* та ін.) та порівняно нові слова (*виpusкова*, *вчена*, *зв'язкова* та ін.), okazіональних – контекстуально зумовлені (*неповнолітня*, *посильна*, *ув'язнена* та ін.), а до індивідуально-авторських – поодинокі новотвори, зафіксовані в різних творах (*корпусна*, *оточена*, *прокажена*, *чономаза* та ін.). Лексико-семантичну деривацію відображали міфологічні, казкові та інші назви осіб, які зазнавали переосмислення семантики (*берегиня*, *гарпія*, *муза*, *фея* та ін.). У процесі історичного розвитку зафіксовано фемінітиви, що стали результатами метафоризації різних неособових значень (*голубка*, *горлиця*, *зозуля*, *лебідка*, *пташка*, *трясогузка*, *видра*, *кішка*, *льоха*, *мавпа*, *пантера* та ін.), набули статусу оцінних назв і поширилися в розмовному та діалектному мовленні. Фемінітиви, утворені способом субстантивації, виражали транспозиційне словотвірне значення, а сформовані внаслідок семантизації – мутаційне значення.

На сучасному етапі фемінітивна підсистема української мови зазнала помітних змін майже в усіх семантичних розрядах, сформованих у минулому столітті. Для семантичного розряду назв жінок за професійними, діяльними, процесуальними, функційними ознаками характерним стало збільшення фемінітивів за науково-дослідницькою і навчально-освітньою діяльністю жінок (*елліністка, іспаністка, інтерв'юерка, інформантка, програмістка* та ін.), за спортивною і туристичною діяльністю (*байдарочниця, гімалаїстка, гольфістка, канойстка* та ін.), за літературно-творчою і культурно-мистецькою діяльністю (*аніمالістка, дизайнерка, епізодниця, кантелістка* та ін.), за соціально-правовою і торговельно-економічною діяльністю (*банкірка, економістка, кредиторка, позичкодавиця* та ін.). Невелика кількість фемінітивів увійшла до назв жінок за сільськогосподарською і дорожньо-транспортною діяльністю (*візирувальниця, водійниця* та ін.); за господарсько-побутовою та обслуговувальною діяльністю (*гарнірувальниця, дозорчиня* та ін.); за медичною і санаторно-профілактичною діяльністю (*інфекціоністка, ординаторка* та ін.); за військово-воєнною, авіаційною, поліцейською діяльністю (*ад'ютантка, бортрадистка* та ін.); за адміністративними, управлінськими функціями (*бригадниця, експрем'єрка* та ін.); за службовими функціями, дорученнями, процесами (*агентка, детективістка* та ін.); за суспільно-громадською, організаційною діяльністю (*відновниця, форумчанка* та ін.); за успіхами, здобутками, досягненнями (*достойниця, фахівчиня* та ін.); за добродійною, добродійною діяльністю (*благочинниця, дарувальниця* та ін.); за злочинними, шкідливими діями (*корупціонерка, махінаторка* та ін.); за надприродними функціями, заняттями (*візіонерка, завбачниця* та ін.); за обрядовими функціями (*засівальниця, маланкарка* та ін.); за ситуативними, тимчасовими діями (*користувачка, махальниця* та ін.). Водночас назви жінок за виробничими діями і процесами мало поповнилися новими словами (*вітражистка, дегустаторка, операторка, багетниця, макетниця, компресорниця* та ін.).

Порівняно з назвами жінок за професійними, діяльними, функційними ознаками, інші розряди зазнали менших змін. До семантичного розряду назв жінок за інтересами, уподобаннями, здібностями, характером, темпераментом, поведінкою, стосунками, внутрішнім станом, зовнішнім виглядом увійшло найбільше нових субстантивів, що позначають осіб жіночої статі за інтересами, угрупованнями, а також іншими ознаками (*візуалістка, ерудитка,*

імажиністка, кросвордистка, мілітаристка, неофітка, неформалка, політиkinя, буквалістка, інтровертка, галлофобка, екстремалка, зателепанка, захвойдаха, лахманниця, мантелена та ін.). Семантичний розряд назв жінок за територіальними, національними, племінними, етнічними, расовими ознаками збагатили назви жінок за державою, країною, містом, регіоном, областю проживання (*деревлянка, іванофранківка, аравитянка, аравлянка, гренландка, кувейтка* та ін.). Розряд назв жінок за соціально-класовим, спадково-майновим, сімейним станами охопив нові слова, що виражають стан правління або підкорення, матеріального забезпечення, сімейне й ситуативне становище жінок (*автовласниця, грандеса, правителька, заробітчанка, острожниця, холостячка* та ін.). Назви жінок за церковно-релігійними ознаками поповнили фемінітиви за ставленням, відношенням до релігійного життя та за іншими ознаками (*боговгодниця, вірянки, менонітка, бенедиктинка, василіанка* та ін.). Назви жінок за фізичним, психологічним і фізіологічним станами вмістив небагато нових фемінітивів (*аутистка, бездітkinя, вікіголічка, вуаеристка, клаустрофобка, німфоманка, положкиня* та ін.). А семантичний розряд назв жінок за родинними зв'язками та відношеннями охопив фемінітиви, успадковані переважно з минулого століття, що зберігають класифікацію за стилістичними і функційними ознаками.

Характерною ознакою фемінітивної підсистеми стала семантизація загальних назв осіб жіночої статі. На основі сучасної джерельної бази встановлено близько п'ятсот іменників зі значенням особи жіночої статі, які розширили свою семантичну структуру і належать сьогодні до багатозначних слів (*радниця* «жінка яка дає поради», «дружина радника», «службовиця при главі держави або інших високопосадових особах, яка дає поради з певних питань», «порадниця, наставниця, вихователька»; *феміна* «жінка взагалі», «прибічниця жіночого руху за збереження рівних прав жінок із чоловіками, феміністка»). Крім того, зафіксовано фемінітиви зі значеннями, відмінними від їхніх попередніх значень або значень твірних основ (*передовиця* «передова стаття» і *передовиця* «жінка, яка випереджає інших, досягає найбільших успіхів у роботі»; *інтегратор* «прилад для механічних обчислень» та *інтеграторка* «жінка, яка сприяє згуртуванню, об'єднанню людей, ідей»).

На словотвірному рівні деривацію фемінітивів у сучасній українській представляє морфологічний спосіб із перевагою суфіксального різновиду над іншими способами творення

(префіксацією, конфіксацією, флексацією, основоскладанням, субстантивацією). Суфіксальне словотворення охоплює низку словотвірних типів фемінитивів, із яких найпродуктивнішим є словотвірний тип на *-к-а*. Деривати цього словотвірного типу відображають сьогодні такі моделі творення фемінитивів: «основа на *-ист, -іст + -к-а*» (*абсолютистка, білорусистка, ісламістка* та ін.); «основа на *-ець* (з усіченням *-ець*) + *-к-а*» (*аравійка, женевка, закарпатка* та ін.); «непохідна основа + *-к-а*» (*аборигенка, бечуанка, еспертка* та ін.); «складена основа + *-к-а*» (*бізнесменка, кіноманка, німфоманка* та ін.); «основа на *-ат, -ант, -янт + -к-а*» (*емансипатка, інтересантка* та ін.); «основа на *-ор + -к-а*» (*проректорка, псевдоакторка* та ін.); «основа на *-ер + -к-а*» (*африканерка, дизайнерка, дублерка, тренерка* та ін.); «основа на *-ач, -яч + -к-а*» (*винаймачка, зцілювачка* та ін.). Крім словотвірних моделей фемінитивів, що належать до словотвірного типу на *-к-а*, виявлено поодинокі деривати іншої структури, зокрема на *-ант, -ал, -ар, -ент, -ар, -ун, -ій, -ач, -ин* (*доцентка, екстремалка, книгарка, відунка, водійка, скиглійка, напівжебрачка, нерусинка* та ін.).

У період націоналізації і демократизації української мови помітно знизилася продуктивність словотвірних типів фемінитивів на *-ниц-я, -льниц-я*, які досягли високого рівня продуктивності, як і суфікс *-к-а*, у минулому столітті. Унаслідок цього вони відходять поступово до малопродуктивних ресурсів, формуючи невелику кількість фемінитивів (*непокірниця, самопомічниця, снопов'язальниця* та ін.). Словотвірні типи на *-иц-я, -чиц-я, -щиц-я* належать до архаїзованих словотвірних типів, із яких словотвірний тип на *-иц-я* не розвинув продуктивності на українському ґрунті та зберігся в поодиноких давніх словах (*зовиця, стариця, черниця* та ін.) і сучасних (*мовознавиця, очевидиця, роботодавця* та ін.), а словотвірні типи на *-чиц-я, -щиц-я* значно знизили продуктивність і виявляють тенденцію до занепаду в українській мові (*льотчиця – літунка*).

Словотвірні типи фемінитивів на *-івн-а, -их-а, -ух-а, -ин-я, -ш-а* є малопродуктивними сьогодні в деривації фемінитивів. Загальні назви жінок із суфіксом *-івн-а* являють собою реліктовий словотвірний тип, що виражав мутаційне словотвірне значення «дочка стосовно батька, названого твірним іменником» та розвинувся в староукраїнський і новий український періоди. Словотвірний тип на *-их-а* виражав дериваційне значення «дружина стосовно чоловіка, названого твірним іменником» і поширився в попередні періоди, як і словотвірний тип на

-івн-а, та зберігся частково в сучасній українській мові, але зі зниженим розмовним відтінком. Словотвірні типи на *-ух-а*, *-ш-а* належать сьогодні до малопродуктивних, що більшою мірою репрезентують давні утворення, ніж беруть участь у формуванні нових дериватів. Обидва такі словотвірні типи мають статус стилістично забарвлених із розмовними значеннєвими відтінками. Під впливом давніх традицій за вказаними словотвірними типами утворюються поодинокі слова (*інспекторша*, *фермерша*), що не виявляють ознак загальноновживаного характеру через знижене розмовне забарвлення.

За останні десятиріччя зросла продуктивність питомого словотвірного типу на *-ин-я*, насамперед у формуванні іменників для позначення жінок за професійною діяльністю. Активне продукування фемінітивів на *-ин-я* сприяє розвитку цього словотвірного типу, але регулярне творення іменників жіночого роду від деяких співвідносних іменників чоловіків роду утруднене особливостями сполучуваності суфікса *-ин-я* з твірними основами (*агент*, *маклер*, *дебітор* та ін.). Натомість суфікс *-ин-я* уможливорює деривацію фемінітивів на базі тих маскулінативів, що раніше не мали відповідників жіночого роду (*валеологиня*, *кінологиня*, *творчиня* та ін.), тому має здатність до закріплення в статусі стилістично нейтрального засобу творення іменників зі значенням особи жіночої статі.

Подібно до словотвірного типу на *-ин-я* в українській мові за останній час активізовано для деривації фемінітивів словотвірні типи на *-ес-а*, *-ис-а* та насамперед із потребою у формуванні паралельних утворень чоловічого і жіночого роду, особливо від основ, які не брали участь у продукуванні фемінітивів. Із минулого століття відомо поодинокі деривати на *-ес-а*, *-ис-а* (*абатиса*, *актриса*, *поетеса*, *принцеса* та ін.), тоді як сьогодні такі форманти задіяні переважно в творенні назв жінок за професійною діяльністю (*агентеса*, *клоунеса*, *метреса*, *лектриса* та ін.). Однак названі дериваційні засоби надають фемінітивам зниженого значеннєвого відтінку й обмежують їх функціонування (*грандеса*, *медіакритикеса*, *патронеса* та ін.).

Для сучасної української мови характерна велика кількість стилістично забарвлених словотвірних типів фемінітивів, що виражають переважно модифікаційне демінутивне словотвірне значення. Такі словотвірні типи успадковані з минулого століття і поділяються на продуктивні й непродуктивні. Продуктивні словотвірні типи на *-очк-а*, *-оньк-а*, *-ечк-а*, *-еньк-а*, *-ичк-а* регулярно беруть участь у деривації фемінітивів, причому з перевагою словотвірного типу на

-очк-а (*авантюристочка, аферисточка, меценаточка* та ін.). Такі назви жінок функціонують у розмовному й діалектному мовленні, частково використовуються в художньому, епістолярному й публіцистичному стилях української мови.

У межах морфологічної деривації фемінітивів простежено активізацію префіксального способу творення (*неіталійка, піддівоча*). До префіксації фемінітивів зараховано незначну кількість дериватів із афіксами *пра-, по-, не-, пере-* (*перед-*), *під-, при-* (*прабабуня, послужанка, неінтернатка, передпенсіонерка, підматка, присваха* та ін.). Водночас окремі слова можуть співвідноситися з найменуваннями чоловіків, за наявності останніх (*нешвед – нешведка, нешляхтич – нешляхтянка, кохачок – кохачка, кохачок – кохачка* та ін.).

На сучасному етапі розвинулося основоскладання і словоскладання фемінітивів, порівняно з минулим століттям. У творенні композитів беруть участь питомі й запозичені основи. У ролі першої частини складних фемінітивів зафіксовано іншомовні елементи *авіа-, авто-, анти-, вело-, відео-, гастро-, екс-, інтер-, кіно-, медіа-, нео-, пара-, псевдо-, пост-, політ-, порно-, психо-, радіо-, теле-* та ін. Виявлення поодиноких дериватів із назвами частинами без співвідносних назв чоловіків дало право зарахувати їх до складних, хоч відповідно до процесів фемінітивної деривації вони являють собою переважно відмаскулінативні утворення (*авіамоделістка, антифеміністка, велоакробатка, відеожурналістка, ексрегіоналка, інтердівчина, кіномонтажистка, неомусульманка, паракористка, псевдопрокурорка, постімпресіоністка, політзечка, психотерапевтка* та ін.). Водночас зафіксовано низку складних фемінітивів, які не мають чоловічих відповідників (*антижінка, автоледі, кінозірка, теледіва, псевдомама, інтершлюха, мініматуса, наркохвойда, порнобабуся, супердівка* та ін.), а також поодинокі деривати з питомими коренями (*золотоволоска*) та складноскорочені слова (*літдама*).

Словоскладання стало активним способом деривації фемінітивів у сучасній українській мові, як і основоскладання. У творенні юкстапозитів беруть участь іншомовні й питомі основи. Запозичені слова в ролі першої частини юкстапозитів поєднані переважно зі словами іншомовного походження (*бізнес-леді, прес-секретарка, конгрес-вумен, герл-френд, але козир-молодиця*), а питомі назви – з різними за походженням словами (*дружина-рабиня, дружина-скнара*). У ролі перших компонентів часто вжиті власне українські назви *жінка, мати, дочка, сестра* і переважно як родові слова щодо наступних

видових. Характерним для української мови стало використання слова *жінка* у препозиції щодо видових слів (*жінка-літераторка, жінка-мисткиня, жінка-революціонерка* та ін.). Творення і поширення таких юкстапозитів зумовлене великою мірою усуненням із ужитку прикладок на позначення особи взагалі, характерних для минулого століття (*жінка-лікар, жінка-спеціаліст, жінка-програміст*).

Продуктивними способами творення фемінітивів на сучасному етапі стали морфолого-синтаксичний і лексико-семантичний. До морфолого-синтаксичного належить багато різнозначенневих номінацій, які найбільшою мірою відображають результати давньої субстантивації прикметників і дієприкметників (*незнайома, різноробоча, чергова* та ін.). Основу частину таких слів становлять оказіональні утворення (*лісна, розсильна, чорноволося, чорнява*), поширені в розмовній сфері (*вірна, вірняя, невірна*). Книжний характер мають фемінітиви, характерні для певних видів діяльності (*піддана, підзахисна, підопічна, підсудна, потерпіла* (правова сфера)). З метою стилізації, поетизації чи для відтворення минулих історичних подій у творах художньої та іншої літератури актуалізовані різні за часом і характером формування субстантивати зі значенням жіночості (*кохана, царівна, молода, стара, знайома* та ін.).

Продуктивним способом творення фемінітивів сьогодні є лексико-семантичний, що охопив давні та порівняно нові деривати, які зазнали різних семантичних змін у процесі діяхронного розвитку (*берегиня* «мати всього живого за давньослов'янськими уявленнями, захисниця людини, природи, добра; охорониця дому, родини, подружжя, *книжн.*»), «жінка, яка охороняє когось або щось, піклується про кого-небудь, що-небудь, *розм.*», «русалка, яка живе на берегах водоймищ, *міфол.*»). Невелику твірну базу для лексико-семантичної деривації фемінітивів становлять назви осіб за міфологічними, територіальними, національними ознаками (*авлетрида* «повія», *амазонка* «жінка-войовниця», *вакханка* «жінка з нестримною, пристрасною поведінкою», *могіканка* «остання або найстарша представниця когось, чогось», *циганка* «безсоромна, нахабна жінка», «прохальниця» та ін.). У лексико-семантичній деривації фемінітивів беруть участь і неособові слова, які набувають метафоричних значень і позначають жінок за різними позитивними й негативними ознаками (*горлиця, видра, змія, зозуля, лебідка, пташка, чайка, кішка, льоха, пантера, сорока* та ін.).

Найменування осіб жіночої статі є функційними одиницями двох основних форм національної мови – літературної і діалектної. З урахуванням стильової диференціації літературної мови фемінітиви використовуються в художньому стилі (зі всім лексичним багатством), у публіцистичному стилі (з відображенням переважно стилістично нейтральних слів і найновіших фемінітивних явищ), у розмовному стилі (з утіленням стилістично нейтральної і значною мірою стилістично забарвленої лексики), у науковому стилі (у стилістично нейтральному вияві та з великою кількістю новотворів у спеціальних фемінітивних дослідженнях), в офіційно-діловому (зі стилістично нейтральним, професійним спрямуванням), в епістолярному стилі (у всьому лексичному вияві, особливо ж емоційному), у конфесійному (церковно-релігійного призначення). Специфіку територіальних діалектів визначили фемінітиви-діалектизми з говірковими лексичними, стилістичними та іншими ознаками, а соціальних діалектів – категорія слів із обмеженим характером використання та стилістично оцінним вираженням.

Офіційно-діловий стиль відзначається найвищим рівнем уніфікації та стандартизації мовних засобів, порівняно з іншими функціональними стилями української мови. Він обслуговує та врегульовує стосунки людей у державно-політичній, економічній, соціальній сферах життя, законодавстві, адміністративно-господарській діяльності та в типових громадських потребах, тому керується готовими встановленими мовними взірцями і не допускає варіантності, мінливості, стилістичної диференціації лексичних засобів. У зв'язку з цим є найбільш вимогливим і запотребуваним у виробленні й використанні фемінітивної лексики. Однак, як і кожний стиль, допускає варіантність мовних норм і введення нових лексичних та інших засобів. У сфері писемного ділового мовлення найменування осіб загалом мають характер поодинокого використання у зв'язку з короткою і стислою формою документів. Уведення й функціонування співвідносних іменників зі значенням особи чоловічої статі та особи жіночої статі можливе для документів місцевого адміністративного та професійного спрямування (внутрішнього призначення, короткотривалої дії, довідково-інформаційного характеру тощо). Однак це не стосується низки особових, майнових, законодавчих та інших визначальних документів (паспорт, диплом, закон, заповіт тощо). Усне ділове мовлення відображає залучення частини розмовних елементів, характерних для професійного мовлення та ділового

спілкування загалом, тому й не перешкоджає втіленню стилістично нейтральних іменників зі значенням жіночості. До того ж, у середовищі кожного професійного мовлення формується власна термінологія, виробляються мовні звірці вдалого вираження думки, а складником професійної лексики стає і певна кількість фемінітивів.

На перехідному етапі вироблення власної професійної, виробничо-технічної термінології, вдосконалення мови національного документообігу, формування і внормування лексики української мови загалом основним способом добору й використання фемінітивної лексики в офіційно-діловому стилі є посилення на нормативні документи. За відсутності розроблених законодавчих документів, які містять норми й приписи щодо використання фемінітивів, та врегульованої мовної політики, яка забезпечує стабільність національного розвитку, доцільним є використання здобутків української лексикографічної практики та лінгвістичної науки загалом. Сучасні академічні словники охоплюють велику кількість нейтральних назв жінок за професійними та іншими ознаками, без додаткових позначень щодо їх стилістичного вживання, пропонують вибір одного з варіантів номінування жінок (*монтажерка, монтажистка, монтажниця*). Уведення фемінітивів до професійного мовлення, ділової сфери та загального вжитку потребує врахування не тільки лінгвальних, а й екстралінгвальних чинників, що зумовлюють актуальність жіночої праці, визначають місце і значення жінки в системі суспільних відносин.

Категорія фемінітивності стала виразником самотності й неповторності українського народу. У фемінітивній підсистемі української мови визначено найменування з етнолінгвістичним змістом, що охопили назви жінок за племінними, регіональними, ареалогічними ознаками. Найдавнішу історію мають назви жінок за племінними ознаками, пов'язані з історією східнослов'янських племен (*деревянка, полянка, сіверянка*). Формування Київської держави спричинило виникнення слів *руська, русинка*, пізніше – *малороска, малоруска*, а в період козаччини – *українка, козачка*, з яких слово *українка* закріпилося для вираження національних ознак.

Фемінітиви ввійшли до ареальної лексики та відобразили характерні діалектні й регіональні ознаки (*бойкиня, буковинка, гуцулка, наддністрянка, подолянка, полісянка* та ін.). У межах кожного наріччя сформувалися власні назви жінок, зокрема в південно-західному (*версниця, відданиця, таздня, напарниця* та ін.), південно-східному

(*лаушниця, розвідниця, хлопчачурка* та ін.), північному (*бадрачка, волинячка, забужанка* та ін.). Фемінітивні значення набули різного вираження в діалектах («ворожка» – *відьмичка* (південно-східне наріччя); *відьма, відмочка, шиптуха* (північне наріччя); *ворожіля, мольфарка, примівниця, чародільниця* (південно-західне наріччя)).

Унаслідок адміністративно-територіального поділу українських земель і нормування сучасної топонімії розвинулася катойконімна підсистема української мови, до якої ввійшли назви жінок за місцем проживання (обласними, районними, сільськими, селищними пунктами). Основним показником фемінітивів-катойконімів став фемінітивний суфікс *-к-а* (співвідносний із маскулінативними *-ин, -ець*), що корелює з давніми формантами *-анк-а, -чанк-а*.

Категорія фемінітивності розвинулася в нерозривному зв'язку зі становленням українського суспільства і жіноцтва як його складника, тому фемінітиви стали виразниками усупільнення жінки в найменшому соціумі (сімейному), а далі – у найбільшому (професійному). Соціальна диференціація населення простежувалася від праслов'янської доби. Найбільших змін у процесі суспільних історичних перетворень зазнала соціалізація дружини в сімейних стосунках, що зумовлювалося належністю її чоловіка до високого стану (*цариця*) чи низького (*рабиня*) та перебуванням із чоловіком у законних зв'язках (*жона*) або незаконних (*любодѣица*).

Соціальні процеси староукраїнської доби зумовили класифікацію суспільства за класовою належністю, відображенням якої стали назви жінок за станом (*цариця, шляхтянка, міщанка, господиня, селянка*) і за адміністративно-урядовими посадами, функціями й обов'язками чоловіків та батьків (*войтова, войтовна, старостиная, старостянка* та ін.). Виразниками таких значень були переважно фемінітиви з основами іншомовного походження та суфіксами *-ов-а(я), -ев-а(я), -ин-а(я), -к-а, -их-а* (*королевая, цесаровая, судиная, паламарка, крамариха* та ін.). Традиція називання жінок за різними ознаками чоловіків і батьків відобразилася в найменуваннях жінок за ремісничою, господарською, виробничою діяльністю чоловіків та батьків (*бондаревая, бондарка; ковалевая, ковалиха* та ін.), а на сучасному етапі частково збережена андронімами на *-их-а, -к-а, -янк-а, -ин-я, -ан-я, -ул-я, -ов-а, -овк-а, -ин-а, -а*.

Лінгвокультурологічний аналіз категорії жіночості дав змогу схарактеризувати концептосферу поняття *жінка* та смислові компоненти, що відображають особливості жіночої поведінки,

засвідчують ментальність українського жіноцтва. До смислової структури концепту *жінка* в сучасній українській мові належать оцінні компоненти, що стали носіями найхарактерніших рис українських жінок («негідність, непристойність» (*безвірниця, безстидниця*); «баламутність, нерозсудливість» (*вар'ятка, вередунка*); «базікання, пліткування» (*балясниця, вигадниця*); «зваблівість, розпусність» (*блазнюха, гультяйка*), «зменшеність, пестливість» (*мамочка, дівчинонька, подружечка, коротушка*) та ін.). Сміслові частини концептосфери *жінка* розвинулися як стереотипні поведінкові ознаки жінок, властиві національній культурі.

Ментальність української жінки формувалася століттями і базувалася на вироблених багатьма поколіннями стабільних формах самоорганізації суспільного та родинного життя, господарювання, спілкування, відпочинку, нормах моралі й етикету, національного життя загалом. Жінка проходила кілька етапів соціалізації, привчаючись до хатньої, господарської, рукодільної роботи, а відхилення від таких норм і приписів сприймали негативно. У зв'язку з цим виникли фемінітиви із протилежними ознаками: «занедбаність, неохайність» (*задрипанка, капарниця*) і «дбайливість, господарність» (*дбайливиця, господиня*); «побожність» (*вихрестка, молільниця*) і «безбожність» (*безбожниця, грішниця, покутниця*) та ін. Під впливом соціально організованого й морально розвиненого суспільного та родинного українського життя сформувався загалом позитивний образ жінки в системі національної культури.

СПИСОК НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Абрамович Д. Вступ. *Києво-Печерський патерик. (Вступ. Текст. Примітки)* / проф. Дмитро Абрамович. Репринтне видання. Київ : Видавництво «Час», 1991. С. 9–23.
- Агеєва В. Жіночий простір: феміністичний дискурс українського модернізму : монографія. Київ : Видавництво «Факт», 2003. 320 с.
- Азарх Ю. С. Слова на *-иха* в русском языке. *Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования. 1977.* Москва : Издательство «Наука», 1979. С. 175–195.
- Андерш Й. Ф. До питання про чесько-українські мовні зв'язки найдавнішої доби. *Слово і труд* / редкол.: Й. Ф. Андерш, М. А. Жовтобрюх, Г. П. Іжакевич (голова) та ін. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1976. С. 59–66.
- Антологія феміністичної філософії / за ред. Елісон М. Джагер та Айрис М. Янг; пер. з англ. Б. Єгідис; наук. ред. О. Іващенко. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2006. 800 с.
- Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. Москва : Издательство «Наука», 1974. 367 с.
- Аркушин Г. Л. Іменниковий словотвір західнополіського говору : монографія. Луцьк : РВВ «Вежа», 2004. 746 с.
- Арполенко Г. П., Козирева З. Г., Лиса Г. І., Симонова К. С., Щербатюк Г. Х. Нариси з морфології старослов'янської мови східнослов'янських пам'яток XI – XIII ст. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. 192 с.
- Архангельська А. М. До проблеми словотвірної фемінізації в українській мові новітньої доби: традиція і сучасність. *Мовознавство*. 2013. № 6. С. 27–40.
- Архангельська А. М. До проблеми словотвірної фемінізації в українській мові новітньої доби: традиція і сучасність. *Мовознавство*. 2014. № 1. С. 58–70.
- Архангельська А. М. Неофемінативи в новітній українській мові: лексикографічний і транслятологічний аспект. *Актуальні питання сучасної філології: Мовознавчі студії*: збірник наукових праць. Рівне, 2013. Вип. 21(3). С. 59–64.
- Архангельська А. М. Фемінінні інновації в новітньому українському назовництві. *Мовознавство*. 2014. № 3. С. 34–50.
- Архангельська А. М. Формальне вираження категорії маскуліності: взаємодія родової редистрибуції і родової транспозиції. *Мовознавство*. 2011. № 1. С. 29–42.
- Архангельська А. М. «Чоловік» у слов'янських мовах : монографія. Рівне : Рівненський інститут слов'янознавства Київського славистичного університету, 2007. 448 с.
- Барань Є. Лексика угорського походження та її тлумачення в історичних словниках української мови. *Писемні пам'ятки: від картотеки до словника* / редкол.: Н. Багнюк, Г. Дидик-Меуш (відп. ред.), О. Кровицька та ін. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. С. 29–40.
- Барвінський Б. Кілька документів і заміток до часів великих князів Святиригайла і Жигимонта Кейстуовича. *Записки Наукового Товариства імени Шевченка* : наукова часопись / під ред. М. Грушевського. Львів : Друкарня Наукового Товариства імени Шевченка, 1913. Кн. III. Т. 115. С. 5–22.

- Барчук В. М. Культурологічний аспект етнолінгвістики. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово* : науковий журнал / гол. ред. В. М. Мойсишин. Івано-Франківськ, 2017. № 4(40), 2018. № 3(47). С. 73–85.
- Батюк Л. И. Язык Летописи Самовидца (лексика, фразеология, морфология) : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Львов, 1961. 18 с.
- Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 344 с.
- Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови. (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород : Закарпатське обласне видавництво, 1960. 416 с.
- Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ : Видавництво «Вища школа», 1980. 246 с.
- Белашова Н. С. Субстантивация прилагательных в немецком языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Москва, 1963. 21 с.
- Белей Л. О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії ХІХ – ХХ ст. Ужгород, 1995. 119 с.
- Белей Л. О. Нова літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. 175 с.
- Березовський-Кузич І. Жінка і держава : наукове видання. Львів : Видавництво «Світ», 1994. 288 с.
- Бернштейн С. Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Москва : Издательство АН СССР, 1961. 352 с.
- Бирнбаум Г. Праславянський язык: достижения и проблемы в его реконструкции. Москва : Издательство «Прогресс», 1987. 512 с.
- Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / пер. проф. Івана Огієнка. Київ : Українське Біблійне Товариство, 2012.
- Бігун О. Мова як еманация святості: церковнослов'янськи Тараса Шевченка крізь призму семіозису. *Слово і час*. 2013. № 8. С. 72–77.
- Бігусяк М. В. Динамічні лексико-семантичні діалектні особливості в мікротекстах «Галицько-руських народних приповідок», зібраних І. Франком у говірках Прикарпатського ареалу. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово* : науковий журнал / гол. ред. В. М. Мойсишин. Івано-Франківськ, 2017. № 4(40), 2018. № 3(47). С. 117–126.
- Білодід І. К. Т. Г. Шевченко в історії української літературної мови Київ : Видавництво «Наукова думка», 1964. 135 с.
- Білоусенко П. До питання про витоки нульсуфіксальної деривації іменника (суфікс -ја). *Рідне слово в етнокультурному вимірі* : збірник наукових праць / гол. ред. М. Федурко. Дрогобич : Видавництво «Посвіт», 2015. С. 34–42.
- Білоусенко П. З історії іменникового суфікса -а. *Культура слова* : міжвідомчий збірник. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1996. Вип. 46. С. 159–162.
- Білоусенко П. І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду) / відп. ред. В. В. Німчук. Київ : Київський державний педагогічний інститут ім. М. П. Драгоманова, 1993. 215 с.
- Білоусенко П. І., Іншакова І. О., Качайло К. А., Меркулова О. В., Стовбур Л. М. Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси) / відп. ред. В. М. Мойсієнко. Запоріжжя – Кривий Ріг : ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2010. 480 с.

- Білоусенко П. І., Німчук В. В. Історія української мови. Словотвір. Частина І. Іменник (проспект). Запоріжжя – Київ : ЗНУ, 2013. 82 с.
- Білоусенко П. І., Німчук В. В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс -ина) / відп. ред. В. В. Грещук. Запоріжжя – Ялта – Київ : ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2009. 252 с.
- Білоусенко П. І., Німчук В. В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс -иця) / відп. ред. І. Р. Вихованець. Київ – Запоріжжя : ЗНУ, 2002. 206 с.
- Богородицкий В. А. Общий курс русской грамматики (из университетских чтений). Издание пятое. Москва : Госуд. соц.-эконом. изд-во, 1935. 356 с.
- Бойківщина – середня частина Українських Карпат : Монографічний Збірник Матеріалів про Бойківщину з Географії, Історії, Етнографії, Побуту. Філадельфія – Нью-Йорк, 1980. 522 с.
- Бондаренко О. С. Концепти «чоловік» і «жінка» в українській та англійській мовних картинах світу : дис. ... канд. філол. наук. Кіровоград, 2005. 195 с.
- Борисенко В. Побут і дозволя українки в традиційній етнокультурі. *Українки в історії* / за заг. ред. В. Борисенко. Київ : Видавництво «Либідь», 2006. С. 19–26.
- Борщевський С. В. Етимологізація доіндоевропейської лексики слов'янських мов і теорія кореневих детермінативів. *Мовознавство*. 2012. № 4. С. 75–82.
- Брайчевський М. Походження слов'янської писемності. 4-те видання. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 154 с.
- Брайчевський М. Ю. Літопис Аскольда. Київ : Український Центр духовної культури, 2001. 132 с.
- Брицин В. М. Соціолінгвістика. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Видання третє. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. С. 654.
- Брицын М. А. Из истории восточнославянской лексики. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1965. 160 с.
- Брус М. П. Відображення категорії жіночості в поетичній мові Тараса Шевченка. *Київські полоністичні студії* / наук. ред. та упоряд. Р. Радишевський. Т. XXVI. Київ : ТОВ «ДІА», 2015. С. 102–107.
- Брус М. П. Відображення категорії жіночості в художній мові Василя Стефаника. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово* : науковий журнал / ред. С. І. Хороб. Івано-Франківськ, 2011. № 2(14). С. 51–59.
- Брус М. П. Гіпонімія й антонімія фемінітивів в українській мові XVI – XVII ст. *Семантика мови і тексту* : збірник статей VIII Міжнародної наукової конференції. Івано-Франківськ : Видавництво «Плай», 2003. С. 78–83.
- Брус М. П. Гуцульські фемінітиви: семантика і структура. *Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія*. Івано-Франківськ : Видавництво ПНУ ім. В. Стефаника, 2010. Вип. XXV – XXVI. С. 67–72.
- Брус М. П. Деривати із суфіксом -иця та з похідними від нього формантами в українській мові XVI – XVII ст. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. Івано-Франківськ : Видавництво «Плай», 2001. Вип. VI. С. 157–162.

- Брус М. П. Євангельські назви жінок XI – XV століть. *Науковий вісник Чернівецького університету*: збірник наукових праць. Чернівці: Видавничий Дім «Родовід», 2016. Вип. 772: Романо-слов'янський дискурс. С. 170–174.
- Брус М. П. Загальні жіночі особові номінації в українській мові XVI – XVII століть: словотвір і семантика: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 2001. 20 с.
- Брус М. П. Загальні жіночі особові номінації в українській мові XVI – XVII століть: словотвір і семантика: дис. ... канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 2001. 200 с. + 60 с.
- Брус М. П. Історія вивчення словотвору фемінітивів у слов'янському мовознавстві. *Галичина*: науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. Івано-Франківськ: Видавництво «Плай», 2004. № 10. С. 206–213.
- Брус М. П. Історія голосних редукованих звуків. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. № 854. Серія «Філологія». Харків: Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, 2009. Вип. 57. С. 80–84.
- Брус М. П. Історія фемінітивів-субстантиватів української мови. *Наукові праці. Серія «Філологія. Мовознавство»*: науково-методичний журнал. Миколаїв: Видавництво Чорноморського державного університету ім. Петра Могили, 2010. Т. 119. Вип. 106. С. 4–9.
- Брус М. П. Історія фемінітивного словотвору від перших граматичних праць до словотвірних студій І. І. Ковалика. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2017. Вип. 64. Ч. I. С. 463–472.
- Брус М. П. Лексико-семантичні ознаки фемінітивів української мови XVI – XVII ст. *Українська історична та діалектна лексика*: збірник наукових праць. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. Вип. 4. С. 98–105.
- Брус М. П. Лексико-словотвірна характеристика загальних жіночих особових назв староукраїнської мови XVI – XVII ст. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. Івано-Франківськ: Видавництво «Плай», 1999. Вип. IV. С. 152–159.
- Брус М. П. Літописання XI – XIII століть як джерело вивчення жіночого антропонімікону. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*: збірник наукових праць. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2016. Вип. 21. С. 211–214.
- Брус М. П. Міфологічність гуцульського фемінікону. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2010. Вип. 23. С. 41–46.
- Брус М. П. Назви жінок за діяльністю в гуцульському говорі. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. Івано-Франківськ: Видавництво ПНУ імені Василя Стефаника, 2012. Вип. XXXII – XXXIII. С. 123–127.
- Брус М. П. Найменування Богородиці у староукраїнській мові XVI – XVII ст. *Біблія і культура*: збірник наукових праць. Чернівці: Видавництво «Рута», 2000. Вип. 2. С. 150–153.

- Брус М. П. Найменування Божої Матері в давньоукраїнському релігійному книгописанні. *Науковий вісник Чернівецького університету*: збірник наукових праць. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2019. Вип. 812: Романо-слов'янський дискурс. С. 19–23.
- Брус М. П. Найменування жінок у «Граматиці» Мелетія Смотрицького (граматичні, лексичні, словотвірні ознаки). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство*. Тернопіль : Осадца Ю. В., 2018. Вип. I (29). С. 18–22.
- Брус М. П. Поняття з основою *фемін-* у контексті сучасної української лінгвістики. *Лінгвістичні студії*: збірник наукових праць. Донецьк : Донецький національний університет, 2008. Вип. 16. С. 209–214.
- Брус М. П. Прізвиська жінок в галицько-буковинських говорах. *Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія*. Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2011. Вип. XXIX – XXXI. С. 245–251.
- Брус М. П. Семна структура загальних жіночих особових назв. *Семантика мови і тексту*: збірник наукових статей VI Міжнародної наукової конференції. Івано-Франківськ : Видавництво «Плай», 2000. С. 78–84.
- Брус М. П. Синонімія загальних жіночих особових номінацій староукраїнської мови XVI – XVII ст. *Ономастика і апелятиви*: збірник наукових праць / за ред. проф. В. О. Горпинича. Дніпропетровськ : ДДУ, 2000. Вип. 11. С. 28–37.
- Брус М. П. Словник фемінітивів як спроба упорядкування мови творів Леся Мартовича. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*: науковий журнал / ред. докт. філол. наук. С. І. Хороб. Івано-Франківськ, 2019. № 2(54). С. 50–61.
- Брус М. П. Словотвірна семантика фемінітивів української мови XVI – XVII століття. *Актуальні проблеми українського словотвору* / за ред. В. Грещука. Івано-Франківськ : Видавництво «Плай», 2002. С. 403–413.
- Брус М. П. Словотвірна термінологічна база фемінітивної підсистеми української мови. *Лінгвістичні студії*: збірник наукових праць / наук. ред. А. П. Загнітко. Донецьк : ДонНУ, 2011. Вип. 23. С. 17–21.
- Брус М. П. Словотвір фемінітивів-гуцулізмів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови*: збірник наукових праць / відп. ред. М. Я. Плющ. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. Вип. 6. С. 19–24.
- Брус М. П. Словотвір фемінітивів у працях О. Н. Синявського. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Лінгвістика і літературознавство*: міжвузівський збірник наукових статей. Київ : Видавництво «Освіта України», 2008. Вип. XV. С. 63–68.
- Брус М. П. Словотвір фемінітивів у працях Олександра Опанасовича Потебні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. № 910. Серія «Філологія»*. Харків : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2010. Вип. 60. Ч. I. С. 8–13.

- Брус М. П. Становлення лінгвальної категорії жіночості. *Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія*. Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. Вип. XI – XII. С. 39–48.
- Брус М. П. Суфіксальний словотвір фемінітивів староукраїнської мови XVI – XVII ст. (номінації з формантом -к-а). *Ономастика і апелятиви (проблеми словотвірної дериватології)* : збірник наукових праць / за ред. проф. В. О. Горпинича. Дніпропетровськ : ДДУ, 1999. Вип. 7. С. 15–18.
- Брус М. П. Українська мова XI – XV століть : навчальний посібник. Івано-Франківськ : Видавництво «Тіповіт», 2015. 400 с.
- Брус М. П. Фемінітиви-русизми в історії українського язика. *Science and Education a New Dimension. Philology*. VI(49). Issue: 166, 2018 June. P. 11–15.
- Брус М. П. Фемінітиви-полонізми в історії української мови. *Scientia. Chełmskie Towarzystwo Naukowe*. Chełm : Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie. 2013. NR 7. S. 75–85.
- Брус М. П. Фемінітиви в лексикографічній спадщині Євгена Костянтиновича Тимченка. *Hungaro-Ruthenica VII* / ред. Мірай Кочіш; Szegedi Tudományegyetem Szláv Filológiai Tanszék Bölcsészettudományi Kar. Szeged, 2015. S. 51–61.
- Брус М. П. Фемінітиви в поетичній мові Тараса Шевченка. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово* : науковий журнал / гол. ред. В. М. Мойсишин. Івано-Франківськ, 2017. № 4(40), 2018. № 3(47). С. 46–59.
- Брус М. П. Фемінітиви в українській мові XI – XV ст. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2006. С. 28–34.
- Брус М. П. Фемінітиви в художній мові Олександра Олеся. *Вісник Сумського державного університету. Серія “Філологія”* : науковий журнал. Суми : Видавництво Сумського державного університету, 2008. № 2. С. 18–24.
- Брус М. П. Фемінітиви-грецизми в історії української мови. *Українська мова*. 2014. № 2. С. 35–45.
- Брус М. П. Фемінітиви північного наріччя української мови. *Волинь – Житомиричина* : історико-філологічний збірник з регіональних проблем / ред.: В. Мойсієнко, В. Єршов. Житомир : Видавництво Житомирського державного університету ім. І. Франка, 2010. Вип. 22 (II). С. 23–34.
- Брус М. П. Фемінітиви української мови в переплетінні давніх і сучасних тенденцій. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів : Львівський національний університет ім. І. Франка, 2009. Вип. 46. Ч. I. С. 61–69.
- Брус М. П. Фемінітиви у «Матеріалах до словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст.» Євгена Тимченка. *Писемні пам'ятки: текст і контекст* / від. ред. Г. Дидик-Меуш. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2015. С. 132–139.
- Брус М. П. Фемінітиви як відображення історії українського жіноцтва XVI – XVII століть. *Українська історична та діалектна лексика* : збірник наукових праць. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2007. Вип. 5. С. 144–155.

- Брус М. П. Фемінітивний світ художньої мови Леся Мартовича. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника, 2012. Вип. 34-35. С. 126–130.
- Брус М. П. Фемінітивний словотвір у працях І. І. Ковалика. *Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія*. Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. Вип. XV – XVIII. С. 19–23.
- Брус М. П. Флексійний спосіб творення жіночих номінацій. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. Вип. 31. С. 61–64.
- Бузук П. З історичної діалектології української мови. Говірка Луцької євангелії XIV в. *Збірник комісії для дослідження історії української мови / за ред. акад. А. Кримського та проф. М. Драй-Хмари*. Київ : Українська Академія Наук, 1931. С. 113–135.
- Бузук П. Нарис історії української мови. Вступ, фонетика і морфологія з додатком історичної хрестоматії. *Збірник історично-філологічного відділу УАН*. Київ, 1927. № 48. 94 с.
- Булаховський Л. А. Вибрані праці в п'яти томах. Том перший. Загальне мовознавство / ред. кол.: О. С. Мельничук (відп. ред.), І. К. Білодід, Т. Б. Лукінова. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1975. 496 с.
- Булаховський Л. А. Вибрані праці в п'яти томах. Том другий. Українська мова / ред. кол.: І. К. Білодід (відп. ред.), Т. Б. Лукінова, М. М. Пешак. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1977. 632 с.
- Булаховський Л. А. Вибрані праці в п'яти томах. Том третій. Славістика. Російська мова / ред. кол.: О. Н. Трубачов (відп. ред.), І. К. Білодід, Т. Б. Лукінова. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1978. 592 с.
- Булаховський Л. А. Вибрані праці в п'яти томах. Том четвертий. Слов'янська акцентологія / ред. кол.: В. А. Дыбо (відп. ред.), Т. Б. Лукінова, В. Г. Чурганова. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1980. 576 с.
- Булаховський Л. А. Вибрані праці в п'яти томах. Том п'ятий. Слов'янська акцентологія / ред. кол.: В. А. Дыбо (відп. ред.), Т. Б. Лукінова, В. Г. Чурганова. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1983. 616 с.
- Булаховский Л. А. Деэтимологизация сложений в русском языке. *Мовознавство. Наукові записки / редкол.: Л. А. Булаховський (гол. ред.), І. К. Білодід, К. К. Цілуйко та ін.* Київ : Видавництво АН УРСР, 1951. Т. IX. С. 71–78.
- Булаховський Л. А. З історичних коментаріїв до української мови. *Мовознавство. Наукові записки / редкол.: Л. А. Булаховський (гол. ред.), І. К. Білодід, К. К. Цілуйко та ін.* Київ : Видавництво АН УРСР, 1951. Т. IX. С. 61–70.
- Булаховський Л. А. Історичний коментарій до української літературної мови. *Л. А. Булаховський. Вибрані праці в п'яти томах. Українська мова*. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1977. Т. 2. С. 217–569.
- Булаховський Л. А. Фонетичні і морфологічні південнорусизми в староукраїнських пам'ятках XII – XIV ст. *Праці Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка. Гуманітарні науки*. Київ : Видавництво Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, 1954. Т. I. С. 121–146.

- Булаховський Л. А. Питання походження української мови / відп. ред. Ф. Т. Жилко. Київ : Видавництво АН УРСР, 1956. 221 с.
- Булаховський Л. Питання походження української мови. *Історія української мови* : хрестоматія / упоряд.: С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко. Київ : Видавництво «Либідь», 1996. С. 161–179.
- Булыка А. М., Жураўскі А. І., Крамко І. І. Гістарычная марфалогія беларускай мовы. Мінск : «Навука і тэхніка», 1979. 328 с.
- Булыка А. М. Развіццё арфаграфічнай сістэмы старабеларускай мовы. Мінск : «Навука і тэхніка», 1970. 175 с.
- Бурмистрович Ю. Я. Чому перед голосними звуками переднього ряду приголосні звуки у праслов'янську добу пом'якшувалися, а в протослов'янську, перебуваючи нібито в тій самій позиції, не пом'якшувалися? *Мовознавство*. 2011. № 2. С. 78–80.
- Бурячок А. А. Назви спорідненості і свояцтва в українській мові / відп. ред. О. Б. Ткаченко. Київ : Видавництво АН УРСР, 1961. 151 с.
- Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка / издание подготовили И. Б. Кузьмина, Е. В. Немченко, А. И. Толкачев. Москва : Издательство Министерства просвещения РСФСР, 1959. 626 с.
- Валух З. Дериваційний потенціал українського іменника: чинники впливу. *На сторожі слова* : збірник наукових праць на пошану професора Василя Грещука. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2019. С. 73–82.
- Валух З. Проблема системно-парадигматичних відношень на морфологічному і словотвірному рівнях. *Актуальні проблеми українського словотвору* / за ред. В. Грещука. Івано-Франківськ : Видавництво «Плай», 2002. С. 151–162.
- Валух З. О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові : монографія. Київ – Полтава : Видавництво «АСМІ», 2005. 356 с.
- Варбот Ж. Ж. Древнерусское именное словообразование: ретроспективная формальная характеристика. Москва : Издательство «Наука», 1969. 232 с.
- Варбот Ж. Ж. Праславянская морфонология. Словообразование и этимология. Москва : Издательство «Наука», 1984. 255 с.
- Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика. Москва : Издательство «Высшая школа», 1990. 176 с.
- Вегеш А. І. Традиції та новаторство української літературно-художньої антропонімії посттоталітарної доби : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 2010. 20 с.
- Вендина Т. И. Русские диалекты в общеславянском контексте (лексика) / Институт славяноведения РАН. Москва, 2009. 532 с.
- Вербовська І. Словотвірна синонімія у структурно-системній організації словотвору. *Актуальні проблеми українського словотвору* / за ред. В. Грещука. Івано-Франківськ : Видавництво «Плай», 2002. С. 162–172.
- Вздорнов Г. И. Исследование о Киевской Псалтири / ред. Т. В. Юрова. Москва : Издательство «Искусство», 1978. 172 с.
- Винник В. О. Жаргон. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін.

- Видання третє. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. С. 190.
- Винник В. О. Лексика на означення понять, пов'язаних з торгівлею. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / ред. кол.: В. М. Русанівський (відп. ред.), В. Л. Карпова, В. В. Німчук, І. П. Чепіга. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1983. С. 234–238.
- Винник В. О. Розвиток тематичних груп лексики в українській мові ХІХ – початку ХХ ст. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / ред. кол.: В. М. Русанівський (відп. ред.), В. Л. Карпова, В. В. Німчук, І. П. Чепіга. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1983. С. 523–556.
- Виноградов В. В. Исследования по русской грамматике. Избранные труды. Москва : Издательство «Наука», 1975. 560 с.
- Виноградов В. В. Русский язык: грамматическое учение о слове. Издание третье, исправленное. Москва : Издательство «Высшая школа», 1986. 640 с.
- Виноградов В. В. Русский язык (грамматическое учение о слове). Москва : Издательство «Учпедгиз», 1947. 784 с.
- Виноградов А. А. Способы выражения оппозиции «женский – неженский» в русском и венгерском языках. *Филологические науки*. 1991. № 6. С. 111–118.
- Винокур Г. О. Заметки по русскому словообразованию. *Избранные работы по русскому языку*. Москва : Издательство «Учпедгиз», 1959. 492 с.
- Висоцький С. О. Київська писемна школа Х – ХІІ ст. Львів – Київ – Нью-Йорк : Видавництво М. П. Коця, 1998. 246 с.
- Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова С. О. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / за ред. К. Г. Городенської. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
- Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: академічна граматики української мови / за ред. чл.-кор. НАН України І. Вихованця. Київ : Видавництво «Пульсари», 2004. 400 с.
- Вільчинська Т. П. Семантико-словотвірна характеристика оцінних назв осіб в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Львів, 1996. 16 с.
- Віняр Г. М. Словотворчі тенденції в сучасній українській мові (на матеріалі усного і писемного мовлення 80-х – початку 90-х років ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Дніпропетровськ, 1992. 16 с.
- Войтів Г., Кровицька О. Євангельський текст і Словник української мови ХVІ – першої половини ХVІІ ст. *У силовому полі мови. Інні Петрівні Чепізі / упоряд.: Г. В. Воронич*. Київ : ТОВ «КММ», 2011. С. 45–53.
- Войтович В. М. Українська міфологія. Київ : Видавництво «Либідь», 2002. 664 с.
- Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти : монографія. Біла Церква : Видавець О. В. Пшонківський, 2006. 784 с.
- Вокальчук Г. М. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект) : монографія / за ред. А. П. Грищенка. Рівне : Науково-видавничий центр «Перспектива», 2004. 524 с.
- Волинець Г. М. Нульсуфіксація в словотвірній системі українського іменника : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Запоріжжя, 2009. 18 с.
- Волоцкая З. М. Опыт описания деривативных значений (на материале русского и польского языков) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Москва, 1972. 25 с.

- Воронич Г. В. Північноукраїнські риси в Четьї Мінеї 1489 р. *У силовому полі мови. Інні Петрівні Чепізі* / упоряд.: Г. В. Воронич. Київ : ТОВ «КММ», 2011. С. 54–61.
- Воронич Г. Четья Мінея 1489 р. і кирило-мефодіївська традиція. *Українська мова*. 2013. № 2 (46). С. 119–136.
- Воронич Г. Четья Мінея 1489 року: українсько-білоруська мовна дискусія. *Українська мова*. 2008. № 3. С. 41–47.
- Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / автор. кол.: Багмут А. Й., Коломієць В. Т., Критенко А. П. та ін.; за ред. О. С. Мельничука. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1966. 596 с.
- Вярхоў П. В. Станаўленне словаўтваральных тыпаў асабовых назоўнікоў жаночага роду ў беларускай мове. *Лінгвістычныя даследаванні*. Мінск, 1968. С. 36–43.
- Гаврилова Т. А. Имена существительные-названия лиц по месту жительства (словообразование катойконимов в говорах среднего поднепровья) : дис. ... канд. филол. наук. Киев, 1988. 213 с.
- Гаєвська Н. Особливості змалювання жіночого образу в новелах В. Стефаника (до питання майстерності). *Василь Стефаник і українська культура* : тези / ред. кол.: Хороб С. І., Каспришин З. О., Кіліченко Л. М., Пилип'юк О. М. Івано-Франківськ, 1991. Ч. 1. С. 23–25.
- Генсьорський А. І. Галицько-Волинський літопис (лексичні, фразеологічні та стилістичні особливості) / відп. ред. Л. Л. Гумецька. Київ : Видавництво АН УРСР, 1961. 283 с.
- Генсьорський А. І. Південноруські і польські лексичні взаємозв'язки в XIII ст. *Дослідження і матеріали з української мови* / редкол.: І. П. Крип'якевич (відп. ред.), Л. Л. Гумецька, У. Я. Єдлінська та ін. Київ : Видавництво АН УРСР, 1961. Т. IV. С. 15–25.
- Генсьорський А. І. Про деякі особливості стилю в Галицькому літописі. (Іпатівський кодекс 1201 – 1260 рр.). *Дослідження і матеріали з української мови* / редкол.: І. П. Крип'якевич, Л. Л. Гумецька, У. Я. Єдлінська та ін. Київ : Видавництво АН УРСР, 1959. Т. I. С. 37–45.
- Генсьорський А. І. Термін «Русь» (та похідні) в древній Русі і в період формування східнослов'янських народностей і націй. *Дослідження і матеріали з української мови* / редкол.: І. П. Крип'якевич (відп. ред.), Л. Л. Гумецька, У. Я. Єдлінська та ін. Київ : Видавництво АН УРСР, 1962. Т. V. С. 16–30.
- Глуценко В. А., Півторак Г. П. Давньоруська мова. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Видання третє. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. С. 133–134.
- Глуценко В. А. Праслов'янська мова. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Видання третє. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. С. 538–540.
- Гнатенко Л. Графіко-орфографічна система «Четьї Мінеї 1489 року». *Українська мова*. 2010. № 2. С. 81–103.

- Гнатенко Л. А. Другий південнослов'янський вплив. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Видання третє. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. С. 168.
- Голик Р. Історія чотирьох душ: образ галицької вчительки і стереотипи гендерного дискурсу кінця XIX – I пол. XX ст. *Українська мова в Галичині: історичний вимір* / від. ред. Я. Ісаєвич, М. Мозер, Н. Хобзей. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. С. 204–249.
- Гольштенко В. С. Изборник 1076 года: палеографическое описание. *Изборник 1076 года* / изд-е подгот. В. С. Гольштенко, В. Ф. Дубровина, В. Г. Демьянов, Г. Ф. Нефедов. Москва : Издательство «Наука», 1965. С. 30–128.
- Голянич М. І. Внутрішня форма слова і дискурс : монографія. Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. 296 с.
- Горбач О. Генеза української мови та її становище серед інших слов'янських. *Історія української мови* : хрестоматія / упоряд.: С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко. Київ : Видавництво «Либідь», 1996. С. 206–225.
- Горбач О. Засади періодизації історії української літературної мови й етапи її розвитку. *Другий міжнародний конгрес україністів. Мовознавство* : доповіді і повідомлення / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича АН України. Львів : Видавництво «Атлас», 1993. С. 7–12.
- Горобець В. Й. Адміністративна і суспільно-політична лексика. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / ред. кол.: В. М. Русанівський (відп. ред.), В. Л. Карпова, В. В. Німчук, І. П. Чепіга. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1983. С. 248–269.
- Горобець В. Й. Побутова лексика. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / ред. кол.: В. М. Русанівський (відп. ред.), В. Л. Карпова, В. В. Німчук, І. П. Чепіга. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1983. С. 216–218.
- Горобець В. Й. Суспільне життя. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / ред. кол.: В. М. Русанівський (відп. ред.), В. Л. Карпова, В. В. Німчук, І. П. Чепіга. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1983. С. 477–522.
- Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1991. 190 с.
- Городенська К. Г., Кравченко М. В. Словотвірна структура слова (Відіменні деривати). Київ : Видавництво «Наукова думка», 1981. 200 с.
- Городенська К. Г. Префіксально-суфіксальний словотвір. *Словотвір сучасної української літературної мови*. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1979. С. 285–313.
- Городенська К. Г. Проблеми виділення словотвірних категорій (на матеріалі іменника). *Мовознавство*. 1994. № 6. С. 22–28.
- Городенська К. Словотвір в академічній лінгвоукраїністиці. *На сторожі слова* : збірник наукових праць на пошану професора Василя Грещука. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2019. С. 83–94.
- Городенська К. Г. Структура складних іменників у контексті семантичного синтаксису. *Мовознавство*. 1988. № 3. С. 27–34.

- Горпинич В. О. Назви жителів в українській мові. (Питання словотвору, слововживання та нормування). Київ : Видавництво «Вища школа», 1979. 158 с.
- Горпинич В. О. Теоретичні питання відтопонімного словотвору східнослов'янських мов. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1973. 168 с.
- Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія. Дніпропетровськ : ДДУ, 1998. 189 с.
- Грещук В. В. Словообразовательная и лексико-семантическая структура украинских деадъективов на *-ість*, *-ство*, *-ота*, *-ина*, *-изна* : автореф. дисс. ... канд. філол. наук. Киев, 1979. 24 с.
- Гринчишин Д. Г. Із спостережень над адміністративно-юридичною лексикою в українських грамотах XIV – XV ст. *Дослідження і матеріали з української мови* / редкол.: І. П. Крип'якевич (відп. ред.), Л. Л. Гумецька, У. Я. Єдлінська та ін. Київ : Видавництво АН УРСР, 1962. Т. V. С. 31–52.
- Гринчишин Д. Г. Іменникова синоніміка в українських пам'ятках XIV – XV ст. *Дослідження і матеріали з української мови* / ред. кол.: Л. Л. Гумецька (голова), І. Є. Грицютенко, І. М. Керницький. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1964. Т. VI. С. 67–80.
- Гринчишин Д. Г. Історичний словник. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Видання третє. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. С. 239–240.
- Гринчишин Д. Г. Літописи. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Видання третє. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. С. 334–336.
- Гринчишин Д. Слова з літерою *Г* в українських пам'ятках XIV – XVIII століть. *До джерел* : збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. Київ – Львів, 2004. Т. I. С. 95–118.
- Гринчишин Д. Г. Із спостережень над адміністративно-юридичною лексикою в українських грамотах XIV – XV ст. *Дослідження і матеріали з української мови* / редкол.: І. П. Крип'якевич (відп. ред.), Л. Л. Гумецька, У. Я. Єдлінська та ін. Київ : Видавництво АН УРСР, 1962. Т. V. С. 31–52.
- Гринчишин Д. Г. Спостереження над діалектними особливостями українських пам'яток XIV – XVIII ст. *Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі* : тези доповідей і повідомлень / ред. кол.: Гриценко П. Ю., Залеський А. М., Матвіяс І. Г. та ін. Житомир : Житомирська облтипографія, 1983. С. 14–15.
- Гринчишин Д. Четя 1489 року – видатна конфесійна пам'ятка української мови. *Записки Наукового товариства імені Шевченка* : праці філологічної секції / ред.: М. Ільницький, О. Купчинський. Львів : Наукове товариство імені Шевченка, 1995. Т. 229. С. 251–276.
- Гринчишин Д. Г. Явище субстантивації в українській мові (субстантивація прикметників) / відп. ред. І. М. Керницький. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1965. 112 с.

- Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / відп. ред. І. Г. Матвіяс. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1990. 272 с.
- Гриценко П. Ю. Діалект. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Видання третє. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. С. 150–151.
- Гриценко П. До проблеми лінгвістичного опису українського демонімікону. *Хобзей Н. Гуцульська міфологія : етнолінгвістичний словник* / відп. ред.: П. Гриценко. Львів : Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 2002. С. 3–18.
- Гриценко П. Ю. Етнографізм. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Видання третє. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. С. 184.
- Гриценко П. Ю. Етнолінгвістика. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Видання третє. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. С. 184–185.
- Гриценко П. Ю. Лексична система говорів і картографування. *Українська діалектна лексика* : збірник наукових праць / ред. кол.: І. Г. Матвіяс (гол.), П. Ю. Гриценко, Н. П. Прилипко. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1987. С. 10–20.
- Гриценко П. Ю. Лінгвістичне картографування і проблеми словотворення. *Відображення історії та культури народу в словотворенні* : доповіді XII Міжнародної наукової конференції Комісії зі слов'янського словотворення / упорядк. та наук. редак. Н. Ф. Клименко і Є. А. Карпіловської. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. С. 365–373.
- Гриценко П. Ю. Мова як акумулятор культури і одна з форм її вираження. *Мова і культура* / від. ред. В. М. Русанівський. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1986. С. 66–90.
- Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1984. 227 с.
- Гриценко П. Ю. Простір і час у лінгвістичній географії. *Проблеми сучасної ареалогії*. Київ, 1994. С. 102–110.
- Гриценко П. Ю. «Слова поза словником»: реєстр словника як проблема сучасної тлумачної лексикографії. *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. С. 238–249.
- Гриценко С. П. Динаміка лексики української мови XVI – XVII ст. : автореф. дис. ... д-ра філол. наук. Київ, 2018. 33 с.
- Грунський М. К., Ковальов П. К. Нариси з історії української мови. Львів : Українське видавництво, 1941. 355 с.
- Гумбольд В. Избранные труды по языкознанию / пер. с нем. под ред. и с предисл. Г. В. Рамишвили. Москва : Издательство «Прогресс», 2001. 397 с.

- Гумецкая Л. Л. К истории украинско-польских языковых связей. *Исследования по польскому языку* : сборник статей / отв. ред. З. И. Стрекалова. Москва : Издательство «Наука», 1969. С. 219–228.
- Гумецька Л. Л. З історичної лексикології української мови. *Мовознавство*. 1981. № 1. С. 38–44.
- Гумецька Л. Л. З історичної стилістики української мови. *Слово і труд* / редкол.: І. Ф. Андерш, М. А. Жовтобрюх, Г. П. Їжакевич (голова) та ін. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1976. С. 88–93.
- Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV – XV ст. / відп. ред. І. М. Керницький. Київ : Видавництво АН УРСР, 1958. 298 с.
- Гумецька Л. Л. Способи адаптації запозиченої лексики в староукраїнській мові. *Мовознавство*. 1976. № 4. С. 71–73.
- Гумецька Л. Л. Уваги до українсько-білоруських мовних зв'язків періоду XIV – XVII ст. *Дослідження з української та російської мов* / ред. кол.: І. К. Білодід (відп. ред.), Л. А. Близниченко, Ф. Т. Жилко та ін. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1964. С. 252–258.
- Гумецька Л. Л. Чи впливала старочеська мова на мову українських грамот XIV – XV ст.? *Мовознавство*. 1967. № 4. С. 92–95.
- Гуцульські говірки: лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження / ред. кол.: Я. Закревська (відп. ред.), П. Гриценко, Л. Коць-Григоруk та ін. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. 368 с.
- Гуцульщина: історико-етнографічне дослідження / Ю. Г. Гошко (відп. ред.), П. М. Жолтовський, Р. Ф. Кирчів та ін. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1987. 472 с.
- Гендер і державна політика : навчальний посібник / упоряд. П. Ренкін; пер. з англ. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2004. 394 с.
- Гендерна перспектива / упоряд. В. Агеєва. Київ : Видавництво «Факт», 2004. 256 с.
- Грещук В. В., Бачкур Р. О., Джочка І. Ф., Пославська Н. М. Нариси з основоцентричної дериватології / за ред. Василя Грещука. Івано-Франківськ : Видавництво «Місто НВ», 2007. 348 с.
- Грещук В. Гуцульський діалект у мові української художньої літератури. *Українознавчі студії* / гол. ред. Василь Грещук. Івано-Франківськ : Видавництво «Плай», 2001. № 3. С. 3–10.
- Грещук В. Гуцульсько-покутські діалектні паралелі в мові Василя Стефаника. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія (мовознавство)*. Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. Вип. XIX – XX. С. 21–26.
- Грещук В. В., Грещук В. В. Діалектне слово в тексті та словнику : монографія. Івано-Франківськ : Видавництво «Місто НВ», 2015. 372 с.
- Грещук В. В., Грещук В. В. Південно-західні діалекти в українській художній мові. Нарис. Івано-Франківськ : Видавництво «Місто НВ», 2010. 309 с.
- Грещук В., Грещук В. Етнографізми в словнику «Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові». *Етнос і культура. Часопис Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника* : збірник наук.-теор.

- статей. Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, 2015–2016. № 12–13. С. 75–81.
- Грещук В. Концепція порівняльного дослідження словотвору слов'янських мов проф. Івана Ковалика. *Вісник Львівського університету. Філологічна серія*. Львів : Львівський національний університет ім. І. Франка, 2017. Вип. 64. Ч. I. С. 14-19.
- Грещук В. Лексикографічна практика: псевдодіалектна лексика. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. Івано-Франківськ, 2015–2016. Вип. 44–45. С. 13–18.
- Грещук В. Лексикографічне опрацювання діалектного слова в художній мові. *Граматичні студії : збірник наукових праць / наук. ред. А. Загнітко*. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. С. 160–163.
- Грещук В. Моделювання процесу творення слова в дериватології. *Граматичні студії : збірник наукових праць / наук. ред. А. Загнітко*. Вінниця : ДонНУ, 2016. Вип. 2. С. 92–96.
- Грещук В. Основоцентрична дериватологія: історія, стан, перспективи. *Актуальні проблеми українського словотвору / за ред. В. Грещука*. Івано-Франківськ : Видавництво «Плай», 2002. С. 68–78.
- Грещук В. В. Особливості словотвірних мотивацій прикметниками. *Методичні читання «Словотвірна та семантична структура української лексики...»*. Львів : Львівський держ. ун-т ім. І. Франка, 1991. С. 36–37.
- Грещук В. Словотвір у сучасній науковій парадигмі. *VII Міжнародний конгрес українців : збірник наукових статей*. Мовознавство / гол. ред. Г. Скрипник. Київ, 2012. С. 33–40.
- Грещук В. Студії з українського мовознавства. Вибрані праці / упор. Р. Бачкур. Івано-Франківськ : Видавництво «Місто НВ», 2009. 520 с.
- Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір. Івано-Франківськ : Видавництво «Плай», 1995. 208 с.
- Грещук В. Чинники формування діалектної лексики. *Українська мова*. 2016. № 2. С. 3-13.
- Данилюк Н. Словник мови Лесі Українки та нове видання її творів. *Науковий журнал*. 2015. № 1 (3). С. 31–40.
- Девдюк І. В. Гендерна проблематика в романах «Невеличка драма» В. Підмогильного та «Коханець леді Чатерлей» Дж. Лоуренса. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово : науковий журнал / гол. ред. В. М. Мойсишин*. Івано-Франківськ, 2017. № 4(40), 2018. № 3(47). С. 452–461.
- Дементьев А. А. Очерки по словообразованию имен существительных в русском языке (имена существительные с суффиксами -ок, -ка, -ко, -ец, -ца, -цо, -ица, -иця). *Ученые записки Куйбышевского государственного педагогического института имени В. В. Куйбышева*. Куйбышев, 1959. С. 5–181.
- Демидова Г. И. О словообразовательном и лексическом значении производных личных имен существительных женского рода с суффиксом -ьн(а) в древнерусском языке. *XXI герценовские чтения (межвуз. конф.)*. *Филологические науки : программа и краткое содержание докладов*. Ленинград : Ленингр. гос. ун-т, 1968. С. 24–26.

- Демидова Г. И. Словообразование личных имен существительных женского рода в древнерусском языке. *XIX герценовские чтения. Филологические науки* : программа конф., тезисы докладов. Ленинград : Ленингр. гос. ун-т, 1966. С. 46–48.
- Дем'янюк А. А. Композити в староукраїнській літературній мові кінця XVI – XVII ст: структурно-семантичний і функціонально-стилістичний аспекти (на матеріалі поетичних текстів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2004. 18 с.
- Дидик-Меуш Г. Українська медицина. Історія назв : монографія. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України 2008, 400 с.
- Думчак І. Динамічний аспект універбаційних процесів. *Актуальні проблеми українського словотвору* / за ред. В. Грещука. Івано-Франківськ : Видавництво «Плай», 2002. С. 172–177.
- Дучимінська О. Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. 34 с.
- Емельянова С. А. Словообразовательные варианты слова и варианты форм слова. *Актуальные проблемы русского словообразования*. Ташкент : Издательство «Укитувчи». 1976. Ч. II. С. 214–216.
- Ермакова О. П., Земская Е. А., Розина Р. И. Слова, с которыми мы встречались : толковый словарь русского общего жаргона / под общ. рук. Р. И. Розиной. Москва : Издательство «Азбуковник», 1999. 320 с.
- Етнічна та етнокультурна історія України : у 3 т. / ред. О. Б. Діденко, Є. І. Мазніченко, К. В. Харченко; відп. ред. Г. А. Скрипник. Київ : Видавництво «Наукова думка», 2005.
- Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект : монографія / В. В. Грещук, В. І. Кононенко, М. П. Лесюк, М. І. Паньків, М. Д. Романюк, С. І. Хороб та ін. Київ – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2006. С. 16–22, 56–58, 79–96.
- Ефимова В. С. Старославянская словообразовательная морфеміка / отв. ред. Г. К. Венедиктов. Москва : Институт славяноведения РАН, 2006. 366 с.
- Єрмоленко С. Я. Історія української літературної мови. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Видання третє. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. С. 241–244.
- Єрмоленко С. Я., Мойсієнко А. К., Гнатюк Л. П. Мовотворчість Тараса Шевченка в слов'янській рецепції XIX – XXI ст. *Мовознавство*. 2013. № 2–3. С. 100–112.
- Єрмоленко С. Я. Сучасна українська літературна мова. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Видання третє. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. С. 696–697.
- Єрмоленко С. Я. Філософія мови Тараса Шевченка. *Українська мова*. 2014. № 2. С. 3–18.
- Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Видавництво «Довіра», 2006. 704 с.
- Жайворонок В. В. Мовні знаки української етнокультури в антропоцентричному висвітленні. *Мовознавство*. 2012. № 2. С. 58–64.

- Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: нариси : навчальний посібник / відп. ред. Г. П. Півторак. Київ : Видавництво «Довіра», 2007. 264 с.
- Жилко Ф. Т. Говори української мови. Київ : Видавництво «Радянська школа», 1958. 172 с.
- Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Видання друге (перероблене). Київ : Видавництво «Радянська школа», 1966. 308 с.
- Житецкий П. И. Очеркъ звуковой истории малорусскаго нарѣчія. Киев : Университетская типографія, 1876. 376 с.
- Житецький П. Г. По поводу вопроса о том, как говорили в Киеве в XIV и XV вв. *Вибрані праці. Філологія* / відп. ред. І. П. Чепіга. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1987. С. 287–300.
- Жовтобрюх М. А. Фонетика. *Історія української мови. Фонетика* / ред. кол.: В. В. Німчук (відп. ред.), М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1979. С. 63–329.
- Жолобов О. Галицко-волинские и псковско-новгородские диалектизмы в рукописных источниках XIII в. *Волинь – Житомирищина* : історико-філологічний збірник з регіональних проблем / ред.: В. Мойсієнко, В. Єршов. Житомир : Видавництво Житомирського державного університету ім. І. Франка, 2010. № 22 (I). С. 30–43.
- Жолобов О. Ф. Лексико-семантические и грамматические факторы в истории слова (на материале имен существительных) : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Ленинград, 1988. 16 с.
- Жолобов О. Ф. Корпус древнерусских списков Паренесиса Ефрема Сирина. II: РНБ, Погод. 71а. *Russian Linguistics*. 2009. Vol. 33. С. 37–64.
- Загнітко А. П. Корелятивність іменників-назв осіб чоловічого і жіночого роду. *Українське мовознавство* : збірник статей. 1987. Вип. 14. С. 67–74.
- Загнітко А. П. Морфологічні категорії іменника в синтагматиці і парадигматиці : навчальний посібник. Київ : Видавництво «УМК ВО», 1989. 63 с.
- Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії: монографія. Видання друге, виправлене і доповнене. Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2007. 219 с.
- Загнітко А. Мовний простір граматики : монографія. Вінниця : Видавництво «Твори», 2018. 448 с.
- Задорожний Б. М. Питання синхронного та діахронного методів при вивченні історії мови (на матеріалі германських мов). *Мовознавство*. 1999. № 6. С. 26–32.
- Закревська Я. В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті. Київ, 1976.
- Запаско Я. П. Мистецтво книги княжої доби XI – XIII ст. *Пам'ятки книжкового мистецтва. Українська рукописна книга*. Львів : Видавництво «Світ», 1995. С. 13–50.
- Запаско Я. П. Мистецтво української рукописної книги XIV – XVIII ст. *Пам'ятки книжкового мистецтва. Українська рукописна книга*. Львів : Видавництво «Світ», 1995. С. 51–115.
- Запаско Я. П. Опис рукописів. *Пам'ятки книжкового мистецтва. Українська рукописна книга*. Львів : Видавництво «Світ», 1995. С. 123–315.
- Запаско Я. П. Передмова. *Пам'ятки книжкового мистецтва. Українська рукописна книга*. Львів : Видавництво «Світ», 1995. С. 9–11.

- Зарубин Н. Н. Введение. *Слово Даниила Заточника по редакциям XII и XIII вв. и их переделкам* / подгот. к печати Н. Н. Зарубин; ред. акад. Н. К. Никольский. Ленинград : Издательство АН СССР, 1932. С. I–XVI.
- Захаревич Е. А. Производные основы со значением лица в современном болгарском литературном языке. *Вопросы грамматики болгарского литературного языка*. Москва, 1959. С. 147–156.
- Захаревич Е. А. Словообразовательные синонимы среди существительных личного значения в болгарском языке. *Ученые записки Ленинградского государственного университета им. А. А. Жданова. Славянское языкознание. № 316*. Ленинград, 1962. Вып. 64. С. 93–108.
- Захлюпаная Н. М. Субстантивные образования с суффиксом *-ка* в современном украинском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Ужгород, 1984. 20 с.
- Зборовська Н. На карнавалі мертвих поцілунків: феміністичні роздуми. Львів : Центр гуманітарних досліджень ЛНУ ім. І. Франка, 1999. 336 с.
- Зверев А. Д. Слововірне значення в семантичній структурі похідних. *Мовознавство*. 1988. № 1. С. 22–27.
- Земская Е. А. О соотносительности однокоренных существительных мужского и женского рода со значением лица. *Русский язык в национальной школе*. 1970. № 5. С. 4–10.
- Земська Е. А. Словообразование как деятельность. Москва : Издательство «Наука», 1992. 221 с.
- Зілінський І. Взаємовідносини між українською та польською мовою. *Записки Наукового Товариства імені Шевченка* : праці філологічної секції / за ред. В. Сімовича. Львів : Друкарня НТШ, 1937. Т. 155. С. 203–216.
- Зіневич Л. В. Мовна майстерність Миколи Зерова : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1996. 19 с.
- Золотова В. С. Производные имена существительные со значением лица в современном польском языке : автореф. дис... канд. филол. наук. Ленинград, 1959. 18 с.
- Золотова В. С. Существительные женского рода со значением лица в современном польском языке. *Ученые записки Ленинградского государственного университета им. А. А. Жданова. Славянское языкознание. № 316*. Ленинград, 1962. Вып. 64. С. 109–124.
- Изборник Святослава 1073 года : научный аппарат факсимильного издания. Москва : Издательство «Книга», 1983. 80 с.
- Илиади А. И. Основы славянской этимологии / отв. ред. акад. НАН Украины В. Г. Склярченко. Київ : Видавництво «Довіра», 2005. 272 с.
- Исследования по историческому словообразованию / отв. ред. И. С. Улуханов. Москва : Институт русского языка РАН, 1994. 200 с.
- Историческая типология славянских языков: фонетика, словообразование, лексика и фразеология / под. ред. А. С. Мельничука. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1986. 286 с.
- Историческое словообразование русского языка. Казань : Издательство Казанского университета, 1984. 168 с.

- Івано-Франківщина – край туризму / упоряд.: Т. Маланюк, Б. Мицкан, К. Ободинський; ред. А. М. Волосацька. Львів : Видавництво «Манускрипт», 2009. 208 с.
- Івасенко А. Українські прізвищеві назви Галичини XVI століття. *Писемні пам'ятки: сучасне прочитання* / редкол.: Г. Дидик-Меуш (відп. ред.), Н. Багнюк, Ю. Осінчук. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. С. 185–189.
- Історична типологія слов'янських мов / ред. О. Б. Ткаченко. Київ : Видавництво «Довіра», 2008. 263 с.
- Історія українського правопису XVI – XX століття : хрестоматія / упоряд.: В. В. Німчук, Н. В. Пуряєва. Київ : Видавництво «Наукова думка», 2004. 583 с.
- Іщенко Т. А. Валентність суфікса *-иц(я)* в апелятивах української мови : автореф. дис... канд. філол. наук. Дніпропетровськ, 1997. 15 с.
- Калечиц Е. П. Специфика морфемного состава слова, пережившего мофолого-синтаксическое преобразование / *Актуальные проблемы русского словообразования*. Ташкент : Издательство «Укитувчи», 1978. С. 149–152.
- Карпенко Ю. О. Етнонім. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Видання третє. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. С. 185.
- Карпенко Ю. О. Українська гіпотеза. *Мовознавство*. 1993. № 5. С. 3-8.
- Карпенко Ю. О. Фонологічна історія українського вокалізму (на загальнослов'янському тлі). *Мовознавство*. 1998. № 2–3. С. 78–91.
- Карпіловська Є. А. Вступ до прикладної лінгвістики: комп'ютерна лінгвістика : підручник. Донецьк : Видавництво «Юго-Восток», 2006. 188 с.
- Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П., Клименко Н. Ф., Критська В. І., Пуздирева Т. К., Романюк Ю. В. Вплив суспільних змін на розвиток української мови : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 444 с.
- Карпіловська Є. А. Конструювання складних словотворчих одиниць (на матеріалі української мови). Київ : Видавництво «Наукова думка», 1990. 156 с.
- Карпіловська Є. Моделювання словопороджувального механізму сучасної української мови в словниках інтегрального типу. *Актуальні проблеми українського словотвору* / за ред. В. Грещука. Івано-Франківськ : Видавництво «Плай», 2002. С. 78–88.
- Карпіловська Є. А. Нова Україна в словотвірній номінації: зміни у мовному «кресленні» світу. *Відображення історії та культури народу в словотворенні* : доповіді XII Міжнародної наукової конференції Комісії зі слов'янського словотворення / упорядк. та наук. редак. Н. Ф. Клименко і Є. А. Карпіловської. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. С. 91–109.
- Карпіловська Є. Роль словотворення в розширенні когнітивного простору української мови. *На сторожі слова* : збірник наукових праць на пошану професора Василя Грещука. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2019. С. 105–114.

- Карпіловська Є. А. Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова та реалізація: монографія. Київ: Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, 1999. 298 с.
- Карпова В. Л. Проблеми вивчення історії словникового складу мови. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / ред. кол.: В. М. Русанівський (відп. ред.), В. Л. Карпова, В. В. Німчук, І. П. Чепіга. Київ: Видавництво «Наукова думка», 1983. С. 5–13.
- Карский Е. Ф. Белорусы. Язык белорусского народа. Москва: Издательство АН СССР, 1956. Т. 2. Вып. 2. 408 с.
- Каспришин З. О. Множинність словотвірної мотивації в сучасній українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1989. 24 с.
- Кашуба М. В. Давньоруські традиції трактування образу жінки та їх продовження на Україні. *Київська Русь: культура, традиції*: збірник наукових праць. Київ: Видавництво «Наукова думка», 1982. С. 84–88.
- Кислюк Л. Нові тенденції у творенні іменників – назв осіб сучасної української мови. *Актуальні проблеми українського словотвору* / за ред. В. Грещука. Івано-Франківськ: Видавництво «Плай», 2002. С. 217–225.
- Кислюк Л. П. Словотвірна номінація в сучасній українській мові: система – узус – ідіолект: автореф. дис. ... д-ра філол. наук. Київ, 2018. 39 с.
- Кислюк Л. П. Сучасна українська словотвірна номінація: ресурси та тенденції розвитку. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 424 с.
- Кісь О. Жінка в українській селянській сім'ї другої половини ХІХ – початку ХХ століття: гендерні аспекти: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2002. 20 с.
- Клепатский П. Г. Очерки по истории Киевской Земли. Литовський період. Біла Церква: Видавець О. В. Пшонківський, 2007. 480 с., карти.
- Клещова О.Є Мова публіцистики Івана Багряного: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2003. 21 с.
- Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. 336 с.
- Клименко Н. Ф. Моція. *Українська мова: енциклопедія* / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Видання третє. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. С. 402–403.
- Клименко Н. Ф. Неологізування в українській мові в часи глобалізації. *Матеріали п'ятого конгресу Міжнародної асоціації україністів. Мовознавство*: збірник наукових статей. Чернівці: Видавництво «Рута», 2008. С. 38–41.
- Клименко Н. Ф. Система афіксального словотворення сучасної української мови. Київ: Видавництво «Наукова думка», 1973. 186 с.
- Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. Київ: Видавництво «Наукова думка», 1984. 251 с.
- Кобилянський Б. В. Діалект і літературна мова. Київ: Видавництво «Радянська школа», 1960. 276 с.
- Кобилянський Б. В. До вивчення германізмів і полонізмів в українській мові. *Мовознавство*. 1976. № 6. С. 31–35.

- Коваленко Б. Словотвір субстантивних аугментативів. *Актуальні проблеми українського словотвору* / за ред. В. Грещука. Івано-Франківськ : Видавництво «Плай», 2002. С. 209–217.
- Ковалик І. І. Віддієслівні іменники з суфіксами -тель (-tel), (-тель)-ка (-tel-ka), (-тель)-ниця (-tel-nic-a) у слов'янських мовах. *Питання українського мовознавства. Книга четверта*. Львів : Видавництво Львівського університету, 1960. С. 5–20.
- Ковалик І. І. Взаємодія української літературної мови і територіальних діалектів у іменниковому словотворі. *Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами* : збірник наукових праць / ред. кол.: М. А. Жовтобрюх (відп. ред.), І. Р. Вихованець, Н. Й. Марчук, І. Г. Матвійас, Т. В. Назарова. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1977. С. 96–107.
- Ковалик І. Вчення про словотвір. Вибрані праці. Ч. I. / упоряд. В. Грещук. Івано-Франківськ – Львів : Видавництво «Місто НВ», 2007. 402 с.
- Ковалик І. І. Вчення про словотвір: словотворчі частини слова. Львів : Видавництво Львівського університету, 1958. Вип. 1. 78 с.
- Ковалик І. Вчення про словотвір: словотворча характеристика слова. Відношення вчення про словотвір до інших мовознавчих дисциплін Львів : Видавництво Львівського університету, 1961. Вип. 2. 83 с.
- Ковалик І. І. Питання слов'янського іменникового словотвору. Львів : Видавництво Львівського університету, 1958. 153 с.
- Ковалик І. Питання українського і слов'янського мовознавства. Вибрані праці. Ч. II. / упоряд. З. Терлак. Львів – Івано-Франківськ : Видавництво Львівського університету, 2008. 496 с.
- Ковалик І. І. Словотвір іменників у сербо-лужицьких мовах. Львів : Видавництво Львівського університету, 1964. 94 с.
- Ковалик І. І. Словотворчий розряд назв живих істот жіночої статі в сучасній нижньолужицькій мові. *Славістичний збірник* : окремий відбиток. Львів : Видавництво Львівського університету, 1963. С. 23–29.
- Ковалик І. І. Словотворчий розряд суфіксальних загальних назв живих істот жіночої статі у східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами. *Питання українського мовознавства*. Львів : Видавництво Львівського університету, 1962. Кн. 5. С. 3–34.
- Ковалів П. Деякі особливості словотворення в українській мові : доповідь, прочит. на наук. конф. 5 жовт. 1968 р. в Нью-Йорку. *Papers – доповіді. Ч. № 31* / Наукове товариство ім. Шевченка в ЗДА. Нью-Йорк, 1969. 24 с.
- Ковалів П. Вступ до історії східнослов'янських мов / ред. проф. д-р В. Стецюк; Наукове товариство ім. Шевченка. Нью-Йорк, 1970. 160 с.
- Ковалів П. Лексичний фонд літературної мови київського періоду X – XIV ст. / Наукове товариство ім. Т. Шевченка. Нью-Йорк, 1962. Т. I: Основний фонд. 445 с.; 1964. Т. II: Запозичення. 323 с.
- Ковалів П. Основи формування української мови в порівнянні з іншими слов'янськими мовами / ред. К. Кисілевський. *Записки Наукового Товариства імени Шевченка* : збірник Філологічної Секції. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1958. Т. 29. 240 с.

- Ковалів П. К. Слов'янські фонемі. Походження і історичний розвиток / Наукове товариство ім. Т. Шевченка. Нью-Йорк, 1965. 256 с.
- Ковтун А. Розвиток полісемії лексем з релігійними значеннями: необразні семантичні деривати. *Українська мова*. 2015. № 1(53). С. 86–102.
- Колесов В. В. Мир человека в слове Древней Руси. Ленинград : Издательство Ленинградского университета, 1986. 312 с.
- Кононенко В. І. Мова у контексті культури : монографія. Київ – Івано-Франківськ : Видавництво «Плай», 2008. 390 с. (а).
- Кононенко В. І. Символи української мови : монографія. 2-ге видання, доповнене і перероблене. Київ, Івано-Франківськ : Видавництво «Плай». 2013. 440 с.
- Кононенко В. Синтаксис і словотвір: спільні процеси і тенденції. *Актуальні проблеми українського словотвору* / за ред. В. Грещука. Івано-Франківськ : Видавництво «Плай», 2002. С. 18–27.
- Кононенко В. І. Текст і слово : монографія. Київ, Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника. 2017. 189 с.
- Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія. Київ : Видавництво «Вища школа», 2008. 327 с. (б).
- Копистинська І. М., Бойчук І. В. Гендерна проблематика інформаційного ринку Івано-Франківська. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово* : науковий журнал / гол. ред. В. М. Мойсишин. Івано-Франківськ, 2017. № 4(40), 2018. № 3(47). С. 395–401.
- Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь 2-ої пол. XII – XIII ст. *Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар* / за ред. М. Ф. Котляра. Київ : Видавництво «Наукова думка», 2002. С. 9–28.
- Котляр М. Ф. Коментар до літопису. *Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар* / за ред. М. Ф. Котляра. Київ : Видавництво «Наукова думка», 2002. С. 157–359.
- Котляр М. Ф. Композиція, джерела, жанрові та ідейні характеристики Галицько-Волинського літопису. *Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар* / за ред. М. Ф. Котляра. Київ : Видавництво «Наукова думка», 2002. С. 29–59.
- Коць Т. А. Розвиток української дериватології і динаміка словотвірної норми *Мовознавство*. 2011. № 1. С. 55–65.
- Коць Т. А. Словотвір іменників у мові преси початку ХХ століття і становлення граматичної норми. *Мовознавство*. 2012. № 2. С. 83–91.
- Кочан І. М. Слова з міжнародними терміноелементами в сучасній українській літературній мові. *Мовознавство*. 1998. № 6. С. 63–66.
- Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник. 3-тє видання. Київ : ВЦ «Академія», 2008. 464 с.
- Кравець В. П. Історія гендерної педагогіки : навчальний посібник. Тернопіль : Видавництво «Джура», 2005. 440 с.
- Кравченко М. В. Словообразовательная морфонология украинского языка : автореф. дис... д-ра филол. наук. Київ, 1990. 39 с.
- Кравченко М. В. Словотвірний аналіз дериватів із суфіксом *-ин(а)* і його похідними формантами. *Українська мова і література у школі*. 1987. № 9. С. 24–31.

- Красухин К. Г. Аспекты индоевропейской реконструкции. Акцентология. Морфология. Синтаксис / Институт языкознания РАН. Москва : Издательство «Языки славянской культуры», 2004. 456 с.
- Крекотень В. І. «Золота книга» українського письменного люду. *Києво-Печерський патерик. (Вступ. Текст. Примітки)* / проф. Дмитро Абрамович. Репринтне видання. Київ : Видавництво «Час», 1991. С. 270–278.
- Кривоший О. Жінка в правовій культурі українського народу. *Українки в історії / за заг. ред. В. Борисенко*. Київ : Видавництво «Либідь», 2006. С. 10–18.
- Кривоший О. П. Жінка в суспільному житті України (друга половина XVI – перша половина XVII ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Запоріжжя, 1996. 18 с.
- Кримський А. Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася. *Історія української мови : хрестоматія / упоряд. : С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко*. Київ : Видавництво «Либідь», 1996. С. 16–37.
- Кривицька О. Назви осіб в українській мовній традиції XVI – XVIII ст. Семантика і словотвір : монографія. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. 213 с.
- Крысько В. Б. Переходность, объект, одушевленность в истории русского языка : автореф. дис. ... д-ра филол. наук. Москва, 1994. 44 с.
- Крысько В. Б. Развитие категории одушевленности в истории русского языка. Москва : Издательство «Luceum», 1994. 224 с.
- Кубайчук В. Хронологія мовних подій в Україні: зовнішня історія української мови. Київ : Видавництво «К.І.С.», 2004. 176 с.
- Кубрякова Е. С. Деривация, транспозиция, конверсия. *Вопросы языковедения*. 1974. № 5. С. 64–76.
- Кубрякова Е. С. О природе варьирования языковых единиц и его основных типах. *Всесоюзная конференция «Проблемы вариативности в германских языках»*. Москва, 1988. С. 25–27.
- Кубрякова Е. С. Семантика производного слова. *Аспекты семантических исследований*. Москва : Издательство «Наука», 1980. С. 81–155.
- Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. Москва : Издательство «Наука», 1981. 200 с.
- Кубрякова Е. С. Что такое словообразование. Москва : Издательство «Наука», 1965. 78 с.
- Куземська Г. Якою мовою молилася давня Україна : правила української транслітерації церковнослов'янських текстів. Видання 2-ге, доопрацьоване і значно доповнене. Київ : КЖД «Софія», 2012. 112 с., 165 іл.
- Кузнецов А. М. Структурно-семантические параметры в лексике. Москва : Издательство «Наука», 1980. 160 с.
- Кулачек О. Роль жінки в державному управлінні: старі образи, нові обрії : монографія. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2005. 301 с.
- Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / Наукове товариство імені Шевченка у Львові. Львів : ТОВ «Простір-М», 2004. 1286 с.
- Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Видання друге. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2008. 303 с.

- Курилович Е. Дери́вация лексическая и дери́вация синтаксическая (1936). *Курилович Е. Очерки по лингвистике*. Москва : Издательство иностранной литературы, 1962. С. 57–70.
- Курилович Е. Заметки о значении слова (1955). *Курилович Е. Очерки по лингвистике*. Москва : Издательство иностранной литературы, 1962. С. 237–246.
- Курилович Е. Очерки по лингвистике. Москва : Издательство иностранной литературы, 1962. 456 с.
- Курс історії української літературної мови [дожовтневий період] / за ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда; відп. ред. К. К. Цілуйко. Київ : Видавництво АН УРСР, 1958. Т. I. 596 с.
- Курс сучасної української літературної мови / за ред. Л. А. Булаховського. Київ : Видавництво «Радянська школа», 1951. Т. I: 1. Вступ. 2. Лексика. 3. Фонетика. 4. Морфологія. 5. Наголос. 520 с.; Т. II: 1. Просте речення. 2. Складне речення. 3. Пунктуація. 408 с.
- Куцик О., Колечко М. Концептуалізація образу жінки в українській та російській пареміології. *Рідне слово в етнокультурному вимірі* : збірник наукових праць / гол. ред. М. Федурко. Дрогобич : Видавництво «Посвіт», 2015. С. 131–140.
- Лавер О. Антропонімікон у повістях Г. Хоткевича «Камінна душа» і «Довбуш» як образок до історії Гуцульщини. *У силовому полі мови. Інні Петрівні Ченізі / упоряд. : Г. В. Воронич*. Київ : ТОВ «КММ», 2011. С. 116–122.
- Левицкий Ю. А. Категоризация, модификация и транспозиция. *Словообразовательные и семантико-синтаксические процессы в языке*. Пермь, 1977. С. 3–13.
- Лесюк М. Антропонімікон Княжої України. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського університету, 2011. Вип. XXIX – XXXI. С. 212–215.
- Лесюк М. Доля моєї мови : науково-популярне видання. Івано-Франківськ : Видавництво «Нова Зоря», 2004. 288 с.
- Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району). Івано-Франківськ : Видавництво «Нова зоря», 2008. 328 с.
- Лесюк М. П. Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині : монографія. Івано-Франківськ : Видавництво «Місто НВ», 2014. 732 с.
- Лесюк М. П. Транспозиція, мутація та модифікація значення твірного слова. *Мовознавство*. 1987. № 3. С. 34–39.
- Леснова В. Засоби вираження оцінки в художніх творах Бориса Грінченка. *Українська мова*. 2015. № 1. С. 111–116.
- Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови : монографія. Харків : Харківський держ. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, 1997. 131 с.
- Литвинчук Л. В. Ідентифікація особи на Житомирщині початку XVII ст. (на матеріалі «Актової книги Житомирського гродського уряду 1509 р.»). *Актуальні питання антропоніміки*. Київ, 2005. С. 138–146.
- Ломоносов М. В. Полное собрание сочинений. Труды по филологии. Ленинград : Издательство АН СССР, 1952. Т. 7. С. 469–475.

- Лопатин В. В., Милославский И. Г., Шелякин М. А. Современный русский язык. Теоретический курс. Словообразование. Морфология. Москва : Издательство «Русский язык», 1989. 262 с.
- Лопатин В. В. Русская словообразовательная морфемика: Проблемы и принципы описания. Москва : Издательство «Наука», 1977. 316 с.
- Лопатин В. В. Способы именного словообразования. (Нулевая аффиксация, субстантивация) : автореф. дис... канд. филол. наук. Москва, 1966. 20 с.
- Лопатин В. В. Субстантивация как способ словообразования в современном русском языке. *Русский язык: грамматические исследования*. Москва : Издательство «Наука», 1967. С. 205–233.
- Луговий Ол. Визначне жіноцтво України: історичні життєписи. Друге видання. Київ : Видавництво «Ярославів Вал», 2007. 268 с.
- Лукашанец А. А. Словаўтваральныя сродкі моўнай катэгарызацыі свету. *Відображення історії та культури народу в словотворенні* : доповіді XII Міжнародної наукової конференції Комісії зі слов'янського словотворення / упорядк. та наук. редак. Н. Ф. Клименко і Є. А. Карпіловської. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. С. 145–154.
- Лукінова Т. Б. Генезис і еволюція слов'янського словотвору в дзеркалі еволюції людської думки. *Мови та культури у новій Європі: контакти і самобутність* : збірник наукових доповідей. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. С. 177–185.
- Лукашук М. П. Суфіксальнае ўтварэнне назоўнікоў са значэннем асобы жаночага полу. *Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта імя У. І. Леніна*. 1970. № 3. С. 50–52.
- Луцьке Євангеліє XIV століття : додаток. *Луцьке Євангеліє XIV століття* : видання факсимільного типу / Волинська єпархія Української православної церкви. Київ : ТОВ видавництво «Горобець», 2011. 12 с.
- Львов А. С. Лексика «Повести временных лет». Москва : Издательство «Наука», 1975. 366 с.
- Любимов В. П. Списки Правды Русской. *Правда русская: тексты* / подготовили к печати В. П. Любимов, Н. Ф. Лавров, М. Н. Тихомиров, Г. Л. Гейерманс, Г. Е. Кочин; под ред. акад. Б. Д. Грекова. Москва – Ленинград : Издательство АН СССР, 1940. Т. I. С. 11–54.
- Майборода А. В. Из истории украинского словообразования (суффиксальное образование существительных на материале украинских грамот XVI ст.) : автореф. дис... канд. филол. наук. Харьков, 1957. 15 с.
- Максимов В. И. Суффиксальное словообразование имен существительных в русском языке. Ленинград : Издательство Ленинградского университета, 1975. 224 с.
- Маланчук-Рибак О. Жінка в історії: навчальна хрестоматія для студентів історичних та гуманітарних факультетів університетів. Львів : Львівський національний університет ім. І. Франка, 2002. 336 с. + 16 с. іл.
- Маланчук-Рибак О. Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX – першої третини XX ст.: типологія та європейський культурно-історичний контекст. Чернівці : Видавництво «Книги – XXI», 2006. 500 с.

- Мамрак А. В. Семантичний аспект словотвірної співвіднесеності. *Мовознавство*. 1990. № 1. С. 34–38.
- Мареш В. Ф. Славянское вдова – вдовица. *Вопросы славянского языкознания*. Москва : Издательство АН СССР, 1961. Вып. 5. С. 138–148.
- Мартынов В. В. Праславянская и балто-славянская суффиксальная деривация имен. Минск : Издательство «Наука и техника», 1973. 59 с.
- Марусяк М. Структура концепту «мати» в епістолярії В. Стефаника. *Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. Слов'янська філологія* : збірник наукових праць / наук. ред. Бунчук Б. І. Чернівці : Видавництво «Рута», 2008. Вип. 428-429. С. 196–200.
- Марчишина А. А. Гендерна ідентичність в англomовному постмодерністському дискурсі: соціокультурний та лінгвопоетичний аспекти (на матеріалі наукових, публіцистичних та художніх текстів) : автореф. дис. ... д-ра. філол. наук. Одеса, 2018. 32 с.
- Масенко Л. Т. Нова українська літературна мова. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Видання третє. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. С. 432–434.
- Матвіяс І. Варіанти української літературної мови. Київ : Інститут української мови НАН України, 1998. 162 с.
- Матвіяс І. Г. Українська літературна мова і територіальні діалекти в їх взаємодії на різних історичних етапах. *Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами* : збірник наукових праць / ред. кол.: М. А. Жовтobрюх (відп. ред.), І. Р. Вихованець, Н. Й. Марчук, І. Г. Матвіяс, Т. В. Назарова. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1977. С. 5–31.
- Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / відп. ред. П. Ю. Гриценко. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1990. С. 83–87.
- Мацюк З. Історія суфіксальних дериватів з коренем *брат-*. *На сторожі слова* : збірник наукових праць на пошану професора Василя Грещука. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2019. С. 214–225.
- Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков / перевод Д. Кудрявского, переработ. и допол. по седьм. франц. изданию А. Сухотиным; под ред. и с примеч. Р. Шор; вступ. ст. М. Сергиевского. Москва : Издательство «Едиториал УРСС», 2002. 512 с.
- Мейе А. Общеславянский язык / перевод со второго франц. изд., просмотр. и доп. в сотрудничестве с А. Вайаном; перевод и примечания П. С. Кузнецова; под ред. С. Б. Бернштейна. 2-е издание. Москва : Издательство «Прогресс», 2000. 493 с.
- Мельничук О. С. Етимологія. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Видання третє. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. С. 183–184.
- Мельничук О. С. Питання початкового розвитку східнослов'янської писемності. *Мовознавство*. 1985. № 2. С. 17–22.

- Мельничук О. С. Про мову Київського літопису XII ст. *Мовознавство*. 1983. № 2. С. 39–49.
- Мельничук О. С. Синхронія і діахронія. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Видання третє. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. С. 619–620.
- Меркулова Е. М. Синонимические связи лексических единиц. *Лексическая, категориальная и функциональная семантика*. Ленинград : Ленингр. гос. пед. ин-т им. А. И. Герцена, 1990. С. 62–68.
- Меркулова О. С. Динаміка конфіксальної деривації іменника української мови XI – XVIII століть : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Запоріжжя, 2005. 21 с.
- Мижевская Г. М. Суффиксальное образование существительных женского рода в древнерусском литературном языке (XI – XII ст.). *Праці Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. Серія філологічних наук*. Одеса : Одеськ. держ. ун-т, 1959. Вип. 9. С. 171–187.
- Микитин О. Д. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм іменників у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 1998. 20 с.
- Милославский И. Г. Вопросы словообразовательного синтеза. Москва : Издательство Московского государственного университета, 1980. 296 с.
- Милославский И. Г. Роль словообразования в расширении когнитивного пространства русского языка. *Відображення історії та культури народу в словотворенні* : доповіді XII Міжнародної наукової конференції Комісії зі слов'янського словотворення / упорядк. та наук. редак. Н. Ф. Клименко і Є. А. Карпіловської. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. С. 176–180.
- Мірченко М. Словотвірне значення та графемна структура словотвірних категорій. *Актуальні проблеми українського словотвору* / за ред. В. Грещука. Івано-Франківськ : Видавництво «Плай», 2002. С. 117–124.
- Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : монографія. Луцьк : Видавництво «Вежа», 2001. 340 с.
- Мітчелл Д. Психологія і фемінізм: радикальна переоцінка психоаналізу Фрейда / перекл. з англ. І. Добропас, Т. Шмігера. Львів : Видавництво «Астролябія», 2004. 480 с.
- Мозер М. Огляд історії української мови середньої доби. *Причинки до історії української мови* / за заг. ред. С. Вакуленка. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2008. С. 40–54.
- Мозер М. Прасхіднослов'янська мова чи східнослов'янська мовна спільність? *Причинки до історії української мови* / за заг. ред. С. Вакуленка. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2008. С. 3–18.
- Мозер М. Руська (білоруська та українська) мова середньої доби. *Причинки до історії української мови* / за заг. ред. С. Вакуленка. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2008. С. 55–74.
- Мозер М. Тарас Шевченко і сучасна українська мова: спроба гідної оцінки / переклав з німецької В. Кам'янець; Українознавча бібліотека НТШ. Львів, 2012. Ч. 32. 328 с.

- Мозер М. Що таке «проста мова»? *Причинки до історії української мови* / за заг. ред. С. Вакуленка. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2008. С. 75–111.
- Мозер М. Мова східноукраїнських грамот і ділових паперів у XVIII ст. *Причинки до історії української мови* / за заг. ред. С. Вакуленка. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2008. С. 280–302.
- Мозер М. Руська чи російська? Мова галицьких москвофілів після 1848 р. *Причинки до історії української мови* / за заг. ред. С. Вакуленка. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2008. С. 602–626.
- Моисеев А. И. К сопоставительному изучению славянских языков (словообразование личных существительных в русском, польском и болгарском языке). *Очерки по словообразованию и словоупотреблению*. Ленинград : Издательство Ленинградского университета, 1965. С. 87–105.
- Моисеев А. И. О так называемом «обратном словообразовании». *Актуальные проблемы русского словообразования*. Ташкент : Издательство «Укитувчи», 1975. Ч. I. С. 24–30.
- Моисеев А. И. Соотносительность личных существительных мужского и женского рода и способы ее выражения. *Ученые записки ЛГУ*. 1959. № 277. Вып. 55. С. 176–189.
- Мойсеенко В. До питання про українсько-чеські міжмовні зв'язки у другій половині XIV століття в галузі спеціальної та наукової термінології. *Записки Наукового товариства імені Шевченка* : праці Філологічної секції / ред.: М. Ільницький, О. Купчинський. Львів : Наукове товариство імені Шевченка, 1995. Т. 229. С. 342–361.
- Мойсієнко В. Із спостережень над іменним словотвором в актовій книзі Житомирського гродського уряду 1611 року. *Актуальні проблеми українського словотвору* / за ред. В. Грещука. Івано-Франківськ : Видавництво «Плай», 2002. С. 387–391.
- Мойсієнко В. Історична діалектологія української мови. Північне (поліське) наріччя : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2016. 284 с.
- Мойсієнко В. М. Про національний статус «руської мови» в часи Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. *Мовознавство*. 2005. № 1. С. 67–82.
- Мойсієнко В. М. Фонетична система українських поліських говорів у XVI – XVII ст. : монографія / відп. ред.: В. В. Німчук. Житомир : Видавництво Житомирського державного університету ім. І. Франка, 2006. 448 с.
- Мокиєнко В. М., Никитина Т. Г. Большой словарь русского жаргона. Санкт-Петербург : Издательство «Норинт», 2000. 720 с.
- Молдован А. М. «Слово о законе и благодати» Илариона : монографія / отв. ред.: Л. П. Жуковская, В. Ю. Франчук. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1984. 240 с.
- Московченко О. Семантико-морфемні питання походження слів *нав*, *мавка*, *лель*, *леля*. *Семантика мови і тексту* : матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції. Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2006. С. 137–139.
- Москаленко Л. Ідентифікаційні формули на позначення осіб в Актових книгах Полтавського полкового суду (1683 – 1740 рр.). *У силовому полі мови*.

- Інні Петрівні Ченізі* / упоряд.: Г. В. Воронич. Київ : ТОВ «КММ», 2011. С. 128–134.
- Москаленко Л. А. Ідентифікація осіб жіночої статі в «Актових книгах Полтавського полкового суду» (1683 – 1740 рр.). *Мовознавство*. 2009. № 6. С. 32–41.
- Москаленко Л. А. Ідентифікація осіб чоловічої статі в «Актових книгах Полтавського полкового суду» (1683 – 1740 рр.). *Мовознавство*. 2011. № 3. С. 50–64.
- Муромцев І. Загальноживана лексика. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Видання третє. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. С. 195.
- Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Харків : Видавництво «Вища школа», 1985. 152 с.
- Наєнко Г. М. Науковий текст середньоукраїнського періоду в лінгвостилістичному, текстолінгвістичному й комунікативно-функціональному висвітленні. Київ : Видавництво «Освіта України», 2013. 404 с.
- Нелюба А. М. «Гендерна лінгвістика» і малопродуктивні словотворчі засоби. *Лінгвістика* : збірник наукових праць. Луганськ, 2011. № 1. С. 135–137.
- Нелюба А. М. Жінки. Гендер. Словотвір. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. Харків, 2011. Т. 14. (Нова серія). С. 189–204.
- Нелюба А. Інвентаризація й кодифікація української морфемно-словотвірної термінології. *На сторожі слова* : збірник наукових праць на пошану професора Василя Грещука. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2019. С. 244–252.
- Нефедов Г. Ф. Изборник 1076 года: Из истории изучения. *Изборник 1076 года* / издание подгот. В. С. Гольшенко, В. Ф. Дубровина, В. Г. Демьянов, Г. Ф. Нефедов. Москва : Издательство «Наука», 1965. С. 7–29.
- Нечитайло О. І. Синоніми в лексикографії. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1987. 132 с.
- Нещименко Г. П. Отражение «гендерных» проблем в славянском словообразовании. *Відображення історії та культури народу в словотворенні* : доповіді ХІІ Міжнародної наукової конференції Комісії зі слов'янського словотворення / упорядк. та наук. редак. Н. Ф. Клименко і Є. А. Карпіловської. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. С. 192–207.
- Нещименко Г. П. Словообразование существительных женского рода со значением лица в современном чешском языке : автореф. дис... канд. филол. наук. Москва, 1961. 19 с.
- Нещименко Г. П. Словообразование существительных женского рода со значением лица в современном чешском языке. *Ученые записки Института славяноведения*. Москва, 1960. Т. ХІХ. С. 159–202.
- Нещименко Г. П. Существительные женского рода со значением лица в чешском и русском языке: тенденции развития. *Язык. Сознание. Коммуникация* : сборник научных статей. Москва : Издательство «Макс Прес». Вып. 38. С. 10–25.

- Нещименко Г. П. Явление асимметрии у существительных со значением лица в чешском языке. *Советское славяноведение*. 1966. № 2. С. 31–40.
- Невідомська Л., Лісняк С. Роль церковнослов'янської мови в релігійній сфері на різних етапах історичного розвитку України. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство*. Тернопіль : Осадца Ю. В., 2018. Вип. I (29). С. 40–45.
- Невідомська Л. Ще раз про сутність лексико-семантичної деривації. *Актуальні проблеми українського словотвору* / за ред. В. Грещука. Івано-Франківськ : Видавництво «Плай», 2002. С. 105–117.
- Низинская В. А. К вопросу о способах словообразования существительных адъективного типа склонения. *Актуальные проблемы русского словообразования*. Ташкент : Издательство «Укитувчи», 1976. С. 221–225.
- Низинская В. А. Словообразовательная структура существительных адъективного типа склонения в русской деловой письменности XV – XVII вв. : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Ташкент, 1978. 19 с.
- Николаев Г. А. Русское историческое словообразование. Казань : Издательство Казанского университета, 1987. 153 с.
- Николина Т. С. Воздействие прагматического фактора на гиперо-гипонимические отношения в лексике французского языка : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Минск, 2001. 17 с.
- Нікітіна Ф. О., Яковенко Й. М. Латиниця. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Видання третє. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. С. 304–305.
- Німчинов К. Українська мова у минулому і тепер. *Історія української мови* : хрестоматія / упоряд.: С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко. Київ : Видавництво «Либідь», 1996. С. 180–190.
- Німчук В. Аглютинація в лексичному словотворенні. *Актуальні проблеми українського словотвору* / за ред. В. Грещука. Івано-Франківськ : Видавництво «Плай», 2002. С. 7–13.
- Німчук В. В. Берестянські грамоти в Україні. *Мовознавство*. 1992. № 6. С. 11–14.
- Німчук В. В. Виникнення східнослов'янської писемності. *Бібліотечний вісник*. 2000. № 6. С. 3–16.
- Німчук В. В. Глаголиця. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Видання третє. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. С. 100–101.
- Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / відп. ред. С. П. Бевзенко. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1992. 416 с.
- Німчук В. В. Євсевієве Євангеліє 1283 р. як пам'ятка української мови. *Євсевієве Євангеліє 1283 року* : наукове видання / відп. ред. В. В. Німчук. Київ : Київський славістичний університет, 2001. С. 3–38.
- Німчук В. В. Київський Псалтир 1397 р. – пам'ятка північного діалекту української мови. *Український діалектологічний збірник: пам'яті Тетяни Назарової*. Київ : Видавництво «Довіра», 1997. Кн. 3. С. 218–231.

- Німчук В. В. Кирилиця. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Видання третє. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. С. 261–262.
- Німчук В. В. Лексеми *раб* та *слуга* в українських перекладах богослужбових текстів. *У силовому полі мови. Інні Петрівні Чепізі* / упоряд.: Г. В. Воронич. Київ : ТОВ «КММ», 2011. С. 148–155.
- Німчук В. В. Лексика давньоруської мови. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / ред. кол.: В. М. Русанівський (відп. ред.), В. Л. Карпова, В. В. Німчук, І. П. Чепіга. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1983. С. 29–163.
- Німчук В. В. Лексика пам'яток XI – XIII ст. як свідчення народної основи давньоруської літературної мови. *Жанри і стилі в історії української літературної мови* / відп. ред. Єрмоленко С. Я. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1989. С. 5–56.
- Німчук В. В. Пам'ятки української мови. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Видання третє. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. С. 473–475.
- Німчук В. В. Південні давньоруські говори – основа української мови. *Історія української мови* : хрестоматія / упоряд.: С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко. Київ : Видавництво «Либідь», 1996. С. 257–269.
- Німчук В. В. Походження української мови. *Етнічна та етнокультурна історія України* : у 3 т. / ред. О. Б. Діденко, Є. І. Мазніченко, К. В. Харченко; відп. ред. Г. А. Скрипник. Київ : Видавництво «Наукова думка», 2005. Т. 1. Кн. 2. С. 351–468.
- Німчук В. В. Початки літературних мов Київської Русі. *Мовознавство*. 1982. № 2. С. 21–31.
- Німчук В. В. Праслов'янська лексика. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / ред. кол.: В. М. Русанівський (відп. ред.), В. Л. Карпова, В. В. Німчук, І. П. Чепіга. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1983. С. 15–28.
- Німчук В. В. «Слово о полку Ігоревім» – велична пам'ятка культури східних слов'ян XII ст. : примітки. *Слово о плъку Игоревѣ, Игоря сына Святъславля, внука Ольгова* / підгот. давньорус. тексту і примітки В. В. Німчука. Київ : Видавництво «Дніпро», 1982. С. 47–77.
- Німчук В. Четья 1489 року в контексті сучасної україністики. *Українська мова*. 2014. № 4 (52). С. 12–31.
- Німчук В. Четья 1489 року в контексті сучасної україністики. *Українська мова*. 2015. № 1 (53). С. 3–35.
- Німчук В. В. Хрестоматія з історії української мови X – XIII ст. Київ – Житомир : Видавництво «Полісся», 2015. 352 с.
- Носкова В. В. Субстантиви лица и их соотношение с суффиксальными существительными : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Москва, 1971. 23 с.
- Огієнко І. Історія української літературної мови / упоряд., автор істор.-біограф. нарису і приміток М.С. Тимошик. Київ : Видавництво «Либідь», 1995. 296 с.

- Огієнко І. Українська вимова богослужбових текстів. *Дивослово*. 2007. № 11. С. 43–48.
- Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Репринт із вид. 1918 р. Київ : Видавництво «Абрис», 1991. 272 с.
- Огієнко І. Український літературний наголос : мовознавча монографія. Вінніпег : Видавництво «Наша культура», 1952. 304 с.
- Олексенко В. П. Інноваційні композитні утворення: лінгвістичний статус. *Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку*: збірник наукових праць / від. ред. В. А. Чабаненко. Запоріжжя : ЗНУ, 2006. С. 100–107.
- Олексенко В. Словотвірна категорія протилежності у сучасній українській мові. *Актуальні проблеми українського словотвору* / за ред. В. Грещука. Івано-Франківськ : Видавництво «Плай», 2002. С. 333–341.
- Осінчук Ю. В. Живомовні риси в Добриловому Євангелії 1164 року. *Добрилове Євангеліє 1164 року* / відп. ред. В. В. Німчук. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. С. 11–34.
- Павелко С. П. Неофіційні жіночі найменування в антропоніміці Гуцульщини. *Записки з ономастики* : збірник наукових праць / відп. ред. Ю. О. Карпенко. Одеса : Видавництво «Астропринт», 2002. Вип. 6. С. 50–62.
- Паўленка М. А. Нарысы па беларускаму словаўтварэнню. Жаночыя асабовыя намінацыі ў старабеларускай мове. Мінск : Выдавецтва БДУ, 1978. 135 с.
- Павличко С. Фемінізм / упоряд. та передмова Віри Агеєвої. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. 322 с.
- Павский Г. П. Филологическія наблюдения над составомъ русскаго языка. Второе разсужденіе. Санктпетербургъ, 1842. 356 с.
- Паламарчук Л. С. Розвиток лексики української мови в радянську епоху. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / ред. кол.: В. М. Русанівський (відп. ред.), В. Л. Карпова, В. В. Німчук, І. П. Чепіга. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1983. С. 557–659.
- Панченко Т. С. Нові явища в семантиці та словотворенні лексики в українській пресі початку ХХІ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2018. 20 с.
- Панькевич І. Пандекти Антіоха 1307 року. *Записки Наукового товариства імени Шевченка* : праці філологічної секції. Львів : Друкарня Наукового товариства імени Шевченка, 1917. Т. 123–124. С. 1–64.
- Пелешенко Ю. В. Другий південнослов'янський вплив і українська культура кінця ХІV – ХV ст. *Писемність Київської Русі і становлення української літератури* / від. ред. В. І. Кречотень. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1988. С. 138–166.
- Передрієнко В. А. Зміни в лексиці, пов'язані з загальною характеристикою людини. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / ред. кол.: В. М. Русанівський (відп. ред.), В. Л. Карпова, В. В. Німчук, І. П. Чепіга. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1983. С. 285–317.
- Передрієнко В. А. Лексика, пов'язана з загальною характеристикою людини. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / ред. кол.: В. М. Русанівський (відп. ред.), В. Л. Карпова, В. В. Німчук, І. П. Чепіга. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1983. С. 166–181.

- Передрієнко В. А. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі / відп. ред. І. К. Білодід. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1979. 144 с.
- Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. Москва : Издательство «Учпедгиз», 1956. 511 с.
- Пещак М. М. Стиль ділових документів XIV ст. (структура тексту) / відп. ред. І. П. Чепіга. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1979. 268 с.
- Пилипюк Н. Діва і мати: парадокси барокового портрета мудрости. *Україна XVII століття: суспільство, філософія, культура* : збірник наукових праць на пошану пам'яті проф. В. М. Нічик. Київ : Видавництво «Критика», 2005. С. 281–303.
- Пискун В. Т. Женские личные номинации в современном белорусском литературном языке (на материале спортивной терминологии) : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Минск, 1972. 23 с.
- Півторак Г. П. Алфавіт. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Видання третє. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. С. 20-22.
- Півторак Г. П. Гражданський шрифт. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Видання третє. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. С. 112–113.
- Півторак Г. П. Історико-лінгвістична славістика : вибрані праці / відп. ред. В. Г. Скляренко. Київ : Видавництво «Наукова думка», 2015. 512 с.
- Півторак Г. П. Письмо. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Видання третє. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. С. 497–499.
- Півторак Г. П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски» / відп. ред. В. Г. Скляренко. Київ : Видавництво «Академія», 2001. 152 с.
- Півторак Г. П. Українсько-південнослов'янські лексичні паралелі як джерело реконструкції ранньої історії слов'янських племен. *Мовознавство*. 2008. № 2–3. С. 13–23.
- Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова / відп. ред. В. Г. Скляренко. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1993. 200 с.
- Півторак Г. П. Формування і діалектна диференціація давньоукраїнської мови. (Історико-фонетичний нарис) / відп. ред. В. Г. Скляренко. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1988. 280 с.
- Піскун В. Т. Пра дэрывацыйную суадноснась аднакарэнных жаночых і мужчынскіх асабовых намінацый. *Веснік Беларускага дзяржаўнага універсітэта імя У. І. Леніна*. 1972. № 1. С. 65–68.
- Плискевич З. М. Морфологическая структура древнерусских агентивных существительных с основой на -а (-ја). *Исследования по словообразованию и лексикологии древнерусского языка*. Москва : Издательство «Наука», 1978. С. 35–53.

- Плискевич З. М. Морфонологические условия образования агентивных существительных с основой на *-a (ja)*. *Древнерусский язык. Лексикология и словообразование*. Москва : Издательство «Наука», 1975. С. 278–286.
- Повесть временных лет. Часть вторая. Приложения / статьи и комментарии Д. С. Лихачева; под ред. чл.-кор. В. П. Адриановой-Перетц. Москва – Ленинград : Издательство АН СССР, 1950. 556 с.
- Пода О. Ю. Фемінітиви і маскулінітиви як гендерні маркери журнальних заголовків у контексті гендерної політики західноукраїнських часописів для жінок. *Держава та регіони. Гуманітарні науки* : науково-виробничий журнал. 2008. № 3. С. 87–95.
- Покутський діалект. Покуття : історико-етнографічний нарис / гол. ред.: А. Королько. Львів : Видавництво «Манускрипт», 2010. С. 396–415.
- Покуття : історико-етнографічний нарис / гол. ред.: А. Королько. Львів : Видавництво «Манускрипт», 2010. 456 с.
- Полюга Л. М. Ієрархія значень при укладанні українських історичних словників. *Науковий збірник Ужгородського національного університету на честь Кирила Галаса*. Ужгород, 2001.
- Полюга Л. М. Основні засади словникарської праці (роздуми лексикографа). *Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку* : збірник наукових праць / відп. ред. В. А. Чабаненко. Запоріжжя : ЗНУ, 2006. С. 107–115.
- Пономаренко В. Ідіоматичність похідних іменників із загальним словотвірним значенням «носій ознаки». *Актуальні проблеми українського словотвору* / за ред. В. Грещука. Івано-Франківськ : Видавництво «Плай», 2002. С. 226–233.
- Пономарів О. Лексика грецького походження в українській мові. Київ : Видавництво «Просвіта», 2005. 127 с.
- Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Москва : Издательство Министерства просвещения РСФСР, 1958. Т. I – II. 536 с.
- Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Об изменении значения и заменах существительного. Москва : Издательство «Просвещение», 1968. Т. III. 552 с.
- Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Существительное. Прилагательное. Числительное. Местоимение. Член. Союз. Предлог. Москва : Издательство «Просвещение», 1985. Т. IV. Вып. I. 320 с.
- Потебня А. А. Мысль и язык. Київ: Видавництво «Синто», 1993. 192 с.
- Потиха З. А. Современное русское словообразование. Москва : Издательство «Просвещение», 1970. 384 с.
- Прикарпаття: спадщина віків / автор ідеї та гол. ред. М. Кугутяк. Львів : Видавництво «Манускрипт», 2006.
- Про рівність статей / під заг. ред. Мішеля де Манасейн; переклад з фр.; ред. Р. П. Пальчинський. Київ : Видавництво «Альтерпрес», 2007. 484 с.
- Протченко И. Ф. Лексика и словообразование русского языка советской эпохи. Социолингвистический аспект. Москва : Издательство «Наука», 1985. 352 с.
- Протченко И. Ф. Образование и употребление имен существительных женского рода – названий лиц в современном русском языке. *Статьи и исследования по русскому языку. Ученые записки Московского государственного педагогического института*. Москва, 1960. Т. 158. С. 41–138.

- Протченко І. Ф. Образование слов посредством субстантивации. *Лексика и словообразование русского языка советской эпохи. Социолингвистический аспект* / отв. ред. акад. Г. В. Степанов. Изд-е 2-е, дополн. Москва : Издательство «Наука», 1985. С. 234–285.
- Пузиренко Я. В. Агентивно-професійні назви осіб жіночої статі в лексикографічному описі та узусі : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2005. 21 с.
- Пушкарева Н. Л. Женщины Древней Руси. Москва : Издательство «Мысль», 1989. 287 с., 16 іл.
- Радева В. Семейно-родственная лексика – общность и национальная специфика в славянском словообразовании. *Відображення історії та культури народу в словотворенні* : доповіді XII Міжнародної наукової конференції Комісії зі слов'янського словотворення / упорядк. та наук. редак. Н. Ф. Клименко і Є. А. Карпіловської. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. С. 236–246.
- Редько Є. О. Типи і способи номінування осіб в українських арготичних системах : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Дніпропетровськ, 2016. 22 с.
- Роднина Л. А. Мова як елемент культури. *Мова і культура* / від. ред. В. М. Русанівський. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1986. С. 18–29.
- Роднина Л. А. Словообразовательная синонимика имен существительных в современном украинском языке : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Киев, 1970. 27 с.
- Романов С. М. Материнський та іменний коди у творчих біографіях Лесі Українки та Ольги Кобилянської. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово* : науковий журнал / гол. ред. В. М. Мойсишин. Івано-Франківськ, 2017. № 4(40), 2018. № 3(47). С. 304–314.
- Романова Н. П. Словообразование и языковые связи. Русско-украинско-польские языковые связи XVI – XVII вв. и вопросы словообразования. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1985. 190 с.
- Рудницький Я. Б. Слово й назва «Україна» / Українська Вільна Академія Наук. Вінніпег : Видавництво «Українська Книгарня», 1951. 132 с.
- Русанівський В. Давньоруська мова: міф чи реальність. *Історія української мови* : хрестоматія / упоряд.: С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко. Київ : Видавництво «Либідь», 1996. С. 251–256.
- Русанівський В. М. Етнолінгвістика. *Українська Літературна Енциклопедія* : у 5 т. / редкол.: І. О. Дзєверін (відп. ред.) та ін. Київ : Видавництво «Українська Рад. Енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1990. Т. 2: Д–К. С. 173.
- Русанівський В. М. Історія української літературної мови : підручник. Київ : Видавництво «АртЕк», 2001. 392 с.
- Русанівський В. М. Історія української мови. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Видання третє. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. С. 244–248.
- Русанівський В. М. Передмова. *Українські грамоти XV ст.* / підготовка тексту, вступна стаття і коментарі В. М. Русанівського. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1965. С. 5–23.

- Русанівський В. М. Семантичні процеси розвитку української лексики. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / ред. кол.: В. М. Русанівський (відп. ред.), В. Л. Карпова, В. В. Німчук, І. П. Чепіга. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1983. С. 660–715.
- Русанівський В. М. Слов'янські міжмовні зв'язки і формування функціональних стилів української літературної мови XVI – XVII ст. : доповідь на VII Міжнарод. з'їзді славистів. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1973. 28 с.
- Русанівський В. М. Старослов'янська мова. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Видання третє. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. С. 663–664.
- Русанівський В. М. Староукраїнська літературна мова. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Видання третє. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. С. 664–667.
- Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1988. 240 с.
- Русанівський В. М. У слові – вічність: (Мова творів Т. Г. Шевченка). Київ : Видавництво «Наукова думка», 2002. 240 с.
- Рабій-Карпинська С. Діалект Бойків. *Бойківщина – середня частина Українських Карпат* : Монографічний Збірник Матеріалів про Бойківщину з Географії, Історії, Етнографії, Побуту. Філадельфія – Нью-Йорк, 1980. С. 443–458.
- Самійленко С. П. Іменник. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол.: В. В. Німчук (відп. ред.), А. П. Грищенко, М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський, І. П. Чепіга. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1978. С. 16–128.
- Самійленко С. П. Нариси з історичної морфології української мови : посібник. Київ : Видавництво «Радянська школа», 1964. Ч. I. 236 с.; Київ : Видавництво «Вища школа», 1970. Ч. II. 192 с.
- Самойлова І. А. Процеси семантичної деривації в лексиці сучасної української літературної мови (на матеріалі неологізмів 70-90-х років ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1999. 16 с.
- Свенціцький І. Бучацьке Євангеліє. *Записки Наукового Товариства імені Шевченка* : наукова часопись / під ред. М. Грушевського. Львів : Друкарня Наукового Товариства імені Шевченка, 1911. Кн. V. Т. 105. С. 5–17.
- Свенціцький І. С. Елементи живої народної мови в пам'ятках української літературної мови у XIV – XVII сторіччях. *Питання українського мовознавства: до IV Міжнародного з'їзду славистів* / за ред. І. І. Ковалика. Львів : Видавництво Львівського університету, 1958. Кн. 3. С. 5–13.
- Свенціцький І. С. Західноукраїнські грамоти XIV – XV ст. *Питання українського мовознавства* / під ред. І. З. Петличного. Львів : Видавництво Львівського університету, 1957. Кн. 2. С. 3–27.
- Свенціцький І. С. Мова староруських творів світського змісту X – XIII ст. *Питання слов'янського мовознавства* / ред. кол.: І. Г. Галенко, І. І. Ковалик, М. Й. Онишкевич (відп. ред.) та ін. Львів : Видавництво Львівського університету, 1963. Кн. 7–8. С. 3–14.

- Свенціцький І. Мовні ознаки пам'яток українського письменства домонгольської доби. *Записки Наукового Товариства імени Шевченка* : праці філологічної секції / за ред. В. Сімовича. Львів : Друкарня Наукового Товариства імени Шевченка, 1937. Т. 155. С. 107–108.
- Свенціцький І. Нариси з історії української мови. *Історія української мови* : хрестоматія / упоряд.: С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко. Київ : Видавництво «Либідь», 1996. С. 120–136.
- Свенціцький І. С. Нариси про мову пам'яток староруського письменства XI віку. *Питання слов'янського мовознавства* / ред. кол.: В. І. Борковський (відп. ред.), М. С. Возняк, Р. М. Волков та ін. Львів : Видавництво Львівського університету, 1948. Кн. 1. С. 123–139.
- Свенціцький І. С. Питання про світський характер староруського письменства і його мови. *Питання слов'янського мовознавства* / ред. кол.: І. І. Ковалик, Є. В. Кротевич, О. Н. Мороз. Львів : Видавництво Львівського університету, 1958. Кн. 5. С. 56–67.
- Свенціцький І. С. Правопис рукописів староруської епохи. *Дослідження і матеріали з української мови* / редкол.: І. П. Крип'якевич, Л. Л. Гумецька, У. Я. Єдлінська та ін. Київ : Видавництво АН УРСР, 1959. Т. I. С. 3–9.
- Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Видавництво «Довкілля-К», 2006. 716 с.
- Семенюк С. Суфікс-закінчення -а в іменниках з модифікаційним значенням жіночої статі (кінець XVIII – XX ст.). *Актуальні проблеми українського словотвору* / за ред. В. Грещука. Івано-Франківськ : Видавництво «Плай», 2002. С. 413–423.
- Семенюк С. П. Формування словотвірної системи іменників з модифікаційним значенням жіночої статі в новій українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Запоріжжя., 2000. 20 с.
- Семенюк С. П. Формування словотвірної системи іменників з модифікаційним значенням жіночої статі в новій українській мові : дис. ... канд. філол. наук. Запоріжжя., 2000. 209 с.
- Сенів М. І. Основні способи й засоби ідентифікації жінки в писемних пам'ятках української мови XIV – XVIII ст. *З історії української лексикології*. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1980. С. 160-200.
- Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / пер. с англ. под ред. и с предисл. А. Е. Кибрика. 2-е издание. Москва : Издательство «Прогресс», 2002. 656 с.
- Симонова К. С. Українська мова у конфесійному письменстві XV ст. (на матеріалі «Четьї» 1489 р.). *Жанри і стилі в історії української літературної мови* / відп. ред. Єрмоленко С. Я. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1989. С. 56–79.
- Синявський О. Норми української літературної мови. Репринт із видання 1931 р. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. XX, 368 с.
- Сікорська З. С. Префіксально-суфіксальні іменники в сучасній українській мові. *Українська мова і література в школі*. 1986. № 4. С. 47–51.

- Сікорська З. Словотворчі частини похідного слова. *Актуальні проблеми українського словотвору* / за ред. В. Грещука. Івано-Франківськ : Видавництво «Плай», 2002. С. 89–97.
- Сімович О. І. Семантична характеристика традиційних слів-символів в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Львів, 1999. 21 с.
- Скляренко Вал. Г. Давні іменні префікси. *Культура слова*. 1993. № 44. С. 46–49.
- Скляренко Вал. Г. Образования с именными приставками в украинском языке : дис... канд. філол. наук. Киев, 1987. 166 с.
- Скляренко Віт. Г. Звідки походить назва *Україна*. *Україна*. 1991. № 1. С. 20, 39.
- Скляренко Віт. Г. Походження назви *Русь*. *Мовознавство*. 2011. № 3. С. 16–25.
- Скляренко Віт. Г. Праслов'янська акцентологія : монографія. Київ : Видавництво «Українська книга», 1998. 344 с.
- Скляренко Віт. Г. Праслов'янські інтонації та їх відбиття в українській мові. *Історія української мови. Фонетика* / ред. кол. : В. В. Німчук (відп. ред.), М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1979. С. 330–344.
- Скляренко Віт. Г. Русь і варяги. Історико-етимологічне дослідження / відп. ред. Г. П. Півторак. Київ : Видавництво «Довіра», 2006. 97 с.
- Сколоздра О. Р. Онімна та апелятивна номінація особи в малій прозі Івана Франка : дис... канд. філол. наук. Львів, 2008. 282 с.
- Словотвір сучасної української літературної мови / відп. ред. М. А. Жовтобрюх. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1979. 406 с.
- Смаль-Стоцький С. Питання про східньословянську прамову. *Записки Наукового Товариства імени Шевченка : праці філологічної секції* / за ред. В. Сімовича. Львів : Друкарня Наукового Товариства імени Шевченка, 1937. Т. 155. С. 1–5.
- Смаль-Стоцький С. Розвиток поглядів про сім'ю слов'янських мов і їх взаємне споріднення. *Історія української мови : хрестоматія* / упоряд. : С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко. Київ : Видавництво «Либідь», 1996. С. 48–119.
- Совтис Н. Концепт «мати» у творах Л. Е. Венглінського. *Київські полоністичні студії* / наук. ред. та упоряд. Р. Радишевський. Т. XXVI. Київ : ТОВ «ДІА», 2015. С. 444–449.
- Соколова С., Залізняк Г. Особливості сучасної мовної ситуації України у дзеркалі соціології та соціолінгвістики *Українська мова*. 2018. № 2. С. 3–19.
- Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові. Київ : Видавництво «Наукова думка», 2003. 284 с.
- Сологуб Н. М. Мовний світ Олеса Гончара / відп. ред. : В. М. Русанівський. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1991. 138 с.
- Сологуб Н. Словник мови письменників. *Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка* : збірник наукових праць / від ред. В. Г. Скляренко. Київ, 2007. С. 133–138.
- Сосюр Ф. Курс загальної лінгвістики / пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко. Київ : Видавництво «Основи», 1998. 324 с.
- Ставицька Л. О. Естетика слова у художній літературі 20-30 рр. ХХ ст. (системно-функціональний аспект) : дис. ... д-ра філол. наук. Київ, 1996. 308 с.

- Ставицька Л. О. Гендерна лінгвістика: українська перспектива. *Українська мова*. 2004. № 3. С. 58–66.
- Ставицька Л. Український жаргон : словник: близько 4070 слів і понад 700 стійких словосполучень. Київ : Видавництво «Критика», 2005. 496 с.
- Степанова М. Д., Фляйшер В. Теоретические основы словообразования в немецком языке. Москва : Издательство «Высшая школа», 1984. 264 с.
- Стишов О. А. Нові тенденції в словотворенні української і російської мов кінця ХХ – початку ХХІ ст. *Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку* : збірник наукових праць / відп. ред. В. А. Чабаненко. Запоріжжя : ЗНУ, 2006. С. 128–145.
- Стишов О. А. Номінації осіб у сучасній українській мові (на матеріалі дискурсу ЗМІ). *Мовознавство*. 2012. № 6. С. 23–37.
- Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). 2-ге видання. Київ : Видавництво «Пугач», 2005. 388 с.
- Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття. Тернопіль : Видавництво «Астон», 2002. 352 с.
- Сукаленко Т. Метафоричне вираження концепту ЖІНКА в українській мові : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 240 с.
- Сукаленко Т. Типізовані образні парадигми словесного втілення концепту *жінка* в українській мові. *Українська мова*. 2010. № 3. С. 81–98.
- Сулима М. Втеча жінки з дому як злочин і як сюжет. *Україна ХVІІ століття: суспільство, філософія, культура* : збірник наукових праць на пошану пам'яті проф. В. М. Нічик. Київ : Видавництво «Критика», 2005. С. 545–551.
- Суффиксальное словообразование существительных в восточнославянских языках ХV – ХVІІ вв. / отв. ред. акад. В. И. Борковский. Москва : Издательство «Наука», 1974. 224 с.
- Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / за заг. ред. акад. І. К. Білодіда; відп. ред. М. А. Жовтобрюх. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1973. 440 с.
- Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. акад. І. К. Білодіда; відп. ред. В. М. Русанівський. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1969. 584 с.
- Тараненко О. О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець ХХ – ХХІ ст.). Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. 246 с.
- Тараненко О. О. Внутрішня форма слова. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Видання третє. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. С. 85
- Тараненко О. О. Деєтимологізація. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Видання третє. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. С. 137.
- Тараненко О. О. Лексичне значення. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін.

- Видання третє. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. С. 320–322.
- Тараненко О. О. Українсько-російські мовні контакти *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Видання третє. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. С. 770–773.
- Тараненко О. О. Формування нової системи соціальних цінностей і пріоритетів українського суспільства (на матеріалах української мови кінця ХХ – початку ХХІ ст.). *Мовознавство*. 2014. № 5. С. 14–34.
- Тараненко А. А. Языковая семантика в ее динамических аспектах (основные семантические процессы). Київ : Видавництво «Наукова думка», 1989. 256 с.
- Терещенко С. І. Шляхи формування лексичної синоніміки української мови (явища синонімізації і десинонімізації) : автореф. дис... канд. філол. наук. Київ, 1996. 23 с.
- Тимченко Є. Курс історії українського язика. Вступ і фонетика. Київ : Державне видавництво України, 1927. 170 с.
- Тимченко Є. Слов'янська одність і становище української мови в слов'янській родині. *Історія української мови* : хрестоматія / упоряд.: С.Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко. Київ : Видавництво «Либідь», 1996. С. 38–47.
- Ткаченко О. Б. Запозичення. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Видання третє. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. С. 203.
- Ткаченко О. Б. Іншомовні слова. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Видання третє. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. С. 238–239.
- Ткаченко О. Б. Мова і національна ментальність (спроба сучасного синтезу). Київ : Видавництво «Грамота», 2006. 237 с.
- Ткаченко О. Б. Українська мова і мовне життя світу / відп. ред. Г. П. Півторак. Київ : Видавництво «Спалах», 2004. 272 с.
- Токар В. П. Історія суфікса *-к(а)* в українській мові / відп. ред. Д. Х. Баранник. Дніпропетровськ : ДДУ, 1959. 50 с.
- Токар В. П. Очерк исторического образования имен существительных в украинском языке (суффиксы *-к(а)*, *-ок*, *-щик* и их производные) : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Одесса, 1963. 22 с.
- Толочко П. П. Київська Русь / ред. М. Т. Максименко. Київ : Видавництво «Абрис», 1996. 360 с.
- Трубачев О. Н. История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя / отв. ред. С. Б. Бернштейн. Москва : Издательство АН СССР, 1959. 212 с.
- Трубачев О. Н. Этимологические исследования и лексическая семантика. *Принципы и методы семантических исследований*. Москва : Издательство Наука, 1976. С. 147–179.
- Трубачев О. Н. Этногенез и культура древнейших славян: лингвистические исследования. Москва : Издательство «Наука», 1991. 272 с.

- Українки в історії / за заг. ред. В. Борисенко. 2-ге вид., стереотипне. Київ : Видавництво «Либідь», 2006. 328 с.; іл.
- Українки в історії: нові сторінки / відп. ред. В. Борисенко. Київ : Видавництво «Либідь», 2010. 264 с.; іл.
- Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали / за ред. Л. Масенко. Київ : «Києво-Могилянська академія», 2005. 400 с.
- Улуханов И. С. Единицы словообразовательной системы русского языка и их лексическая реализация. Москва : Институт русского языка имени В. В. Виноградова РАН, 1996. 222 с.
- Улуханов И. С. Историческое словообразование. Историческая лексикология. Москва : ООО «ЛЕКСРУС», 2012. 367 с.
- Улуханов И. С. К вопросу об отражении в словообразовании явлений реального мира. *Відображення історії та культури народу в словотворенні* : доповіді XII Міжнародної наукової конференції Комісії зі слов'янського словотворення / упорядк. та наук. редак. Н. Ф. Клименко і Є.А. Карпіловської. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. С. 298–307.
- Улуханов И. С. Словообразовательная семантика в русском языке / отв. ред. Н. Ю. Шведова. Издание второе, стереотипное. Москва : Издательство «Эдиториал УРСС», 2001. 256 с.
- Фадеев О. Долітописна історія України / переклав з рос. В. Шовкошитний. Київ : Видавництво «Український пріоритет», 2016. 424 с.
- Фаріон І. Д. Антропонімійна система Верхньої Наддністрянщини кінця XVIII – початку XIX ст. (прізвищеві назви) : дис. ... канд. філол. наук. Львів, 1996. 237 с.
- Фаріон І. Д. Мова – краса і сила: Суспільно-креативна роль української мови в XI – середині XIX ст. 2-ге видання. Львів : Видавництво «Львівська політехніка», 2007. 212 с.
- Фаріон І. Д. Суспільний статус староукраїнської (руської) мови у XIV – XVII століттях: мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива : монографія. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2015. 656 с.
- Федурко М. Ю. Морфологія відіменникового словотворення. Київ – Дрогобич : Видавництво «Вимір», 2003. 272 с.
- Федурко М. Ю. Словотвірна морфологія українських фемінативів у лінгвокультурологічному аспекті. *Відображення історії та культури народу в словотворенні* : доповіді XII Міжнародної наукової конференції Комісії зі слов'янського словотворення / упорядк. та наук. редак. Н. Ф. Клименко і Є. А. Карпіловської. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. С. 433–442.
- Фекета И. И. Женские личные названия в украинском языке (образование и употребление) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Киев, 1969. 22 с.
- Фекета І. І. Жіночі особові назви в українській мові (творення і вживання) : дис. ... канд. філол. наук. Ужгород, 1968. 369 с.
- Фенько Л. І. Назви жителів жіночої статі в українській мові. *Питання словотвору* / за ред. І. І. Ковалика. Київ : Видавництво «Вища школа», 1979. С. 148–150.

- Филин Ф. П. О слове и вариантах слова. *Морфологическая структура слова в языках различных типов*. Москва, Ленинград : Издательство АН СССР, 1963. С. 128–133.
- Филин Ф. П. О терминах родства и родственных отношений в древнерусском литературном языке. *Язык и мышление*. Москва, Ленинград, 1948. XI. С. 329–346.
- Филин Ф. П. Очерки по теории языкознания. Москва : Издательство «Наука», 1982. 336 с.
- Филин Ф. П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков. Ленинград : Издательство «Наука», 1972. 656 с.
- Філоненко С. Концепція особистості жінки в українській жіночій прозі 90-х років ХХ століття : монографія. Київ – Ніжин : Видавництво «Аспект-Поліграф», 2006. 158 с.
- Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1976–1986. Т. 1–50.
- Франко І. Літературна мова і діалекти. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Видавництво «Наукова думка», 1982. Т. 37. С. 205–210.
- Франчук В. Ю. Киевская летопись. Состав и источники в лингвистическом освещении / отв. ред. Н. Н. Пилинский. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1986. 184 с.
- Франчук В. Ю. Хлебниковський список Галицько-Волинського літопису як пам'ятка староукраїнської мови XVI ст. *Галицько-Волинський літопис: Дослідження. Текст. Коментар* / за ред. М. Ф. Котляра. Київ : Видавництво «Наукова думка», 2002. С. 60–74.
- Фурса В. М. Семантико-граматичне та словотвірне освоєння невідмінюваних імен : монографія. Київ : Інститут української мови НАН України, 2005. 252 с.
- Хацкевич В. Б. Суффиксальное словообразование существительных (суффиксы лица) в современном белорусском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Минск, 1956. 13 с.
- Хохлачева В. Н. Изменения в словообразовании имен лиц женского пола, соотносительных с именами лиц мужского пола. *Очерки по исторической грамматике*. Москва : Издательство «Наука», 1964. С. 75–86.
- Хохлачева В. Н. Суффиксальное словообразование существительных в восточнославянских языках XV – XVII вв. Москва : Видавництво «Наука», 1974. 224 с.
- Худаш М. Л. З історії української антропонімії. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1977. 236 с.
- Худаш М. Л. Лексика українських ділових документів кінця XVI – поч. XVII ст. (на матеріалі Львівського Ставропігійського братства). Київ : Видавництво АН УРСР, 1961. 162 с.
- Царалунга І. Б. Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові XIV – XV : монографія. Хмельницький : ФОП Гонта А. С., 2017. 448 с.
- Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри : монографія / відп. ред. А. М. Поповський. Дніпропетровськ : Видавництво «Наука і освіта», 1998. 324 с.

- Цейтлин Р. М. Лексика старославянського язика. Москва : Видавництво «Наука», 1977. 336 с.
- Циганенко Г. П. Словотвірне значення як категорія дериватології. *Словотвірна семантика східнослов'янських мов*. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1983. С. 5–17.
- Чабаненко В. А. Основи мовної експресії. Київ : Видавництво «Вища школа», 1984. 167 с.
- Чепіга І. П. Виробнича лексика. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / ред. кол.: В. М. Русанівський (відп. ред.), В. Л. Карпова, В. В. Німчук, І. П. Чепіга. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1983. С. 218–234.
- Чепіга І. П. Головні тенденції розширення лексичного складу. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / ред. кол.: В. М. Русанівський (відп. ред.), В. Л. Карпова, В. В. Німчук, І. П. Чепіга. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1983. С. 280–285.
- Чепіга І. П. Розширення виробничої лексики. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / ред. кол.: В. М. Русанівський (відп. ред.), В. Л. Карпова, В. В. Німчук, І. П. Чепіга. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1983. С. 422–456.
- Чепіга І. П. Пересопницьке Євангеліє – унікальна пам'ятка української мови. *Пересопницьке Євангеліє 1556 – 1561: Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик* / вид. підгот. І. П. Чепіга; наук. ред. В. В. Німчук. Київ : Інститут української мови НАН України, 2011. С. 13–54.
- Черниш Т. Категорії синхронії та діахронії і розуміння характеру їхнього співвідношення у новітній лінгвістиці. *На сторожі слова* : збірник наукових праць на пошану професора Василя Грещука. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2019. С. 392–400.
- Черниш Т. О. Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні. Гніздовий підхід : монографія. Київ : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2003. 480 с.
- Черных П. Я. Очерк русской исторической лексикологии. Москва : Издательство МГУ, 1956. 234 с.
- Чернышева М. И. Именования Богородицы в древнерусской письменности : около 500 лексических единиц с объяснениями и комментариями. Москва : Издательство «ЛЕНАНД», 2017. 328 с.
- Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття. Ужгород : Видавництво Ужгородського університету, 2008. 671 с.
- Чучка П. П. Андронім. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Видання третє. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. С. 26.
- Чучка П. П. Розвиток імен і прізвищ. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / ред. кол.: В. М. Русанівський (відп. ред.), В. Л. Карпова, В. В. Німчук, І. П. Чепіга. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1983. С. 592–620.
- Шанский Н. М. Основы словообразовательного анализа. Москва : Издательство «Учпедгиз», 1953. 56 с.

- Шанский Н. М. Очерки по русскому словообразованию. Москва : Издательство МГУ, 1968. 310 с.
- Шанский Н. М., Тихонов А. Н. Современный русский язык. Словообразование. Морфология. Москва : Издательство «Просвещение», 1987. 254 с.
- Шахматов А. А. Из трудов А. А. Шахматова по современному русскому языку. Москва : Издательство «Учпедгиз», 1952. 272 с.
- Шахматов А. А. Очерк современного русского литературного языка. Москва : Издательство «Учпедгиз», 1941. 288 с.
- Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. Москва, Ленинград : Издательство АН СССР. 1941. 620 с.
- Шведова Н. Ю., Лопатин В. В. Слово и грамматические законы языка. Имя. Москва : Издательство «Наука», 1989. 352 с.
- Шевельов Ю. Исторична фонологія української мови / переклад з англ. С. Вакуленка, А. Даниленка ; ред. Л. Ушкалов. Харків : Видавництво «Акта», 2002. 1056 с.
- Шевельов Ю. Історія української мови: давня доба (XI – XIV ст.). *Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947 – 1953 рр.)* / упорядк. Л. Белея, Л. Нуждак; вступ. стаття, примітки Л. Белея. Київ : Видавництво «Темпора», 2012. С. 450–453.
- Шевельов Ю. Назва “Русь”. *Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947 – 1953 рр.)* / упорядк. Л. Белея, Л. Нуждак; вступ. стаття, примітки Л. Белея. Київ : Видавництво «Темпора», 2012. С. 447–450.
- Шевельов Ю. Портрети українських мовознавців. Київ : Видавничий дім «КМ Академія», 2002. 132 с.
- Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 – 1941). Стан і статус. Чернівці : Видавництво «Рута», 1998. 208 с.
- Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не вітчоруська мова? З проблем східнослов'янської глотогонії. *Історія української мови : хрестоматія / упорядк.: С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко.* Київ : Видавництво «Либідь», 1996. С. 191–205.
- Шевчук З. С. Вербалізація мовного портрета жінки (на матеріалі сучасної української жіночої прози) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2017. 20 с.
- Шипнівська О. О. Місце словотворення в розвитку сучасного українського лексикону. *Мовознавство.* 2012. № 1. С. 55–63.
- Шелухин С. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів. Прага, 1936 р. / відп. за випуск П. Пупін. Дрогобич : Видавництво «Бескид», 1992. 248 с.
- Шилдз К. Заметки о происхождении основообразующих формантов в индоевропейском. *Вопросы языкознания.* 1990. № 5. С. 12-17.
- Широкоград Е. Ф. Качественные имена существительные – обозначения лица в древнем русском книжно-письменном языке в свете учения А. А. Потебни об эволюции имени. *Олександр Потебня: сучасний погляд* : матеріали міжнарод. читань, присвячених 170-річчю від дня народження фундатора Харк. філол. школи. Харків : Видавництво «Майдан», 2006. С. 105–113.
- Шкіцька І. Ю. Гендерний вимір маніпулятивного дискурсу. *Мовознавство.* 2012. № 1. С. 64–72.

- Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики. Москва : Издательство «Наука», 1973. 280 с.
- Штефуца В. Угорські запозичення в українській мові XIV – XV століть. *Писемні пам'ятки: сучасне прочитання* / редкол.: Г. Дидик-Меуш (відп. ред.), Н. Багнюк, Ю. Осінчук. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. С. 179–184.
- Шумицька Г. В. Словотвір апелятивних іменників у північнолемківських говірках української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Ужгород, 2001. 19 с.
- Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: мова, культура, влада. Київ : Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, 2000. 285 с.
- Янко-Триницкая Н. А. Наименование лиц женского пола существительными женского и мужского рода. *Развитие словообразования современного русского языка* / под ред. А. Е. Земской, Д. И. Шмелева. Москва : Издательство «Наука», 1966. С. 167–210.
- Янценецкая М. Н. Семантические вопросы теории словообразования. Томск : Издательство Томского университета, 1979. 242 с.
- Янценецкая М. Н. Суффиксы имен прилагательных и существительных. *Вопросы словообразования в индоевропейских языках*. Томск : Издательство Томского университета, 1978. Вып. 2. С. 34–55.
- Яремко Я. П. Нариси з історії української військової термінології : монографія / наук. ред. В. М. Винницький. Видання друге, виправлене і доповнене. Дрогобич : ПП «Посвіт», 2013. 412 с.
- Bilaniuk L. Gender, language attitudes and language status in Ukraine. *Language in Society*. Cambridge University Press, 2003. Vol. 32 (1). pp. 47–78.
- Błaszowska H. Asymmetrien in der Bildung und im Gebrauch femininer und maskuliner Personenbezeichnungen im Deutschen und im Polnischen. *Studia Germanica Posnaniensia*. 2002. 28. S. 19–34.
- Błaszowska H. Weibliche Personenbezeichnungen im Deutschen und Polnischen aus der Sicht der feministischen Sprachkritik. *Dysertacje Wydziału Neofilologii UAM w Poznaniu 5*. Poznań : Wydział Neofilologii UAM w Poznaniu, 2016. 296 s.
- Błaszowska H. Zur sprachlichen Ungleichbehandlung von Frauen und Männern im System der deutschen Personenbezeichnungen. *Studia Germanica Posnaniensia*. 1995. 21. S. 12–17.
- Bogucka M. Białogłowa w dawnej Polsce. Kobieta w społeczeństwie polskim XVI–XVIII wieku na tle porównawczym. Warszawa : Wydawnictwo Trio, 1998. 225 s.
- Bozděchová I. Kompozita w proměňách moderní české slovní zásoby odborné a neologické. *Відображення історії та культури народу в словотворенні* : доповіді XII Міжнародної наукової конференції Комісії зі слов'янського словотворення / упорядк. та наук. редак. Н. Ф. Клименко і Є. А. Карпіловської. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. С. 35–46.
- Bräuer H. Slavische Sprachwissenschaft. Berlin : De Gruyter, 1969. Band II und III. Formenlehre. T. 1. 190 s.; T. 2. 160 s.
- Breznik I. S. Razvojna dinamika obrazil za nomina agentis v slovenskem jeziku od konca 19. do začetka 21. Stoletja. *Відображення історії та культури народу в словотворенні* : доповіді XII Міжнародної наукової конференції Комісії зі

- слов'янського словотворення / упорядк. та наук. редак. Н. Ф. Клименко і Є.А. Карпіловської. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. С. 272–285.
- Brugmann K., Delbrück B. Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. Strassburg : K. J. Trübner, 1897. 686 p.
- Brugmann K. Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen. Berlin : Walter de Gruyter, 1970. 777 p.
- Cameron D. Feminism and Linguistic Theory. London : Palgrave Macmillan, 1992. 257 p.
- Choi P. Femininity and the Physically Active Woman. London; New York : Routledge, 2000. 136 p.
- Długosz-Kurczabowa K., Dubisz S. Gramatyka historyczna języka polskiego. Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2006. 580 s.
- Dokulil M. Tvoření slov v češtině I. Teorie odvozování slov. Praha : Academia, 1962. 263 s.
- Doroszewski W. Rozmowy o języku. Warszawa–Kraków, 1948. Ser. I. S. 66–75; 1951. Ser. II. S. 90–92; 1952. Ser. III. S. 11–18; 1954. Ser. IV. S. 332–335.
- Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1969. 327 s.
- Greenberg M. L. A Short Reference Grammar of Standard Slovene. USA : Duke University / University of North Carolina, 2006. 183 p.
- Grochowska M., Wierzbicka A. Produktywne typy słotwórcze nazw żeńskich we współczesnej polszczyźnie. *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Linguistica*. Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2015. Nr. 49. S. 45–54.
- Grzegorzczkowska R., Puzynina J. Słotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne rodzime. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1979. 324 s.
- Grzegorzczkowska R. Zarys słotwórstwa polskiego. Słotwórstwo opisowe. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1979. 96 s.
- Guzaerova R., Sabolová D., Kosova V. Russian feminine nouns with suffix -k(a) in the modern mediaspace. Portoviejo, Manabí, Ecuador : Revista San Gregorio, 2018. Vol. 25. pp. 37–42.
- Handbuch der sprachwissenschaftlichen Russistik und ihrer Grenzdisziplinen. Wiesbaden : Harrassowitz Verlag. 1999. 1342 p.
- Harding S. The Science Question in Feminism. Ithaca and London : Cornell University Press, 1986. 273 p.
- Horecký J., Buzássyová K., Bosák J. Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava : «Veda», 1989. 430 s.
- Hrycak A. Foundation Feminism and the Articulation of Hybrid Feminisms in Post-Socialist Ukraine. *East European Politics and Societies. The American Council of Learned Societies*. 2006. Vol. 20(1). pp. 69–100.
- Jadacka H. Kultura języka polskiego: fleksja, słotwórstwo, składnia, Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 2006. 256 s.
- Janicka A. Postępowy tradycjonalista. Zygmunt Gloger obraz kobiety XVIII i XIX wieku. *Київські полоністичні студії / наук. ред. та упоряд. Р. Радішевський*. Т. XXVI. Київ : ТОВ «ДІА», 2015. С. 218–230.

- Kaczmarek L., Skubalanka T., Grabias S. Słownik gwary studenckiej. Lublin : Wydawnictwo UMCS, 1994. 328 s.
- Karwatowska M., Szypra-Kozłowska J. Lingwistyka płci. Ona i on w języku polskim, Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2010. 294 s.
- Key M. R. Male / Female Language. With a Comprehensive Bibliography. Second Edition. Littlefield : Scarecrow Press, 1996. 350 p.
- Klemensiewicz Z. Historia języka polskiego. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1980. 800 s.
- Klemensiewicz Z. Tytuły i nazwy zawodowe kobiet w świetle teorii i praktyki. *Język Polski*. 1957. XXXVII. S. 101–119.
- Kleszczowa K. Rola słowotwórstwa w przejmowaniu i stabilizacji pożyczek (na przykładzie polskich ukrainizmów). *Відображення історії та культури народу в словотворенні* : доповіді XII Міжнародної наукової конференції Комісії зі слов'янського словотворення / упорядк. та наук. редак. Н. Ф. Клименко і Є. А. Карпіловської. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. С. 110–119.
- Kleszczowa K. Staropolskie kategorie słowotwórcze i ich perspektywiczna ewolucja. Rzeczowniki. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1998. 186 s.
- Kreja B. Słowotwórstwo nazw żeńskich we współczesnym języku polskim. *Język Polski*. 1964. XLIV. S. 129–140.
- Kubiszyn-Mędrala Z. Żeńskie nazwy tytułów i zawodów w słownikach współczesnego języka polskiego. *LingVaria*. 2007. R. 2. Nr. 1. S. 31–40.
- Łaziński M. Czy gramatyka może przeszkadzać w rozmowie kobiety i mężczyzny? *Bariery i pomosty w komunikacji językowej Polaków*. Lublin, 2005. S. 119–146.
- Łaziński M. O panach i paniach. Polskie rzeczowniki tytułowe i ich asymetria rodzajowo-płciowa. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006. 360 s.
- Litosseliti L., Sunderland J. Gender Identity and Discourse Analysis. Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2002. 337 p.
- Martincová O. Problematika neologismu v spisovné češtině. Praha : Univerzita Karlova 1983.
- Marsh R. J. Women in Russia and Ukraine. New York : Cambridge University Press, 1996. 353 p.
- Mills M. H. Slavic Gender Linguistics. Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1999. 251 p.
- Nagórko A. Procesy słowotwórcze a sekularyzacja. *Відображення історії та культури народу в словотворенні* : доповіді XII Міжнародної наукової конференції Комісії зі слов'янського словотворення / упорядк. та наук. редак. Н. Ф. Клименко і Є. А. Карпіловської. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. С. 281–191.
- Nagórko A. Zarys gramatyki polskiej. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007. 332 s.
- Nowosad-Bakalarczyk M. Płeć a rodzaj gramatyczny we współczesnej polszczyźnie. Lublin : Wydawnictwo UMCS, 2009. 192 s.
- Nübling D., Dammel A., Duke J., Szczepaniak R. Historische Sprachwissenschaft des Deutschen. Eine Einführung in die Prinzipien des Sprachwandels. Tübingen : Narr, 2008.

- Nübling D., Fahlbusch F., Heuser R. *Namen. Eine Einführung in die Onomastik.* Tübingen : Narr Francke Attempto, 2012.
- Nübling D. Zur lexikografischen Inszenierung von Geschlecht. Ein Streifzug durch die Einträge von *Frau* und *Mann* in neueren Wörterbüchern. *Zeitschrift für Germanistische Linguistik.* 2009. 37/3. pp. 593–633.
- Nübling D. Von der «Jungfrau» zur «Magd», vom «Mädchen» zur «Prostituierten»: Die Pejorisierung der Frauenbezeichnungen als Zerrspiegel der Kultur und als Effekt männlicher Galanterie? *Riecke J. Historische Semantik. Jahrbuch für Germanistische Sprachgeschichte.* Bd. 1. Berlin / New York, 2011. S. 344–359.
- Ochmann D. *Nowe wyrazy złożone o podstawie zdezintegrowanej w języku polskim.* Kraków, 2004. 250 s.
- Palmer G. B. *Toward a Theory of Cultural Linguistics.* Texas : University of Texas Press, 1996. 348 p.
- Pavlenko A., Blackledge A., Piller I., Teutsch-Dwyer M. *Multilingualism, Second Language Learning, and Gender.* Berlin, New York : Mouton de Gruyter, 2001. 367 p.
- Reacke J., Radeva V., Avramova C., Baltova J. Zur Rolle der Wortbildung im Lexikon des Jargons (am Beispiel des Serbischen mit Seitenblicken auf das Russische). *Slovoobrazuvane s leksikologija.* Sofija. 2009. S. 385–400.
- Reacke J. Zum Wortspiel in der Wortbildung des Jargons. *Відображення історії та культури народу в словотворенні : доповіді XII Міжнародної наукової конференції Комісії зі слов'янського словотворення / упорядк. та наук. редак. Н. Ф. Клименко і Є. А. Карпіловської.* Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. С. 247–261.
- Redko Y. *Feminitives in the Ukrainian Argot: Attempt of Complex Analysis.* Bucharest : Editura Universitaria, 2016. 170 p.
- Rudolf-Ziółkowska E. *Imiennictwo lwowian. Kobiety w grecko-katolickich księgach metrykalnych z XVIII wieku. Писемні пам'ятки: сучасне прочитання / редкол.: Г. Дидик-Меуш (відп. ред.), Н. Багнюк, Ю. Осінчук.* Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. С. 149–155.
- Sajewicz M. *Derywacja sufiksalna osobowych nazw subiektów w nadnarwiańskich gwarach białoruskich Białostoczczyzny. Deverbativa, deadiectiva.* Lublin : Wydawnictwo UMCS, 2002. 521 s.
- Šerech Y. *Probleme der Bildung des Zahlwortes als Redeteil in den slavischen Sprachen.* Lund, 1952. 171 s.
- Shevelov G. Y. *A Prehistory of Slavic: the Historical Fonology of Common Slavic.* New York : Columbia University Press, 1965. 662 s.
- Siatkowski J. *Słowiańskie nazwy wykonawców zawodów w historii i dialektach.* Warszawa : Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2005. 378 s.
- Sławski F. *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego. Słownik prasłowiański.* Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1974. T. 1. S. 43–141.
- Słowotwórstwo: nominacja / red. nauk. I. Ohnheiser.* Innsbruck: University of Innsbruck; Opole : Uniwersytet Opolski, 2003. 541 s.
- Smółkowa T. *Neologizmy we współczesnej leksyce polskiej.* Kraków : Instytut Języka Polskiego, 2001. 194 s.

- The Handbook of Language and Gender / ed. J. Holmes, M. Meyerhoff. Blackwell Publishing Ltd, 2003. 759 p.
- Travniček F. Mluvnice spisovné češtiny. Praha : Melantrich, 1948. Část I. Hláskoslovi – Mluvnice spisovné češtiny. 871 s.; 1949. Část II. Skladba. 788 s.
- Trier J. Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. Die Geschichte eines sprachliches Feldes. Bd. 1: Von den Anfängen bis zum Beginn des 13. Jahrhunderts. Heidelberg: Winter, 1931. 347 s.
- Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen / za red. Fr. Daneše, M. Dokulila, J. Kuchaře. Praha : Academia, 1967. 780 s.
- Unterbeck B. (part I) and Rissanen M., Nevalainen T. and Saari M. (part II) Gender in Grammar and Cognition: I: Approaches to Gender. II: Manifestations of Gender. Berlin : Walter de Gruyter, 2000. 882 p.
- Walter H. Russisch-Deutsches Wörterbuch des Drogenslangs / red. V. Mokienko. Frankfurt / Main : Peter Lang GmbH. 2003. 206 p.
- Waszakowa K. Adaptacja słowotwórcza i semantyczna zapożyczeń we współczesnej polszczyźnie. *Відображення історії та культури народу в словотворенні : доповіді XII Міжнародної наукової конференції Комісії зі слов'янського словотворення / упорядк. та наук. редак. Н. Ф. Клименко і Є. А. Карпіловської. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. С. 47–59.*
- Waszakowa K. Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny. Warszawa : WUW, 2005.
- Waszakowa K. Przejawy tendencji do internacjonalizacji w systemach słowotwórczych języków zachodniosłowiańskich. *Słowotwórstwo: nominacja / red. nauk. I. Ohnheiser. Innsbruck : University of Innsbruck; Opole : Uniwersytet Opolski, 2003. S. 78–102.*
- Weatherall A. Gender, Language and Discourse. London : 1st Edition, 2003. 192 p.
- Wiek kobiet w literaturze / red. J. Zacharska, M. Kochanowski. Białystok : Wydawnictwo Trans Humana, 2002. 391 s.
- Wojtyła-Świerzowska M. Prasłowiańskie nomen agentis. PAN. Monografie Sławistyczne. 30. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk : Wydawnictwo Polskiej akademii nauk, 1974. 161 s.
- Woźniak E. Język a emancypacja, feminizm, gender. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN. 2014. T. 60. S. 295–312.*

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ПАМ'ЯТКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

- АБМУ Акты Бориспольскаго мѣйскаго уряда 1612 – 1699 гг. с предисловием А. В. Стороженка. Київ : Издательство «Киевская старина», 1892. 112 с.
- АВ Анонім. Вівчар. *Укр. п. II*. С. 313–321.
- АВК Акти Вижвівської міської книги XVII ст. / підгот. до вид. І. Б. Царалунга; відп. ред. В. М. Мойсієнко. Житомир : Видавництво «Полісся», 2015. 172 с.
- АГЯ Аделфотне. Грамматика доброглаголиваго еллинословенскаго языка. Совершеннаго искусства осми частей слова. Львів, 1591 / підгот. вид. О. Горбача. Мюнхен, 1988.
- АД Анонім. Дунаю, дунаю, чему смутен течеш? *VIII*. С. 248.
- Адел. Аделфотне. Грамматика доброглаголиваго еллинословенскаго языка... Львів, 1591 / Львівський національний музей. Шифр СдК 750.
- АДГ Купчинський О. Акты та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. Львів : ТОВ «Простір-М», 2004. 1286 с.
- АЖГУ Акты Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р. : наукове видання / підгот. до вид. В. М. Мойсієнко; відп. ред. В. В. Німчук. Житомир : Видавництво «Полісся», 2004. 253 с.
- АЖМУ Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582 – 1588 pp.) / підгот. до вид. М. К. Бойчук. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1965. 190 с.
- Аз.В. Ієромонах Азаріас. Вѣра Єдиной Стои каѳолической Ап(с)тлскои Църкве на Востодѣ. К., бл. 1619 / Львівська наукова бібліотека НАН України. Шифр I Ст.–3745.
- АЗР Акты, относящієся къ исторіи Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою комиссією. Санктпетербургъ : Типографія II Отдѣленія Собств. Е. И. В. Канцеляріи, 1846 – 1851. Т. I–IV.
- АЗП Антологія закарпато-української поезії (XVI ст. – 1945 р.). Братислава. 1965.
- АИЗМ Акты по исторіи землевладѣнія въ Малороссіи (1630 – 1690). Київъ, 1890. 51 с.
- АИМЗ Акты по исторіи монастырскаго землевладѣнія въ Малороссіи (1636 – 1730 гг.). Киев, 1891. 44 с.
- Акаф. Акафистъ пречистой богородици, Ієсусу сладкому и Успенію владычицы нашей Богородицы приснодѣвы Маріи, отъ еллинскаго исправленный... и иждивеніємъ... Філоѳеа Кізаревича... первое изданный. Київ, 1625 / Львівська наукова бібліотека НАН України. Шифр II Ст.–2338.
- АКЖУ Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року : наукове видання / підгот. до вид.: А. М. Матвієнко, В. М. Мойсієнко; відп. ред. В. В. Німчук. Житомир : Видавництво «Полісся», 2002. 392 с.
- АЛМ Акты Литовской метрики / собраны Ф. Н. Леонтовичем. Варшава, 1896. Т. I. Вып. 1 (1413 – 1498); 1897. Т. I. Вып. 2 (1499 – 1507).
- Андр.Лям. [Андреевич Давид]. Ламентъ по Сватобливе зóшломъ Велебномъ ЃднѢ СѢ(т)цѢ ІѡаннѢ ВасилѣвичѢ Презвіѳтери.. Луцьк, 1628 / Львівський національний музей. Шифр СдК 926.

- Ант. Антиризис або апологія проти Христофора Філалета. Вільна, 1599. *РИБ. Т. XIX*. Пг., 1903. Кн. 3. С. 477–982.
- АП Анонім. Пересторога. *УЛ II*. С. 26–66.
- Ап. Апостоль си естъ книга новаго завѣта, Содержащая в себѣ Дѣяніа и Посланиа свѣтых апостоловъ... (Передмова). Львів, 1939 / Львівська наукова бібліотека НАН України. Шифр IV Ст.–150.
- Ап.Єв. Апостоли и Євангеліа чрезъ всѣ Неделѣ и Праз: и Избранны(м) с(т) на вѣсь годъ. Пръвое изобразиса. Угорці, 1620 / Львівський національний музей. Шифр СдК 435.
- Апокр. Апокрисисъ албо ѿ(т)повѣдь на книжки о съборѣ берестейскомъ... чере(з) христофора филалета, Врихлѣ дана. Острог, 1598 – 1599 / Львівський державний історичний музей. Шифр Сд 206.
- Апол. Аполлеіа Апологіи Книжки Діалектомъ Роускимъ напи санои Полскимъ зась ве Льовѣ дрѣкó ванои, Вкоротце а Правдиве зсуммованаа. Київ, 1628 / Львівський національний музей. Шифр СдК 1829.
- Апост Апостоли и Євангеліа чере(з) всѣ Неделѣ и Праз(д): и избранны(м) с(т): на вѣсь годъ... Луцьк, 1640 / Львівський національний музей. Шифр СдК 441.
- АППС 1 Акти Полтавського полкового суду 1668 – 1740 рр. Збірник актових документів. Кн. 1. / підгот. до вид.: І. П. Чепіга, У. М. Штанденко; відп. ред. В. В. Німчук. Київ : Видавництво «Наукова думка», 2017. 520 с.
- АППС 2 Акти Полтавського полкового суду 1683 – 1750 рр. Збірник актових документів. Кн. 2. / підгот. до вид.: Л. А. Москаленко; відп. ред. Г. В. Воронич. Київ : ТОВ «КММ», 2017. 568 с.
- АПр. Анонім. Просфонима. *УЛ I*. С. 503–510.
- АрВ Авторські вірші. Іоанн Армашенко. *УЛ II*. С. 230–234.
- АрхЮЗР Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Киев, 1859. Ч. 1. Т. I; 1863. Ч. 3. Т. I; 1867. Ч. 4. Т. I; 1869. Ч. 5. Т. I; 1876. Ч. 6. Т. I; 1883. Ч. 1. Т. VI; 1886. Ч. 7. Т. I; 1890. Ч. 7. Т. II; 1893. Ч. 8. Т. I; 1904. Ч. 1. Т. X; 1904. Ч. 1. Т. XII; 1905. Ч. 7. Т. III; 1907. Ч. 8. Т. IV; 1907. Ч. 8. Т. V; 1909. Ч. 8. Т. III; 1911. Ч. 8. Т. VI; 1914. Ч. 1. Т. VIII; 1914. Ч. 3. Т. IV.
- AS Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. Lwow, 1887. Т. I: 1366 – 1506; 1888. Т. II: 1284 – 1506; 1890. Т. III: 1432 – 1534; 1890. Т. IV: 1536 – 1547; 1897. Т. V: 1513 – 1547; 1910. Т. VI: 1549 – 1577; 1910. Т. VII: 1554 – 1572.
- АСО Акти села Одрехови / упорядн. І. М. Керницький, О. А. Купчинський; відп. ред. Л. Л. Гумецька. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1970. 260 с.
- АТ Анонім. Теща. *Укр. п. II*. С. 322–326.
- АЮЗР Акты, относящиеся къ истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссией. Санктпетербургъ, 1863. Т. I; 1865. Т. II; 1867. Т. III.
- Байки Байки в українській літературі XVII – XVIII ст. / розвідка, підготовка текстів та примітки В. І. Кречотня. Київ : Видавництво АН УРСР, 1963. 199 с.
- БВр. Беринда П. Вірші. *Укр. п. I*. С. 193–211.

- Бес. Іже въ стѣхъ оца ншго Іоа(н)на Зла(т)устаго Архіеп(с)па константінѡполскаго, Бесѣды на Дѣаніа Стѣхъ Ап(с)ль. Київ, 1624 / Львівська наукова бібліотека НАН України. Шифр IV Ст.–378.
- БЄ Бучацьке Євангеліє XII – XIII ст. / відп. ред. В. В. Німчук; підгот. до вид. Ю. В. Осінчук. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 358 с.
- БІП Беринда П., Земка Т. та ін. Имнологія, си ест Пѣснословіє, albo пѣснь през части писмом мовленаа на день вскресенія господа нашего Исуса Христа. *Укр. п. I. С. 359–367.*
- Библ. Библиа сирѣ(ч) книги ветхаго и новаго завѣта, по языкѡ словенскѡ. Острог, 1581 / Львівська наукова бібліотека НАН України. Шифр IV Ст.–215.
- БрП Братковський Д. Поезія. *УЛ II. С. 340–347.*
- БЯП Бучинський-Яскольд О. Поезія. *УЛ II. С. 304–311.*
- ВAB Величковський І. Авторські вірші. *УП II. С. 248–277.*
- ВВЙ Волкович Й. Авторські вірші. *УП II. С. 147–173.*
- ВBT Вишенський І. Вибрані твори / упорядн., автор вступ. статті А. І. Скоць. Львів : Видавництво «Каменярь», 1980. 141 с.
- ВГ Волинські грамоти XVI ст. / упорядн. В. Б. Задорожний, А. М. Матвієнко; відп. ред. В. В. Німчук. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1995. 247 с.
- Вел. Сказаніє о войнѣ козацкой с поляками Самоила Величка. Киев, 1848. Т. I; 1851. Т. II; 1855. Т. III; 1864. Т. IV.
- ВІАС Волынский историко-археологическій сборникъ. Почаевъ – Житомиръ, 1896. Вып. 1; Житомиръ, 1900. Вып. 2.
- Виш.Домн. Честное и благоговѣйной страрицы Домникии Иоанн странник о господѣ радоватися желяет и спасения прагнет. Унівський монастир, 1605. *BT. С. 188–196.*
- Виш.Зач. Сие писание зовется зачпка мудраго латынника з глупым русином в диспутацию. 1608 – 1609. *BT. С. 197–231.*
- Виш.Кн. Книжка Иоанна мниха Вишенского от святыя Афонския горы в напоминание всѣх православных христиан, братствам и всѣм благочестивым, а Малой России... жителствующим. Б.м.н., 1588 – 1600. *BT. С. 41–158.*
- Волк. Розмышляне ѡ мѡцѣ хѡ спсителя ншго... Вѣршами написаны през многогрѣшного Инока Иоаникіа Волковича. Львів, 1631 / Львівський державний історичний музей. Шифр Сд 250.
- ВР Волкович І. Із книги «Розмишляння о муці Христа-Спасителя». *Укр. п. II. С. 213–220.*
- ВТ Вишенський І. Твори. Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1959. 269 с.
- ВТр. Величковський І. Твори / відп. ред. Л. Є. Махновець. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1972. 192 с.
- ГВ Гумористичні вірші. *УП II. С. 129–131.*
- ГВЛ Галицько-Волинський літопис: текст / підгот. до вид. В. Ю. Франчук. *Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар / за ред. М. Ф. Котляра. Київ : Видавництво «Наукова думка», 2002. С. 75–156.*
- ГГА Гісторія правдивая о грабиней Альтдорської, котрая одним пороженням дванадцять синов породила. *УЛ II. С. 460–462.*

- ГЄ Галицкое Евангелие 1266 – 1301 гг. Санктпетербург: Государственная публичная библиотека им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. Шифр Ф.п. I.64. 175 л.
- ГП Гаватович Я. [Інтермедія про Климка і Стецька]. *УЛ II*. С. 375–382.
- ГКР Галятовський І. Ключ розуміння / підгот. до вид. І. П. Чепіга; відп. ред. В. В. Німчук. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1985. 447 с.
- ГКП Галятовській І. Казаня приданыи до книги Ключь Разумѣнія названой. Киев, 1660.
- ГЛК Густинський літопис / упоряд. та перекл. В. Кречотень. *Збірник козацьких літописів. Густинський, Самійла Величка, Грабянки*. Київ : Видавництво «Дніпро», 2006. С. 5–192.
- ГП Гусовський М. Поезії. *VIII I*. С. 72–86.
- ГЛЗ Грамматика словенска. Съвершенна(г) искѣства осми чástей слѣва и ѳны(х) нѣ(ж)дны(х). Нѣво съста(в)лен(н)а Л. Z. Вилна, 1596. *Лаврентій Зизаній. Граматика словенська* / підгот. факсиміл. вид. та дослідж. пам'ятки В. В. Німчука. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1980.
- ГМС Грамматіки славѣнскиа правилое сѣнтагма. Потща ніемъ Многогрѣшнаго Мніха Мелѣтіа Смотрискою. Євю, 1619. *Мелетій Смотрицький. Граматика* / підгот. факсиміл. вид. та дослідж. пам'ятки В. В. Німчука. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1979.
- ГПС Голоскевич Г. Правосписний словник : близько 40000 слів. Десяте видання. Лондон : Видавництво Союзу українців у Великій Британії, 1977. 452 с.
- Грам. Грамматіка или писмѣнница языка Словенскаю тщателемъ въ кратыцѣ издана в Кременци. Кременець, 1638 / Львівський національний музей. Шифр СдК 444.
- ГРГ Грамматика Рѣского Азыка составленна Яковомъ Головацкимъ. Львов, 1849. 224 с.
- Гр.Л Летопись Григория Грабянки. Издана Комиссиею для разбора древних актов. Киев, 1854.
- Гр. XIV Грамоти XIV ст. / упорядк., вступна стаття, коментарі і словники-показчики М. М. Пещак; відп. ред. В. М. Русанівський. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1974. С. 9–149.
- Гр. XV Українські грамоти XV ст. / підгот. тексту, вступна стаття і коментарі В. М. Русанівського; відп. ред. М. М. Пещак. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1965. С. 25–134.
- Гр.Посох. Продажна грамота Богдани Посоховської на половину садиби в м. Києві. Київ, 1644 / Львівський національний музей. Шифр Рк 2638.
- ГС Гизель И. Синопис или Краткое собрание от различных летописцев о начале славяно-российского народа... Київ : Друкарня Печерської лаври, 1680 / Львівська наукова бібліотека НАН України.
- ГСЛ Лучкай М. Граматика слов'яно-руська / упорядк., передмова, примітки та словник діалектних слів П. М. Лизанця; переклад з лат. П. М. Лизанця, Ю. М. Сака. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1989. 192 с.
- ГСУ Граматика слов'янська І. Ужевича / підгот. до друку І. К. Білодід, Є. М. Кудрицький; відп. ред. М. А. Жовтобрюх. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1970.

- ГСГ Граматика української (руської) мови. Четверте видання / уложили С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер. Львів, 1928. 209 с.
- ГУС Сімович В. Граматика української мови. 2-ге доп. вид. Ляйпціг, 1921 / фотопередрук з післясловом Олекси Горбача. Мюнхен, 1986. 584 с.+14 с.
- ГУТ Тимченко Є. Українська граматика. Київ: Друкарня Товариства Н. А. Гирич, 1907. 179 с.
- ГЦО Гісторія о цесару римськом Отоні. *УЛ II*. С. 456–460.
- ГЦП Гісторії, списанії вкратце для ліпшої пам'яті, о Понціані, цесару римськом... *УЛ II*. С. 489–497.
- ДБ Дѣхъ вныи Бѣсѣды стѣго ѿ(т)ца на́шего Мака́рія ꙗ́встелника егѣ́пе(т)ского ѿ докона́лствѣ Хрѣстїанъ Православныхъ Мно́гими пожи́тками.. наполне́нии. Вільна, 1627.
- ДБВ Вірші – пісні із співаників. Із друкованої брошури кінця XVII ст. ”Рієкна у wesola vsiecha przu Dobrey mysli...”. *УП II*. С. 368–369.
- ДВ Дескриптивні вірші. *УП II*. С. 40–48.
- ДВК Діаріуш Генеральної військової канцелярії. Ч. 1 (1727 – 1728 pp.); Ч. 2 (1729 – 1731 pp.). Рукопис ЦНБ АН УРСР, № I. 53 762 (Лаз. 13/1-2).
- ДДГ Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. Збірник документів / упорядн., автор передмови та коментарів В. Й. Горобець. Київ: Видавництво «Наукова думка», 1993. 392 с.
- ДДК Домбровський І. Дніпрові камені. *Укр. п. II*. С. 94–119.
- ДЄ Добрилове Євангеліє 1164 року: транслітерований текст. *Добрилове Євангеліє 1164 року* / відп. ред. В. В. Німчук; упоряд. Ю. В. Осінчук. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. С. 36–575.
- ДМВН Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. (Збірник актових документів) / підгот. до вид. В. В. Німчук, В. М. Русанівський та ін. Київ: Видавництво «Наукова думка», 1981. 316 с.
- ДНМ Ділова і народнорозмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України) / підгот. до вид. В. А. Передрієнко; відп. ред. В. В. Німчук. Київ: Видавництво «Наукова думка», 1976. 416 с.
- Дн. Марк. Дневник генерального подскарбїя Якова Марковича. Киев, 1893. Ч. I–III: 1717 – 1734 гг.; 1913. Ч. IV: 1735 – 1740 гг.
- Дн. Хан. Дневник генерального хоружего Николая Ханенко 1727 – 1753 гг.; Дневник Николая Ханенко 1719 – 1723 и 1754 г. Киев: Издательство «Киевская старина», 1884, 1896.
- Довг. Интерлюдии Митрофана Довгалевского XVI века. *Киевская старина*. 1897. Т. IX – XI. Приложения.
- ДПВ Дело о починенныхъ значковыхъ товаришах о разныхъ воровствахъ (1744 – 1745 гг.). Рукопис ЦДІА УРСР у Києві, ф. 99, оп. 2, од. зб. 22.
- ДСМ До Святого Миколи, митрополита міренського найславнішого. *УП I*. С. 104–107.
- ЄЄ Євсевієве Євангеліє 1283 року: давньоукраїнський текст. *Євсевієве Євангеліє 1283 року*: наукове видання / відп. ред. В. В. Німчук. Київ: Київський славістичний університет, 2001. С. 39–319.
- ЄЛ Євлевич Х. Лабіринт... *Укр. п. II*. С. 185–206.
- ЖВ Жоравницький Я. Хто йдеш мимо, стань годину.... *УЛ I*. С. 458.

- ЖГК Журнал гетьманської канцелярії (1722 – 1723 рр.). Рукопис ЦНБ АН УРСР, № І. 66 720.
- Жел.О тайн. СѢ тайнахъ церковныхъ в' посполитости. За блг(с)вѣніємъ и пода́ніємъ.. Арсенія Жели борского. Львів, 1642 / Львівський національний музей. Шифр СдК 711.
- ЖИП Журналъ исходящимъ и приходящимъ письмамъ, XVIII ст. Рукопис ЦДІА УРСР у Києві, ф. 53, оп. 2, од. зб. 839.
- Жел.П Желиборскій Арсеній. Повчѣніе новосщѣнномуоу Іерѣєви... Львів, 1642 / Львівський національний музей. Шифр СдК 675.
- ЖКВ [Житіє князя Володимира]. *УЛ II*. С. 403–414.
- ЖКК Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни. *Акты, изданные Временною комиссиею, высочайше учрежденною при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе*. Киев, 1849. Т. I–II.
- ЖКО [Житіє княгині Ольги]. *УЛ II*. С. 394–403.
- ЖКП Іврна(ль) о дѣла(х) его императорского величества, которо(й) содержитца в ко(л)легіе Малой Росіі при ка(н)торъ прокуро(р)ской до(л)жности 1723 года мѣа генваря. Рукопис ЦДІА УРСР у Києві, ф. 53, оп. 2, од. зб. 885.
- ЖНЛ Житіє преподобнаго отца нашего Нестора, лѣтописца російскаго. *УЛ II*. С. 441–442.
- ЖПЗ Журналъ повседневымъ записямъ 1723 года. Рукопис ЦДІА УРСР у Києві, ф. 53, оп. 2, од. зб. 852.
- ЗВП Зіновійв Климентій. Вірші. Приповісті посполиті / підгот. тексту І. П. Чепіги; відп. ред. В. В. Німчук. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1971. 392 с.
- ЗДЗ Василь Загоровський. Духовное завѣщаніе. *УЛ I*. С. 167–183.
- Зерц. Сіа книга нарицаемая зеркало бѣгословіцъ избранна ѿ(т) мно́гихъ кни(г) бѣгослѣвскихъ И трѣдолюбіе(м) Съставълена еромонаха Кирила Транъквилиона. Почаїв, 1618 / Львівська наукова бібліотека НАН України. Шифр П Ст.–2233.
- ЗЛ Західноруський, або Білоруський літопис (Уривки). *УЛ I*. С. 76–84.
- ЗНТШ Записки Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 1896. Т. XI, Т. XII; 1897. Т. XIX; 1898. Т. XXV; 1899. Т. XXVIII, Т. XXXI–XXXII; 1900. Т. XXXV–Т. XXXVI; 1902. Т. L; 1903. LIV; 1904. LXII; 1906. LXXIV; 1908. LXXXI; 1912. CX; 1914. CXVII–CXVIII; 1930. Т. CL.
- Изб 1073 Изборник Святослава 1073 года: факсимильное издание. Москва : Издательство «Книга», 1983. 266 л.
- Изб 1076 Изборник 1076 года / подгот. текста В. С. Голышенко. *Изборник 1076 года* / изд. подгот. В. С. Голышенко, В. Ф. Дубровина, В. Г. Демьянов, Г. Ф. Нефедов. Москва : Издательство «Наука», 1965. С. 148–701.
- ИЛ Ипатьевская летопись. (Полное собрание русских летописей. Том второй). Москва : Издательство «Языки русской культуры», 1998. 648 с.
- Имнол. Умнологіа Сі єсть Пѣсносло́віє, Албо Пѣснь пре(з) ча́сти Пі см(ѳ)мовлена(а) на день Вѣскр(с)ніа... Га Ншгѿ Исѣса Хріста ПанѢ... и Добродѣєви своємѢ Пре(з) дѣлатели в' Тѣпографіи в' ДарѢночкѢ Низко Принесена. Київ, 1630 / Львівський державний історичний музей. Шифр Сд 165.

- ІВ Історичні вірші. *УП II*. С. 98–128.
- ІВр. Історичні вірші [про Зігізмунду і Звіздарда]. *УЛ II*. С. 497–509.
- ІКА Історія о Аттїлі, королї угорськом. *УЛ I*. С. 396–443.
- КБВ Вірші-пісні із співаників. Із збірника № 1125 Курницької бібліотеки. *УП II*. С. 385–388.
- КВ Вірші – пісні із співаників. Із записів Кондрацького. *УП II*. С. 370–382.
- КГЛ Кирилична транслітерація київських глаголичних листків.... *Німчук В. В. Київські глаголичні листки – найдавніша пам'ятка слов'янської писемності* / відп. ред. В. М. Русанівський. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1983. С. 103–128.
- КДЗ Барвінський Б. Кілька документів і заміток до часів великих князів Свитригайла і Жигимонта Кейстуговича. *Записки Наукового Товариства імени Шевченка* : наукова часопись / під. ред. М. Грушевського. Львів : Друкарня Наукового Товариства імени Шевченка, 1913. Кн. III. Т. 115. С. 19–21.
- КЗС Кременецький земський суд : описи актових книг / Центральний державний історичний архів УРСР. Київ, 1959. Вип. I: книги № 1–11 (1568, 1598 pp.). 256 с.; 1965. Вип. II: книги № 12–22 (1601 – 1614 pp.). 353 с.; Вип. III: книги № 23–35 (1616 – 1625 pp.). 316 с.
- КИР Кониский Г. Історія русовъ Малой Россїи. М., 1846. 264 с.+44 с.
- ККПС Книга Київського підкоморського суду (1584 – 1644) / відп. ред. В. В. Німчук. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1991. 344 с.
- КЛ Київський літопис. Іпатьевская летопись. (Полное собрание русских летописей. Том второй). Москва : Издательство «Языки русской культуры», 1998. С. 273–715.
- Кн.оп. Книга описная Ставропігіяльного Кієво-Межигорского монастыря... совершена 1777 года. Рукопис ЦНБ АН УРСР, ф. 1, од. зб. 5516.
- КОМ Книга о побойщі Мамаю, царя татарського, от князя володимерського і московського Дмитрія. *УЛ I*. 378–395.
- Коп.Ап. Передмова З. Копистенського до книги «Сѣгѡ Оѣа Нѣгѡ Андреа архїеп(с)па Кесарїа Каппадокїйска. Тлькованїе на Апокалѡпсїи... Сѣгѡ... Іѡанна Бѣгослова». Київ, 1625. С. 1–4.
- Коп.Каз. Ка занье на ч(с)тномъ по грѣбѣ... превелебногѡ ѡ(т)ца ки(р) Єліссеа в' Іеросхи(м)монасехъ Євѡимїа Плетенецкогѡ... През'... Захарию Копистенского... твореное и проповѣданое... Київ, 1625 / Львівська наукова бібліотека НАН України. Шифр II Ст.–2339.
- Коп.Пал. Копистенський Захарїя. Палїнодія. Київ, 1621. *РИБ*. Пг., 1878. Т. IV. Кн. 2. С. 313–1200.
- КОР Крєкотєнь В. І. Оповідання Антонїя Радивїловського. (З історїї української новелїстики XVIII ст.). Київ : Видавництво «Наукова думка», 1983. 406 с.
- КП Киевская Псалтирь 1397 года / фотосъемка Э. И. Стейнерта. Москва : Издательство «Искусство», 1978. 232 л.
- КПП Кієво-Печерський патерик: текст. *Кієво-Печерський патерик. (Вступ. Текст. Примітки)* / проф. Д. Абрамович. Репринтне видання. Київ : Видавництво «Час», 1991. С. 1–211.
- КР Кленович Севастян Фабіан. Роксоланія. *УП I*. С. 114–167.

- Кр.Стр. Кройника кото́рая пре́д) ты́мь николи свѣта не видала с по́лско(г) на рѹсский дѣалѣкть прело́жона презь Матфея Стриковьского. Б.м.н., 1582 / Рукопис ЦНБ НАН України. Шифр VIII 106 м / Лаз 52.
- КЦН Смотрицький Г. Ключь царства небесного / підгот. до вид. В. М. Мойсієнко, В. В. Німчук. Житомир : Видавництво «Полісся», 2005. 123 с.
- ЛА Лексисъ съ толкованіемъ словенскихъ мовъ просто съ предисловіемъ архимандрита Амфилохія. *Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская* / підгот. текстів пам'яток і вступні статті В. В. Німчука. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1964. С. 175–194.
- ЛАРГ Акты Литовско-русского государства, изданные М. Довнар-Запольским. Москва, 1900. Вып. 1 (1390 – 1529 гг.).
- ЛБ Лексикон словенороський Памви Беринди / підгот. тексту і вступ. стаття В. В. Німчука. Київ : Видавництво АН УРСР, 1961. 272 с.
- ЛГК Літопис Грабянки / упоряд. та перекл. Р. Іванченко. *Збірник козацьких літописів. Густинський, Самійла Величка, Грабянки*. Київ : Видавництво «Дніпро», 2006. С. 875–967.
- ЛГП Лікарські та господарські порадики XVIII ст. / підгот. до вид. В. А. Передрієнко; відп. ред. В. В. Німчук. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1984. 128 с.
- ЛЄ Луцьке Євангеліє XIV століття: видання факсимільного типу / Волинська єпархія Української православної церкви. Київ : ТОВ видавництво «Горобець», 2011. 526 л.
- ЛЗ Лексис Лаврентія Зизанія. *Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская* / підгот. текстів пам'яток і вступ. статті В. В. Німчука. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1964. С. 23–89.
- ЛЗК Луцька замкова книга 1560 – 1561 pp. / підгот. до вид. В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук; відп. ред. В. В. Німчук. Луцьк : [б. в.], 2013. 733 с.
- ЛЖ Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського. *Лексикони Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського* / підгот. до вид. В. В. Німчук. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1973. С. 421–540.
- ЛЛ 17 Львівський літопис 1498 – 1649 pp. Рукопис ЦНБ НАН України, шифр 206 м / 37, арк. 162–182.
- ЛЛ Лаврентьевская летопись. (Полное собрание русских летописей. Том первый). Москва : Издательство «Языки русской культуры», 1997. 496 с.
- Лм.п. М. Н. Лямент про нещасну пригоду... *Укр. п. II*. С. 261–275.
- ЛНБ Львівська наукова бібліотека імені В. Стефаника НАН України. ф. 5, оп. II, спр. 4058, 4043, 4052, 4046; ф. 5, оп. 103, спр. 1921.
- ЛО «Лѣкарства описанніє» лікарський порадики XVIII ст. Рукопис ЦНБ НАН УРСР, шифр Вх. № 74.
- ЛРК Лохвицька ратушна книга II пол. XVII ст. (Збірник актових документів) / відп. ред. І. П. Чепіга. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1986. 220 с.
- ЛС Лексикон латинський Є. Славинецького. *Лексикони Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського* / підгот. до вид. В. В. Німчук. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1973. С. 59–420.

- ЛСБ Документи Львівського Ставропігійського братства: рукопис XVI – середини XVII ст.
- ЛСВ Літопис Самійла Величка / упоряд. та перекл. В. Шевчук. *Збірник козацьких літописів. Густинський, Самійла Величка, Грабянки*. Київ : Видавництво «Дніпро», 2006. С. 193–874 с.
- Луч. Лучицкий И. Сборник материалов для истории общины и общественных земель в Левобережной Украине XVIII в. (Полтавской губернии). Киев, 1884.
- Лѣк. Лѣкарство на оспалый оумысль чоловічій а особливе на затвердѣлыє ср(д)ца людськіє завѣденые свѣтомъ альбо якими грѣхами бж(с)твеннаго іоанна златоустаго до теодора мніха.. Острог, 1607 / Львівський державний історичний музей. Шифр Сд 176.
- МВ Метафізичні (релігійно-філософські) вірші. *УП II*. С. 30–36.
- МВр. Вірші-пісні із співаників. Із записів Якуба Михайловського. *УП II*. С. 346–347.
- МИВР Кулишъ П. А. Матеріялы для исторіи возсоединенія Руси. Москва : Издание товарищества «Общественная польза», 1877. Т. I (1578 – 1630). 323 с.
- Мил. б. Драма «Милость Божая», I пол. XVIII ст. Рукопис ЦНБ АН УРСР, № 1. 6527.
- МКСВ Тітов Хв. Матеріялы для історії книжної справи на Вкраїні у XVI – XVIII вв. : всезбірка передмов до українських стародруків. Київ, 1924.
- МЗВ Із Києво-Михайлівського збірника. *Укр. н. I*. С. 89–114.
- МНІ М.Н. Лямент о прыгодѣ нещасной о зелжывости и мордерствѣ мешчан острозских. *УП II*. С. 189–198.
- МУВ Вірші – пісні із співаників. Із збірника №316 бібліотеки Московського синодального училища церковного співу (ДІМ). *УП II*. С. 389–395.
- На Злат. На Златоустаго и до чителниковъ. *Иже въ святыхъ Оца нашего Іоанна Златовстаго. Бєсѣда избранна ѿ възпитаніи чадѣ*. Львів, 1609.
- НЄ Поучения на евангелие по Няговскому списку 1758 г. Материалы для истории Угорской Руси. Памятники церковно-религиозной жизни угорусов XVI – XVIII вв., изд. А. Петровым. Санктпетербург, 1914. Вып. VII.
- НП Няговские поучення. *Ласло Дэже. Украинская лексика сер. XVI века: Няговские поучения (словарь и анализ)*. Дебрецен, 1985. 525 с.
- ОКН Описи Київського намісництва 70-80-х років XVIII ст. : описово-статистичні джерела / упоряд. Г. В. Болотова та ін.; редкол.: П. С. Сохань (відп. ред.) та ін. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1989. 392 с.
- ОЛУ Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. / упоряд. Т. Б. Ананьева; редкол.: П. С. Сохань (відп. ред.) та ін. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1997. 324 с.
- ОН Напучення королеві польському Сигізмунду-Августу. Станіслав Оріховський-Роксолан. *УЛ I*. С. 113–152.
- ООтв. Отвѣтъ Клирика Острожскаго Ипатію Потюю. *РИБ*. Т. XIX. С. 377–432.
- ООЛ Острозький Клірик. Отпис на лист в бозѣ велебного отца Ипатія. *УЛ I*. С. 254–263.
- ОП Історично-мемуарна проза. Станіслав Оріховський-Роксолан. *УЛ I*. С. 88–166.

- ОПС Оповідання про Соломона. *УЛІ*. С. 33–36.
- ОХН Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст.: описово-статистичні джерела / упоряд. В. О. Пірко, О. І. Гуржій; редкол.: П. С. Сохань (відп. ред.) та ін. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1991. 223 с.
- ПА Пандекти Антіоха 1307 р. Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького. Шифр. Рк. v 688. 306 л.
- ПВ Авторські вірші. Софроній Почаський. *УП II*. С. 174–188.
- ПВКРДА Памятники, изданные временною комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Киевъ, 1846 – 1852. Т. I–III.
- ПВЛ Повесть временных лет по Лаврентьевской летописи 1377 г. *Повесть временных лет. Ч. I. Текст и перевод* / подгот. текста Д. С. Лихачева; перевод Д. С. Лихачева и Б. А. Романова; под ред. В. П. Адриановой-Перетц. Москва – Ленинград : Издательство АН СССР, 1950. 405 с.
- ПВМ Свѣнцицькій И. С. Поученіе Владимира Мономаха дѣтемъ. Львовъ : Изданіе Галицко-русской Матицы, 1902. 12 с.
- ПГВ Попович-Гученський П. Авторські вірші. *УП II*. С. 330–342.
- ПГЛ Пѣснь грѣшных людей. *АЗП*. С. 82–86.
- ПДТ Пашковський Мартин. Из книги «Дії турецькі і змагання козацькі з татарами». *Укр. п. II*. С. 66–85.
- ПДЗ Послание Данила Заточеного. *Слово Даниила Заточника по редакциям XII и XIII вв. и их переделкам* / подгот. к печати Н. Н. Зарубин; ред. акад. Н. К. Никольский. Ленинград : Издательство АН СССР, 1932. С. 49–107.
- Перест. Борецький І. Пересторога з'яло потрібная на потомные часы православным христіаном. Львів, 1605 – 1606. *Возняк М. Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові*. Львів : Видавництво ЛДУ, 1954.
- Перло Сіа книга названна Перло Многоцѣнное. Съставленна Трѣдолюбіемъ: презъ Кирила Транквѣліона. Чернігів, 1646 / Львівська наукова бібліотека НАН України. Шифр II Ст.–2555.
- Песн.п. Старинный южнорусский перевод Песни песней с послесловиями о любви. *Основа*. 1861. Ноябрь-декабрь. С. 49–57.
- ПЄ Пересопницьке Євангеліє 1556 – 1561 pp. / ЦНБ НАН України. N 15512.
- ПЄв. Пересопницьке Євангеліє 1556 – 1561. Дослідження. Транслітерованний текст. Словопоказчик : наукове видання, друге, допов. / вид. підгот. І. П. Чепіга за участю Л. А. Гнатенко; наук. ред. В. В. Німчук. Київ : Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Інститут української мови, Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2011. 700 с.
- ПЄвх. Софроній Почаський. Євхаристиріон, або Вдячність. *Укр. п. II*. С. 222–250.
- ПВ Перекладні поеми. Историчніє вѣрши // *УП II*. С. 406–415.
- ПККДА Памятники, изданные киевскою комиссией для разбора древних актов. Изданіе второе, съ дополненіями. Киевъ, 1898. Т. I; 1897. Т. II.
- ПЛ Приватні листи XVIII ст. / підгот. до вид. В. А. Передрієнко. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1987. 173 с.

- ПМ Поученьє. Лаврентьевская летопись. (Полное собрание русских летописей. Том первый). Москва : Издательство «Языки русской культуры», 1997. С. 240–256.
- ПМК Протоколи Малорос[ійської] коллегії, 1723 р. Рукопис ЦДІА УРСР у Києві, ф. 53, оп. 2, од. зб. 853.
- ПОМ Приповідь о трьох млоденцях, како ошукала їх одна вдова своїми фортелями барзо штучне. *УЛ II*. С. 467–469.
- Посл. до лат. Послання до латинян. Б.м.н., 1582. *РИБ*. Т. XIX. С. 1123–1148.
- ПП Пекалід С. Поезії. *УП I*. С. 196–243.
- ПР Правда русская. I. Тексты / подгот. к печати В. П. Любимов, Н. Ф. Лавров, М. Н. Тихомиров, Г. Л. Гейерманс и Г. Е. Кочин; под ред. Б. Д. Грекова. Москва – Ленинград : Издательство АН СССР, 1940. 506 с.
- Пр Правда русская. III. Факсимильное воспроизведение текстов / под общей ред. акад. Б. Д. Грекова. Москва : Издательство АН СССР, 1963. 472 с.
- Проп. Рукописний збірник проповідей XVIII ст. Зберігається в ЦНБ АН УРСР, № I. 2842.
- Проп.р. Різні проповіді. Б.м.н., поч. XVII ст.
- Пр.ПС Протоколи Полтавського полкового суду, Ч. 1–3, 1747 – 1757 рр. Рукописи ЦНБ АН УРСР. № I. 62656–62658.
- ПТ Повість про Трою. *УЛ II*. С. 447–455.
- Пчела Пчела. Збірник повчань поч. XVII ст. / Львівський національний музей. Шифр Рк 889.
- РВ Поетичні твори. Павло Русин із Кросна. *УЛ I*. С. 445–456.
- РВр. Русин Павло. Поезії. *УП I*. С. 41–62.
- РДВ Реєстр доходів і видатків. Львів, 1607 – 1645. Львівський національний музей, шифр Рк 147.
- РД 1 «Русалка Днѣстровая». Книга I. Репринтне відтворення першодруку 1837 р. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2007. 4*+XX+136.
- РД 2 «Русалка Дністрова». Книга II. Науково-критичне видання / ред.-упорядн. та автор післямови М. Шалата; відп. за випуск Ф. Стеблій, Б. Якимович. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2007. 4+XX+136+168*с.
- РСА Реймське Євангеліє Анни Ярославівни / автор тексту В. С. Александрович. Львів : Видавництво «МС», 2010. 200 с.
- РС Наука християнская зъ Євгля. Въ коротцѣ зложонаа; Въ каждую Неделю и Празники Господскія и Богоматерныа на увесь цѣлый рокъ... Зложилоса... Семіономъ Тимофѣвичемъ сщникомъ на тот час Решетилловским. Київ, 1670.
- РИБ Русская историческая библиотека. Литовская метрика. Пг., 1878. Т. IV; 1882. Т. VII; 1903. Т. XIX; 1910. Т. XXVII; Юрьев, 1914. Т. XXX–XXXI.
- РЛ Полное собрание русских летописей. Радзивилловская летопись. Ленинград : Издательство «Наука», 1989. Т. 38. 180 с.
- Рук.лекс. Рукописний лексикон первой половины XVIII в. Ленинград : Издательство Ленинградского университета, 1964.

- Рук.хр. Рукописный хронограф: Кроника си есть лѣтописецъ изъ розныхъ многихъ кроникаровъ діалектомъ рускимъ написана до 1656 лѣта чрезъ много лѣтъ дописана 1771.
- Сак.В Касіян Сакович. Вірші на жалісний погреб... Петра Конашевича-Сагайдачного... *Укр.п. II. С. 160–183.*
- СВ Сатиричні вірші. *УП II. С. 129.*
- СВр. Авторські вірші. Андрій Ско(у)льський. *УП II. С. 132–146.*
- СДЗ Слово Даниїла Заточника. *Слово Даниїла Заточника по редакціям XII и XIII вв. и их переделкам / подгот. к печати Н. Н. Зарубин; ред. акад. Н. К. Никольский. Ленинград : Издательство АН СССР, 1932. С. 1–48.*
- СЗИ Молдован А. М. Первая редакция «Слова» (список С–591). *Молдован А. М. «Слово о законе и благодати» Илариона : монография / отв. ред. Л. П. Жуковская, В. Ю. Франчук. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1984. С. 78–100 с.*
- Ск. Сказаніє о єдном цесарі Іовіані, котрий бив подніс пиху противко богу, которого бог карав. *УЛ II. С. 481–488.*
- СКл. Смотрицький Г. Ключ царства небесного. *УЛ I. С. 212–235.*
- СКС Київській соборъ 1640 года, по разказу Саковича. *РИБ. Т. IV. С. 21–48.*
- СЛм. Смотрицький М. Лямент світу вбогих на жалісну смерть... Леонтія Карповича. *Укр. п. II. С. 131–150.*
- СН Скарга нищих до бога... *Укр. п. I. С. 71–88.*
- СНМ Синявський О. Норми української літературної мови. Львів : Українське видавництво, 1941. 363 с.
- Собр.сл. Събраніє. Вѣкра(т)це Слове(с) от Бж̃(с)тве(н)наго пісанія, и з̃ Сѡбясненіємъ Изложеніа Ст̃ы(х) Ап̃(с)лъ, Двѣнадцати Ар̃хтыквловъ Православнои Вѣры Угорці, 1618 / Львівський національний музей. Шифр СдК 407.
- СОВ. О единой вѣрѣ. Сочиненіє острожскаго священника Василія. 1588 года. *РИБ. Т. VII. С. 601–938.*
- СПЗ Сковорода Г. Повне зібрання творів : у 2 т. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1973. Т. 1. 532 с.; Т. 2. 576 с.
- СПІ Слово о плъку Игоревѣ.... *Слово о плъку Игоревѣ, Игоря сына Святъславля, внука Ольгова / підгот. давньоруського тексту і примітки В. В. Німчука. Київ : Видавництво «Дніпро», 1982. С. 7–46.*
- СПл. ΘΡΗΝΟΣ, тобто Плач єдиної святої вселенської Апостольської східної церкви.... Мелетій Смотрицький. *УЛ II. С. 67–92.*
- СПр. Транквіліон-Ставровецький К. Из книжки «Перло многоцѣнноє». *Укр.п. I. С. 231–320.*
- СС Синоніма славеноросская. *Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская / підгот. текстів пам'яток і вступ. статті В. В. Німчука. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1964. С. 175–194.*
- СТр. Мелетій Смотрицький. Тренос... *Укр. п. II. С. 121–130.*
- Сур.Сл. Слово албо Наука ст̃го оца ншег̃о Єфрема Свр̃іна на Превображеніє г̃а б̃а и спса нашег̃о Іса Х̃а... Київ, 1623.
- СЧ Симонід С. Из книги «Диліі» Чари... *Укр. п. II. С. 53–58.*
- ТВ Авторські вірші. Дмитрій Туптало. *УП II. С. 278–329.*

- Тест. Тестаментъ в христъ побѣжного и славногo монархи свѣта Васи́ліа цѣсара кгрѣцкого до сна своего южь коронованого Льва филозо́фа дѣдича и цесара тогожь цесарства Острог, 1614 / Львівський державний історичний музей. Шифр Сд 568.
- ТП Перекладні поеми. Торквато Тассо. *УП II*. С. 416–582.
- ТР Tragedia ruska barzo рієкна і krotochwilna teraz nowo wygobiona. (Трагедія руська, дуже гарна й коротка, тепер наново виготовлена). *Українська література XVI – XVIII ст. та інші слов'янські літератури*. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1984. С. 300–310.
- Тр. Тріюдіон Си єсть Тріпѣснець. Київ, 1627 / Львівська наукова бібліотека НАН України. Шифр IV Ст.–388.
- ТУ Торгівля на Україні. XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / ред. кол.: М. Ф. Котляр (відп. ред.) та ін. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1990. 408 с.
- УЄ №29515 Учительне євангеліє. Устрики, I пол. XVII ст. / Львівський національний музей. Шифр Рк 29515 (429).
- УЄ №29519 Учительне євангеліє. З території Бойківщини, XVI ст. / Львівський національний музей. Шифр Рк 29519 (4231).
- УЄ №31 Учительне євангеліє. З території Бойківщини, кінець XVI ст. / Львівська наукова бібліотека НАН України. ф. 72, N 31.
- УЄ Кал. Єв(г)ліє ѳчителное албо Казана на кожѣю Н(д)лю и Свата оурочистыѣ. Пре(з) С(т). СѠ(т)ца нѣшего Калліста... Київ, 1637 / Львівський державний історичний музей. Шифр Сд 296.
- УІ Українські інтермедії XVII – XVIII ст. Київ : Видавництво АН УРСР, 1960. 239 с.
- Укр.п. I Українська поезія. Кінець XVI – початок XVII ст. / упорядн. В. П. Колосова, В. І. Кречотень; відп. ред. В. Л. Микитась. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1978. 433 с.
- Укр.п. II Українська поезія XVII століття (перша половина). Антологія / упорядк., вступ. стаття та примітки В. В. Яременка; ред. О. В. Лупій. Київ : Видавництво «Радянський письменник», 1988. 360 с.
- УЛ I Українська література XIV – XVI. Апокрифи. Агіографія. Паломницькі твори. Історіографічні твори. Полемічні твори. Перекладні повісті. Поетичні твори / автор вступ. статті і ред. тому В. Л. Микитась. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1988. 598 с.
- УЛ II Українська література XVII ст. Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика / вступ. стаття, упорядк. і прим. В. І. Кречотня. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1987. 606 с.
- УЛ III Українська література XVIII ст. Поетичні твори. Драматичні твори. Прозові твори. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1983. 696 с.
- УП Ужевич І. Поезії. *Укр. п. II*. С. 287–295.
- УП I Українська поезія XVI століття / упорядк., вступ. стаття та примітки В. В. Яременка. Київ : Видавництво «Радянський письменник», 1987. 287 с.
- УП II Українська поезія. Середина XVII ст. / упорядн. В. І. Кречотень, М. М. Сулима. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1992. 680 с.

- УРП Угрорусский песенник начала XVIII века. *Перетц В. Н. Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI – XVIII веков.* Москва; Ленинград, 1962.
- УСП Указ стародубському полковникові з старшиною про надання уряду бунчукового товариша Іванові Чорнолузькому, 1735 р. Рукопис ЦНБ АН УРСР, № II. 22 038.
- Уш. Словник Ушівського, 1738 р. Рукопис ЦНБ АН УРСР, ш. ДА/п 661.
- ФВ Филипович А. Авторські вірші / *УП II.* С. 202–203.
- ХБМ Апокрифи. Хожденіє богородиці по мукам. *УЛ I.* С. 37–43.
- ХДЛ Хрестоматія давньої української літератури (до кінця XVIII ст.) / упоряд. акад. О. І. Білецький. 3-тє вид. Київ : Видавництво «Радянська школа», 1967. 783 с.
- ХЄ Холмське Євангеліє кінця XIII ст. *Німчук В. В. Хрестоматія з історії української мови X – XIII ст.* Київ – Житомир : Видавництво «Полісся», 2015. С. 314–325.
- ХЛ Хмельницькая лѣтопись (1636 – 1650 гг.). *Лѣтопись Самовидца съ приложеніями.* Київ, 1878. С. 77–81.
- ЦСН Цамблак Григорій. [Слово] надгробное ... Кипріану. *УЛ I.* С. 55–61.
- ЦДІАЛ Центральний державний історичний архів у Львові. ф. 129, оп. 1.
- ЧВП Вірші-пісні із співаників. Із рукописного збірника бібліотеки Музею Чарторійських *УП II.* С. 349–367.
- Чет. Четя 1489 р. Інститут рукопису. Київ : Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Фонд № 301. Од. зб. ДА / 415 л. 378 арк.
- ЧИОНЛ Чтения в историческом обществе Нестора Летописца. Киев, 1891. К. V; 1892. К. VI; 1900. К. XIV; 1904. К. XVIII; 1912. К. XXIII.
- Чуд. Чудинов А. Н. Словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка. Санктпетербургъ, 1894.
- ШВ Вірші-пісні із співаників. Із записів Станіслава Шпрінгера. *УП II.* С. 348.
- ЩМ Щоденник Я. А. Марковича. Ч. 1–3. Дневник генерального подскарбья Якова Марковича (1717 – 1734 гг.) / под ред. Ал. Лазаревского. Киев, 1893 – 1897; Ч. 4–5. Дневник Якова Марковича (1735 – 1740 pp.) / вид. В. Модзалевський. Київ, Львів, 1913; Ч. 6. 1741 – 1743 pp. Рукописна копія ЦНБ АН УРСР, ф. XII (Колекція В. Л. Модзалевського), № 4; Ч. 7–10. 1744 – 1767 pp. Рукописи ЦНБ АН УРСР, ф. XXVIII, № 336, ф. I, № 66 859, ф. I, № 66 860, ф. I, № 66 861.
- ЯВ Ясинський В. Авторські вірші. *УП II.* С. 235–243.
- Яв. ИЗ Яворській Ю. А. Историческія, личные, вкладные и другіє записи въ карпаторусскихъ рукописныхъ и печатныхъ книгахъ XVI – XIX вв. *Науковий збірник товариства «Просвіта».* Ужгород, 1931. Річник VII–VIII.
- GSL Grammatica Slavo-Ruthena. Budaе, 1830. Фототипічне видання в комплекті з науковим дослідженням. *Михайло Лучкай. Граматика слов'яно-руська /* упорядк., передмова, примітки та словник діалектних слів П. М. Лизанця. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1989. 178 с.

ТВОРИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- АЖП Агеєва В. Жіночий простір: феміністичний дискурс українського модернізму : монографія. Київ : Видавництво «Факт», 2003. 320 с.
- БАП Бетко І. Архетипальна постать блазня в українській постмодерній прозі (на прикладі творів Ю. Андруховича та ін.). *Слово і час*. 2009. № 3. С. 54–64.
- БДД Бігусяк М. В. Динамічні лексико-семантичні діалектні особливості в мікротекстах «Галицько-руських народних приповідок», зібраних І. Франком у говірках Прикарпатського ареалу. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово* : науковий журнал. Івано-Франківськ, 2017. № 4(40), 2018. № 3(47). С. 117–126.
- БКМ 8/1 Білінський В. Країна Моксель – Московія. *Київ*. 2008. № 1. С. 16–104.
- БКМ 8/2 Білінський В. Країна Моксель – Московія. *Київ*. 2008. № 2. С. 74–149.
- БКМ 8/3 Білінський В. Країна Моксель – Московія. *Київ*. 2008. № 3. С. 125–157.
- БКМ 8/11 Білінський В. Країна Моксель – Московія. *Київ*. 2008. № 11–12. С. 112–160.
- БКМ 9/1 Білінський В. Країна Моксель – Московія. *Київ*. 2009. № 1–2. С. 121–161.
- БКМ 9/3 Білінський В. Країна Моксель – Московія. *Київ*. 2009. № 3–4. С. 128–169.
- БКМ 9/5 Білінський В. Країна Моксель – Московія. *Київ*. 2009. № 5–6. С. 121–155.
- БРВ Герберт Ернест Бейтс. Райський виноград. *Всесвіт*. 2005. № 1–2. С. 4–33.
- БРЦ Будний В. Розгадка чарів Цірцеї: національні образи та стереотипи в освітленні літературної етноімагології. *Слово і час*. 2007. № 3. С. 52–63.
- БСГ Багрянний І. Сад Гетсиманський : роман. Київ : Видавництво «Дніпро», 1992. 528 с.
- БТД Близнаць В. Вибрані твори : у 2 т. Київ : Видавництво «Веселка», 1983. Т. I: Землянка. Старий дзвоник. Женья і Синько : повісті. 366 с.; Т. II: Паруси над степом. Птиця помсти Сімург. Земля Світлячків. Звук павутинки : повісті та оповідання. 423 с.
- БУМ Брус М. П. Українське ділове мовлення : навчальний посібник для студентів економічних спеціальностей. 3-є доп. видання. Івано-Франківськ : Видавництво «Тіповіт», 2015. 306 с.
- БФР Бондаренко Ю. Феноменальна та рутинна історія у прозі Миколи Хвильового: зони конфліктів і небезпек. *Слово і час*. 2009. № 2. С. 74–81.
- БХС Брайко О. «Хочу!» В. Винниченка і «Санін» М. Арцибашева: порівняльно-типологічне зіставлення. *Слово і час*. 2007. № 10. С. 46–58.
- БШМ Булава З. Шкільний міні-музей Миколи Гоголя. *Всесвітня література*. 2008. № 6. С. 6–8.
- ВВП Василевська В. Л. Райдуга; Просто любов : повісті. Київ : Видавництво «Дніпро», 1985. 300 с.
- ВВт Вінграновський М. Вибрані твори. Київ : Видавництво «Дніпро», 1986. 463 с.

- ВВХ Васьків М. «Вальдшнепи» Миколи Хвильового як фрагмент завершеного роману. Проблеми інтерпретації й інтертекстуального прочитання. *Слово і час*. 2009. № 5. С. 24–38.
- ВКД Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти : монографія. Біла Церква : Видавець О. В. Пшонківський, 2006. 784 с.
- ВОН Вертій О. «Образ душі народу...»: національна картина світу Василя Голобородька. *Слово і час*. 2007. № 7. С. 42–50.
- ВПП Вінграновський М. П'ять повістей : повісті. Київ : Видавництво «Дніпро», 1987. 168 с.
- ВСК Влад М. М. Стрітенне : книжка гуцульських звичаїв і вірувань / ред. П. Л. Швець. Київ : Видавництво «Український письменник», 1992. 224 с.
- ВСП Висоцька Н. Стратегії (ре)конструювання національної історії в сучасній літературі США. *Слово і час*. 2009. № 2. С. 14–24.
- ВТП Вільде І. Твори : у 5 т. Київ : Видавництво «Дніпро», 1986. Т. 1: Сестри Річинські : роман. 640 с.; 1987. Т. 2: Сестри Річинські : роман. 424 с.; Т. 3: Сестри Річинські. 478 с.; 1986. Т. 4: Повнолітні діти. 464 с.; 1987. Т. 5: Оповідання та повісті, крушини. 389 с.
- ВТТ Вінграновський М. Вибрані твори : у 3-х т. Тернопіль : Видавництво «Богдан», 2004. Т. 1: Поезії. 400 с.; Т. 2: Северин Наливайко : роман. 400 с.; Т. 3: Повісті й оповідання. 352 с.
- ВУК Волицька І. Уроки Наталі Кузякіної. *Слово і час*. 2008. № 12. С. 33–39.
- ГВТ Гуцало Є. П. Вибрані твори : у 2 т. Київ : Видавництво «Радянський письменник», 1987. Т. 1: Родинне вогнище. Мертва зона. Шкільний хліб : повісті. 571 с.; Т. 2: Оповідання. Княжа гора : повість. 527 с.
- ГГД Гуцульські говірки : лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження / ред. кол.: Я. Закревська (відп. ред.), П. Гриценко, Л. Коць-Григорук та ін. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. С. 245–364.
- ГГІ Галичина. Громадсько-політична газета Івано-Франківської області. 2000–2019.
- ГГК Галицький кореспондент. Суспільно-політичний тижневик. 2005–2019.
- ГГР Репортер. Івано-Франківський обласний тижневик. 2001–2019.
- ГДВ День. Щоденна всеукраїнська газета. 2000–2019.
- ГДП Герасим'юк В. Д. Діти трепети : поезії. Київ : Видавництво «Молодь», 1991. 128 с.
- ГДТ Дзеркало тижня. Інформаційно-аналітичний тижневик. 2002–2019.
- ГЕЛ Експрес. Львівська щотижнева газета. 2000–2019.
- ГЗВ Гуцало Є. П. З вогню воскресли. Мертва зона. Біль і гнів. Безголов'я : повісті. Київ : АТ «Українська видавнича група», 1996. 432 с.
- ГЗК Західний кур'єр. Івано-Франківська тижнева газета для міста і області. 2000–2019.
- ГІД Голик Р. Історія чотирьох душ: образ галицької вчительки і стереотипи гендерного дискурсу кінця ХІХ – І половини ХХ століть. *Українська мова в Галичині: історичний вимір* / від. ред. Я. Ісаєвич, М. Мозер, Н. Хобзей. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. С. 204–249.

- ГКЗ Замок. Газета Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка. 2000–2019.
- ГЛІ Літературна Україна. Газета письменників України. 2000–2019.
- ГЛС Гальчук О. Лірична сповідь Миколи Вінграновського. *Слово і час*. 2007. № 4. С. 3–12.
- ГМЛ Українська мова та література. Газета для вчителів української мови та літератури. 2000–2019.
- ГММ Гендер для медій : підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей / за ред. Марії Маєрчик (голова редколегії), Ольги Плахотнік, Галини Ярманової. Київ : Видавництво «Критика», 2013. 220 с.
- ГМП Гузь О. О. Матеріали до вивчення поем Гомера «Іліада» та «Одіссея». *Зарубіжна література*. 2008. № 9. С. 26–44.
- ГНЗ Нова зоря. Український греко-католицький часопис. 2010–2019.
- ГОУ Сучасна освіта України. Газета. 2000–2019.
- ГПВ Гревцева Т. Переможця визначено. *Всесвітня література*. 2008. № 5. С. 2.
- ГПП Прикарпатська правда. Республіканська незалежна газета. 2000–2012.
- ГПп Гуцало Є. П. Позичений чоловік. Приватне життя феномена : роман-диалогія. Київ : Видавництво «Радянський письменник», 1982. 711 с.
- ГПЧ Гуцало Є. П. Позичений чоловік, або ж Хома невірний і лукавий : роман. Київ : Видавництво «Дніпро», 1981. 255 с.
- ГСМ Світ молоді. Івано-Франківська щотижнева газета. 2002–2012.
- ГСП Слово Просвіти. Всеукраїнський культурологічний тижневик. 2000–2019.
- ГТД Грінченко Б. Д. Твори : у 2 т. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1990. Т. 1: Поетичні твори. Оповідання. Повісті. 635 с.; 1991. Т. 2: Повісті. Драматичні твори. 608 с.
- ГТІ Горак Р. Таємниці Ірини Вільде. *Дзвін*. 1995. № 7. С. 97–127.
- ГТП Гуцало Є. П. Твори : у 5 томах. Київ : Видавництво «Дніпро», 1996. Т. 1: Оповідання, новели. 454 с.; Т. 2: Повісті. 461 с.; 1997. Т. 3. Повісті, роман. 461 с.; Т. 4. Романи. 686 с.; Т. 5. Поезії, статті. 576 с.
- ГТС Гончар О. Твори : у 7 т. Київ : Видавництво «Дніпро», 1987. Т. 1: Фронтіві поезії; Прапороносці : трилогія; Новели. 550 с.; Т. 2: Таврія : роман; Перекоп : роман. 717 с.; Т. 3: Земля гуде : повість; Партизанська іскра : кіноповість; Микита Братусь : повість; Щоб світився вогник : повість; Оповідання з циклу «Південь». 559 с.; Т. 4. Людина і зброя : роман; Циклон : роман. 589 с.; 1988. Т. 5: Тронка : роман у новелах; Бригантина : повість. 487 с.; Т. 6: Берег любові : роман; Оповідання; Статті. 703 с.; Т. 7: Собор : роман; Твоя зоря : роман. 656 с.
- ГУМ Україна молода. Газета. 2000–2016.
- ГГД Грещук В., Грещук В. Гуцульські лексичні діалектизми в повісті І. Пільгука «Пісню снує Черемош». *Етнос і культура. Часопис Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Гуманітарні науки*. зб. наук.-теор. статей. Івано-Франківськ, 2017–2018. № 14–15. С. 55–60.
- ГПА Гендерна перспектива / упорядник В. Агеєва. Київ : Видавництво «Факт», 2004. 256 с.

- ДВТ Драч І. Вибрані твори : у 2 т. Київ : Видавництво «Дніпро», 1986. Т. 1: Поезії. 351 с.; Т. 2: Вірші. Драматичні поеми. 326 с.
- ДГП Девдюк І. В. Гендерна проблематика в романах «Невеличка драма» В. Підмогильного та «Коханець леді Чатерлей» Дж. Доуренса. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово* : науковий журнал. Івано-Франківськ, 2017. № 4(40), 2018. № 3(47). С. 452–461.
- ДЗВ Домазар С. Замок над Водаєм : роман. Київ : Видавництво «Ярославів Вал», 2010. 352 с.
- ДІБ Дунай П. «Ізольда Білорука» Лесі Українки: до зрізу аналітичної вертикалі. *Слово і час*. 2009. № 4. С. 21–26.
- ДІЛ Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. 336 с.
- ДІС Дроздовський Д. Поетична суб'єктність у віршах Ірини Жиленко. *Слово і час*. 2008. № 1. С. 10–18.
- ДрВ Дрозд В. Вибрані твори : у 2 т. Київ : Видавництво «Радянський письменник», 1989. Т. 1: Оповідання. Романи. 462 с.; Т. 2: Повісті, романи. 552 с.
- ДУМ Дидик-Меуш Г. Українська медицина. Історія назв. Львів : Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 2008. 400 с.
- ЕДО Дженні Ерпенбек. Десять оповідань. *Всесвіт*. 2005. № 1–2. С. 77–113.
- ЕСІ Еліан К. Строката історія. *Дзвін*. 1995. № 11. С. 65–102.
- ЖВТ Жегуц І. Вибрані тексти з гуцульського говору в Закарпатті. Мюнхен, 2001. 88 с.
- ЗКП Зборовська Н. На карнавалі мертвих поцілунків: феміністичні роздуми. Львів : Центр гуманітарних досліджень ЛНУ ім. І. Франка, 1999. 336 с.
- ЗРР Загребельний П. А. Роксолана : роман. Київ : Видавництво «Радянський письменник», 1980. 574 с.
- ЗСП Забужко О. Сестро, сестро : повісті та оповідання. Київ : Видавництво «Факт», 2003. 240 с.
- ЗТЧ Земляк В. Твори : у 4 т. Київ : Видавництво «Дніпро», 1983. Т. 1: Рідна сторона : поліська повість; Кам'яний Брід : повість; Новели Красного дому : кіноповість. 399 с.; Т. 2. Гнівний Стратіон : повість; Підполковник Шиманський : героїчна повість; Ніч без милосердя : повість; Останній патрон : кіноповість. 390 с.; 1984. Т. 3. Лебедина зграя; Зелені Млини : романи. 619 с.; Т. 4. Президент : трагедія на три дії; Олесь Чоботар : кіноповість; Оповідання, поезії, публіцистика. 421 с.
- ЗТШ Загребельний П. А. Твори : у 6 т. Київ : Видавництво «Дніпро», 1979. Т. 1. 575 с.; Т. 2. 575 с.; 1980. Т. 3. 680 с.; Т. 4. 581 с.; 1981. Т. 5. 616 с.; Т. 6. 560 с.
- ЗЯБ Загребельний П. А. Я, Богдан (Сповідь у славі) : роман. Київ : Видавництво «Радянський письменник», 1983. 511 с.
- ЗЯШ Зінчук С. Як гартувалася шваль. *Київ*. 2008. № 3. С. 181–183.
- ІВС Іваничук Р. Вогненні стовпи : романний триптих. Львів : Видавництво «Літопис», 2002. 432 с.
- ІМП Ільницький М. Маргінальність чи зміна парадигми? *Слово і час*. 2007. № 10. С. 70–78.

- ІМР Іваничук Р. Мальви : історичний роман. Київ : Видавництво «Дніпро», 1968. 204 с.
- ІОР Іваничук Р. Орда : роман. Львів : Видавництво «Просвіта», 1992. 200 с.
- ІТТ Іваничук Р. Твори : у 3 т. Київ : Видавництво «Дніпро», 1988. Т. 1: Черлене вино; Манускрипт з вулиці Руської; Мальви : романи. 616 с.; Т. 2: Вода з каменю. Четвертий вимір. Шрами на скалі : романи. 694 с.; Т. 3. Місто. Повісті. Новели. 461 с.
- ІХР Івченко В. Хелуан, вулиця Рагеб-паші, 52. *Київ*. 2008. № 2. С. 180–189.
- КБД Келлі М. Х. Бузкові дівчата : роман / пер. з англ. В. Горбатська. Київ : Видавництво «Нора-Друк», 2017. 544 с.
- КВВ Кешеля Д. Видіння зрячої води, або ж дурний Іван стріляє, а Богонько кулі направляє. *Дзвін*. 2007. № 1. С. 28–60.
- КГО Кремінь Д. Галявина орхідей. *Київ*. 2008. № 11–12. С. 79–88.
- КГМ Краєвський М. Голова Мінотавра : роман / пер. з пол. Б. Антоняк. Львів : ЛА «Піраміда», 2009. 312 с.
- КДТ Корнійчук О. Драматичні твори. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1990. 608 с.
- КЛВ Костенко Л. В. Вибране. Київ : Видавництво «Дніпро», 1989. 559 с.
- КЛУ Косач-Кривинюк О. П. Леся Українка : хронологія життя і творчості. Нью-Йорк, 1970. 926 с.
- КМП Кетзе Джон Максвелл. Молодість : повість. *Всесвіт*. 2005. № 1–2. С. 34–76.
- КМЧ Костенко Л. В. Маруся Чурай : історичний роман у віршах. Київ : Видавництво «Радянський письменник», 1979. 189 с.
- КОП2 Колісник Р. Останній постріл. *Київ*. 2008. № 2. С. 25–62.
- КОП3 Колісник Р. Останній постріл. *Київ*. 2008. № 3. С. 83–120.
- КПУ Класифікатор професій: ДК 003: 2010 / розроб.: М. Гаврицька та ін. Київ : Соцінформ: Держспоживстандарт України, 2010. 746 с.
- КРВ Коваль Ю. І ріки впадуть у море... : розділи з роману. *Дзвін*. 2007. № 1. С. 61–97.
- КРЖ Кулачек О. Роль жінки в державному управлінні: старі образи, нові обрії : монографія. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2005. 301 с.
- КРП Кирилюк З. Російські повісті Т. Шевченка (до історії створення). *Слово і час*. 2008. № 3. С. 25–32.
- КСН Костенко Л. В. Сад нетанучих скульптур : вірші, поема-балада, драматичні поеми. Київ : Видавництво «Радянський письменник», 1987. 207 с.
- КТД Куліш П. О. Твори : у 2 т. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1994. Т. 1: Прозові твори. Поетичні твори. Переспіви та переклади. 752 с.; Т. 2: Поеми. Драматичні твори. 768 с.
- КТМ Кодак М. Отже, про «тяжіння до модернізму». *Слово і час*. 2007. № 10. С. 91–92.
- КТТ Костомаров М. І. Твори : у 2 т. Київ : Видавництво «Дніпро», 1967. Т. 1: Поетичні твори. Драматичні твори. 415 с.; Т. 2: Повісті та оповідання. 450 с.
- КЩС Камю А. Щаслива смерть. *Всесвіт*. 2005. № 5–6. С. 3–61.
- ЛАХ Лавер О. Антропонімікон у повістях Г. Хоткевича «Камінна душа» і «Довбуш» як образок до історії Гуцульщини. *У силовому полі мови. Інні Петрівні Ченізі* : науковий збірник. Київ : КММ, 2011. С. 116–122.

- ЛВЖ Луговий Ол. Визначне жіноцтво України : історичні життєписи. Друге видання. Київ : Видавництво «Ярославів Вал», 2007. 268 с.
- ЛЗЗ Лиша Р. С. Зірнула зірниця. «Вибране і недруковане». Київ : Видавництво «Ярославів Вал», 2010. 335 с.
- ЛПП Лепкий Б. Не вбивай. Батурин : історичні повісті. Київ : Видавництво «Дніпро», 1992. 535 с.
- ЛЛУ Листи Лесі Українки до Ф. Волховського / примітки і підготовка текстів Т. Борисюк, О. Дуна. *Слово і час*. 1991. № 5. С. 37–48.
- ЛМА Лисенко Т. Мікро- і макросвіти у творчості Емми Андіївської. *Слово і час*. 2004. № 1. С. 45–49.
- ЛМС Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району). Івано-Франківськ : Видавництво «Нова зоря», 2008. 328 с.
- ЛТП Логвин Ю. Г. Таємна перлина : роман. Київ : Видавництво «Ярославів Вал», 2010. 196 с.
- ЛУ Леся Українка. Зібрання творів : у 12 т. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1975. Т. 1: Поезії. 448 с.; Т. 2: Поеми. Поетичні переклади. 368 с.; 1976. Т. 3: Драматичні твори. 400 с.; Т. 4: Драматичні твори. 352 с.; Т. 5: Драматичні твори. 336 с.; 1977. Т. 6: Драматичні твори. Переклади драматичних творів. 416 с.; 1976. Т. 7: Прозові твори. Перекладна проза. 568 с.; 1977. Т. 8: Літературно-критичні та публіцистичні статті. 320 с.; Т. 9: Записи народної творчості. Пісні, записані з голосу Лесі Українки. 432 с.; 1978. Т. 10: Листи. 544 с.; Т. 11: Листи. 480 с.; 1979. Т. 12: Листи. 696 с.
- ЛУБ Леся Українка. Бояриня. УСХ. 1994. Кн. 1. С. 106–149.
- ЛХТ Левченко Г. Християнський аспект літературної творчості Ольги Кобилянської. *Слово і час*. 2008. № 12. С. 20–27.
- ЛЩЗ Ламонова О. Що ми знаємо про ляльки. Київ. 2008. № 3. С. 191–192.
- МВО Марко Вовчок. Оповідання. Казки. Повісті. Роман. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1983. 640 с.
- МЕЕ Маланій О. Екзотична «Еротика» Сашка Гавроша. *Слово і час*. 2008. № 3. С. 70–72.
- МЕФ Мельникова Ю. Естетично-художні функції описів у романі Наталени Королеви «Quid est veritas?». *Слово і час*. 2008. № 2. С. 19–27.
- МЖА Матіос М. Жіночий аркан. Із днів Марії. Поезії. Львів : Видавництво «Кальварія», 2001. 108 с.
- МЖІ Маланчук-Рибак О. Жінка в історії : наукове видання. Львів : Львівський національний університет ім. І. Франка, 2002. 340 с.
- МЖК Матіос М. Життя коротке. Книга прози. Львів : Видавництво «Кальварія», 2001. 236 с.
- МЛЗ Мартович Л. Забобон : повість / передм. Ф. Погребенника. Київ : Видавництво «Дніпро», 1985. 351 с.
- ММ Матіос М. Москалиця. Львів : ЛА «Піраміда», 2008. 64 с.
- Мм Матіос М. Мама Маріца – дружина Христофора Колумба. Львів : ЛА «Піраміда», 2008. 48 с.
- ММЕ Михед Т. Міф про Едем у просторі американської романтичної літератури. *Слово і час*. 2007. № 3. С. 69–78.

- ММЖ Мафтин Н. Міфологема ритуального жертвоприношення як сюжетоконструювальний чинник новел Мирослава Ірчана «Княжна» та «Перший розподіл». *Слово і час*. 2008. № 1. С. 38–46.
- ММН Матіос М. Нація. Видання четверте, доповнене. Львів : ЛА «Піраміда», 2007. 256 с.
- ММФ Матіос М. Фуршет. *Фуршет від Марії Матіос*. Львів : Видавництво «Кальварія», 2002. 338 с.
- МНА Мірошниченко Л. Невідомі автографи Лесі Українки. *Слово і час*. 2008. № 1. С. 72–78.
- МПТ Малишко А. Твори : у 5 т. Київ : Видавництво «Дніпро», 1986. Т. 1: Поезії. 429 с.; 1987. Т. 2: Поезії. 411 с. Т. 3: Поезії. 454 с. Т. 4: Поезії. 421 с. Т. 5: Поезії. 407.
- МРТ Мельник О. Риторика тілесності у прозі Михайла Яцкова. *Слово і час*. 2007. № 10. С. 19–28.
- МСД Матіос М. Солодка Даруся. Видання третє. Львів : ЛА «Піраміда», 2005. 176 с.
- МТН Мацько В. Творчий підсумок науковця. *Слово і час*. 2007. № 10. С. 36–37.
- МТП Мушкетик Ю. Твори : у 5 т. Київ : Видавництво «Дніпро», 1987. Т. 1: Смерть Сократа; Суд над Сенекою; Гайдамаки; Жовтий цвіт кульбаби. 607 с.; 1988. Т. 2: Жорстоке милосердя : роман; Віхола : роман. 532 с. Т. 3. Позиція : роман; Біла тінь : роман. 568 с.; Т. 4. Біль : повість; Обвал : повість; Старий у задумі : повість-притча; «Сльози Офелії» : повість. 493 с.; Т. 5: Вернися в дім свій : роман. 377 с.
- МТТ Мельничук Т. Твори в трьох томах. Коломия : Видавничо-поліграфічне товариство «Вік», 2003. Т. I. 256 с.; 2003. Т. II. 256 с.; 2006. Т. III. Кн. 1. 496 с.; 2007. Т. III. Кн. 2. 344 с.
- МЩС Матіос М. Щоденник страченої. Психологічна розвідка. Львів : ЛА «Піраміда», 2005. 192 с.
- НЛП Німчук В. В. Лексеми *раб* та *слуга* в українських перекладах богослужбових текстів. *У силовому полі мови. Інні Петрівні Ченізі* : науковий збірник. Київ : КММ, 2011. С. 148–155.
- ННТ Неживий О. Не поборена темрявою. *Київ*. 2008. № 3. С. 163–173.
- НСУ Нестеренко С. Система уроків за повістю Осипа Назарука «Роксоляна». *Дивослово*. 2009. № 2. С. 42–49.
- ОММ о. Музичка І. Марічка. *Визвольний шлях : суспільно-політичний і науково-літературний місячник*. Лондон : Українська Видавнича Спілка, 1987. Кн. 3 (468). С. 342–351.
- ОТД Олесь О. Твори : у 2 т. Київ : Видавництво «Дніпро», 1990. Т. 1: Поетичні твори. Лірика. Поза збірками. З неопублікованого. Сатира. 960 с.; Т. 2: Драматичні твори. Проза. Переклади. 683 с.
- ПАВ Павличко Д. Аутодафе : вірші, пісні, поеми. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2008. 160 с.
- ПВТ Павличко Д. Вибрані твори у двох томах. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2008. Т. 1: Вірші. Поеми. 605 с.; Т. 2: Переклади. 605 с.
- ПГП Пушик С. Галич : поезії. Київ : Видавництво «Молодь», 1990. 120 с.

- ПДМ Пилипюк Н. Діва і мати: парадокси барокового портрета мудрости. *Україна XVII століття: суспільство, філософія, культура* : зб. наук. пр. на пошану пам'яті проф. В. М. Нічик. Київ : Видавництво «Критика», 2005. С. 281–303.
- ПКБ Пушик С. Косівський базар (поема). *Гуцульська школа*. 1995. № 1. С. 61–63.
- ПЛВ Павличко Д. Любов і ненависть : Вибране. Київ : Видавництво «Дніпро», 1975. 424 с.
- ПМР Підмогильний В. П. Місто : роман. Київ : Видавництво «Школа», 2008. 288 с.
- ПНД Підмогильний В. П. Невеличка драма : роман, повісті. Дніпропетровськ : Видавництво «Промінь», 1990. 326 с.
- ПНО Павличко Д. «Не кричи на мене, Океане...». *Київ*. 2008. № 2. С. 2–9.
- ПОП Підмогильний В. П. Оповідання. Повість. Романи. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1991. 800 с.
- ПОС Поклад Н. Осіннє сонцестояння. *Дзвін*. 1995. № 9. С. 4–7.
- ППГ Поліщук Я. Палімпсест Гоголя. *Слово і час*. 2007. № 10. С. 3–19.
- ППЗ Пушик С. Г. Перо Золотого Птаха. Повість. Ужгород : Видавництво «Карпати», 1978. 272 с.
- ППК Пушик С. Г. Писаний камінь : книжка лірики. Ужгород : Видавництво «Карпати», 1973. 120 с.
- ППО Пепа В. Поклик за океан. *Київ*. 2008. № 3. С. 184–188.
- ППТ Пушик С. Г. Повісті теперішнього часу. *Київ*. 1996. № 3–4. С. 28–52.
- ПСМ Процюк С. Серафими і мізантропи. Івано-Франківськ : Видавництво «Тіповіт», 2002. 100 с.
- ПСН Пиріг Л. Скільки нас, які ми і як живемо в Україні. *Київ*. 2008. № 11–12. С. 2–19.
- ПСФ Павличко С. Фемінізм / передм. В. Агєвої. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. 322 с.
- ПТТ Павличко Д. В. Твори в трьох томах. Київ : Видавництво «Дніпро», 1989. Т. 1: Поезії. 501 с.; Т. 2: Поезії. 542 с.; Т. 3. Переклади. 494 с.
- ПЯП Павличко Д. В. Ялівець : поезії / упоряд. і передм. Р. М. Лубківського. Київ : Видавництво «Веселка», 2004. 399 с.
- РМК Романов С. М. Материнський та іменний коди у творчих біографіях Лесі Українки та Ольги Кобилянської. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово* : науковий журнал. Івано-Франківськ, 2017. № 4(40), 2018. № 3(47). С. 304–314.
- РСС Руденко М. Син сонця – Фаєтон : науково-фантастичний роман. Київ : Видавництво «Ярославів Вал», 2009. 240 с.
- РСЧ Рогозинський В. Сатири сивочолого чарівника. *Зарубіжна література*. 2008. № 10. С. 20–21.
- САЧ Слоньовська О. В. В Афганістані, в «чорнім тюльпані»... Видання друге, доп. й перероб. Івано-Франківськ : Видавництво «Місто НВ», 2011. 732 с.
- СВВ Стефаник В. С. Вибране. Ужгород : Видавництво «Карпати», 1979. 392 с.
- СВЖ Сулима М. Втеча жінки з дому як злочин і як сюжет. *Україна XVII століття: суспільство, філософія, культура* : зб. наук. пр. на пошану пам'яті проф. В. М. Нічик. Київ : Видавництво «Критика», 2005. С. 545–551.

- СВТ Стус В. С. Вибрані твори / упорядник Д. Стус. Київ : Видавництво «Смолоскип», 2012. 872 с.
- СДУ Сухарко Г. М. Два уроки з вивчення творчості Оноре де Бальзака. *Зарубіжна література*. 2008. № 9. С. 56–60.
- СЗК Стус В. С. Злотокося красуня : вірші. Київ : Видавництво «Слово і час», 1992. 48 с.
- СЗН Степаненко М. Зріднилася навіки з українським словом. *Дивослово*. 2009. № 2. С. 54–55.
- СЗТ Стефанік В. Повне зібрання творів : у 3-х томах. Київ : Видавництво АН УРСР, 1954. Т. I–III.
- СЗЯ Слоньовська О. В. Зимове яблуко : поезії. Івано-Франківськ : Видавництво «Місто НВ», 2011. 360 с.
- СІБ Газета «Солідарність: інформаційний бюллетень». 2019. Березень. 8 с.
- СІС 1 Сенік Л. Ізйди, сатано! : роман. *Дзвін*. 1995. № 10. С. 19–65.
- СІС 2 Сенік Л. Ізйди, сатано! : роман. *Дзвін*. 1995. № 11. С. 24–64.
- СКП Стус В. С. І край мене почує : поезії. Донецьк : Видавництво «Донбас», 1992. 295 с.
- СЛУ Скупейко Л. Леся Українка й (анти)народництво. *Слово і час*. 2008. № 12. С. 48–55.
- СМЖ Сукаленко Т. Метафоричне вираження концепту ЖІНКА в українській мові : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 240 с.
- СОК Строфа [на зб.: Оксана Кішко-Луцишина «Орфей Великий»...]. *Слово і час*. 2004. № 5. С. 17.
- СОП Стамат Т. В., Шкаруба Л. М. Образ Пенелопи в поемі Гомера «Одіссея». *Зарубіжна література*. 2008. № 9. С. 11.
- СПН Семенюк Г. Поет національної честі. *Слово і час*. 2007. № 3. С. 47–51.
- СПР Смолич Ю. Дитинство; Наші тайни; Вісімнадцятилітні : повість, романи. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1987. 752 с.
- ССН Слоньовська О. В. Сліди невловимого Протея : монографія. Видання друге. Івано-Франківськ : Видавництво «Плай» – Коломия : Видавництво «Вік», 2007. 688 с.
- ССФ Свідер І. Сюжетна функція магичних предметів у романі Гофмана «Малюк Цахес, на прізвисько Цинобер». *Слово і час*. 2009. № 5. С. 93–99.
- ССЯ Слоньовська О. Силуети яблунь і коханих. Поезії. Київ : Видавництво «Український пріоритет», 2013. 72 с.
- СТЖ Сулима М. Втеча жінки з дому як злочин і як сюжет. *Україна XVII століття: суспільство, філософія, культура* : зб. наук. пр. на пошану пам'яті проф. В. М. Нічик. Київ : Видавництво «Критика», 2005. С. 545–551.
- СТС Стельмах М. П. Твори : у 7 т. Київ : Видавництво «Дніпро», 1982. Т. 1. 656 с.; Т. 2. 592 с.; 1983. Т. 3. 672 с.; Т. 4. 712 с.; Т. 5. 383 с.; Т. 6. 606 с.; 1984. Т. 7. 647 с.
- СУЛ Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). Друге вид., перероб. Київ : Видавництво «Пугач», 2005. 388 с.
- ТВР Тютюнник Г. М. Вир : роман. Київ : Видавництво «Радянська школа», 1990. 512 с.

- ТГТ Тютюнник Гр. Твори : у 2 т. Київ : Видавництво «Молодь», 1984. Кн. 1: Оповідання. 328 с.; 1985. Кн. 2: Повісті. 328 с.
- ТПО Ткаченко Н. Продавала ордену. *Дзвін*. 1995. № 4. С. 74–82.
- ТТД Тютюнник Г. Твори : у 2 т. Київ : Видавництво «Дніпро», 1970. Т. I: Вир : роман. 502 с.; Т. II: Поезії; Буг шумить : роман; Хмарка сонця не заступить : повість; Оповідання; Нариси. 400 с.
- ТЧО Ткач Л. Чужина, чужина : оповідання. Київ : Видавництво «Ярославів Вал», 2009. 208 с.
- УСХ Українське слово : хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. : у 4 кн. Київ : Видавництво «Рось», 1994. Кн. 1. 704 с.; Кн. 2. 720 с.; Кн. 3. 688 с.; 1995. Т. 4. 704 с.
- УХІ Ушневич С. Е. Художня інтерпретація ідеологічного міфу в повісті Зірки Мензатюк «Як я руйнувала імперію». *Прикарпатський вісник НТШ. Слово : наук. журнал*. Івано-Франківськ, 2017. № 4(40), 2018. № 3(47). С. 268–274.
- ФВТ Франко І. Вибрані твори : у 3 т. Дрогобич : Видавництво «Коло», 2004. Т. 1: Поезії, поеми. 824 с.; Т. 2: Проза, драматургія. 708 с.; 2005. Т. 3: Літературознавство, публіцистика. 2-е вид., доп. 690 с.
- ФВт Федькович Ю. Вибрані твори. 2-е вид. Ужгород : Видавництво «Карпати», 1983. 240 с.
- ФРТ Федорів Р. Твори : у 3 т. Київ : Видавництво «Дніпро», 1990. Т. 1: Отчий світильник : роман. 519 с.; Т. 2: Жбан вина; Знак кіммерійця; Турецький міст; Синій журавель на пожарищі; Таїна лісова : повісті. 557 с.; Т. 3: Кам'яне поле; Ворожба людська : романи. 688 с.
- ФТД Федькович Ю. Твори : у 2 т. Київ : Видавництво «Дніпро», 1984. Т. 1: Поезії. 464 с.; Т. 2: Повісті, оповідання, казки, драматичні твори, листи. 428 с.
- ФТЛ Федькович Ю. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Листи. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1985. 575 с.
- ФТО Франко І. Твори : у 3 т. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1991. Т. 1: Поезії. Поеми. 672 с.
- ФТТ Франко І. Вибрані твори : у 3 т. Київ : Видавництво «Дніпро», 1973. Т. 1. 760 с.; Т. 2: 624 с.; Т. 3: 676 с.
- ФЧГ Федорів Р. Чудо святого Георгія о Зміє : роман з кінця XII ст. *Дзвін*. 1995. № 6. С. 23–112.
- ХДУ Хоменко І. А. Два уроки з вивчення лірики давньогрецьких поетів Тіртея, Архілоха, Анакреонта, Сапфо. *Зарубіжна література*. 2008. № 9. С. 45–48.
- ХТБ Храброва В. Тарас Бульба – виразник українського національного духу. *Всесвітня література*. 2008. № 6. С. 17–27.
- ХТД Хвильовий М. Твори : у 2 т. Київ : Видавництво «Дніпро», 1990. Т. 1: Поезія. Оповідання. Новели. Повісті. 650 с.; Т. 2: Повість. Оповідання. Незакінчені твори. Нариси. Памфлети. Листи. 925 с.
- ХТЧ Харчук Б. Твори : у 4 т. Київ : Видавництво «Дніпро», 1991. Т. 1: Майдан; Межі і безмежжя : романи. 539 с.; Т. 2: Кривняки : роман. 575 с.
- ЧРВ Чопик Р. Вовчок. *Слово і час*. 2007. № 8. С. 3–14.

- ЧТД Черемшина М. Твори в двох томах / ред. кол.: О. Є. Засенко (голова), О. В. Мишанич, Ф. П. Погребенник. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1974. Т. I. 336 с.; Т. II. 304 с.
- ШВВ Швець А. І. «Вельми цікавими були мої відносини до Драгоманова» (Наталія Кобринська та Михайло Драгоманов: вектори життєтворчості). *Прикарпатський вісник НТШ. Слово* : науковий журнал. Івано-Франківськ, 2017. № 4(40), 2018. № 3(47). С. 215–228.
- ШВТ Шевчук В.О. Вибрані твори : роман-балада. Оповідання. Київ : Видавництво «Дніпро», 1989. 526 с.
- ШДГ Шевчук В. О. Дім на горі : роман. Київ : Видавництво «А-ба-ба-га-ла-ма-га». 2011. 560 с.
- ШДЛ Шатилов М. Десять празьких листів. *Vsesvit*. 2005. № 1–2. С. 163–189.
- ШНШ Шкраб'юк П. Небуденний «Шлюб...» Лесі Степовички. *Київ*. 2008. № 3. С. 176–177.
- ШТД Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. Київ : Видавництво «Наукова думка», 2001. Т. 1: Поезія 1837–1847. 784 с.; Т. 2: Поезія 1847–1861. 784 с.; 2003. Т. 3: Драматичні твори. Повісті. 592 с.; Т. 4: Повісті. 600 с.; Т. 5. Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь южнорусский». Записи народної творчості. 496 с. Т. 6: Листи. Дарчі на власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. 632 с.
- ШТЛ Шевчук В. О. Три листки за вікном : роман-триптих. Київ : Видавництво «Радянський письменник», 1986. 587 с.
- ШХП Шиманівська Н. І. Художня та історична правда у повісті М. Костомарова «Черніговка». *Прикарпатський вісник НТШ. Слово* : науковий журнал. Івано-Франківськ, 2017. № 4(40), 2018. № 3(47). С. 540–547.
- ШЧВ Шкляр В. Чорний ворон : роман. Київ : Видавництво «Ярославів Вал», 2009. 356 с.
- ЩМТ Щукіна І. Музичні терміни в тексті поетичного циклу Лесі Українки «Сім струн». *Слово і час*. 2009. № 4. С. 12–20.
- ЮРП Юзич І. Революція з піснями на устах : повість. *Дзвін*. 1998. № 3. С. 3–43.
- ЯН Яцків М. Новели. Львів : Видавництво «Каменярь», 1985. 200 с.
- ЯТП Ястремська Т. Традиційне гуцульське пастухування. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. 424 с.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ПРАЦІ

- АСЗГ Аркушин Г. Словник західнополіських говірок : у 2 т. Луцьк : РВВ «Вежа», 2000. Т. 1: А–Н. 354 с.; Т. 2: О–Я. 458 с.
- АСП Словник прізвиськ північно-західної України : у 3 т. / упорядник Г. Л. Аркушин. Луцьк : РВВ «Вежа», 2009. Т. I. 412 с.; Т. II. 456 с.; Т. III. 364 с.
- БРЦ Біленька-Свистович Л. В., Рибак Н. Р. Церковнослов'янська мова : підручник зі словником. Київ : Видавництво «Криниця», 2000. 336 с.
- ВЗОС Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / гол. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь : Видавництво «Перун», 2003. 896 с.
- ВПУС Вакарюк Л. О., Панцьо С. Є. Український словотвір у термінах : словник-довідник. Тернопіль : Видавництво «Джура», 2007. 260 с.
- ВТССУМ Великий тлумачний словник сучасної української мови : 170 000 слів / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. 1428 с.
- ГГС Гуцульські говірки : короткий словник / відп. ред. Я. Закревська; уклад.: Г. Гузар, Я. Закревська, У. Єдлінська, В. Зеленчук, Н. Хобзей. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. 232 с.
- ГМТ Голянич М. І. Мовний портрет села Тюдів : словник : у 2 т. Івано-Франківськ : Видавництво «Лілея-НВ», 2018. Т. I. А–М. 1000 с.
- ГСГ Грицак М. Скарби гуцульського говору: Росішка. Львів : Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 2008. 320 с.
- ЕСУМ Етимологічний словник української мови : у 7 т. / ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1982. Т. 1: А–Г. 632 с.; 1985. Т. 2: Д–Копці. 572 с.; 1989. Т. 3: Кора–М. 552 с.; 2004. Т. 4: Н–П. 656 с.; 2006. Т. 5: Р–Т. 704 с.; 2012. Т. 6: У–Я. 568 с.
- ЕУМ Українська мова : енциклопедія / ред. кол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін.; Національна академія наук України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Інститут української мови НАН України. Видання третє, зі змінами і доповненнями. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. 856 с.
- ЖЕС Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Видавництво «Довіра», 2006. 703 с.
- ІСТ Історичний словник українського язика. Т. I. А–Ж / уложили Є. Тимченко, Є. Волошин, К. Лазаревська, Г. Петренко; зредагував проф. Є. Тимченко / *Istoričnyj slovník ukrajinsk'oho jazyka. I. 1–2 (A–Ž). Charkiv-Kyjiw 1930 – 1932 / Tymčenko Jevhen. München : Verlag Otto Sagner, 1985. S. 1–947.*
- ІСУМ Інверсійний словник української мови / відп. ред. С. П. Бевзенко. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1985. 812 с.
- КГГ Картотека Словника гуцульських говірок / Відділ української мови Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України. Львів.
- КГС Карпіловська Є. А. Кореневий гніздовий словник української мови: гнізда слів з вершинами – омографічними коренями. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2002. 912 с.

- КІСТ Картотека «Історичного словника українського язика XIII – XVIII ст.» / уклад проф. Є. Тимченко; Відділ української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів.
- КСЛТ Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Тодор О. Г. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. Київ : Видавництво «Либідь», 2001. 224 с.
- КСНВ Вокальчук Г. М. Короткий словник авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття. *Вокальчук Г. М. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект)* / за ред. А. П. Грищенка: монографія. Рівне : Наук.-вид. центр «Перспектива», 2004. С. 94–523.
- КСУМ Картотека Словника української мови ХVІ – першої половини ХVІІ ст. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів.
- КТСУ Короткий тлумачний словник української мови : близько 7000 слів / за ред. Д. Г. Гринчишина. Київ : Видавничий центр «Просвіта», 2004. 608 с.
- ЛРСД Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь : около 50000 слов. 3-е изд., испр. Москва : Издательство «Русский язык», 1986. 840 с.
- ЛСІ 4 Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (1983–2003) : словник. Харків : Харківський національний університет імені В. Каразіна, 2004. 136 с.
- ЛСІ 6 Нелюба А., Нелюба С. Лексико-словотвірні інновації (2004–2006) : словник. Харків : Видавництво «Майдан», 2007. 144 с.
- ЛСІ 14 Нелюба А., Редько Є. Лексико-словотвірні інновації (2014) : словник / заг. ред. А. Нелюби. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2015. 220 с.
- ЛУС Литвинов В. Д. Латинсько-український словник. Антична, середньовічна й ренесансна лексика : у 4 т. Київ : Видавництво «Наукова думка», 2018. Т. 1: А–С. 1048 с.
- ЛТФ Лексика поетичних творів Івана Франка / упоряд. І. Ковалик, І. Ощипко, Л. Полюга. Львів : Львівський державний університет ім. Івана Франка, 1990. 264 с.
- МНС Малоруско-німецький словар : у 2 т. Львів : Друкарня тов. ім. Шевченка, 1886. Т. 1: А–О / уложив Євгеній Желеховский. 600 с.; Т. 2: П–Я / уложили: Євгеній Желеховский та Софрон Недільский. 632 с.
- НСГ Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березови. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. 224 с.
- НСЗ Нові слова та значення : словник / Інститут української мови НАН України; уклали: Л. В. Туровська, Л. М. Василькова. Київ : Видавництво «Довіра», 2008. 271 с.
- НСИЗ Новые слова и значения : словарь-справочник по материалам прессы и литературы 70-х годов / под ред. Н. З. Котеловой. Москва : Издательство «Русский язык», 1984. 808 с.
- НУЛС Мазурик Д. Нове в українській лексиці : словник-довідник. Львів : Видавництво «Світ», 2002. 130 с.
- НУРС Єрмоленко С. Я., Єрмоленко В. І., Ленець К. В., Пустовіт Л. О. Новий українсько-російський словник-довідник. Київ : Видавництво «Довіра», 1996. 779 с.

- ОЛА 8 Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. Профессия и общественная жизнь. Warszawa : Instytut Języka polskiego PAN, 2003. Вып. 8.
- ОЛА 9 Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. Человек. Warszawa : Instytut Języka polskiego PAN, 2009. Вып. 9.
- ОЛА 10 Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная (ОЛА): Народные обычаи. Москва, Санкт-Петербург : Издательство «Нестор-История», 2015. Вып. 10. 276 с.
- ОСБГ Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / ред. кол.: Г. М. Гнатюк, П. Ю. Гриценко, І. Г. Матвіяс (відп. ред.) та ін. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1984. Ч. I: А–Н. 496 с.; Ч. II: О–Я. 516 с.
- ОЧС Обернений частотний словник сучасної української художньої прози / Т. О. Грязнухіна, Н. П. Дарчук, Є. А. Карпіловська та ін. Київ : Видавництво «Спалах», 1998. 958 с.
- ПИС Полный иллюстрированный словарь иностранных слов с указанием их происхождения, ударений и научного значения / составил И. Вайсблит. Москва – Ленинград : Центральное товарищество «Кооперативное издательство», 1926. 677 с.
- ПСА Полюга Л. М. Словник антонімів української мови / ред. Л. С. Паламарчук. Київ : Видавництво «Довіра», 2004. 275 с.
- ПСМ Полюга Л. М. Словник українських морфем : близько 40 000 слів. Львів : Видавництво «Світ», 2001. 448 с.
- ПСС Полюга Л. М. Словник синонімів української мови. Київ : Видавництво «Довіра», 2001. 477 с.
- РУСД Російсько-український словник-довідник : близько 102 000 слів і словосполучень. Друге видання / за ред. В. М. Брицина. Київ : Видавництво «Довіра», 2008. 942 с.
- РУС 1981 Русско-украинский словарь : в 3 т. Издание второе, исправленное / ред. тома: С. И. Головащук, Л. А. Коробчинская, Н. Н. Пилинский. Київ : Главная редакция украин. совет. энциклопедии, 1981. Т. 3. 884 с.
- РУС 2003 Анніна І. О., Горюшина Г. Н., Гнатюк І. С. та ін. Російсько-український словник. Київ : Видавництво «Абрис», 2003. 1424 с.
- РУС 2007 Російсько-український словник : близько 45000 слів й словосполучень. Видання третє, виправлене й доповнене / уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк; за ред. Г. П. Півторака. Київ : Видавництво «Довіра», 2007. 415 с. Книга-«переверт». У спіл. опр. з кн. Українсько-російський словник.
- РУСК Караванський С. Російсько-український словник складної лексики. Друге видання, доповнене і виправлене. Львів : Видавництво «БаК», 2006. 562 с.
- САМ Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Карпіловський В. С., Недозим Т. І. Словник афіксальних морфем української мови. Київ : Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, 1998. 440 с.
- САУМ Полюга Л. М. Словник антонімів української мови / за ред. Л. С. Паламарчука. Видання друге, доповнене і виправлене. Київ : Видавництво «Довіра», 1999. 275 с.

- СБГ Словник буковинських говірок / ред. кол.: Бабич Н. Д., Бузинська В. Є., Герман К. Ф. та ін.; за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці : Видавництво «Рута», 2005. 688 с.
- СБН Білецький-Носенко П. Словник української мови / підготував до видання В. В. Німчук; від. ред. К. К. Цілуйко. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1966. 424 с.
- СГЗ Жегуц І., Піпаш Ю. Словник гуцульського говору в Закарпатті. Мюнхен, 2001. 180 с.
- СГО Словник українських говорів Одещини / за ред. О. І. Бондаря. Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2011. 223 с.
- СГП Сизько А. Т. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини : навчальний посібник. Дніпропетровськ : Видавництво ДДУ, 1990. 100 с.
- СГТ Словарь гендерных терминов / под ред. А. А. Денисовой. Москва : Издательство «Информация – XXI век», 2002. 256 с.
- СДГ Годована М. П. Словник-довідник назв осіб за видом діяльності / за ред. Л. В. Туровської. Київ : Видавництво «Наукова думка», 2009. 176 с.
- СДЯ Словарь древнерусского языка (XI ~ XIV вв.) / глав. ред. Р. И. Аванесов; Академия наук СССР, Институт русского языка. Москва : Издательство «Русский язык», 1988. Т. I: (а – възаконатиса). 526 с.; 1989. Т. II: (възалкати – добродѣтельникъ). 496 с.; 1990. Т. III: (добродѣтельно – изжечиса). 512 с.; 1991. Т. IV: (изживати – моление). 560 с.; глав. ред. Р. И. Аванесов, И. С. Улуханов; Институт русского языка имени В. В. Виноградова РАН. Москва : Издательство «Азбуковник». 2002. Т. V: (молимъ – обатьнь). 648 с.; глав. ред. И. С. Улуханов. 2000. Т. VI: (овадь – покласти). 608 с.; гл. ред. В. Б. Крысько. 2004. Т. VII: (поклепанъ – пращоуръ). 512 с.; 2008. Т. VIII: (пре – пробѣжение). 768 с.; Москва : Издательство «ЛЕКСРУС». 2012. Т. IX: (провадити – ражьзизаемъ). 480 с.; Москва : Издательство «Азбуковник». 2013. Т. X: (разаряемъ – свѣтъиса). 656 с.; 2016. Т. XI: (свѣне – стагъ). 744 с.; 2019. Т. XII (соу – съотьходьнь). 688 с.
- СИС Словарь иностранных слов / под ред. И. В. Лехина, С. М. Локшиной, Ф. Н. Петрова (гл. ред.) и Л. С. Шаумяна. изд. 6-е, перераб. и доп. Москва : Издательство «Советская Энциклопедия», 1964. 784 с.
- СІС Словник іншомовних слів / уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. Київ : Видавництво «Наукова думка», 2000. 680 с.
- СІСМ Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ : Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1974. 865 с.
- СЛЕ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Видавництво «Довкілля-К», 2006. 716 с.
- СЛТ Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Видавництво «Вища школа», 1985. 360 с.
- СЛТК Кротевич Є. В., Родзевич Н. С. Словник лінгвістичних термінів / заг. ред. Є. В. Кротевича. Київ : Видавництво АН УРСР, 1957. 236 с.
- СМК Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка : у 3 т. / від. ред. М. А. Жовтобрюх. Харків : Харківський державний університет, 1978. Т. 1:

- А – кладовити. 664 с.; 1979. Т. 2: кланятись – приклад. 679 с.; 1979. Т. 3: прикладати – Я. 689 с.
- СМН Словник новотворів української мови кінця ХХ – початку ХХІ століття / упоряд. Г. М. Віняр, Л. Г. Шпачук. Кривий Ріг, 2005. 158 с.
- СМС Славянская мифология : энциклопедический словарь. Изд-е 2-е, исправл. и дополн. Москва : Издательство «Международные отношения», 2002. 510 с.
- СМШ Словник мови Шевченка : у 2 т. / ред. кол.: В. С. Вашенко – відп. ред., К. П. Дорошенко, В. Г. Мариниченко, Т. К. Черторизька. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1964. Т. I. 484 с.; Т. II. 568 с.
- СНЛ Ставицька Л. Українська мова без табу : словник нецензурної лексики та її відповідників. Київ : Видавництво «Критика», 2008. 456 с.
- СНУ Словотворчість незалежної України. 2012 – 2016 : словник / укладачі: А. Нелюба, Є. Редько; заг. ред. А. Нелюби. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2017. 460 с.
- СОУ Демська О. М., Кульчицький І. М. Словник омонімів української мови. Львів : Видавництво «Фенікс», 1996. 223 с.
- СПС Оліфіренко Л. В. Словник поетичної мови Василя Стуса (рідковживані слова та індивідуально авторські новотвори). Київ : Видавництво «Абрис», 2003. 90 с.
- СПУ Гринчишин Д. Г., Сербенська О. А. Словник паронімів української мови. Київ : Видавництво «Радянська школа», 1986. 222 с.
- ССГ Глуховцева К., Лєснова В., Ніколаєнко І., Терновська Т., Ужченко В. Словник українських східнослобожанських говірок. Луганськ : Луганський держ. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. 2002. 233 с.
- ССДЯ Срезневский И. И. Словарь древнерусского языка : в 3 т. / И. И. Срезневский. Репринтное издание. Москва : Издательство «Книга», 1989. Т. I. Ч. 1: А–Д, Ч. 2: Е–К. 1420 с. + 50 с.; Т. II. Ч. 1: Л–О, Ч. 2: П. 1804 с.; Т. III. Ч. 1: Р–С, Ч. 2: Т–Я. 1684 с. + 272 с. + 16 с.
- ССЗГ Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2008. 480 с.
- ССІС Сучасний словник іншомовних слів : близько 20 тисяч слів і словосполучень / уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк; відп. ред. Г. П. Півторак. Київ : Видавництво «Довіра», 2006. 789 с.
- ССМ Словник староукраїнської мови ХІV – ХV ст. : у 2 т. / ред. кол.: Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька (голова), І. М. Керницький. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1977. Т. 1: А–М. 631 с.; 1978. Т. 2: Н–Ө. 592 с.
- ССРЯ Словарь современного русского литературного языка. Москва, Ленинград : Издательство «Наука», 1964. Т. 16. 1610 с.
- ССУ Словник синонімів української мови : у 2 т. / ред. кол.: А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін.; НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови. Київ : Видавництво «Наукова думка», 2001. Т. 1: А–Н. 1040 с.; Т. 2: О–Я. 960 с.
- СУМ Словник української мови ХVІ – першої половини ХVІІ ст. / ред. кол.: Д. Гринчишин (відп. ред.), У. Єдлінська, Л. Полюга та ін.; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 1994. Вип. 1: А. 152 с.;

1994. Вип. 2: Б–Богуславець. 152 с.; 1996. Вип. 3: Б–В. 252 с.; 1997. Вип. 4: В. 260 с.; 1998. Вип. 5: В. 258 с.; 1999. Вип. 6: В–Г. 256 с.; 2000. Вип. 7: Г–Д. 256 с.; 2001. Вип. 8: Д. 256 с.; 2002. Вип. 9: Д–З. 256 с.; 2003. Вип. 10: З. 256 с.; 2004. Вип. 11: З. 256 с.; 2005. Вип. 12: З. 246 с.; 2006. Вип. 13: И–І. 242 с.; 2008. Вип. 14: К. 256 с.; 2010. Вип. 15: К–Л. 256 с.; 2013. Вип. 16: Л. 200 с.; 2017. Вип. 17: М–Моавитанка. 248 с.
- СУМ-б Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. : список використаних джерел / заг. ред. Д. Гринчишина. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича АН України, 1994. 331 с.
- СУМГ Словарь української мови : у 4 т. / упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко; редактори: Л. М. Кудрявкіна, Н. М. Отрох, Л. С. Шорубалка; надруковано з видання 1907 – 1909 рр. фотоспособом. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1996. Т. 1 : А–Ж. 496 с.; 1996. Т. 2: З–Н. 580 с.; 1997. Т. 3: О–П. 507 с.; 1997. Т. 4: Р–Я. 610 с.
- СУМ 11 Словник української мови : у 11 т. / ред. кол.: І. К. Білодід (голова) та ін.; АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1970. Т. I: А–В. 799 с.; 1971. Т. II: Г–Ж. 550 с.; 1972. Т. III: З. 744 с.; 1973. Т. IV: І–М. 840 с.; 1974. Т. V: Н–О. 840 с.; 1975. Т. VI: П–Поїти. 832 с.; 1976. Т. VII: Поїхати–Приробляти. 723 с.; 1977. Т. VIII: Природа–Ряхтливий. 927 с.; 1978. Т. IX: С. 916 с.; 1979. Т. X: Т–Ф. 658 с.; 1980. Т. XI: Х–Ь. 699 с.
- СУМ 20 Словник української мови : у 20 т. / гол. наук. ред. В. М. Русанівський; НАН України, Український мовно-інформаційний фонд. Київ : Видавництво «Наукова думка», 2010. Т. 1: А–Б. 912 с.; 2012. Т. 2: В–Відсріблитися. 976 с.; 2012. Т. 3: Відставання–Гуральня. 1120 с.; 2013. Т. 4: Д–Жучок. 1007 с.; 2014. Т. 5: З–Зв'янути. 992 с.; 2015. Т. 6: Згага–Кварта. 992 с.; 2016. Т. 7: Квартал–Кяхтинський. 912 с.; 2017. Т. 8: Л–Мішурний. 992 с.; 2018. Т. 9: Міщанин–Настукувати. 912 с.
- СУМП Полюга Л. М. Словник українських морфем : близько 40 000 слів. Львів : Видавництво «Світ», 2001. 448 с.
- СУС Белей Л., Белей О. Старослов'янсько-український словник / наук. ред.: Д. Гринчишин. Львів : Видавничий відділ «Свічадо», 2001. 332 с.
- ТМС Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст. : у 2 кн. / підгот. до видання В. В. Німчук та Г. І. Лиса; відп. ред. В. В. Німчук. Київ – Нью-Йорк : Видавництво «Преса України», 2002. Кн. 1: А–Н. 512 с.; 2003. Кн. 2: О–Я. 2003. 512 с.
- ТСО Колоїз Ж. В. Тлумачно-словотвірний словник okazіоналізмів. Кривий Ріг : Видавництво «ЯВВА», 2003. 168 с.
- УБС Лемтюгова В. П. Українська-беларускі слоўнік / пад рэд. М. В. Бірылы, А. Я. Супруна. Мінск : Выдавецтва «Вышэйшая школа», 1980. 688 с.
- УЖС Ставицька Л. Український жаргон : словник : близько 4070 слів і понад 700 стійких словосполучень. Київ : Видавництво «Критика», 2005. 496 с.
- УЛЕ Українська Літературна Енциклопедія : у 5 т. / редкол.: І. О. Дзевєрін (відп. ред.) та ін. Київ : Видавництво «Українська Рад. Енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1988. Т. 1: А–Г. 536 с.; 1990. Т. 2: Д–К. 576 с.

- УРС 2004 Українсько-російський словник. Видання друге, виправлене і доповнене / укладачі: Г. П. Їжакевич, В. М. Калюжна, О. Л. Паламарчук та ін.; відп. ред.: Л. Г. Скрипник, Т. К. Черторизька. Київ : Видавництво «Наукова думка», 2004. 1008 с.
- УРС 2007 Українсько-російський словник : близько 45000 слів й словосполучень. Видання третє, виправлене й доповнене / уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. Київ : Видавництво «Довіра», 2007. 463 с. Книга-«переверт». У спіл. опр. з кн. Російсько-український словник.
- УРСН Ніковський А. Українсько-російський словник. Репринтне видання 1926 р. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. XII, 864 с.
- УРСС Сікорська З. С. Українсько-російський словотворчий словник. Київ : Видавництво «Радянська школа», 1985. 188 с.
- ФСС Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу. Луганськ : Видавництво «Альма матер», 2002. 263 с.
- ФСУМ Фразеологічний словник української мови : у 2 кн. Друге видання / уклад.: Л. С. Паламарчук, В. М. Білоноженко, В. О. Винник та ін. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1999. Кн. 1. 528 с.; 1999. Кн. 2. 984 с.
- ХГМ Хобзей Н. Гуцульська міфологія : етнолінгвістичний словник / відп. ред.: П. Гриценко. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. 216 с.
- ЦЭС Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка: более 5000 слов. 2-е изд., перераб. и доп. Київ : Видавництво «Радянська школа», 1989. 512 с.
- ЧСН Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини : у 4 т. Запоріжжя : ЗДУ, 1992. Т. 1: А–Ж. 324 с.; Т. 2: З–Н. 372 с.; Т. 3: О–П. 304 с.; Т. 4: Р–Я. 264 с.
- ЧСУП Частотний словник сучасної української художньої прози : у 2 т. / уклад. Т. О. Євдокимова. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1981. 864+856 сс.
- ШНРСШило Г. Наддністрянський регіональний словник. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. 288 с.
- ШСР Шевченко В. М. Словник-довідник з релігієзнавства. Київ : Видавництво «Наукова думка», 2004. 560 с.
- ЭСРЯ Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. Москва : Издательство «Прогресс», 1964. Т. I : А–Д. 563 с.; 1967. Т. II : Е–Муж. 672 с.; 1971. Т. III : Муза–Сят. 828 с.; 1973. Т. IV : Т–ящур. 856 с.
- ЭССЯ Этимологический словарь славянских языков. Праoslavянский лексический фонд / под ред. О. Н. Трубачева. Москва : Издательство «Наука», 1974. Вып. 1: (А – **besědъlivъ*). 214 с.; 1975. Вып. 2: (**bez – *bratrъ*). 238 с.; 1976. Вып. 3: (**bratrъсь – *сьrky*). 200 с.; 1977. Вып. 4: (**čaběniti – *děl'a*). 236 с.; 1978. Вып. 5: (**dělo – *dъrъьbъ*). 232 с.; 1979. Вып. 6: (**e – *golva*). 224 с.; 1980. Вып. 7: (**golvačъ – *gyžati*). 224 с.; 1981. Вып. 8: (**xa – *jъvъlga*). 253 с.; 1983. Вып. 9: (**jez – *klenъje*). 200 с.; 1983. Вып. 10: (**klepačъ – *kоnъ*). 200 с.; 1984. Вып. 11: (**kоnъсь – *kотъna(ja)*). 224 с.; 1985. Вып. 12: (**kоuлькъ – *kroma/*kromъ*). 188 с.; 1987. Вып. 13: (**kroměžirъ – *kyžiti*). 286 с.; 1987. Вып. 14: (**labati – *lěteplъjъ*). 271 с.; 1988. Вып. 15: (**lětina –*

*lokačь). 264 с.; 1990. Вып. 16: (*lokadlo – lъživьсь). 264 с.; 1990. Вып. 17: (*lъžь – *matješьnъjь). 272 с.; 1993. Вып. 18: (*matoga – *meкyšьka). 256 с.; 1992. Вып. 19: (*meš'arь – *morzakъ). 256 с.; 1994. Вып. 20: (*morzatъjь – *mъrsknoŭti). 255 с.; 1994. Вып. 21: (*mъrskovatъjь – *nadějьnъjь). 237 с.; 1995. Вып. 22: (*naděliti – *narodъ). 256 с.; 1996. Вып. 23: (*narodъnъjь – *navijakъ). 240 с.; 1997. Вып. 24: (*navijati(se)/*navivati(se) – *nerodimъ(jь)). 236 с.; 1999. Вып. 25: (*neroditi – *novotъnъ(jь)). 238 с.; 1999. Вып. 26: (*novoukъ(jь) – *obgorditi). 238 с.; 2000. Вып. 27: (*obgordja/*obgordjь – *oblězati). 248 с.; 2001. Вып. 28: (*oblězti – *obpovědanъje). 268 с.; 2002. Вып. 29: (*obpovědati – *obsojъnica). 254 с.; 2003. Вып. 30: (*obsojъnikъ – *obvedъnъjь). 270 с.; под ред. О. Н. Трубачева и А. Ф. Журавлева. 2005. Вып. 31: (*obvelčenyje – *obžьniviny). 260 с.; 2005. Вып. 32: (*obžьnъ – *orzbotati). 263 с.; под ред. А. Ф. Журавлева. 2007. Вып. 33: (*orzboteti – *orzmajati(se)). 285 с.; 2008. Вып. 34: (*orzmajь – *orzstegajь). 308 с.; 2009. Вып. 35: (*orzstegati(se) – *orzъnъse). 234 с.; 2010. Вып. 36: (*orz(ъ)zeleněti / *orz(ъ)zeleniti – *otъgrěbati)). 261 с.; 2011. Вып. 37: (*otъgryzati(se) – *otъpasti). 251 с.; 2012. Вып. 38: (*otъpečatati / *otъpečatiti(se) – otъtegnōti(se)). 248 с.; 2014. Вып. 39: (*otъteti – *ozgъba). 242 с.; 2016. Вып. 40: (*oborъkъ – *pakъla). 240 с.; 2018. Вып. 41: (*pala – *pažьnъ(jь)). 280 с.

- BSEP Boryś W. Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków : Wydawnictwo Literackie, 2005. 862 s.
- CES Concise Encyclopedia of Sociolinguistics / ed. Rajend Mesthrie, University of Cape Town, South Africa, Consulting Editor R. E. Asher, 2001. pp. 16–22.
- ESĀ Bachmannová J., Nekula M., Pleskanová J., Karlik P. Encyklopedický slovník češtiny. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2002. 604 s.
- FWD Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1969. 327 s.
- JSH Janów Jan. Słownik huculski / opracował i przygotował do druku Janusz Rieger. Kraków : Wydawnictwo Naukowe DWN, 2001. 294 s.
- NWD New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. Lexicon Publications, inc. Danbury, ct.: Printed and Manufactured in the United States of America, 1993. 1149 s + t-67.
- SŁŚ Słownik łaciny średniowiecznej w polsce. Tom IV. Zeszyt 1 (29). Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1975. 160 s.
- SSP Słownik prasłowiański / pod red. F. Sławskiego. Zakład Słowianoznawstwa PAN : Ossolineum, 1974. T.1: A–B. 487 s.; 1976. T. 2: C–D. 367 s; 1979. T. 3: D. 332 s; Wrocław – Warszawa – Kraków : Wydawnictwo PAN, 1981. T. 4: Doběstь–Družьstvo. 287 s; 1991. T. 6: E. 170 s.; 1995. T. 7: Ga–Gobьdzь. 207 s.; 2001. T. 8: Goda–Gyža. 341 s.
- SWO Słownik wyrazów obcych. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993. 927 s.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Скорочені назви мов, говорів, регіонів	Скорочення мовознавчих і немовознавчих термінів	
англ. – англійський блр. – білоруський болг. – болгарський влуж. – верхньолужицький грец. – грецький дангл. – давньоанглійський днім. – давньонімецький друс. – давньоруський дслов. – давньослов'янський дукр. – давньоукраїнський зах. – західний іс. – індоевропейський ісп. – іспанський італ. – італійський лат. – латинський лит. – литовський макед. – македонський молд. – молдовський нім. – німецький нлуж. – нижньолужицький нукр. – новоукраїнський пол. – польський псл. – праслов'янський рос. – російський рум. – румунський серб. – сербський скр. – санскритський слвц. – словацький словен. – словенський срлат. – середньолатинський стпол. – старопольський строс. – староросійський стсл. – старослов'янський стукр. – староукраїнський стчес. – старочеський тур. – турецький тюрк. – тюркський угор. – угорський укр. – український фр. – французький хорв. – хорватський цсл. – церковнослов'янський чес. – чеський япон. – японський	бібл. – біблійний велич. – величальний військ. – військовий вульг. – вульгарний гібр. – гібридний гірн. – гірничий глузл. – глузливий дав. в. – давальний відмінок дв. – двоїна демін. – демінутивний див. – дивитися діал. – діалектний друк. – друкарський екзот. – екзотичний екон. – економічний етн. – етнічний жарг. – жаргонний жарт. – жартівливий жін. р. – жіночий рід заст. – застарілий збільш. – збільшений збірн. – збірний зверт. – звертання зжив. – загальнозживаний згруб. – згрубілий здріб. – здрібнілий зменш. – зменшений знах. в. – знахідний відмінок знев. – зневажливий інформ. – інформаційний ірон. – іронічний іст. – історичний казк. – казковий клич. в. – кличний відмінок книжн. – книжний крав. – кравецький лайл. – лайливий ласк. – ласкавий мед. – медичний мист. – мистецький місц. в. – місцевий відмінок міф. – міфічний міфол. – міфологічний мн. – множина наз. в. – називний відмінок назив. – називання напр. – наприклад	невідм. – невідмінюваний незмін. – незмінний неол. – неологізм номін. – номінативний образл. – образливий образн. – образний обряд. – обрядовий одн. – одина оруд. в. – орудний відмінок пейор. – пейоративний перен. – переносний пестл. – пестливий повтор. – повторення под. – подібний поет. – поетичний політ. – політичне порівн. – порівняти прозив. – прозивання прост. – просторічний регіон. – регіональний реліг. – релігійний род. в. – родовий відмінок розм. – розмовний с. г. – сільськогосподарський сер. р. – середній рід сленг. – сленговий спец. – спеціальний співч. – співчутливий спільн. – спільний спорт. – спортивний субст. – субстантивований театр. – театральний техн. – технічний титул. – титулований уроч. – урочистий у порівн. – у порівнянні у прикл. – у прикладці у сполуч. – у сполученні фам. – фамільярний фант. – фантастичний філос. – філософський фольк. – фольклорний церк. – церковний чол. р. – чоловічий рід юр. – юридичний

Брус М. П.

Б89 Фемінитиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування : монографія. Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2019. 440 с.

Монографія «Фемінитиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування» – комплексне дослідження історії загальних назв жінок, що охопила етапи зародження категорії жіночості, становлення на власній лінгвальній основі, формування на різних часових зрізах і функціонування впродовж писемного періоду розвитку української мови. Науково-теоретичними засадами передбачено з'ясування проблеми історичного вивчення фемінитивів, застосування методики лексичного, словотвірного, функціонального аналізу, діахронного і синхронного підходів, обґрунтування низки лінгвістичних понять і термінів. Схарактеризовано категорію жіночості від витоків до виникнення власної писемності, книжності й державності, простежено її у взаємозв'язку з розвитком граматичних категорій особи, істоти, роду. Засвідчено фемінитиви спільноіндоєвропейського походження, проаналізовано непохідні й похідні назви жінок, що сформувалися в праслов'янський період і збереглися в українській писемній мові. Системно досліджено фемінитиви давньоукраїнської, староукраїнської, нової і сучасної української мови, відзначено їхні лексико-семантичні, структурно-словотвірні і функціонально-стилістичні ознаки, статичні й динамічні явища на кожному історичному етапі, встановлено закономірності розвитку фемінитивної підсистеми української літературної мови.

Пропоноване дослідження дає змогу усвідомити своєрідність вияву категорії жіночості як власне лінгвального феномену, а також як ареального, соціолінгвістичного, лінгвокультурологічного явищ.

Для науковців, викладачів філологічних дисциплін, редакторів, журналістів, студентів та вчителів.

Brus M. P.

Б89 Feminine nouns in the Ukrainian language : genesis, evolution, functioning. Part One. Monograph. Ivano-Frankivsk : Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 2019. 440 с.

Brus M. P. The Monograph “Feminine nouns in the Ukrainian Language: genesis, evolution, functioning” is a profound research on the history of the common feminine nouns, which embraces the stages of the emergence of the femininity category, its development based on its own language, its formation in different periods of time and its functioning during the written period of the Ukrainian language development. The scientific and theoretical aims of the research are specifying the issue of historical study of feminitives, applying the methods of lexical, word-building, functional analysis, diachronic and synchronic approaches, interpreting a number of linguistic concepts and terms. The research characterizes the category of feminitivity from its origin to the emergence of writing, literacy and statehood; it traces its interrelation with the development of the grammatical categories of person, animate/inanimate object and gender. There have been defined feminitives of common Indo-European origin, analyzed basic and derived feminine nouns, which were formed in Old Slavonic period and were preserved in Ukrainian writing. Feminitives in Ancient Ukrainian, Old Ukrainian, Modern Ukrainian and Contemporary Ukrainian languages have been exposed to systemic analysis, with reference to lexical semantic, structural word-forming and functional stylistic peculiarities, static and dynamic phenomena in every historic period. The patterns of the development of feminitive-based subsystem of Ukrainian literary language have been found out.

The given research makes it possible to realize the uniqueness of the manifestation of the category of feminitivity as proper linguistic, area-related, socio-linguistic, linguo-cultural phenomena. To be used by scientists, scholars, editors, journalists, students and teachers.

Наукове видання

БРУС Марія Петрівна

**ФЕМІНІТИВИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ:
ГЕНЕЗА, ЕВОЛЮЦІЯ, ФУНКЦІОНУВАННЯ**

Монографія

Комп'ютерний набір,
дизайн, верстка, редагування
М. П. Брус

Підп. до друку 07.10.2019. Формат 70x100/16. Папір офсетний.
Гарнітура «Times New Roman». Ум. друк. арк. 36. Авторських аркушів 22.
Наклад 300 прим. Зам. № 48.

Видавець

Видавництво Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника,
76018, м. Івано-Франківськ, вул. С. Бандери, 1,
тел. 75-13-08, e-mail: vdvcit@pu.if.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2718 від 12.12.2006

Виготовлювач

ФОП Іваночко Василь Степанович
76018, м. Івано-Франківськ, вул. Незалежності, 18/2,
e-mail: lileyany@gmail.com

I ISBN 978-966-640-468-1